CONSTANTIN C. GIURESCU
Profesor la Universitatea din Bucureşti

ISTORIA ROMÂNILOR

I

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÂNĂ LA MOARTEA LUI ALEXANDRU CEL BUN (1432)

Cu 140 de figuri în text şi 7 hărţi afară din text

EDIŢIA A TREIA REVĂZUTĂ ŞI ADĂOGITĂ

BUCUREŞTI
FUNDAŢIA PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ „REGELE CAROL II“
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1938

MAJESTĂŢII SALE

REGELUI

CAROL II

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A TREIA

Ediţia de faţă, apărută la un scurt interval după cea de a doua, este încă o dovadă că numărul celor cari se interesează de trecutul nostru creşte necontenit. Ea infirmă astfel opinia formată la noi potrivit căreia lucrările de istorie se consultă numai de câţiva specialişti, dar nu se citesc de publicul cult.

Ediţia de faţă cuprinde, la toate capitolele, o serie de informaţii nouă, rezultat al cercetărilor făcute între timp şi al monografiilor apărute (vezi, în special: Istoria politică a Dacilor, Dacia Traiană, Creştinarea Daco-Romanilor, Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun). Numărul ilustraţiilor a fost sporit; hărţile au fost puse în concordanţă cu datele adăogite în text.

Mulţumesc călduros cititorilor mei pentru îndemnul şi preţuirea ce mi-au arătat. Mulţumesc de asemenea recenzenţilor, români şi străini, pentru aprecierile şi criticile ce mi-au adus. Cele obiective mi-au folosit; cele pătimaşe mi-au atras simpatia opiniei publice imparţiale, dovedită, între altele, prin numărul cititorilor.

Bucureşti, 21 Mai 1938.

CONSTANTIN C. GIURESCU

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A DOUA

Interesul arătat de cercetători şi de marele public acestei cărţi a făcut necesară, chiar în cursul anului de apariţie, o a doua ediţie. E o dovadă îmbucurătoare că trecutul începe să fie preţuit, la adevărata sa valoare, de cercuri tot mai largi.

Ediţia de faţă cuprinde unele modificări de amănunte şi câteva adaose, impuse de cercetările întreprinse şi de studiile apărute sau de care am luat cunoştinţă între timp. Bibliografia a fost sporită, adăogându-se, la început, şi operele de sinteză care privesc întreaga istorie a Românilor sau o parte însemnată a ei.

Mulţumesc tuturor celor cari au formulat, în scris sau verbal, critici obiective.

Bucureşti, 1 Noemvrie 1935.

CONSTANTIN C. GIURESCU

PREFAŢĂ LA EDIŢIA INTÂI

> «*Sine ira et studio*»
> (Tacit, Anale).

Volumul de faţă este începutul unei lucrări care va îmbrăţişa întreaga istorie a poporului românesc, din cele mai vechi timpuri până la înfăptuirea României Mari. Lucrarea va avea trei volume. Cel de faţă duce povestirea până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432). Cel de al doilea va cuprinde intervalul dintre 1432 şi 1714; el se va încheia deci cu domnia lui Constantin Brâncoveanu. Volumul al treilea va privi sfârşitul istoriei moderne şi istoria contemporană până la tratatele dela Versailles, Trianon şi Neuilly (1919).

Am căutat să înfăţişez desvoltarea istorică a întregului popor românesc, de pretutindeni. *Am avut în vedere, prin urmare, nu numai pe Românii din stânga Dunării, din vechea Dacie, dar şi pe aceia din dreapta ei, din Peninsula Balcanică. Evident, centrul de greutate cade asupra celor dintâi şi anume asupra celor cari au reuşit să alcătuiască formaţiuni politice, să aibă o* vieaţă de stat. *Fiindcă statul este mijlocul cel mai perfect din câte cunoaşte omenirea spre a asigura desvoltarea liberă a unui popor. Am dat deci atenţia cuvenită* istoriei politice. *Am socotit însă că o atenţie egală se cuvinte şi istoriei* sociale, economice *şi* culturale.

Nu cred că desvoltarea vieţii unui popor, ca şi a umanităţii de altfel, se poate explica pornindu-se numai dela fapte de ordin material *sau* economic, *aşa cum îşi închipuie simplist partizanii materialismului istoric. Nu împărtăşesc însă nici teza cealaltă care pretinde să explice totul numai prin* idei, *care susţine primatul absolut al* spiritului. *Pentru a înţelege desvoltarea aşa de complexă a umanităţii, deci şi a fragmentului de umanitate care este un popor, trebue să ţinem seamă de ambii factori, spirit şi materie. Ei coexistă*

la orișice moment istoric; ceea ce se modifică este numai intensitatea *lor. Nu voiu înfățișa deci în această Istorie a Românilor un punct de vedere exclusiv,* o teză, *ci voiu căuta să dau fiecărui factor importanța și locul pe care îl are în viața poporului nostru. Intr'un anumit moment, au predominat factorii materiali, într'altul, cei spirituali; expunerea ce urmează îi va situa pe fiecare în consecință.*

Va exista în schimb o preocupare constantă: aceea a adevărului istoric. *E cea dintâi și cea mai însemnată obligație a celor ce slujesc disciplinii noastre. Nicio altă preocupare nu trebue să întunece acest scop al istoricului: aflarea adevărului. Fiindcă numai adevărul durează, ca unul ce intră în ordinea naturală și permanentă a lucrurilor. Intr'adevăr, în istorie, eroarea e aproape inevitabilă: din lipsa materialului documentar, din prezentarea imperfectă a celui cunoscut, din greutatea găsirii tuturor izvoarelor și studiilor și mai ales a tuturor cauzelor, deseori nebănuite, care stau la baza acțiunilor omenești. Dar tocmai fiindcă adevărul este atât de greu de aflat în toată întregimea lui, se impune istoricului cea mai riguroasă nepărtinire. El trebue să judece după vechea și veșnica formulă a lui Tacit: « fără ură și fără părtinire ». Slăbiciunile sau patimile personale, cu atât mai puțin capriciile, n'au ce căuta în descrierea oamenilor și a faptelor lor. Diformarea realității din pasiune nu e justificată nici măcar atunci când e făcută cu artă. Fiindcă « talentul nu poate scuza minciuna, după cum frumusețea nu poate scuza prostituția ». Iar stilul nu înlocuește niciodată adevărul, după cum veșmintele cele mai împodobite nu pot înlocui sănătatea corpului ce se ascunde sub ele. Istoria, această ultimă judecătoare pe pământ, trebue să aibă o singură lege: dreptate față de toți, inclusiv dușmanii. Ce-am zice de un magistrat care, în loc să asculte liniștit părțile, să cumpănească cu grijă argumentele și să dea hotărîrea în cunoștință de cauză și după dreptate, ar interveni personal în proces, transformându-se în avocat, căutând să răzbune neplăceri proprii și dând sentința după simpatii sau resentimente? Ce valoare ar mai avea o atare sentință? Ce valoare ar avea o sentință similară a unui istoric? Și ce sentiment poate inspira lumii acel istoric dacă nu al ridiculului sau al milei, văzând disproporția între uriașa desfășurare a faptelor națiunii sau omenirii și micile lui socoteli personale! Prin urmare,*

metoda nu trebue să fie decât una: deplină smerenie în fața adevărului și adânc respect față de idealurile întregii omeniri, care nu poate ține seamă de patimile trecătoare ale povestitorului ce poartă condeiul ca istoric, dar care, în locul faptelor reale, vede necontenit în vârful peniței imaginea halucinantă a propriei sale figuri.

Voiu spune prin urmare adevărul, arătând și părțile luminoase și pe cele întunecoase ale trecutului nostru. Voiu arăta ce datorăm altora și ce ne datoresc alții nouă. Nu înțeleg patriotismul ca o formă de exaltare proprie și de denigrare a tuturor celorlalți. De altfel, trecutul neamului nostru are atâtea părți luminoase, cuprinde atâtea elemente pozitive, încât simpla expunere a faptelor constitue cea mai bună recomandare. Suntem unul din cele mai vechi popoare ale Europei și cel mai vechiu din sud-estul european. *Strămoșii noștri, Dacii sau Geții, locuiau acest pământ cu optsprezece veacuri înainte de Christos. Istoria nu le cunoaște altă patrie decât aceea în care trăesc și astăzi urmașii lor.* « Noi suntem de aici », *în timp ce toți vecinii noștri au venit mult mai târziu în țările pe care le ocupă acuma. Dar nu-i numai vechimea.* Dacii sau Geții au fost și un popor de elită al antichității, *pomenit cu laude chiar dela început de către « părintele istoriei » Herodot.* Religia dacă *a fost întotdeauna un prilej de admirație pentru scriitorii lumii greco-romane; vitejia și disprețul de moarte al Dacilor, de asemenea.* Suntem apoi cel mai vechiu popor creștin din sud-estul european. *Toți vecinii noștri, dar absolut toți, au fost creștinați mult în urma noastră. Suntem, în sfârșit, singurul popor în această parte a Europei care a izbutit să aibă o* vieață politică fără întrerupere, *dela întemeierea statului până astăzi. Bulgarii, Sârbii, Ungurii, chiar și Polonii au discontinuități în viața lor de stat, unele chiar de o jumătate de mileniu, noi însă nu. Judece oricine prin urmare dacă față de aceste* fapte, *cea mai bună recomandare a poporului nostru nu e chiar prezentarea lor, fără vreo altă preocupare.*

Socotesc că astăzi mai mult decât oricând, știința *nu trebue să rămână închisă în turnul ei de fildeș. Mai ales când e vorba de trecutul neamului. Am căutat deci să prezint rezultatele cercetărilor mele într'o formă accesibilă câtor mai mulți, în orice caz tuturor acelora cari posedă un minimum de cultură generală. Am evitat discuțiile prea tehnice ca și terminologia specială. Am suprimat*

trimiterile la note în josul paginei, înlocuindu-le printr'o bibliografie critică la sfârşitul fiecărui capitol. Ea cuprinde lucrările mai importante de care m'am folosit. Menționarea lor nu înseamnă însă că mi-am însuşit întotdeauna şi concluziile respective. Dimpotrivă, într'o sumă de probleme ale trecutului nostru, soluțiile pe care le prezint astăzi diferă simțitor iar uneori radical de acelea ale înaintaşilor. Aş fi nedrept însă dacă n'aş exprima acestor înaintaşi adânca mea recunoştinţă pentru toată munca ce au depus în luminarea trecutului nostru. Fără ea, lucrarea de față n'ar fi fost cu putință. Să-mi fie îngăduit prin urmare să amintesc, dintre cei cari au trecut dincolo de hotarul vieții, mai ales numele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, al lui Alexandru Xenopol, al lui Ion Bogdan, al lui Dimitrie Onciul, al lui Vasile Pârvan şi al părintelui meu Constantin Giurescu.

Plecând dela acelaşi gând de a face cât mai accesibilă ştiinţa marelui public şi de a-i da o notă cât mai concretă, am adăogat textului o serie de figuri, reprezentând personalităţile mai de seamă ale trecutului nostru, apoi monumentele şi unele documente istorice mai importante. Multe din ele sunt înfăţişate pentru întâia dată publicului românesc. Câteva, precum cazanul hunic, agrafa şi cerceii dela Coşoveni, sunt inedite. O serie de clişee şi fotografii mi-au fost puse la dispoziţie în mod graţios de următoarele instituţiuni şi persoane: Serviciul Presei din Ministerul de Afaceri Străine *(fig. 1—4, 10, 16, 17, 29, 42, 49—51, 54, 63, 66, 69, 70, 72, 75, 79—83, 85, 86, 104—107, 114, 115, 117, 132, 133);* Muzeul Național de Antichități *(fig. 37, 38, 57—60, 62, 64, 68, 84, 97);* Muzeul Municipiului Bucureşti *(fig. 5—9, 11, 12, 35, 36, 67, 71, 92);* Comisia Monumentelor Istorice *(fig. 108, 112, 113, 118—120, 122—127, 134, 136);* Muzeul Militar *(fig. 48, 55, 56, 109—111);* Muzeul Regional Oltean *(fig. 78, 95);* Muzeul Național din Budapesta *(fig. 87—91, 98, 99, 101, 102);* profesor universitar Scarlat Lambrino *(fig. 19, 20, 27, 61);* profesor C. Moisil, directorul general al Arhivelor Statului *(fig. 30—34, 52, 53, 94, 96, 100, 103, 116, 121, 131);* V. Canarache *(fig. 21—25, 65) şi* I. Nestor, doctor în litere *(fig. 14, 18). Rog pe conducătorii instituțiilor amintite, pe colaboratorii acestora — şi nu pot să nu pomenesc numele d-lor Virgil Drăghiceanu, Radu Vulpe, Dinu V. Rosetti, C. Nicolăescu-Plopşor, Andrei Veress, Victor Brătulescu şi Anton Velcu —*

precum și toate persoanele de mai sus să primească încă odată deosebitele mele mulțumiri.

Pentru o mai bună înțelegere a faptelor istorice și o mai ușoară urmărire a lor în spațiu, am adăogat lucrării șapte hărți. *Ele se referă la fazele principale ale desvoltării neamului nostru. La alcătuirea hărților 2 și 4 mi-au servit ca punct de plecare hărțile din* Getica *lui Vasile Pârvan. Pentru harta 3, am pornit dela harta ce însoțește articolul lui Radu Vulpe,* Activitatea arheologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpânire românească, *publicat în volumul comemorativ* 1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească.

Incheiu aceste rânduri mulțumind călduros d-lui Al. Rosetti, directorul «Fundațiunii pentru literatură și artă Regele Carol II», din inițiativa căruia și cu al cărui permanent concurs, lucrarea de față apare în Colecția Enciclopedică a Fundației.

București, 1 Mai 1935.

CONSTANTIN C. GIURESCU

ABREVIAŢIUNI

An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, seria 2.

Anuar. Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans. = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania.

Anuar. Ist. Cluj = Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj.

Anuar. St. Clas. Cluj = Anuarul Institutului de Studii Clasice al Universităţii din Cluj.

Archiv Siebenbürg. Landesk. = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.

Archiv f. sl. Phil. = Archiv für slavische Philologie.

Archivum = Archivum Europae Centro-Orientalis.

Arhiva = Arhiva din Iaşi.

Arh. Olt. = Arhivele Olteniei.

Arta şi Arh. = Arta şi Arheologia.

Bul. Com. Ist. = Buletinul Comisiei Istorice a României.

Bull. Sect. Hist. Acad. Roum. = Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique.

Bul. Soc. Numism. = Buletinul Societăţii Numismatice.

Bul. Soc. Geogr. = Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie.

Cercet. Ist. = Cercetări Istorice.

Conv. Lit. = Convorbiri Literare.

Dacorom. = Dacoromania.

Denkschriften. Phil.-hist. Cl. = Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe.

Ephem. Dacorom. = Ephemeris Dacoromana.

Jahresb. Leipzig = Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig.

Известия = Известия на исторического дружество.

Korrespondenzblatt = Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.

Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom. = Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice. Seria 3.

Prähist. Zeit. = Prähistorische Zeitschrift.

Rev. Arch. = Revue Archéologique.
Rev. Cat. = Revista Catolică.
Rev. d. Et. Lat. = Revue des Etudes Latines.
Rev. d. Et. Sl. = Revue des Etudes Slaves.
Rev. Hist. = Revue Historique.
Rev. Hist. Sud-Est = Revue Historique du Sud-Est Européen.
Rev. Balk. = Revue Internationale des Etudes Balkaniques.
Rev. Ist. = Revista Istorică.
Rev. Ist. Rom. = Revista Istorică Română.
Rev. Ist. Arh. Fil. = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie.
Rev. Soc. Bis. Chişinău = Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău.
Sitzungsberichte. Phil. Hist. Cl. = Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien. Philosophisch-historische Classe.
Studii Acad. Rom. = Academia Română. Studii şi Cercetări.
Ung. Jahrb. = Ungarische Jahrbücher.
Zeitschrift f. rom. Phil. = Zeitschrift für romanische Philologie.

OPERE DE SINTEZĂ PRIVIND INTREAGA ISTORIE A ROMÂNILOR SAU O PARTE INSEMNATĂ A EI (EDIŢIILE ULTIME)

1. B. P. HASDEU, *Istoria critică a Românilor*, vol. I—II, Bucureşti, 1875, XII + 316 şi VI + 76 p. in 4°; 2. EUDOXIUS FREIHERR VON HURMUZAKI, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. I—V, Bucureşti, 1878—1886, in 8°; 3. A. D. XENOPOL, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, vol. I—II, Paris, 1896, XXXV + 488 şi 611 p. in 8°; 4. D. ONCIUL, *Din istoria României*, Bucureşti, 1906, 105 p. in 8°; 5. Dr. AUGUSTIN BUNEA, *Incercare de Istoria României până la 1382*, Bucureşti, 1912, II + 227 p. in 8°; 6. N. IORGA, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană de Otilia Teodoru-Ionescu, vol. I—IV, Bucureşti, 1922—1928, in 8°; 7. A. D. XENOPOL, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, vol. I—XIV, Bucureşti, [1925—1930], in 8°; 8. N. IORGA, *Istoria Românilor şi a civilisaţiei lor*, traducere din limba francesă de Al. Lascarov-Moldovanu, Bucureşti, 1930, 303 p. in 8°; 9. N. IORGA, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I—III, Bucureşti, 1935—1936, in 8°; 10. R. W. SETON-WATSON, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, VIII + 665 p. in 8°; 11. N. IORGA, *Istoria Românilor*, I—VIII, Bucureşti, 1936—1938, in 8°.

PĂMÂNTUL ROMÂNESC

« *In calea răutăţilor* ».
(Grigore Ureche).

Insemnătatea mediului fizic în istorie. Vieaţa unui popor e legată, între altele, de pământul pe care îl locuieşte. *Aşezarea* acestui pământ, *înfăţişarea* şi *bogăţia* lui au o deosebită însemnătate. Unii istorici, cum e de pildă englezul Buckle, dau chiar o importanţă hotărîtoare mediului fizic în explicarea istoriei omenirii. Fără a împărtăşi această părere, deoarece noi socotim că *firea* poporului precum şi *personalităţile sale reprezentative* sunt tot aşa de însemnate pentru explicarea vieţii lui, nu putem să nu recunoaştem rolul pe care îl joacă pământul unei ţări în istoria poporului care-l locuieşte. Acest rol e cu atât mai însemnat cu cât ne suim în timp. In vremea veche, omul e aproape robul pământului. Pe măsură însă ce sporeşte civilizaţia, pe măsură ce se înmulţesc mijloacele tehnice cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade. *Ea nu va dispare însă niciodată.* De aceea este întotdeauna nevoie, înainte de a începe povestirea vieţii unui popor, să cunoaştem locurile pe care a trăit el.

Pământul românesc. Istoria poporului nostru s'a desfăşurat pe o arie foarte întinsă. Strămoşii Daci sau Geţi au ajuns, în vremea lor de expansiune maximă, spre miazăzi prin munţii Balcani, trecând dincolo de ei, spre Rhodope şi Valea Mariţei, ba chiar şi în Asia Mică, spre miazănoapte până la mlaştinile Pripetului, Vistula inferioară şi Oderul mijlociu, spre apus până la cadrilaterul boem şi ramificaţiile răsăritene ale Alpilor, spre răsărit până dincolo de Bug, spre cataractele Niprului. Mai târziu populaţia romanică din răsăritul Europei, populaţie ai cărei urmaşi

suntem noi Românii, s'a întins de asemenea mult peste hotarele Daciei Traiane, atât spre apus cât și spre miazăzi. In veacul al XIII-lea, întâlneai plugari și păstori români din Pind și până în Moravia și de pe țărmurile Adriaticei până în Podolia. In sfârșit, chiar astăzi, poporul nostru trăiește și dincolo de hotarele statului nostru, și anume pe țărmul drept al Dunării, în Valea Timocului, în Macedonia, în câmpia Tisei și dincolo de Nistru.

Miezul însă al acestui întins teritoriu, centrul din care a radiat poporul nostru în toate direcțiile a fost ținutul cuprins între Dunăre, Tisa, Nistru și Marea Neagră. Aci a stăpânit Buerebista și Decebal, aci a fost capitala Daciei Traiane, aci s'au închegat voievodatele și cnezatele cele mai însemnate din care au ieșit apoi Țările Românești, aci au trăit și au luptat Basarabii, Mușatinii și Corvineștii, aci în sfârșit poporul nostru a ajuns să realizeze statul național. De acest pământ trebue așa dar să vorbim. Să căutăm a ne da seama de *așezarea* lui pe continentul european, de *înfățișarea* și *structura lui* precum și de *bogățiile* pe care le cuprinde.

Așezarea. Dacă Europa s'ar termina spre răsărit la munții Urali, așa cum s'a spus și s'a scris multă vreme, atunci pământul românesc ar fi așezat în sud-estul continentului. De fapt însă, după cum au arătat ultimele cercetări științifice, Europa nu se termină la Urali, ci mult mai spre apus, și anume la istmul ponto-baltic, adică la linia care unește Marea Neagră cu Marea Baltică, plecând dela gura Nistrului și răspunzând la vărsarea Vistulei. Că aici este hotarul dintre cele două continente, o dovedesc cercetările privind geologia, clima, fauna și flora acestei regiuni care este o regiune de tranziție. La răsărit de Nistru, în imensa stepă rusească, straturile pământului sunt așezate paralel, ca foile unei cărți; ele formează un sloiu enorm care a rămas nemișcat din era primară. La apus de Nistru încep frământările scoarței: ridicări de munți și dealuri, erupțiuni vulcanice, o varietate de forme. Marea stepă ruso-siberiană la noi se isprăvește, în Bugeac și în Bărăgan.

Din punct de vedere climatic, la răsărit de Nistru găsim regimul continental excesiv. Pământul românesc formează, sub acest raport, trecerea spre regimul continental moderat al centrului Europei. La noi e limita orientală a *fagului* și a *viței de vie*; tot la noi apare *colilia*, planta de stepă prin excelență.

Așa dar nu în sud-estul Europei, *ci la marginea de răsărit a ei este așezat pământul românesc; el face trecerea spre pământul și lumea asiatică*: e un fapt de cea mai mare însemnătate pentru istoria poporului nostru.

Infățișarea pământului românesc este una din cele mai armonioase, de o rară simetrie și unitate. In mijlocul lui se ridică podișul Ardealului, nu prea înalt (c. 500 m.), foarte îndemână deci pentru a fi locuit. El e înconjurat din toate părțile de munți care-i alcătuiesc o uriașă cunună. Imaginea («corona montium») aparține celor vechi cari au fost impresionați de această fericită dispoziție. Munții, de o înălțime potrivită (Moldoveanul: 2550 m., Ceahlăul: 1907 m., Vlădeasa: 1847 m.), îngăduind așa dar traiul omenesc până aproape de vârfuri, se continuă prin dealuri care, în unele locuri, ocupă o zonă mai largă, de pildă în Oltenia, în altele, mai strâmtă, ca în răsăritul Munteniei sau în Țara Crișurilor. Dealurile se isprăvesc la rândul lor prin câmpii întinse la marginea cărora sunt cele trei mari cursuri de apă: Dunărea, Tisa și Nistru. In ele se varsă mulțimea de râuri care străbat radial pământul românesc, izvorând din Ardeal sau din munții care-l înconjoară. *Pământul nostru se poate asemăna cu o cetate antică* sau *medievală*. Ardealul și cununa lui de munți închipuie fortăreața propriu zisă, dealurile de prin prejur, întăriturile înaintate, iar Dunărea, Tisa și Nistru, șanțurile de apă care înconjură cetatea. Imaginea se impune dela sine. Nu-i de mirare, așa dar, că învățații germani și francezi au și întrebuințat termenul de *citadelă* sau *bastion* pentru Ardeal (« Bollwerk », « bastion »).

Bogăția. In afară de unitate și simetrie, o altă caracteristică a pământului românesc este *bogăția*. Rare sunt locurile, nu numai în Europa, dar pe întreg pământul, care să cuprindă atâtea bogății. Cea mai mare este, fără îndoială, *pământul negru*, minunat pentru agricultură, dând, cu puțină muncă, recolte îmbelșugate. *Fânețele* din luncile râurilor, de pe dealuri și dela munte nutresc turme bogate de oi și vite mari. Bălțile Dunării, Delta, lacurile de lângă țărmul mării și râurile cele mari pot să dea atâta pește încât să se hrănească nu numai lumea dela noi, dar să trimitem și peste hotare. Pe dealuri, acuma în urmă și la șes, în unele locuri, livezile de pomi — mai ales pruni — și viile se țin lanț. Pădurile de brad, fag și stejar acoperă încă o bună parte a țării. Iar în adâncul

pământului e tot aşa de multă bogăţie ca şi în faţa lui. Sarea pardoseşte o mare parte din regiunea deluroasă şi pe alocurea formează munţi întregi. Cărbunele — de tot soiul, dela turbă, până la antracit — se află şi el în mari cantităţi. Aurul şi argintul se scot de mai bine de două mii de ani din Munţii Apuseni; fierul se găseşte şi el în unele locuri din Banat şi Ardeal. Să adăugăm apoi păcura sau ţiţeiul, a cărui exploatare *intensă* datează — e adevărat — de curând, dar care era cunoscut încă din vremea Romanilor (păcură vine din *picula*), izvoarele minerale şi termale precum şi gazul metan şi ne vom da seama de nesfârşita bogăţie a pământului nostru, care cuprinde tot ce e trebuincios vieţii omeneşti.

Pământul românesc în epoca istorică. Mărturii scrise despre pământul pe care-l locuim azi n'avem decât de vreo 2500 de ani. In acest răstimp, înfăţişarea lui nu s'a schimbat în liniile sale generale. In ce priveşte munţii şi cursul râurilor mari, cum e Dunărea, Nistru, Tisa, ele au rămas tot aşa cum erau şi în vremea lui Herodot. Părerea care a fost exprimată de curând, într'o operă de sinteză asupra istoriei Românilor, cum că Dunărea s'ar fi vărsat în mare altădată prin valea Cara-su (Cernavoda—Medgidia—Constanţa) este o greşeală, după cum au dovedit-o cercetările ştiinţifice. Trebue pomenită în schimb mărirea Deltei care creşte astăzi în dreptul vărsării braţului Chiliei cu vreo 70 metri pe an. Vâlcovul era odinioară chiar lângă mare; azi e la o distanţă de 13 kilometri.

De asemenea, s'a schimbat înfăţişarea coastei dobrogene în regiunea marilor lacuri dela miazăzi de Deltă. Unde sunt azi Razelmul şi Sinoe, odinioară băteau valurile mării. Cetatea greco-romană Histria era zidită pe o insulă aproape de ţărm. Aluviunile aduse de Dunăre s'au depus însă treptat de-a-lungul coastei şi, dela o vreme, au închis o parte a mării care s'a transformat apoi în lacurile sau limanurile de azi. S'au schimbat de asemenea cursurile unor râuri mai mici. Aşa, bunăoară, Bârladul se vărsa, pe vremea lui Ştefan cel Mare, de-a-dreptul în Dunăre — se cunoaşte şi azi vechiul său curs şi avem şi documente care arată acest fapt — pe când acuma el se varsă în Siret. Insuşi cursul Siretului a fost modificat, în partea sa inferioară (judeţele Putna şi Râmnic) prin fenomene naturale dar şi prin lucrările poruncite de Ştefan cel

Mare. Schimbări de acestea de albii se petrec de altfel şi sub ochii noştri. Nu va mai trece mult şi Putna, în loc să se verse în Siret la miazăzi de satul Călieni, unde e azi confluenţa ei, se va vărsa la miazănoapte, cu vreo 5 kilometri mai sus. In acest din urmă punct, distanţa dintre cele două râuri a ajuns numai de vreo 80 de metri şi e mereu micşorată, prin dărîmarea malurilor, când vin apele mari.

Unele schimbări s'au produs şi în ce priveşte flora şi fauna. Sub raportul vegetaţiei, înfăţişarea de azi a pământului se deosebeşte de cea existentă acum o mie de ani şi chiar de aceea din vremea Fanarioţilor. *Mai ales în ultimul secol, prefacerile au fost mari.*

In primul rând, pădurile s'au tăiat pe un cap. Acolo unde odinioară erau codrii vestiţi, azi e loc de arătură. Ştie toată lumea, din auzite, dintr'o vorbă de tristă reputaţie, de codrul Vlăsiei. El se întindea pe o suprafaţă considerabilă, între Ploeşti şi Bucureşti. Azi au rămas numai petece de pădure şi, ici şi colo, în mijlocul câmpului, câte un stejar singuratic, martor al vestitului codru de odinioară. Tot aşa s'au tăiat uriaşele păduri ale Teleormanului: însuşi numele, de origine turcă veche, adică pecenegă sau cumană, înseamnă « pădure nebună sau mare ». (Cf. Deliormanul, cu acelaşi înţeles, din Dobrogea de miazăzi). Şi tot aşa pretutindeni, pe tot întinsul pământului românesc, pădurile au fost lăzuite spre a se face locuri de arătură. Mai ales în partea câmpului şi a podgoriei s'a petrecut această prefacere. Nici muntele însă nu a scăpat cu totul, fiind desbrăcat — şi în multe locuri hoţeşte — de minunata lui podoabă.

Fâneţele s'au împuţinat şi ele. Odinioară, suprafeţe enorme erau lăsate pentru păşunat şi fâneaţă, unele păzite cu străşnicie chiar, cum erau *braniştele domneşti şi mănăstireşti.* Nenumărate turme de oi, cirezi de vite albe şi herghelii îşi găseau aci hrana. Odată cu întinderea locurilor de arătură — rezultând şi dintr'un proces natural de înmulţire a populaţiei dar şi din dorinţa de câştig mai mare — fâneţele s'au împuţinat şi ele. Pe la sfârşitul veacului al XIX-lea, erau multe sate — mai sunt şi astăzi — care n'aveau un petec de islaz măcar.

Dar dacă pădurile şi fâneţele s'au împuţinat, au crescut în schimb foarte mult locurile de arătură. In afară de ce se câştiga

prin lăzuire și prin spargerea fânețe, regiuni întregi de stepă, ca Bugeacul, Bărăganul și Burnazul au fost prefăcute, în cursul veacului al XIX-lea, în lanuri imense, cu recolte foarte bogate, în anii cu ploaie suficientă.

Tot sub raportul vegetației, trebue să însemnăm introducerea, — acum vreo trei sute de ani — a unei cereale care a prins grozav și care astăzi constitue o notă caracteristică a peisajului agricol românesc. E vorba de *porumb* sau *păpușoiu*. Din vremea Dacilor și Romanilor și până pe la începutul veacului al XVII-lea, strămoșii noștri au cunoscut, pe lângă pâine, mămăliga de *mei*. De atunci încoace, locul meiului l-a luat porumbul care astăzi întrece — în ce privește suprafața cultivată — însuși grâul.

Vom spune un cuvânt și despre vița de vie. Prețuită după cuviință și uneori chiar mai mult, de către înaintași, ea ajunsese, în timpul celor două milenii de când știm sigur că se cultivă pe dealurile noastre, la o selecție naturală. Podgoriile vestite aveau fiecare soiul lor de poamă anume: Cotnarii aveau *grasa*, Nicoreștii *crăcana* sau *băbasca*, Odobeștii, *galbena*, Drăgășanii, *crâmpoșia*. Ajunsesem la o specializare a vinurilor și, ca o consecință a acestui fapt, la un export însemnat. După filoxeră, replantarea s'a făcut fără socoteală, așa că astăzi, deși sporite cantitativ, vinurile românești nu mai au vechile caracteristici. Soiurile s'au amestecat. Azi, în podgoria românească — una din cele dintâi bogății ale țării — e o mixtură neînchipuită.

In ce privește fauna, trebue să însemnăm două fapte: *dispariția unor soiuri de animale sălbatece și degenerarea altora, domestice.* Amândouă faptele sunt în legătură cu împuținarea pădurilor și fânețelor. Printre animalele dispărute, pomenim în locul întâiu bourul și zimbrul. Aceste podoabe ale pădurilor Moldovei s'au stins: primul, în veacul al XVI-lea, cel de al doilea de vreo sută cinci-zeci de ani. Pe vremea lui Dimitrie Cantemir, zimbrul se mai întâlnea încă, în fundul codrilor. Cât au prețuit strămoșii acest vânat domnesc se vede și din aceea că au pus drept stemă a Moldovei capul de bour, alcătuind și o întreagă poveste în legătură cu descălecatul lui Dragoș.

Castorul sau *brebul* a dispărut și el. I-a rămas însă numele legat de unele locuri și așezări, ca de pildă satele Brebu din Buzău, Prahova, Dâmbovița, Caraș, Severin, apoi Valea Brebului,

Brebii pomeniţi în Moldova: unul în Vaslui, pe timpul lui Alexandru cel Bun, altul, în Neamţ, pe timpul lui Ştefan cel Mare, satul Brebi, în Sălaj, etc. Nici măgarul sălbatec sau *colunul* nu mai există azi în pădurile noastre. Doar câteva numiri precum Colunul, poiană în judeţul Dolj, Coluni, loc în judeţul Buzău, Colun, sat în Făgăraş, Coloneaţa în Iaşi şi Vaslui şi Coluniţa în Buzău, îi mai păstrează amintirea. Alte soiuri de animale sălbatece, cum e capra neagră şi cerbul, s'au rărit cu totul şi de nu se vor lua măsuri de cruţare, vor dispărea şi ele în curând.

Degenerarea unor animale domestice este o constatare tristă, dar adevărată. Caii şi boii noştri — mai ales cei moldoveneşti — erau o fală a ţării. Străinii îi preţuiau pe drept cuvânt. Dimitrie Cantemir reproduce chiar un proverb turcesc care spune că «nimic nu-i mai frumos decât un tânăr persan pe un cal moldovean». Şi doar Turcii cunoşteau caii arabi! In ce priveşte vitele albe — frumoşii boi moldoveneşti cu coarnele largi — ele erau foarte căutate pentru carnea lor dar şi pentru ieftinătatea lor — de multe ce erau — de neguţătorii străini, mai ales nemţi şi poloni. Şi oile erau de soiu ales. Fără a crede ceea ce ne spune Dimitrie Cantemir despre oile din ţinutul Sorocăi, care aveau — afirmă el — o coastă în plus, sau despre cele sălbatece care păşteau mergând îndărăt şi ţineau grumazul ţeapăn, un lucru e însă sigur: pentru aprovizionarea curţii Sultanului şi a Constantinopolului erau preferate, din pricina gustului lor deosebit, oile de munte moldoveneşti, cărora Turcii le ziceau «chivirgic».

Tăierea pădurilor a avut urmări atât în ce priveşte clima cât şi asupra regimului apelor. Umiditatea a scăzut, uscăciunea aerului a devenit mai pronunţată. Pe de altă parte, râurile au căpătat un caracter torenţial tot mai accentuat. Ne mai fiind pădurea care s'o oprească, apa de ploaie se scurge repede pe coastele dealurilor şi munţilor, cărând totdeodată şi pământul vegetal cu ea. Rezultatul: sălbăticirea unor părţi însemnate din regiunile străbătute de râuri, o pagubă imensă pentru agricultură şi, în genere, pentru economia ţării. *Pădurea, tăiată fără socoteală, se răzbună.*

Influenţa pământului asupra istoriei noastre. Prin aşezarea, înfăţişarea şi bogăţia lui, pământul românesc a înrâurit mult asupra istoriei noastre. Vom încerca să arătăm şi urmările bune şi pe cele rele.

Aşezarea la marginea din spre răsărit a Europei, în faţa Asiei, a fost un fapt hotărîtor. Nistrul n'a despărţit şi nu desparte numai două ţări, ci două continente şi mai ales două lumi, două feluri de a gândi şi simţi. In vremea veche, pe un mal al lui a fost puternica civilizaţie şi cultură a Romei, altoită pe nu mai puţin remarcabila civilizaţie şi cultură a Dacilor, pe malul celălalt lumea scitică. In evul mediu, de o parte am fost noi, Românii, de cealaltă neamurile uralice şi altaice. Astăzi, avem în faţă pe Ruşi. Mai bine de o mie de ani, până la întemeierea Principatelor, am stat «în calea răutăţilor» cum spune aşa de sugestiv Grigore Ureche, în calea adică a năvălitorilor barbari, al căror drum spre sudul civilizat şi cald trecea pe la noi. Şi chiar după întemeierea Principatelor, tot în noi au izbit de atâtea ori Turcii şi Tătarii, înainte de a trece mai departe. Născuţi ca popor din necesitatea de apărare a graniţei imperiului roman, am păstrat această caracteristică şi această obligaţie în tot cursul istoriei. A face paza la răsăritul Europei, a sta de strajă în faţa lumii asiatice, e, fără îndoială, una din menirile noastre. Indeplinirea acestei meniri a corespuns cu epocile de mărire şi glorie ale neamului. Şi de câte ori am uitat porunca destinului istoric, poruncă ce se desprinde parcă din cele patru cetăţi care dela Hotin până la ţărmul mării păzesc simbolic vadurile Nistrului, de atâtea ori am scăzut şi am fost nebăgaţi în seamă.

Un argument în plus în sprijinul acestei teze e faptul că pe la noi trece şi chiar se termină una din marile căi internaţionale: Dunărea. Pe acest «drum fără pulbere» au umblat din timpuri străvechi oamenii, fie coborînd din centrul Europei spre Mare, fie urcând spre izvoare. *Cine stăpâneşte Dunărea în basinul ei inferior şi mai ales gurile ei, acela joacă un rol şi are o răspundere nu numai în istoria locală, dar şi în cea continentală.* Părţi întregi din trecutul nostru, veacul al XV-lea şi veacul al XIX-lea mai ales, capătă adevăratul lor înţeles numai privite în legătură cu problema Dunării. Aşezarea noastră la Dunărea de jos e al doilea fapt însemnat, cu largi repercusiuni istorice, de care va trebui să ţinem seamă.

Imprejurarea că am stat mai tot timpul în calea năvălitorilor a avut consecinţe însemnate şi a lăsat urme adânci în gospodăria şi în sufletul nostru. In timp ce alţii, la adăpost, sau în orice caz, mai feriţi, clădeau catedrale minunate şi palate impunătoare, noi ridicam din bârne şi din pământ, pe locul celor arse sau

dărâmate, alte biserici modeste şi alte bordeie. Era zadarnic să construeşti în mare şi să faci planuri pe termen lung: a doua zi putea să vie iarăşi prăpădul. Carul cu două oişti, gata oricând să pornească pe căile bejeniei, rămâne un simbol elocvent şi dureros al împrejurărilor în care trăiau strămoşii. Din acest îndelung răstimp de nesiguranţă, pe care nu l-a putut şterge ultimul secol de relativă linişte şi continuitate, vine, se vede, acea tendinţă spre provizorat, acea greutate de a construi pe termen lung, care se observă încă — din păcate — în societatea noastră. Poate tot de aci şi precaritatea — la foarte mulţi — a simţului de economie şi prevedere, cu corespondentul său firesc: dorinţa de a trăi intens clipa prezentă, neştiind mâine ce-o să fie.

Infăţişarea pământului românesc, aşa de unitară, a avut o consecinţă naturală sub raportul etnic: poporul care a locuit acest pământ, a fost de asemenea un popor *unitar*. Cine locueşte centrul pământului românesc, podişul Ardealului, acela în chip firesc va locui şi ţinuturile mai joase dimprejurul podişului. Aşa a fost în vremea Geţilor sau Dacilor, aşa este şi azi. De aceea, la noi nu există deosebirile de dialect, cum se constată în Franţa, de pildă, sau în Germania. Un Maramureşean se înţelege numaidecât cu un Dobrogean şi un Orheian cu un Bănăţean.

Carpaţii, în privinţa aceasta, n'au fost o piedecă. Mai întâi nu sunt prea greu de trecut. In multe locuri se află pasuri sau chiar văi prin care-şi fac loc apele de pe un versant pe celălalt. Astfel e valea Jiului, a Oltului, a Buzăului, a Trotuşului, a Bistriţei. Iar în munţii Apuseni, valea Mureşului, a Someşului. Apoi, ei oferă în multe locuri în cuprinsul lor, aşa zisele depresiuni subcarpatice, cum e, de pildă, Loviştea, Vrancea, Câmpulungul moldovenesc, adevărate centre de populaţie deasă care fac legătura între cele două versanturi ale muntelui.

Se poate spune, pe drept cuvânt, că istoria noastră e strâns legată de Carpaţi. Din timpul Dacilor şi până astăzi, ei au format axa neamului. Scriitorii cei vechi spun despre Daci că se ţin *lipiţi de munţi* (« Daci inhaerent montibus »). In cursul evului mediu, pădurile, văile şi depresiunile Carpaţilor au oferit un minunat loc de adăpost.

Intemeierea statelor româneşti e în legătură cu muntele; numele chiar al uneia din ţări e *Muntenia*, iar acela al locuitorilor

ei, *Munteni.* Multe lupte însemnate, dintre care aceea, hotărîtoare, dela Posada (1330), între Basarab Întemeietorul și Carol Robert, precum și luptele pentru întregirea neamului s'au dat în munți. *Carpații au fost elementul polarizator al Românilor.*

Trebue să relevăm însă și un aspect negativ al lor. Tot Carpații sunt una din pricinile pentru care neamul nostru a stat atâta vreme despărțit în trei organizații politice deosebite: Muntenia, Moldova, Ardealul. Să presupunem un singur moment că munții în loc să *străbată* pământul românesc, *i-ar fi dat ocol*, pe la apus sau la răsărit, cuprinzând *înlăuntrul* lor întreg neamul. Evident, alta ar fi fost istoria noastră politică. Așa cum sunt așezați însă, cu *forma* și *direcția* pe care o au, ei au contribuit în chip esențial la despărțirea noastră politică. Un stat s'a format de-a-lungul Carpaților meridionali: Muntenia; un altul de-a-lungul celor orientali: Moldova; în sfârșit, a treia organizație politică s'a închegat înăuntrul arcului carpatic: Ardealul. Caracteristic e faptul că hotarul dintre Muntenia și Moldova a fost statornicit, atunci când cele două state și-au atins limitele naturale, tocmai la curbura Carpaților, adică în punctul unde *direcția* munților se modifică.

Tot la acest capitol al influențelor înfățișării pământului asupra istoriei noastre, trebue să pomenim rolul important pe care l-a jucat *pădurea.*

O mare parte din trecutul nostru, mai ales în epoca întunecată a năvălirilor barbare, s'a desfășurat la adăpostul pădurii. Vorba cunoscută « Codru-i frate cu Românul », exprimă, din punct de vedere istoric, o puternică realitate. Muntele, ca loc de adăpost, a fost important mai ales prin pădurile sale. De altfel, așa cum am arătat mai înainte, aceste păduri se întindeau pe suprafețe enorme și în regiunea dealurilor și a câmpiei. Vlașca, al cărei nume, dat de Slavi, înseamnă « Țara Vlahilor », adică a Românilor, era acoperită de codri uriași, din care au rămas până astăzi unele petece. E caracteristic că Slavii au dat această denumire tocmai unei *regiuni de șes*: dovadă că aci era o populație românească deasă.

Numele unor județe de câmpie și deal arată prezența pădurilor întinse: Teleorman (pădure nebună sau mare), Ilfov (ariniș), Dâmbovița (dela дѫбъ = stejar). Intre județele Argeș și Muscel, a existat în secolele XV și XVI un județ care se numea *Pădureț.*

Codrul era așa de întins încât putea cineva să coboare dela munte până la Dunăre și chiar până la Marea Neagră, mergând numai prin păduri. E interesant de relevat un fapt petrecut în anul 74 înainte de Christos. Generalul roman Caius Scribonius Curio bătuse pe Dardani, un neam iliric din Peninsula Balcanică și voia să atace apoi pe Daci. A venit prin urmare până la hotarele Daciei dar, odată ajuns aci, s'a înspăimântat de întunecimea codrilor nepătrunși și s'a întors îndărăt. Istoricul latin spune: « Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit ». Ce grozave trebue să fi fost acele păduri ca să facă pe un general biruitor roman să dea îndărăt!

Preferința pe care au arătat-o strămoșii pentru pădure, e nu se poate mai naturală: pădurea oferă mai întâi *adăpost sigur*, și era nevoie în vremurile acelea. Ea *hrănește* apoi prin fructele, bureții sau ciupercile și vânatul său și prin agricultura care se poate face în poieni sau în curături. Ea favorizează *lupta de apărare* și permite *atacul* brusc. Atâtea din marile noastre bătălii s'au dat la adăpostul pădurii și cu ajutorul ei. Nu-i de mirare deci că Românul a îndrăgit pădurea, că multe din poeziile sale populare încep, evocând frunza codrului, că suntem singurii, dintre toate neamurile Europei sud-estice, care întrebuințăm frunza (de fag sau de păr sălbatec) ca instrument muzical.

Al treilea element important în structura pământului românesc și care a influențat mult istoria noastră, este *Dunărea.* Lunca Dunării, cum de altfel și luncile celorlalte mari cursuri de apă — Siretul, Prutul, Oltul, Tisa, Mureșul — oferă posibilități maxime pentru traiul omului. Intr'adevăr, ea unește avantajele arătate mai sus — ale pădurii — cu acelea ale apei adică: mijloc lesnicios de comunicație și hrană abundentă și variată. Nu e de mirare deci, dacă în toate timpurile — așa cum ne arată cercetările arheologice — lunca Dunării a fost locuită. Geții se întindeau pe ambele maluri ale fluviului; noi Românii, la fel, dela formarea noastră ca neam și până astăzi. *Se poate spune pe drept cuvânt că Dunărea e fluviul nostru național.*

Bogăția pământului românesc, admirabila sa înzestrare cu tot ce e necesar vieții omenești, a făcut ca el să fie necontenit locuit, din cele dintâi timpuri ale preistoriei, din paleolitic, și până astăzi. Un asemenea pământ care-ți dă, cu puțină muncă, hrană

îmbelşugată şi variată, care cuprinde în adâncurile lui *sare* şi *aur*, spre a nu mai aminti celelalte bogăţii, un asemenea pământ nu se părăseşte. De aceea sunt naivi sau de rea credinţă cei care-şi închipuie că la o poruncă a împăratului din Roma depărtată, ţăranii daco-romani şi-au părăsit ogoarele, casele şi tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în sărăcia pietroasă a Moesiei. Aveau acasă tot ce le trebuia; au rămas deci pe loc şi au plătit birurile altui stăpân: barbarului german, slav sau asiatic, barbar care n'avea de altfel interesul să-şi ucidă supuşii, fiindcă aceasta însemna să-şi ucidă izvorul de venit, să-şi distrugă singur averea. *Bogăţia pământului românesc este o chezăşie a continuităţii strămoşilor noştri în Dacia Traiană.*

Varietatea acestei bogăţii a făcut pe de altă parte ca poporul nostru să aibe multe îndeletniciri. Cea mai însemnată a fost şi e şi astăzi *agricultura*: am fost şi suntem, înainte de toate, un popor de plugari: aceasta e legea şi învăţătura cea mare pe care ne-o dă pământul nostru. *Păstoria* are şi mai ales a avut şi ea, când păşunile şi fâneţele erau mult mai întinse, o deosebită însemnătate. In afară de aceasta, suntem şi *podgoreni* la deal, *pescari* la Dunăre şi în bălţile ei, şi *mineri* în Munţii Apuseni. Numai *corăbieri* pe mare n'am fost în chip obişnuit; e drept că şi coasta mării, mai toată dreaptă, fără golfuri şi adăposturi, nu ne-a îndemnat prea mult să ne apucăm de această îndeletnicire.

BIBLIOGRAFIE

Pentru întreg pământul românesc: 1. G. VÂLSAN, *Mediul fizic extern şi capitalul biologic naţional*, Cluj, 1928, 26 p. in 8° (Extras din *Buletinul eugenic şi biopolitic*, nr. 1—2, 1928); 2. S. MEHEDINŢI, *Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie physique et de géographie humaine*, ed. 2, Bucureşti, 1930, 136 p. in 8°; 3. EM. DE MARTONNE, *Europe centrale, Suisse, Autriche, Hongrie, Tchéco-slovaquie, Pologne, Roumanie*, Paris, 1931, p. 699—810, în colecţia P. VIDAL DE LA BLACHE ET L. GALLOIS, *Géographie universelle*, t. IV, 2; 4. S. MEHEDINŢI, *România*, ed. 11, Bucureşti, 1932, 356 p. in 8°; 5. JACQUES ANCEL, *Les frontières roumaines. Géographie politique*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, XI (1934), p. 26—63; 6. VINTILĂ MIHĂILESCU, *România. Geografie fizică*, Bucureşti, 1936, 279 p. in 8°; 7. S. MEHEDINŢI, *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena şi Leipzig, 1936, 29 p. in 8°; 8. I. SIMIONESCU, *Ţara noastră. Oameni. Locuri. Lucruri*, Bucureşti, 1937, 513 p. in 8°.

Pentru părţi ale pământului românesc: 9. G. VÂLSAN, *Câmpia română. Contribuţiuni de geografie fizică*, Bucureşti, 1915, 260 p. in 8⁰ (Extras din *Bul. Soc. Geogr.*, XXXVI (1915); 10. DR. G. ANTIPA, *Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice*, Bucureşti, 1921, XVI + 191 p. in 8⁰; 11. C. BRĂTESCU, *Delta Dunării. Geneza şi evoluţia sa morfologică şi cronologică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XLI (1922), p. 3—39; 12. V. MIHĂILESCU, *Vlăsia şi Mostiştea. Evoluţia geografică a două regiuni din Câmpia română*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XLIII (1924), p. 1—200; 13. G. VÂLSAN, *Carpaţii în România de azi*, în *Conv. Lit.*, LVI (1924), p. 499—520; 14. G. VÂLSAN, *Dunărea de jos în viaţa poporului român*, Bucureşti, 1927, 18 p. in 4⁰ (Extras din *Graiul Românesc*, I, nr. 10); 15. C. BRĂTESCU, *Pământul Dobrogei*, în *1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească. Publicaţie tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, Bucureşti, 1928, p. 3—65; 16. S. MEHEDINŢI, *Cadrul antropogeografic. Observări relative la Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, 1918—1928, t. I, Bucureşti, 1929, p. 587—602.

Geografie istorică: 17. DR. EUGEN BOTEZAT, *Bourul şi zimbrul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ştiinţ.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 17—40; 18. N. IORGA, *Ancienneté de la culture du maïs en Roumanie*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1921), p. 185—191; 19. IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik*, I—III, Bonn şi Leipzig, 1924—1926, III + 298 p. in 8⁰; 20. S. MEHEDINŢI, *Dacia Pontică şi Dacia Carpatică*, în *Bul. Soc. Geogr.* XLVII (1928), p. 5—18 (şi extras); 21. N. I. ANTONOVICI, *Probleme hidrografice în basinul inferior al Siretului*, Bucureşti, 1929, 8 p. in 8⁰ (Extras din *Revista Geografică*, I, 2 (1929); 22. S. MEHEDINŢI, *Coordonate etnografice. Civilizaţia şi cultura*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, XI (1930), p. 51—155; 23. DR. GH. I. NĂSTASE, *« Peuce ». Contribuţii la cunoaşterea geografică-fizică şi omenească a deltei Dunării în antichitate*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LI (1932), p. 8—47; 24. CONSTANTIN C. GIURESCU, *In legătură cu « Istoria Românilor »*, Bucureşti, 1936, 57 p. in 8⁰; 25. IORGU IORDAN, *Colunul, Coluni, etc.*, în *Buletinul Institutului de filologie română « Alexandru Philippide »*, III (1936), p. 165—166; 26. NICULAE I. ANTONOVICI, *Codrii şi numele de Prut şi Argeş, în continuitatea Românilor din sud-estul Carpaţilor*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LVI (1937), p. 272—288.

EPOCA PREISTORICĂ

Poate chiar la 3000, în orice caz la 1800 înainte de Christos, Dacii locuiau țara dintre Tisa, Dunăre și Nistru.

Impărțirile epocii preistorice. Istoria începe cu prima știre *scrisă*. Tot ce este înainte de aceasta formează domeniul *preistoriei*. Față de epoca istorică, numărând numai vreo 7000 de ani, preistoria cuprinde așa dar un interval de timp mult mai mare. Cât de mare anume, nu se poate spune exact. Se crede însă că vreo 125.000 de ani. Acest lung interval se împarte în 4 epoci, unele din ele având, la rându-le, mai multe subdiviziuni. Prima epocă și cea mai lungă (vreo 115.000 de ani) se numește *paleoliticul* sau epoca pietrii cioplite. E vremea când omul începe să facă arme și unelte de piatră cioplită. Partea ultimă a acestei epoci (vreo 2.000 de ani), făcând trecerea spre epoca următoare se numește *mezolitic* sau epoca de mijloc a pietrii. Urmează a doua epocă preistorică anume *neoliticul* sau epoca pietrii lustruite. Ea ține vreo 8.000 de ani până pe la anul 1800 (după alții 1900 sau chiar 2000) înainte de Christos când începe epoca a treia sau a *bronzului*, numită așa fiindcă acuma omul descopere meșteșugul de a turna bronzul și de a face arme și unelte din el. (In ultima mie de ani a epocii neolitice – 3000–2000 a. Chr.—el cunoștea deja întrebuințarea *aramei*, e perioada numită *eneoliticul*). Epoca bronzului are patru perioade sau subdiviziuni și ține până la anul 1000 înainte de Christos. Ultima epocă preistorică este aceea a *fierului*, când oamenii descoperă meșteșugul de a topi fierul și de a-l lucra. Această epocă ține până la începutul erei creștine și se împarte în două perioade: *Hallstatt* și *La Tène*, numite astfel după localitățile în care s'au făcut descoperirile caracterizând fiecare din cele două perioade.

Diviziunile de mai sus se referă la continentul european în genere. Pentru Dacia, intervin unele modificări în ce priveşte ultimele perioade. Astfel epoca bronzului începe la noi pe la 1800, durează însă până pe la 700 înainte de Christos. Aşa dar, ţine ceva mai mult ca în alte părţi. De asemenea epoca fierului se socoteşte până pe la anul 50 al erei noastre, cu câteva decenii înainte de domnia lui Decebal.

Trebue să observăm un lucru, că epoca ultimă a preistoriei (epoca fierului) coincide în unele regiuni cu începutul istoriei. Aceasta din cauză că primele ştiri scrise nu încep în acelaşi timp peste tot. De aceea s'a luat obiceiul ca epoca aceasta intermediară, care face trecerea dela preistorie la istorie şi privitor la care ştirile scrise sunt puţine şi răsleţe, să se numească *protoistorie.*

Prima ştire *scrisă* asupra pământului românesc şi a locuitorilor săi se datoreşte lui Herodot, « părintele istoriei » cum îi spuneau cei vechi, şi se referă la un fapt petrecut în anul 512 înainte de Christos. E vorba anume de expediţia lui Darius, regele Perşilor, care, în acel an, a trecut cu armata sa uriaşă prin Dobrogea ca să facă războiu Sciţilor dela nordul Mării Negre. Cu acest prilej pomeneşte Herodot pe Geţi, strămoşii noştri, cari au îndrăsnit să se opuie lui Darius.

Aşa dar la 512 ar trebui să înceapă *istoria* ţinuturilor noastre. Deoarece însă ştirile pe care le avem dela această dată şi până pe la 50 după Christos sunt răsleţe şi puţine, zisul interval alcătuieşte *protoistoria* Daciei.

Staţiuni preistorice în Dacia. Ce ştim noi astăzi despre preistoria Daciei şi care sunt mijloacele noastre de informaţie? Istoria se foloseşte de documente *scrise*; preistoria de *urmele* pe care le-a lăsat traiul omenesc, adică de arme, unelte, obiecte de podoabă, de cult, funerare şi altele. Cea mai mare parte a acestor urme sunt îngropate în pământ, acoperite de praful şi nisipul care s'a aşezat peste ele timp de mii de ani, uneori şi de cenuşa incendiilor sau de dărâmăturile aşezărilor pustiite. Prin săpături arheologice, învăţaţii le dau la iveală, le reconstituie când ele s'au păstrat numai în cioburi sau fragmente, le comentează şi lămuresc vieaţa oamenilor de pe aceste locuri. Concluziile sunt, evident, de caracter general; detalii şi precizări, de cele mai multe ori nu se pot da, fiindcă lipseşte temeiul.

Astfel de săpături arheologice privind preistoria Daciei s'au făcut și înainte de războiul pentru întregirea neamului; s'au făcut însă mai ales după războiu, când ele au luat un avânt deosebit, în urma impulsului dat de Vasile Pârvan. Suntem totuși abia la început: numărul stațiunilor săpate este foarte redus față de ceea ce rămâne de făcut pe viitor. Va mai trece multă vreme până să se poată ridica *o hartă* nu completă, dar cuprinzând măcar esențialul, a așezărilor preistorice de pe pământul românesc. Până acum s'au făcut săpături și descoperiri în următoarele localități (dau numai pe cele mai importante și le grupez pe provincii):

Moldova. *Șipinți* și *Cuciurul Mare* (jud. Cernăuți); *Cășla-Nedjimova* și *Dărăbani* (jud. Hotin); *Concești* (jud. Dorohoi); *Petreni* (jud. Soroca); *Cucuteni* (jud. Iași); *Ripiceni* (jud. Botoșani); *Izvoare* și *Calu* (jud. Neamț), *Poiana* și *Corni* (jud. Tecuci); *Fedeleșeni* (jud. Roman); *Ruginoasa* și *Boureni* (jud. Baia); *Ruginești* și *Domnești* (jud. Putna); *Borodino* (jud. Cetatea-Albă).

Muntenia. *Bonțești* (jud. Râmnicul-Sărat); *Scorțaru* (jud. Brăila) *Crăsani* și *Boian* (jud. Ialomița); *Monteoru* și *Aldeni* (jud. Buzău); *Drajna*, *Tinosul* și *Predeal* (jud. Prahova); *Sultana*, *Piscul Coconi*, *Mânăstirea*, câte și trele pe valea Mostiștei (jud. Ilfov); *Măgura-Chiselet*, *Tărtășești*, *Căscioarele*, *Gumelnița*, *Tei*, *Snagov*, *Bucureștii Noi*, *Vidra*, *Jilava* și *Glina-Bălăceanca* (toate în jud. Ilfov); *Bălănoaia*, *Petru Rareș*, *Tangâru* și *Oinac* (jud. Vlașca); *Zimnicea* și *Turnu-Măgurele* (jud. Teleorman); *Bogați* și *Gemenea* (jud. Dâmbovița); *Stoenești* și *Jidova* (jud. Muscel).

Oltenia. *Roiești* (jud. Vâlcea); *Celeiu* (jud. Romanați); *Adâncata de Jos*, *Coțofeni*, *Maglavit*, *Sălcuța* (câte și patru în jud. Dolj); *Gârla Mare*, *Gruia*, *Orevița*, *Poroina*, *Turnu-Severin*, *Grădețul* și *Ostrovul Corbului* (toate în jud. Mehedinți); *Vădastra* (jud. Romanați).

Dobrogea. *Hagi-Ghiol* (jud. Tulcea); *Hamangia*, *Topalu* și *Cernavodă* (jud. Constanța); *Atmageaua Tătărească* (jud. Durostor).

Ardealul. *Ariușd*, *Dobolii de Jos* și *Țufalău* (jud. Trei-Scaune); *Apahida* (jud. Cluj); *Blaj* și *Biia* (jud. Târnava-Mică); *Alba-Iulia* (jud. Alba); *Turda* și *Sângiorgiu-Trăscău* (jud. Turda); *Orăștie*, *Deva*, *Turdaș*, *Costești*, *Grădiștea Muncelului* și *Cioclovina* (jud. Hunedoara); *Sighișoara* și *Beia* (jud. Târnava-Mare); *Târgu-Mureș*, *Susenii*, *Gornești* și *Lechința de Mureș* (jud. Mureș);

Fizeşul-Gherlei (jud. Someş); *Arcalia* (jud. Năsăud); *Guşteriţa* şi *Caşolţ* (jud. Sibiiu); *Codlea* şi *Cristian* (jud. Braşov).

Banatul. *Beba-Veche*, *Timişoara*, *Firiteaz*, *Denta* şi *Deta* (jud. Timiş-Torontal); *Băile Herculane* (jud. Severin); *Moldova-Veche* (jud. Caraş).

Ţara Crişurilor. *Oradea-Mare*, *Diosig* şi *Oşorheiu* (jud. Bihor); *Otlaca* şi *Pecica* (jud. Arad); *Satu-Mare* (jud. Satu-Mare).

Maramureş. *Boineşti*, *Budeşti* şi *Sarasău* (jud. Maramureş).

Dintre toate provinciile româneşti, cea mai intens cercetată

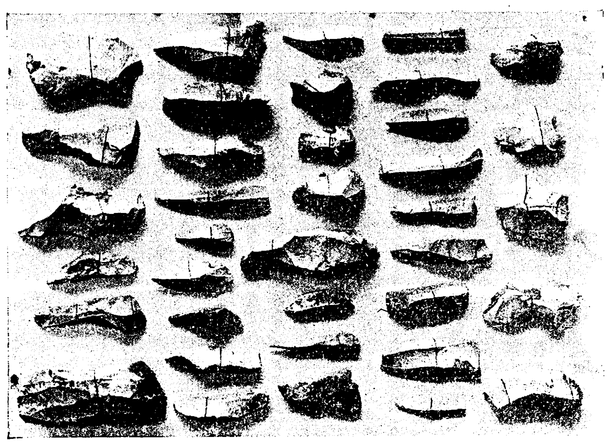

Fig. 1. — Silexuri paleolitice (bucăţi de cremene cioplite) găsite la Câşla-Nedjimova, pe Nistru. Serveau ca arme şi unelte. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

sub raportul preistoriei este Ardealul; iar cea mai puţin, Moldova dintre Prut şi Nistru.

Preistoria Daciei. Ce se poate afirma în momentul de faţă pe temeiul săpăturilor şi descoperirilor făcute, cu privire la preistoria pământului românesc?

In primul rând, că acest pământ a fost locuit încă din paleolitic. S'a crezut la început că n'ar exista urme omeneşti din acea vreme în Dacia. Descoperiri recente în nordul Moldovei (vezi fig. 1), în Ardeal şi în Oltenia au arătat însă contrariul; este foarte probabil că se vor găsi asemenea urme şi în alte părţi. De altfel se putea presupune acest lucru din capul locului, date fiind posibilităţile optime de traiu pe care le oferă pământul nostru.

Pentru neolitic, descoperirile preistorice arată o civilizaţie remarcabilă pe tot întinsul pământului românesc. Aspectele mai importante ale acestei civilizaţii poartă numele localităţilor în

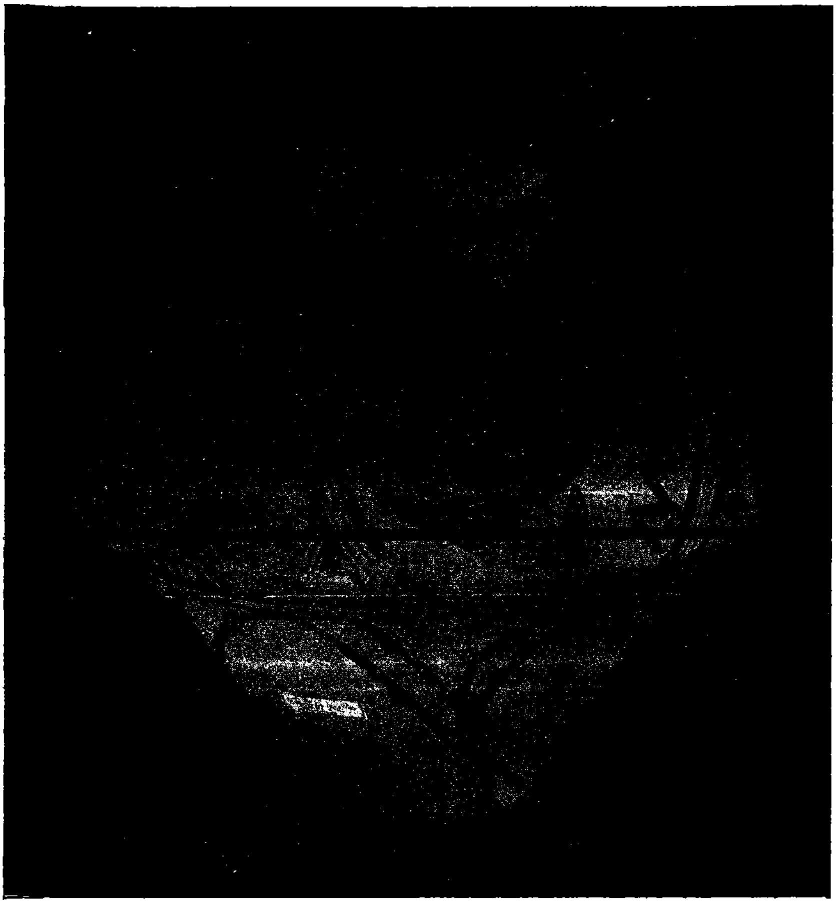

Fig. 2. — Vas de pământ dela Cucuteni, împodobit cu desenuri în două culori: cafeniu închis şi cărămiziu, pe fond gălbuiu-roz. (Ceramică pictată). Inălţimea 37 cm. Circa 2000—1800 înainte de Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

care s'au făcut descoperirile caracteristice. Se cunosc astfel în momentul de faţă, următoarele aspecte sau tipuri ale civilizaţiei neolitice: 1. Tipul *Turdaş*, corespunzând tipului Vinča de pe teritoriul jugoslav. 2. Tipul *Cucuteni* şi *Ariuşd* sau, cum i se mai

spune, «civilizaţia ceramicei pictate» numită astfel după admirabilele exemplare de ceramică pictată descoperite în localităţile amintite (vezi fig. 2—4). In această civilizaţie s'ar putea cuprinde şi ceramica pictată din partea de apus a teritoriului românesc, găsită tot la Turdaş şi în diferite locuri din judeţele Alba, Târnava-Mare şi Sibiiu. 3. Tipul *Boian A*, caracterizat adică prin descoperirile făcute în cel mai vechiu strat de civilizaţie din

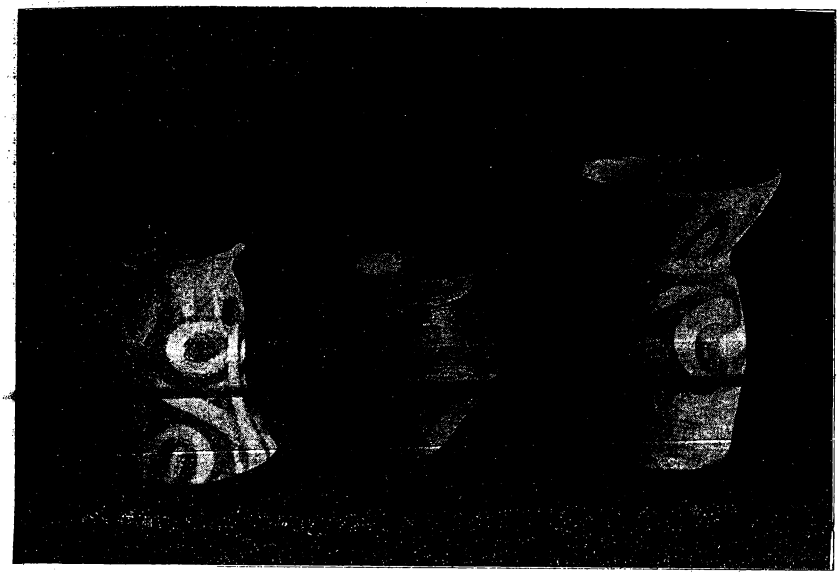

Fig. 3. — Vase de pământ dela Cucuteni. Cele două dela margini au desenuri în două şi trei culori: alb, roşu-cărămiziu şi negru; circa 2500—2000 înainte de Christos. Cel dela mijloc (13 cm. înălţime) are desenuri cafenii pe fond cărămiziu deschis. Circa 2000—1800 înainte de Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

această localitate. Exemplare admirabile de ceramică din faza Boian A s'au descoperit şi la *Vidra* (vezi fig. 5—6). Aria acestui tip în ţara noastră este câmpia munteană. 4. Tipul *Vădastra* cu ceramica sa specifică, având desenuri excizate şi vopsite în alb şi roşu (vezi fig. 10, I). 5. Tipul sau aspectul *Gumelniţa*, unul din cele mai bine cunoscute şi studiate (vezi fig. 10, II şi fig. 7 şi 9). 6. Tipul *Coţofeni*. 7. Tipul *Glina III*, determinat prin urmare de descoperirile făcute în cel de al treilea strat de civilizaţie din această localitate. 8. Tipul *Decia-Mureşului*, numit astfel după descoperirile din cimitirul preistoric de acolo.

Caracteristică pentru civilizaţia neolitică de pe pământul nostru este *ceramica pictată* din eneolitic, adică vasele de pământ ars — de forme şi mărimi variabile — împodobite cu desenuri colorate, de o deosebită frumuseţe. Vasele mari, înalte de aproape un metru, care s'au găsit la Fedeleşeni, în Moldova, constitue un strălucit specimen al acestei ceramice pictate. Ele sunt împodobite cu desenuri lineare alcătuind meandre şi spirale. Vasele

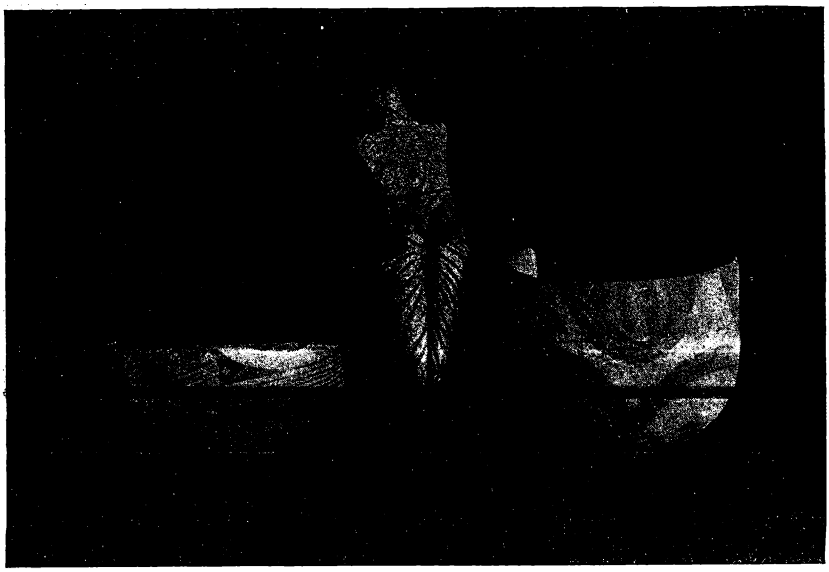

Fig. 4. — Vase de pământ dela Cucuteni împodobite cu desenuri (ceramică pictată). La mijloc, un idol de pământ cu incizii vrând să imite tatuajul. Circa 2500—1800 înainte de Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

eneolitice se pot împărţi în două categorii: Unele mai vechi, în trei culori, cum sunt acelea dela Ariuşd, dela Ruginoasa, dela Cucuteni (grupa A), dela Fedeleşeni; altele mai noi, numai în două culori, de pildă cele dela Cucuteni (grupa B) şi dela Petreni. In ultimul timp, s'au descoperit exemplare remarcabile de ceramică pictată cu grafit la Gumelniţa, lângă Olteniţa; la Vidra, lângă Bucureşti şi la Cernavodă şi Atmageaua Tătărească, în Dobrogea. Această ceramică grafitată este contemporană cu cea pictată din Moldova (vezi fig. 8).

Fig. 5. — Vas de pământ ars, de tipul sau aspectul Boian A. Impodobit cu ornamente excizate formând desenuri caracteristice în formă de cârlige meandrice. Inălţimea 80 cm. Găsit la Vidra în 1932. Circa 2500—2300 înainte de Christos. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

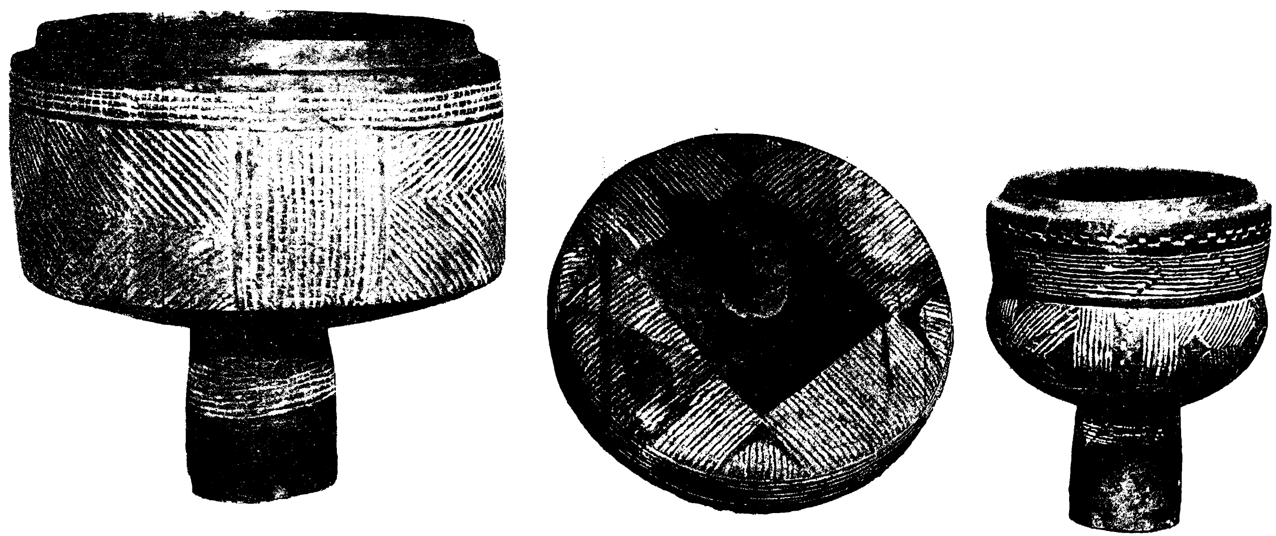

Fig. 6. — Vase şi capac de vas de pământ ars, de tipul sau aspectul Boian A. Impodobite cu ornamente excizate şi încrustate cu alb. Găsite la Vidra în 1933 şi 1934. Circa 2500—2300 înainte de Cristos (Muzeul Municipiului Bucureşti).

Ceea ce trebue subliniat este *unitatea* civilizației eneolitice în tot sud-estul european, pe o arie care, cuprinzând în întregime pământul românesc, se întinde din pusta ungară până

Fig. 7. — Capac de vas antropomorf, în formă de cap de idol, pictat cu alb și roșu. Lățimea 13 cm. Găsit la Vidra în 1932. Circa 2200—2100 înainte de Christos. Vezi și fig. 9. (Muzeul Municipiului București).

în Ucraina, în regiunea Chievului, și din Carpații Nordici până la Marea Egee. Această unitate se vădește, pe de o parte, în *orna-*

Fig. 8. — Vase de lut pictate cu grafit, de tip Gumelnița, faza mijlocie. Găsite la Vidra în 1933. Circa 2000 înainte de Christos. (Muzeul Municipiului București).

mentarea geometrică a ceramicei — motivele esențiale fiind spirala și meandrul — pe de altă parte, în bogăția și felul de tratare a *plasticei antropomorfe* adică a statuetelor sau figurinelor — de

Fig. 9. — Vas antropomorf, cunoscut sub numele de « Zeița dela Vidra », tipul Gumelnița. Inălțimea 43 cm. Pe piept, « zeița » avea un pandantiv de aur, în formă de cerc. Găsit la Vidra în 1934. (Muzeul Municipiului București).

lut cele mai multe, uneori şi de os — reprezentând, după toate probabilităţile, marea divinitate femenină, creatoarea lumei.

Cărui neam aparţin creatorii acestei civilizaţii eneolitice? Un răspuns sigur e greu de dat, în stadiul actual al cercetărilor; nu pare însă lipsită de temeiu ipoteza care atribue această civilizaţie Tracilor, înţelegându-se denumirea de Traci în sens larg, adică înglobând şi ramura nordică — Dacii sau Geţii — şi pe cea sudică — Tracii propriu zişi. Invăţatul german Carl Schuchardt caracterizează civilizaţia eneolitică a ceramicei pictate drept « superioară » (hochstehend) şi o atribue hotărît Tracilor, consi-

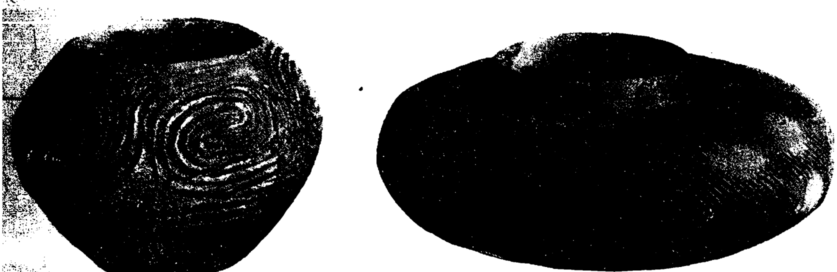

Fig. 10. — Vase de pământ ars, aparţinând tipurilor Vădastra (1) şi Gumelniţa (2). Pot sta cu cinste alături de vasele artiştilor în ceramică din zilele noastre. Circa 2000 înainte de Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

derând-o ca o epocă strălucită a neamului acestuia, epocă de care Grecii homerici îşi mai aduceau aminte numai din legendă şi cu mirare. Pe de altă parte, învăţatul antropolog francez, Eug. Pittard, afirmă într'un studiu recent că « nimic nu ne împiedică să presupunem că locuitorii cari au înălţat colibele funerare ale Moldovei în epoca pietrii lustruite sunt aceia cari mai târziu au primit dela istoricii vechi numele de Daci sau Geţi ». In sfârşit, dintre învăţaţii noştri, d-l Andrieşescu împărtăşeşte aceeaşi părere. Prin urmare, potrivit acestor trei învăţaţi, creatorii remarcabilei civilizaţii eneolitice de pe pământul românesc ar fi chiar strămoşii noştri, Dacii. Faţă de această opinie există însă o alta, susţinută şi ea de învăţaţi cari cred, dimpotrivă, că locuitorii cari au dat naştere remarcabilei civilizaţii eneolitice sunt alţii decât creatorii civilizaţiei bronzului. Potrivit acestei ultime opinii, ar fi avut loc în

regiunile noastre suprapuneri de popoare, în urma unor lupte

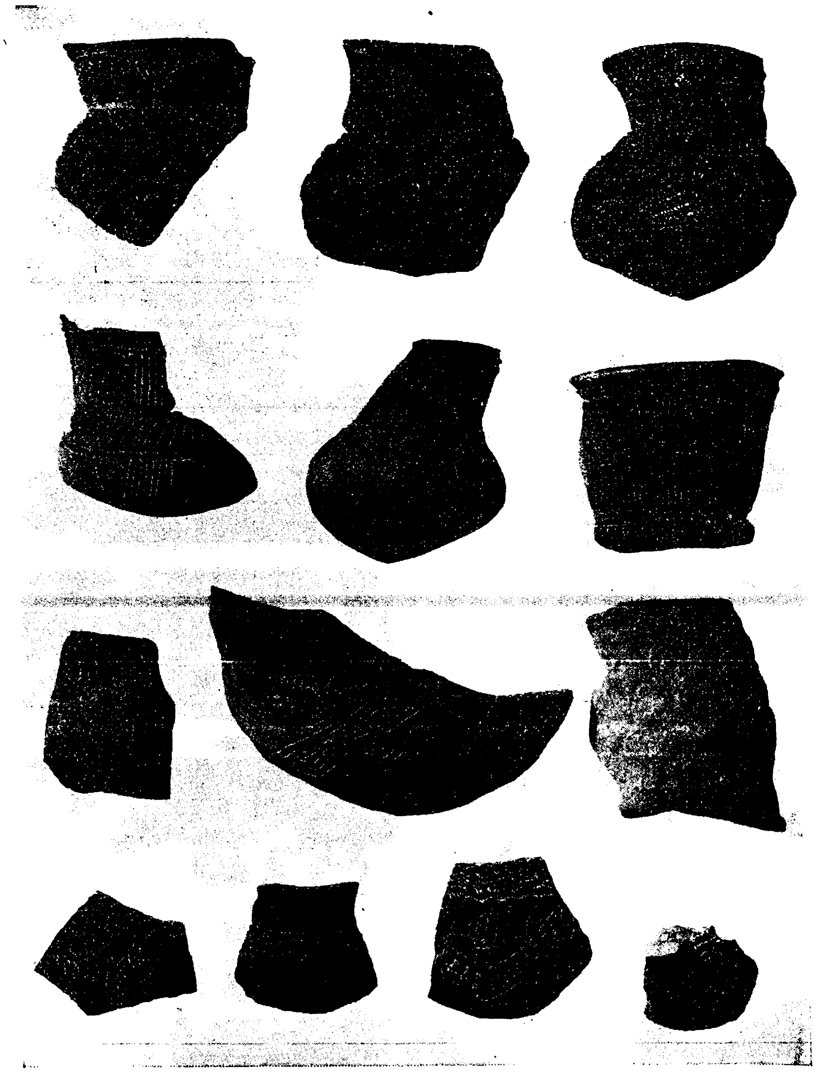

Fig. 11. — Fragmente de ceramică, de tip Bucureşti. Găsite la Lacul Tei în 1929—30. Circa 1600—1400 înainte de Christos. Ornamentele se găsesc şi azi în arta noastră populară: ouă încondeiate, crestături în lemn, scoarţe. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

catastrofale, noii veniţi distrugând civilizaţia predecesorilor. Aşa

s'ar fi întâmplat cu oamenii bronzului cari au distrus civilizaţia anterioară eneolitică; aşa au păţit apoi aceştia, la rândul lor,

Fig. 12. — Vas de pământ de tip Bucureşti, din faza mai târzie: circa 1400—1300 înainte de Christos. Găsit la lacul Tei în 1930. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

din partea oamenilor epocii de fier, cari au venit, unii din regiunea Alpilor, coborând spre sud-est şi sud, alţii din estul asiatic spre

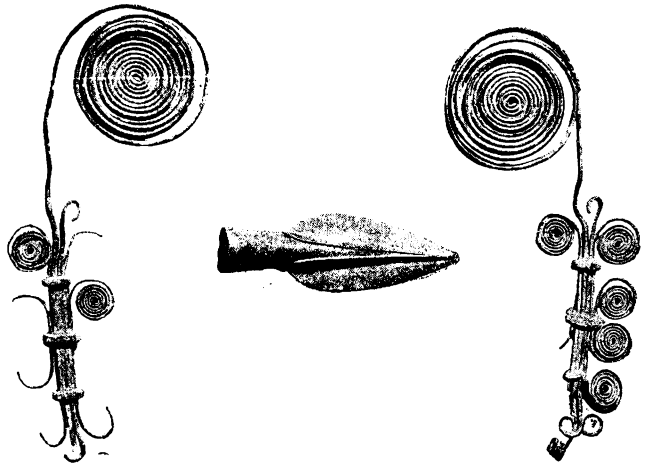

Fig. 13. — Agrafe sau fibule şi vârf de lance, toate de bronz. Lungimea fibulelor 25—26 cm: găsite la Rafaila (Vaslui). Circa 1100—900 înainte de Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

Rusia de miazăzi. Dacii ar fi, în concepţia acestor învăţaţi, tocmai populaţia peste care au năvălit oamenii epocii de fier.

In orice caz, chiar şi în această ultimă ipoteză, tot se admite că *Dacii sau Geții au locuit ținuturile noastre de pe la anul 1800 înainte de Christos.* Pentru împrejurările de mai târziu, din epoca istorică, care începe, repetăm, în anul 512 înainte de Christos, aceasta înseamnă ca şi cum ar fi fost autohtoni. Lor li se datoreşte în orice caz remarcabila civilizaţie a bronzului din regiunile noastre sau, cum li se mai spune, din regiunile carpato-danubiene. Lucrarea acestui metal ajunge la forme de o deosebită fineţe. S'au descoperit securi, arme şi podoabe, foarte bine păstrate, care impresionează prin eleganţa şi desăvârşirea execuţiei (vezi fig. 13 şi 14). In ce priveşte ceramica din epoca de bronz, trebuie s'o relevăm pe aceia de tipul *Bucureşti*, găsită mai ales la Lacul Tei şi la Bucureştii Noi (vezi fig. 11 şi 12).

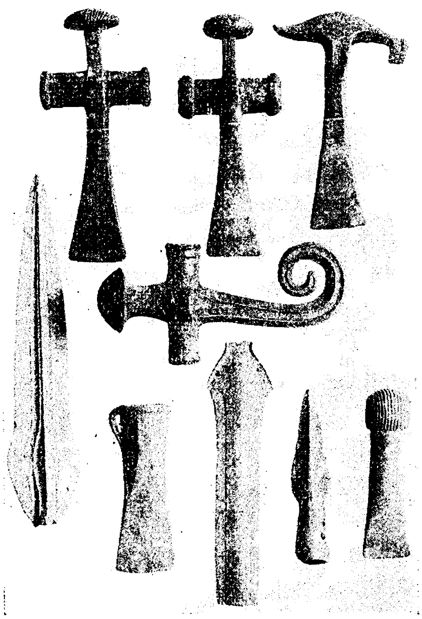

Fig. 14. — Vârfuri de lance, topoare şi un fragment de sabie, toate de bronz. Toporul din mijloc cu tăişul răsucit, a servit, probabil, ca sceptru. Găsite la Drajna de jos. Circa 1100—1000 înainte de Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

BIBLIOGRAFIE

Preistorie europeană: 1. *Reallexikon der Vorgeschichte unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, herausgegeben von* MAX EBERT, Berlin, 1924—1932, 15 vol. in 8°; 2. JOSEPH DÉCHELETTE, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, ed. 2, Paris, 1924—1927, 4 vol. in 8°; 3. V. GORDON CHILDE, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, XX + 479 p. in 8°; 4. L. CAPITAN, *La préhistoire*, édition revue et augmentée par Michel Faguet, Paris, 1932, 223 p. in 8°; 5. MILES BURKITT şi V. GORDON CHILDE, *A chronological Table of Prehistory*, 22 p. şi un tablou sincronistic (extras din

Antiquity, Iunie 1932); 6. CARL SCHUCHARDT, *Alteuropa. Kulturen. Rassen. Völker*, ed. 3, Berlin și Leipzig, 1935, XI + 355 p. in 8°.

Preistoria Daciei: I. *Informație generală.* 7. ION NESTOR, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1933, 170 p. in 8°.

II. *Paleolitic și mezolitic.* 8. L'ABBÉ H. BREUIL, *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Bulletin de la Société des Sciences de Cluj, Roumanie*, 2, 2-e partie, 1925, p. 193—217, in 4°; 9. N. N. MOROȘAN, *Contribuțiuni la cunoașterea paleoliticului din Moldova de Nord (Malurile Prutului)*, în *Mem. Secț. Științ. Acad. Rom.*, seria 3, t. IV (1926—1927), p. 343—350; 10. N. N. MOROȘAN, *Noi contribuțiuni preistorice asupra Basarabiei de Nord*, *ibid.*, t. VI (1929), p. 1—17; 11. M. ROSKA, I. *Notă preliminară asupra cercetărilor paleolitice făcute în Ardeal în cursul anului 1928*; II. *Paleoliticul Ardealului. Privire generală*, București, 1931, p. 79—126 (Extras din *Anuarul Inst. Geol. al României*, XIV); 12. M. ROSKA, *Recherches paléolithiques en Transylvanie en 1927*, în *Dacia*, III—IV, București, 1933, p. 8—23; 13. N. N. MOROȘAN, *La plus jolie pointe en feuille de laurier solutréenne de la Roumanie. Son importance archéologique et géologique*, Le Mans, 1934, 8 p. in 8° (Extras din *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, no. 10, 1934); 14. MARIUS MOGA, *Paleoliticul inferior în Transilvania*, Cluj, 1937, 21 p. in 8° (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, IV (1932—1936).

III. *Neolitic și eneolitic.* 15. IOAN ANDRIEȘESCU, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912, 124 p. in 8°; 16. GORDON V. CHILDE, *Schipenitz, a late neolithic station with painted pottery in Bukowina*, în *Journal of the Royal anthropological Institute*, LIII (1923), p. 263—288; 17. FR. LÁSZLO, *Les types de vases peints d'Ariușd (Erösd)*, în *Dacia*, I (1924), p. 1—27; 18. VL. DUMITRESCU, *Fouilles de Gumelnița*, în *Dacia*, II (1925), p. 29—103; 19. L. CIKALENKO, *Études sur l'évolution de la céramique néolithique peinte ukrainienne*, I. *Petreny en Bessarabie*, în *Obzor Praehistoricky*, V—VI (1926—1927), Praha, 1927, p. 21 și urm.; 20. H. REINERTH, *Siebenbürgen als nordisches Kulturland der jüngeren Steinzeit*, în *Mannus* VII, Ergänzungsband, 1929, p. 198 și urm.; 21. ECATERINA DUNĂREANU-VULPE, *Sull'origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane*, în *Ephem. Dacorom.*, IV (1930), p. 181—211; 22. VLADIMIR DUMITRESCU, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale*, în *Ephem. Dacorom.*, IV (1930), p. 257—308); 23. C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, *L'art rupestre carpatho-balcanique*, în *L'Anthropologie*, XLI (1931), p. 123 și urm.; 24. VL. DUMITRESCU, *Ceramica pictată eneolitică din sud-estul Europei*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 70—77; 25. HERMANN SCHROLLER, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1932, VIII + 79 p. in 8°; 26. HUBERT SCHMIDT, *Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien, die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin și Leipzig, 1932, 131 p. in 4°; 27. CESLAV AMBROJEVICI, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, în *Dacia*, III—IV (1933), p. 24—45; 28. VL. DUMITRESCU, *La plastique antropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balcano-danubienne de type Gumelnița*, în *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*,

1932—1933, p. 49—72; 29. HORTENSIA DUMITRESCU, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 56—87; 30. V. CHRISTESCU, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 167—225; 31. EMIL COLIU, *O nouă descoperire în domeniul ceramicei pictate din Moldova de jos*, în *Milcovia*, IV (1933), p. 33—46; 32. VL. DUMITRESCU, *L'unité de la civilisation carpatho-balcanique à l'époque énéolithique*, Atena, 1936, 6 p. in 8⁰; 33. RADU VULPE, *Civilisation précucutenienne récemment découverte à Izvoare, en Moldavie*, în *Eurasia septentrionalis antiqua*, XI (1937), p. 134—146; 34. VLADIMIR DUMITRESCU, *The painted decoration of the pottery from the eneolithic station near Atmageaua Tătărască*, 1937, 14 p. in 8⁰ (extras din *Annals of Archaeology and Anthropology*, XXIV, 1937); 35. I. BERCIU, *Prime consideraţiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca*, în *Buletinul Muzeului judeţului Vlaşca «Teohari Antonescu»*, II (1937), p. 31—105; 36. VASILE PÂRVAN, *Dacia. Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, Bucureşti, 1937, 218 p. in 8⁰.

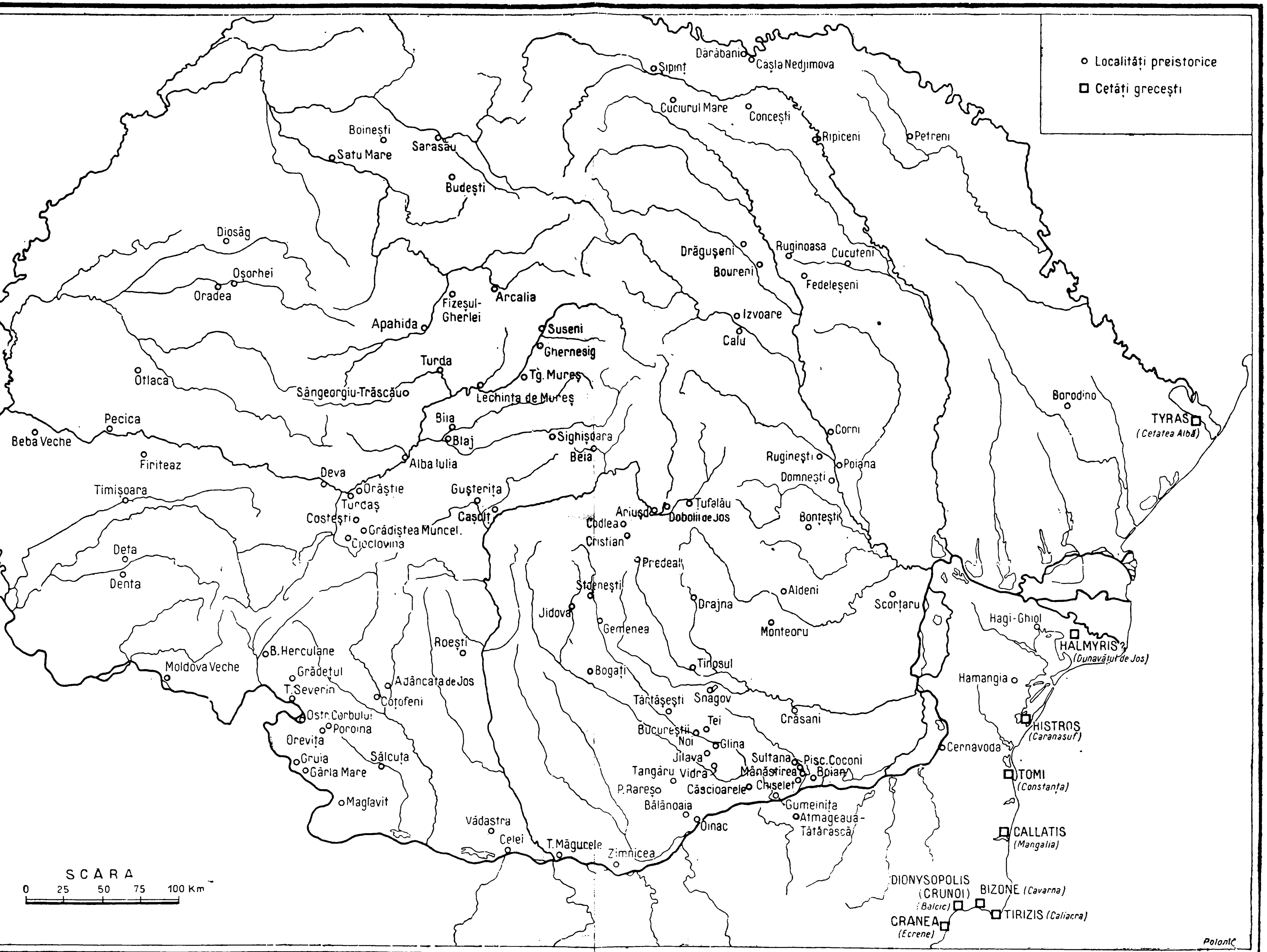
IV. *Epoca bronzului*. 37. I. ANDRIEŞESCU, *Asupra epocei de bronz în România*. I. *Un depou de bronz la Sinaia*; II. *Obiecte de bronz dela Predeal*, Bucureşti, 1916, 18 p. in 4⁰; 38. I. ANDRIEŞESCU, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, II (1925), p. 345—384; 39. ECATERINA DUNĂREANU-VULPE, *Considérations sur certaines formes caractérisant l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale*, Paris, 1930, 60 p. in 8⁰; 40. R. VULPE, *Piroboridava. Consideraţiuni arheologice şi istorice asupra cetăţuii dela Poiana, în Moldova de Jos*, Bucureşti, 1931, 34 p. in 8⁰; RADU ET ECATERINA VULPE, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 253—351; 42. DINU V. ROSETTI, *Din preistoria Bucureştilor*. I. *Civilizaţia tip Bucureşti. Die Bukarester Kultur*, Bucureşti, 1936, 30 p. in 4⁰; 43. VLADIMIR DUMITRESCU, *L'art préhistorique en Roumanie*, Bucureşti, 1937, 34 p. in 8⁰.

CONSTANTIN C. GIURESCU

DACIA PREISTORICĂ

(DIN PALEOLITIC PÂNĂ LA 512 INAINTE DE CHRISTOS)

Harta Nº 1

TRACII. DACII SAU GEŢII

Geţii sunt « cei mai viteji şi cei mai cinstiţi dintre Traci ».

(Herodot).

Inainte de a arăta ce s'a petrecut în intervalul dintre anii 1800 şi 512 înainte de Christos, interval în care au trăit circa 40 de generaţii de Daci, să căutăm, anticipând asupra capitolului special în care ne vom ocupa de cultura şi civilizaţia Dacilor, a da câteva lămuriri preliminare asupra acestui popor. Cine erau Dacii şi cărui grup etnic aparţineau? In primul rând, o observaţie. Multă vreme s'a scris şi s'a vorbit despre Daci *şi* Geţi. Astăzi încă, în unele manuale şcolare, întâlnim această enumerare, ca şi cum ar fi vorba de două popoare deosebite. In realitate, trebue spus Dacii *sau* Geţii, deoarece *sunt unul şi acelaşi popor*, cu două denumiri însă, date fiecare de unul dintre vecini. Grecii le spuneau de preferinţă *Geţi*, fără însă ca să ignoreze denumirea cealaltă *Daci* sau *Dai*. Romanii întrebuinţau dimpotrivă numele de Daci în mod obişnuit. E acelaşi fenomen care s'a petrecut mai târziu cu noi Românii. Străinii ne spuneau Valahi sau Moldovalahi, noi ne numeam însă Români. Aceasta nu înseamnă că eram *două* popoare. De altfel sinonimismul acesta se întâlneşte în multe direcţii, nu numai la popoare, dar şi în instituţii, artă, literatură, etc., încât el e un fenomen obişnuit.

Tracii. Dacii sau Geţii fac parte din marele grup etnic al *Tracilor* şi constitue, după părerea noastră, cea mai însemnată ramură a lui, având o civilizaţie, o cultură şi o istorie politică pe care n'a egalat-o nicio altă ramură. Se poate spune că Dacii sau Geţii reprezintă *elita* numerosului neam al Tracilor. Cu privire la *mulţimea* acestor Traci, Herodot ne dă o mărturie de cea mai mare importanţă: « Neamul tracic — spune el în cartea a patra — este, după acela

al Indienilor, cel mai mare dintre toate. Dacă ar avea un singur domnitor şi ar fi uniţi între dânşii, ar fi de neînvins şi, după cum cred eu, cu mult mai puternici decât toate popoarele... Obiceiuri au aceleaşi toţi, afară de Geţi şi de Travsi şi de cei cari locuesc mai sus de Crestonei ».

Intr'adevăr, Tracii se întindeau pe o suprafaţă enormă, dela Marea Egee şi din vestul Asiei Mici până în mlaştinile Pripetului şi dela cadrilaterul Boemiei până dincolo de Nistru. Iar dacă socotim şi pe *Cimmerieni* tot ca Traci, după cum pare probabil, atunci limita estică a lor trebue întinsă până dincolo de Marea de Azov, suprafaţa locuită de Traci înglobând, în cazul acesta, şi tot ţărmul de miazănoapte al Mării Negre.

Ei erau împărţiţi însă într'o sumedenie de neamuri sau triburi care se duşmăneau între ele. Din cauza aceasta, nici nu se puteau apăra cum trebue şi au fost supuşi de diferiţi cuceritori.

Printre neamurile mai însemnate ale Tracilor trebue să citám pe *Odrizi*, locuind la sud de Balcani, în regiunea cuprinsă între ţărmul Mării Negre şi fluviul Hebrus (azi Maritza). Ei au ajuns la un moment dat, în secolul al V-lea, sub regele lor Sitalkes, să întemeieze un stat puternic cu o armată numeroasă, ajutând chiar pe Atenieni în războaiele lor. Un alt neam însemnat tracic au fost *Bessii*, cari locuiau basinul superior al fluviului Hebrus, cuprins între munţii Balcani şi Rhodope şi aveau ca centru mai important *Bessapara*. O parte dintre aceşti Bessi au locuit mai târziu Dobrogea. Ii întâlnim aci, în satele din jurul cetăţii Histria şi a castrului dela Ulmetum, în unele inscripţii din veacul al II-lea. Tot în Dobrogea, în partea de miazăzi a ei, între Callatis (Mangalia) şi Odessos (Varna), au locuit şi *Crobyzii*, un alt neam tracic. *Moesii* erau aşezaţi între Dunăre şi munţii Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni. Dela ei şi-a luat numele şi ţinutul care a fost numit, până târziu, *Moesia*.

Cei mai însemnaţi însă dintre toate neamurile tracice au fost *Dacii* sau *Geţii*. Impărţiţi într'un mare număr de triburi, ei locuiau ţinutul cuprins între Tisa, Dunăre, Marea Neagră şi Nistru, trecând în unele părţi şi peste aceste hotare. Astfel la sudul Dunărei, ei se întindeau până la munţii Balcani, mai ales în partea de est, din spre mare. Spre răsărit, treceau Nistrul, înaintând până spre Bug, iar spre apus, ajunseseră până la Dunărea panonică.

Tracii se învecinau cu următoarele popoare: spre răsărit, dincolo de Cimmerieni adică, *Sciții;* aceștia erau de neam iranian, având-și deci originea în podișul Iranului (Persia de altădată); spre miazănoapte, *Germanii* și în partea de nord-est, *Slavii;* spre apus, *Germanii* și *Celții*, iar la sud de Dunăre, *Ilirii*. Aceștia din urmă prezentau unele asemănări cu Tracii, formau totuși, așa cum s'a arătat în ultimul timp, un popor deosebit, vorbind și o limbă deosebită. Ei ocupau jumătatea de apus a Peninsulei Balcanice, dela râul Margus, afluent al Dunărei (azi Morava), spre Adriatică. In spre miazăzi, vecini erau *Grecii*.

Nu trebue să ne închipuim însă o linie de demarcație *precisă* între Traci și aceste diferite popoare. Nici astăzi nu există asemenea limite etnice hotărîte, regiunile de graniță prezentând peste tot interferențe de populație. Cu atât mai mult în vremea aceea. Unele neamuri germanice sau ilirice, de pildă, intrau în masa tracică, după cum de asemenea unele neamuri tracice formau adevărate insule sau prelungiri în mijlocul populațiilor vecine.

Năvălirea Sciților. Acesta era aspectul etnic al sud-estului european, când încep, pe la anul 1000 înainte de Christos, mari mișcări de populație din spre răsărit. Sciții venind din spre Marea Caspică, împing spre vest pe Cimmerieni cari, neputând sau nevrând să le reziste — își uciseseră, ne spune Herodot, pe șefii cari voiau să-i mâne în luptă — sunt nevoiți la rândul lor să se deplaseze în aceeași direcție.

Dacia a cunoscut deci pe la începutul primului mileniu înainte de Christos, o invaziune cimmeriană, căreia i-a urmat îndată invaziunea scitică. Vasile Pârvan, în lucrarea sa *Getica*, a încercat să stabilească chiar principalele direcții ale acestei invaziuni. Potrivit părerii lui, un prim val scitic a pătruns prin nordul Moldovei, Bucovina, Galiția, până spre Silezia și Brandenburg, o ramură trecând însă Carpații nordici spre a intra în Ungaria. A doua cale de invazie a fost prin Moldova de mijloc și de sud spre Ardeal, unde descoperirile făcute arată prezența lor mai ales între Mureș și Olt. A treia cale a fost prin câmpia munteană, Oltenia, Banat și, apoi, trecând Dunărea și Sava, spre Marea Adriatică. In sfârșit, a patra direcție de migrație a fost pe malul drept al Dunării, prin Dobrogea, spre Tracia, până la Marea de

Marmara. Evident, aceste direcţii nu sunt decât ipoteze. Certitudini nu vom avea decât atunci când se vor fi făcut săpături amănunţite pe întreaga suprafaţă pe care credem că au străbătut-o Sciţii. Ori pe unde ar fi venit însă, un lucru e sigur: că ei au exercitat o dominaţie *politică* asupra ţinutului din stânga Dunării care şi apare la Herodot sub numele de Sciţia. Sub raportul etnic, ei n'au ocupat decât anumite regiuni, s'au aşezat deci sub formă de insule în mijlocul populaţiei dace care i-a absorbit până la urmă. Un asemenea neam scitic se crede că au fost *Agatirşii*, în regiunea Târnavelor şi a Munţilor Apuseni. Herodot povesteşte despre ei că sunt oameni gingaşi, poartă podoabe de aur şi practică poligamia, având soţiile în comun « ca să fie fraţi între dânşii şi să nu existe... indivie şi ură ». Legile le aveau sub formă de versuri, pe care le recitau cântând. Alţi învăţaţi nu socotesc însă pe Agatirşi ca fiind Sciţi la origină, ci tot un neam tracic.

Despre *Sigini*, cari locuiau — pare-se — în Oltenia, în Banat — o indicaţie ar fi numele iranian al râului Apo — şi în spre vest, peste Sava, spre Adriatică, se crede că erau tot Sciţi. Alte neamuri scitice în Dacia au fost *Sargaţii*, pe cursul mijlociu al Siretului, *Paleii*, pe cursul inferior al lui, *Sacii* la răsărit de Durostorum şi spre miazănoapte de Apulum, *Napeii* în Bărăgan. Toate aceste neamuri au dispărut însă în scurtă vreme în mijlocul populaţiei dacice, care le era mult superioară numericeşte. Numele localităţii *Sacidava*, spre sud-est de Apulum, nume a cărui primă parte e scitică, iar cea de a doua specific dacă, constitue un elocvent exemplu de asimilare. *Sacidava* este oraşul Sacilor iranieni dacizaţi.

Numai în ţinutul dintre Dunăre şi Mare, în Dobrogea de azi, se pare că Sciţii au avut aşezări mai durabile, lăsând urme în toponimie şi formând chiar unele mici stătuleţe cu câte un « rege » în frunte. Astfel era, în secolul III, statul din regiunea oraşului grec Callatis (Mangalia de azi). Cunoaştem şi numele a cinci regişori de aceştia, anume Kanites, Sariakes, Tanusa, Acrosas şi Charaspes; ni s'au păstrat şi monete de ale lor, de bronz şi de argint (vezi fig. 15 şi 16). Nici aici însă Sciţii n'au putut disloca populaţia getică, ci dimpotrivă, au sfârşit prin a se topi în mijlocul ei. Le-au păstrat amintirea doar câteva numiri topice, ca *(A)sampeus* şi *Calabeus*, două pârâiaşe, lângă Histria, apoi *Zaldapa*, aşezare

lângă Durostorum, precum şi numele generic de *Scythia Minor* pe care începe să-l poarte, târziu de tot, în timpul imperiului roman, Dobrogea. Cu mult mai multă dreptate i s'ar fi putut spune, sub raportul etnic, *Dacia Pontică.*

Sciţii au reprezentat, aşa dar, în ţinuturile noastre, un element politic, dominator, fără să poată asimila însă pe supuşi. Năvălirea lor n'a fost lipsită de urmări sub raportul demografic şi, poate, nici sub acela al civilizaţiei. Intr'adevăr, se ştie că Sciţii au adus cu dânşii un meşteşug propriu de a lucra fierul şi în general metalele (vezi fig. 17—19). Influenţat-au ei oare în direcţia aceasta pe localnici şi cât de puternică a fost această influenţă? Sunt întrebări la care nu se poate încă răspunde, după cum nu se poate răspunde nici la întrebarea dacă au influenţat pe Daci în ce priveşte arta. Se ştie numai atât că Sciţii au adus cu ei o artă proprie, cu adânci influenţe dela Grecii din nordul Mării Negre şi dela Arienii şi Mongolii din Asia. S'au găsit în mormintele scitice din sudul Rusiei remarcabile specimene de artă scitică, mai ales vase de aur şi de argint, frumos cizelate, cu reprezentări de oameni şi animale. Şi muzeele noastre cuprind câteva produse reprezentative ale artei scitice. Pomenim, în primul rând, *coiful de aur* găsit la Poiana (jud. Prahova), actualmente la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti (vezi fig. 20). Vin apoi *podoabele de harnaşament*, de argint, şi *capetele de taur*, de argint aurit, alcătuind, toate la un loc, tezaurul dela Craiova (vezi fig. 18). Un *rhyton* adică un vas de băut, în formă de corn, din

I. II.

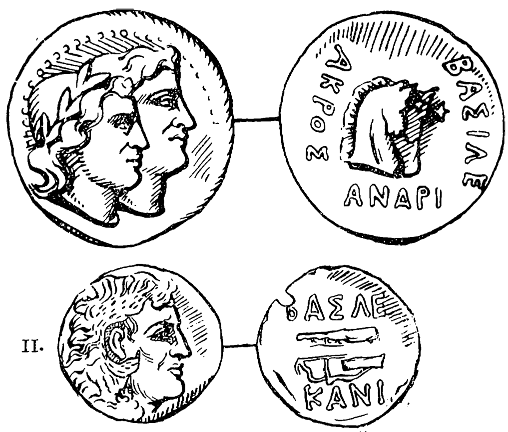

Fig. 15. — Monete de ale regilor sciţi din Dobrogea. I. Pe avers: capetele alăturate ale Dioscurilor; pe revers: două capete de cai şi inscripţia *ΒΑΣΙΛΕ ΑΚΡΟΣ* (regele Acrosas) şi *ΑΝΔΡΙ*. II. Pe avers: Hercule cu blana leului; pe revers: măciuca şi tolba de săgeţi a lui Hercule şi inscripţia *ΒΑΣΙΛΕ ΚΑΝΙ* (regele Kanites). Colecţia Canarache, Bucureşti.

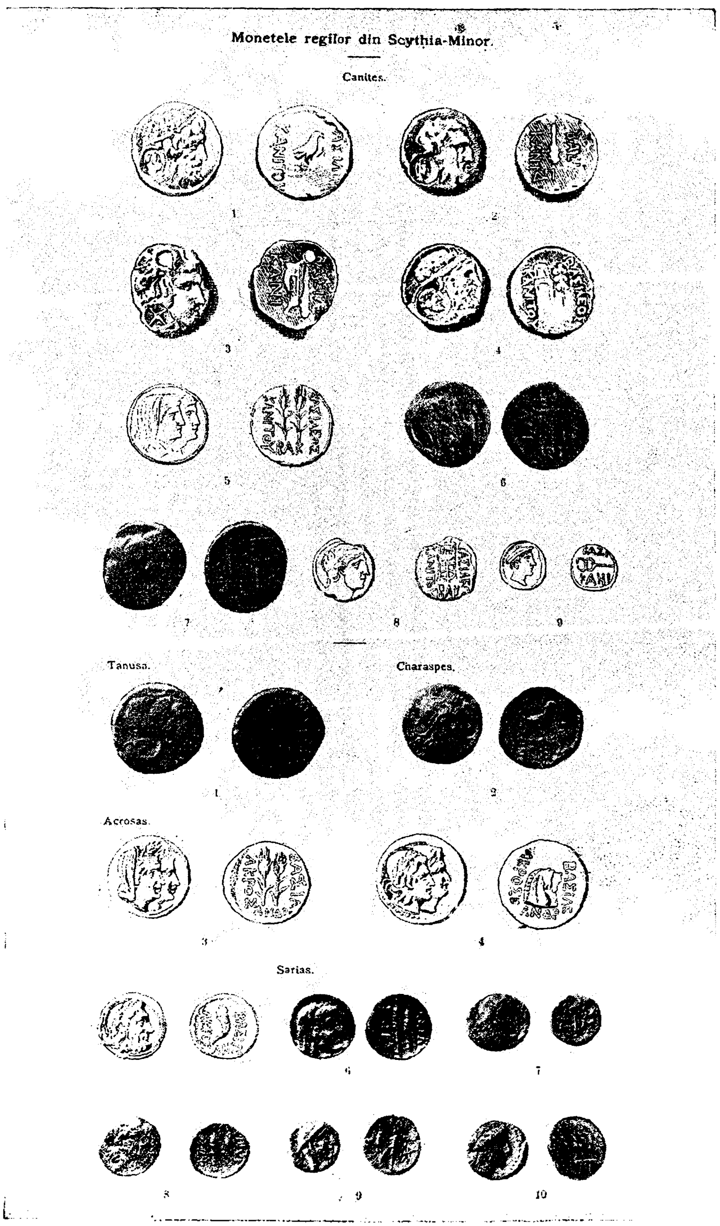

Fig. 16. — Monetele regilor sciţi din Dobrogea: 1—9 Kanites; 1 Tanusa; 2 Charaspes; 3—4 Acrosas; 5—10 Sariakes. Aceste monete imită monetele oraşelor greceşti de pe ţărmul mării: Tomi, Callatis, Dionysopolis.

argint aurit, a fost găsit în satul Poroina din județul Mehedinți. Cât despre *vasele de argint și de aur* dela Hagighiol (jud. Tulcea), ele pot proveni dela Sciți, dar și dela rudele de mai târziu ale acestora, dela Sarmați (vezi fig. 21).

Expansiunea Dacilor între 900 și 500 înainte de Christos. In ce privește consecința demografică pe care a avut-o năvălirea Sciților

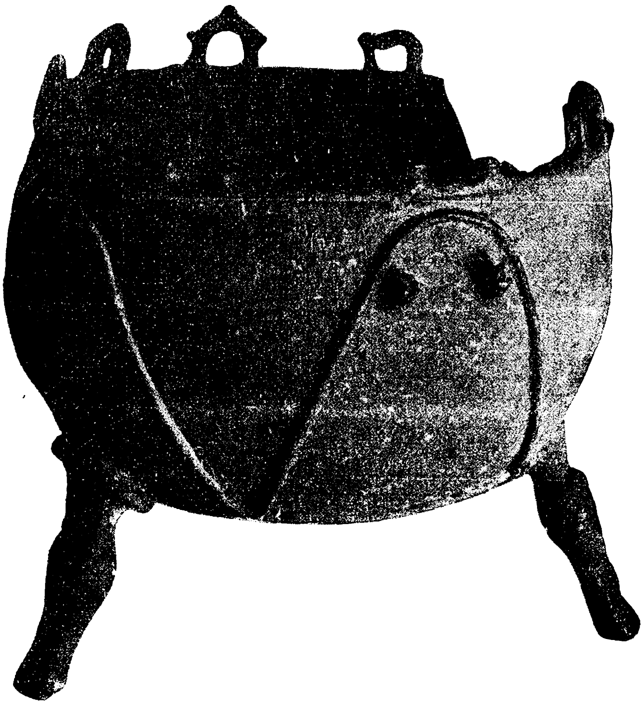

Fig. 17. — Cazanul scitic găsit la Scorțaru (Brăila). Inălțimea 64 cm. Diametrul cel mare al gurii 70,5 cm. Circa 500 înainte de Christos. (Muzeul Național, București).

asupra neamurilor dacice, aceasta a fost într'adevăr însemnată. Impinse de valul care venea din spre răsărit, nevoind poate să se opună cuceritorilor, o parte din aceste neamuri pornesc spre nord, spre vest și spre sud. Are loc un fel de roire a neamurilor dacice, o expansiune a lor în direcțiile arătate; urmele acestei expansiuni se constată mai ales pe harta făcută de Ptolemeu, învățatul geograf egiptean, care a întrebuințat, pentru alcătuirea ei, izvoare mai vechi, din secolele anterioare.

Pe această hartă constatăm la nord de Carpați, anume în regiunea Vistului de mijloc, un neam al *Coistobocilor transmontani*, corespunzând Coistobocilor de dincoace de Carpați. Aceștia erau Daci: faptul se știe în mod sigur. Mai spre apus de Vistula și anume în apropiere de râul Warthe, afluentul Oderului, harta lui Ptolemeu ne arată localitatea *Setidava*, cu nume specific dac, prin terminația bine cunoscută *-dava*. Chiar pe Oder, spre sud de confluența Warthei, găsim localitatea *Susudata*, în realitate *Susudava*, așa dar tot dacică. Numele Coistobocilor transmontani și a celor două localități, terminate în -dava, sunt urme evidente ale expansiunii spre miazănoapte a Dacilor cari atinseseră, după cum se vede, cursul mijlociu al Vistulei și al Oderului.

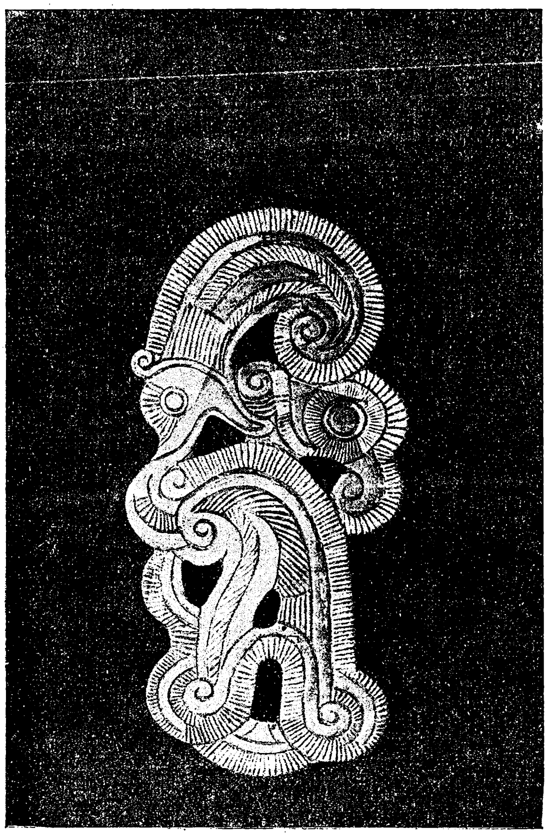

Fig. 18. — Aplică scitică de argint; face parte din tezaurul găsit lângă Craiova, Circa 600—500 înainte de Christos. (Muzeul Național, București).

In spre apus, Ptolemeu așează, la izvoarele Vistulei, neamul *Arsietae*, sigur dacic, în legătură cu care stau localitățile *Arsenion* și *Arsekvia* din Silezia cehă. Spre sud-est de Arsieți, și mergând până în Carpații Beskizi, sunt pomenite trei neamuri dacice: *Sabocii* (cf. Coistobocii!), *Biessi*, al căror nume amintește pe *Bessii* tracici și *Piengitae* sau, așa cum emendează, credem, cu dreptate,

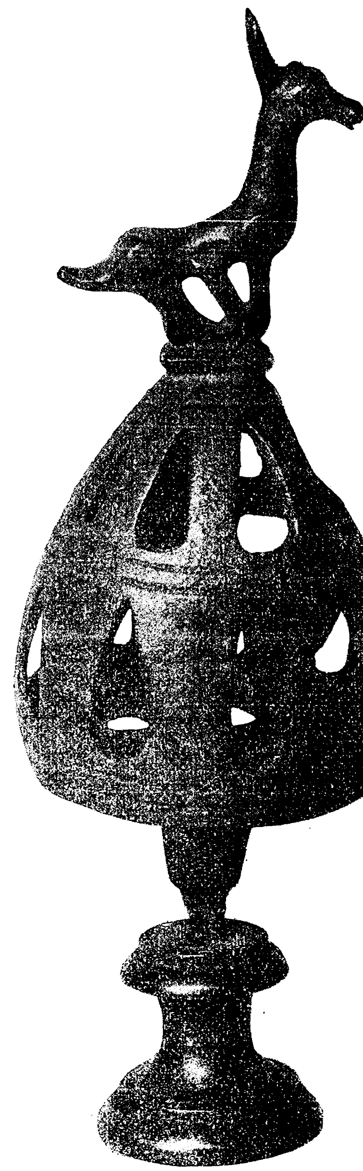

Fig. 19. — Vârf de baldachin de bronz, aparținând Sciților. Circa 600—500 înainte de Christos. (Muzeul Național, București).

Pârvan, *Piegetae*. La sud de Arsieți și anume la sud-est de orașul actual Brno (Brünn) așează Ptolemeu localitatea *Singone;* rădăcina acestui nume amintește dacicul *Singidava*. In aceeași regiune sunt pomenite și neamurile *Racatae* și *Racatriae*, amândouă dacice, precum și râul *Marus* care evocă imediat pe dacicul *Maris* (Mureșul). In dreptul Budapestei actuale, așează Ptolemeu localitatea *Carpis* (cf. *Carpii*, puternicul neam dacic din Moldova de jos și *Carpianii*, de aceeași origină, în Carpații nordici, la sud de Saboci și Piegeți).

Limita spre vest a expansiunii dacice în această regiune, pe harta lui Ptolemeu, o formează râul mai sus amintit *Marus* (azi March); concludent este faptul că și Cezar și Strabo și Plinius fixează granița de vest a Dacilor în aceeași regiune, ultimul amintind chiar numele râului.

La sud de Dunărea panonică și ca afluent al ei întâlnim râul *Aravon*, al cărui nume nu poate fi despărțit de *Ravon*, numele pe care-l dă Ptolemeu Jiului. Tracice sunt apoi numele localităților *Hertovalus* și *Gerulata*, dela sudul Dunării panonice. Mai departe, tracice par a fi atât numele localităților *Sala* și *Curta*, ambele spre vest de lacul Balaton, cât și numele

neamului *Colaetiani.* Sigur getică e denumirea localităţii *Saldae,* pe râul Sava.

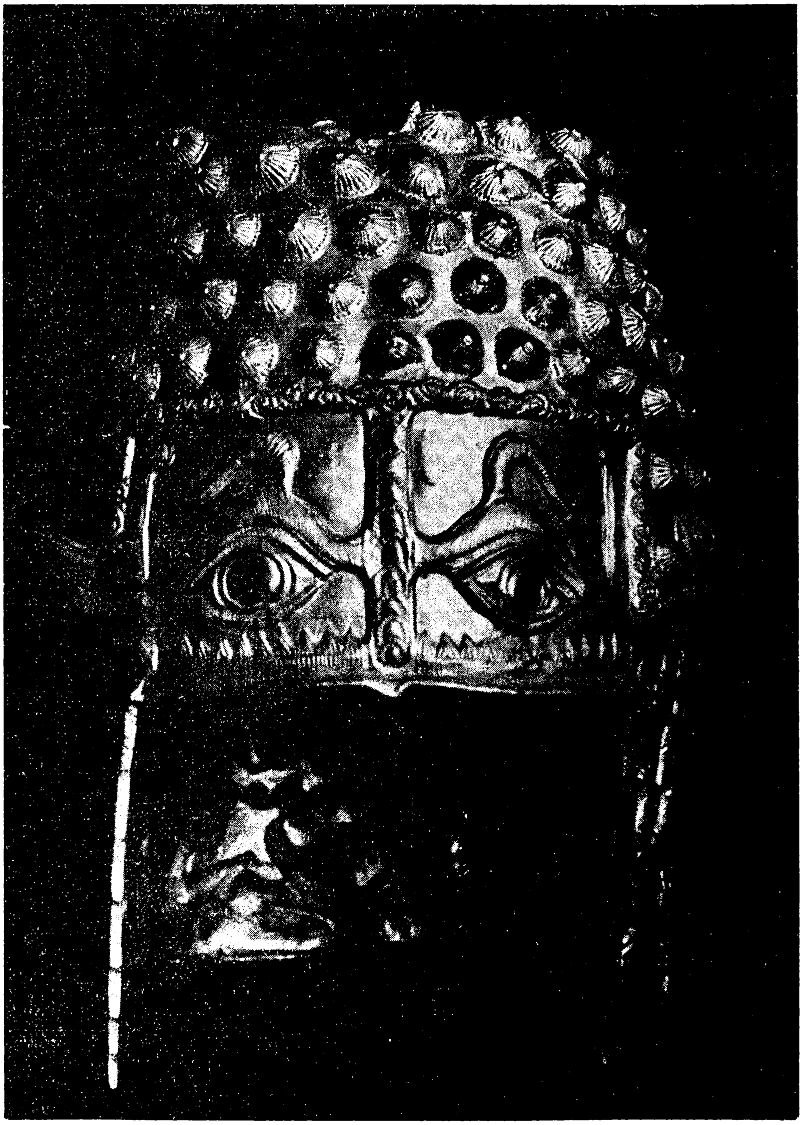

Fig. 20. — Coiful de aur dela Poiana (Prahova); 775 grame aur de 20 carate. Circa 500 înainte de Christos.

Lângă Adriatică întâlnim o serie întreagă de localităţi cu nume dacic. Ptolemeu aminteşte în regiunea locuită de neamul *Scirtones*

Fig. 21. — Vas de argint din tezaurul dela Hagighiol (Dobrogea). (Muzeul Naţional, Bucureşti).

(cf. *Skirtos*, dac din Tomi!), o localitate *Thermidava*, având aşa dar terminaţiunea specific dacă. Spre nord-vest, Tabula Peutin-

geriană aşează localităţile *Bersumno*, *Adzizio* şi *Asamo*, care reproduc aproape aidoma pe *Berzobis* şi *Azizis* din Banat, şi pe *Asamus*, afluentul de pe ţărmul drept al Dunării (azi Osma).

Continuând cercetarea, mai spre est, între râurile Axios şi Strymon, găsim — pomenită de Livius pentru secolul al II-lea înainte de Christos — localitatea *Desudava*, cu terminaţia specific dacă. Vechiul nume al Philipopolului de azi a fost *Pulpudeva* iar Adrianopolului i se spunea *Uscudava*. Cercetarea atentă a toponimiei şi a izvoarelor istorice ne duce la concluzia că expansiunea getică a urmat valea râului *Oescus* pentru a trece apoi pe aceea a Hebrului (Mariţa de azi), pe care sunt situate cele două oraşe cu nume atât de caracteristice. In înaintarea lor, Dacii au ajuns apoi până la ţărmurile Egeei, ba au trecut şi dincolo, peste Marea de Marmara, în Asia Mică. Intr'adevăr, găsim aci, în Bithinia, chiar pe ţărmul mării, o localitate *Dakiviza* al cărei nume aminteşte pe Dacii imigraţi acolo.

In rezumat: Izvoarele vechi istorice şi geografice, în special harta lui Ptolemeu, arată în chip neîndoielnic o mare expansiune a Dacilor sau Geţilor. Punctele extreme ale acestei expansiuni sunt: spre nord, Vistula şi Oderul de mijloc; spre vest, râurile Marus şi Aravon, afluenţii Dunării panonice; spre sud-vest, Adriatica; spre sud, Egeea şi ţărmul asiatic al Mării de Marmara. (vezi harta 2). Această mişcare a avut loc între anii 900 şi 500 înainte de Christos; pe vremea lui Herodot, ea se încheiase demult. Ea este o dovadă a puternicii vitalităţi a neamului dacic care, paralel cu această expansiune, izbutea în acelaşi timp să asimileze pe cuceritorii Sciţi.

In legătură cu aceşti cuceritori, avem *prima ştire istorică asupra Geţilor.* Ea se datoreşte lui Herodot din Halicarnas şi se referă la un fapt petrecut în anul 512 înainte de Christos. Darius, marele rege al Perşilor, de care asculta toată Asia apuseană, vrând să pedepsească pe Sciţi, cari-i turburau ţinuturile dinspre miazănoapte ale împărăţiei sale, porni în acel an cu o armată uriaşă împotriva lor. Se spune că erau vreo 800.000 de soldaţi — cifră fantastică pentru vremea aceea; flota număra 600 de corăbii. Darius păşi peste Bosfor pe un pod de vase şi înaintă de-a-lungul ţărmului Mării Negre pentru a trece apoi prin Dobrogea peste Dunăre, în Sciţia. In drumul său, diferitele neamuri tracice, înspăimântate

de numărul uriaş al ostaşilor lui Darius, i se închinaseră de îndată, fără luptă. Geţii însă n'au vrut. Iată ce ne povesteşte Herodot: « Inainte de a sosi la Istru (Dunăre), primul popor pe care îl supuse Darius au fost *Geţii cari se cred nemuritori*. Căci Tracii cari stăpânesc părţile Salmidesului şi cari locuesc mai sus de cetăţile Apollonia şi Mesemvria, şi se numesc Scirmiazi şi Nipsei, se predaseră lui Darius fără nicio luptă; *iar Geţii, hotărîndu-se la o rezistenţă îndărătnică, fură supuşi îndată, cu toate că sunt cei mai viteji şi cei mai cinstiţi dintre Traci* ». Prima ştire istorică despre strămoşii noştri este, în acelaşi timp, şi una din cele mai frumoase şi competente recunoaşteri a însuşirilor lor. Adăogăm că expediţia lui Darius n'a dus la rezultatul dorit, deoarece armata sa n'a putut urmări şi distruge pe Sciţi cari se retrăgeau în stepele din nordul Mării Negre, şi a trebuit să se întoarcă îndărăt. In legătură cu dominaţia scitică, avem şi cele dintâi ştiri asupra pământului locuit de noi astăzi. Ele se datoresc tot lui Herodot care a vizitat, în călătoriile sale, întreg ţărmul de apus al Mării Negre, până în Crimeia, şi care şi-a luat informaţiile dela negustorii greci din Olbia şi Tyras (azi Cetatea Albă). In concepţia lui Herodot, Sciţia cuprinde tot nordul Mării Negre, inclusiv ţinuturile noastre. Ea începe — ne spune istoricul grec — « de acolo de unde coasta formează un golf ». Identificarea acestui golf nu e sigură. Unii au propus golful Burgas; noi am înclina mai de grabă pentru golful dela sud de capul Caliacra, în care se află astăzi porturile Cavarna şi Balcic, sau chiar pentru golful de odinioară, la miazăzi de deltă, pe care aluviunile Dunării l-au transformat în limanurile Razelm şi Sinoe. Herodot continuă apoi: « In această parte de loc se varsă în mare Istrul... Dela Istru în sus, în direcţia interiorului continentului, (aceasta înseamnă: dela apus spre răsărit!), Sciţia e mărginită întâi de *Agatirşi*, pe urmă de *Neuri*, pe urmă de *Androfagi* şi în fine de *Melanchleni* ». In ce priveşte râurile care străbat Sciţia, « mai întâi vine *Istrul* care are cinci guri, apoi *Tyras*, *Hipanis*, *Geros* şi *Tanais*... Istrul, cel mai mare din toate apele pe care le-am văzut, curge totdeauna la acelaşi nivel, atât vara cât şi iarna. El este primul dintre râurile Sciţiei care curge dela apus şi ajunge la o astfel de mărime, fiindcă se varsă şi alte râuri într'însul. Râurile care îl măresc sunt următoarele: mai întâi sunt cinci care curg prin ţara Sciţiei: *Porata* pe

care Grecii îl numesc *Piretos (Πύρετος)* și altul *Tiarantos* și *Araros* și *Naparis* și *Ordessos*. Primul râu menționat este mare și curgând în partea răsăritului, unește apele sale cu ale Istrului, iar cel de al doilea menționat, Tiarantos, curge mai spre apus și este mai mic; cât despre Araros, Naparis și Ordessos, ele curgând între aceste două râuri, se varsă în Istru. Aceste râuri, cu adevărat scitice, contribuesc la creșterea Istrului... Pe de altă parte, râul Maris curgând din părțile Agatirșilor, unește apele sale cu ale Istrului ».

Identificarea unora dintre fluviile și râurile pomenite de Herodot în acest important pasagiu este ușoară. Astfel *Istrul* e Dunărea, *Tyras* e Nistrul, *Hipanis* e Bugul, *Geros* e Niprul și *Tanais* e Donul. Apoi *Piretos* e Prutul. Mai departe însă lucrurile se complică. Pentru *Tiarantos* și ceilalți patru afluenți s'au propus o serie întreagă de identificări. Mai probabile par acestea: *Tiarantos* ar fi Oltul. *Araros*, *Naparis* și *Ordessos* care curg între Piretos și Tiarantos, ar fi respectiv Siretul, Ialomița și Argeșul. Vasile Pârvan a propus chiar emendarea numirii de *Ordessos*, transmisă greșit lui Herodot sau diformată în manuscrisele operii acestuia, în *Argessos*, așa cum ar fi sunat într'adevăr numele râului în gura localnicilor Daci. In ce privește pe *Maris*, el ar fi Mureșul. Afirmația lui Herodot cum că acest râu se varsă în Istru, pe când în realitate el își unește apele cu Tisa, s'a explicat în sensul că informatorii lui Herodot au considerat Tisa inferioară, dela confluența ei cu Mureșul în jos, ca o continuare a acestuia din urmă, iar Tisa superioară ca un afluent al lui.

Istoricul grec ne mai dă și alte știri asupra pământului scitic. Relevăm două din ele: una privitoare la cânepa care crește în această țară și la îndemânarea Tracilor de acolo — deci a Dacilor — de a-și țese din ea *îmbrăcămintea*; cea de a doua, într'o formă mult exagerată, despre mulțimea albinelor. « In țara aceasta — spune Herodot — crește cânepa care seamănă foarte mult cu inul, e însă mult mai groasă și mai mare ca el. Crește și singură și semănată, și dintr'însa își fac haine Tracii, foarte asemănătoare cu cele făcute din in, așa că cine nu cunoaște cânepa cu deamănuntul, nici nu poate deosebi dacă-s de cânepă ori de in; iar cine n'a văzut cânepă vreodată, are să creadă că-s de in ». Cât despre albine, ele sunt așa de multe pe țărmul stâng al Dunării, încât împiedecă chiar și pe oameni să treacă fluviul. Evident, o

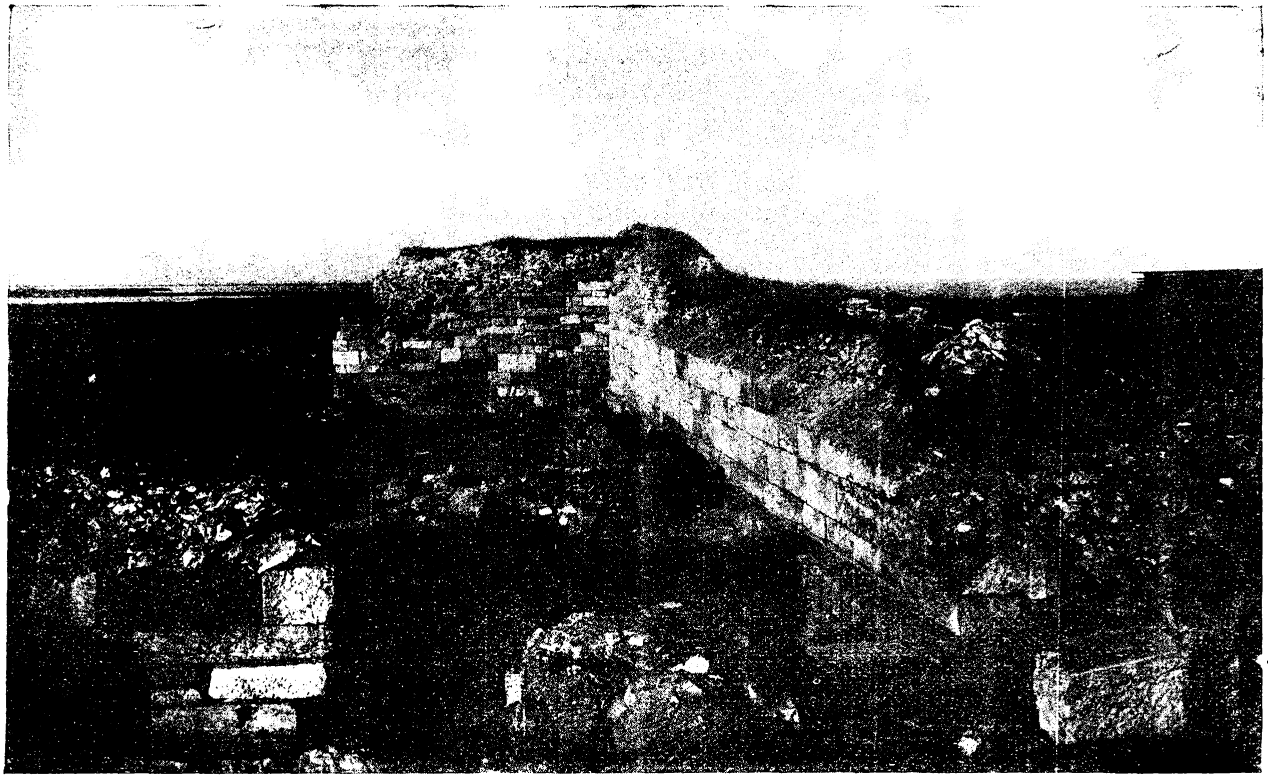

Fig. 22. — O parte din zidul cetății Histria, construit din blocuri mari de piatră. In fund, lacul Sinoe, odinioară golf de mare. (Clișeul Profesor Lambrino, București).

Fig. 23. — Poarta cetății Histria. Să se observe urmele lăsate în piatra ce pava strada de șinele căruțelor care au trecut sute de ani prin această poartă. (Clișeul Muzeului Național, București).

Fig. 24. — Monete greceşti din Tyras.
I. Pe avers: Hercule; pe revers: un taur şi numele oraşului *ΤΥΡΑ*. II. Pe avers: Dionysos; pe revers: un cap de cal şi numele oraşului *ΤΥΡΑ*.
(Colecţia Canarache, Bucureşti).

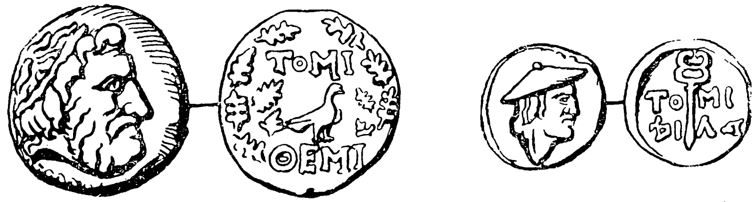

Fig. 25. — Monete ale oraşului Tomi. I. Pe avers: capul lui Zeus; pe revers: într'o ghirlandă de frunze de stejar o acvilă, inscripţia *ΤΟΜΙ* şi numele *ΘΕΜΙ* al magistratului oraşului sub care s'a bătut moneta. II. Pe avers: capul lui Hermes, zeul negoţului; pe revers: caduceul, numele oraşului *ΤΟΜΙ* şi numele *ΘΙΛΟ* al magistralului. (Colecţia Canarache, Bucureşti).

Fig. 26. — Monete ale oraşului Callatis. I. Pe avers: Capul zeiţei Demeter cu 2 spice de grâu; pe revers: Dioscurii în galop şi inscripţia *ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΩΝ*. II. Pe avers: Dionysos cu cunună de spice de grâu: pe revers: un trepied, inscripţia oraşului: *ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΩΝ* şi numele magistratului *ΕΠΙΧΑ*. (Col. Canarache, Bucureşti).

Fig. 27. — Monete ale oraşului Dionysopolis. I. Pe avers: Zeiţa Demeter; pe revers: într'o ghirlandă de spice de grâu, numele *ΔΙΟΝΥϹΟΠΟΛΙΤΩΝ*. II. Pe avers: Dionysos; pe revers: într'o ghirlandă de viţă, măciuca lui Hercule între 2 stele şi numele magistratului *ΤΙΜΗ*. Dedesubt numele oraşului: *ΔΙΟΝΥ*.
(Colecţia Canarache, Bucureşti).

naivitate, care însă ne arată că încă din vremea aceea, Dacia a fost țara mierii.

Sciții sunt cel dintâi popor despre care știm că a avut legături cu Dacii sau Geții și că a exercitat o influență asupra lor. După ei vin Grecii.

Așezările grecești pe țărmul de apus al Mării Negre. Influența lor asupra Dacilor. In secolul al VII-lea înainte de Christos, Grecii de pe coastele Asiei Mici și din Grecia propriu zisă încep o mare acțiune de emigrare. Fie că numai aveau loc la ei acasă, din pricina înmulțirii populației, fie din dorința de câștig mai mare, grupuri întregi de populație vin și se așează pe țărmurile Mării Negre, întemeind o serie de orașe care erau și cetăți și antrepozite în același timp. Pe coasta de apus a Mării Negre, ele se țin lanț. La vărsarea Bugului (pe atunci Hipanis), Ionienii ridică orașul Olbia; la gura Nistrului, pe țărmul dinspre apus al limanului, ei înalță cetatea *Tyras*. Pe o insulă a mării aproape de țărm, acolo unde astăzi e malul apusean al lacului Sinoe, se întemeiază, în anul 656 înainte de Christos, *Histria* (vezi fig. 22—23). Mai spre miazăzi, pe locul actualei Constanța, aceiași Ionieni fundează *Tomi*. Dorienilor li se datorește orașul *Callatis*, «cel cu ziduri puternice» întemeiat, pare-se, în secolul al VI-lea înainte de Christos. Astăzi, pe ruinele Calatidei se înalță Mangalia. Mai spre miazăzi, dincolo de capul Caliacra, care în grecește înseamnă «capul sau stânca cea bună», deoarece golful dindărătul lui oferă un admirabil adăpost corăbiilor, oricât de grozav ar bate cri-

Fig. 28. — Capul unei statuete de pământ ars, găsit la Histria. Remarcabilă expresia feței. Sfârșitul secolului VI înainte de Christos. (Muzeul Național, București).

vățul, în acest loc ferit s'au întemeiat două orașe grecești: *Bizone* (actualul port al Cavarnei) care pe urmă a fost distrus însă de un cutremur, și *Crunoi* numit mai târziu *Dionysopolis* (Balcic).

Fig. 29. — Statuete de pământ ars, găsite la Histria, reprezentând pe Afrodita, zeița iubirei, ținând un porumbiel la piept. De remarcat surâsul chipului din mijloc și a celui din dreapta. Secolul VI înainte de Christos. (Muzeul Național, București).

Urmau apoi *Cranea* (Ecrene), *Odessos* (Varna), și alte câteva orașe încă până la *Byzanț*, care este tot o colonie greacă, întemeiată în secolul al șaptelea înainte de Christos. Dela o vreme,

coloniștii-negustori greci au pătruns chiar și în lăuntrul pământului getic și anume pe calea așa de lesnicioasă a Dunării.

Fig. 30. — Monete de argint dace, găsite la Bârgău, în județul Bistrița-Năsăud. Imită staterii macedoneni ai lui Filip. (Colecția Dessewffy, Budapest).

Urcând cu corăbiile lor fluviul, ei au întemeiat astfel o stațiune sau un antrepozit la Barboși, o alta la *Axiopolis* (numele e pur grecesc), lângă Cernavoda.

I. II.

Fig. 31. — Monete de argint dace de tip oltean (I) și moldovean (II), imitând staterii macedoneni ai lui Filip. (Colecția Dessewffy, Budapest).

In toate aceste colonii, Grecii au continuat vieața în aceleași forme de civilizație ca și în metropolele din care plecaseră. Ocu-

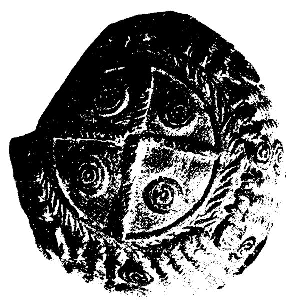
Fig. 32. — Monetă dacă de argint găsită în Ardeal, imitând tetradrahma din Thassos. (Colecția Dessewffy, Budapest).

pația lor esențială era comerțul cu populația din hinterlandul orașelor respective (vezi fig. 24—27). Cumpărau dela Geți, de

pildă, grâu, miere şi ceară, piei şi blănuri, peşte şi sclavi. Histria, fiind mai aproape de gurile Dunării unde morunul, nisetrul şi celelalte soiuri de ganoizi se prind în cantităţi aşa de mari, îşi făcuse o specialitate din negoţul de peşte. In ce priveşte grâul, Herodot ne spune chiar că Sciţii plugari îl cultivă, nu pentru hrana lor, ci spre a-l vinde. La Atena, sclavii vânduţi de Geţi sau Daci — unii din ei aparţinând chiar acestui neam — erau aşa de numeroşi, încât numele de *Daos* adică *Dacul* ajunsese nume specific. In piesele sale, Menandru numeşte pe sclavi mai întotdeauna

I

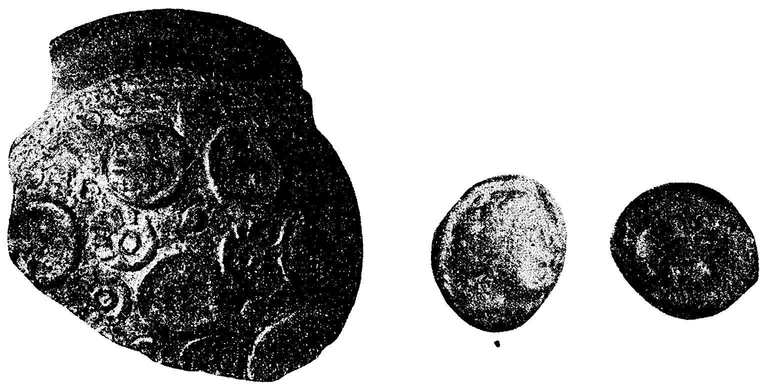
II

Fig. 33. — Imitaţii dace de vase greceşti zise deliene. I. Găsită în 1931 la Fundeni, lângă Bucureşti. Diametru: 12,5 cm. O alta asemănătoare, tot la Fundeni, era plină cu monete dace. II. Găsită la Snagov, în 1933. Ambele, din secolul întâi înainte de Christos. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

Daos sau Geta. In general, aşa dar, Grecii cumpărau dela autohtoni materii prime, cu alte cuvinte marfă multă cu bani puţini. Vindeau în schimb produse fabricate ca, de pildă, obiecte de podoabă, ceramică (vezi fig. 28—29), untdelemn şi vin grecesc, ţesături fine, într'un cuvânt produse şi marfă de lux. Ocupau loc puţin, costau însă bani mulţi. Cam ceea ce se întâmplă şi în zilele noastre, cu importul şi exportul României. S'au găsit în plin teritoriu dacic, la Crăsani, la Poiana şi chiar în munţii Făgăraşului, la Stoeneşti, amfore mari greceşti din Thassos, din Rhodos şi din Cnidos, care serviseră probabil la transportul vinului şi al

untdelemnului. S'au găsit de asemenea cioburi sau fragmente de ceramică fină, resturi din vasele frumoase, cu desenuri negre pe fond roșu, care au făcut vestită această artă greacă pretutindeni.

Câteodată, coloniile de pe țărmul Mării Negre, în loc să facă negoț, trebuiau să facă războiu. In cele mai multe cazuri, trebuiau să se apere împotriva acelorași populații din hinterland și a conducătorilor lor, cari voiau să pună mâna pe bogățiile din lăuntru zidurilor. Spre a fi feriți de asemenea atacuri, orașele încheiau

I II

Fig. 34. — I. Fragment de vas dac imitat după vasele grecești zise deliene. Impodobit cu reproduceri de monete dace imitând staterii lui Filip. II. Două reproduceri mărite. Găsit la Snagov în 1933. Secolul întâi înainte de Christos. (Muzeul Municipiului București).

adesea o înțelegere cu regele dac sau scit care, în schimbul unei anumite sume, le garanta liniștea.

Prin negoțul pe care-l făceau, aceste orașe grecești au ajuns la o deosebită bogăție și înflorire. Ne-o dovedesc monumentele, inscripțiile și celelalte urme ale vieții lor de odinioară. Marea Neagră fusese propice celor dintâi coloniști, de aceea au și botezat-o: *Pontul Euxin*, adică primitoare de străini; Sciții îi spuseseră *axshaēna* ceeace însemnează « albastru închis ».

Relațiile acestea economice și politice dintre Grecii așezărilor maritime și dunărene și locuitorii pământului nostru, relații care au durat sute de ani, credem că n'au putut rămâne fără nicio urmare asupra celor din urmă. In ce privește pe Sciți, influența

grecească e evidentă: ea se manifestă în artă, în podoabele şi vasele de metal pe care le-au făcut aceştia. In jurul coloniilor de pe ţărmul nordic al Mării Negre, Herodot ne spune că Sciţii ajunseseră un fel de jumătate greci (mixhelenes). Nu se putea deci ca strămoşii noştri să nu fi luat şi ei unele elemente de civilizaţie dela aceşti reprezentanţi ai lumii mediteraniene. Cât de multe anume, se va putea preciza însă, numai după ce vor face săpături şi cercetări mai amănunţite. Deocamdată, influenţa greacă se vădeşte în imitarea *banilor* macedoneni (*staterii* lui Filip: vezi fig. 30, 31, 34 II) şi a celor din Thassos (*tetradrahmele*: vezi fig. 32), precum şi în *ceramică* (vezi fig. 33 şi 34).

BIBLIOGRAFIE

Tracii: 1. W. TOMASCHEK, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I—II, în *Sitzungsberichte phil.-hist. Cl.*, t. 128, 130, 131, Viena, 1893-4, 303 p. in 8°; 2. GAWRIL I. KAZAROW, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, 125 p. in 8°; 3. G. G. MATEESCU, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în *Ephem. Dacorom.*, II (1924), p. 223—238; 4. G. G. MATEESCU, *Granița de apus a Tracilor (Contribuțiuni toponomastice și epigrafice)*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1926), p. 377—492; 5. GAWRIL I. KAZAROW, *Thrace*, în *Cambridge Ancient History*, vol. VIII, Cambridge, 1930, p. 534—560 şi 781—786.

Dacii sau Geţii: 6. I. ANDRIEŞESCU, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. III, p. 1—111; 7. V. PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. III, p. 113—851; 8. R. VULPE, *Piroboridava. La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, Paris, 1932, 40 p. in 8°.

Sciţii: 9. ELLIS H. MINNS, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, 720 p. in 4°; 10. M. SUTZU, *Contribuţiunea numismaticei la istoria antică a României transdunărene*, în *An. Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVIII (1915—1916), p. 523—531; 11. MAX EBERT, *Südrussland im Altertum*, Bonn şi Leipzig, 1921, in 8°; 12. M. ROSTOVTZEFF, *Iranians and Greeks in south Russia*, Oxford, 1922, XVI + 260 p. in 4°; 13. V. PÂRVAN, *Consideraţii asupra unor nume de râuri daco-scitice*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. I, p. 1—31; 14. CARL PATSCH, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, în *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe*, 1925, nr. XII a, p. 69—77; 15. H. SCHMIDT, *Skytischer Pferdegeschirrschmuck aus einem Silberdepot unbekannter Herkunft. Ein Beitrag zur eurasischen Tierornamentik*, în *Prähist. Zeit.*, XVIII (1927), p. 1—90; 16. K. MALKINA, *Zu dem skytischen Pferdegeschirrschmuck aus Craiova*, în *Prähist. Zeit.*, XIX (1928), p. 152—185; 17. AL. ROSETTI, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iaşi, 1930, 16 p. in 8°;

18. OV. DENSUSIANU, *Sciticul 'Ἐξαμπαῖος*, în *Grai și Suflet*, IV (1930), p. 146-7; 19. M. ROSTOVTZEFF, *The Bosporan Kingdom*, în *Cambridge Ancient History*, vol. VIII, Cambridge, 1930, p. 561—589; 20. M. ROSTOVTZEFF, *Skythien und der Bosforus, Bd. I. Kritische Übersicht der schriftlichen und archeologischen Quellen*, Berlin, 1931, XI + 651 p. in 4⁰; 21. A. MEILLET ET E. BENVENISTI, *Grammaire du vieux perse*, Paris 1931, in 8⁰; 22. V. CANARACHE, *Regii sciți și regatele lor dintre Istru și Pontul Euxin. — In lumina monetelor —*, în *Bul. Soc. Numism.*, 1932—1933, p. 60—83; 23. FLORICA MOISIL, *Două monete scite inedite*, în *Cronica numismatică și arheologică*, XII (1936), p. 175—177.

Grecii: 24. V. PÂRVAN, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (D'après les dernières découvertes archéologiques)*, în ***Bull.*** *Sect.* ***Hist.*** *Acad. Roum.*, X (1923), p. 23—47; 25. G. GLOTZ, ***Histoire*** *Grecque*, t. I. *Des origines aux guerres médiques*, Paris, 1925, XIX + 635 p. in 8⁰.

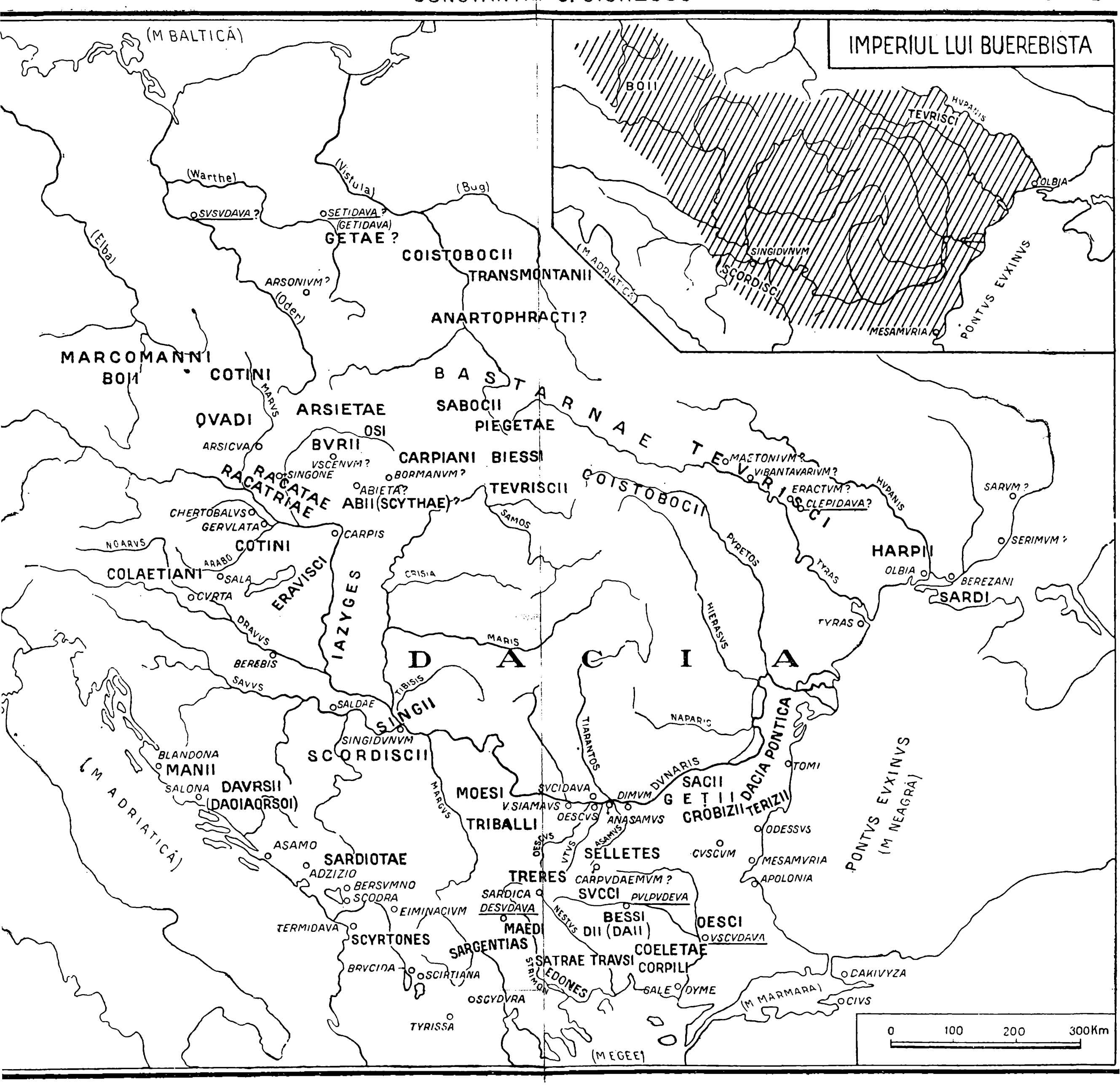
EXPANSIUNEA DACICĂ

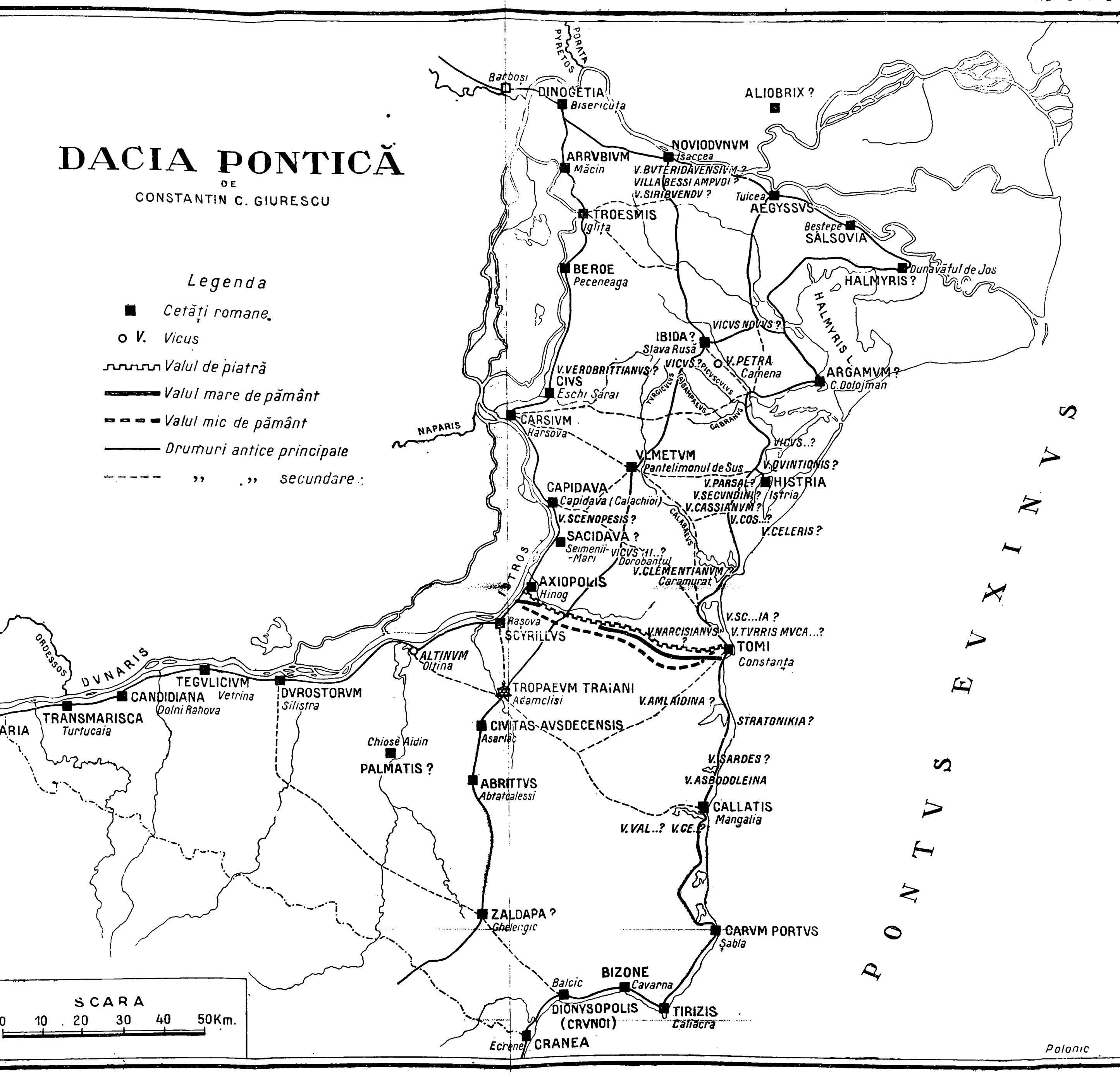
(DUPĂ V. PÂRVAN)

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta Nº 2

DACIA PONTICĂ
DE
CONSTANTIN C. GIURESCU
Legenda
Cetăți romane
o V. Vicus
Valul de piatră
Valul mare de pământ
Valul mic de pământ
Drumuri antice principale
„ „ secundare
SCARA
0 10 20 30 40 50Km.
PONTUS EUXINUS
DUNARIS
ISTROS
NAPARIS
PYRETOS
PORATA
ORDESSOS
HALMYRIS L.
Barbosi
DINOGETIA
Bisericuța
ALIOBRIX ?
NOVIODUNUM
Isaccea
ARRUBIUM
Măcin
V. BUTERIDAVENSIUM ?
VILLA BESSI AMPUDI ?
V. SIRIBUENDU ?
Tuicea
AEGYSSUS
TROESMIS
Iglița
Bestepe
SALSOVIA
BEROE
Peceneaga
Dunavățul de Jos
HALMYRIS ?
VICUS NOVUS ?
IBIDA ?
Slava Rusă
V. PETRA
Camena
ARGAMUM ?
C. Dolojman
V. VEROBRITTIANUS ?
CIUS
Eschi Sarai
CARSIUM
Hârșova
ULMETUM
Pantelimonul de Sus
VICUS..?
V. QUINTIONIS ?
V. PARSAL ?
HISTRIA
Istria
V. SECUNDINI ?
V. CASSIANUM ?
V. COS..?
V. CELERIS ?
CAPIDAVA
Capidava (Calachioi)
V. SCENOPESIS ?
SACIDAVA ?
Seimenii-Mari
VICUS 11..?
Dorobanțul
V. CLEMENTIANUM
Caramurat
AXIOPOLIS
Hinog
Rasova
SCYRILLUS
V. SC...IA ?
V. NARCISIANUS ?
V. TURRIS MUCA...?
TOMI
Constanța
ALTINUM
Oltina
TROPAEUM TRAIANI
Adamclisi
V. AMLAIDINA ?
STRATONIKIA ?
TEGULICIUM
Vetrina
DUROSTORUM
Silistra
CANDIDIANA
Dolni Rahova
TRANSMARISCA
Turtucaia
ARIA
CIVITAS AUSDECENSIS
Asarlâc
Chiosè Aidin
PALMATIS ?
V. SARDES ?
V. ASBODOLEINA
ABRITTUS
Abtaatalessi
CALLATIS
Mangalia
V. VAL..? V. CE..?
ZALDAPA ?
Ghelengic
CARUM PORTUS
Șabla
BIZONE
Cavarna
Balcic
DIONYSOPOLIS
(CRUNOI)
TIRIZIS
Caliacra
Ecrene
CRANEA
Polonic

ISTORIA POLITICĂ A DACILOR

> *« Regele Buerebista... cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpânitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre ».*
>
> (Inscripția greacă a lui Acornion din Dionysopolis).

Istoria politică a Dacilor. Expediția lui Alexandru Machedon. Pe baza știrilor actuale nu putem scrie istoria politică a Dacilor *în mod continuu*, până la Decebal. Sunt epoci întregi pentru care ne lipsesc documentele. Când și când, o descoperire importantă, cum e aceea dela Histria a profesorului Lambrino, privitoare la regele dac *Remaxos* din preajma anului 200 înainte de Christos, vine să împlinească unele goluri. Pentru celelalte, trebue să așteptăm rezultatele viitoarelor săpături.

Prima știre de istorie politică este aceea a lui Herodot, relativă la rezistența pe care au opus-o Geții lui Darius. A doua ne-o dă Tucidide, arătând cum regele Sitalkes al Odrizilor avea sub stăpânirea lui, în a doua jumătate a secolului al V-lea, pe Tracii din Peninsula Balcanică, dela miazăzi de Haemus până la Pontul Euxin și la Helespont (Marea de Marmara), apoi pe Geții dela miazănoapte de Haemus (muntele Balcan) precum și ținuturile locuite de dincoace de Istru, în apropierea Pontului Euxin. « Geții — spune Tucidide — și celelalte popoare din aceste ținuturi sunt vecine cu Sciții, au aceleași arme și aceleași obiceiuri; toți trag cu arcul de pe cai ».

Importantă este povestirea contemporanului și martorului ocular Ptolemeu al lui Lagos, păstrată însă numai în două izvoare târzii: Strabo și Arrian, asupra expediției pe care a făcut-o Alexandru cel Mare împotriva Geților, pe malul *stâng* al Dunării,

în anul 335 înainte de Christos. Regele Macedoniei venise împotriva Triballilor, un neam tracic dela nord de Bálcani, în dreptul Olteniei, pentrucă aflase că vor să se răscoale. Triballii s'au retras în fața lui Alexandru și o parte s'au refugiat într'o insulă a Dunărei. Armata macedoneană îi urmărește și, cu acest prilej, Alexandru face și o scurtă incursiune împotriva Geților pe țărmul stâng, în Oltenia, după cât se pare. Trecerea falangei și a cavaleriei macedonene a avut loc noaptea, cu bărci de ale localnicilor făcute din trunchiuri de copac scobite (monoxile). « Căci era foarte mare belșug de astfel de bărci — ne spune Arrian — întru cât riveranii Istrului se foloseau de ele pentru pescuitul în fluviu precum și când merg unii la alții în sus pe Dunăre și, nu mai puțin, foarte adesea, pentru prădăciuni ». Pe malul getic erau lanuri înalte de grâu. « La ziuă — continuă izvorul nostru — Alexandru a luat-o prin semănături, poruncind pedestrimii să înainteze către ținuturile nelucrate, culcând grâul cu sulițele aplecate; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga; apoi, când au ieșit din semănături, Alexandru luă în persoană comanda cavaleriei așezate la aripa dreaptă, iar comanda falangei orânduite în careu o dădu lui Nicánor. Geții, cari adunaseră o armată de vreo 4000 de călăreți și mai bine de 10.000 de pedestrași, « nu au rezistat însă nici măcar primului atac al călărimii — pentrucă nu se așteptaseră de fel la îndrăzneala lui Alexandru care, fără să facă pod peste apă, trecuse așa de ușor, într'o singură noapte, peste Istru, cel mai mare dintre toate râurile, iară de altă parte și încheietura falangei era înspăimântătoare și atacul cavaleriei irezistibil. De aceea, dintru întâi, ei fugiră către orașul lor care era ca la o parasangă (circa 6 km!) de Istru; când însă văzură pe Alexandru aducând în grabă falanga la atac de-a-lungul malului, — pentru ca nu cumva pedestrașii să poată fi înconjurați de Geții cari ar fi întins o cursă — iar pe călăreți înaintând de front, Geții părăsiră din nou orașul lor, care era rău întărit, luând cu ei călări atâția copii și atâtea femei, câte au putut duce caii, și se îndreptară spre ținuturile pustii, cât mai departe de fluviu. Alexandru ia orașul Geților și toată prada pe care aceștia o lăsaseră îndărăt; dă apoi prada lui Meleagru și Filip, să o ducă spre casă, iar el, după ce dărâmă din temelii orașul, închină jertfe pe malul Istrului lui Zeus mântuitorul, lui Heracles și Istrului însuși, că nu i-a fost

protivnic la trecere, şi aduce înapoi, la grosul oastei, în aceeaşi zi, pe toţi cei cu cari plecase, sănătoşi şi teferi».

Intors pe malul drept, Alexandru primeşte soli dela diferitele neamuri libere de Traci, locuind pe malurile Dunării şi chiar dela regele Triballilor, împotriva căruia pornise expediţia. După care, pleacă mai departe, împotriva altor neamuri tracice din vestul şi sud-vestul Peninsulei Balcanice.

Mărturia lui Ptolemeu are o deosebită importanţă şi ne permite să tragem o serie de concluziuni cu privire la situaţia Geţilor în vremea aceea. Ţărmul Dunării apare ca foarte populat, de vreme ce s'a putut trece *într'o singură noapte*, o armată întreagă cu bărcile *localnicilor*. Geţii au bogăţii: Alexandru ridică o pradă însemnată, după cucerirea numai *a unui singur oraş*. Populaţia acestui oraş era în număr apreciabil, din moment ce patru mii de călăreţi nu pot lua pe caii lor decât *o parte* din femeile şi copiii care-l locuiau. In sfârşit, întinsele lanuri de grâu ne arată că agricultura era în vremea aceea ca şi mai târziu, pe timpul lui Decebal, una din îndeletnicirile de căpetenie ale Geţilor.

Expediţia lui Alexandru nu este decât începutul unui şir de conflicte dintre Macedoneni şi Geţi. In anul 327—6 înainte de Christos, generalul Zopyrion, care fusese numit guvernatorul Traciei pontice, face o expediţie în stânga Dunării ce se termină catastrofal: armata e sfărâmată de Geţi, iar el însuşi ucis. Teatrul operaţiunilor pare a fi fost Moldova sudică sau Bugeacul. Nu cunoaştem numele conducătorului Geţilor, nici alte detalii în legătură cu lupta.

Dromihetes, primul rege însemnat al Geţilor. Mai bine suntem informaţi asupra conflictului de lungă durată dintre Lisimah, urmaşul lui Alexandru cel Mare în Tracia, şi marele rege al Geţilor, *Dromihetes*. Căci, de fapt, Dromihetes este cel dintâi monarh însemnat al Geţilor, pe care-l cunoaşte istoria şi poate fi pus pe acelaşi plan cu marele Buerebista şi eroicul Decebal. Sunt cele trei figuri reprezentative din istoria strămoşilor noştri.

Conflictul dintre Lisimah şi Dromihetes a izbucnit — se pare — pe de o parte din cauza pretenţiilor celui dintâi de a se întinde asupra ţărmului stâng al Dunării, pe de altă parte, fiindcă regele get revendica cetăţile de pe malul dobrogean, cetăţi care dominau câmpia munteană. Au fost mai multe lupte, toate ne-

fericite pentru regele macedonean. Intr'una din ele, întâmplată probabil prin anul 300 înainte de Christos, a căzut prizonier însuşi fiul lui Lisimah, tânărul Agatocles. Regele get s'a purtat însă foarte bine cu el — o anticipare a celor ce aveau să se întâmple opt ani mai târziu cu însăşi tatăl prizonierului — ba l-a trimis chiar, după câtva timp, îndărăt la Lisimah, cu daruri, « în nădejdea — spune istoricul grec Diodor din Sicilia — de a căpăta înapoi prin omenia asta pământul pe care i-l răpise Lisimah ». Regele macedonean voia însă cu tot dinandinsul să-şi întindă stăpânirea la nordul Dunării. De aceea, după ce-şi rotunjise regatul prin cuceriri în Asia, el pregăteşte o armată importantă — cifra de 100.000 de oameni a istoricului grec Polyainos e totuşi, se pare, exagerată — şi porneşte, în anul 292 înainte de Christos, împotriva lui Dromihetes. Provizii nu-şi luase destule, crezând că va găsi la duşman. Armata macedoneană trece Dunărea şi înaintează în interiorul ţării, unde începe însă în curând a suferi de foame şi de sete. Geţii — aşa cum vom face şi noi mai târziu — arseseră, se vede, totul în calea năvălitorilor. Situaţia armatei lui Lisimah devine critică; el însuşi e sfătuit de prieteni să fugă, dar refuză. In cele din urmă, Geţii îi înconjură şi-i iau pe toţi prizonieri. Dromihetes s'a purtat şi de data aceasta foarte frumos cu cei prinşi. Pe Lisimah îl întâmpină — ne spune izvorul grec — cu mare respect, îl numeşte *tată* şi-l conduce, împreună cu familia sa, în oraşul numit *Helis*. Aci, Geţii cer sgomotos uciderea regelui Macedonenilor. Dromihetes le spune însă că e mai bine să-l lase în vieaţă, fiindcă astfel le va da, din recunoştinţă, cetăţile care au fost mai înainte ale lor; iar pe de altă parte, dacă piere Lisimah, se va ridica un alt rege în locul lui şi va veni, de sigur, cu mai multă mânie împotriva lor. In faţa acestor argumente, Geţii cedează. Se face apoi un mare banchet. Macedonenilor li se serveşte deosebit. Intr'o sală mare, având pe jos covorul regal luat ca pradă de războiu dela Lisimah, se aşează o masă de argint, cu vase şi cupe tot de argint; mâncărurile sunt din cele mai bune. Geţii, în schimb, stau alături pe paie, la nişte mese de lemn; mănâncă mâncări simple — puţine legume şi carne — din vase de lemn şi beau din pahare de lemn sau de corn de vită. In toiul ospăţului, Dromihetes umple cel mai mare dintre cornurile de băut, şi se adresează lui Lisimah, pe care-l numeşte încă odată *tată*, întrebându-l:

ce masă i se pare mai regească, a Macedonenilor sau a Geților? A Macedonenilor, firește, răspunde Lisimah. Dacă e așa, de ce ți-ai lăsat toate ale tale, atât de strălucite, ca să vii în sărăcia noastră? A recunoscut atunci Lisimah greșeala făcută, a făgăduit că pe viitor va fi prieten și aliat și că nu va uita binele de acuma al lui Dromihetes. Iar acesta a primit cu dragoste făgăduiala Macedoneanului, și-a luat îndărăt cetățile pe care i le răpiseră oamenii lui Lisimah și l-a eliberat pe regele Macedoniei cu cinste. Un istoric și arheolog grec, Pausanias, afirmă că Lisimah i-ar fi dat lui Dromihetes și pe fiica sa de soție.

Cetățile despre care se spune că Geții le-au luat îndărăt nu par a fi fost pe țărmul *stâng* al Dunării, unde nu știm ca Macedonenii să fi stăpânit vreodată, ci mai de grabă pe cel drept al ei. Ar fi vorba anume, în cazul acesta, de cetățile de pe malul dobrogean, care dominau câmpia munteană, cum erau, de pildă, Capidava, Carsium, Genucla. Pe acestea le-a căpătat Dromihetes îndărăt.

Inaintarea armatei macedonene pare să fi avut loc prin Bărăgan; *setea* de care începuseră să sufere soldații, *aci* se poate explica, pe când în sudul Moldovei dintre Prut și Nistru, unde sunt lacuri multe și mari, cu apă dulce, e nenaturală. Helis, orașul în care Dromihetes a dus pe Lisimah și pe ceilalți prizonieri, trebue să fi fost undeva, prin partea de răsărit a Munteniei. Unde anume, nu se poate preciza.

Năvălirea Celților. Epocei de glorie și de putere a lui Dromihetes, îi urmează însă, în istoria politică a Dacilor, o epocă de scădere și tulburare. Este epoca năvălirii Celților cari începuseră încă mai dinainte mișcarea lor spre răsărit și miazăzi și cari ajung acuma, după anul 300, în ținuturile noastre. Drumurile pe care le-au urmat Celții au fost două: unul de-a-lungul Dunării, celălalt de-a-lungul Carpaților. Ei cuprind Dacia din două părți așa dar și se așează în preajma hotarelor ei, ba unele neamuri cum sunt *Anarții* și *Britolagii*, pătrund chiar și în interiorul Daciei. O parte a Celților își urmează drumul mai departe, întemeiază un regat, de scurtă durată, la sud de Balcani, ba unii trec chiar și în Asia Mică, unde provincia Galatia le-a păstrat numele. Alții se stabilesc însă în ținutul carpato-dunărean și întemeiază orașe care sunt notate de geograful Ptolemeu pe harta sa. In sud-vestul

Daciei, dincolo de Dunăre în ţinutul Drinei, Savei şi Moravei de jos, se aşează *Scordiscii*, având ca centru mai important oraşul *Singidunum* (Belgradul de azi). Terminaţia *-dunum* este caracteristic celtică; ea s'a păstrat în unele nume de oraşe franceze precum *Verdun*, *Châteaudun* etc. In nordul Moldovei şi în Galiţia se aşează *Teuriscii* şi întemeiază oraşele *Carrodunum*, *Maetonium*, *Vibantavarium* şi *Eractum*. In Bugeac întâlnim pe Britolagi (sau Britogali) cu centrele mai importante *Aliobrix* şi, dincolo de Dunăre, pe malul dobrogean al ei, *Noviodunum* (Isaccea de azi). In interiorul Daciei s'au mai stabilit şi *Anarţii*, între Tisa şi Someş şi, în cazul când caracterul lor celtic este o realitate — ceea ce nu e demonstrat încă — şi *Cotensii*, în răsăritul Munteniei, la hotarele cu Moldova.

In migraţia lor, Celţii au dus cu ei şi alte neamuri, cum sunt Bastarnii germanici cari se vor aşeza în Galiţia şi în Podolia, la nord de Nistru, dând mult de lucru apoi Dacilor.

Mai bine de două veacuri — până la domnia marelui Buerebista — a durat puterea Celţilor. E un interval cu privire la care nu suntem bine lămuriţi. S'au dat în acest timp lupte cu Celţii şi Bastarnii; de multe ori, de sigur, Dacii vor fi însoţit pe aceştia în expediţiile lor de pradă în Peninsula Balcanică. Ni s'a păstrat o singură ştire — şi aceasta de caracter anecdotic — privitoare la luptele pe care le-au purtat Dacii cu Bastarnii. Ni se spune anume că *Oroles*, regele get, drept pedeapsă pentrucă nu se luptaseră bine cu Bastarnii, a obligat pe ai săi să fie servitorii femeilor lor şi să se culce cu picioarele pe căpătâi, iar nu cu capul. O mare ruşine de care n'au scăpat — ne povesteşte Justinus — decât după ce au învins pe duşman, într'o nouă luptă.

O inscripţie greacă, descoperită de curând la Histria, pomeneşte un rege get, cu numele *Remaxos*, care avea sub stăpânirea sa ţinutul Carpaţilor şi care proteja — aşa cum va face în secolul I înainte de Christos Buerebista — cetăţile greceşti dela Mare. Acest rege a domnit, după cât se pare, în preajma anului 200 înainte de Christos.

In cursul secolului al II-lea înainte de Christos, are loc în Peninsula Balcanică un fapt de o importanţă capitală: începutul cuceririi romane. Incă în anul 217 înainte de Christos, în vremea celui de al doilea războiu punic, legiunile trec în Iliria şi încep acţiunea

lor de pentrație. Regatul macedonean care, în urma luptei dela Pydna, în 169, fusese împărțit în patru părți puse sub privigherea Romei, este desființat cu totul și transformat în provincie romană, în anul 146 înainte de Christos.

In a doua jumătate a secolului au loc necontenite lupte între Romani de o parte, Ilirii, Celții și Tracii dela Dunărea mijlocie, de cealaltă. Aceștia din urmă atacă mereu și pradă ținuturile ocupate de Romani sau protejate de ei. In câteva rânduri isbutesc chiar să bată armatele romane, nu pot însă până la urmă împiedeca înaintarea înceată, dar sigură, a legiunilor. In multe din aceste războaie și expediții de pradă spre miazăzi, Geții au fost tovarășii Celților, Tracilor și Ilirilor, împărțind cu ei câștigul, dar având asupra lor următorul avantaj: în caz de primejdie, se retrăgeau dincoace de Dunăre, pe când ceilalți rămâneau expuși represiunilor romane.

Rezultatul final al acestor lupte a fost o slăbire completă a neamurilor celtice, ilirice și tracice dela sudul Dunării care în curând vor înceta să mai joace vreun rol politic, prinse între puterea romană în plină expansiune de o parte și statul dacic, care va ajunge sub Buerebista la cea mai înaltă expresie a sa, de cealaltă.

Marele rege Buerebista. Statul dac în culmea puterii. Ridicarea statului dac în secolul I înainte de Christos are două cauze: prima e slăbirea puterii Celților și în genere a neamurilor dela hotarele Daciei; cea de a doua și cea mai însemnată, după părerea noastră, e puternica personalitate a lui Buerebista. Acest mare rege a domnit pe la mijlocul secolului I înainte de Christos. Camille Jullian, istoricul francez, crede că Buerebista și-a început cuceririle încă din anul 82, fără însă ca să aducă o dovadă documentară. In orice caz, pe la anul 60 înainte de Christos, Buerebista domnea. Strabo, istoricul și geograful atât de apreciat al antichității, ne înfățișează pe acest mare monarh, în felul următor: «Boirebistas, Getul, luând conducerea națiunii sale, a ridicat pe oamenii aceștia înrăiți de nesfârșitele războaie și i-a îndreptat prin abstinență și sobrietate și ascultare de porunci, așa încât, în câțiva ani, a întemeiat o mare împărăție și a supus Geților aproape pe toți vecinii; ba era de mare primejdie și pentru Romani, pentrucă trecea Dunărea fără să-i pese de nimeni și prăda Tracia până în Macedonia și în

Iliria, iar pe Celții cei ce se amestecaseră cu Tracii și cu Ilirii i-a pustiit cu totul și pe Boiii cari ascultau de regele Critasiros, precum și pe Taurisci, i-a șters de pe fața pământului ».

Afirmațiile lui Strabo corespund în totul adevărului; ele ne sunt confirmate de alte izvoare istorice contemporane. Dintre acestea, vom cita o inscripție greacă pe care locuitorii din Dionysopolis (Balcic) o pun prin anul 48 înainte de Christos în cinstea unui concetățean al lor, Acornion al lui Dionysios, care adusese mari servicii orașului. Inscripția ne spune că Acornion fusese pe vremuri trimis ca sol la tatăl lui Buerebista, spre a cere protecția acestuia asupra orașului. « In timpul din urmă — continuă inscripția — *regele Buerebista ajungând cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia, și stăpânitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre*, Acornion a fost și pe lângă acesta în cea dintâi și cea mai mare apropiere și a obținut cele mai bune rezultate pentru patria sa, inspirând și colaborând la cele mai eficace măsuri și, nu mai puțin, *câștigând bunăvoința regelui pentru mântuirea cetății sale*...».

Trebue relevat în primul rând titlul care se dă lui Buerebista: « cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia », ceea ce corespunde perfect realității, nefiind de loc o măgulire sau o lingușire. Apoi indicarea posesiunilor sale: « toate ținuturile de dincolo și de dincoace de Dunăre », fapt iarăși riguros exact. (Peste o mie și aproape cinci sute de ani, Mircea cel Bătrân se va intitula de asemenea: « stăpânitor pe amândouă malurile Dunării până la Marea cea mare »). In al treilea rând, trebue subliniată autoritatea de care se bucurau regii geți — tatăl lui Buerebista și mai ales acesta — în fața orașului Dionysopolis, a cărui « mântuire » chiar depinde de « bunăvoința » regelui din Carpați.

Buerebista a ridicat pe Daci prin abstinență, sobrietate și ascultare de porunci, ne spune Strabo. Că este adevărat, o arată rezultatele domniei sale, statul dacic care atinge apogeul desvoltării.

Războaiele pe care le-a purtat acest mare rege cu neamurile vecine au fost fericite. Pe Celți, atât cei din sud-vestul Daciei, Scordiscii, cât și cei dela miazănoapte, Teuriscii, i-au sdrobit cu totul, așa încât a căpătat porecla de « Celtoctonul » sau ucigătorul de Celți, după cum împăratului Vasile al II-lea dela Bizanț,

i se va spune « Bulgaroctonul », adică ucigătorul de Bulgari. Orașele grecești de pe țărmul Mării Negre ascultau de Buerebista; și nu numai cele de pe țărmul astăzi românesc, dar și unele dela sud de Balcani cum au fost Mesemvria și Apollonia. Cunoaștem dintr'o inscripție greacă numele comandanților oștirii trimise de acest ultim oraș spre a lupta cu regele dac.

In urma isbânzilor repurtate de Buerebista, statul său ajunge să ocupe o suprafață enormă (vezi harta 2). Hotarele lui erau următoarele: In spre apus, *cadrilaterul boem*, unde locuise neamul Boilor cei distruși de Buerebista, cum ne spune Strabo, și *Alpii norici*; în spre miazăzi, *munții Autariaților* și *Dardanilor*, unde regele get bătuse pe Scordisci și pe Iliro-Tracii amestecați cu cei dintâi, și muntele *Haemus* sau Balcanul până la Marea Neagră. Țărmul mării aparținea regelui get, începând dela Apollonia, la sud de Balcani și până la Olbia, la vărsarea Bugului. In spre miazănoapte, hotarul era format de *Nistru* și de *Carpați*. După cum se vede, întinderea statului lui Buerebista întrecea cu mult suprafața de azi a statului nostru. Ea n'a mai fost atinsă apoi niciodată, în tot decursul istoriei românești.

Capitala acestei mari stăpâniri a fost orașul *Argedava*. Nu se știe precis unde era situat; se bănuiește însă că în sudul sau în sud-vestul Carpaților. Unii l-au identificat cu Arcidava, în Banat; alții l-au așezat pe râul Argesos (Argeșul) cu al cărui nume seamănă.

Dată fiind *întinderea* statului și *mulțimea* neamurilor dacice întrunite acuma sub un singur stăpânitor, cifra de 200.000 de soldați pe care o indică Strabo ca putere militară maximă a lui Buerebista, deși este uriașă pentru vremurile acelea, nu trebue să ne mire. Dacii au putut ridica o asemenea armată. Mulțumită ei, regele lor ajunsese stăpânul necontestat al răsăritului și centrului european, rămas în afară de dominația Romanilor și cel mai de seamă adversar al acestora din urmă. Buerebista știa că primejdia cea mare venea de aci. In consecință, a și avut o politică de dușmănie față de Romani și a căutat să sprijine pe oricine și orice putea să însemne o slăbire a forțelor Romei. In anul 48 înainte de Christos, el e în tratative cu Pompeius, rivalul lui Cezar; trimite la acesta ca ambasador, pe un grec din Dionysopolis, Acornion, care mai avusese asemenea însărcinări diplomatice. Inscripția ridicată de locuitorii din Dionysopolis în cinstea lui Acornion spune că

acesta, întâlnind pe Pompeius în părţile Macedoniei, « şi-a împlinit însărcinările ce avea dela rege, câştigând bunăvoinţa Romanilor pentru rege ». Nu e de mirare deci că Cezar se hotărîse în anul 44 să pornească o expediţie împotriva lui Buerebista şi că strângea, în acest scop, forţe mari militare. Moartea l-a împiedicat s'o facă. Curând după Cezar şi asemenea lui, marele rege al Dacilor a căzut victima unei conspiraţii de nemulţumiţi. Odată cu el a dispărut şi marea putere a statului dacic. Ucigaşii regelui şi-au împărţit pământul între ei, ca să stăpânească fiecare câte o bucată. Pe vremea când Augustus trimite o expediţie împotriva Dacilor, erau *cinci* regate dacice, în locul celui unitar din vremea lui Buerebista. Iar în Dobrogea, cam în aceeaşi vreme, mai erau alte *trei*. Bine înţeles că şi puterea militară a Dacilor, în asemenea împrejurări, scăzuse mult. Strabo ne spune că nu mai puteau ridica acuma o armată mai mare de 40.000 de oameni.

Primele lupte cu Romanii. Dapyx. Supunerea Daciei Pontice. Dintre urmaşii lui Buerebista, în genere stăpânitori slabi, cari nu se pot asemăna nici pe departe cu marele lor predecesor sau cu succesorul lor, eroicul Decebal, vom aminti pe câţiva.

Cotiso, contemporanul lui Octavian August, pare să fi stăpânit în sud-vestul Daciei. La un moment dat, era vorba de o înrudire între Cezarul dela Roma şi regele dac, fiica celui dintâi, Iulia, urmând să devie soţia lui Cotiso, iar fiica acestuia, împărăteasă romană. Căsătoria însă nu s'a mai făcut şi în loc de alaiu de nuntă, Roma începu a pregăti armată în Panonia, la Siscia, împotriva Dacilor.

Intr'adevăr, politica lui Buerebista, de duşmănie faţă de Romani, avea foarte mulţi aderenţi printre Daci şi a şi fost continuată de unii dintre succesorii marelui rege. Momentul era prielnic deoarece la Roma isbucniseră luptele pentru întâietate, între Octavian August şi Antoniu. O năvălire în ţinuturile dela miazăzi de Dunăre şi o întindere a stăpânirii gete în această direcţie părea indicată. O va încerca regele *Dicomes*, prieten cu Antoniu, deci duşman lui Octavian August. El stăpânea, după câte putem bănui, în câmpia munteană. Impreună cu Bastarnii, Dicomes trece peste Dunăre, supune pe Moesi, pe Triballi, pe Dardani şi pradă ţinutul Denteletilor un neam tracic dela Strymonul de sus (azi râul Struma), care erau protejaţii Romanilor. Aceştia din

urmă reacționează, trimițând o armată sub comanda lui Crassus care, timp de doi ani de zile, va da o serie de lupte împotriva Bastarnilor, fiind ajutat și de unul din « regii » getici din Dobrogea, de *Roles*. Acesta primește drept recompensă titlul de « prieten și aliat » al Romanilor.

Roles de altfel nu era singurul care-și dădea seama de puterea Romanilor și de primejdiile pe care le atrăgea dușmănia lor. Tot așa gândea și un alt rege dac, anume *Scorylo*, care socotea că nu trebue să se amestece în certurile interne dela Roma. Celor ce doreau totuși neapărat un atac în provinciile de peste Dunăre, Scorylo le-a dat o pildă vie, foarte sugestivă, pe care ne-o povestește istoricul antic Frontinus astfel: « Scorylo, șeful Dacilor, deși știa că poporul roman e sfâșiat prin luptele civile, nu credea totuși prudent să încerce un atac, pentrucă își dădea seama că un războiu extern ar fi adus din nou unirea între cetățenii certați și, de aceea, pentru a convinge și pe ai săi, a pus doi câini să se mănânce între ei și când erau mai în focul bătăii, le-a arătat un lup, pe care îndată, lăsând furia dintre ei, câinii s'au și aruncat: și așa a putut, cu această pildă, să împiedece... năvala împotriva Romanilor ».

Un alt monarh dac a fost *Comosicus* pe care Iordanes îl prezintă ca urmaș direct al lui Deceneu, în demnitatea de mare preot, și al lui Buerebista, în aceea de rege. Așa dar, el cumula magistraturile supreme ale Dacilor.

E necesar să amintim și pe cei trei « regi » din Dobrogea. Unul era *Roles* de care a fost vorba mai sus. El stăpânea, după cât se pare, partea de miazăzi, având ca centre mai însemnate Durostorum, Abrittus, Axiopolis. Cel de al doilea se numea *Dapyx* și domnea în centrul Dobrogei, în regiunea Capidava—Carsium—Ulmetum—Histria. Cel de al treilea, *Zyraxes*, avea în stăpânirea lui partea din spre miazănoapte, cu localitățile Troesmis, Dinogetia, Aegyssus, Buteridava (vezi harta 4). Localizarea acestor trei mici stătulețe, impropriu numite regate, e făcută pe temeiul izvoarelor vechi, în special a lui Cassius Dio, un istoric bine informat.

Roles este atacat în anul 28 înainte de Christos de către vecinul său, regele Dapyx. El cere atunci ajutor prietenilor și aliaților săi Romanii. Aceștia trimit pe generalul Crassus care se afla în apropiere, deoarece începuse cu un an înainte lupta împotriva Bastarnilor și continua acum operațiile. Dapyx este asediat în

cetatea lui; un trădător însă dă putința lui Crassus ca să intre în cetate; atuncea Dapyx și cu fruntașii geți din jurul lui, anticipând gestul eroic dela Sarmizegetusa, se ucid singuri, spre a nu cădea în mâinile dușmanului. Poporul din cetate, luând ce avea mai de preț și turmele, se refugiază într'o mare peșteră (probabil una din cele care se pot vedea și astăzi la locul numit *Gura Dobrogei*, între Ulmetum și Histria). Romanii zidesc atunci intrarea pentru a sili pe cei dinăuntru să se predea sau să piară de foame.

După ce isprăvește cu Dapyx, Crassus atacă și pe vecinul acestuia din spre miazănoapte, pe Zyraxes, deși nu avusese nimic de suferit din partea lui. Motivul, ne spune Cassius Dio, era dorința lui Crassus de a relua steagurile pe care le pierduse într'o bătălie cu Bastarnii și cu Geții lângă Histria, un general roman, cu vreo trei decenii mai înainte, steaguri despre care auzise că se aflau acuma în puternica cetate getă de pe malul Dunărei, *Genucla*. Crassus înconjură această cetate pe uscat și pe apă și o ia după un timp relativ scurt, fără însă ca să poată prinde pe Zyraxes, care fugise, luând cu el tezaurul, peste Dunăre, la « Sciți », de fapt la Geto-Bastarno-Sarmații din Moldova sudică și din Bugeac.

Cucerirea « regatelor » dacice din Dobrogea, nu însemna însă și supunerea Dacilor mult mai numeroși din câmpia Dunărei, din Ardeal și din Banat. Aceștia continuă năvălirile lor la sudul Dunărei, fie singuri, fie întovărășind pe alții. E nevoie de o serie de expedițiuni din partea Romanilor și de strămutări întregi de populație dacă pe țărmul drept, pentru ca lucrurile să se mai potolească. O astfel de expediție a fost aceea a lui Tiberius Claudius Nero, viitorul împărat, împotriva Dacilor din sud-vest (regatul lui Cotiso), din anii 12—10 înainte de Christos. O a doua, cu efecte considerabile, a fost expediția lui Sextus Aelius Cato, consulul, din anul 4 după Christos, care a învins pe Daci și a izbutit să strămute 50.000 dintre ei peste Dunăre, în Moesia. Tot lui Cato i se datorește, crede Pârvan, valul de pământ care străbate Oltenia și Muntenia, începând dela Cetatea, la nord de Calafat, și până la lacul Greaca. Acest val avea ca menire să apere capetele de pod din dreapta Dunărei, Ratiaria, Oescus și Novae. El se mai vede și astăzi, din loc în loc, pe mici întinderi.

In anii 52 și 53 după Christos, era guvernator al Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Acesta face o expediție împotriva

Sarmaţilor, trece la nordul gurilor Dunărei şi asigură liniştea pe ţărmul de miazănoapte al Mării Negre. Vechea colonie grecească Tyras, dela gura Nistrului, trece direct sub ocrotirea romană şi începe o nouă eră — o nouă numărătoare a anilor adică — dela 56 după Christos înainte, în legătură deci cu acest eveniment. Olbia, la gura Bugului, şi Chersonesul, dincolo de Don, intră în sfera de influenţă romană. Marea Neagră e pe punctul de a deveni o nouă « Mare nostrum », cum era Mediterana, adică înconjurată din toate părţile de pământ supus autorităţii Romei.

Inscripţia lui Aelianus ne face cunoscut că acest remarcabil administrator şi general « a mutat mai mult de 100.000 de Transdanuviani, cu femeile, copiii, principii ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut; a înnăbuşit o mişcare a Sarmaţilor chiar dela începutul ei, deşi trimisese o mare parte a armatei în expediţia din Armenia; a adus regi până atunci necunoscuţi ori duşmani poporului roman, pe malul Dunărei, pe care îl păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor Bastarnilor şi Roxolanilor pe fiii lor prinşi ori luaţi înapoi dela duşmanii lor, *iar regilor Dacilor pe fraţii lor*; dela unii dintre dânşii a luat în schimb ostateci. Astfel a statornicit el pacea provinciei şi a lărgit hotarele ei. A făcut apoi şi pe regele Sciţilor să ridice asediul cetăţii Chersoneus, care e dincolo de Borysthenes. Cel dintâi, ca guvernator al Moesiei, a uşurat lipsa de pâine a poporului roman, trimiţând mari cantităţi de grâu din această provincie ».

Printre cei o sută de mii de Transdanuviani mutaţi de Aelianus se găseau de siguri şi mulţi Geţi, de nu vor fi fost cu toţii Geţi, aşa cum afirmă unii istorici. Printre « regii » aduşi să se închine, transformaţi deci în vasali sau clienţi ai imperiului, iarăşi de bună seamă au fost şi unii de ai Geţilor. E vorba doar de ţinutul din stânga Dunărei şi aici Geţii sau Dacii erau la ei acasă. In genere, se pare că Aelianus a avut faţă de aceşti localnici o atitudine împăciuitoare, trimiţând, cum spune inscripţia, regilor lor pe fraţii acestora luaţi prizonieri de Romani sau eliberaţi de Romani dela duşmani. Se stabilesc aşa dar relaţii mai bune; ele vor dura un deceniu şi jumătate, până în anul 69, când vom avea de înregistrat o nouă năvălire, cu urmări grave pentru Romani.

Lui Aelianus i se atribue cel de al doilea val care străbate dela vest spre est Ţara Românească, separând regiunea de şes de aceea

a dealurilor, aşa zisa «*brazdă a lui Novac*», situat mai spre miazănoapte decât valul lui Cato; el însemna mărirea zonei de influenţă directă a Romanilor şi în acelaşi timp o protecţie în plus a aşezărilor de pe ţărmul drept. Tot Aelianus ar fi şi autorul valului *moldovean* care, începând la Poiana, pe Siret, în judeţul Tecuci, răspunde tocmai la Cetatea-Albă, având ca scop apărarea ţinutului dela gurile Dunărei.

In toamna anului 69, când luptele civile din Italia erau în toiu şi când legiunile din Moesia plecaseră să ajute pe Vespasian împotriva lui Viteliu, Dacii trec Dunărea şi iau cu asalt castrele auxiliarilor cari rămăseseră de pază. O armată întreagă romană, alcătuită din legiunile care sprijiniseră pe Viteliu, este sfărâmată de Dacii uniţi cu Sarmaţii; comandantul ei, Fonteius Agrippa, este ucis. De abia generalul Rubrius Gallus izbuteşte, printr'o serie de lupte, să respingă pe năvălitori şi să apere ţărmul drept al Dunărei, punând să se clădească castele de pază la distanţe mai mici şi având garnizoane mai puternice. Măsurile luate acuma asigură iarăşi liniştea pe o perioadă mai lungă, vreo 15 ani, până în vremea lui Domiţian şi, la Daci, a lui Decebal. Ajungem în felul acesta la al treilea mare moment din istoria Dacilor, la epopeea tragică a ultimului lor rege, care duce în mormânt, odată cu el, şi statul dacic.

Dintre toate popoarele dela Dunărea de jos, Romanii văzuseră şi mai ales simţiseră că cei mai primejdioşi, prin numărul, prin organizarea, prin civilizaţia şi în deosebi prin sufletul lor, netemător de moarte, erau Dacii. Inainte de a-i învinge în ţara lor, pe malul stâng şi în Ardeal, se gândiseră să-i înconjure, fie prin întinderea posesiunilor romane, fie prin barbari, adversari ai Dacilor şi clienţi ai Imperiului. Şi izbutiseră în mare parte. Dacii se găseau, la suirea pe tron a lui Domiţian, strânşi din trei părţi de duşmani. Spre miazăzi şi spre răsărit erau provinciile romane: Moesia superioară şi cea inferioară, aceasta din urmă întinzându-se până pe ţărmul nordic al Mării Negre şi având în sfera ei de influenţă şi câmpia munteană; spre apus erau regii clientelari suebi şi iazygi, cari dominau câmpia Tisei, nu şi munţii însă, unde Dacii îşi păstrau vechile lor locuinţe. Dacii din regiunea deluroasă şi muntoasă a Ţării Româneşti, din Ardeal şi din Banat riscau deci să fie atacaţi din trei părţi deodată, să fie încercuiţi aproape.

Ei trebuiau să spargă acest cerc care se strângea tot mai mult în jurul lor. Se apropia ceasul conflictului decisiv.

Decebal, regele erou. Biruinţa asupra lui Domiţian. Conflictul începe în mod favorabil Dacilor. Regele acestora, Duras — povesteşte Cassius Dio — « văzând greutăţile situaţiei, dă de bună voie domnia lui Decebal, pentrucă era ager în planurile de războiu ca şi în împlinirea lor, ştia să-şi aleagă timpul când să năvălească asupra duşmanului, tot aşa de potrivit ca şi momentul când să bată în retragere, era dibaciu în a întinde curse, viteaz la luptă, ştiind să se folosească înţelept de biruinţă şi să iasă bine dintr'o înfrângere ». (Vezi fig. 35).

Decebal — i se mai spunea şi Diupaneus sau Diurpaneus — izbuteşte să refacă unitatea politică a Dacilor. Autoritatea lui se întinde peste întreg ţinutul dintre Tisa, Dunăre şi Nistru; păreau că se întorc—şi, de fapt, s'au şi întors pentru câtva timp—vremurile lui Buerebista.

Conflictul începe printr'un atac al Dacilor peste Dunăre, la sfârşitul anului 85 după Christos. Armata guvernatorului Moesiei, Oppius Sabinus, e sfărâmată, el însuşi ucis, iar capul lui, tăiat, e luat ca trofeu de către Daci. Ştirea acestei înfrângeri face pe Domiţian să pornească în persoană împotriva lui Decebal; n'ajunge însă până pe câmpul de bătaie, ci se opreşte în oraşul Naissus din Moesia (Nişul de astăzi), unde începe o serie de banchete grozave. Armata, între timp, e trimisă înainte cu generalul Cornelius Fuscus. Un izvor antic ne spune că Decebal, văzând mulţimea trupelor trimise contra sa, ar fi fost dispus să încheie pace dar că ea i-a fost refuzată. Atunci a trimis vorbă că pe viitor dacă Romanii vor vrea să încheie pace cu el, le-o va acorda numai în schimbul unei sume care să reprezinte câte doi oboli de fiecare Roman din imperiu. Era evident o sfidare. Cornelius Fuscus, pe care Tacitus ni-l descrie, cu prilejul altei expediţii, ca pe o fire aventuroasă, iubind primejdia pentru ea însăşi, porneşte îndârjit împotriva cutezătorului. Se pare că el a trecut Dunărea pe la Oescus, în faţa gurii Oltului şi că ar fi urcat pe râu în sus, spre Ardeal.

Nu se ştie precis locul unde s'a dat lupta; probabil ea va fi avut loc în vreo strâmtoare sau vreun loc accidentat, acoperit cu păduri. Destul că a însemnat un dezastru pentru Cornelius Fuscus şi armata sa şi una din cele mai mari înfrângeri pe care le-au

Fig. 35. — Capul lui Decebal, de pe Columna Traiană. Este, se pare, cea mai fidelă reproducere a chipului marelui rege. Litera A din stânga, sus, a fost adaosă târziu.

suferit vreodată Romanii. Comandantul suprem al legiunilor, neprevăzătorul Fuscus, a fost ucis; trupele sale măcelărite sau luate în robie, împreună cu o sumă de arme, de mașini de războiu și cu steagul armatei (anul 87). Tacitus, ajungând în *Istoriile* sale la povestirea acestei lupte, trece sub tăcere numărul morților romani spre a nu face cunoscute proporțiile catastrofei; nu se poate opri însă — și aceasta caracterizează gravitatea situației — să nu scrie că nu mai era vorba acum de o luptă pentru respingerea barbarilor, ci se da « lupta pentru apărarea granițelor și *a existenței noastre* ». Dacă Decebal ar fi îndrăznit să ia în acel moment ofensiva, poate că toată desfășurarea evenimentelor următoare ar fi avut alt curs. Fapt este că el nu atacă. In anul următor (88), Domițian, dându-și seamă de puterea adversarului său principal, trimite un nou comandant, pe priceputul și viteazul Tettius Julianus. Acesta introduce o disciplină severă în legiunile sale, trece Dunărea pe la Viminacium (azi Costolaț), în Banat și se îndreaptă spre Sarmizegetusa. La *Tapae*, nu departe de Poarta de Fier, pe unde pătrunzi din Banat în Ardeal, s'a dat lupta. Cassius Dio afirmă că Julianus ar fi căzut prin surprindere cu armata sa asupra Dacilor și că aceștia din urmă, ar fi avut pierderi grele. Insuși locotenentul lui Decebal, anume Vezina, n'a putut scăpa decât prefăcându-se mort și fugind apoi noaptea. După această luptă, Decebal se teme ca armata romană să nu pornească asupra capitalei. Pentru a o împiedeca, el recurge — ne povestește mai departe Cassius Dio — la o stratagemă. Pune anume să se taie copacii unei păduri întregi la înălțimea unui stat de om și-i îmbracă în haine de soldați, spre a face pe adversar să creadă că mai are încă în fața sa forțe importante, gata de luptă. Izvorul citat adaugă că Julianus ar fi fost înșelat de acest subterfugiu și că Romanii s'ar fi retras. Toată această povestire pare puțin probabilă. Mai curând trebue să admitem ceea ce ni se relatează mai departe, că Decebal a trimis ambasadori pentru pace. Domițian la început n'ar fi vrut să-i primească: el pornise lupta în acest moment și împotriva Quazilor și Marcomanilor pe cari voia să-i pedepsească fiindcă nu-i dăduseră ajutor în războiul împotriva lui Decebal, și spera să isprăvească astfel, simultan, cu toți adversarii dela Dunăre. S'a întâmplat însă ca rezultatul războiului împotriva Quazilor și Marcomanilor să fie defavorabil: armatele romane sunt bătute, și atunci Domițian se

grăbește să primească ambasada trimisă de Decebal. Delegația de nobili daci, sub conducerea lui *Diegis*, fratele regelui, a întâlnit pe împăratul roman în Panonia. Ea aducea câțiva captivi din mulții pe care-i făcuseră Dacii — restul vor fi eliberați abia de Traian — și ceva arme. Era doar o aparență de supunere. In schimb, Decebal e recunoscut oficial de către Domițian ca rege al Dacilor, încoronarea se face simbolic în persoana lui Diegis; i se dă o sumă de bani anual — cuvântul pe care-l trimisese în batjocură lui Cornelius Fuscus devenise deci realitate, chiar dacă suma nu era aceeași — i se trimit, ca unui aliat, arme, mașini de războiu precum și meșteri și ingineri pentru construcțiile militare pe care urma să le ridice. In asemenea condiții, pacea era evident onorabilă pentru Decebal; ea constituia în schimb o gravă atingere adusă prestigiului și demnității romane.

Domițian dă serbări mari la Roma și celebrează un triumf asupra Dacilor. Nu împinge însă îndrăzneala așa de departe încât să ia și titlul de *Dacicus*. Gurile rele din Roma afirmau chiar — și faptul n'ar mira din partea aceluia care petrecea la Naissus în timp ce legiunile îi erau distruse în Dacia — că obiectele de preț care împodobeau ca pradă triumful lui Domițian, fuseseră luate în realitate din tezaurul imperial.

Traian. Cele două războaie. Prăbușirea statului dac. Această pace durează până în anul 101. După Domițian urmase pe tronul imperiului, Nerva, un bătrân cumsecade, care n'avea însă putința de a schimba starea de lucruri existentă. După Nerva, vine *Traian*. Este, fără îndoială, cea mai frumoasă figură a imperiului. Admirabil comandant, cunoscând toate tainele artei militare, îndurând alături de soldații săi care, de aceea, îl divinizau, toate privațiunile și mizeriile războiului, excelent administrator, tolerant în ce privește credințele religioase ale fiecăruia, dar cerând tuturora respectul absolut al legii căreia el cel dintâiu înțelege să i se supună, Traian a fost pentru vremea lui și va fi pentru totdeauna tipul reprezentativ al împăratului: « Optimus Princeps ». De aceea, Senatul, la încoronarea urmașilor săi, a introdus urarea care însemna deplina recunoaștere a meritelor marelui predecesor: « Să fii mai fericit decât August și mai bun decât Traian » (vezi fig. 36 și 37). Era natural, așa dar, ca îndată după suirea sa pe tron (27 Ianuarie, anul 98 d. Hristos), Traian să se fi gândit să taie cu sabia tratatul

Fig. 36. — Impăratul Traian. Sculptură antică.
(Muzeul Luvrului, Paris).

ruşinos al lui Domiţian. Ideea aceasta ajunsese să-l preocupe atât

Fig. 37. — Trei chipuri de Romani de pe Columna lui Traian. Cel dela mijloc se bănuieşte a fi însuşi împăratul, ceilalţi sunt aghiotanţii lui.

de mult, încât asemenea lui Cato censorul, care-şi termina discur-

surile cerând invariabil distrugerea Cartaginei, Traian adăuga la sfârşitul deciziilor sale « aşa precum voiu preface eu Dacia în provincie romană ».

In primăvara anului 101, împăratul porneşte la executarea hotărîrii sale. Armata romană a trecut Dunărea pe la Viminacium, cum făcuse şi mai înainte, pe vremea lui Tettius Iulianus. Pe malul stâng era localitatea *Lederata*. De aci a pornit spre *Arcidava*, apoi spre *Centum-Putei*, după aceea la *Berzobis*, iar de aci la *Aixis*, toate localităţi în Banat. Acest itinerariu este reconstituit în ce priveşte partea lui iniţială, până la Berzobis, pe temeiul indicaţiilor posterioare ale *Tabulei Peutingeriane*, o hartă a lumii vechi din secolul al patrulea după Christos. Dacă ni s'ar fi păstrat comentariile lui Traian « *De bello dacico* » aşa cum ni s'au păstrat acelea ale lui Cezar privitoare la Galia, am şti astăzi în amănunţime tot drumul armatei romane, atât în prima cât şi în cea de a doua campanie, toate luptele şi atâtea alte informaţiuni preţioase despre civilizaţia şi cultura Dacilor. Din nefericire, soarta rea a făcut ca acest important text — care poate fi considerat ca actul de naştere al poporului român — să se piardă, aşa cum s'a pierdut şi lucrarea « *Getica* » a medicului grec Criton, însoţitorul lui Traian. Din comentariile împăratului nu ni s'a păstrat decât o singură frază, citată de Priscian, un autor târziu din secolul VI, ca exemplu pentru o regulă de gramatică: « Inde Berzobim, deinde Aixim processimus ». (De aici am mers la Berzobis, apoi la Aixis); este fraza care pomeneşte cele două etape amintite mai sus, ale drumului prin Banat.

La Tapae, unde se hotărîse, cu un deceniu şi jumătate mai înainte, soarta expediţiei lui Tettius Iulianus, se dă şi de data aceasta o crâncenă bătălie, în care înving Romanii. Cassius Dio povesteşte — şi lucrul se potriveşte perfect cu firea împăratului — că din pricina marelui număr de răniţi, isprăvindu-se feşele, Traian şi-a rupt vesmintele sale spre a se lega cu ele rănile soldaţilor. După biruinţa dela Tapae, armata romană apucă pe valea Bistrei în sus, vale care răspundea chiar la Sarmizegetusa. Inaintarea, şi până la Tapae şi după aceea, se făcuse încet, deoarece terenul trebuia cercetat pas cu pas şi ţinutul rămas îndărăt, întărit cu lagăre şi lucrări de fortificaţie, spre a nu fi expuşi unui atac din spate sau din flancuri. Aşa încât iarna anului 101 veni înainte

ca războiul să se fi sfârșit. Decebal trimisese — e adevărat — o solie spre a cere pace, dar nu izbutise s'o obțină; ambasadorii săi erau trei oameni de rând, și de sigur, aceasta contribuise la refuzul lui Traian.

In timpul iernii, ostilitățile încetară în această regiune — Dacii se întăriseră la Poarta de Fier, trecătoarea care duce din Banat în Ardeal — începură însă în partea de răsărit a Moesiei Inferioare, adică în Dobrogea. O armată a lui Decebal, împreună cu un corp de Sarmați — acești aliați ai regelui dac luptau îmbrăcați de sus până jos, inclusiv caii, în zale de metal — trecu pe malul drept al Dunării și atacă cetățile romane. Avură loc lupte serioase și însuși Traian trebui să coboare pe Dunăre spre a veni în ajutorul alor săi. In cele din urmă însă, năvălitorii fură respinși pe malul stâng.

In primăvara anului 102, se reia ofensiva în apus. Se dau o serie de bătălii, în care Dacii, deși luptă cu un eroism vrednic de admirat și cu un dispreț de moarte pe care numai credința lor în nemurirea sufletului îl poate explica, sunt totuși bătuți. Romanii cuceresc, între altele, cetatea în care se aflau trofeele luate dela armata distrusă a lui Cornelius Fuscus; cu acest prilej, ei prind și pe o soră a lui Decebal. Regele dac, văzând că primejdia e din ce în ce mai mare, se hotărăște să trimită o a doua ambasadă, alcătuită, de data aceasta, din nobili. Solii vin în fața lui Traian, îngenunchiază, și imploră cu mâinile întinse, pacea. Impăratul refuză pentru a doua oară. Romanii cuceresc și ultimele întărituri care apărau drumul spre Sarmizegetusa și ajung aproape de capitală. In fața ei, se dă o nouă luptă, înverșunată, în care Dacii sunt iarăși învinși. Văzând că soarta armelor îi este statornic dușmană și că Traian va intra în cetatea sa de scaun, Decebal se hotărăște să se ducă el însuși spre a cere pace. Ajuns în fața împăratului care îl primește stând pe jilțul domnesc și înconjurat de generalii și steagurile armatei sale, regele dac, ai cărui insoțitori îngenunche la picioarele biruitorului, se supune. Impăratul îi acordă, de data aceasta, pacea, Decebal obligându-se « să înapoieze toate armele, mașinele și meșterii primiți dela Romani, să predee dezertorii, să dărîme toate cetățile, să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria sa țară, să recunoască — după formula tradițională —

de prieteni şi duşmani, pe prietenii şi duşmanii poporului roman şi — în sfârşit — să nu mai primească niciun Roman civil sau militar în slujba sa» (toamna anului 102). In afară de acestea, Traian anexează imperiului Oltenia, dacă nu în întregime, cel puţin până la cel de al doilea val, al lui Aelianus, şi Banatul. Erau regiuni în care influenţa romană pătrunsese deja şi pe drumurile cărora negustorii sud-dunăreni umblau de multă vreme. După ce lasă garnizoane în centrele mai importante din Dacia şi, în primul rând, în Sarmizegetusa spre a supraveghea pe Decebal, împăratul se întoarce la Roma. Aci el serbează un binemeritat triumf, luând numele de *Dacicus*.

Regele dac se supusese numai de nevoie; Cassius Dio, izvorul principal pentru cunoaşterea acestor împrejurări, ne-o spune lămurit: «nu că doară el ar fi avut de gând să se ţie de cele încheiate, ci numai pentru a scăpa din pierzania în care se afla». De aceea, nu trecu multă vreme dela întoarcerea lui Traian la Roma şi îi şi veni vestea că «Decebal face multe contra legăturii păcii; primeşte iarăşi dezertorii, reîntăreşte cetăţile, cercetează prin soli popoarele vecine, pedepsind pe acelea care nu primeau a fi alături de el, luând bunăoară Iazygilor o parte din pământ» şi altele de felul acesta.

Dreptatea ne obligă să recunoaştem că Decebal nici n'ar fi putut respecta tratatul. Cu o bună parte din ţară anexată de Romani, cu garnizoană romană în capitală şi în centrele sale mai importante, cu interzicerea de a mai avea altă politică externă decât aceea a imperiului, cu obligaţia de a-şi dărâma cetăţile, statul dacic era de fapt şi de drept numai o aparenţă sau un simulacru de stat, iar regele său un personaj pur decorativ. Decebal nu era însă omul să admită o asemenea situaţie falsă şi o asemenea umilinţă. El care bătuse două armate romane, să vadă acuma garnizoana de legionari din Sarmizegetusa supraveghindu-i orice mişcare! De aceea, sfârşitul se putea prevede. El avea să fie războiul şi anume, de data aceasta, un războiu fără cruţare, mergând până la distrugerea unuia din adversari. Traian, spirit realist, a simţit-o dela cea dintâi ştire despre manevrele lui Decebal. In consecinţă, dându-şi seamă de proporţiile şi caracterul luptei ce avea să se desfăşoare, el ia o serie de măsuri, atât de ordin militar cât şi de ordin administrativ.

Intărește mai întâi considerabil linia Dunării prin întemeieri de castre sau lagăre militare, cum e acela de piatră dela Carsium, inaugurat în anul 103 după Christos, sau acela dela Barboși, unde era în același timp și o stațiune a flotei romane de pe Dunăre. Garnizoane puternice primesc orașele Durostorum și Troesmis; în același timp, se fundează centre noi urbane precum *Nicopolis ad Istrum* în fața Zimnicei, *Marcianopolis* și *Abrittus* în sudul Dobrogei.

Pentru a avea o legătură ușoară și permanentă între cele două maluri ale Dunării, Traian însărcinase după primul războiu dacic pe vestitul arhitect Apollodor din Damasc să construiască un pod de piatră peste fluviu. Locul ales a fost în dreptul orașului Drubetis sau Drobeta (azi Turnu-Severin), unde Dunărea are o lățime de 1127 de metri și o adâncime, la mijloc, de 30 metri. Lucrarea s'a executat repede: în primăvara anului 105 era gata. Stâlpii cari susțineau suprastructura podului, în număr de 20, au fost făcuți din piatră legată cu ciment roman și din cărămidă. Ei se aflau la distanță de 170 de picioare unul de celălalt, adică vreo 50 de metri. Partea de deasupra a podului era — se pare — de lemn. (Vezi fig. 38, II). In luna Ianuarie 1858, scăzând în mod neobișnuit nivelul apelor Dunării, s'au putut examina de aproape stâlpii podului și s'a constatat că în zidărie erau găuri în care fuseseră așezate bârne de stejar, găsindu-se chiar și câteva bucăți de lemn. Cărămizile care acopereau stâlpii — cărămizi care au de fapt consistența și soliditatea pietrii, fiind făcute, întocmai ca și cimentul roman, după o rețetă pe care astăzi n'o mai cunoaștem — poartă mărcile a diferite cohorte din Legiunea XIII-a Gemina precum și a altor cohorte independente; așa dar, la această mare construcție tehnică, au lucrat, cum era de altfel obiceiul la Romani, soldații. Se poate spune că nu numai Dacia, dar întreg imperiul roman a fost cucerit, în timp de războiu, cu sabia iar în timp de pace, cu ciocanul, dalta și mistria legionarilor. Soldații erau în același timp și zidari, ofițerii erau și arhitecți. Stau și astăzi, în multe părți ale Europei, ca pilde vii de trăinicie și îndrăsneală, construcțiile făcute acum aproape 2000 de ani de acești admirabili arhitecți cari au fost Romanii.

Traian plecase din Roma în iarna anului 104 după Christos. La începutul lui Iunie 105, după ce toate preparativele fuseseră făcute și

podul isprăvit, începe campania propriu zisă. O parte din armată ocupase încă dinainte malul stâng și ridicase aci fortificații pentru a apăra construirea podului; restul, în frunte cu împăratul, trece acum peste bătrânul fluviu, după ce mai întâi se făcuseră sacrificiile necesare. Pentru prima dată, în cursul istoriei, malurile Danubiului erau legate printr'un pod de piatră. Act simbolic care voia parcă să anunțe luarea pentru totdeauna în stăpânire a Daciei de către romanitatea biruitoare.

O altă armată a trecut Dunărea pe la Oescus, în fața vărsării Oltului. Ea se întâlni, urcând pe râu în sus, cu cea dintâi, care străbătuse Oltenia dela apus spre răsărit. Având acuma forțele reunite, înaintă Traian spre miazănoapte și trecu în Ardeal pe la Turnu Roșu. O dovadă că acesta a fost drumul urmat de împărat în cel de al doilea războiu este denumirea de *Castra Traiani* pe care o are o localitate de pe valea Oltului, în hărțile vechi. Ea ne arată că acolo a fost una din taberile principale instituite de-a-lungul drumului.

Incă dela începutul expediției, unele triburi dacice, precum și Iazygii, se supun. Celelalte însă luptă cu înverșunare. Decebal știa că de data aceasta nu mai încape crutare. De aceea, și recurge la mijloace extreme, nedând îndărăt nici dela cele pe care, în altfel de împrejurări, nu le-ar fi întrebuințat. Astfel, la începutul campaniei, trimite pe câțiva dezertori romani spre a-l ucide pe Traian; o întâmplare face să se descopere planul și crima este împiedecată. După aceea, atrage într'o cursă pe unul din comandanții armatei romane, pe Longinus, bunul prieten al lui Traian, sub cuvânt că vrea să trateze pacea, și apoi trimite vorbă împăratului că va ucide pe Longinus în cele mai cumplite chinuri, dacă legiunile nu se retrag din Dacia și dacă nu i se înapoiază țara până la Dunăre. Traian era pus astfel într'o dureroasă situație: sau să piardă pe un bun prieten și priceput general, sau să renunțe la continuarea războiului și la stăpânirea Daciei. Răspunsul îl dă chiar Longinus care trimite vorbă lui Traian să continuie războiul cu toată hotărîrea și să-i răzbune moartea, deoarece el ia otravă.

După lupte sângeroase pentru cucerirea cetăților din munți care apărau drumul spre capitală, armatele romane ajung în fața Sarmizegetusei, venind de data aceasta din spre răsărit. Decebal, văzând defecțiunea tot mai mare a neamurilor dacice și imi-

nenţa primejdiei, solicită pacea. Traian îi cere predarea — a lui şi a întregii armate dace — fără condiţiuni. Regele dac care, după încercarea de atentat şi după moartea lui Longinus, ştia ce înseamnă aceasta, refuză şi se pregăteşte de lupta supremă. Romanii dau un prim atac asupra zidurilor Sarmizegetusei, sunt însă respinşi de apărători cari svârleau de sus bolovani uriaşi. Legionarii taie atunci o pădure şi construiesc un « agger » adică o fortificaţie paralelă cu aceea a Dacilor şi la o mică distanţă de aceasta. Are loc apoi un al doilea asalt, în cursul căruia, Romanii izbutesc să pătrundă în oraş. Dacii dau foc cetăţii; o parte din căpetenii, pentru a nu împodobi triumful învingătorului, după care urma cu siguranţă executarea lor în temniţele din Roma, se sinucid bând otravă; ceilalţi, împreună cu regele şi cu resturile armatei se hotărăsc să mai facă o ultimă încercare, în munţii din răsăritul ţării. Sunt însă învinşi şi de data aceasta; se sinucid şi ultimele căpetenii. Decebal văzând că totul e pierdut şi ştiind ce-l aşteaptă, îşi implântă sabia în piept, aşa cum făcuse, cu aproape un secol şi jumătate mai înainte, regele Dapyx, în Dobrogea. Capul lui este adus, pentru credinţă, în faţa lui Traian; acesta-l trimite la Roma ca să vadă Senatul şi tot poporul pieirea celui mai vajnic duşman din câţi avusese imperiul în ultimul secol (anul 106, toamna).

Prada pe care o iau Romanii, după cucerirea Sarmizegetusei, este enormă. Numai *aur* au găsit în valoare de 556 de milioane lei (*antebelici*, nu din cei de azi!). Cifra nu trebue să surprindă. Se ştie doar că minele din Munţii Apuseni erau exploatate încă de pe vremea Agatirşilor. Cantitatea de mai sus nu reprezintă decât producţia pe treizeci de ani a minelor din vremea aceea. Şi e foarte natural să admitem că tezaurul regilor daci trebuia să cuprindă cantităţi importante de metal preţios. Exista şi în vremea aceea, cum există şi azi, obiceiul de a acumula, de a « stoka » aurul. Argint s'a găsit în valoare de vreo 62 de milioane lei (antebelici). S'au mai luat apoi « un număr de vase şi de cupe care desfide orice evaluare », ca să întrebuinţăm înseşi cuvintele scriitorului antic Ioanes Lydus, turme de vite, arme şi mulţi prizonieri. Pe statuiele de bronz aurite din forul lui Traian sta scris: « Ex manubiis » adică făcute din prada de mână, deci din ce a putut lua fiecare soldat, la repezeală, şi duce cu el.

Cât de însemnată a fost prada luată de Romani din Dacia

I II III IV

Fig. 38. — Monete romane bătute după cucerirea Daciei. Pe avers, la câte şi patru, chipul lui Traian. Pe revers, la prima: Dacia, sub înfăţişarea unei femei îndurerate, în faţa trofeului; la a doua: podul de peste Dunăre (reprezentare simbolică); la a treia: Traian călare strivind un Dac; la a patra, Victoria ţinând o insignă cu inscripţia: Vic(ta) Dac(ia) adică Dacia învinsă. (Clişeul Profesor Const. Moisil).

se vede din următorul fapt: Inainte de războaiele lui Traian,

imperiul trecea printr'o gravă criză financiară. Se numise chiar o comisie care să propuie reduceri şi economii în cheltuielile publice. După războaie, dimpotrivă, se constată o situaţie financiară înfloritoare; nu mai e vorbă de reduceri; mai mult, se fac construcţii însemnate, teatre, apeducte, fortificaţii în diferite părţi ale imperiului, şi, ceea ce e într'adevăr extraordinar, se suprimă impozitele pe anul 106, contribuabilii primind dimpotrivă ei dela împărat, câte 650 de dinari fiecare. Această schimbare totală nu poate avea decât o explicaţie: cantitatea enormă de aur şi de argint (circa 20 de miliarde în moneta noastră de azi!) pe care cucerirea

Fig. 39. — Unul din medalioanele bătute în amintirea victoriei dacice. Pe avers, chipul lui Traian; pe revers, triumful împăratului. (Clişeul Profesor Const. Moisil).

Daciei a adus-o în tezaurul roman. Nu de geaba a fost calificată această ţară de către învăţaţii vremii noastre « *California lumei vechi* ».

Cucerirea Daciei a produs la Roma o satisfacţie extraordinară. Serbările date au întrecut în măreţie şi somptuozitate tot ce se făcuse până atunci. Ele au durat 123 de zile, cu participarea a 10.000 de gladiatori; 11.000 de fiare sălbatice au fost aduse în circuri spre a îndestula pofta de spectacol a publicului roman. S'au făcut donaţii în bani şi distribuţii de alimente celor nevoiaşi. S'au bătut în afară de monete (vezi fig. 38), 3 medalii speciale comemorând acest eveniment: una mai mare de argint, celelalte două de bronz (vezi fig. 39). S'au realizat, în ceramică, bibelouri sau mici obiecte în legătură cu supunerea Daciei; pe unele s'a scris şi numele lui Decebal. Dar în afară de aceste manifestări, mai mult sau mai puţin trecătoare, s'au realizat şi unele lucrări

şi monumente de mari proporţii, destinate să amintească multor generaţii strălucitele fapte de arme ale împăratului.

In sudul Dobrogei, în regiunea unde se dăduseră luptele din iarna anului 101—102, s'a ridicat în anul 109 — data o ştim chiar din inscripţia pusă de Traian şi dedicată zeului «Marte răzbunătorul» (Marti Ultori) — un monument numit *Tropaeum*

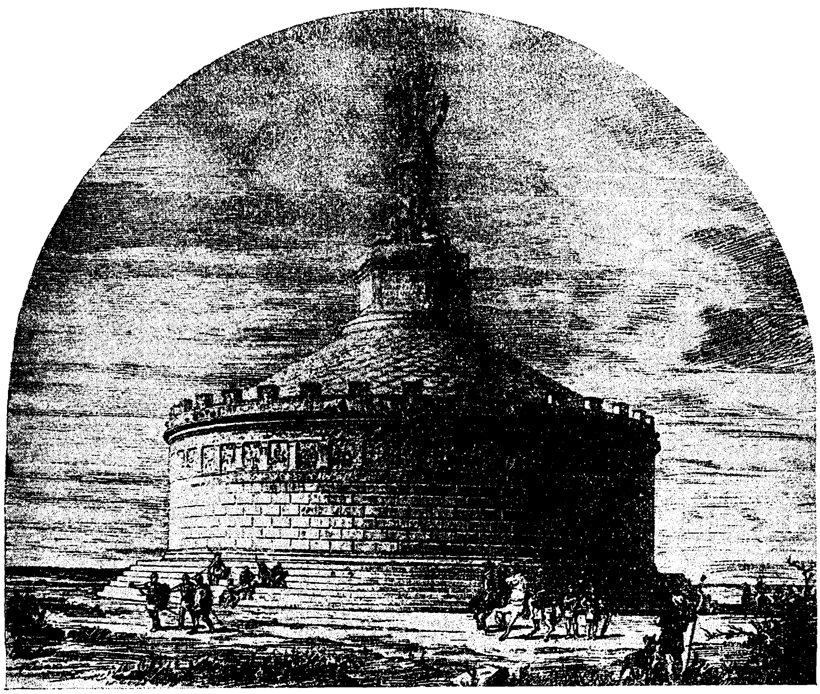

Fig. 40. — Trofeul lui Traian (Tropaeum Traiani), reconstituire. Prin proporţiile sale impresionante, acest monument era vizibil dela mari depărtări.

Traiani, de proporţii impunătoare (înălţime circa 32 de metri diametrul bazei 38,62 m), împodobit cu sculpturi reprezentând diferite scene de războiu. Şi astăzi se mai văd, în apropiere de satul Tropaeum (mai înainte Adam-Clissi, adică Biserica omului, nume în legătură tocmai cu monumentul), ruinele, de formă circulară, ale Trofeului, în timp ce o mare parte a sculpturilor sunt expuse la Muzeul Militar din Bucureşti. Două sculpturi s'au pierdut printr'o neglijenţă criminală, căzând, se pare, în Dunăre, pe

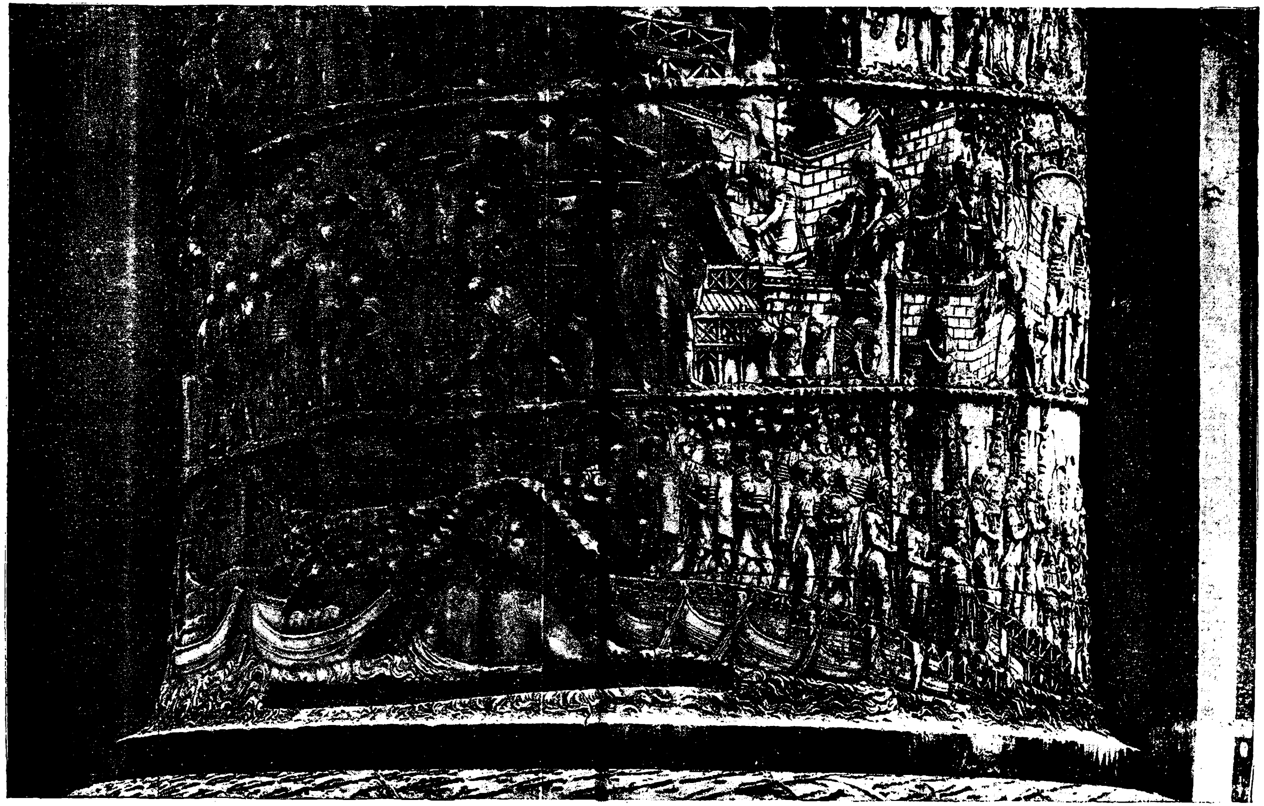

Fig. 41. — Primele două rânduri de sculpturi ale Columnei lui Traian. In cel dintâi, se vede armata romană trecând Dunărea pe un pod de vase: deci războiul din 101—102. In cel de al doilea, legionarii construesc o cetate.

când erau transportate dincoace; o a treia se află în Muzeul Arheologic din Stambul. Trofeul, stricat din cauza năvălirilor, a fost refăcut în veacul al IV-lea, în timpul împăratului Constantin cel Mare sau — e părerea unor istorici mai noi — a lui Valens, după izbânda repurtată de acesta împotriva Sciţilor.

Al doilea monument comemorativ a fost *Columna lui Traian* aşezată în mijlocul frumosului for construit de împărat la Roma şi inaugurată în ziua de 12 Mai, anul 113. Este o coloană de marmură albă, înaltă de 39 de metri, cu un diametru de aproape 4 metri, împodobită cu un şir continuu de sculpturi care o acoperă dela bază până la vârf (vezi fig. 41 şi 42). Aceste sculpturi reprezintă scene din cele două războaie dacice şi suplinesc, dar numai în mică parte, preţioasele *Comentarii* ale lui Traian şi *Geticele* lui Criton, astăzi pierdute.

BIBLIOGRAFIE

Istoria politică a Dacilor în general. Celţii: 1. V. PÂRVAN, *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia*, în *Dacia*, I (1924), p. 35—50; 2. M. ROSKA, *Keltisches Grab aus Siebenbürgen*, în *Prähist. Zeit.*, XVI (1925), p. 210—212; 3. V. PÂRVAN, *La Dacie à l'époque celtique*, în *Compte-Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris, 1926, Avril-Mai, p. 86—97; 4. DR. MARTIN ROSKA, *Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc, dép. d'Odorhei*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 359—361; 5. H. HUBERT, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène*, 2 vol., Paris, 1932, XXVI + 403 şi XVII + 368 p.; 6. CARL PATSCH, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V, 1: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, în *Sitzungsberichte. Phil.-hist. Cl.*, t. 214 (1932), p. 1—206; 7. C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, *Les Celtes en Olténie*, Guimarães, Portugal, 1933, p. 308—312, in 4°, (Extras din *Homenagem a Marius Sarmento)*.

Războaiele Dacilor cu Romanii: I. 8. STÉPHANE GSELL, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Thèse de doctorat, Paris, 1894, 392 p. in 8°; 9. C. PATSCH, *Zum Dakerkriege des Cornelius Fuscus*, în *Österreichische Jahreshefte*, VII (1904), p. 70—72; 10. B. W. HENDERSON, *Five roman emperors. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan. A. D. 69—117*, Cambridge, 1927, XIII +357 p. in 8°; 11. P. COUISSIN, *Les triomphes de Domitien*, în *Rev. Arch.*, XXVIII (1928), p. 65—94; 12. C. PATSCH, *Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau*, în *Rev. Balk* I (1934—1935), p. 420—435.

II. 13. C. DE LA BERGE, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, XLVIII + 312 p. in 8°; 14. E. PETERSEN, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, 2 vol., Leipzig, 1899 şi 1903; 15. VICTORIA VASCHIDE, *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903,

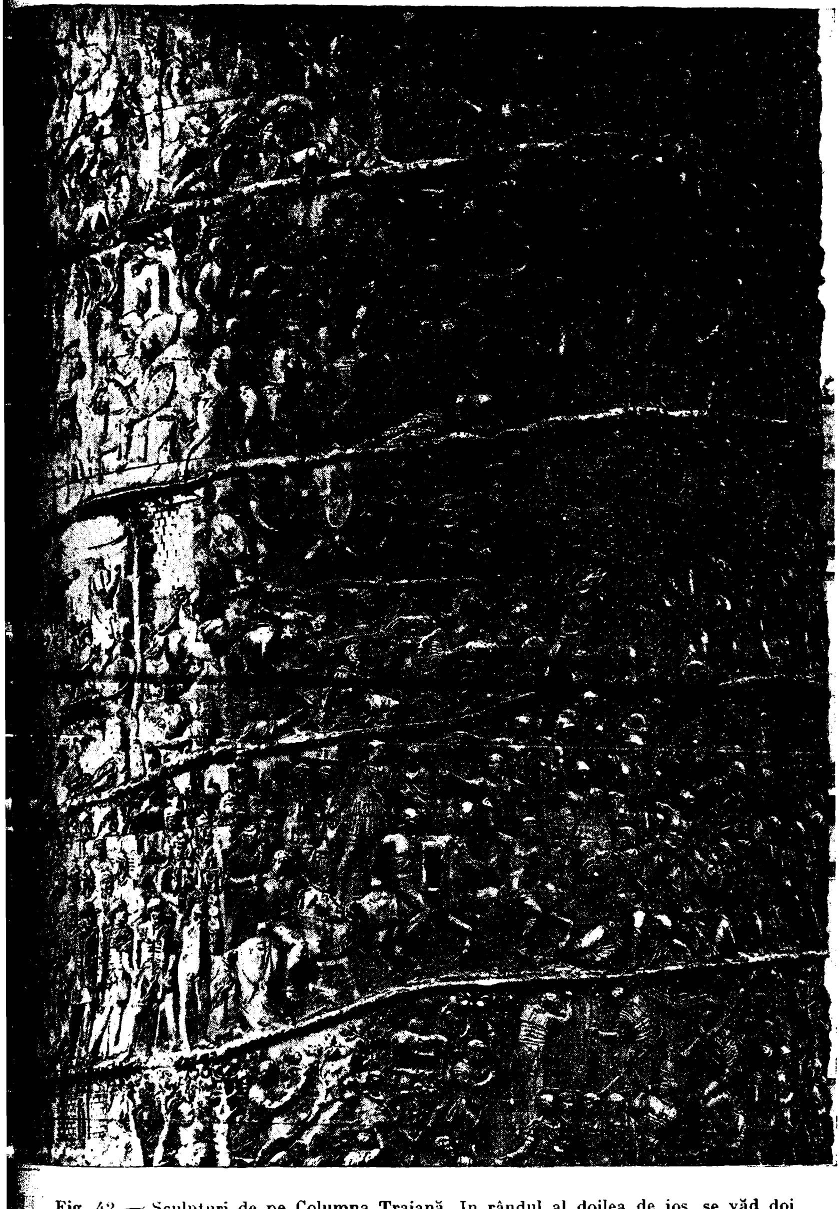

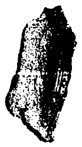
Fig. 42. — Sculpturi de pe Columna Traiană. In rândul al doilea de jos, se văd doi legionari romani care arată lui Traian capetele Dacilor uciși. In rândul al patrulea, o luptă între cavaleria romană și cea sarmată, înzăoată.

234 p. in 8°; 16. G. DAVIES, *Trajan's first Dacian war*, în *Journal of Roman studies*, VII (1917), p. 74—97; 17. EM. PANAITESCU, *Il ritratto di Decebalo*, în *Ephem. Dacorom.*, I (1923), p. 387—413; 18. ROBERTO PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, 2 vol., Messina, 1926—1927, V + 340 și 321 p. in 8°; 19. SC. LAMBRINO, *Râul Sargetias și tezaurele lui Decebal*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 223—228; 20. D. TUDOR, *Podul lui Traian dela Drobeta*, Craiova, 1931, 46 p. in 8°; 21. A. DECEI, *Podul lui Traian dela Turnu-Severin*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 1928—1932, Cluj, 1932, p. 140—177; 22. J. CARCOPINO, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, 275 p. in 8°.

III. 23. CONST. MOISIL, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu Dacii și la cucerirea Daciei*, București, 1930, 30 p. in 8°.

24. GR. G. TOCILESCU, *Monumentul dela Adam-Klissi. Tropaeum Traiani, publicat în colaborațiune cu Otto Benndorf și George Niemann*, Viena, 1895, 172 p. in 4°; 25. CONRAD CICHORIUS, *Die römischen Denkmäler in der Dobroudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, 42 p. in 8°; 26. STUDNICZKA, *Tropaeum Traiani*, în *Abhandlungen der kgl. sächsischen Gesellschaft der Wiss. in Leipzig, Phil.-hist. Classe*, vol. XXII (1904); 27. TEOHARI ANTONESCU, *Le trophée d'Adam-Clissi. Étude archéologique*, Iași, 1905, 252 p. in 4°; 28. V. PÂRVAN, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1912, 155 p. in 16°; 29. FERRI SILVIO, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, în *Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa*, seria 2, vol. II (1933), p. 369—375; 30. EM. PANAITESCU, *Momenti della civiltà romana nella Mesia*, Bologna, 1935, p. 225—252 (Extras din *Gli Studi Romani nel mondo*, vol. II); 31. W. FROEHNER, *La colonne trajane d'après le surmoulage exécuté à Rome en 1861—1862, reproduite en phototypographie par Gustave Arosa*, 1 vol. text și 4 vol. planșe in f°, Paris, 1872—1874; 32. CONRAD CICHORIUS, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 2 vol. comentar și 2 vol. planșe in f°, Berlin, 1896—1900; 33. H. STUART JONES, *The historical interpretation of the Reliefs of Trajan's Column*, în *Papers of the British School at Rome*, V (1910), p. 439 și urm.; 34. K. LEHMANN-HARTLEBEN, *Die Trajanssäule*, 1 vol. text și 1 vol. planșe, Berlin și Leipzig, 1926, VIII + 158 p. in 4°; 35. G. BENDINELLI, *La colonna Traiana*, Bergamo, 1930, 12 p. și 24 planșe; 36. JULIEN GUEY, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114—117)*, București, 1937, 160 p. in 4°; 37. RADU VULPE, *Trofeul dela Adamclisi. Stadiul actual al problemei*, Cernăuți, 1937, 13 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII).

V. și p. 53 nr. 7; p. 193, nr. 23.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA DACILOR

« Geții cei ce se cred nemuritori ».
(Herodot).

Odată cu eroicul rege Decebal, dispare și *statul* dac. Nu însă și *poporul*, așa cum au crezut o bună bucată de vreme istoricii prea mult preocupați de originea noastră romană. E drept că o parte din populația bărbătească a căzut în timpul luptelor. Unele triburi, după terminarea războiului de al doilea, au preferat să pribegească în munții din spre miazănoapte. Cea mai mare parte însă a lor a rămas pe loc. Am văzut de altfel că o sumă dintre Daci s'a supus încă înainte de a se încheia războiul. Apoi, dacă au căzut în lupte mulți bărbați, aceasta nu înseamnă că au pierit totodată și femeile și copiii lor. In sfârșit, Romanii n'aveau niciun interes să extermine populația rămasă, fiindcă ar fi exterminat, odată cu ea, și pe viitorii contribuabili, soldați și producători de cari imperiul avea nevoie. Inscripțiile ne arată o serie de *cohorte* și *ale* — adică trupe de infanterie și de cavalerie — alcătuite din Daci, luptând ca soldați *romani*, în timpul împăraților de după Traian, pe diferitele câmpuri de bătălie. Tot inscripțiile ne arată nume frecvente de Daci în cuprinsul Daciei Traiane. De altfel, nici n'am avea nevoie să mai argumentăm: un popor de *vechimea* și *mărimea* Dacilor, cu *civilizația* și *cultura lor*, nu putea fi nici *distrus*, nici *mutat*. Cea mai mare parte a lui a rămas pe loc și și-a continuat munca de toate zilele, plătind numai impozitele funcționarilor romani, făcând dela o vreme armată sub comanda romană, și deprinzând, încetul cu încetul, din necesitate sau interes întâiu, din modă apoi, limba romană.

Mai înainte de a descrie fenomenul de romanizare a Dacilor și amestecul acestora cu coloniștii, e necesar să știm însă cum se

înfăţişau Dacii sau Geţii, ce vieaţă duceau, care erau ocupaţiile lor de căpetenie, organizarea lor socială, politică, economică şi militară, care era credinţa lor, într'un cuvânt să cercetăm *civilizaţia* şi *cultura* poporului dac. El stă la temelia neamului nostru, ca elementul etnic component cel mai însemnat. Şi numai dacă ne dăm seama de caracteristicele acestui element, vom putea să ne lămurim asupra amestecului rezultat, vom putea explica unele trăsături ale poporului nostru.

Infăţişarea lor. Imbrăcămintea. Indeletnicirile. S'a afirmat de unii istorici neinformaţi că Dacii ar fi fost oacheşi şi scurţi la trup. Izvoarele nu confirmă această părere. Strabo spune despre *Coralli*, pe care-i consideră ca un neam getic, că erau *flavi* adică blonzi, iar Galenus afirmă în general despre Traci şi Sciţi că au pielea albă şi curată. Se pare că Dacii, ca şi ceilalţi nordici în general, erau blonzi.

Atât monumentul dela Adam-Clissi cât şi Columna lui Traian ni-i arată de statură potrivită, nici foarte înalţi, nici scurţi. Bărbaţii poartă părul mare şi au toţi barbă: nicăieri nu găsim un dac reprezentat fără aceste podoabe ale capului. Pe frunte şi la tâmple părul e tăiat: lucrul se poate observa atât pe Columnă cât şi pe monumente. La cei nobili, după cum ne arată una din metopele dela Adam-Clissi, barba e îngrijit tăiată, ceea ce de altfel nu poate surprinde. Femeile sunt reprezentate pe monumentul dela Adam-Clissi cu figuri expresive, dar cam colţuroase şi masive; părul îl poartă pieptănat cu cărare la mijloc şi strâns la spate, făcut conciu. Pe Columnă întâlnim dimpotrivă chipuri feminine de o deosebită fineţă şi frumuseţe, asemănătoare tipului clasic grecesc. Să fie numai o idealizare a sculptorului? Sau reprezentarea unor femei din pătura nobilă, în timp ce, aşa cum s'a afirmat, monumentul ar reproduce tipuri ţărăneşti? Greu de răspuns. Se pare însă că femeile erau în general frumoase, cum au rămas şi urmaşele lor şi cum ne-o spun în mod unanim şi elocvent, pentru epoca mai nouă, izvoarele istorice.

Imbrăcămintea bărbătească se alcătuia din pantaloni nu prea largi, cam în felul cioarecilor şi o cămaşă strânsă la mijloc cu o curea. Pe deasupra ei purtau, pe vreme de iarnă, un cojoc ceva mai lung, cu blana pe dinăuntru, şi destul de strâns pe trup. Aşa ni-i arată monumentul dela Adam-Clissi. Pe Columnă, ei sunt înfăţişaţi purtând, peste cămaşă, o mantie scurtă, fără mâneci,

prinsă de umăr cu o fibulă sau copcă. Nobilii își acopereau capul cu un fel de tichie sau bonetă de lână sau pâslă, asemănătoare căciulii frigiene, în timp ce oamenii din popor umblau cu capul gol. Pe vreme rea, trebue să fi avut însă, și unii și ceilalți, o glugă, cum au și azi țăranii noștri. Mă întreb chiar dacă păstori fiind, cu turme multe, n'au cunoscut și căciula de oaie, dacă aşa zisa bonetă pe care ne-o înfățișează monumentele arheologice, nu era, de fapt, o căciulă mică, întocmai cum se obişnueşte prin unele părți, în zilele noastre. In picioare purtau opinci.

Femeile sunt înfăţişate, pe Trofeul lui Traian, având o cămaşă cu mâneci scurte şi o fustă pe deasupra. Pe Columnă, ele poartă peste haina stilizată ca un chiton grecesc, dar mai lungă decât acesta, o mantie drapată; pe cap au un fel de broboadă, înnodată la spate, sub conciu.

Ocupația de căpetenie a Dacilor a fost agricultura. Am văzut că soldații lui Alexandru cel Mare, în expediția pe malul stâng al Dunării, au trebuit să treacă prin lanuri întinse de grâu, culcând spicele cu lancea. Caracteristică pentru atenția pe care o acordau Dacii agriculturii este ştirea lexicografului bizantin Suidas, care o ia la rându-i din opera, pierdută azi, a lui Criton. Acesta spune că în vremea războiului cu Traian, Decebal împărţise sarcinile între nobilii daci astfel: pe unii i-a pus să apere cetățile întărite; pe ceilalți, să aibă grijă de *bunul mers al agriculturii.* Ceea ce ne arată câtă însemnătate avea —și pe drept cuvânt—pentru Daci lucrarea pământului, chiar în timpul conflictului hotărîtor pentru existența statului lor.

O ramură importantă a agriculturii și la care strămoșii noștri țineau mult, era viticultura sau cultivarea viței de vie. Podgoriile erau numeroase și în vremea aceea; chiar așa de numeroase, și vinul, se vede, aşa de apreciat, încât Buerebista, îngrijat de excesele pe care le constata, a poruncit, și — fapt remarcabil — Dacii s'au supus, să se distrugă plantațiile de vie. Ştirea nu trebue interpretată în sensul că de atunci înainte nu s'a mai cultivat vița în Dacia, nici că s'a distrus *toată* podgoria, ci, credem, în acela mult mai natural, că s'a limitat plantarea și s'au distrus suprafețele care depășeau nevoile, acuma foarte moderate, ale poporului. Ca și la rudele din miazăzi, la Traci, vinul se bea curat, neamestecat cu apă; de altfel el nu avea tăria alcoolică, concentrarea vinului grecesc care, mai totdeauna, trebuia băut amestecat.

Dacii au fost și remarcabili *crescători de vite*; de altfel ținutul arpato-danubian a avut în genere, în decursul istoriei, această pecialitate. Rasa *cailor* getici era, pe drept cuvânt, vestită. Regele cit Atheas, care domnea peste răsăritul câmpiei muntene, peste Bugeac și peste Dobrogea, pierzând, în lupta cu Filip, regele Macedoniei, odată cu vieața, și toate bogățiile sale, a dat prilej atălui lui Alexandru să trimiță în țara lui 20.000 de iepe « pentru mbunătățirea rasei » (ad enus faciendum). Turmele le oi și cirezile de boi și aci jucau un rol important n economia vieții getice. ntrămoșii noștri beau mult *lapte*: faptul a fost remarcat de scriitorii cei vechi. Din lâna oilor ca și din cânepa pe care știau s'o lucreze așa de bine că nu o deosebeai de in, își făceau veșmintele. Carele, cu patru oți — cu spițe, nu pline — rau trase de boi.

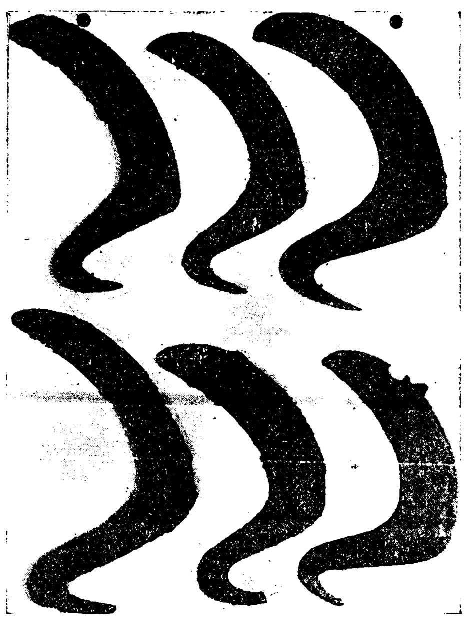

Fig. 43. — Seceri de bronz găsite la Drajna de jos (Prahova) în același loc cu topoarele din fig. 14. Circa 1100—1000 înainte de Christos. (Muzeul Național, București).

Apicultura era și ea desvoltată. Am văzut mai înainte cum Herodot povestește — exagerând evident, cu mult lucrurile — că spre miazănoapte de Istru sunt atât de multe albine încât mpiedecă oamenii să treacă fluviul. Nu-i mai puțin adevărat că trebue să fi fost multe prisăci, prin poienile pădurilor și în mijlocul fânețelor așa de întinse în vremea aceea.

In lunca Dunărei, în baltă, în Deltă, pe lângă marile cursuri de apă, Dacii erau și pescari. Trecerea armatei lui Alexandru cel Mare pe malul stâng al Dunării s'a făcut cu numeroasele bărci ale *localnicilor*, făcute din trunchiuri de copac scobite (monoxile).

Exploatau sarea, iar în Munţii Apuseni, în ţara Agatirşilor, aurul. Cantităţile enorme de metal preţios pe care le-a luat Traian din Dacia, implică o exploatare continuă a zăcămintelor aurifere.

Fig. 44. — Candelabrul de bronz dela Crăsani, cu trei braţe şi patru lumini. Distanţa între extremităţile a două braţe: 29 cm. Circa 300 înainte de Christos — 100 după Christos. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

Ştiau să lucreze bronzul, fierul, argintul; făceau unelte, cum sunt coasele şi secerile de bronz (vezi fig. 43) şi de fier, arme cum sunt săbiile de fier care s'au găsit în mai multe părţi ale teritoriului dacic, obiecte

e cult sau mobilier, cum e candelabrul de bronz găsit la Crăsani vezi fig. 44); podoabe de tot felul (vezi fig. 45); știau chiar să

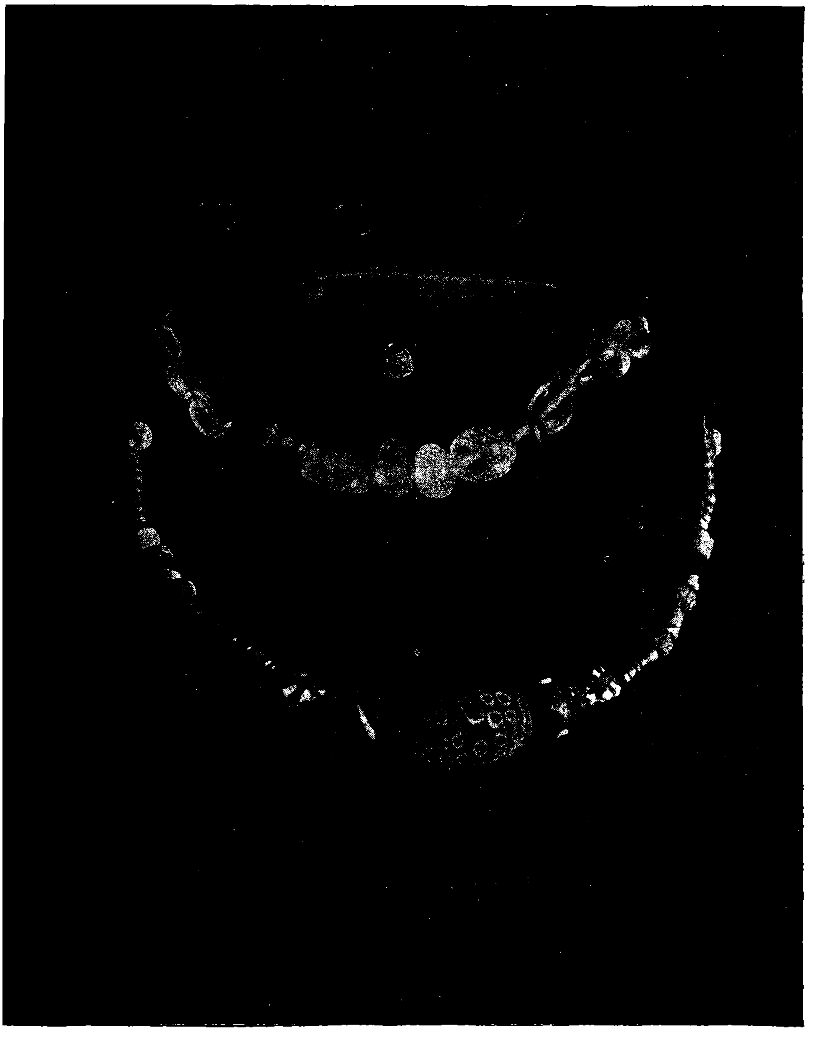
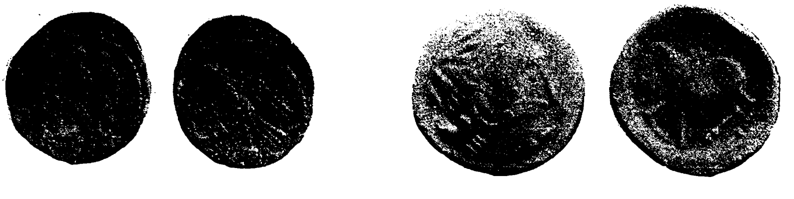

Fig. 45. — Coliere: unul de cristal de stâncă, celălalt de diferite mărgele, de sticlă colorată și aurită, ambele găsite la Poiana. Inele și podoabe de aur și argint găsite tot la Poiana. Circa 50—200 după Christos. (Muzeul Național, București).

iată monetă de argint. Se cunosc astăzi multe exemplare de asemenea monete, imitații după cele grecești; au fost găsite pe întreg

teritoriul ţării, atât în Muntenia cât şi în Moldova şi în Ardeal (vezi fig. 30-32 şi 46-47). Işi făceau din lemn unelte agricole şi obiecte casnice, iar din pământ ars, vase de diferite forme şi mărimi, unele foarte frumos împodobite (vezi fig. 33, 34, 48). Intr'un cuvânt,

I II

Fig. 46. — I. Monetă de aur dacă — unicul tip cunoscut până acum — găsită în Ardeal. Pe avers imită dinarul roman al lui Junius Brutus şi are dedesupt inscripţia *ΚΟΣΩΝ*; **pe revers, acvila romană. II. Monetă dacă de argint găsită în judeţul Braşov; imitaţie rudimentară a staterilor lui Filip. (Colecţia Dessewffy, Budapest).**

cunoşteau toate îndeletnicirile economice esenţiale şi, prin bogăţia pământului, ar fi putut trăi fără să aibă nevoe a mai aduce ceva din afară. Dimpotrivă, puteau ei exporta şi exportau, de fapt, materii prime. Izvoarele ne vorbesc de exportul de grâne, de peşte, de ceară şi miere şi de sclavi. Se vor fi adăogat la acestea, piei şi blănuri, poate şi sare şi lemne spre câmpia panonică. Aduceau în

Fig. 47. — Monetă dacă de bronz găsită în Ardeal. Pe revers se distinge un cal. Tratare rudimentară. (Colecţia Dessewffy, Budapest).

schimb din sudul grecesc vin şi, probabil, untdelemn. S'au descoperit, până în munţii Făgăraşului, amfore mari greceşti din Thassos, Rhodos şi Cnidos. Importau de asemenea ţesături fine şi stofe scumpe, de bună seamă pentru uzul nobililor şi al curţii regale. După căderea Sarmizegetusei, s'au găsit într'o peşteră, ascunse, hainele şi stofele scumpe ale lui Decebal.

Organizarea socială. Numerosul popor al Dacilor era împărțit într'o serie de neamuri sau triburi, având fiecare câte un nume deosebit și locuind un anumit teritoriu. Geograful Ptolemeu, descriind Dacia, îndată după cucerirea ei de Romani, înșiră aceste triburi și arată totdeodată și orașele mai însemnate ale ei. In urma cercetărilor făcute, s'a ajuns la concluzia că, din triburile înșirate de geograful amintit, existau, numai în cuprinsul Daciei

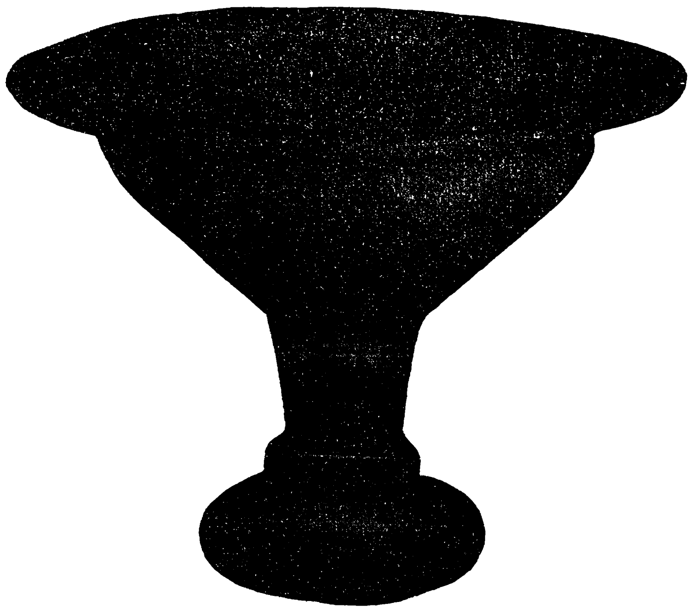

Fig. 48. — Vas de pământ găsit la Poiana. Circa 50—200 după Christos. (Muzeul Național, București).

Traiane, următoarele douăsprezece sigur dacice: 1. *Predavensii*, 2. *Biefii*, 3. *Albocensii*, 4. *Saldensii*, situate câte și patru în partea de apus, anume prin Crișana și Banat. Apoi, 5. *Ratacensii* sau *Racatensii*, 6. *Buridavensii*, 7. *Potulatensii* și 8. *Keiagisii*, așezate în partea centrală a Daciei, începând din nordul Ardealului, în ținutul Târnavelor, în Oltenia și Muntenia de vest, până la Dunăre. Un punct sigur de reper îl formează localitatea Buridava, așezată pe Olt, la sud de Râmnicul-Vâlcii, de unde și-au luat numele Buridavensii. Aceștia par a fi fost una cu *Burrii*, neamul dacic despre

care Cassius Dio povesteşte că ar fi trimis lui Traian, la începutul primului războiu, un mesaj scris în latineşte pe o ciupercă uriaşă, prin care-l sfătuiau să se întoarcă şi să nu strice pacea. Ultimele patru triburi dacice erau: 9. *Costobocii*, 10. *Caucoensii*, 11. *S(i)ensii* şi 12. *Piefigii*, situate în partea de răsărit a Daciei, adică în Moldova şi în Muntenia de est. Costobocii locuiau în partea dinspre miazănoapte, adică în Moldova nordică şi în sudul Galiţiei. Iar dacă ţinutul unde s'au retras Goţii lui Atanaric, fugind dinaintea Hunilor, anume *Caucalandensis locus*, se admite a fi în răsăritul Munteniei şi anume, luându-ne după descoperirile dela Pietroasa şi dela Chiojdul Mic, în părţile Buzăului, atunci *Caucoensii*, al căror nume nu poate fi despărţit de acela al locului care a adăpostit pe Goţi, au locuit şi ei în aceeaşi regiune. Nu prezentăm această localizare ca pe o certitudine, ci numai ca o ipoteză probabilă. De altfel şi localizările celorlalte triburi de mai sus, localizări care variază după cercetător — de aceea nici nu le-am mai amintit pe fiecare în parte — trebue luate tot aşa, cu titlul de ipoteză; siguranţă prezintă numai aşezarea pe grupe de câte patru, în vestul, în centrul şi în răsăritul Daciei. Unde anume însă, în fiecare din aceste mari regiuni era aşezat fiecare trib, aceasta, cu excepţia Buridavensilor, nu se poate arăta în mod sigur, în stadiul de azi al cercetărilor.

In afară însă de triburile arătate de Ptolemeu, mai erau şi altele pe care le constatăm documentar, cu ajutorul inscripţiilor sau a altor mărturii. Astfel erau *Appulii* (cf. numele oraşului Apulum), pe cari ni-i atestă un izvor literar anterior lui Ptolemeu; apoi *Ansamensii*, pe Someş (Samus), constataţi printr'o inscripţie latină şi *Succi*, la gura Oltului, cu localitatea *Sucidava*. E probabil că însuşi numele generic al Dacilor (*Daci*, *Dai*) să fi fost la origină purtat de un trib al lor din partea de nord-vest, în apropiere de Germani, unde i-au cunoscut Romanii, cu prilejul luptelor date împotriva acestora din urmă. Acelaşi fenomen s'a întâmplat şi cu Grecii, pe cari Romanii i-au numit de asemenea după numele unui trib epirotic, *Graii* (sau *Graecii*).

Din mărturia lui Ptolemeu şi din ştirile pe care ni le dau celelalte izvoare, o concluzie se desprinde precisă: *mărimea numerică* a Dacilor, *mulţimea* lor, din moment ce au atâtea triburi. Inainte de cucerirea lui Traian, ca şi în vremea lui Buerebista, a lui Dro-

mihetes şi a Sciţilor, Dacii au fost un popor foarte numeros. Aceasta e una din cauzele care explică continuitatea lor în ţinutul central carpato-danubian şi expansiunea lor pe o arie atât de întinsă în jurul acestui ţinut.

In ce priveşte oraşele, Ptolemeu indică un număr considerabil. Trebue să spunem că multe din oraşele pe care le vom întâlni în Dacia *Traiană*, existau de mai înainte. Astfel erau: Porolissum, Apulum, Potaissa, Germisara, Azizis, Berzovia, Acidava, Napoca, Drobeta, Dierna, Sucidava, Amutrium şi altele. Romanii n'au făcut, în cele mai multe cazuri, decât să desvolte centrele existente. Dar în afară de categoria de mai sus a oraşelor care sunt constatate documentar, prin inscripţii sau alte mărturii, *şi în epoca romană*, Ptolemeu înşiră o serie întreagă de oraşe dacice, de a căror soartă ulterioară, sub stăpânirea cea nouă, nu suntem, până acum, cel puţin, informaţi. Iată-le în ordinea şi cu localizarea pe care le-o dă el: 1. *Dokidava (Δοκιδάυα)* (poate Dacidava; cf. mai sus, p. 42: Dakiviza), în partea de nord a Crişanei; 2. *Arcobadara (Ἀρκοβά-δαρα)* situat de Ptolemeu spre răsărit de Porolissum, deci prin ţinutul Rodnei sau al Bistriţei; 3. *Trifulon (Τρίφουλον)*, 4. *Patridava (Πατρίδαυα)*; şi 5. *Carsidava (Καρσίδαυα)*, aşezate câte şi trele în ţinutul Costobocilor, în nordul Moldovei; 6. *Petrodava (Πετρόδαυα)*, după Ptolemeu, în Moldova centrală, la vest de Siret; 7. *Sangidava (Σαγγίδαυα)*, pe valea de sus a Mureşului, cam prin părţile Topliţei; 8. *Utidava (Οὐτίδαυα)*, în Moldova, spre sud de Petrodava; 9. *Marcodava (Μαρκόδαυα)*, prin mijlocul Ardealului, spre nord-est de Apulum; 10. *Ziridava (Ζιρίδαυα)*, în extremitatea de vest a Daciei, spre Tisa mijlocie, poate la Cenad, pe Mureş, unde sunt urme romane; 11. *Singidava (Σιγγίδαυα)*, la sud de Munţii Apuseni, poate pe Mureş, în regiunea Devei; 12. *Comidava (Κομίδαυα)*, în partea sud-estică a Ardealului, cam prin ţinutul Trei-Scaune; 13. *Ramidava*, *(Ραμίδαυα)*, prin Moldova sud-vestică; 14. *Zusidava (Ζουσίδαυα)*, prin nord-estul Munteniei; 15. *Zurobara (Ζουρόβαρα)*, pus de Ptolemeu în nord-vestul Banatului; 16. *Netindava (Νετίνδαυα)*, în estul Munteniei, pe lângă Ialomiţa; 17. *Tiason (Τίασον)*, în Muntenia centrală, spre vest de Netindava; 18. *Arcina (Ἀρκίννα)*, prin Oltenia de mijloc sau de nord; 19. *Sornon (Σόρνον)*, aşezat în sudul Munteniei, prin Vlaşca. Spre răsărit de Siret şi în apropierea lui, Pto-

lemeu indică trei localităţi cu nume specific dac: 19. *Zargidava (Ζαργίδαυα)*; 20. *Tamasidava (Ταμασίδαυα)* şi 21. *Piroboridava (Πιροοβορίδαυα)*. Prima e mai spre miazănoapte, prin judeţele Vaslui sau Roman; cea de a doua ar veni aproape de vărsarea Bistriţei; pentru cea de a treia s'a propus, şi nu fără temeiu, identificarea cu staţiunea dela Poiana, de pe malul stâng al Siretului, în judeţul Tecuciu (vezi harta 4).

Dar, ca şi pentru triburi, şi aci, la oraşe, aceeaşi observaţie se impune: localizările nu sunt sigure. Longitudinile şi latitudinile indicate de Ptolemeu trebuesc luate numai ca o orientare generală, iar nu ca date matematice. Aşa încât, fixarea *precisă, pe teren*, a numeroaselor oraşe dacice, înşirate mai sus, rămâne încă în sarcina viitorului. Numai descoperirea de noi inscripţii va putea lămuri, în parte, această problemă. Zicem, *în parte*, deoarece pentru unele din oraşele amintite, situate la extremităţile provinciei, de pildă în Moldova de nord-est, e foarte puţin probabil că se vor descoperi atari inscripţiuni.

Oraşele dacice erau întărite; ne-o spune cel dintâiu Ptolemeu al lui Lagos, însoţitorul lui Alexandru cel Mare. Trecând pe malul stâng al Dunărei, regele Macedoniei a cuprins un oraş get; acesta era însă «rău întărit». Ceea ce înseamnă că în regiunea de şes nu existau fortificaţii de piatră; apărarea oraşelor se făcea aci cu şanţuri şi cu valuri de pământ întărite cu palisade. Avem o pildă de asemenea lucrări la Piscul Crăsanilor, pe malul Ialomiţei, unde săpăturile au dat la iveală o aşezare tipic getică, apoi la Zimnicea şi la Tinosul. In regiunea de munte însă, sau acolo unde materialul se găsea uşor, zidurile se făceau din piatră. Dar despre aceasta, vezi mai departe, la capitolul privind organizarea militară a Dacilor.

Populaţia oraşelor era relativ numeroasă. Atunci când Alexandru cel Mare cuprinde oraşul de pe ţărmul stâng al Dunărei, cei patru mii de călăreţi ai Dacilor se retrag, luând cu ei atâtea femei şi atâţia copii cât au putut duce călare. De unde rezultă că locuitorii acelui oraş erau în număr de cel puţin 10.000.

Cea mai mare parte însă din populaţia dacică locuia în sate, aşezate, ca şi mai târziu, pe cursurile de apă şi în locuri mai adăpostite. Casele se făceau, în regiunea de şes, din nuiele lipite cu pământ. Multe aveau formă de bordeie, adică erau băgate pe jumă-

tate în pământ, după cum ne arată săpăturile. La munte și la deal, materialul întrebuințat era mai ales lemnul, casele se făceau din bârne încheiate. Acoperișul era tot de lemn. Columna lui Traian ne înfățișează în mai multe rânduri asemenea case de lemn. De formă pătrată, nu rotundă, ele au *două* camere și sunt înconjurate fiecare de un gard de scânduri, tăiate ascuțit la vârf. Unele din aceste case sunt reprezentate stând pe niște stâlpi, înalți, așezați la cele patru colțuri ale clădirii, ceea ce le dă un aspect de locuințe lacustre. Invățatul Tomaschek le-a considerat ca atare. In realitate, e vorba de stâlpii de piatră care și astăzi, în regiunea de deal și munte, se pun la colțurile casei, construindu-se apoi pe ei scheletul de lemn al clădirii. Și gardul de scânduri ascuțite la vârf (țambre), se poate observa încă, în zilele noastre, în multe regiuni de munte. In genere, credem că nu greșim afirmând că în ce privește locuința, nu e mare deosebire între casa țărănească de astăzi, așa cum se mai vede în unele locuri mai ferite, din Carpați, și casa vechilor Daci. La șes, locuința din vremea noastră a mai evoluat. Trebue însă să amintim că la începutul secolului al XIX-lea, bordeiul era încă foarte frecvent în câmpia munteană.

Societatea se împărțea în două mari clase: *nobilii*, cărora în limba dacă li se spunea *tarabostes*, adică pe românește: « domnii de neam » și *oamenii de rând.* Cei dintâi purtau pe cap cunoscuta bonetă de lână sau pâslă și de aceea Romanii îi numeau *pileati*; ceilalți umblau cu capul descoperit și cu părul mare, fiind numiți, din pricina aceasta, *comati.* (Vezi fig. 49—50).

In fruntea statului era *regele.* El guverna țara ajutat de un sfat de nobili. In împrejurări grele, cerea și povața *marelui preot.*

Succesiunea la tron se făcea — după cât se pare — pe baza principiului *ereditar-electiv.* Inscripția lui Acornion din Dionysopolis ne spune într'adevăr că, înainte de Buerebista, a fost rege al Dacilor *tatăl* acestuia, așa dar principiul succesiunii. Cassius Dio, pe de altă parte, ne povestește că regele Duras, văzând greutățile și primejdiile care amenințau statul, a dat domnia de bună voie lui Decebal, așa dar principiul *elecțiunii.* Iar un alt izvor istoric, Dio Chrysostom, ne arată lămurit că Dacii *aleg* atât pe regi cât și pe preoți (*reges et sarcedotes*), dintre cei numiți *tarabostes*, adică dintre nobili. Aceste mărturii credem a dovedi că la Daci, întocmai ca și la Români, mai târziu, succesiunea la

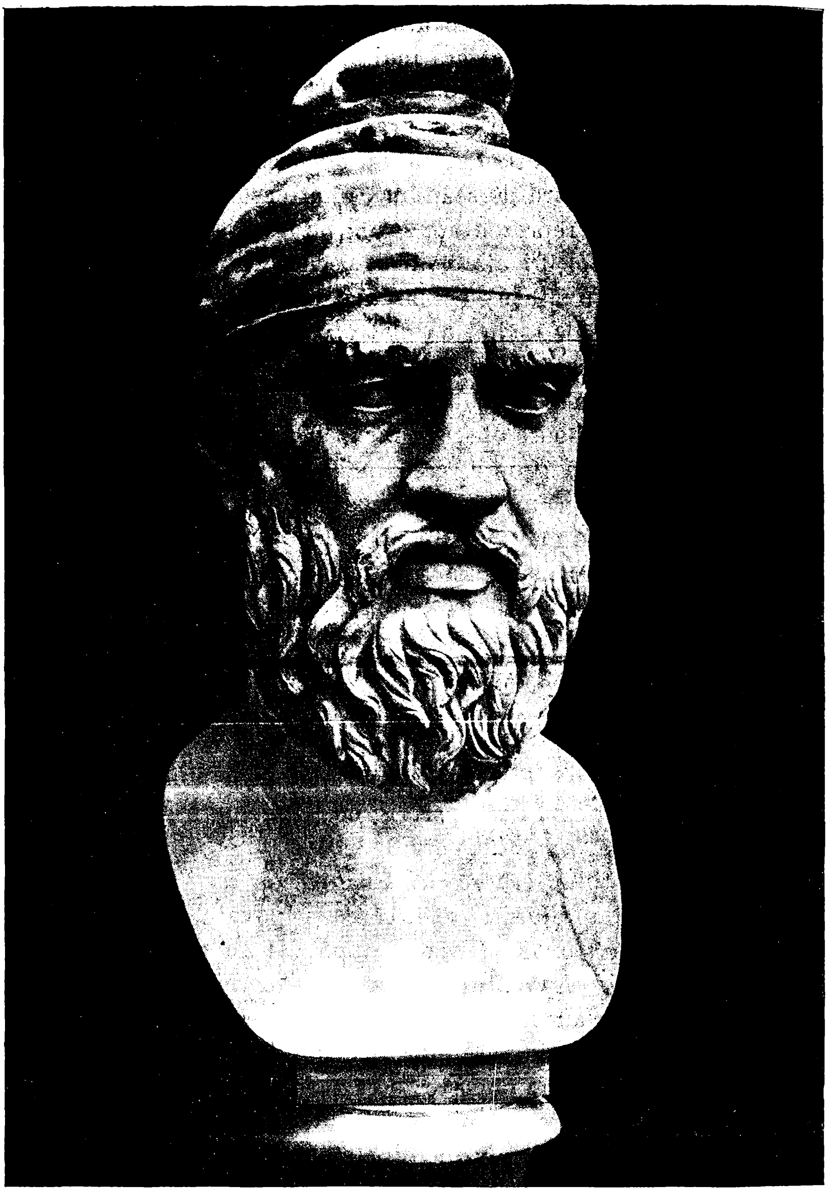

Fig. 49. — Dac nobil (pileat), dintre cei făcuţi prizonieri şi duşi la Roma. Poartă boneta de pâslă caracteristică. De remarcat energia gravă a feţei. (Sculptură antică în Muzeul Vaticanului, Roma).

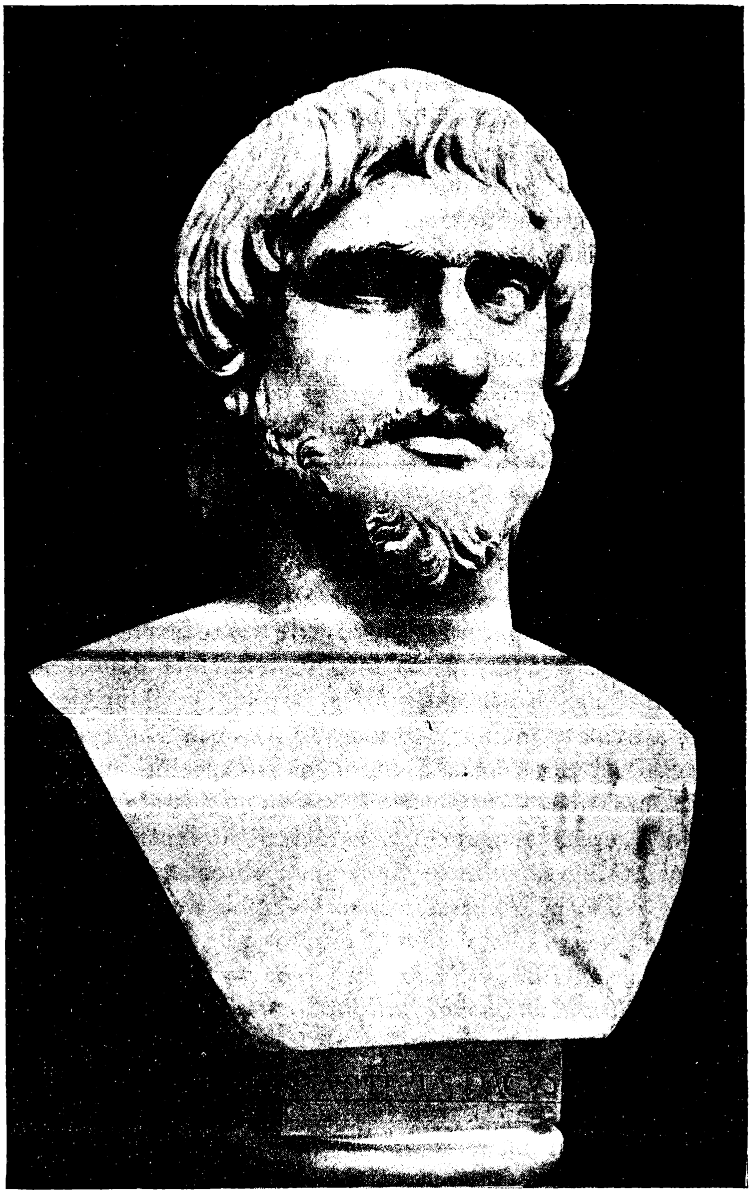

Fig. 50.— Ţăran dac (comat), dintre cei făcuţi prizonieri şi duşi la Roma. Aceiaşi expresie de energie. Chipul luminos al acestui Dac se întâlneşte şi azi în mii de exemplare printre ţăranii noştri din partea muntelui. (Sculptură antică în Muzeul Vaticanului. Roma).

tron s'a făcut pe temeiul îndoit al eredităţii şi al electiunii. N'a existat, din nefericire, dreptul de primogenitură. Aceasta a fost şi una din pricinile desbinărilor şi luptelor interne, care au slăbit statul dac, după cum vor slăbi mai târziu şi Principatele române.

S'a crezut multă vreme — unii o cred şi astăzi — că Dacii sau Geţii se tatuau. Sunt unele ştiri care vorbesc de acest obiceiu, sunt altele care nu-l amintesc. Iar un izvor istoric din secolul al II-lea după Christos, întemeindu-se probabil pe o mărturie mult mai veche, ne spune că tatuajul se practică de Traci asupra *copiilor nobili, iar de Geţi asupra sclavilor.* Cum şi sub alte raporturi constatăm deosebiri însemnate între Daci şi Traci, socotim această ultimă ştire ca fiind cea întemeiată şi conchidem la neexistenţa tatuajului la poporul dac. S'a întâmplat aşa dar şi în privinţa aceasta, aceeaşi confuzie care se face în alte domenii, de cercetători superficiali, între Traci şi Daci sau Geţi, între obiceiurile primilor şi obiceiurile celor de al doilea.

Cât priveşte *poligamia* getă, despre care ne vorbeşte mai întâi *Menandru* în comediile sale şi apoi *Strabo,* lucrurile credem că stăteau aşa: regii şi pătura stăpânitoare nu e exclus să fi avut mai multe soţii. Aşa era peste tot, nu numai la popoarele zise barbare, dar chiar şi la cele culte. *Filip,* de pildă, tatăl lui Alexandru cel Mare, a avut un număr considerabil de soţii. Tot aşa *Seuthes,* regele trac. Deci nu era ceva excepţional sau specific getic. Pătura de jos însă, mulţimea — prin urmare imensa majoritate a poporului, cu siguranţă era monogamă. E caracteristic faptul că Ovidiu, care a stat atâta vreme între Geţii din Dobrogea şi care — după cum ne dovedesc poeziile sale scrise la Tomi, nu-i menajează de loc — nu pomeneşte niciun cuvânt despre aşa zisa poligamie a lor. Şi n'o pomeneşte, *fiindcă nu exista.*

Vieaţa militară a Dacilor prezintă câteva caracteristice care trebue relevate. In primul rând, faptul că fiind popor aşezat, iar nu nomad, ei pornesc la războiu *numai* cu armata lor, nu cu întreg neamul — femei, copii, bătrâni — aşa cum fac ceilalţi barbari — germanici sau iranieni — din părţile Dunărei, care-şi iau cu dânşii, în expediţii, tot ce au, familii şi bogăţii.

Un al doilea fapt important este dispreţul de moarte al Dacilor. Crezând, potrivit religiei lor, că sufletul e nemuritor, considerând deci moartea nu ca un sfârşit, ci ca un început, şi anume ca înce-

putul vieţii celei noi, alături de Zalmoxis, Dacii luptă cu un avânt şi un curaj extraordinar. Sinuciderile în războiu, atunci când înfrângerea nu se mai poate evita, sunt un fapt obişnuit. Dovadă regele Dapix, în lupta împotriva lui Crassus (anul 28 înainte de Christos); dovadă Decebal şi curtenii săi, în războiul de al doilea cu Traian.

Incă din vremea lui Tucidide, Geţii sunt cunoscuţi ca buni călăreţi. Ei trag cu arcul din fugă, întocmai ca Sciţii şi ca Muntenii şi Moldovenii de mai târziu. Cum e şi natural, triburile din partea de şes, de *stepă* (« pustia » Geţilor din Bugeac, de care ne vorbeşte Strabo, aşa trebue înţeleasă, ca « stepă »), aveau în special *cavalerie*, în timp ce în părţile muntoase predomina *infanteria.* Pe columna lui Traian, Dacii sunt înfăţişaţi luptând de obiceiu pe jos. Ei au o sabie încovoiată — arma lor naţională — şi un scut rotund care-i apără de loviturile duşmanului. Unii poartă însă şi spada, lungă şi dreaptă, sau sabia scurtă, cu două tăişuri, asemenea celei romane. Alţii au lănci şi suliţe, alţii prăştii pentru aruncat pietre sau plumb. In sfârşit, câţiva sunt reprezentaţi cu topoare, cu măciuci, cu ciomege, într'un cuvânt cu arme ţărăneşti, aşa cum se constată mai târziu, în armata noastră.

Drapelul Dacilor era în formă de balaur, având un cap de lup, cu gura deschisă, din metal — probabil aramă sau bronz — şi un trup încovoiat ca al şarpelui când umblă. Se pare că aerul, mai ales când era vânt, pătrunzând prin gura capului de lup, făcea să se audă un şuierat.

Dacii cunoşteau de asemenea şi *berbecele* pentru dărâmarea zidurilor duşmane precum şi un fel de *baliste*, pentru asvârlirea la distanţă a suliţelor sau a pietrelor mari. Mai ales de când au început luptele cu armata romană, Dacii şi-au îmbogăţit armamentul şi şi-au perfecţionat întăriturile. Una din condiţiile păcii încheiate între Domiţian şi Decebal era doar tocmai procurarea de către imperiu a inginerilor şi meşterilor de cari avea nevoie regele dac.

Numărul armatei a variat, după cum varia şi întinderea şi puterea statului. In timpul de înflorire al lui Buerebista, Strabo ne spune că Dacii puteau ridica o armată de 200.000 de oameni, ceea ce era extraordinar pentru vremurile acelea, când armatele obişnuite aveau între 20—30.000 de ostaşi. Mai târziu, pe când

statul se împărţise în patru şi apoi chiar în cinci bucăţi, armata dacă nu mai număra, după acelaşi izvor, decât 40.000 de oameni. In timpul lui Decebal, ea trebue să fi ajuns iar la o cifră importantă, dacă numai prizonierii luaţi de Traian se urcau, după afirmaţia scriitorului Ioanes Lydus, care ia ştirile din *Getica* lui Criton, la 50.000.

Aceste cifre importante nu trebue de altfel să ne mire. Când poporul era aşa de numeros, când avea atâtea triburi şi atâtea

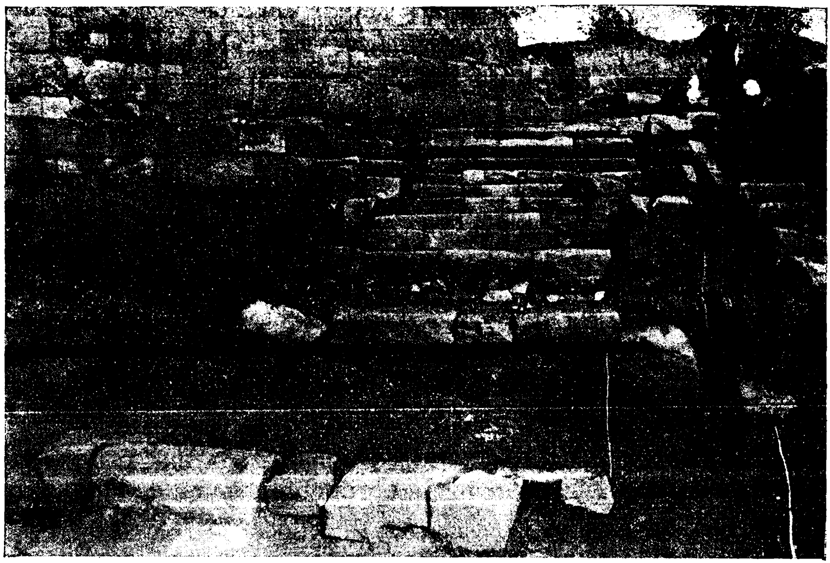

Fig. 51. — Scările de piatră ce duc la unul din turnurile cetăţii dace dela Costeşti. (Clişeul Muzeului Naţional, Bucureşti).

oraşe, nimic mai natural ca oastea lui, din care făceau parte toţi bărbaţii valizi, să fie, la rându-i, foarte numeroasă.

In ce priveşte fortificaţiile, ele erau de două feluri, după natura locului. La şes, apărarea se făcea prin valuri de pământ, prin palisade de lemn şi prin şanţuri. In regiunea muntoasă însă, fortificaţiile erau de p'atră şi aveau proporţii impunătoare. Se pot vedea şi astăzi ruinele unor asemenea întărituri la Grădiştea Muncelului şi la Costeşti, în judeţul Hunedoara. Ziduri puternice, din blocuri mari de piatră, platforme de observare succesive,

turnuri de apărare, acoperă câte un munte întreg și ne arată în mod elocvent nivelul la care ajunsese arta militară a Dacilor (vezi fig. 51—52). Fortificațiile din munți nu sunt cu nimic mai prejos decât fortificațiile grecești, din epoca veche, sau decât cele romane; ele arată o concepție militară superioară și mijloace de execuție remarcabile. De nu ni s'ar fi păstrat decât aceste cetăți dacice din munți și încă eram în drept de a conchide că poporul care le-a ridicat n'a fost un popor de rând.

Fig. 52. — Vederea împrejurimilor întărite ale cetății dace dela Costești, luată de pe terasa unuia din turnuri. (Clișeul Muzeului Național, București).

Limba. Frumusețea religiei dace. Arta. Din limba Dacilor nu cunoaștem astăzi decât foarte puțin: câteva nume de plante, păstrate de medicul grec Dioscorides, și câteva nume de persoane și localități. Aceasta-i tot. Soarta rea a făcut să se piardă poemele scrise de Ovidiu în limba getică, în timpul exilului său la Tomi; ele ne-ar fi arătat cum se înfățișa limba strămoșilor noștri. Astăzi suntem reduși mai mult la conjecturi. Un singur lucru s'a stabilit de către specialiști anume că limba dacică se deosebea simțitor de cea tracică. Fonetismul cuvintelor păstrate de Dioscorides prezintă diferențe apreciabile față de termenii similari traci.

Terminaţia specifică a numelor de localităţi dacice sau getice este *-dava* (Sucidava, Clepidava, Piroboridava, etc.; cf. p. 97), aşa cum noi astăzi avem terminaţia *-eşti* şi *-eni* (Albeşti, Dumitreşti, Năeni, Ulmeni, Sculeni, etc.). Tracii aveau dimpotrivă terminaţia *-para* (de ex.: Bessapara, Sauzupara, Tranupara, etc.). Numele dace de persoane sunt de obiceiu compuse şi se pot explica prin comparaţie cu rădăcinile respective indo-europene. De pildă, *Buerebista* ar însemna « bine cunoscutul »; iar *Dromihetes*, « cel puternic sau tare aţâţat ». Dintre numirile de plante, 27 la număr, păstrate de Dioscorides, cităm: *proziarna (πϱοδιάϱνα)* numită azi ştiinţific « elleborum nigrum » şi care în româneşte se chiamă *zârnă*, amintind aşa dar partea ultimă a cuvântului dac. Apoi *mizila (μίζηλα)* cu denumirea ştiinţifică « thymus », adică cimbru; *zina (ζῆνα)* însemnând cucută (« cicuta »), etc.

Limba dacică era îndeajuns de maleabilă pentru a putea fi pusă în versuri. Aristotel ne spune că Agatirşii îşi versificau legile lor; ştim apoi că Ovidiu a scris mai multe poeme cu metru latin în limba autohtonilor Geţi în mijlocul cărora trăia, la Tomi. Şi mai ştim că atunci când le-a cetit, Geţii au rămas încântaţi, exprimându-şi mulţumirea lor printr'un murmur prelung de admiraţie.

Din contactul îndelungat cu Grecii stabiliţi în oraşele de pe ţărmul Mării Negre ca şi cu aceia cari urcau pe Dunăre în sus, unii dintre Daci şi anume, în primul rând, negustorii şi nobilii, trebue să fi deprins şi limba greacă. Legături ca acelea dintre Buerebista şi oraşul Dionysopolis, legături care datau încă din vremea părintelui regelui, implică din partea conducătorilor daci cunoaşterea limbii greceşti iar din partea orăşenilor dela Marea Neagră, pe aceea a limbii getice. Dromihetes ştia, probabil, greceşte; conversaţia lui cu Lisimah e greu să presupunem că a avut loc în limba dacă.

Mai târziu, când Dacii vin în contact cu Romanii, iarăşi trebue să admitem că au fost unii dintre ei — de sigur tot categoriile de mai sus, căci acestea deprind mai întâi limbile străine — cari au învăţat şi latineşte. Avem de altfel şi o dovadă: mesajul pe care *Burrii*, neamul dacic din Oltenia, i-l trimit, scris în latineşte, lui Traian, la începutul primului războiu, sfătuindu-l să se întoarcă şi să facă pace.

Dacii erau iubitori de muzică. Tot dela Aristotel știm că Agatirșii își *cântau* legile lor versificate, spre a le putea mai bine ține minte. Istoricul grec Teopomp ne spune că Geții, atunci când merg într'o solie, își iau cu ei chitarele și, în timpul cât fac expunerea, cântă din aceste instrumente. In sfârșit, Iordanes ne vorbește de cântările, din gură și tot din chitare, ale preoților daci.

Se pricepeau în mod deosebit la medicină. Cunoaștem, mulțumită medicului grec Dioscorides, care le-a trecut în cartea sa, numele *dace* a o sumă de plante medicinale. Foarte interesant apoi și cât de modern — anticipând asupra importanței elementului psihologic în vindecarea bolilor — este principiul de medicină al Dacilor, cari pun în legătură sănătatea trupului cu aceea a sufletului. Impresionat de adevărul pe care-l cuprinde, Platon, celebrul filosof grec, citează acest principiu în felul următor: « Zalmoxis, regele nostru, care e și zeu, spune că, precum nu trebue să încercăm a vindeca ochii fără să vindecăm întâiu capul, ori capul fără trup, *tot așa nu se poate să încercăm a vindeca trupul, fără să îngrijim și de suflet*, și că tocmai de aceea sunt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputință ca partea să meargă bine ».

Elementul esențial al culturii getice este religia. Ea a impresionat profund — prin frumusețea și superioritatea principiilor sale — pe toți scriitorii lumii vechi cari au cunoscut-o, începând cu Herodot, în veacul al V-lea înainte de Christos și isprăvind cu Julian Apostatul, în veacul al IV-lea după Christos. Și într'adevăr, chiar astăzi, după învățătura Mântuitorului, religia getă încă impresionează prin frumusețea ei. De altfel, anticipând asupra celor următoare, putem spune de pe acuma că sunt o sumă de puncte asemănătoare, unele chiar identice, între cele două religii.

Primul este credința în *nemurire*. Geții credeau anume că ei nu dispar după moarte, ci își continuă vieața, în cer, alături de zeul suprem, de Zalmoxis. Așa ne spune Herodot. El adaugă însă o întreagă poveste pe care o auzise dela Grecii de pe țărmurile Mării Negre, cari nu admiteau, se vede, că vreun alt popor, în afară de ei, ar putea ajunge la o concepție religioasă superioară. Potrivit acestei povești, Zalmoxis ar fi fost « un om, sclav la Samos, și anume sclavul lui Pythagoras, fiul lui Mnesarchos.

După ce s'a eliberat, a făcut avere mare şi s'a întors acasă. Şi fiindcă Tracii duceau vieaţă proastă şi incultă, acest Zalmoxis, ştiutor cum era de chipul de a trăi ionian şi de obiceiuri mai delicate decât ale Tracilor, deoarece trăise printre Greci şi încă lângă unul din cei mai distinşi înţelepţi ai Grecilor, pe lângă Pythagoras, şi-a făcut o odaie în care primea şi ospăta pe fruntaşii concetăţenilor săi şi-i învăţa că nici el, nici oaspeţii lui şi nici urmaşii acestora nu vor muri, ci vor merge într'un loc unde vor trăi veşnic şi vor avea toate bunătăţile. In odaia aceea, în care făcea şi spunea cele de mai sus, el a pus să-i facă o subterană. Când subterana a fost gata, el s'a făcut nevăzut dintre Traci, s'a coborît în subterană şi a trăit acolo trei ani iar Tracii îl regretau şi-l jeleau ca pe un mort. In al patrulea an, iar s'a arătat printre dânşii şi aşa s'au încredinţat Tracii că cele ce spunea Zalmoxis erau adevărate». Totul nu-i decât produsul imaginaţiei Grecilor. O spune de altfel şi Herodot care, spirit critic, îndoindu-se de veracitatea acestei povestiri, termină cu următoarele cuvinte semnificative: «Eu nu zic nici că a fost, nici că n'a fost. *Cred însă că Zalmoxis a trăit cu mulţi ani înainte de Pythagoras*». Deci, că toată povestea — adăugăm noi — n'are nicio bază.

De fapt, *Zalmoxis (Ζάλμοξις)* era numele cel mai răspândit pe care Dacii sau Geţii îl dădeau zeului lor. Alte triburi îl numeau *Gebeleizis (Γεβελέϊζις)* Acest zeu era cerul senin, luminos. Tot ce-i tulbură frumuseţea şi armonia, aşa dar furtuna, norii, grindina, trebue combătut. De aceea, Dacii trag cu săgeţile în văzduh, spre nori, ca să-i gonească şi să ajute în felul acesta pe zeul suprem. Locurile de închinăciune sunt sus, pe munţi, cât mai aproape de cer. Iar locuinţa marelui preot e tot sus, într'o peşteră de pe muntele Cogheonul *(Κωγαίονον)*.

Vreo zeitate feminină, nu se aminteşte, deşi n'ar fi exclus ca femeile gete, încrezătoare — ca toate semenele lor din toate timpurile — în farmece, vrăji şi incantaţii, să fi avut şi vreo zeitate secundară, în legătură cu practicile lor.

Izvoare mai târzii, romane — unele din ele de caracter poetic — ne spun că Dacii se închină şi zeului războiului, lui Marte, care, după tradiţie, s'ar fi născut chiar în ţara lor. Ştirile însă nu inspiră destulă încredere. Mai de grabă trebue să admitem că Dacii erau adoratorii unei singure divinităţi, apropiindu-se în aceasta de

creştinism. *Herodot ne spune chiar că ei nici nu credeau să mai existe alt zeu în afară de al lor.*

In ce priveşte cultul, el consta din slujbe, ceremonii şi incantaţiuni pe care le făceau de obiceiu, pe munţii înalţi, preoţii; aceştia erau şi prezicători şi medici în acelaşi timp. Prin felul lor de vieaţă, prin moravurile lor austere, prin hrana lor, preoţii constituaiu de fapt un adevărat ordin călugăresc. Ei nu se căsătoreau, nu mâncau carne şi niciun fel de vietate, ci numai lapte, brânză şi miere. Duceau o vieaţă de asceţi; poporul îi înconjura de un mare respect şi îi numea «prea cuvioşi» şi «călători prin nori» (*θεοσεβεῖς τε καὶ καπνοβάτας*). Numele lor propriu era însă altul. Grecii îl traduc, în dreapta Dunărei, prin cuvântul *κτίσται*, iar în stânga prin *πολισταί*. Ambele cuprind noţiunea de fundator şi înseamnă în româneşte «întemeietorii».

In fruntea preoţilor era marele preot. El cunoştea semnele cerului şi făcea preziceri. Işi avea locuinţa, după cum am spus, într'o peşteră de pe muntele Cogheonul; aci venea, în împrejurări grele, regele dac spre a-i cere sfatul. Pentru popor, marele preot era aproape un zeu; de aceea şi poruncile sale găseau întotdeauna ascultare. Dintre marii preoţi, trebue pomenit în primul rând *Deceneu*, contemporanul lui Buerebista şi colaboratorul acestuia în opera de înălţare a poporului şi a statului dac. Un alt mare preot a fost *Comosicus*, care avea în acelaşi timp şi demnitatea de rege.

In afară însă de slujbe, ceremonii şi incantaţii, mai aveau Dacii, în ce priveşte cultul, un obiceiu caracteristic care trebue pomenit. Din cinci în cinci ani, ei trimeteau lui Zalmoxis câte un sol ca să-i spuie durerile şi nevoile lor. Trimeterea se făcea în felul următor: se trăgea la sorţi unul dintre Daci, i se înşirau toate câte are să transmită zeului şi apoi era asvârlit în sus spre a cădea în trei lănci fixate cu vârfurile în sus. Dacă solul murea străpuns, ei credeau atunci că Zamolxis le e favorabil şi că a primit cererile lor; dacă nu murea însă, atunci ei dădeau vina pe sol, spunând că e om rău şi trimeteau pe altul în locul lui. Obiceiul acesta exista şi la alte popoare, ca Celţii şi Scandinavii, însă cu o deosebire fundamentală: pe când la aceste popoare se aleg spre a fi jertfiţi oameni pătaţi, criminali, hoţi sau prinşi de războiu, la Daci alegerea se făcea numai dintre oamenii liberi şi fără pată. Iar faptul

că solul nu murea străpuns de lănci era socotit ca o mare ruşine pentru el.

Pierderea vieţii nu însemna pentru Daci o nenorocire, ca în sudul mediteranean. Credinţa lor în nemurire îi făcea să înfrunte cu mare bărbăţie încercările şi să lupte cu un deosebit eroism în războiu. De aceea scriitorul Pomponius Mela spune despre Geţi că sunt «*cei mai pregătiţi pentru moarte*» (ad mortem paratissimi Getae). Iar Julian Apostatul atribuie lui Traian următoarele cuvinte care, dacă n'au fost rostite, nu exprimă mai puţin adevărul: «Am subjugat chiar şi pe aceşti Geţi, cei mai războinici dintre toate neamurile câte au existat vreodată, nu numai din cauza puterii corpului lor dar şi din aceea a învăţăturilor lui Zalmoxis, care este între ei aşa de slăvit. Acesta le-a întipărit în inimă că ei nu mor, ci numai cât îşi schimbă locuinţa, şi, de aceea, merg la moarte mai veseli decât la orice altă călătorie».

Inainte de a pleca la războiu, Dacii se împărtăşeau cu apă din Dunăre, în chip de vin sfânt, şi jurau să nu să se întoarcă în ţară până ce nu vor fi omorît pe duşmani.

In ce priveşte arta Dacilor sau Geţilor, ştirile pe care le avem asupra ei sunt încă puţine şi răzleţe şi se referă mai mult la arta aplicată, la arta în înţelesul primordial al cuvântului latin, acela de meşteşug, de industrie. Săpăturile arheologice vor îmbogăţi treptat, treptat, aceste ştiri. Deocamdată, putem afirma numai că în *ceramică* şi în *lucrarea metalelor*, Dacii ajunseseră la o îndemânare deosebită. Dacă ceramica pictată li se datoreşte tot lor, aşa cum socotim noi, atunci se poate spune, cu drept cuvânt, că ei erau adevăraţi artişti în această privinţă. Intr'adevăr, vasele găsite la Ariuşd şi la Cucuteni, la Fedeleşeni şi la Ruginoasa dovedesc nu numai o tehnică remarcabilă, dar şi un deosebit simţ al formei, al liniei şi al coloritului. Ele pot sta cu cinste alături de cele mai reuşite produse ale ceramicei universale. Dar chiar şi vasele din epoca mai nouă, din La Tène (dela 300 înainte de Christos, încoace), care sunt cu siguranţă absolută dacice, şi ele dovedesc însuşirile artistice ale autohtonilor. Ceramica găsită la Bonţeşti (jud. Râmnicul-Sărat), la Poiana (jud. Tecuci) şi la Crăsani (jud. Ialomiţa), este dintre cele mai reuşite; regretatul Pârvan o numeşte «splendidă». Dacii începuseră să imite şi vasele greceşti; astfel, s'a găsit la Crăsani tiparul cu care ei făceau frumoasele vase de

Delos, cu înflorituri în relief pe fața din afară. S'au găsit de asemenea tipare de lămpi sau, mai bine zis, de opaițe.

Lucrarea metalelor era o veche îndeletnicire a băștinașilor. Bronzul transilvănean și cel moldovean, adică obiectele fabricate din acest metal în epoca bronzului, sunt caracteristice în întreaga Europă. Știm că Agatirșii iubeau podoabele de aur; ele erau lucrate, de sigur, în țara lor, în Ardeal, unde se găsea și materia primă. Din argint s'au bătut de către Daci *monete*; ele sunt imitații de ale monetelor grecești și romane (dinari republicani). In sfârșit, tot localnicii lucrau diferite unelte, articole de mobilier (cum e candelabrul cu trei brațe, de bronz, găsit la Crăsani) sau de îmbrăcăminte cum sunt de pildă, copcile de prins mantaua pe umeri (vezi mai sus, p. 92—94).

Dar, încă odată, să așteptăm ca săpăturile să îmbogățească știrile noastre despre arta Dacilor sau Geților. Când ele vor fi în număr îndestulător, vom putea vorbi atunci cu temeiu și despre diferitele influențe care se vor fi exercitat asupra acestei arte, influențe pe care astăzi numai le bănuim. Vom vedea atunci dacă a fost o influență scitică și în ce măsură s'a exercitat ea; dacă Celții au înrâurit și ei pe localnici în unele privințe. Până acum, *sigură* e numai influența grecească. Și în privința ei însă, rămâne să se precizeze întinderea și intensitatea.

Popor așezat din timpuri imemoriale pe pământul unde-l constată mărturiile istorice, legat de el prin agricultură în toate formele ei, prin creșterea vitelor, prin scoaterea metalelor și a celorlalte bogății miniere, știind să-l apere cu eroism și cu pricepere, întemeind cel mai puternic stat dela nordul Dunărei, cu regi care pot sta cu cinste alături de cele mai frumoase figuri politice ale antichității, având în sfârșit o religie superioară, de un înalt idealism, Dacii sau Geții au fost, sub toate raporturile, unul din popoarele însemnate ale lumii vechi. Noi nu-i putem socoti drept barbari, așa cum s'a tot spus mereu. Fiindcă înșiși cei vechi, surprinși de însușirile lor, nu i-au considerat adeseori ca atare. Povestea pe care o scorniseră Grecii de pe țărmul Mării Negre, făcând din Zalmoxis un elev al filosofului Pitagora capătă, în ochii noștri, o deosebită semnificație. Iar aprecierea lui Dio Chrysostom, «Geții sunt mai înțelepți decât aproape toți barbarii și mai asemenea Grecilor», formează cea mai bună încheiere a acestor rânduri. Ea vine din partea

unui scriitor aparţinând neamului cu spirit critic şi cu simţul nuanţelor, care dăduse pe marele Pericle, pe Tucidide, pe Socrate şi pe Sofocle.

Rolul Dacilor în formarea poporului român. Una din problemele cele mai grele şi mai delicate în acelaşi timp este să stabileşti contribuţia diferitelor elemente etnice la constituirea unui popor, să arăţi ce a dat fiecare din aceste elemente sub raportul rasei, al limbii, al organizării de stat, al civilizaţiei şi culturii. Problemă grea, deoarece de multe ori nu suntem bine informaţi asupra caracteristicelor înseşi ale elementelor componente; nu cunoaştem îndestul, uneori nu cunoaştem deloc, aspecte esenţiale cum e, de pildă, *limba*. Problemă delicată în acelaşi timp, deoarece însuşirile şi scăderile unui popor nu derivă *numai* din însuşirile şi scăderile elementelor componente: combinaţia acestor din urmă — chimica etnică a lor — poate să dea naştere la aspecte nouă, diferite de cele anterioare. Iar legile după care se face această chimică etnică nu ne sunt cunoscute aşa cum cunoaştem, bunăoară, legile chimiei organice sau anorganice. Se adaugă apoi influenţa *evoluţiei* şi *mediului istoric*, precum şi aceea a *personalităţilor dominante*, care pot prin directivele ce imprimă, să creieze forme noi de vieaţă spirituală sau materială.

A preciza, aşa dar, care a fost rolul Dacilor în formarea poporului român, ce datorim noi acestor strămoşi, este una din chestiunile cele mai grele ale istoriei naţionale. Nu ştim *limba* acestor strămoşi, nu cunoaştem decât o mică parte a *toponimiei* lor, nu suntem în deajuns de informaţi asupra atâtor aspecte ale vieţii lor materiale şi spirituale. Totuşi problema trebue pusă şi un răspuns chiar foarte imperfect trebue încercat. Il vor preciza şi completa cercetătorii viitori, pe baza descoperirilor ce se vor face de aci înainte.

Un lucru, credem noi, este sigur: Dacii alcătuesc *baza etnică* a poporului nostru. Dacă experienţele serologice, de determinare a sângelui, ar putea da rezultate precise, suntem încredinţaţi că ele ar arăta o proporţie însemnată de sânge dac, superioară şi celui roman şi celui slav. Această credinţă o întemeiem pe următoarea argumentare: *grosul populaţiei din Dacia Traiană l-au format Dacii.* Cu toate pierderile suferite în cele două războaie, cu tot numărul însemnat al coloniştilor de limbă latină, ei au păstrat

totuşi preponderenţa. Fiindcă Dacii erau locuitorii *satelor* şi oricât de numeroase au fost oraşele din noua provincie, totuşi satele le întreceau cu mult. Cam aşa cum este şi astăzi. Dacă romanismul a prins rădăcini atât de puternice şi atât de durabile în stânga Dunărei, e fiindcă a câştigat pe aceşti Daci, pe băştinaşi.

In ce priveşte limba, nu ştim cât datorăm Dacilor. Fiindcă nu cunoaştem decât foarte puţin din limba lor. Cele câteva nume de plante medicinale, de persoane, de localităţi şi de râuri care ni s'au păstrat, sunt cu totul insuficiente pentru a putea preciza moştenirea dacă în limba română. E drept, unii filologi au găsit o serie de cuvinte despre care afirmă că sunt de origină dacă. Alţii însă contestă hotărît această origină şi atribue numai câteva din ele Ilirilor, cari ne-ar fi influenţat prin coloniile lor trimise în Dacia Traiană, dar mai ales prin conlocuirea strămoşilor noştri cu aceşti Iliri, în dreapta Dunărei, în epoca formării poporului român. Cuvintele pe care unii din filologi le admit ca având origine ilirică sunt în număr de patru: *barză*, *mânz*, *mazăre*, *viezure*. Li s'ar mai putea adăuga eventual — lasă ei să se înţeleagă — încă trei: *brâu*, *cioară*, *şopârlă*. Tot de origină ilirică ar fi şi trecerea lui *ct* şi *cs* (x), în *pt* şi *ps*. Latinul *lucta*, de exemplu, a dat în româneşte *luptă*, iar *coxa*, *coapsă*. Acelaşi fenomen se constată în dalmată; în albaneză, trecerea se face în *ft* şi *fš* şi numai în cuvintele împrumutate din limba latină.

Părerea noastră este că atât cuvintele de mai sus (numărul lor va spori probabil, în urma viitoarelor cercetări) *cât şi trecerea fonetică semnalată* (aceeaşi observaţie!), *pot fi atribuite cu tot atâta dreptate Dacilor cât şi Ilirilor.*

Cercetări recente, cum este aceea a lingvistului Jokl, îndreptăţesc o asemenea presupunere. Intr'adevăr, acest învăţat a arătat *înrudirea* limbii Albanezilor de astăzi, cuprinzând o serie de elemente ilirice, cu vechea tracă. Majoritatea cuvintelor pe care le citează Jokl, spre a demonstra această înrudire, sunt chiar *dacice*. Prin urmare, nu există un argument temeinic care să ne împiedece a admite pentru cuvintele şi fenomenul fonetic de mai sus o origină dacă. De altfel, chiar de n'ar fi existat nicio argumentare filologică, încă trebue să admitem o anumită moştenire dacă, pentru un motiv pe care-l indică bunul simţ: *e cu putinţă oare ca un mare popor, cu o civilizaţie şi o cultură aşa de desvoltate, cum erau Dacii, să se fi asimilat*

completetamente, să fi învăţat limba cuceritorilor, fără a mai păstra nimic din a sa, nici măcar sub raportul lexicului? Un asemenea fenomen ni se pare imposibil; în orice caz, istoria nu cunoaşte *nicăeri* un caz de acest fel. Aşa dar, este sigur că avem, sub raportul lingvistic, şi o moştenire *dacă*. Precizarea ei, pentru moment, nu se poate face; noi descoperiri şi noi cercetări o vor îngădui, poate, în viitor.

Ni s'au păstrat dela Daci câteva nume de ape: In primul rând *Dunărea*, care derivă după toate probabilităţile dintr'un **Dunaris* dacic; apoi, *Argeşul* din *Argessos (la Herodot, diformat: Ordessos); *Bârzava*, al cărei nume se regăseşte în oraşul dac Berzobis. *Someşul*: o inscripţie latină din ţinuturile udate de acest râu vorbeşte de «Samus»; este sigur că Romanii au păstrat vechiul nume, autohton. Acelaşi lucru cu *Oltul*, Aluta în izvoarele latine, şi cu *Tisa*, pentru care s'a propus chiar, ca formă originară, «dacicul» *ὁ Τισσός*. In izvoarele mai târzii, apare sub forma Pathissus şi Tisia. *Mureşul* are foarte probabil o legătură cu vechiul Maris, pomenit de Herodot. *Motrul* este sigur dacic, numele lui revine sub forma *Ἀμούτριον* la Ptolemeu şi Amutria în Tabula Peutingeriană. Tot dela Daci poate să vie şi *Cerna*, dacă numele ei este identic cu acela al oraşului dac Tsierna, care se mai găseşte în izvoarele istorice şi sub formele *Δίερνα* (Ptolemeu: *Δ* grecesc se pronunţă în româneşte *dz!*), Tierna (Tabula Peutingeriană), Dierna (inscripţie latină), Zerna (Digestele lui Ulpianus). Adăugăm că oraşul se afla chiar la vărsarea râului în Dunăre. *Buzăul* pare a fi iarăşi dacic: un izvor grec din veacul al IV-lea, ne-a păstrat numele lui sub forma *Μουσέος* care poate fi foarte bine o transcriere greşită a lui *Μπουσέος* (*Μπ* în greceşte se pronunţă *b!*).

In ce priveşte numele de localităţi, siguranţă n'avem până acum decât pentru *Abrud*. Acesta derivă din Abruttus: compară cu Abrittus din Dacia Pontică pomenit în inscripţiile latine. Poate că şi *Tapae*, unde s'au dat cele două lupte dintre Decebal şi Romani, să se fi păstrat în numele satului bănăţean de astăzi Tăpia, după cum în *Hârşova* s'ar putea să regăsim pe vechiul Carsium; certitudine însă nu este. Incolo, cât despre capitală, Sarmizegetusa, oraşele mari: Apulum, Napoca, Porolissum, Malva, Drobeta, sau măcar celelalte centre urbane, nu s'a păstrat niciun nume. Lipsa de continuitate, sub acest raport,

nu trebue să ne mire: așezările urbane au fost doar acelea asupra cărora s'au năpustit barbarii în primul rând: ele au și dispărut cele dintâi. Dar, dispărând vieața municipală din Dacia (n'avem în limba română niciun cuvânt care să amintească această vieață municipală, instituțiile sau funcționarii ei!), era natural să dispară și numele orașelor respective. Cât despre sate, rămâne ca material nou documentar în genul, de pildă, a celui descoperit în tabulele cerate, să ne dea putința unei comparațiuni, din care să rezulte concluzii precise. Cu ce avem astăzi, nu se poate afirma nimic concludent.

O parte din credințele populare, din descântece, din leacurile băbești, trebue să aibă o străveche origină dacă. Să fie « priveghiul » nostru, în forma arhaică în care apare el încă, în unele colțuri retrase ale țării, ca în Vrancea, formă care arată mai de grabă bucurie decât întristare, cu măști, cu jocuri, cu glume, o moștenire a acelei vremi? Să amintească el ceea ce ne spune Herodot despre neamul Travsilor, că jeleau pe noul născut și că se veseleau și glumeau când murea cineva, fericindu-l că a scăpat de relele vieții? Greu de afirmat categoric. In acest domeniu, ca și în acela, foarte fin, al însușirilor sufletești, suntem reduși la simple ipoteze. De aceea, nici nu vom insista mai mult, lăsând viitorului sarcina să lămurească lucrurile.

BIBLIOGRAFIE

Civilizația și cultura Dacilor: 1. W. TOMASCHEK, *Les restes de la langue dace*, Louvain, 1883, 20 p. in 8°; 2. O. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, XXXI + 510 p. in 8°; 3. C. MOISIL, *Avut-au Dacii monete proprii?*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 305—331; 4. D. M. TEODORESCU, *Cetățile antice din munții Hunedoarei*, în *Publ. Com. Mon. Ist. Trans.*, II (1923), p. 7—24; 5. N. JOCKL, *Albaner*, în Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, t. I, Berlin, 1924, p. 84—94; 6. J. MELICH, *Über den ungarischen Flussnamen Tisza „Teiss"*, în *Streitberg Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 262—266; 7. D. DETSCHEW, *Die dakischen Pflanzennamen*, Sofia, 1925, 56 p. in 8°; 8. D. M. TEODORESCU, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, în *Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, *Raport pe anul 1924*, Cluj, 1926, p. 40 și urm.; 9. D. M. TEODORESCU, *Cetatea dacă dela Costești. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice*, în *Anuar. Com.Mon. Ist. Secț. p. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 265—298; 10. C. SCHUCHARDT, *Die Schulenburg bei Coțofeni und andere dakische Burgen*, în *Schumacher-Festschrift*, Mainz 1930, p. 184

şi urm.; 11. D. M. TEODORESCU, *Cetatea dacă dela Grădiştea Muncelului (judeţul Hunedoara)*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans.*, 1930—1931, p. 47—68; 12. D. BERCIU, *Burii, Buridava, Burebista*, Craiova, 1931, 28 p. in 8⁰; 13. GENERALUL RADU ROSETTI, *Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIV (1933), p. 313—364; 14. EM. PANAITESCU, *Numărul Geţilor şi al Dacilor. Comentar după Strabo*, Bucureşti, 1934, 16 p. in 8⁰; 15. C. DAICOVICIU, *Problema numărului Geto-Dacilor. Consideraţii asupra unei lucrări recente*, Cluj, 1934, 12 p. in 8⁰; 16. DR. G. SEVEREANU, *Trésor de Huşi. Ornements et monnaies daces de la région de Huşi*, în *Bucureşti*, I (1935), p. 17—36; 17. MIHAIL MACREA, *Monetele din cetatea dacă dela Costeşti*, Cluj, 1936, 19 p. in 8⁰; 18. A. GRAUR, *Coup d'oeil sur la linguistique balcanique*, în *Bulletin linguistique de la Faculte des Lettres de Bucarest*, IV (1936), p. 31—45; 19. ION CONEA, *Identificări geo-istorice în Dacia veche: 1. Mons Caucasus (sec. II). 2. Caucalandensis locus (sec. IV). 3. (Daci) Caucoensioi (sec. II)*, în *Corectări geografice în istoria Românilor*, Bucureşti, 1938, p. 7—24.

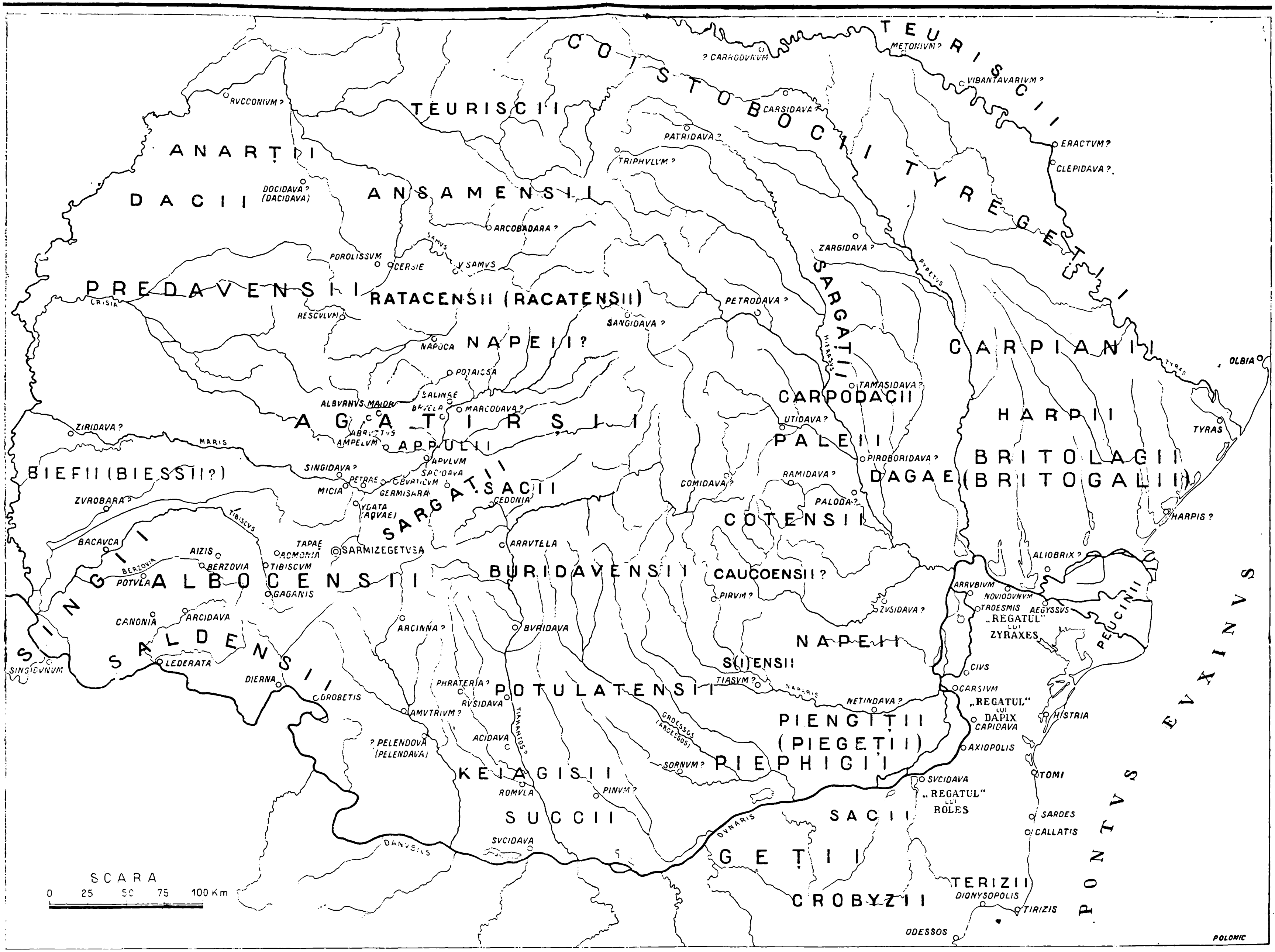
Vezi şi p. 53, nr. 7.

DACIA INAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ

de

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta № 4.

DACIA TRAIANĂ

« Dacia Felix ».
(Inscripție de pe monetele romane).

Prin cucerirea Daciei de către Romani, hotarul imperiului a fost mutat peste Dunăre, spre miazănoapte. Această faptă, spune istoricul Xenopol, este « o greșeală politică ». Nu trebuia depășită Dunărea, nu trebuia întemeiată o provincie excentrică, greu de apărat, ca Dacia. Poporul român, continuă istoricul Xenopol, a fost zămislit, prin urmare, « dintr'o greșeală politică ». Socotim că greșeala e a istoricului, nu a împăratului Traian. Intr'adevăr, imperiul nu putea fi apărat în mod satisfăcător *pe Dunăre*. Istoria o arată limpede — și e surprinzător că faptul acesta n'a fost luat în considerație — fluviul n'a împiedecat *niciodată* năvălirile din spre nord. Cine voia, așa dar, să apere efectiv Moesia, trebuia să stăpânească și țărmul stâng. Traian a ocupat Dacia și a transformat-o în provincie romană nu dintr'o greșeală politică, nici dintr'un capriciu, ci dintr'o aspră necesitate. Nu se putea altfel. Cu puternicul stat dacic în coastă, imperiul n'ar mai fi avut liniște niciodată în regiunile dunărene. Experiența o arătase de altfel, timp de mai bine de o sută de ani. De aceea a făcut Traian cele două mari și sângeroase expediții, de aceea legiunile și-au mutat lagărele în inima Ardealului.

Hotarele și populația. Persistența elementului autohton. Până unde se întindea provincia romană Dacia, întemeiată de împărat în anul 107 după Christos? Care erau hotarele ei? Răspunsurile variază după cercetători iar nepotrivirea dintre ele rezultă din știrile deosebite pe care ni le dau vechile izvoare. Ptolemeu, geograful a cărui operă am întrebuințat-o și mai înainte, scriind cu

vreo patru decenii după expediţiile lui Traian, fixează ca hotare ale « Daciei », spre apus Tisa, spre miazănoapte munţii Carpaţi, spre miazăzi Dunărea iar spre răsărit râul Hierasos, care a fost identificat de unii cu Siretul, de alţii cu Prutul. Eutropiu, un scriitor târziu şi care nu inspiră mare încredere (era retor de profesiune!), spune că lungimea graniţelor era de un milion de paşi (« decies centena millia passuum »), aşa dar circa 1478 de kilometri. Unii dintre istoricii zilelelor noastre cred că hotarul din spre miazăzi şi răsărit al Daciei, ar fi urmat creasta Carpaţilor, aşa dar că Muntenia propriu zisă, dela răsărit de Olt, şi Moldova, ar fi rămas in afara provinciei. Noi avem dovezi documentare că în Muntenia şi în sudul Moldovei au stat permanent detaşamente de ale legiunilor şi că erau aşezări daco-romane. In anii imediat următori războaielor dacice, câmpia munteană şi sudul Moldovei se pare că într'adevăr au aparţinut din punct de vedere administrativ şi militar, provinciei Moesia inferioară. Mai târziu însă, noi credem că cel puţin Muntenia a fost încorporată Daciei Malvense. In orice caz, oricare ar fi fost încadrarea oficială a câmpiei muntene şi a sudului Moldovei, un lucru e sigur: *ele au făcut parte integrantă din imperiu, au fost supuse acţiunii de romanizare şi s'au romanizat.*

In concluzie, noi socotim că Dacia Traiană, la jumătatea secolului al II-lea, avea ca hotare pe acelea arătate de Ptolemeu, adică Tisa, Dunărea, Prutul şi Carpaţii nordici. Ea cuprindea deci Muntenia propriu zisă, Oltenia, Banatul, Crişana, Ardealul şi Moldova până la Prut. *Suprafaţa ei întrecea 250.000 de kilometri pătraţi.*

Populaţia Daciei Traiane. Problema populaţiei Daciei Traiane este una din cele mai importante şi mai discutate, în acelaşi timp, ale trecutului nostru. Importantă, fiindcă în cei aproape 170 de ani cât a durat stăpânirea romană în stânga Dunărei, s'a pregătit plămada etnică din care s'a format poporul românesc. In acest timp, populaţia autohtonă şi-a însuşit limba cuceritorilor şi s'a amestecat cu ei, dând naştere la un nou popor, romanic, care la rândul său a absorbit populaţia slavă aşezată mai târziu în Dacia şi a format astfel poporul român. Discutată, deoarece în jurul acestei probleme s'au emis multe păreri, atât în ce priveşte componenţa etnică a populaţiei Daciei Traiane, cât şi a persistenţei ei în această provincie, după plecarea legiunilor.

Invăţaţii din şcoala latinistă, pentru a dovedi teza lor, au susţinut că noi Românii suntem urmaşii curaţi ai coloniştilor romani aduşi în Dacia. Gheorghe Şincai, în *Cronica* sa, afirmă că populaţia dacă a fost completamente distrusă în timpul războaielor cu Traian, aşa încât nu s'a putut produce un *amestec* etnic. Iar Petru Maior, fără ca să susţină desfiinţarea totală a Dacilor, crede totuşi că n'a avut loc niciun fel de apropiere între cuceritori şi cuceriţi, prin urmare că noi suntem descendenţii curaţi ai coloniştilor romani, fără sânge străin în vinele noastre.

In ce priveşte continuitatea, discuţia a fost şi mai aprigă. Istoricii străini cari aveau interes — din motive politice — să demonstreze că noi suntem ultimii veniţi în Ardeal, au susţinut că populaţia Daciei Traiane a părăsit această provincie la ordinul împăratului Aurelian, în anul 271, şi că nu s'a reîntors decât târziu, pe la sfârşitul veacului al XII-lea şi începutul celui de al XIII-lea, la nord de Dunăre, când Ardealul era deja ocupat de Unguri. Bine înţeles, învăţaţii noştri au răspuns după cum trebuia şi au arătat, cu tot felul de dovezi, că n'a existat asemenea strămutare în masă a populaţiei din Dacia, şi că strămoşii noştri au continuat să locuiască aci tot timpul.

Problema *continuităţii* populaţiei romanice în stânga Dunării se leagă însă în modul cel mai strâns de problema *alcătuirii* acestei populaţii. Căci una este dacă aci a trăit vechea populaţie, băştinaşii cari şi-au însuşit cu vremea limba latină, şi alta e dacă această populaţie a fost completamente stârpită şi în locul ei au venit tot felul de elemente din toate colţurile imperiului, aduse numai de dorinţa de câştig şi care deci pot pleca tot aşa de uşor, când acest câştig nu mai există. De aceea am spus din capul locului că problema populaţiei Daciei Traiane este una din cele mai importante.

Am arătat mai înainte, la capitolul privind războaiele lui Traian cu Decebal, că un popor de mărimea, de civilizaţia şi de vechimea Dacilor, nu putea fi nici distrus, nici mutat din ţara sa de baştină, oricât de crâncene ar fi fost luptele. Enumeram acolo, pe lângă argumente de bun simţ, între care cel de mai sus, şi dovezile istorice documentare în sprijinul persistenţei populaţiei dacice sub stăpânirea romană. Vom insista acum asupra acestora din urmă.

Istoricul Cassius Dio ne spune că în cursul celui de al doilea războiu (105—106 după Christos), foarte mulţi Daci trecuseră de

partea lui Traian. De aceea, Decebal şi voia să încheie pace. Pe de altă parte, Columna lui Traian ne arată, în mai multe rânduri, supuneri de locuitori din Dacia. Trebue deci să admitem că o bună parte a populaţiei băştinaşe, văzând puterea romană şi prevăzând sfârşitul războiului, *s'a închinat cuceritorilor şi şi-a continuat existenţa în vechile aşezări.*

Inscripţiile latine din Dacia ne arată o serie de nume dace: e o dovadă peremptorie de continuitatea populaţiei autohtone sub noua stăpânire. Astfel e, de pildă, inscripţia găsită la Turda şi publicată sub numărul 917 în volumul al III-lea al marei colecţiuni «Corpus Inscriptionum Latinarum» (sau prescurtat: C. I. L.), cu următorul cuprins: «*Aia* a lui *Nando* a trăit 80 de ani. *Andrada* a lui *Bituva* a trăit 80 de ani. *Bricena* a trăit 40 de ani. Justa a trăit 30 de ani. *Bedar* a trăit 12 ani. După moartea stăpânei sale, Herculan libertul i-a pus această piatră, fiindcă a binemeritat-o». Inscripţia ne arată o familie de Daci: toate numele subliniate sunt nume dacice. Interesant de observat e faptul că una din persoanele care alcătuiau această familie de băştinaşi, femeia Justa, poartă un nume latin. E un semn al procesului de romanizare, care în alte inscripţii, după cum vom arăta mai jos, în capitolul respectiv, apare şi mai clar.

O altă inscripţie, publicată sub numărul 1585, în acelaşi volum al colecţiei, are următorul cuprins: «Părinţii *Ulcudiu* al lui *Bedar* şi *Suta* a lui *Epicad* au pus această piatră pentru iubita lor fiică, ...ucisă de tâlhari, dar răzbunată». Amândoi părinţii şi bunicul din spre tată poartă nume curat dacice; numele bunicului din spre mamă, deşi are o factură grecească, e în realitate tot dacic.

O a treia inscripţie, publicată tot acolo, sub Nr. 835, aminteşte pe Aelius *Diaies* care a trăit 90 de ani şi căruia fiul său Aurelius Ditugenius îi pune această piatră funerară drept recunoştinţă. Numele de familie *Diaies* este curat dacic; pronumele însă Aelius este unul din cele mai autentice romane. Se vede iarăşi lămurit cum se făcea procesul de asimilare.

In celelalte inscripţii întâlnim nume ca: *Sola Mucatri*, *Ariort*, *Udar*, *Costas*, *Mucapor*, *Drigiza*, *Dius*, *Pupa*, etc., care sunt toate dacice.

Unele persoane pomenite în inscripţii poartă nume curat romane; n'am bănui, dacă nu ne-ar spune-o precis textul, că în

realitate erau de origină dacă. Astfel e cazul lui Julius Secundinus, reangajat militar, despre care inscripția ne spune că era « *natione dacus* » și căruia soția sa Atticia Sabina și fiul său *Costas* îi ridică piatra funerară. Tot așa, găsim într'o inscripție pe un « Iulius Pi...tinus, *cives dacus* », al cărui nume, deși trunchiat, dar de factură romană, nu ne-ar fi îngăduit să vedem în purtătorul lui pe un băștinaș din Dacia.

O altă dovadă importantă despre persistența și însemnătatea populației autohtone sub noua stăpânire o formează numeroasele corpuri de trupă cu organizare romană, alcătuite din Daci, pe care le întâlnim în diferitele provincii ale imperiului. Astfel în Noricum, adică în părțile fostei Austrii, se afla o « *Ala I Dacorum* », adică un corp de cavalerie. In Panonia sau Ungaria de astăzi, era o « *cohors II Augusta Dacorum veterana milliaria equitata* », adică o cohortă sau un detașament de infanterie, având și cavalerie. O altă cohortă de Daci și anume *cohors III Dacorum*, a cărei garnizoană era în Macedonia, ia parte la o expediție în Mesopotamia. In aceeași extremitate răsăriteană a imperiului, lângă Tigru și Eufrat, se afla o *vexillatio Dacorum parthica*, adică o trupă de cavalerie care păzea hotarul spre Parți. In altă extremitate a imperiului, în Britania, întâlnim o cohortă de Daci, ai cărei soldați poartă nume caracteristice precum *Decibalus*, *Dada* și *Acadunus*. Despre ultimul aflăm că era chiar din Ulpia Traiană, capitala Daciei. In sfârșit, o inscripție, în jurul căreia s'a făcut multă discuție, deoarece câțiva cercetători au crezut că ea dovedește prezența unui municipiu al Iașilor pe vremea Romanilor, ceea ce nu e de loc cazul — ne vorbește de comandantul soldaților daci din tribul Iassilor (praefectus militum Dacorum Iassiorum). Toate aceste corpuri de trupă, precum și altele, pe care nu le mai amintim, ne arată cât era de numeroasă populația băștinașă bărbătească în Dacia Traiană.

Unii dintre acești băștinași ajung să aibă rosturi mai însemnate nu numai în armată, unde de sigur mulți dintre ofițerii corpurilor de trupă amintiți mai sus erau Daci, dar și în administrația civilă. Astfel e cazul lui *Aelius Ariort*, quatorvir, adică unul din cei patru conducători ai orașului Drobeta, ucis de tâlhari la vârsta de 57 de ani și căruia soția, fiul și nepotul — acesta din urmă purtând numele caracteristic *Udar* — îi pun inscripția funerară. Mai târziu,

pe vremea lui Gallienus, un Dac — romanizat, bineînţeles — cu numele de Regalianus, ajunge general şi guvernator al Illyricului, ba chiar la un moment dat (în anul 263 după Christos), este proclamat şi împărat de locuitorii din Moesia. Despre acest Regalianus, scriitorul latin Trebellius Pollio ne spune că « era, zice-se, din neamul lui Decebal ».

Toponimia Daciei Traiane dovedeşte şi ea persistenţa populaţiei băştinaşe. Atât Ptolemeu, cât şi Tabula Peutingeriană, o hartă a lumii vechi, alcătuită în secolul al patrulea după Christos, şi alte izvoare geografice şi istorice arată în vremea romană un mare număr de localităţi şi râuri cu numele vechi dacice. Pentru ca să se păstreze însă aceste nume era necesar să se păstreze şi vechea populaţie, care să le transmită mai departe.

In sfârşit, trebue să adăugăm că înşişi Romanii strămutau din când în când, în interiorul provinciei, în urma expediţiunilor militare, grupe întregi de *Daci liberi*, cari se retrăseseră spre miazănoapte. O inscripţie din Roma ne vorbeşte de conducătorul unora din aceşti Daci liberi, de *regele Pieporus al Costobocilor*, cari locuiau după cum am arătat mai înainte, în Moldova de nord, în Bucovina şi în Galiţia. Cassius Dio arată că pe timpul împăratului Commodus şi anume în anul 180 după Christos, un general roman Sabinianus, după ce a bătut pe Daci (e vorba evident de Dacii liberi din nord), a strămutat în interiorul provinciei 12.000 de familii de ale lor.

Şi în Dacia Pontică (Dobrogea de astăzi), populaţia autohtonă, getică sau dacică, a continuat să existe sub stăpânirea romană. Inscripţiile şi celelalte izvoare istorice ne arată şi aci aşezări cu nume specific dace, precum *Capidava*, *Buteridava*, *Zisnudava*, *Turremuca*, sau persoane purtând nume de aceeaşi origină ca, de pildă, *Daizus*, *Comozous*. Pe lângă Daci sau Geţi, mai erau în Dobrogea şi *Bessi*, un neam tracic, originar din Balcani, emigrat sau colonizat aci. Inscripţiile latine din veacul al II-lea după Christos, ne arată o serie de sate în care locuiau laolaltă colonişti romani şi Bessi de aceştia.

Cât a fost de numeroasă populaţia băştinaşă în Dacia, la sfârşitul războaielor dintre Traian şi Decebal, adică în momentul când ţara e prefăcută în provincie romană şi se începe colonizarea, nu putem şti cu siguranţă. Putem însă bănui. Cu toate pierderile suferite în lupte, cu toată emigrarea unor triburi care nevoind

să se supună imperiului, s'au retras în munţii dela miazănoapte, noi credem că populaţia rămasă a fost în număr însemnat, constituind *majoritatea* locuitorilor noii provincii. Popor de agricultori în primul rând, Dacii au continuat să locuiască mai ales *satele* ţării lor, coloniştii romani stabilindu-se în primul rând în oraşe sau în jurul lagărelor militare. Şi fiindcă au locuit de preferinţă satele, de aceea nici nu avem un număr prea mare de inscripţii pomenind populaţia băştinaşă. Ea nu obişnuia să-şi puie inscripţii funerare, în timp ce orăşenii romani sau greci ţineau mult la aceasta. Nu rezultă însă de loc de aici că aceşti orăşeni ar fi format majoritatea populaţiei, aşa cum au fost înclinaţi unii filologi s'o creadă, făcând *numărătoarea* inscripţiilor din Dacia. Este ca şi cum peste câteva sute sau mii de ani, cineva ar judeca structura etnică a României de azi, luându-se după inscripţiile funerare din cimitirele oraşelor actuale. După socoteala de mai sus, ar fi în drept să conchidă că în România au locuit foarte mulţi străini şi, în orice caz, mai mulţi orăşeni decât ţărani, deoarece aceştia din urmă n'au inscripţii care să-i pomenească. Aşa s'a întâmplat şi în Dacia, acum o mie opt sute de ani. Fiindcă anumite deprinderi şi anumite elemente nu se schimbă în vieaţa popoarelor, iar în reconstituirea trecutului lor, trebue să ţinem seamă, pe lângă documente, şi de indicaţiile pe care ni le dă bunul simţ.

Coloniştii romani. Peste această populaţie băştinaşă, Romanii au adus colonişti. Eutropius, cu exagerarea lui retorică bine cunoscută, ne spune că aceştia au fost « mulţimi nenumărate » din tot imperiul şi că motivul aducerii lor era « pentru a cultiva ogoarele şi a locui oraşele », deoarece Dacia « fusese golită de bărbaţi în timpul războiului îndelungat al lui Decebal ». Noi credem mai de grabă pe Cassius Dio, care sprijinit pe izvoare *contemporane* evenimentelor, ne povesteşte despre numeroasele supuneri de triburi dace faţă de Traian. Dar, lăsând la o parte exagerarea privind numărul coloniştilor şi mai ales nimicirea bărbaţilor băştinaşi, un fapt este exact: Se constată în Dacia colonişti *din toate părţile imperiului roman.* Cei mai mulţi, putem spune imensa majoritate, poartă *nume* romane. Pronumele Aelius se întâlneşte, în inscripţii, de vreo 100 de ori, acela de Aurelius de 150 de ori, Julius de vreo 50 de ori, etc. Evident, aceasta nu înseamnă că purtătorii lor erau cu toţii neapărat de origină curat romană, din Italia sau din pro-

vinciile puternic romanizate. De multe ori, sub un nume specific roman, se ascundea un Grec, un Sirian sau un Dac, după cum am văzut mai sus. Nu e mai puţin adevărat că totuşi elementele *romanizate*, *vorbind limba latină*, au format marea majoritate a coloniştilor veniţi în Dacia. Aceasta rezultă în mod evident şi din împrejurarea — hotărîtoare după părerea noastră — că ei au reuşit să impună localnicilor *limba* lor, ceea ce nu s'ar fi întâmplat dacă ei n'ar fi reprezentat şi o superioritate numerică *între colonişti*.

Au venit şi un număr apreciabil de Greci sau de colonişti de altă origină, dar de cultură şi limbă grecească. S'au găsit o serie de inscripţii scrise în această limbă. Şi unii dintre cei cari le pun au totuşi nume curat romane! Astfel e cazul lui Marcus Memmius Longus din Apulum (Alba-Iulia) sau acela al lui Quintus Axius Julianus, care-şi adaugă însă şi cognomen-ul sau porecla — revelatoare — de Ionios, adică Ionianul, deci Grecul, am zice noi. In tabulele cerate găsite la Alburnus Major, un centru însemnat al regiunii miniere, deci loc de afaceri, proporţia numelor greceşti e cam de 10 la sută, aşa dar apreciabilă.

Socotiţi după regiunile sau provinciile din care au venit, cei mai mulţi colonişti se arată a fi — şi faptul e natural — *din împrejurimile Daciei*. Un număr însemnat au venit din *Illyricum*, adică din partea de apus a Peninsulei Balcanice, din cele două *Moesii*, provinciile de pe malul drept al Dunării, şi din *Tracia*. In regiunea Munţilor Apuseni, lângă Alburnus Major (azi Roşia), era un sat întreg de Dalmaţi, din neamul Piruştilor, pricepuţi în extragerea metalelor; satului i se spunea: *vicus Pirustarum*. Inscripţiile arată în această regiune auriferă nume caracteristice de Dalmaţi, cum este de pildă acel Dasius Verzonis, Pirust din satul Kavieretium, care vinde unuia Maximus Batonis, o fetiţă de şase ani cu numele de Passima, pe 265 de dinari. Dintr'o sută de nume de persoane, menţionate în tabulele cerate găsite la Roşia, vreo 25 au un caracter general tracic, iar 20 sunt pronunţat dalmate. La Alba-Iulia, s'a găsit o inscripţie privitoare la templul ridicat de colegiul *Prosmonilor*, adică a locuitorilor originari, se pare, din oraşul Promona, în Dalmaţia. O altă inscripţie pomeneşte pe un «Titus Aurelius Afer Delmata, chemat cel dintâiu din Splonum», o localitate de asemenea în Dalmaţia. Trebue să adăugăm că numărul coloniştilor de origină tracă şi ilirică

era sporit şi prin soldaţii de aceeaşi origină, cu garnizoana în Dacia şi care, după terminarea serviciului militar se stabileau aci. Au fost astfel în Dacia, colonişti cari aparţinuseră corpurilor de « Traci săgetători », de « Traci cetăţeni romani », de « Bessi », de « Iliri », de « Dalmaţi ».

Intâlnim însă şi colonişti veniţi mai de departe. Unii sunt din Asia Mică, din diferitele oraşe şi provincii ale ei. *Tavianii*, care-şi fac şi un colegiu în Dacia, sunt din oraşul Tavia, în provincia Galatia. Alţii vin din Bitinia, alţii din Caria, alţii din Paflagonia, unii tocmai din Coelesiria. Ei aduceau cu dânşii şi zeii respectivi, cum era de pildă Glycon, zeul adorat în oraşul Abonoteihos din Paflagonia sau Jupiter, căruia-i adăugau însă şi numele oraşului de origine, numindu-se deci *Jupiter Optimus Maximus Heliopolitanus*, adică cel adorat în Heliopolis, *Jupiter Optimus Maximus Prusenus*, adorat în Prusa, *Jupiter Erisenus*, deci din Erisa, etc.

Au venit colonişti şi din *Galia.* O inscripţie aminteşte pe un decurion, sau, cum am zice astăzi, un consilier municipal cu numele Ibliomarus, care era de fel din oraşul Augusta Treverorum, din provincia Belgica a Galiei. De aceeaşi origine celtică trebue să fi fost şi mulţi dintre soldaţii aparţinând corpurilor de trupă galice, spaniole sau britanice care, după isprăvirea serviciului militar, s'au aşezat în Dacia. S'au găsit la noi o serie de diplome militare aparţinând unor asemenea soldaţi, ceea ce înseamnă că li se dăduse pământ aici şi că se stabiliseră pe el, împreună cu familiile lor. Dela aceşti colonişti — civili sau militari — de origine celtă provin inscripţiile care pomenesc zei adoraţi în locurile de unde plecaseră. Astfel e zeul *Vitrimenus*, zeiţa *Nehalennia* şi *Jupiter Bussumarus.*

Până şi din Siria şi din Africa a venit lume în Dacia. O inscripţie aminteşte pe doi neguţători, Aurelius Alexander şi Flavius, *sirieni*, cari fac o dedicaţie lui *Jupiter Optimus Maximus Dolichenus*, aşa dar cel din *Doliche*, oraş în provincia Commagene din Siria (vezi fig. 53). O altă inscripţie ne arată că exista în Dacia şi cultul lui *Sol Hierobulos*, adică al soarelui sfânt, cel adorat în Palmyra. El va fi fost adus de soldaţii corpului de trupă din această localitate, care-şi avea reşedinţa tocmai la noi. Tot în Dacia fuseseră trimise şi alte trupe din acelaşi răsărit îndepărtat, cum erau cohortele de *Commageni* adică din provincia amintită mai sus a Siriei, sau cohortele de *Iturei*, din vecinătatea Palestinei.

Dar din Italia n'au venit coloniști? Se pare că prea puțini. Pe vremea lui Traian, Italia nu mai avea — se vede — un excedent puternic de populație pe care să-l trimită peste hotare. De aceea, se pare că împăratul și fixase ca normă să nu se întrebuințeze în scopuri de colonizare populația Italiei. In sensul acesta trebue să interpretăm pasagiul din Historia Augusta, un izvor istoric roman, în care ni se spune căAntoninus Pius a purtat de grijă Spaniei, colonizând-o cu oameni din Italia, « *împotriva preceptelor lui Traian* » (contra Traianis praecepta).

Fig. 53. — Statuetă de bronz reprezentând pe Jupiter Dolichenus. Găsită la Desa, jud. Dolj. Secolul II—III după Christos. (Muzeul Național, București).

Din Italia au venit, mai ales în primele timpuri, funcționari: administratori, perceptori, vameși și alții de felul acesta; cu vremea, mai ales după edictul lui Caracala din 212, care dădea dreptul de cetățenie romană tuturor locuitorilor imperiului, și ei au fost recrutați, în mare parte, dintre localnici. De altfel, trebue să adăugăm: faptul că nu erau din Italia coloniștii, nu mai prezenta, în vremea aceea, mare importanță. Roma era acum în culmea splendoarei și puterii sale: imperiul cuprindea tot bazinul Mediteranei care putea fi considerată cu drept cuvânt ca o mare romană, « mare nostrum », cum spuneau, cu legitimă mândrie, cetățenii. Romanizarea făcuse progrese uriașe: provincii întregi vorbeau latinește și — ceea ce e și mai important — provincialii *se simțeau* Romani. Era un ideal pentru fiecare din ei să poată ajunge a spune: « civis romanus sum »: « sunt cetățean roman! ». Să nu uităm că însuși condu-

cătorul imperiului în vremea aceea, Traian, nu era din Italia. Așa dar, că n'au venit coloniști din însăși inima imperiului, nu trebue să întristeze pe aceia cari ne-ar dori cât mai romani; procesul de romanizare credem că n'a suferit, dimpotrivă se poate ca el să fi câștigat, deoarece pe de o parte prolificitatea Italioților scăzuse, iar pe de alta e cunoscut zelul pe care-l desfășură cei de curând primiți într'o mare națiune sau o religie superioară. Nu există propagandiști mai buni ca neofiții.

Adăugându-se acești coloniști civili la populația băștinașă, *Dacia a ajuns să aibă în scurtă vreme un număr considerabil de locuitori.* La această creștere au ajutat și condițiile prielnice de traiu, și, de asemenea, și împroprietăririle succesive ale soldaților eliberați din armată, sau, așa cum li se spunea atunci, a *veteranilor.* Acest spor de populație a necesitat și o organizare administrativă din ce în ce mai complexă.

Organizarea administrativă. La început, Dacia a format o singură provincie. Mai târziu, pe vremea împăratului Hadrian, și anume prin anii 119—120, ea s'a împărțit în două: *Dacia superior*, cuprinzând partea dinspre miazănoapte, și *Dacia inferior*, cea din spre miazăzi. Și mai târziu, anume între 8 Iulie 158 și 27 Septemvrie 159, când domnea Antoninus Pius, s'a făcut o nouă împărțire, de data aceasta în trei: *Dacia Porolissensis*, *Dacia Apulensis* și *Dacia Malvensis.* Cea dintâi cuprindea jumătatea din spre miazănoapte a Ardealului, cu țara Crișurilor, inclusiv munții Apuseni și avea capitala la Porolissum, astăzi Moigrad. Dacia Apulensis, numită astfel după orașul de reședință Apulum (Alba Iulia) cuprindea restul Ardealului și Banatul, iar Dacia Malvensis, Oltenia, iar, mai târziu, Muntenia și — poate — și partea de miazăzi a Moldovei până la Prut. S'a crezut multă vreme că vechiul oraș Malva — dela care și-a luat numele și provincia — ar fi fost pe locul unde se află azi Celeiul. O inscripție însă, găsită înainte de războiu de Vasile Pârvan, ne arată că în acest din urmă loc a fost orașul Sucidava. Malva deci trebue să fi fost în altă parte. Unde anume, nu se știe încă.

Fiind la hotarele imperiului, mai expusă, prin urmare, Dacia a fost așezată, ca și alte provincii în aceeași situație, sub supravegherea directă a împăratului. Era așa dar o provincie *imperială*, condusă de un trimis al acestuia, numit *Legatus Augusti pro prae-*

tore, în timp ce alte provincii, situate mai înlăuntrul imperiului erau *senatoriale*, cârmuite fiind de reprezentanţi ai Senatului. Mai târziu, trimisul împăratului a avut un grad mai înalt, numindu-se în loc de *pro praetore*, *pro consule*, ţinând adică loc de consul, şi adăogându-şi la urma titlului, atunci când Dacia s'a împărţit în trei, şi cuvintele *trium Daciarum*.

El era funcţionarul suprem şi lua toate măsurile în legătură cu buna gospodărie a provinciei. Il ajutau trei administratori financiari, câte unul de fiecare provincie; aceştia se numeau *procuratores*. Ei strângeau dările şi repartizau cheltuielile. Proprietarii din Dacia, ca de altfel din întreg imperiul, plăteau mai întâi impozitul pe pământ sau *censul;* el varia după felul terenului, dacă era de agricultură, de păşunat sau pădure, şi reprezenta cam 1 la sută din valoarea lui. Mai exista apoi un impozit pe cap de locuitor, numit *capitaţia*. Asupra moştenirilor se punea un impozit — echivalent cu taxele de succesiune de astăzi — în valoare de 5 la sută: de aceea se şi numea *vicesima* hereditatum, adică a douăzecea parte. La eliberarea sclavilor se plătea de asemenea o dare, numită *vicesima libertatis* sau *manumissionis*. In sfârşit, locuitorii mai erau obligaţi să facă anumite servicii, să presteze unele munci, numite în latineşte *vectigalia*. Ele corespundeau cu *podvezile* noastre şi constau mai ales din transporturi sau cărături.

Pentru încasarea tuturor acestor impozite se cerea evident un corp întreg de funcţionari cari să ajute pe cei trei procuratori. Inscripţiile menţionează pe câţiva din ei. Cunoaştem astfel pe un slujbaş numit *vicesimae libertus*; atribuţiile lui nu sunt însă precizate. Un altul se numea *procurator a caducis*; acesta strângea pe seama statului averile acelora cari mureau fără să lase vreun urmaş, deci, pentru a întrebuinţa expresia juridică a vremii, moştenirile caduce. Un al treilea e intitulat *librarius ab instrumentis censualibus*; el trebue să fi avut vreo atribuţie în legătură cu *rolurile* de impozite, cu arhiva sau scriptele financiare. Un rost asemănător credem că avea şi funcţionarul numit *librarius a rationibus*. *Adjutores tabulariorum* par a fi fost agenţii de recensământ sau agenţi fiscali. Iar *adjutor oficii cornicularior um* era, judecându-l după titlu, un subofiţer din biroul procuratorului.

Impozitele nu se strângeau toate în regie; unele din ele erau arendate, aşa cum se va proceda mai târziu şi în Principatele

Române. Astfel de pildă dările care se plăteau pentru păşunat şi pentru exploatarea sării se dădeau unor arendaşi numiţi *conductores pascui et salinarum*; aceştia achitau dela început suma convenită şi apoi şi-o scoteau, bineînţeles, cu un câştig cât mai mare, dela contribuabili. Tot un astfel de arendaş era şi *conductor commerciorum*; se pare că ale lui erau *vămile*.

In afară de funcţionarii pomeniţi mai sus, de bună seamă vor mai fi fost şi alţii, pe care inscripţiile cunoscute până acum nu-i pomenesc însă. Ca organ superior local, corespunzând organului central care era Legatus Augusti şi colaborând cu acesta, exista în Dacia un *Concilium Provinciarum Daciarum trium*, adică un fel de mic parlament sau un consiliu alcătuit, după cât se pare, din 20 de cetăţeni. El ajuta pe trimisul împăratului în atribuţiile lui jurisdicţionale, în eliberarea de sclavi, în cercetările privitoare la dreptul de cetăţenie; tot el vota adresele de mulţumire pentru împărat sau pentru trimişii acestuia, sub a căror înţeleaptă conducere provincia prosperase, el hotăra ridicarea statuilor, etc.

Reşedinţa lui Legatus Augusti era în capitala provinciei, în Sarmizegetusa. Tot aci se afla şi « preotul încoronat al celor trei Dacii », care slujea la altarul împăratului (« Sacerdos arae Augusti coronatus Daciarum III »). Fiindcă în vremea aceasta împăratul este considerat ca având un caracter divin: i se ridică temple şi i se fac slujbe întocmai ca şi celorlalţi zei. Augustalii sau preoţii care oficiau cultul împăratului aveau la Sarmizegetusa o clădire sau un sediu al lor (Aedes Augustalium), de proporţii impunătoare. Inălţat în jurul anului 155 d. Christos, acest sediu măsura 85 de metri lungime, 65 lăţime, acoperea deci o suprafaţă de 5525 metri pătraţi, mai bine de un pogon.

Organizarea militară. Pentru cucerirea Daciei, fusese nevoie de multă armată. Inscripţiile şi celelalte izvoare amintesc *nouă* legiuni (fiecare legiune număra circa 6000 de oameni), *zece* ale (sau detaşamente de cavalerie), *treizeci şi cinci* de cohorte (detaşamente de infanterie), în afară de cohortele pretoriene care au însoţit de sigur pe împărat, de trupele neregulate şi de marinarii celor două flote de pe Dunăre. In total au luat parte la cele două războaie *cel puţin o sută de mii de soldaţi*. Printre generali se afla, în al doilea războiu, şi viitorul împărat Hadrian; el comanda legiunea Prima Minervia. Evident, după ce Dacia a fost transformată în

provincie romană, cea mai mare parte a acestor trupe a fost retrasă, rămânînd dintre legiuni numai a XIII-a Gemina cu reşedinţa în *Apulum* (vezi fig. 54). Când mai târziu barbarii au început să devie ameninţători şi să facă incursiuni repetate în interiorul provinciei, a mai fost adusă încă o legiune, anume a V-a Macedonica şi aşezată, după anul 167, la Potaissa (astăzi Turda).

Pe lângă acestea, mai erau însă şi o serie întreagă de detaşa-

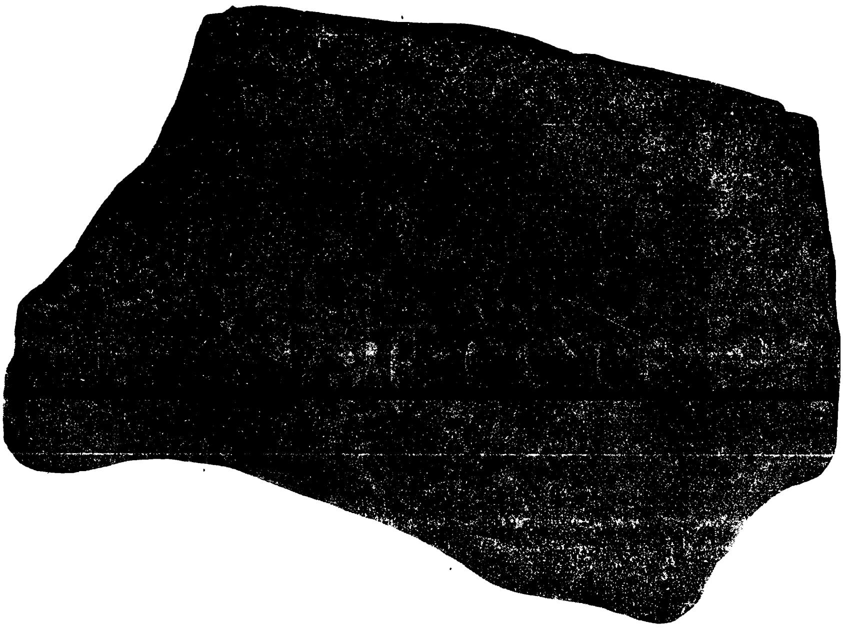

Fig. 54. — Fragment de cărămidă romană cu stampila legiunei a XIII-a Gemina. Se pot distinge cuvintele: LEG(IO) XIII GEM(INA). (Muzeul Militar, Bucureşti).

mente sau corpuri de trupă separate. Astfel, de pildă, la Breţe, în castrul de acolo, îşi avea reşedinţa « Cohors I Bracaraugustanorum », aşa dar o trupă de infanterie; la Căşei, pe valea Someşului era o « Cohors I britannica milliaria civium romanorum »; la Ilişua şi la Romita, tot în Ardeal, în ţinutul Sălajului, o « Cohors II britannica milliaria equitata » prin urmare un detaşament mixt, infanterie şi cavalerie; la Turnu-Severin (pe atunci Drobeta) era o « Cohors III campestris civium romanorum », etc. O diplomă militară, din 17 Fevruarie 110, ne arată că se găseau în

acel moment, în diferite puncte ale Daciei Traiane, 2 ale, 10 cohorte și un corp de pedestrași din Britania (pedites singulares britannici). Pe de altă parte, inscripțiile ne arată prezența a încă 5 ale și 8 cohorte; așadar în total, 7 ale și 18 cohorte, cunoscute *până acum*.

Aceste cohorte și ale cuprindeau soldați din diferite părți ale imperiului roman, uneori foarte îndepărtate. Găsim *Britani*, de dincolo de Canalul Mânecii, *Asturi* și *Lusitanieni* din Spania, *Bosporani* din nordul Mării Negre, *Iturei* din vecinătatea Palestinei, *Antiocheni* din regiunile Antiochiei, *Ubii* dela Rin, din părțile Coloniei, *Batavi* dela gurile acestui fluviu, *Commageni* din Siria, *Gali* din Galia, *Reți* și *Vindelici* din părțile fostei Austrii și ale Germaniei sudice, până și *Numizi* și *Mauri* din nordul Africei. Erau și soldați din ținuturi mai apropiate, aparținând unor neamuri vecine cu Dacii: astfel *Panoni* dela Dunărea de mijloc, unde e azi Ungaria, *Bessi* din Balcani sau poate chiar din cei stabiliți în Dobrogea, și *Traci* tot din Balcani.

Apărarea provinciei era asigurată prin trei feluri de lucrări militare: prin valuri, prin castre și prin așa zisele castele. După cum astăzi, trupele unui corp de armată sau ale unei divizii nu stau toate în aceeași garnizoană, ci sunt repartizate în diferite centre și nu numai la frontiere, ci și în interiorul țării, tot așa și pe vremea Romanilor, soldații unei legiuni nu stăteau cu toții la reședința ei, acolo unde se afla comandantul, templul și tribunalul ei, ci erau împărțiți în diferite tabere sau castre și castele. Acestea se făceau uneori, mai ales când era grabă, în timp de campanie, din pământ și se întăreau cu palisade; de obiceiu însă, castrele erau lucrate temeinic, având ziduri puternice de piatră cioplită și cu turnuri, tot de piatră, la porți (vezi fig. 55). Castrele aveau o formă dreptunghiulară, uneori apropiindu-se de pătrat; suprafața lor varia. Astfel castrul dela Vărădia (Banat) are 2 hectare și 6488 de metri pătrați, dimensiunile fiind de 171 metri pe 154. Cel dela Pantelimonul de Sus (în vechime: Ulmetum) în Dobrogea, are 2, 2040 ha., cu dimensiunile de 140 (latura cealaltă 135,5) metri pe 160. Două drumuri, perpendiculare unul pe celălalt, străbăteau castrul, împărțindu-l în patru părți egale; la extremitățile acestor drumuri erau tăiate în zidul înconjurător cele patru porți prin care se putea pătrunde înăuntru. De jur împrejurul zidului era un șanț adânc — la Vără-

dia, de pildă, de 2,50 m. — care ajuta la apărare. Asemenea castre

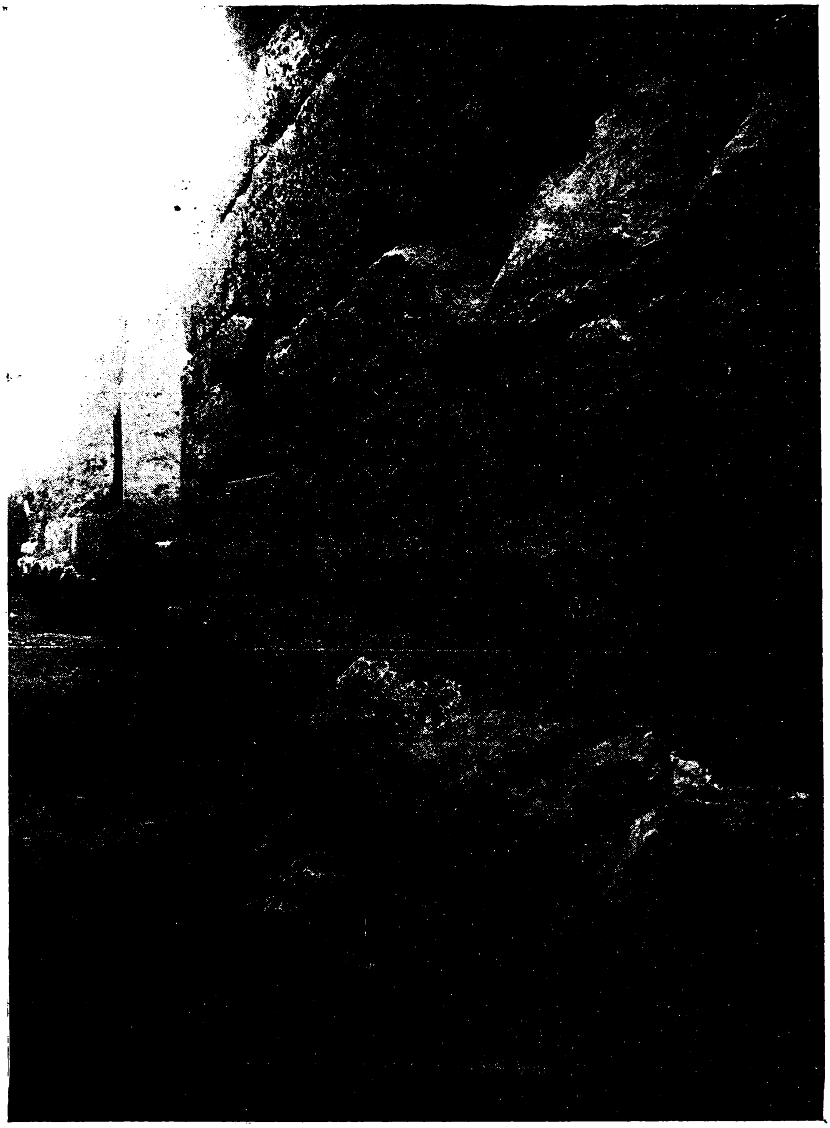

Fig. 55. — O parte din zidul castrului dela Ulmetum, format din blocuri mari de piatră.

au construit multe Romanii în Dacia. O serie era de-a-lungul

Oltului, începând dela vărsarea lui și până la capătul din spre Ardeal a văii prin care străbate Carpații; ele constituiau un lanț întreg de fortificații sau, cum se spunea atunci, un *limes*. S'au găsit ruine de castre, de-a-lungul acestui limes, la *Islaz*, la *Slăveni*, la *Romula* (astăzi Recica), la *Acidava* (Enoșești, lângă gara Piatra-Olt), la *Rusidava* (Drăgășani), la *Pons Aluti* (Ioneștii Govorei), la *Buridava* (Slăvitești-Boroneasa, la sud de Râmnicul-Vâlcei), la *Castra Traiana* (Gura Văii), la *Arrutela* (satul Bivolari, în fața Coziei), la *Praetorium* (lângă satul Racovița-Copăceni), la *Pons Vetus* (Câineni), la *Caput Stenarum* (Boița). In Oltenia, s'au mai descoperit ruine de castre la *Drobeta* (Turnu-Severin), la *Puțintei* și la *Bumbești*, pe drumul care ducea dela Drobeta la pasul Vâlcanului, la *Răcari*, între Craiova și Filiași (nu se știe cum se numea acest loc în vremea Romanilor) și la *Castra Nova* (Drăgănești, în jud. Romanați). Limesul oltean a fost ridicat, se pare, chiar în timpul lui Traian.

In Banat, pe drumul care ducea dela Lederata la Tibiscum, era mai întâi un castru lângă satul *Vărădia*: se crede că acolo se afla localitatea dacică Argidava sau Arcidava, pomenită atât în harta lui Ptolemeu cât și în Tabula Peutingeriană (vezi fig. 56); venea apoi, mai spre nord, castrul dela *Centum Putea* (Surduc) și cel dela *Tibiscum* (Jupa). Pe drumul celălalt, care suia pe valea Cernei, erau, începând dela miazăzi, castelele dela *Dierna* (lângă Orșova), *Praetorium* (Plugova) și dela *Teregova*.

In Ardeal, găsim un șir întreg de castre *la hotare* sau în apropierea lor; altele sunt *în interiorul țării*. *Până acum*, s'au descoperit, spre *miazănoapte*, dealungul Someșului, castrele dela *Tihău*, dela *Cășei*, și dela *Ilișua*; câteși trele aveau ca punct de sprijin castrul dela *Gherla*.

Spre răsărit, dealungul Carpaților vulcanici, erau castre la *Orhei*, în apropierea Bistriței, la *Brâncovenești*, pe Mureș, la *Călugăreni*, pe Niraj, la *Sărata*, pe Târnava Mică, la *Inlăceni*, între Târnave, la *Odorhei*, pe Târnava Mare, la *Mărtiniș*, între Târnava Mare și Homorod, la *Păuleni*, pe Homorod, la *Olteni*, pe Olt, la *Comolău*, pe Pârâul Negru, și la *Brețc*, aproape de trecătoarea Oituzului.

Spre miazăzi, erau castrele dela *Râșnov*, dela *Tâlmaciu*, aproape de Sibiu, și cele trei castre care păziau pasul Vâlcanului, unul pe *Vârful lui Petru* și alte două pe muntele *Comărnicelul*.

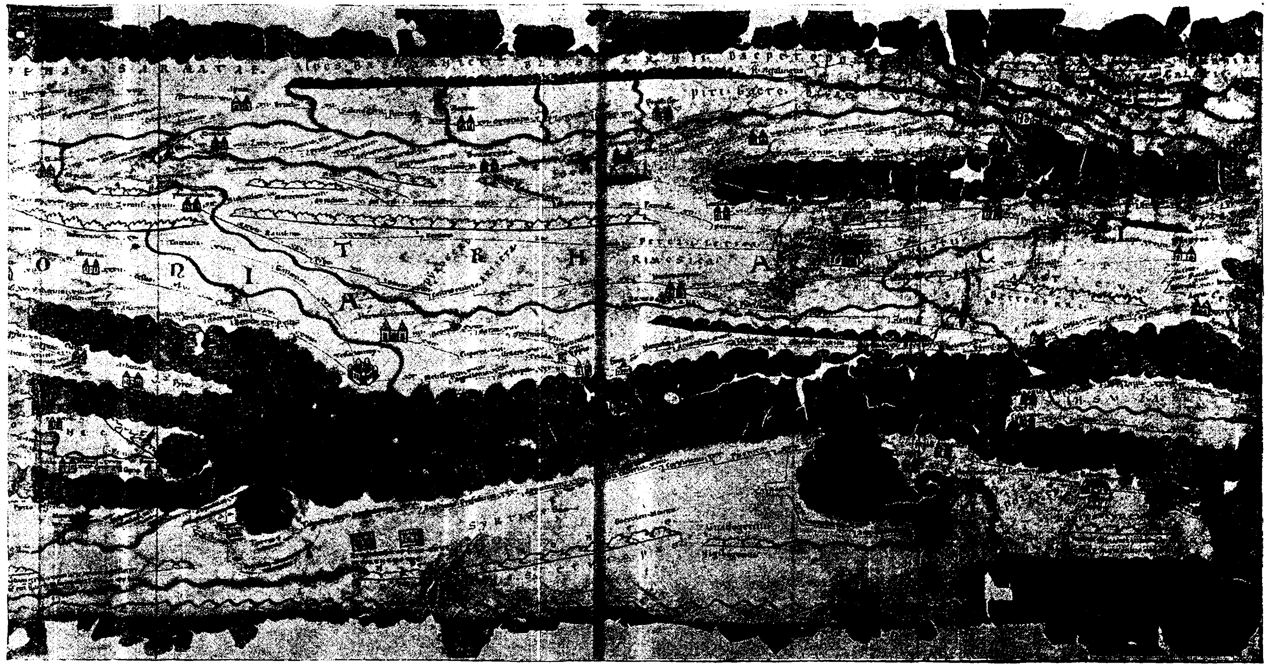

Fig. 56. — Un fragment din Tabula Peutingeriană. In partea de sus e Dacia. Se observă Dunărea cu afluenţii ei şi cu Delta precum şi şoselele ce străbat Dacia Traiană şi Dacia Pontică. Dealungul şoselelor sunt scrise numele oraşelor şi distanţele, calculate în mii de paşi, dintre ele. Astfel între Apulum (pe hartă în colţul de sus, la stânga: *Apula*) şi Brucla sunt XII mii de paşi.
(Biblioteca Naţională, Viena).

Spre apus, era un castru la *Micia*, pe valea Mureşului, un altul la *Bologa*, pe valea Crişului Repede, un al treilea la *Bucium*, între Crişul repede şi Beretău, şi al patrulea, la *Bozna*, pe Agrişul.

In interiorul Ardealului, exista un şir de castre dealungul drumului dintre Porolissum şi Napoca şi anume, începând dinspre miazănoapte, la *Romita*, la *Unguraş*, la *Zutor* (Optatiana), la *Gârbău* şi la *Gilău*. Pe Mureş, erau castre la *Germisara*, spre răsărit de Deva, la *Apulum* şi poate la *Bogata*; pe Târnava Mică, la *Cetatea de Baltă* şi, poate, la *Dicio Sân Martin*; pe Târnava Mare, la *Sighişoara*, iar pe Olt, la *Cincşor* şi la *Hoghiz*, lângă vărsarea Homorodului. In sfârşit, s'au mai găsit resturi de castre la *Roşia* (Alburnus Major), în munţii Apuseni, la *Orăştioara*, pe Beriu, şi la *Apoldul de Sus*, pe drumul care lega Apulum cu Valea Oltului.

In Moldova se cunosc până acum castrele dela *Poiana*, pe malul stâng al Siretului, aproape de confluenţa Trotuşului şi cel dela *Barboşi*, la vărsarea Siretului în Dunăre.

In Muntenia de răsărit şi de mijloc, s'au descoperit până acum trei castre: unul la *Dichiseni*, spre nord-est de Călăraşi, altul la *Filipeşti*, în partea de nord a Bărăganului, cel de al treilea care e şi cel mai bine cunoscut, deoarece aici s'au făcut săpături, la *Drajna de Sus*, lângă Vălenii de Munte. In schimb, în partea de apus, s'a constatat un şir întreg de fortificaţiuni, având direcţia nord-sud şi constituind marginea estică a *limes-ului* oltean. Căci acest *limes*, întocmai ca şi fortificaţiile moderne, nu se reducea numai la o singură *linie*, ci cuprindea o întreagă *zonă* întărită. El începe la satul Flămânda, lângă Dunăre, se îndreaptă, pe valea Vedei şi a Cotmenei, spre pasul Bran şi se termină în Transilvania, la Braşov. S'au descoperit, de-a-lungul acestui limes muntean, treisprezece castre, dintre care patru sunt duble. Se pare că această linie de apărare a limes-ului a fost făcută pe timpul lui Septimiu Sever, unul din împăraţii care s'au îngrijit mai mult de Dacia. Şi dealungul Dunării, din Banat până la Barboşi, lângă Galaţi, erau puncte întărite. Ceva mai departe de fluviu, la vreo 10 kilometri, era castrul dela *Frumoasa*, pe malul Vedei.

In afară de castre, Romanii au mai făcut, pentru apărarea provinciei, şi mai multe *valuri*. Un val (în latineşte *vallum*) se alcătuia dintr'un şanţ destul de lat şi de adânc al cărui pământ

era așezat lângă șanț și paralel cu el, formând astfel un dublu obstacol pentru cel care venea din afară: întâiu o adâncitură, apoi o ridicătură. Din distanță în distanță, valul era prevăzut cu posturi de observație, având garnizoane permanente. Câteodată, valul avea și lucrări făcute din piatră. Un asemenea val, în formă de arc, se pare că au construit Romanii în partea de nord-vest a Daciei, între Someș și Crișul Repede. Urmele lui se văd între Beltiuc (pe Crasna) și Oradea Mare, pe o distanță de 160 de kilometri; el apăra orașul Porolissum și împiedica accesul pe văile celor două râuri prin care se putea ajunge în inima Ardealului.

Trei valuri aproape paralele străbăteau Banatul, plecând dela Dunăre și ajungând la Mureș: unul mai spre apus, întinzându-se dela gura Tisei până la Arad; al doilea la mijloc, dela Cubin la Fibiș, cu o întrerupere între Alibunar și Opatița; al treilea spre răsărit, dela gura Carașului la Șiria, deasemenea cu o întrerupere de vreo 10 kilometri, după satul Butin. Aceste valuri apărau provincia împotriva Iazygilor Metanaști care erau așezați în câmpia dintre Tisa și Dunăre.

In sudul Moldovei, exista un val care plecând dela Adjud și trecând prin Poiana, pe Siret, prin Foltești, aproape de Prut, ajungea pe malul de apus al limanului Conduc, la 10 kilometri spre miazăzi de Tatar-Bunar. Am arătat mai înainte (p. 68) că el se atribue guvernatorului Moesiei din anii 52 și 53 după Christos, lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus; ar fi deci anterior cuceririi Daciei de către Traian. Alți cercetători îl consideră posterior cuceririi; el apăra drumul care ducea dela Tyras în Dacia, străbătând Carpații pela Oituz. Tot în Moldova, dar mai spre miazănoapte, era un alt val, între Leova, pe Prut, și Copanca, pe Nistru, orientat spre nord; un al treilea, orientat deasemenea spre nord, apăra capul de pod dela Barboși, întinzându-se dela Șerbești, pe Siret, la Tulucești, pe malul lacului Brateș. Alte două valuri, fără a putea preciza dacă ele se datoresc tot Romanilor, se întindeau: între Mingir și Zărnești, dealungul Prutului, și între Palanca și Șabolat, dealungul limanului Nistrului.

In sfârșit, în Dobrogea, erau două valuri paralele care o străbătea dela vest spre est, tocmai în partea cea mai strâmtă, adică dela Cernavoda la Constanța. Unul din ele, de pământ, avea 52 de castele și a fost ridicat, după cât se pare, de către Traian;

celălalt, de piatră, avea 27 de castele şi se datoreşte lui Constantin cel Mare, împăratul care a restaurat şi oraşul *Tropaeum*.

Dela o vreme, în faţa atacurilor tot mai frecvente ale barbarilor, n'a mai fost suficientă numai apărarea prin castre, castele şi valuri: *s'au întărit prin ziduri puternice şi oraşele.* O inscripţie din anul 248 ne arată că în jurul coloniei Romula, armata ridicase un zid de apărare, pentru care cetăţenii recunoscători mulţumesc împăratului şi fiului său. E interesant de observat că în româneşte cuvântul care designează aşezarea omenească întărită nu vine dela vreun termen tehnic, de fortificaţie, precum arx, castellum sau castrum, ci dela cuvântul civitas. « Cetatea » pentru noi a fost aşa dar tocmai aşezarea civilă, oraşul întărit, iar nu construcţia specială militară.

Aşezarea valurilor, limes-urilor şi castrelor nu este o dovadă peremptorie că Dacia romană se întindea numai până acolo: ele nu trebuiau să coincidă *neapărat* cu hotarele provinciei. Ca şi astăzi, lucrările de apărare se făceau uneori şi în interiorul ţării şi anume în locurile care trebuiau apărate în deosebi sau care se potriveau mai bine în acest scop. A fost o greşeală faptul că s'a considerat drept hotar estic al Daciei munţii Carpaţi, avându-se în vedere, între altele, şirul de castre din această parte. Dovadă, descoperirile ulterioare care ne-au arătat prezenţa unui castru mai spre răsărit, la Poiana, pe malul *stâng* al Siretului şi în urma cărora trebue să adăugăm deci stăpânirii *romane* toată partea sudică a Moldovei.

Oraşele şi satele. In Dacia, ca în întreg imperiul roman, au existat, din punct de vedere administrativ, trei feluri de aşezări: colonii, municipii şi sate (vici sau pagi). Primele două erau aşezări urbane; ultimele, aşezări rurale. In ordinea importanţei şi a drepturilor, veneau întâi coloniile, apoi municipiile şi, la urmă, satele.

Coloniile erau alcătuite din cetăţeni romani având *toate* drepturile; ei puteau, aşa dar, între altele, să aleagă la Roma pe înalţii demnitari şi să fie, la rândul lor, aleşi; se bucurau deci de « jus sufragii » şi de « jus honorum ». Unele colonii sunt considerate ca făcând chiar parte din Italia, se bucură deci de « *jus italicum* », care conferă privilegiul de a nu plăti dările directe. Coloniile constituiau centre puternice de romanizare; aşezate în mijlocul popu-

lației străine — sau, cum se spunea atunci, *peregrine* — ele exercitau asupra acesteia o deosebită influență.

Municipiile erau orașe cu mai puține drepturi decât coloniile. Locuitorii lor reprezintă sub raportul juridic un stadiu intermediar între peregrini și coloniști. Cu vremea, municipiile puteau fi ridicate la rangul de colonii, după cum satele (vici sau pagi) puteau fi făcute municipii. Dar chiar între municipii erau anumite deosebiri: unele aveau mai multe drepturi, altele mai puține. Prin această diferențiere, Romanii, care au avut întotdeauna un remarcabil simț politic, provocau o adevărată emulațiune și dădeau în același timp și un impuls acțiunii de asimilare.

Coloniile și municipiile erau conduse de câte un consiliu municipal numit *ordo decurionum*, alcătuit — se pare — din 20 de consilieri sau decurioni. Dintre aceștia, se alegeau, în colonii, *doi*, iar în municipii, *patru*, care aveau aproximativ atribuțiile primarilor și ajutorilor de primari de astăzi. In plus, ei puteau și judeca. De aceea li se spunea chiar *duumviri*, respectiv *quatuorviri jure dicundo*. Dintre quatuorviri, unul era mai însemnat, numit *primus*: acesta ar fi primarul de azi, ceilalți ajutorii. Quatorvirii se alegeau pe câte un an; duumvirii, se pare, pe cinci. Decurionatul a fost la început o deosebită cinste, legată de anumite privilegii și avantaje: membrii lui aveau dreptul să poarte togă cu bandă lată de purpură — ceea ce constituia o mare onoare — ; la solemnități și la jocuri li se rezervau locurile cele mai bune; în epoca mai veche, aveau și avantaje de ordin material. Cu vremea însă — paralel cu slăbirea administrației imperiului — sarcinile și obligațiile decurionilor, la început moderate, au devenit tot mai mari și în cele din urmă excesive, așa încât această demnitate ajunsese să fie considerată ca o pedeapsă. In faza ultimă, decurionii erau responsabili de *strângerea birurilor*, pe care trebuiau să le garanteze cu averea lor; de aceea nu puteau să facă vânzări sau donații. Când se organizau serbări, se împărțeau alimente săracilor sau se făcea vreun dar împăratului, decurionii iarăși erau puși la contribuție. Această evoluție în rău a decurionatului nu constitue însă un fenomen unic sau local. In toate timpurile și în toate țările, se pot vedea cazuri de acestea: o demnitate sau un titlu, care la început constituia o onoare, ajunge cu vremea să fie o povară. Și în Principatele Române se întâlnesc asemenea cazuri.

In afară de decurioni şi de duumviri sau quatuorviri, administraţia oraşelor mai cuprindea şi pe *edili*, care se îngrijeau de problemele de estetică, de construcţii, şi pe *questori*, care corespundeau casierilor comunali de astăzi. Bine înţeles, toţi aceştia aveau şi subalterni.

Se mai obişnuia apoi ca oraşele să aibă şi câte o persoană sus pusă, care să le sprijine sau să le ia apărarea când se ivea prilejul. De pildă, la fixarea impozitelor sau la stabilirea prestaţiunilor extraordinare. Asemenea persoane se numeau *patroni* sau *defensori*. Cunoaştem pe unul din patronii Sarmizegetusei: este chiar guvernatorul provinciei, trimisul împăratului, propretorul Claudius Tiberius Fronto.

Satele erau locuite de obiceiu de populaţia autohtonă. De multe ori însă se aşezau în ele şi colonişti romani; unele « vici » erau formate chiar, ca în Principatele Române, mai târziu, de urmaşii primului colonist, al cărui nume îl şi purta satul respectiv.

Ptolemeu, întemeiat şi pe izvoare mai vechi, anterioare cuceririi romane, notează în harta sa un număr important de oraşe în Dacia: 44 de toate. Dintre ele, o parte ne sunt atestate şi prin inscripţii sau alte izvoare istorice; o altă parte, nu. De aici nu trebue însă să tragem concluzia că acestea din urmă au dispărut în urma prăbuşirii statului dac. Se poate foarte bine ca descoperiri noi să certifice şi existenţa lor, după cum s'a întâmplat în ultimul timp cu *Piroboridava*. Această localitate, pomenită de Ptolemeu, nu mai apărea în celelalte izvoare istorice, până când un papirus, descoperit recent, ne-a dovedit că ea continua să existe la începutul secolului al II-lea şi că Romanii trimiseseră acolo în garnizoană un detaşament din Cohors I Hispanorum veterana al cărei lagăr era la Drajna de Sus.

Alte oraşe, care nu apar la Ptolemeu, sunt atestate prin inscripţii. Pe baza mărturiilor istorice cunoscute *până acum*, se constată că au existat în Dacia Traiană următoarele oraşe şi localităţi mai importante (vezi harta 4):

1. *Sarmizegetusa* (astăzi satul Sarmizegetusa), sau, cu numele complet, Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa (vezi fig. 57). Impăratul însuşi îi dăduse rangul de colonie. Aci era reşedinţa guvernatorului şi a preotului celor trei Dacii. 2. *Apulum* (astăzi Alba-

Iulia), centru important, reşedinţă a Daciei Apulense, reşedinţă a Legiunii a XIII-a Gemina şi nod însemnat de drumuri. Se constată că oraşul are simultan—încă din timpul Antoninilor—atât titlul de *colonie* cât şi pe cel de *municipiu.* Explicaţia pare a fi următoarea: la Apulum erau în realitate două oraşe: unul, vechiul oraş dac, căruia i se dăduse titlul de *municipiu,* celălalt, format în jurul *canabelor* legiunii, adică a caselor clădite lângă lagărul militar, case în care locuiau negustorii şi familiile soldaţilor. Acestui nou oraş se pare că i se dăduse titlul de *colonie.* Numărul inscripţiilor şi celelalte ştiri istorice pe care le avem, arată că Apulum a fost un oraş foarte populat. Noi credem că el era cel dintâi în privinţa aceasta în Dacia, întrecând însăşi capitala Sarmizegetusa. 3. *Napoca* (astăzi Cluj), este amintită ca municipiu pe vremea lui Antoninus Pius, într'o inscripţie pusă de corporaţia sau colegiul Galaţilor, locuitori aci. Sub Marcus Aurelius, a fost ridicată la rangul de colonie. 4. *Malva,* a cărei aşezare nu se cunoaşte încă, era municipiu din timpul lui Traian. Primeşte titlul de colonie tot sub Marcus Aurelius. La Malva

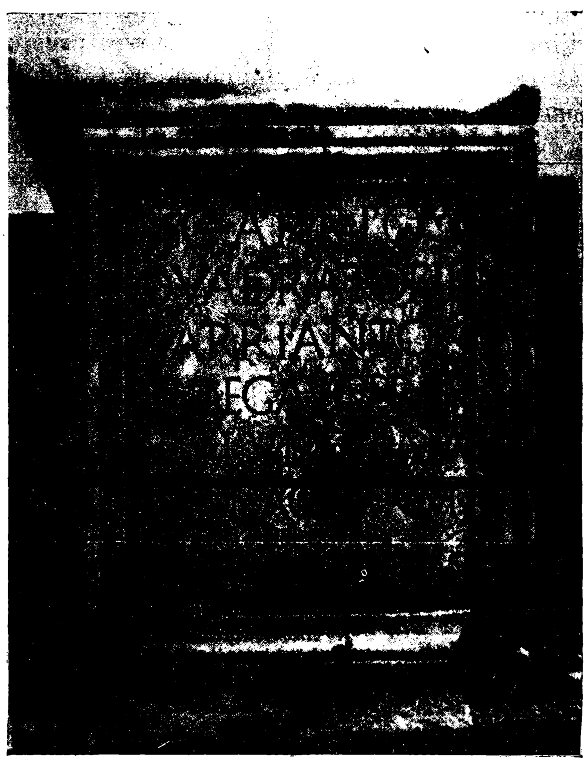

Fig. 57. — Inscripţie romană având în ultimele două rânduri numele: COL(ONIA) ULP(IA) TRAIA(NA) AU(GUSTA) DAC(ICA) SARM(IZEGETUSA). (Muzeul din Sarmizegetusa).

era reședința Daciei Malvense. 5. *Drobeta* sau *Drobetis*, *Drubetis* (astăzi Turnul-Severin), municipiu pe vremea lui Hadrian (poate chiar pe vremea lui Traian), este făcută colonie de către Septimius Severus, la sfârșitul secolului al II-lea (între anii 193 și 210). *Acest împărat s'a ocupat de aproape de Dacia; poate fi socotit chiar ca un al doilea ctitor al ei.* Tot el ridică la rangul de colonie și orașul 6. *Dierna* (lângă Orșova de azi), așezat în apropiere de Drobetis, precum și 7. *Patavissa* sau *Potaissa* (astăzi Turda), pe care îl făcuse mai întâi municipiu. 8. *Romula* (astăzi Recica, în jud. Romanați), e municipiu din primele timpuri; o inscripție din anul 248, pe vremea împăratului Filip Arabul, o numește *colonie* a sa: el i-a acordat deci acest rang superior. 9. *Aquae* (astăzi Călan, în județul Hunedoara), spre nord de Sarmizegetusa, e pomenită cu același rang de colonie, într'o inscripție de pe la începutul veacului al treilea.

Așa dar, nouă orașe despre care știm sigur că au fost *colonii*. Dintre ele, cinci și anume Sarmizegetusa, Dierna, Apulum, Napoca și Patavissa, sunt arătate ca beneficiind de « jus italicum ».

Despre câteva orașe știm sigur că au fost municipii. În această categorie intră: 10. *Porolissum* (astăzi Moigrad), capitala Daciei Porolisense; 11. *Tibiscum* (Jupa, lângă Caransebeș, în Banat) și 12. *Ampelum* (astăzi Zlatna, în Munții Apuseni), centrul regiunii aurifere din Dacia.

Sunt apoi o serie de localități despre care n'avem până acum — cu câteva excepții ce se vor indica lămurit — știri precise în privința rangului lor, dacă erau anume colonii, ceea ce pare puțin probabil, municipii sau simple sate (vici sau pagi). Iată-le, pe provincii:

In **Banat**: *Lederata* (în fața orașului Viminacium, de pe țărmul moesic al Dunării), *Apo* (Oreșaț, pe Caraș), *Arcidava* (azi, se pare, Vărădia), *Centum-Putea* sau *Putei* (Surduc), *Berzobis* (Jidovin, pe Bârzava), *Azizis* (Ezeriș, pe Bogonici), *Caput-Bubali* (între Delinești și Valea Boului). Acestea erau situate pe drumul vestic care pleca dela Dunăre (Lederata) și ajungea la Tibiscum. Ordinea în care le-am înșirat noi este dela miazăzi spre miazănoapte. Pe același drum, Geograful Ravenat notează localitatea *Potula* și, în regiunea Arcidavei, *Canonia*. Tot în Banat, pe drumul estic, care pornea dela Dierna, lângă Dunăre, spre a

ajunge, unindu-se cu cel dintâi, la Sarmizegetusa, și în aceeași ordine, se aflau localitățile *Ad Mediam* (astăzi Mehadia), *Pretoriae* sau *Praetorium* (lângă Plugova), *Ad Pannonios* (Cornea), *Gaganis* — la Geograful Ravenat *Gazana* — satul (Slatina), *Masclianis* (Cârpa), *Acmonia* (lângă comuna Zăvoi).

In **Oltenia,** găsim localitățile: *Amutria*, (la vărsarea Motrului în Jii); ea se afla la treizeci și șase de mii de pași de Drubetis; *Pelendava*, mai spre răsărit cu încă treizeci și cinci de mii de pași (nu se știe precis unde a fost situată; se crede că prin părțile Craiovei); *Castra Nova* (Drăgănești; cunoaștem și distanța care o despărțea de Pelendava: douăzeci de mii de pași); *Acidava* (la satul Enoșești lângă Piatra-Olt) și *Rusidava* (lângă Drăgășani); distanța între ultimele două localități: douăzeci și patru de mii de pași. Apoi, pe valea Oltului, dela miazăzi spre miazănoapte: *Pons-Aluti*, așezat deci chiar pe Olt, lângă un pod (azi Ioneștii Govorei); *Buridava*, la treisprezece mii de pași mai spre nord, la Slăvitești-Boroneasa, (la sud de Râmnicul-Vâlcii); *Castra Traiana*, pe malul stâng, deci în **Muntenia,** la o distanță de ultima de douăsprezece mii de pași (la Gura Văii, imediat la nord de R.-Vâlcea); *Arutela*, pe același mal, la nouă mii de pași mai spre nord (la satul Bivolari, în fața Coziei); *Praetorium*, cu cinsprezece mii de pași spre nord de Arutela, tot pe malul stâng, în dreptul gurii Lotrului, lângă satul Racovița-Copăceni; în sfârșit, *Pons Vetus*, pe același mal, cam în dreptul Câinenilor.

Trecând în **Ardeal,** găsim, în continuare, pe același drum care răspunde la Apulum, localitățile: *Caput Stenarum* sau *Stenarum*, la capătul din spre Ardeal al defileului Oltului și la o distanță de nouăsprezece mii de pași de Pons-Vetus (satul Boița); apoi *Cedonie*, la douăsprezece mii de pași de Stenarum (Gușterița, lângă Sibiu) și — ultima înainte de Apulum — *Sacidava*, depărtată de aceasta din urmă cu cincisprezece mii de pași și de *Cedonie* cu douăzeci și patru de mii.

Intre Apulum și Patavissa se aflau *Brucla* (pe lângă Aiud) și, mai spre nord de ea, *Salinae* (Uioara), unde se găseau mine de sare sau ocne. Intre Napoca și Porolissum, drumul trecea prin *Optatiana* (Gârbău), *Largiana* (Zutor) și *Cersie* (la Geograful Ravenat, *Certie*: unde este azi Romita). Ca să mergi dela Apulum la Sarmizegetusa, trebuia să dai prin *Blandiana*, *Germisara* (pe

Mureş, la Cigmău) şi *Aquae* (lângă satul de azi Călan), ultima fiind, după cum o arată numele, staţiune balneară. Geograful Ravenat pune pe acest drum şi localităţile *Petrae* (Piatra sau Pietrile, pe româneşte), a cărei aşezare nu ne e cunoscută, şi *Burticum*, situat între Blandiana şi Germisara. Dela Sarmizegetusa la Tibiscum treceai prin *Pons Augusti* (Marga) şi *Agnavia* (Sacul, lângă Marga). Ptolemeu pomeneşte, în vestul Daciei, poate spre apus de Munţii Apuseni, prin Bihor, localitatea *Ulpianum* (*Οὐλπιανόν*), al cărei nume arată legătura cu împăratul Traian. Alte ştiri asupra ei nu avem. In răsăritul Ardealului, poate pe la pasul Ghimeşului, acelaşi izvor aminteşte localitatea *Angustia* (*'Αγγουστία*). Numele ei arată că era situată în munţi, la o trecătoare sau vreun loc strâmt.

In Munţii Apuseni, graţie tabulelor cerate, cunoaştem o serie întreagă de localităţi din vremea romană. Era mai întâi *Alburnus Major* (astăzi Roşia), un centru foarte însemnat al exploatării miniere. Lângă el se afla un alt centru important, *Abruttus* (azi Abrudul). Iar în jurul acestora, o sumă de sate (vici), locuite cele mai multe de autohtoni, dar unele şi de mineri veniţi de aiurea, cum se întâmplă, în general, în locurile unde se exploatează aurul. Astfel era satul *Kavieretium*, în care constatăm că locuiau *Pirusti*, originari din Dalmaţia; aceştia îşi aveau de altfel şi un sat întreg al lor, *Vicus Pirustarum*, lângă Alburnus Major. Tabulele cerate indică apoi satele *Immenosum Majus*, *Resculum*, unde era şi o *statio* adică un post de pază militar, *Deusara*, *Kartum*, *Cerna*, *Marcinium*, *Sclaieta* şi *Toveta*.

Inscripţiile ne mai dau numele a câteva sate (vici sau pagi) din Ardeal: *Micia*, la Veţel, spre apus de Deva, arătat ca *pagus* şi *statio* în acelaşi timp; *Samum*, la Căşeiu, spre miazănoapte de Dej, arătat ca *vicus*, şi un sat, în regiunea Someşului, al cărui nume ni s'a păstrat numai fragmentar: *R..ul(um) vicus An....* Dar ce înseamnă aceste câteva sate cunoscute faţă de mulţimea celorlalte, ale căror nume nu le vom şti niciodată, deoarece ţăranii daci şi apoi daco-romani nu se gândeau să puie inscripţii. E suficient să spunem, de pildă, că numai în judeţul Romanaţi s'au descoperit *până acum* urmele a *treizeci şi cinci* de sate romane.

Pentru a completa lista localităţilor cunoscute din Dacia Traiană, trebue să mai amintim încă o serie, a căror aşezare e însă nesigură. Ptolemeu citează în sud-estul Ardealului sau în

nord-estul Munteniei, localitatea *Pirum* (*Πίρουμ*) care este probabil forma prescurtată a numelui (Statio) Ad Pirum. Tot el amintește localitatea *Pinon* (*Πίνον*), în sud-vestul Munteniei, care ar putea fi iarăși o formă prescurtată din Ad Pinum. O inscripție descoperită în Asia Mică pomenește «*satul Valentinianus*» (vicus Valentinianus), în «provincia Dacia» iar Geograful Ravenat notează pe drumul care duce — prin sudul Moldovei și prin Ardeal — dela

Fig. 58. — Mască de bronz, găsită la Carsium (Hârșova). E o adevărată operă de artă. (Muzeul Național, București).

Tyras la Porolissum următoarele localități: *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum* și *Congri*. Unde veneau precis toate acestea, nu se știe. In sfârșit, în acest ultim izvor găsim localitatea *Bacauca*, al cărei nume amintește, în partea lui finală, neamul dacic al Caucoensilor și ținutul Caucaland.

In Dobrogea sau — cum socotim noi că i s'ar putea spune cu mai mult temeiu decât Sciția Mică — în *Dacia Pontică*, stăpânirea romană a protejat vechile așezări și a creat altele noi.

Cetăţile greceşti dela malul mării şi-au văzut mai departe de negoţul lor. Histria, căreia Romanii îi întăresc printr'o serie de acte (ultimul dat în anul 100 de Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei) toate privilegiile ei, Tomi, unde a fost exilat Ovidiu, Callatis cea cu zidurile puternice şi Dionysopolis, patria lui Acornion, au cunoscut, sub paza legiunilor, o epocă de linişte şi siguranţă. « Pax romana » a fost o realitate şi în aceste ţinuturi de margine ale imperiului, deşi nu tot aşa de completă şi de îndelungată ca în alte ţări, mai ferite.

De-a-lungul Dunării, întâlnim în vremea aceasta, următoarele localităţi (vezi harta 5): *Transmarisca*, pe locul Turtucaiei de astăzi; *Durostorum*, cetate puternică, al cărei nume—de origine celtică: vezi Durocortorum în provincia Belgica a Galiei—s'a păstrat în Dârstorul românesc de mai târziu (azi Silistra); aci s'a născut vestitul general Aëtius care a oprit năvala Hunilor la Mauriacus, în Galia; *Sucidava*, la satul Mârleni, aşezare rurală, care nu trebue confundată cu omonima ei din Oltenia, dela Celei; cetatea *Axiopolis*, la satul Hinogul, spre sud de Cernavoda; în apropierea ei, şi anume, pe malul Dunării, Romanii exploatau o mare carieră de piatră ale cărei urme se văd şi astăzi foarte bine; *Capidava*, aşezare civilă şi castru militar, lângă actualul sat Calachioi, vreo 20 km. spre nord de Cernavoda; *Carsium* pe locul Hârşovei de astăzi (vezi fig. 58); *Cius* (actualmente Eski-Sarai) mai spre miazănoapte, dominând, ca şi Capidava şi Carsium — câmpia munteană; *Beroe* (lângă satul Ostrov) *Troesmis* (azi Igliţa) unde şi-a avut lagărul, înainte de a fi mutată la Patavissa, legiunea V-a Macedonica; *Arrubium*, cu nume celtic, unde e azi Măcinul; *Dinogetia*, la Bisericuţa, în faţa Galaţilor; *Noviodunum*, aşezare la început celtică, pe locul Isaccei; *Aegyssus*, pe locul oraşului Tulcea, şi *Salsovia*, pe braţul Sfântul Gheorghe, pe înălţimile dealului numit astăzi Beştepe, spre vest de Mahmudia. Dintre toate aceste localităţi, ştim sigur numai despre Durostorum că a fost municipiu.

In interiorul Dobrogei, inscripţiile ne arată o serie de oraşe şi sate. In prima categorie intră: *Abrittus* sau Abruttus, în sud, lângă satul actual Abtatcalesi; el are deci acelaşi nume ca şi *Abruttus* din Munţii Apuseni; era o cetate puternic întărită. Spre nord-est, lângă monumentul ridicat în amintirea biruinţei din războaiele dacice (vezi fig. 59 — 61), se afla *Tropaeum Traiani*. Cam la

jumătate drumul între aceste două așezări urbane pare a fi fost « *Civitas-Ausdec*... », un centru important administrativ, reședință

Fig. 59. — Metopă (sculptură așezată în partea de sus) a Trofeului lui Traian, reprezentând pe un legionar roman ducând doi prizonieri cu brațele legate la spate printr'un lanț de fier. (Muzeul Militar, București).

a unui « territorium » (ar corespunde cu plasa noastră). Numele, din nefericire, nu s'a păstrat întreg; el este însă în orice caz tracic,

poate chiar dacic. Mai spre nord, în mijlocul Dobrogei, venea

Fig. 60. — Metopă dela Trofeul lui Traian reprezentând un călăreț sarmat. (Muzeul Militar. București).

Ulmetum, ridicat sub protecția castrului de aci. Intre acesta și Aegyssus era *Ibida* (pare-se, la Slava Rusă).

In a doua categorie, a satelor, enumerăm, începând tot așa, dela miazăzi spre miazănoapte: *Vicus Amlaidina*, spre vest de lacul Tekirghiol, *Vicus Clementianus*, situat în partea centrală a Dobrogei, pe drumul ce ducea dela Tomi la Capidava; spre nord-est de acesta *Vicus Casianum* sau *Casianus*, aproape de care se găsea și o peșteră mare. El făcea parte din «teritoriul» cetății Histria, în jurul căreia era un grup întreg de sate: *Vicus Quintionis* sau

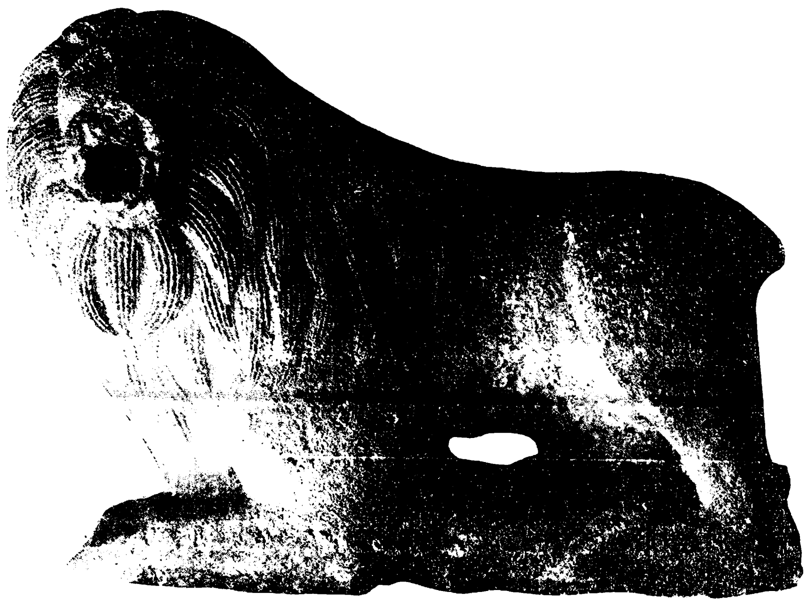

Fig. 61. — Unul din leii de piatră care împodobeau Trofeul lui Traian. (Muzeul Național, București).

satul lui Quintio, întemeietorul roman, *Vicus Celeris*, al cărui nume poartă iarăși amintirea întemeietorului, *Vicus Secundini*, același caz, *Buteridava* cu terminația specific dacă, apoi două sate ale căror nume nu ni s'au păstrat întregi, inscripțiile fiind fărîmate: *Vicus Parsal* și *Vicus C...coss.*. Același e cazul cu numele satelor din jurul orașelor Tomi și Callatis. In jurul celui dintâi era un *Vicus Turris Muca...* și un *Vicus Sc...ia*, iar în jurul celui de al doilea un *Vicus Val...* și un *Vicus Ce...* Spre nord de Callatis erau, pare-se, *Vicus Sardes* și *Vicus Asbolodeina*. In teritoriul orașului Tomi găsim un *Vicus Narcisianus*; apoi

lângă Hârşova, *Vicus Verobrittianus*; la Babadag, un *Vicus Novus*, adică Satul Nou; în apropiere, un *Vicus Petra* sau *Petrae*, la Camena de astăzi, iar în partea de miazănoapte, pe lângă Isaccea, un *Vicus Siribuendu*... In afară de *Sucidava*, *Capidava* şi *Buteridava*, mai erau în Dobrogea, cu nume tot aşa specific dacice, următoarele aşezări: *Sagadava*, *Zisnudava* şi *Muridava*.

Bineînţeles, şi aici, în dreapta Dunării, ca şi în stânga ei, nu cunoaştem azi decât un foarte mic număr din aşezările rurale de odinioară. Cunoştinţele noastre vor spori de sigur, odată cu săpăturile arheologice. Dar numele celor mai multe din aceste aşezări nefiind pomenite în inscripţii sau în alte izvoare istorice, vor rămâne pierdute pentru totdeauna. In orice caz, faptul că din vechile aşezări rurale şi urbane, dar mai ales rurale, de dinainte de cucerirea şi colonizarea romană, atâtea poartă numiri dacice şi încă din cele mai caracteristice, cu terminaţia -dava, faptul acesta justifică pe deplin denumirea nouă de *Dacia Pontică* pe care am dat-o ţinutului dintre Dunăre şi Mare, Dobrogei de astăzi. Faţă de Sciţi care au reprezentat, într'un anumit moment numai, elementul dominant, de aceea numirea, inexactă sub raportul etnic, de *Scythia Minor* — Dacii se arată a fi fost şi aici elementul autohton, cel mai numeros, locuind în special satele ţării. *Dobrogea este un străvechiu pământ dacic, moştenire lăsată nouă de Dromihetes, de Remaxos, de Buerebista şi de Decebal.*

Drumurile. Una din specialităţile Romanilor, constituind un adevărat titlu de glorie al lor, au fost drumurile. De când încep ştirile istorice şi până astăzi, nimeni n'a construit şosele mai bune decât ei. Aceste şosele sunt unul din elementele esenţiale care explică întinderea şi durata stăpânirii romane. Când cucereau o ţară, primul lucru pe care-l făceau legionarii erau castre şi şosele: deci locuri de apărare şi drumuri pe care să poată circula armata şi, apoi, negustorii, coloniştii, funcţionarii, toată lumea care venea în urma soldaţilor pentru a organiza şi — de ce n'am spune-o — foarte adeseori pentru a exploata noua provincie.

Drumurile romane nu erau largi: două căruţe abia puteau trece una pe lângă cealaltă. In schimb erau foarte bine lucrate. Astăzi nu facem decât să revenim la acest principiu al lor. E inutil să faci o şosea naţională de 14 metri lăţime din care numai jumătate să fie carosabilă. Mai bine faci una de 7 metri, dar temeinic construită.

Șoselele romane se lucrau în felul următor: se așeza mai întâi un strat gros de bolovani și unul de prundiș legate ambele în ciment, acel ciment extraordinar care devenea mai tare decât piatra și a cărui formulă n'o mai cunoaștem. Deasupra acestor straturi se puneau apoi plăcile de piatră, de dimensiuni mari, foarte bine legate între ele și care făceau bloc cu temelia pe care erau așezate. Construite astfel, nu e de mirare că urmele șoselelor romane se mai pot vedea în unele regiuni și astăzi, după aproape două mii de ani. Asemenea resturilor de schelete geologice, ele sunt suficiente pentru a ne face o idee lămurită despre mărimea și puterea organismului pe care l-au susținut. Strămoșii noștri au fost așa de impresionați de trăinicia acestor drumuri și, în general, a construcțiilor romane, se vede foarte numeroase în Dacia, încât au dat cuvântului *pavimentum* care înseamnă în limba latină: arie făcută din pietriș și mortar bătut, podea de cameră, pavaj de stradă, stradă pavată cu piatră sau cărămidă, un înțeles pe care nu-l mai are în nicio limbă romanică, anume acela de *pământ*. Deși cunoșteau evident și cuvântul *terra* care a dat în românește *țară*. Pavimentum e unul din termenii a căror istorie aruncă lumină asupra unei epoci întregi din trecutul nostru.

Pe lângă șoselele acestea pe care le putem numi imperiale, mai erau, evident, și altfel de drumuri, mai puțin îngrijite. Unele aveau numai un strat de prundiș; altele erau simple șleauri. De sigur că n'au lipsit în Dacia Traiană, în multe locuri, drumurile de pământ de care se folosiseră mai înainte Dacii și pe care le vor folosi după aceea, în tot cursul istoriei lor, urmașii Daco-Romanilor.

Și în privința drumurilor romane din ținuturile noastre, cercetările sunt abia la început. Cunoaștem numai o parte a lor și nici acelea pe toată întinderea. Vor trebui încă multe campanii de săpături pentru ca să ne putem da seama de întreaga rețea de șosele care acoperea Dacia. Până acum s'au stabilit următoarele: Exista o șosea principală care străbătea provincia dela un cap la celălalt, plecând dela Dunăre și ajungând la Porolisum. Ea pornea dela Lederata, în Banat, trecea prin Arcidava, Centum Putei, Berzobis, Azizis, la Tibiscum, iar de aci pe valea Bistrei, prin localitatea Pons Augusti, la Sarmizegetusa. Din capitală pleca apoi spre nord-vest trecând prin Aquae, Germisara și Blandiana și ajungea la Apulum unde era un important nod de șosele. De

aci urca pe Mureş până la Salinae, apuca spre miazănoapte la Potaissa şi Napoca şi, după aceea, prin Optatiana, Largiana şi Cersie, ajungea la Porolissum. Un « miliarium » adică un stâlp de piatră indicând distanţele (cum sunt azi stâlpii chilometrici) aşezat între Potaissa şi Napoca în anul 108, dovedeşte că şoseaua exista *îndată după cucerire.*

Din această şosea principală porneau o sumă de şosele laterale. La Tibiscum, se desfăcea o şosea care urca pe Timiş în sus, trecea prin localităţile Masclianis, Gaga, Ad Panonios, Ad Mediam şi răspundea la Dierna, pe Dunăre. De aci, pleca spre răsărit, la Drobeta, (unde, prin podul lui Traian, se făcea legătură directă cu şoseaua de pe ţărmul drept, pe care, în regiunea Cazanelor, tot împăratul pusese s'o taie în stâncă; inscripţia, din anul 100, se vede şi astăzi), apoi mergea la Amutria, la Pelendava şi se unea, după ce străbătuse de-a-curmezişul Oltenia, cu şoseaua care urca pe Olt în sus. Aceasta din urmă pornea dela Dunăre, prin două braţe, unul dela vărsarea Oltului, din dreptul Islazului de astăzi, celălalt dela Sucidava (Celei); ele se uneau la Romula; de aci înainte, şoseaua mergea de-a-lungul Oltului, trecând prin toate localităţile şi castrele limesului alutan, până la ieşirea nordică a defileului, la Caput Stenarum. Aci ea se bifurca: o ramură apuca spre răsărit, pe valea Oltului şi răspundea la Oituz, cealaltă ramură se îndrepta spre nord-vest, trecea prin Cedonie şi Sacidava şi răspundea la Apulum. Din şoseaua care străbătea Oltenia de-a-curmezişul, dela vest spre est, se desfăcea la Drobeta o şosea care mergea în spre nord-est, prin satele de azi Cătune, Rovinari şi prin Târgu-Jiu, trecea apoi prin pasul Lainici şi ajungea la Sarmizegetusa. Dealungul Dunării era o şosea dela Drobeta şi până la Giurgiu. Din ea se desfăcea la Bechet şoseaua care urca pe Jii în sus şi se unea în dreptul Craiovei cu şoseaua principală ce străbătea Oltenia dela apus spre răsărit. La Flămânda, lângă Turnu-Măgurele, se desfăcea şoseaua care mergea spre nord, dealungul limesului cis-alutan; ea se unea la satul Gresia, lângă Ruşii-de-Vede, cu şoseaua ce venea dela Zimnicea, trecea apoi munţii pe la Bran şi răspundea, în dreptul Feldioarei, se pare, în şoseaua ce mergea la pasul Oituzului. Tot dela Dunăre mai plecau încă două şosele spre miazănoapte: una dela Giurgiu, prin Bucureşti, Ploeşti, Drajna şi pe valea Teleajenului, în Ardeal; cealaltă

dela Călărași, peste Ialomița, apoi pela răsărit de satul Filipești, pe malul Buzăului spre Focșani și Adjud, unde se unea cu șoseaua ce mergea pe valea Trotușului și, pe la Oituz, tot în Ardeal.

Dela Apulum pleca o șosea care cobora pe Mureș, trecea prin Micia și ajungea, credem, până la hotarul dinspre vest al provinciei; urmele ei se cunosc astăzi până la Cenadul Nemțesc. Tot dela Apulum pornea și șoseaua care deservea regiunea auriferă, răspunzând la Ampelum și Alburnus Major, cu o ramificațiune, de sigur, spre Abruttus. O altă șosea, începând dela Salinae, urca pe Mureș în sus, se îndrepta spre Odorhei, unde se întâlnea cu șoseaua care venea dela Apulum dealungul Târnavei Mari, cobora spre miazăzi, urma câteva vreme cursul Oltului și apoi trecea Carpații prin pasul Oituzului. După aceia, pe valea Trotușului, ajungea la confluența cu Siretul, unde se găsea castrul dela Poiana și, în sfârșit, urma valea Siretului până la Barboși unde se făcea legătura pe de o parte cu șoseaua de pe țărmul drept al Dunării, pe de altă parte, cu șoseaua care mergea la Tyras și la Olbia. Din șoseaua principală, pornea, la Napoca, o ramificație spre răsărit, pe valea Someșului Mare, spre munții Rodnei, unde erau minele de argint (vezi harta 4).

In Dobrogea sau Dacia Pontică, erau trei șosele mai însemnate, care străbăteau țara dela miazăzi spre miazănoapte. Una mergea de-a-lungul Dunării, continuând șoseaua din Moesia și trecea prin toate așezările de aci, începând cu Transmarisca și isprăvind cu Salsovia. Cea de a doua era paralelă cu țărmul mării și lega între ele cetățile grecești dela Dionysopolis până la Histria, unindu-se apoi cu șoseaua dunăreană la miazănoapte de Halmyris. Cea de a treia străbătea Dobrogea prin mijloc, pornind dela Abrittus, trecând prin Tropaeum Traiani, prin Ulmetum până la Ibida unde se bifurca, o ramură apucând spre Aegyssus, cealaltă spre Noviodunum. Aceste trei șosele principale erau apoi legate între ele printr'o serie de șosele transversale, care fac din Dobrogea unul din ținuturile cele mai străbătute de drumuri ale imperiului roman (vezi harta 5).

In afară de șoselele lucrate, cu plăci de piatră sau, simplu, cu pietriș, au mai fost însă, după cum arătam mai înainte, și multe drumuri naturale. Unul din ele a urmat valea Ialomiței, unind Dobrogea cu Ardealul. Un altul trebue să fi fost pe valea Argeșului.

Și valea Buzăului credem că a avut drumul său, ca una ce leagă în scurt și ușor Siretul inferior și Dunărea cu partea sud-estică a Ardealului. Un drum secundar trebue să fi fost de asemenea și pe valea Mostiștei, în Muntenia, o regiune bine populată din cele mai vechi timpuri (vezi fig. 62).

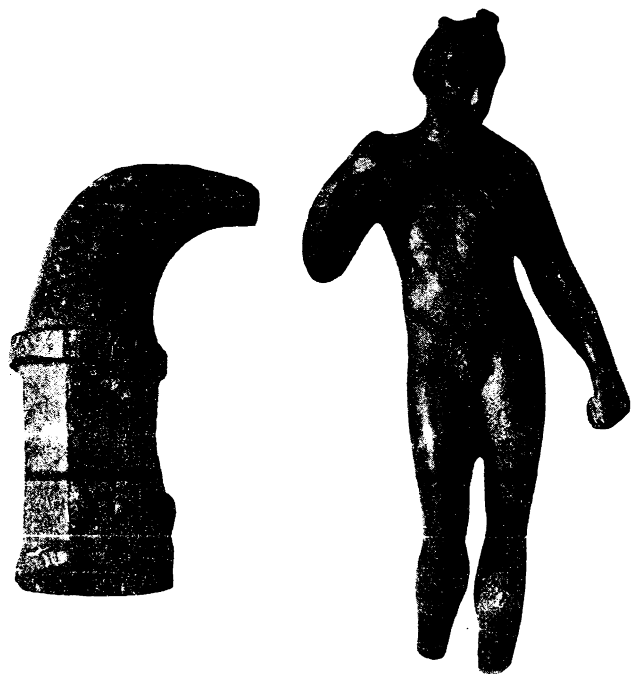

Fig. 62. — Statuetă de bronz înfățișând pe Apollo. Vârf de stindard sau de baldachin, tot de bronz, in formă de cap de acvilă. Găsite amândouă la Lacul Tei. Secolul I — II după Christos. (Muzeul Municipiului București).

Vieața economică. Vieața economică a unei țări nu se schimbă ușor, ea fiind în funcție de anumite elemente de caracter geografic care sunt permanente. Aceasta cu atât mai mult în epoca veche, în care descoperirile tehnicei moderne nu existau. De aceea, Dacia Traiană a continuat, în linii mari, vieața economică a Daciei lui Decebal și Buerebista. Ocupațiile de căpetenie au rămas tot agricultura și creșterea vitelor. Reprezentările de pe monumentul funerar al lui Gaius Julis Quadratus, primar în Capidava pe vremea împăratului Hadrian, au, sub acest raport, o valoare simbolică. Pe o

faţă a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtând sarica până la glesne; pe altă faţă, un ţăran arându-şi ogorul cu un plug tras de doi boi. Sunt îndeletnicirile milenare ale oamenilor de pe pământul nostru. Şi acum se exportă grânele: prin oraşele dela mare sau în Moesia, şi acum se cultivă viţa de vie, aşa cum constatăm la Sucidava, în sudul Olteniei. Păşunile şi fâneţele statului sunt însă date unor arendaşi numiţi *conductores pascui* cărora le plătesc acei care-şi trimit vitele pe aceste terenuri.

Romanii au dat o deosebită atenţie *minelor* din Dacia, în special celor de aur. Cea mai mare parte a acestora din urmă aparţinea împăratului care avea aci un funcţionar superior însărcinat cu exploatarea lor, numit *procurator aurariarum*. Acesta era ajutat de un *subprocurator aurariarum* şi de un corp întreg de funcţionari, dintre care cunoaştem pe *tabularius* (poate directorul contabilităţii), pe *adjutor tabularii*, pe *ab instrumentis tabularii*, pe *dispensator* (casierul!), pe *subsequens librariorum* (arhivarul) şi pe *villici* (supraveghetori). Funcţionarii superiori erau *liberti*, adică sclavi liberaţi de ai împăratului, ceilalţi erau simpli sclavi imperiali. Existau şi mine particulare pe care proprietarii lor le exploatau în regie sau le închiriau. Ni s'au păstrat în tabulele cerate mai multe contracte de închiriere de acestea. Iată unul din ele: Memmius Asclepi, neştiutor de carte, închiriază lui Aurelius Adjutor o mină pe termen de şase luni, adică din ziua facerii actului, 20 Mai 164 după Christos, până la 13 Noemvrie a aceluiaşi an. Preţul este de 70 de dinari. Dacă proprietarul ar dori să revoace contractul, el trebue să plătească arendaşului drept despăgubire o sumă de 1 dinar şi un sfert, adică 5 sesterţii, pe zi. La rândul său, arendaşul va plăti aceeaşi despăgubire, în cazul când nu achită arenda la termenele fixate, proprietarul fiind ţinut să-l aştepte numai trei zile peste aceste termene. Dacă se va întâmpla ca, în cursul exploatării, să pătrundă apa în mină, atunci se va scădea din arendă o sumă proporţională cu paguba suferită. Contractul este făcut în satul Immenosum Majus; scrie Flavius Secundinus; martori sunt: Titus Beusantis zis şi Bradua şi Socratio Socrationis.

In Munţii Apuseni erau opt centre de exploatare a aurului, cele mai însemnate din toată Dacia. Un alt centru se afla la Rodna unde se exploata şi argintul; alte două în Banat, la Sasca şi la Moldova. Extragerea metalului preţios se făcea prin sdrobirea

cvarțului aurifer și prin spălarea lui apoi printr'un curent de apă. S'a găsit într'o pădure, la Buda, lângă Criș și în apropiere de mine, o piuă mare de fier care a servit, pare-se, tocmai la sdrobirea minereului. Aurul se mai extrăgea și din nisipul râurilor, așa cum vor face mai târziu, în Principate, zlătarii.

In afară de aur, se mai exploata *sarea*, *fierul* și *marmura*. Sarea se scotea în mai multe locuri: la *Salinae*, astăzi Uioara pe Mureș, la Cojocna, la Ocna Dejului, la Rupea, pare-se și la Ocna Sibiului (nu știm cum îi zicea pe atunci). Ea se exporta în Panonia unde acest articol lipsea și chiar în Italia. Exploatarea sării era dată arendașilor care aveau și pășuni, de aceea titlul lor întreg suna: *conductores pascui et salinarum.*

Știm precis că existau și mine de fier în Dacia. O inscripție din vremea lui Antoninus Pius, găsită la Apulum, vorbește de locul unde se extrage fierul. E probabil că acest împărat dăduse ordinul de exploatare. Nu știm unde se aflau aceste mine (inscripția e trunchiată!), probabil însă că în aceleași locuri ca și astăzi.

In ce privește marmura, ea s'a scos din carierele dela Bucova (Poarta de Fier, pe unde treci din Ardeal în Banat) și dela Grădiștea. S'a constatat că grăuntele marmorei din aceste două cariere este identic cu grăuntele blocurilor pe care sunt săpate unele din inscripțiile găsite în Dacia. Ceea ce implică exploatarea lor în acea vreme. La începutul secolului trecut se mai vedeau încă în aceste două cariere diferite sculpturi și semne din vremea Romanilor. Azi nu se mai vede nimic.

Vreo industrie mare nu e pomenită în Dacia Traiană. Existau însă ateliere în care se fabrica *ceramica* obișnuită, populară, oalele, vasele, chiupurile de ale căror resturi sunt pline stațiunile săpate. Erau apoi ateliere în care se lucra fierul, făcându-se secerile, cuțitele, cosoarele de vie și celelalte unelte de care aveau nevoie localnicii.

Inscripțiile pomenesc în orașe pe *centonarii* adică pe croitori, pe *fabri* care sunt și meseriașii în general, dar au și înțelesul special de fierari, pe *lecticari* sau cei care duc cu lectica pe călătorii comozi ai orașelor, așa dar un fel de hamali ai antichității, purtând însă nu mobile, ci oameni. Ramura aceasta a transporturilor era de altfel bine reprezentată în Dacia: găsim menționați pe corăbieri sau luntrași *(nautae)* care făceau transporturi pe Dunăre și cursurile

mari de apă, ca Mureşul şi Oltul; pe *dendrofori* sau plutaşi şi pe *utriculari*. Aceştia din urmă par a fi fost tot un fel de plutaşi, care se foloseau însă de burdufuri de piele drept plute. Nu suntem bine lămuriţi asupra rostului lor.

Asupra comerţului Daciei, asupra mărfurilor importate şi exportate precum şi asupra negustorilor de aci, avem puţine ştiri. O inscripţie ne vorbeşte de «negociatores provinciae Apulensis», aşa dar, de «negustorii din provincia Daciei Apulense», care se constituiseră într'un colegiu saù o corporaţie şi care sunt recunoscători lui «Crassus Macrobius, defensorul—sau protectorul—lor cel mai bun»; acesta le apărase, se vede, interesele. O altă inscripţie găsită, ca şi cea de mai sus, tot la Apulum, aminteşte pe «Titus Aurelius Narcisus negociator». Alţi doi neguţători, arătaţi ca Sirieni, anume Gaius Gaianus şi Proculus Apollophanes, fac în acelaşi oraş o dedicaţie lui Jupiter Dolichenus. In sfârşit, tot în acest centru urban foarte populat, mai găsim pomeniţi într'o inscripţie încă doi neguţători, pe Aurelius Alexander şi Aurelius Flavius. Pentru celelalte oraşe n'avem ştiri, dar le putem lesne suplini. O ţară cu bogăţiile Daciei şi cu populaţia ei deasă trebue să fi avut şi un schimb activ de mărfuri. Ca şi astăzi, mai ales în oraşe — şi am văzut cât de multe erau — trebue să se fi aşezat negustorii.

Fig. 63. — Cap de statuetă, de pământ ars, găsit la Tomi. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

Importul şi exportul Daciei Traiane era, în linii mari, acelaşi ca în epoca anterioară. Trimitea peste hotare materii prime, şi, între altele, mult preţiosul aur — şi aducea obiecte manufacturate şi produse sudice. (vezi fig. 63 şi 64). Există o inscripţie care aminteşte de nişte articole ce se exportau *în Egipt*. Din nefericire, inscripţia e trunchiată aşa că nu ştim natura articolelor. Un negustor din Dacia, Aurelius Aquila, care avea şi demnitatea de decurion al oraşului Potaissa, se stabilise pentru afaceri la Salonae (pe coasta Dalmaţiei); pe un altul, cu nume grecesc, Elios Arianos Alexandros, decurion al Sarmizegetusei, îl găsim la Mitilene; ca aceştia, vor mai fi fost atâţia alţii în marile centre comerciale ale lumii vechi, având birouri de import şi export. Se făceau şi operaţiuni de bancă. O mică probă ne-o dă contractul de asociaţie din 28 Martie, anul

167, prin care Cassius Frontinus şi Julius Alexander fac o societate de împrumut (mai exact ar trebui să-i zicem societate de cămătărie, fiindcă ei întrebuinţează chiar expresia de « societas danistaria », iar *danista* în latineşte înseamnă cămătar), pe termen de 16 luni. Primul aduce drept capital suma de 500 de dinari, în numerar sau daţi deja cu dobândă, iar cel de al doilea 267 de

Fig. 64. — Sticlărie greco-romană (vase şi fiole) găsită la Tomi. Din cauza vechimei, sticla e irizată. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

dinari. Câştigul şi paguba ce vor rezulta prin acordarea de împrumuturi, se vor împărţi pe din două (aequis portionibus). Contractul este făcut în localitatea Deusara din regiunea auriferă a Munţilor Apuseni şi ni s'a păstrat scris pe o tabulă cerată. Unul din cei doi asociaţi de mai sus, Julius Alexander, se vede că se ocupa în mod obişnuit cu astfel de operaţiuni, deoarece cunoaştem încă un act din 20 Octomvrie, anul 162, prin care el împrumută pe un oarecare Alexander Cari cu 60 de dinari.

In special în regiunea minelor de aur, afacerile trebue să fi fost foarte numeroase. Acte, ca cele două de mai sus, ne fac să le putem bănui. E de altfel caracteristic că mai toate știrile despre transacțiile comerciale din Dacia, provin — până acum — din această regiune.

Vieața socială. Colegiile. Stăpânirea romană aduce cu ea o stratificare socială mai complicată decât cea anterioară, când nu existau decât nobili, oameni de rând și sclavi. Acum societatea se compune din diferite categorii, având fiecare sub raportul juridic o situație aparte. In frunte veneau *cetățenii romani*, având toate drepturile, așa dar cei din colonii și veteranii. Aceștia, la eliberarea din armată, care avea loc după 25 de ani dela încorporare, deveneau, dacă nu fuseseră de mai înainte, cetățeni romani și căpătau și o bucată de pământ sau un lot, în deplină proprietate. După cetățenii romani cu toate drepturile, veneau aceia cu drepturi limitate — să le zicem cetățeni de clasa a II-a — și anume locuitorii municipiilor. Și aceștia nu aveau toți aceeași situație: erau unele municipii cu drepturi mai mari, altele cu drepturi mai mici. Romanii introduseseră o întreagă gradație, foarte utilă sub raportul emulației și acela al asimilării. După aceștia veneau *peregrinii*, adică băștinașii, Dacii. Ei nu erau cetățeni romani; vor deveni numai după edictul lui Caracala, din 212, care a dat dreptul de cetățenie tuturor locuitorilor imperiului. La urmă de tot veneau *sclavii* sau robii, care n'aveau libertate personală și niciun drept, fiind în puterea stăpânilor lor. Ei se recrutau din prinșii de războiu și din cei răpiți sau cumpărați de negustori din diferitele părți ale lumii vechi, de pe coastele Mării Negre, ale Asiei, ale Africei, etc. In fiecare oraș mai mare era, alături de târgul de vite, și un târg de sclavi. Aceștia erau împărțiți pe categorii, după vârstă, sex, aptitudini sau cunoștințe. Cei care știau vreun meșteșug valorau mai mult; bătrânii aveau prețul cel mai mic.

In afară de categoriile sociale de mai sus, credem că au existat în Dacia, cel puțin în secolul al III-lea, și *coloni*. Ei nu trebue confundați cu locuitorii coloniilor, deoarece reprezintă cu totul altceva și anume: sătenii legați de pământ, de moșia pe care se află. Ar corespunde iobagilor de mai târziu din Ardeal sau vecinilor din Principate.

Nu se știe până acum de când datează instituția colonatului în imperiul roman. Nu există nicio lege care s'o institue. Primul text oficial care vorbește de coloni, constituția din anul 332 după Christos, a lui Constantin cel Mare, îi consideră ca bine cunoscuți, deci existând demult. Se crede că acești coloni datează din primele timpuri ale imperiului: ei erau țărani, care din cauza birurilor și a cheltuelilor exploatării lor agricole, se înglotaseră în datorii față de proprietarii moșiilor pe care stăteau. Când fiscul începe apoi să ceară impozitele nu direct dela fiecare cultivator, ci global, pentru toți, dela proprietarul moșiei respective, acesta are interes să lege de pământ pe zișii cultivatori, să nu-i lase să plece în altă parte, deoarece, în cazul acesta, el suportă paguba, plătind impozitul din punga lui. In felul acesta, cultivatorul, din liber cum era mai înainte, ajunge legat de moșia pe care se hrănește, ajunge *colon*. El trebue să o cultive din tată în fiu, fără s'o poată părăsi, și are anumite obligațiuni de muncă și dări față de proprietarul ei. Constituția din 332 spune lămurit: «Cel la care se va găsi un colon aparținând altuia, va trebui nu numai să-l restitue domeniului unde s'a născut, dar să plătească și impozitul (în latinește: caput) acelui colon pe timpul cât a stat la el».

Instituția colonatului, care se desvoltă mai ales pe marile exploatări agricole, se constată documentar in diferite părți ale imperiului roman, în Italia, în Asia, în Egipt, în Illyricum. Fustel de Coulanges, istoricul francez, care s'a ocupat de aproape cu această problemă, adaugă și Galia, unde exista — spune el — o instituție asemănătoare colonatului încă înainte de cucerirea romană. Noi credem că nici Dacia n'a făcut excepție. Coloni trebue să fi fost și aici, în ținuturile noastre; ei lucrau pe moșiile marilor proprietari și pe domeniile statului. Documente n'avem în sensul acesta, e adevărat; ceea ce afirmăm mai sus, o facem cu titlul de ipoteză, dar această ipoteză e cerută de logica istorică.

Una din instituțiile sociale cele mai bine cunoscute ale Daciei sunt *colegiile*. Se înțelegeau prin acest termen asociațiile făcute de persoane având aceeași *meserie* sau același *loc de origine etnică* sau aceeași *religie*, în scop de ajutor reciproc la nevoie, de asigurare a cultului și de petrecere în comun. Ele corespund cu corporațiile și cu cluburile noastre, fiind una și cealaltă în același timp.

Un colegiu trebuia să aibă un număr minim de membri care să plătească o cotizație anuală; el era condus, ca și orașele, de un sfat sau un consiliu de *decurioni*, care alegeau din sânul lor pe un *magister* (azi i-am zice președinte) și pe un *commagister* (vicepreședinte). Cel dintâi trebuia să depună o sumă drept garanție pentru buna administrare a fondurilor colegiului. După decurioni, veneau *principales*, adică fruntașii; iar după aceștia, membrii obișnuiți. Colegiile aveau și câte un înalt protector, numit patron sau defensor, care le lua apărarea în caz de nevoie. Ele posedau clădirile lor proprii, în care erau sălile de întrunire și de ospețe, și steaguri sau embleme speciale.

Inscripțiile ne arată că existau în Dacia următoarele colegii: 1. Colegiul *centonarilor*, adică al croitorilor, la Apulum; 2. Colegiul *dendroforilor*, adică al plutașilor, în același oraș; 3. și 4. Colegiul *fabrilor*, adică al fierarilor (are însă și înțelesul de meșteșugar, în general), unul la Sarmizegetusa și altul la Apulum; 5. Colegiul corăbierilor sau luntrașilor (*nautae*), la Apulum; 6. Colegiul *lecticarilor*, adică al purtătorilor de lectice (vezi mai sus, p. 155), la Sarmizegetusa; 7. Colegiul *negustorilor* din provincia Apulum, în orașul cu același nume; 8. Colegiul *aurarilor*, adică al căutătorilor de aur. Aceste opt colegii grupau, așa dar, membri având aceeași *meserie*. Urmau apoi: 9. Colegiul *Asianilor*, adică al celor originari, în general, din Asia, la Napoca; 10. și 11. Colegiul *Galaților*, adică a celor originari din Galatia, în Asia Mică, unul la Germisara, altul la Napoca; 12. Colegiul *Prosmonilor*, adică al celor originari, se pare, din orașul Promona (în Dalmația), la Apulum. Aceste patru colegii aveau așa dar drept criteriu de asociație locul de origine. In sfârșit, veneau colegiile cuprinzând pe adoratorii aceleiași divinități: 13. Colegiul *Isidei*, adică al celor care se închinau zeiței egiptene Isis, la Potaissa; 14. Colegiul lui *Jupiter Cernenus*, adică al adoratorilor acestei divinități, la Alburnus Major.

Din cotizațiile plătite de membri se dădeau ajutoare în caz de boală sau de deces. Avem în privința aceasta un document foarte interesant care ne desvălue în același timp și o parte din organizarea unui colegiu; e vorba de circulara pe care o dă, în ziua de 9 Fevruarie a anului 167, președintele colegiului lui Jupiter Cernenus, anume Artemidorus Apolloni și cei doi chestori, Valerius Niconis și Offas Menofilli, prin care anunță următoarele:

din cei 54 de membri ai acestui colegiu, câţi erau la început, n'au mai rămas, la Alburnus Major, decât 17; Julius Juli, comagistrul colegiului, n'a mai dat pe la sediu chiar din ziua în care a fost ales; el, preşedintele, a predat socotelile membrilor prezenţi şi a primit îndărăt cauţiunea pe care o depusese; nu au mai avut loc întruniri şi nici nu a mai depus nimeni contribuţiile pentru înmormântări sau daruri în termenul prevăzut de lege; aşa dar, face cunoscut în mod public că dacă vreunul din membri ar muri, urmaşii lui să nu creadă că mai există colegiul şi deci să ceară ajutorul de înmormântare.

Un alt document, tot aşa de interesant, dar privind o altă latură a activităţii colegiilor, şi anume organizarea de mese sau ospeţe în comun, este socoteala încasărilor şi cheltuelilor făcute cu prilejul unui banchet dat în ziua de 1 Mai. Sumele se strâng în cursul lunii Aprilie. In ajunul zilei de ospăţ se fac cumpărăturile: 5 miei, care costă 18 dinari (iată deci cât e de vechiu obiceiul mielului mâncat pe iarbă verde, de 1 Mai); un purcel (« porcellum »), 5 dinari; pâine albă (panem candidum) de 2 dinari; tămâie din cea mai bună, de sigur pentru slujba care preceda masa, 2 dinari; mirodenii, salată, oţet şi ceapă cu sare, de câte 1 dinar fiecare; vin obişnuit, 95 (nouăzeci şi cinci) de dinari; vin vechiu, 2 dinari; un alt articol, probabil tot băutură, fiindcă e trecut la un loc cu aceasta, 20 de dinari. Proporţia e, după cum se vede, elocventă: mâncarea 28 de dinari, băutura 97 de dinari, iar în cazul când articolul nenumit intră tot aici, cum bănuim, atunci 117 dinari, adică de patru ori mai mult. Nu se poate spune că Dacoromanii preţuiau vinul mai puţin decât înaintaşii lor, Dacii!

Construcţiile. Apeducte, terme, amfiteatre. Inzestrarea oraşelor cu apă bună de băut a fost întotdeauna o preocupare de căpetenie a Romanilor. Se văd şi astăzi, în multe părţi ale fostului imperiu, lucrări importante de artă pentru aducerea apei potabile, adesea dela mari depărtări. In Franţa e celebru, şi pe drept cuvânt, apeductul dela Gard (« pont du Gard »), construit acum aproape 2000 de ani. In Italia se făcuseră lucrări considerabile pentru aducerea apei la Roma şi în multe alte oraşe. Şi în Dacia a fost aceeaşi preocupare. O inscripţie din anul 133, din timpul împăratului Hadrian, menţionează aducerea apei la Sarmizegetusa (« aqua inducta colonia dacica Sarmizegetusa »), unde s'au şi

găsit resturile unui apeduct. Săpăturile arheologice au arătat existența unui alt apeduct la Apulum. Tot în acest oraș, o inscripție ne vorbește de o fântână curgătoare sau un șipot, pe care îl restaurează dela pământ un «speculator», adică un subofițer al legiunii a XIII-a Gemina, cu numele Ulpianus Proculinus («fontem aeternum a solo restituit»).

Un rol important jucau și băile sau termele. Fiecare oraș își avea băile sale publice și — lucru asupra căruia trebue insistat — ele erau foarte frecventate. Baia era pentru mulți dintre orășeni și un loc de întâlnire; suplinea deci, în parte, cafenelele de azi. Impărații se întreceau să ofere cetățenilor Romei terme cât mai mari și mai luxoase: au rămas vestite acelea ale lui Caracala, care ocupau o suprafață de 118.000 de metri pătrați, precum și acelea ale lui Diocletian, de 130.000 metri pătrați (13 hectare!). La Paris se pot vedea și astăzi ruinele termelor — de proporții impunătoare — ale lui Julian Apostatul. O baie romană se compunea din diferite săli: era una cuprinzând basinul cu apă rece, piscina, o alta în care venea, printr'un sistem de tuburi, aerul cald necesar transpirării. In altă încăpere erau paturile pe care se odihneau cetățenii după baie și stăteau, în același timp, de vorbă. Erau și săli de așteptare, vestibule încăpătoare. Totul frumos lucrat și cât mai mare, termele fiind considerate ca o clădire reprezentativă a unui oraș. La Sarmizegetusa s'au găsit urmele unor instalațiuni foarte mari de băi. La Apulum, o inscripție amintește existența termelor publice, adăugând și amănuntul că un cetățean a donat uleiul necesar. E vorba de uleiul cu care își frecau corpul Romanii, după baie. Tot la Apulum e menționată construirea unei alte băi, datorită iarăși unui cetățean, anume «preastrălucitului bărbat Publius Aelius Gemellus». La Micia, spre apus de actuala Deva, era garnizoana cohortei a doua de Commageni, originari din Siria. Ei își aveau, se vede, dela început băile lor aici. O inscripție din anul 193 ne spune că împăratul Pertinax le-a restaurat, deoarece se ruinaseră de vechime. La Histria, în Dobrogea, săpăturile au dat la iveală terme de proporții considerabile, frumos împodobite cu marmură și mozaic și având o instalație care aducea aerul cald sub podeaua încăperilor. Și celelalte orașe din Dacia, chiar și cele mici, și-au avut termele lor. O mențiune specială trebue însă acordată orașului Ad-Mediam

(azi Mehadia), care încă din vremea aceea avea reputația unei vestite stațiuni balneare. S'au găsit aici multe inscripții dedicate unele lui Hercule, Salvatorul, care era considerat ca geniul acestui loc, altele lui Aesculap și Higeiei, zeilor vindecători (vezi fig. 65). Astfel e inscripția pe care o consacră acestor două divinități din urmă un părinte care-și văzuse fiica prea iubită vindecată de o veche infirmitate, prin efectul apelor de aci. Izvoarele calde ale Mehadiei atrăgeau lume din toate părțile Daciei, ba chiar și din afara hota-

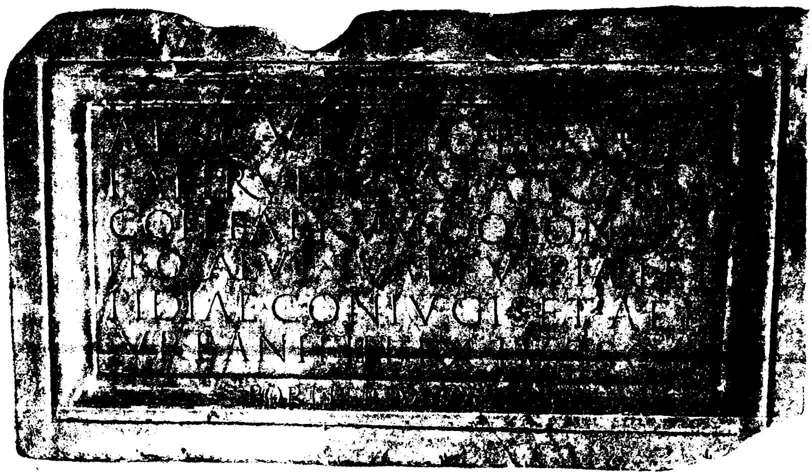

Fig. 65. — Inscripție romană de mulțumire dedicată lui Esculap și Higeiei. (Muzeul din Alba-Iulia).

relor ei, de pildă din Moesia, de unde vine pentru cură guvernatorul chiar al provinciei, Calpurnius Julianus. O altă stațiune balneară pare să fi fost la *Aquae* (lângă satul actual Călan, în jud. Hunedoara), unde se găsește și azi un izvor mineral dela care a venit probabil numele stațiunii romane. Credem, în sfârșit, a nu greși, afirmând că Romanii au cunoscut și băile de lângă Oradea Mare, Băile Felix și Băile Episcopului, unde s'au găsit două inscripții latine. Una din ele pomenește pe Titus Flavius Aper, scrib al coloniei Sarmizegetusa.

Alături de terme, trebuesc pomenite numaidecât *amfiteatrele*. Aci se dădeau luptele de gladiatori și celelalte spectacole sânge-

roase, în care piereau — de-a-valma — oameni şi fiare sălbatece, pentru cruda mulţumire a spectatorilor. Ele durau uneori zile întregi; astfel, o inscripţie din Tomi ne spune că au ţinut şase zile.

S'au descoperit până acum ruinele amfiteatrelor din Sarmizegetusa — acesta putea cuprinde 12.000 de spectatori —, din Apulum, Porolissum şi Tomi. Cu privire la cel din Porolissum avem şi o inscripţie din anul 158, care ne arată că împăratul Antoninus Pius l-a restaurat, *deoarece se ruinase de vechime*. Ceea ce înseamnă că acest amfiteatru trebue să fi fost ridicat chiar din primii ani ai stăpânirii romane, de pe vremea lui Traian. La Tomi s'a găsit şi piatra funerară a unui gladiator Skirtos Dacul care e înfăţişat, înarmat ca pentru luptă, cu sabie, cu pumnal şi cu tridentul care purta numele de fuscina (vezi fig. 66). Alţi gladiatori aveau, în loc de trident, o reţea în care căutau să prindă pe adversar.

Fig. 66. — Sculptură antică în marmură, reprezentând pe gladiatorul Skirtos Dakesis din Tomi, gata de luptă, înarmat cu spada, pumnalul şi tridentul. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

In afară de luptele din amfiteatre, mai erau, ca distracţii, şi diferitele jocuri, întreceri şi reprezentări, care aveau loc în stadion. Romanii, ca şi Grecii, preţuiau mult exerciţiile fizice, erau deci mari amatori de asemenea spectacole. Dintre cetăţenii oraşelor, unii cheltuiau sume enorme cu instituirea de jocuri; era pentru ei un titlu de glorie, cum ar fi astăzi, de pildă, pentru cineva, construirea unei şcoli, a unui spital sau a unei biserici. Cine asigura poporului hrană şi distracţii («panem et circenses»), acela era sigur de recunoştinţă şi de popularitate, chiar dacă ea nu dura

multă vreme. E cazul unui cetăţean din Tomi, a cărui statue, ridicată după moarte, poartă următoarea interesantă inscripţie: « M'am născut în Neapolis din Siria, cea cu străzile largi, dar e Tomi (cetatea) care m'a onorat mai mult. Acest oraş m'a văzut încununat cu coroană de aur şi îmbrăcat cu veşminte de purpură mai mult decât orice alt muritor (exagerare retorică!), căci am fost de două ori pontarh şi am instituit jocurile lui Ares. După ce am exercitat de trei ori magistratura, fără să fi făcut vreun rău oraşului, m'am retras plin de amărăciune în vieaţa privată, atins de ingratitudine. Totuşi, prin voinţa zeilor, eu care n'am fost preţuit, am continuat să trăesc. Luptătorii lui Ares, atleţii care au făcut exerciţii în stadion, oferă în onoarea mea ca amintire acest dar (adică statuea!) după moartea mea ».

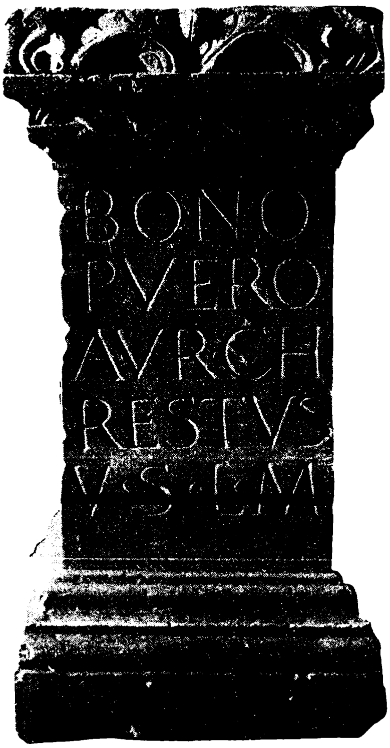

Fig. 67. — Inscripţie romană, dedicată « bunului copil » (bono puero) de către Aurelius Chrestus. (Muzeul din Alba-Iulia).

Printre clădirile publice din oraşe trebue să pomenim şi *templele*. Romanii n'au fost oameni de credinţă profundă şi mistică. Religia lor are mai mult un caracter raţionalist şi contractual. Tocmai de aceea însă forma era riguros păzită. Temple se ridicau tuturor zeităţilor lor, în special însă zeului celui mai mare şi celui mai bun, lui *Jupiter Optimus Maximus*. Preoţii oficiau, după norme prescrise din vechime, slujbele. Alături însă de aceste temple ale divinităţilor oficiale, ale statului, Romanii lăsau să se ridice temple şi să se dedice inscripţii tuturor celorlalţi zei ai popoarelor supuse. Cu o singură condiţie: ca adoratorii lor să fie credincioşi statului iar practicile, ceremoniile sau slujbele respective — într'un cuvânt cultul —

să nu tulbure ordinea şi siguranţa publică. De multe ori Romanii îşi însuşeau chiar sau înglobau între zeii lor şi pe aceştia ai popoarelor supuse.

Nu e de mirare aşa dar că întâlnim în Dacia o împestriţare de religii şi de zeităţi remarcabilă. Evident, în primul rând, e religia oficială a statului. Sarmizegetusa cuprinde, între zidurile ei, tem-

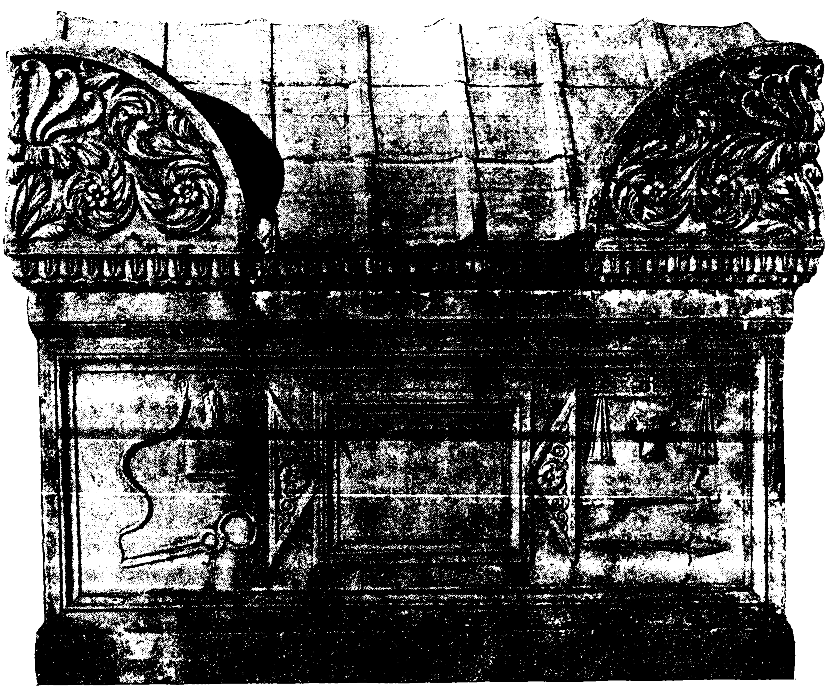

Fig. 68. — Sarcofagul cu simboluri descoperit în 1931 la Constanţa şi considerat pe nedrept ca fiind al lui Ovidiu. In realitate, el pare a fi conţinut trupul unui adorator al zeului frigian Mên. (Muzeul Municipiului Constanţa).

plul cel mare, închinat lui Jupiter, în care slujeşte preotul încoronat al celor trei Dacii. Alături e templul Romei şi al Impăratului, al cărui cult are o deosebită importanţă. La Apulum, inscripţiile ne arată două temple închinate lui Jupiter şi Junonei: unul ridicat din temelie de către augustalul Claudius Quintus, în locul celui vechiu care se dărîmase; cel de al doilea, având şi un cadran solar («horologiare templum») se datoreşte unui simplu soldat al

legiunii a XIII-a Gemina, anume lui M. Ulpius Mucianus, care îl înalță pentru sănătatea împăratului său Antoninus Pius și a mamei acestuia, Julia Augusta. Pe lângă cele două temple, mai erau cu siguranță și altele: Apulum avea doar o populație foarte numeroasă, iar templele țineau locul bisericilor de azi. Lăcașuri închinate lui Jupiter și Junonei se găseau și în toate celelalte orașe ale Daciei; alături de ele vor mai fi fost și altele, în cinstea restului de zeități romane (vezi fig. 67-74). La Potaissa știm că era colegiul adoratorilor zeiței Isis; ei își aveau, de sigur, templul lor. La Alburnus Major găsim pe închinătorii lui Jupiter Cernenus; în alte orașe pe ai lui Jupiter Dolichenus, Jupiter Heliopolitanus, Jupiter Prusenus, etc.; aflăm apoi inscripții dedicate zeiței Nemesis, zeului Glycon, originar din Paflagonia, apoi soarelui, care e adorat sub numele de Sol Hierobulos și de Azizus, cu adaosul de « puer bonus phosphorus » adică « copilul cel bun purtător de lumină »; alți locuitori ai Daciei se închinau lui Serapis. Nu găsim însă niciodată — fapt vrednic de relevat — pomenit numele lui Zalmoxis și nici vreo reprezentare sculpturală pe care să i-o putem atribui. Să nu-l fi primit oare Romanii în panteonul lor și să-i fi interzis reprezentarea ca unul ce ar fi putut aduce aminte de timpurile glorioase ale lui Buerebista și Decebal? Un răspuns sigur nu se poate da până acum. In schimb, apare de multe ori, pe monumentele funerare, imaginea zeului cavaler, care este înfățișat cu mantaua fluturând în vânt. Il întâlnim adeseori și la sud de Dunăre și de Balcani, în teritoriu tracic: el reprezintă o divinitate comună și Iranienilor și Tracilor și Elenilor; este *mortul eroizat*, divinitate funerară (vezi fig. 72).

Fig. 69. — Sculptură antică în marmură reprezentând pe zeul Apollo cu lira. La picioarele lui, vulturul. Dedesubt, inscripția dedicatorie în latinește: « Deo Apollini.. ». (Muzeul din Alba-Iulia).

Şcoli mai însemnate n'avem dovezi să fi existat în Dacia, aşa cum era de pildă universitatea din Burdigala (azi Bordeaux), în Galia. Vor fi fost preceptori prin oraşe, profesori care să învețe pe cei tineri cunoştințele necesare. S'a găsit la Sarmizegetusa o cărămidă pe care unul din aceşti tineri a săpat de trei ori alfabetul, odată complet şi de două ori fragmentar. O altă cărămidă cuprinzând alfabetul s'a aflat la Porolissum, o a treia la Romula, cu un fragment de vers în greceşte dovedind că se preda Iliada în şcoala de aci. In oraşe, se găseau *scribi* care alcătuiau actele şi scrisorile celor neştiutori de carte; se găseau *meşteri* pricepuți în săparea inscripțiilor în piatră. Datând din secolul al doilea, avem inscripții foarte frumos săpate (vezi fig. 67); cu cât trece vremea, cu atât ele devin mai neîngrijite. Tot în oraşe găsim *doctori* cum e oculistul Titus Attius Divixtus, a cărui reclamă pentru leacurile pe care le prepara, a fost descoperită la Apulum şi are următorul cuprins: « Medicamentul lui Titus Attius Divixtus, de întrebuințat după criza curgerii ochilor; vinul parfumat cu nard al lui Titus Attius Divixtus pentru criza curgerii ochilor; colirul lui Titus Attius Divixtus pentru cicatricele vechi; medicamentul cu tămâie al lui Titus Attius Divixtus pentru oprirea scurgerii chiar dela început ».

Fig. 70. — Sculptură antică în marmură reprezentând un ospăț funerar. Deasupra, inscripția în latineşte. (Muzeul Național, Bucureşti).

Procesul de romanizare în Dacia. Dacia a rămas sub stăpânirea romană ceva mai puțin de 170 de ani (106—275 după Christos),

deci timp de vreo 5 generații. Totuși efectele au fost decisive: în urma acestei stăpâniri s'a născut poporul român. In alte țări în care legiunile au stat de două ori mai mult, ca de pildă Panonia și Britania, nu constatăm același lucru. In acestea din urmă n'a mai rămas, după retragerea administrației romane, decât un număr redus de locuitori vorbind limba latină, care și ei au dispărut apoi, treptat-treptat, în mijlocul barbarilor năvălitori. In Dacia a rămas,

Fig. 71. — Sculptură antică în marmură reprezentând o scenă de sacrificiu adusă zeului Mithras. Găsită la Sarmizegetusa. (Muzeul din Deva).

dimpotrivă, o numeroasă populație romanică, atât de numeroasă încât va fi în stare să absoarbă ea pe năvălitorii ce se vor așeza în ținuturile din stânga Dunării.

Cum se explică această extraordinară putere a romanismului dacic? Cum s'a putut ca, într'un interval așa de scurt, el să prindă rădăcini atât de puternice? Răspunsul, după părerea noastră, nu poate fi decât unul singur: *Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el a câștigat pe autohtoni.* Aceștia, atrași de avantajele și strălucirea vieții romane, au învățat limba cuceritorilor, și-au însușit numele lor și s'au romanizat. Dacă Romanii nu izbuteau să câștige

pentru civilizaţia şi cultura lor pe Daci, s'ar fi întâmplat şi la noi ceea ce s'a întâmplat în Panonia şi în Britania: dispărea adică romanismul. Fiindcă numai cu funcţionari şi cu oameni veniţi *din altă parte* nu poţi imprima unui ţinut un nou aspect, o nouă viaţă. Trebue să ai neapărat şi concursul băştinaşilor care să se simtă atraşi spre această nouă vieaţă. Să urmărim aşa dar cum s'a petrecut procesul de romanizare al Dacilor.

El a început cu *oraşele*. Se ştie că, în general, populaţia oraşelor e mai puţin conservatoare decât aceea a satelor. Apoi, în oraşe, Romanii alcătuiau, aproape peste tot, majoritatea. Viaţa confortabilă, orăşenească, cu atâtea elemente de strălucire, de lux, de distracţie, a impresionat cu siguranţă pe Dacii care locuiau în ele. In relaţiile cu administraţia, cu armata, cu coloniştii, ei au început a deprinde latineşte. Negustorii şi meşteşugarii daci, mai ales, erau profesional obligaţi s'o facă. Altfel, n'ar fi putut să-şi continue afacerile. Aceia dintre autohtoni care vroiau să ajungă a juca un rol în administraţie, în conducerea oraşului de pildă, de asemenea trebuiau să înveţe latineşte. Să mai adăugăm apoi şi *moda*, *spiritul de imitaţie* care în toate vremurile şi la toate popoarele a găsit adepţi. Pentru unii dintre autohtoni, a vorbi latineşte a început a fi, dela o vreme, şi un semn de distincţie, Aşa încât, ţinând seamă de toate aceste elemente, nu-i de mirare că în centrele urbane procesul de romanizare s'a făcut repede,

Mai încet a mers lucrul la *sate*. Aci Dacii formau, mai ales în primele timpuri după cucerire, *imensa majoritate a poporului*. Cu vremea însă, au început să se aşeze şi Romanii în sate. Venea câte un colonist, îşi făcea o aşezare sau o *villa* cum se spunea atunci, împrejurul ei se ridicau cu vremea alte aşezări, ale copiilor, ale muncitorilor, până ce villa ajungea un adevărat «vicus», sau «pagus» adică un sat care purta, de cele mai multe ori, numele întemeietorului. Intâlnim o sumă de sate de acestea în Dobrogea. Astfel era satul lui Clement sau al lui Clemenţian (vicus Clementianus sau Clementianensis) la Caramuratul de azi; satul lui Casius (vicus Casianus) la Şeremet; satul lui Verobrittius (vicus Verobrittianus) la Sarai lângă Hârşova. In ţinutul cetăţii Histria, era satul lui Celer (vicus Celeris), al lui Quintio (vicus Quintionis) şi al lui Secundinus (vicus Secundini). Lângă Tomi, se pomeneşte satul lui Narcis (vicus Narcisianus). Tot aşa s'a întâmplat şi în Dacia. Muncitorii

daci care lucrau pe moșiile acestor coloniști, cu atât mai mult

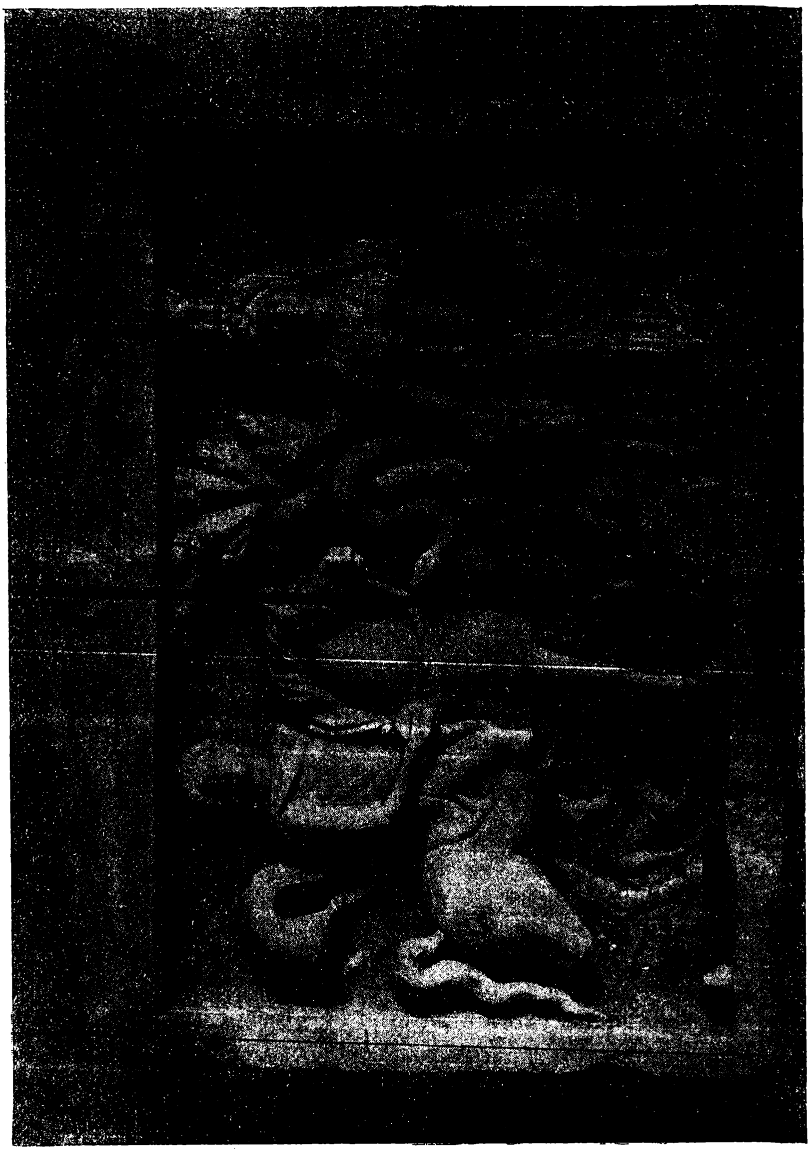

Fig. 72. — Sculptură în marmură, reprezentând o scenă de cult. In dreapta, zeița Cybele cu cei doi lei. In stânga, cavalerul trac. La mijloc, șarpele. (Colecția Canarache, București).

cei care le luau în arendă, au început a deprinde latinește. Le folosea și pentru a se înțelege cu autoritățile, cu perceptorii, cu

funcţionarii administrativi, cu toţi cei care reprezentau statul.

In romanizarea satelor, au avut un rol important *veteranii*, atât cei de origine romană sau romanizaţi cât şi cei proveniţi din băştinaşi. Cum serviciul militar dura mult — 25 de ani — o bună parte dintre legionari erau căsătoriţi; soţiile şi copiii aveau de altfel voie să locuiască în imediata apropiere a taberei sau a castrului, în aşa zisele *canabe*. Legiunile şi diferitele corpuri de trupă auxiliare stând însă *permanent* în Dacia, este evident că multe dintre soţiile soldaţilor vor fi fost *autohtone*, dace. La eliberare, legionarul — numit acum *veteranus* —căpăta, dacă nu-l avusese de mai înainte, dreptul de cetăţenie pentru el *şi întreaga lui familie*, (vezi fig. 75), precum şi o bucată de pământ spre a o cultiva. Copiii veteranilor şi ai Dacelor erau aşa dar cetăţeni romani şi vorbeau latineşte; cei mai mulţi vor fi ştiut şi limba dacă, limba mamei. Copiii copiilor însă, aşa dar nepoţii veteranilor erau de obiceiu deplin romanizaţi. In două, cel mult trei generaţii, urmaşii acestor căsătorii mixte, între veteranii romani şi femeile dace, uitau limba băştinaşilor.

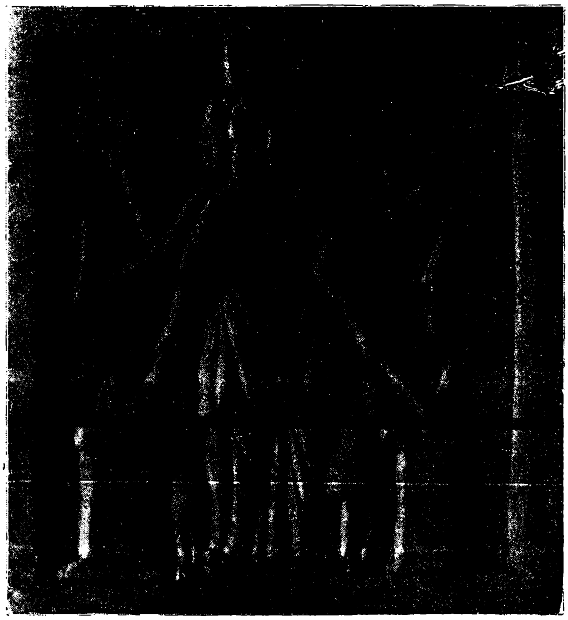

Fig. 73. — Sculptură antică în marmură reprezentând pe zeiţa Hecate, cu trei capete şi şase mâini. (Muzeul Naţional. Bucureşti).

In ce priveşte pe veteranii *de origine dacă*, şi aici a avut loc un proces de romanizare. După ce stătuseră 25 de ani sub arme, după ce văzuseră întinderea şi puterea imperiului, dela Tigru şi Eufrat unde făcea de pază acum o «vexillatio Dacorum parthica»

până în Britania unde își avea reședința o altă trupă de Daci, după ce deprinseseră, în timpul lungului serviciu militar, limba Romanilor și avuseseră prilejul să cunoască măcar civilizația, dacă nu și cultura acestora, după ce deveneau, la eliberarea «onestă» din armată, cetățeni deplini, cu toate drepturile și cu pământ, era firesc să se simtă legați de această nouă situație și să caute a atrage spre ea și pe alții. Dacii care au servit în armata romană au fost și ei — întocmai ca și ceilalți veterani — elemente active de romanizare.

Numărul *veteranilor* așezați în Dacia trebue să fi fost considerabil, de vreme ce, în limba română, noțiunea de om în vârstă, cu ani mulți, este exprimată tocmai de acest cuvânt. Fiindcă *bătrân* nu e altceva decât *veteranus*, modificat după regulele limbii noastre. In alte limbi romanice, în franțuzește, de pildă, sau în italienește, se întrebuințează, pentru a se exprima noțiunea de bătrân, cuvinte care derivă din corespunzătorii latini *vetus* (vieux, vecchio) sau *senex*. Numai la noi a biruit acest termen militar *veteranus*, ceea ce dovedește frecvența cuvântului, deci și celor care se numeau astfel, în Dacia. De altfel această frecvență a veteranilor nu trebue să mire, deoarece procesul așezării lor în Dacia a durat vreme îndelungată, și anume tot atâta cât au stat și trupele romane aici. Nu e vorba deci de o singură împroprietărire a veteranilor din vremea lui Traian ci de o *serie continuă* de asemenea împroprietăriri, ale tuturor veteranilor de după 106 care au vrut să se așeze în Dacia. Așa dar elementul militar roman sporea mereu.

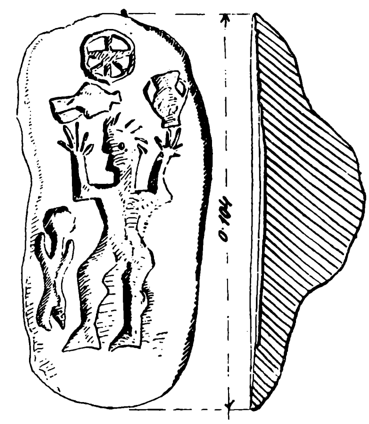

Fig. 74. — Scenă de cult săpată în lut; găsită la Lacul Tei, în 1930. Secolul I înainte de Christos — II după Christos. (Muzeul Municipiului București).

Și *orășeni* trebue să fi fost mulți, de vreme ce un cuvânt reprezentativ de al lor, *pavimentum*, care înseamnă pavaj, podea, a ajuns să fie întrebuințat pentru a exprima o noțiune tocmai caracteristic rurală, *pământul*. Evident și orășenii și

sătenii din Dacia au cunoscut şi cuvântul aşa de obişnuit, *terra*. De ce însă, în timp ce în toate celelalte limbi romanice, solul e designat prin termeni ce provin din *acest* cuvânt, numai la noi s'a impus termenul orăşenesc *pavimentum*, *terra* rămânând cu înţelesul derivat de *ţară*? Explicaţia credem a fi următoarea: Ca să ajungă a birui, pentru exprimarea unei noţiuni *fundamentale* şi de întrebuinţare *permanentă*, termenul — impropriu de fapt —

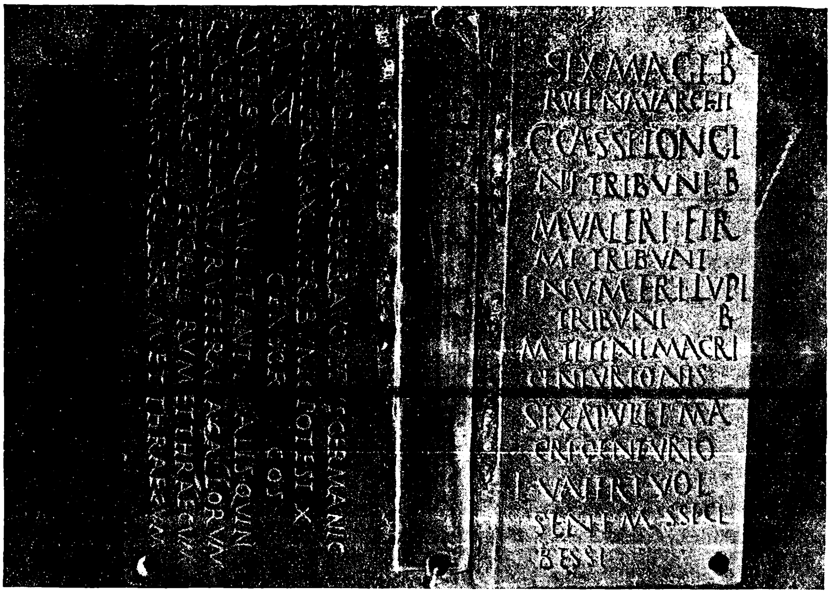

Fig. 75. — Diplomă militară dată veteranului bes Romaesta Spiurus, fiul lui Rescentis, în ziua de 18 Iunie, anul 54 după Christos, în timpul împăratului Claudiu. Găsită lângă Sarsânlar (judeţul Durostor), în 1929.

pavimentum, a trebuit ca el să fi fost întrebuinţat de un număr considerabil de orăşeni dela care să-l fi luat ruralii. Acesta a fost cazul însă atunci când oraşele Daciei, fiind ameninţate de năvălitorii barbari, care le vizau în primul rând, populaţia lor s'a retras prin locuri mai ferite, prin satele şi pădurile vecine. Chiar dacă însă generalizarea acestui cuvânt şi formarea înţelesului său actual se va fi petrecut în alte condiţiuni, nu e mai puţin adevărat că el constitue un indiciu de însemnătatea pe care a avut-o în romanismul dacic, elementul orăşenesc. Un alt indiciu în acest sens

este cuvântul românesc *cetate*, din latinul *civitas*. Pentru a numi un loc sau o așezare întărită, strămoșii noștri nu s'au folosit așa dar de un termen militar cum ar fi fost *arx* sau *castellum*, ci au recurs chiar la cuvântul care designa așezarea urbană, orașul. Alegere explicabilă dacă ne gândim la epoca mai târzie a apărării militare romane, când împotrivirea la atacul barbarilor să făcea mai ales din dosul zidurilor *orașelor* fortificate. Un exemplu ni-l oferă chiar colonia Romula din Oltenia care mulțumește împăratului Filip și fiului său fiindcă au întărit-o printr'un zid circular.

Procesul de romanizare al Daciei a fost rapid. El se observă în înseși numele localnicilor care în câteva generații ajung curat romane. Iată două exemple caracteristice: Cu prilejul unei năvăliri a Costobocilor, este ucis dacul Daizus Comozoi (adică al lui Comozous), din Tropaeum Traiani. Copiii lui îi pun o inscripție funerară și din ea putem urmări procesul de romanizare al numelor. Așa dar pe tatăl celui ucis îl chema Comozous: nume dac; fiul său poartă de asemenea un nume dac: Daizus. Copiii acestuia din urmă însă, deci nepoții lui Comozous, se numesc Justus și Valens, ca cei mai autentici Romani. Al doilea exemplu îl avem tot din cetatea Tropaeum: O inscripție latină pomenește o altă familie de Daci, și anume iarăși trei generații: bunicul se numește *Mucaporus*, tatăl se numește *Scoris* și are ca soție pe *Aurelia Fftepir*, copiii, adică nepoții lui Mucaporus, poartă numele curat romane de *Aurelius*, *Sabina*, *Valens* și *Sabinianus*. Dacă bunicul și tatăl își păstraseră numele dacice, mama copiilor are pronumele roman, Aurelia, iar copiii poartă cu toții nume romane. Procesul de romanizare apare și aci evident. S'a petrecut în Dacia Traiană un fenomen similar aceluia care va avea loc mai târziu în Principatele Române: în curs de câteva generații, elementele străine vor fi asimilate de masa românească. Andronic Cantacuzino, contemporan cu Mihai Viteazul, era grec. Fiul lui, Constantin Cantacuzino, ia ca soție pe fiica lui Radu Șerban și ajunge fruntașul boierimii muntene. Copiii lui Constantin, așa dar nepoții lui Andronic, sunt membrii cei mai importanți ai partidei *naționale* românești; unul din ei, Șerban, ajunge *domn* al Munteniei; un altul scrie o cronică a Românilor, în sensul cel mai larg al cuvântului, cuprinzând și pe Moldoveni și pe Ardeleni și pe cei din Macedonia. Asimilarea Cantacuzinilor era deplină: ea se făcuse în curs de două generații. In

Dacia Traiană, asimilarea a fost tot așa de rapidă și completă: se poate afirma că pe la jumătatea secolului al III-lea, deci înainte de retragerea legiunilor, Dacia era o țară deplin romanizată. Atât în orașe cât și în sate se vorbea acum latinește: bine înțeles, nu latina literară, aceea a lui Tacit, Horațiu și Pliniu, ci latina comună, așa cum o vorbea poporul, cu o gramatică aproximativă și cum o scria el, nerespectând întotdeauna terminațiile și ortografia.

Istoria politică a Daciei Traiane. Primele năvăliri. Câtă vreme a trăit împăratul Traian, a fost liniște la hotarele Daciei. Neamurile barbare și înșiși Dacii liberi din miazănoapte n'au cutezat să se miște; știau puterea împăratului și faptele celor două războaie erau încă vii în mintea tuturora. Dar după moartea sa, întâmplată la Selinunt în Cilicia (Asia Mică) în ziua de 11 August a anului 117, se produce o dublă năvălire: a *Iazygilor Metanaști*, dinspre apus, din spre pustă, și a *Roxolanilor* din spre răsărit. Hadrian, succesorul lui Traian, vine cu armată în părțile noastre, bate pe Iazygi printr'un general al său și împacă pe Roxolani prin bani. Cu acest prilej, cercetează el Sarmizegetusa; ni s'a păstrat inscripția pomenind faptul; reconstruește orașul Drobeta care avusese de suferit din pricina năvălirilor și ia măsuri spre a se preîntâmpina asemenea atacuri, ridicând valul din Banat și limesul alutan. Scriitorul roman Eutropius spune că Hadrian care părăsise trei provincii noi cucerite de Traian, anume Asiria, Mesopotamia și Armenia, ar fi avut de gând să facă același lucru și cu Dacia, dar că a fost oprit de prietenii săi, care i-au adus argumentul, că într'un asemenea caz, « *ar cădea mulți cetățeni romani în mâinile barbarilor* ». Nu știm ce temeiu putem pune pe afirmația retorului Eutropius, care de obiceiu exagerează. Un fapt însă e sigur: Hadrian n'a părăsit Dacia Traiană, ba dimpotrivă, a luat măsuri pentru apărarea ei.

Despre urmașul lui, despre Antoninus Pius, izvoarele spun că a purtat prin generalii săi mai multe războaie și că a supus pe Germani și pe Daci. Este vorba de *Dacii liberi*, dela miazănoapte, care au încercat năvăliri în două rânduri, în anii 143 și 156-7, și pe care legiunile i-au respins. Și acest împărat a dat atenție ținuturilor noastre. In vremea lui, Dacia Traiană se împarte, pentru o mai bună administrație, în trei provincii, având reșe-

dințele respectiv la Porolissum, Apulum și Malva. Tot el reconstruește amfiteatrul din Porolissum, care se dărîmase din cauza vechimei.

In timpul lui Marcus Aurelius, imperiul are de dus un războiu greu și îndelungat împotriva barbarilor. Este așa zisul *războiu marcomanic*, la care au luat parte însă și multe alte popoare barbare, în afară de Marcomani. Mai tot timpul, împăratul a trebuit să stea pe front sau în apropierea lui, la Viena. Dacia a avut și ea de suferit în timpul acestui războiu. Orașul Alburnus Major, unul din centrele cele mai însemnate ale exploatării aurului, este ars și însăși capitala Sarmizegetusa, amenințată. Comanda trupelor din Dacia, sporite acum și prin aducerea legiunii a V-a Macedonica dela Troesmis (Iglița) la Potaissa (Turda), o avea guvernatorul provinciei Claudius Fronto. El izbutește să respingă pe năvălitori și să restabilească ordinea. « Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa », recunoscătoare, îi dedică o inscripție, numindu-l « general prea puternic » și « patron » sau protector al său. In același timp, provincia Dacia, scăpată de pericol, dedică o altă inscripție împăratului Marcus Aurelius.

In timpul războiului marcomanic, fac și Costobocii, neamul dac care locuia în nordul Moldovei și în Galiția, o năvală prin Dobrogea și Peninsula Balcanică. Ei fuseseră bătuți la ei acasă de un neam germanic, Asdingii, care le ocupaseră țara. Atunci o parte a lor pornește, după cum am spus, spre miazăzi. Trecerea prin Dobrogea a avut loc spre sfârșitul anului 170. Ni s'a păstrat o inscripție din orașul Tropaeum Traiani care vorbește de locuitorul Daizus Comozoi « ucis de către Costoboci ». Alte două inscripții, din Callatis, ne arată reconstruirea zidurilor acestei cetăți, distruse de către năvălitori. Din Dobrogea, ei pleacă mai departe, spre miazăzi, ajungând până la orașul grecesc Elateea unde sunt bătuți. O inscripție romană amintește pe un Lucius Vetilius Gratus Iulianus care se luptă împotriva Costobocilor prin Achaia și Macedonia.

Războiul marcomanic se isprăvește abia pe vremea lui Commodus, succesorul lui Marcus Aurelius. El încheie pace cu barbarii, o pace în aparență favorabilă Romanilor, dar care lăsa în fond, adversarilor acestora, puterile neatinse pentru viitor. In Dacia, guvernatorul lui Commodus, anume Sabinianus, mută 12.000 de familii de Daci mărginași, prin urmare liberi, în interiorul pro-

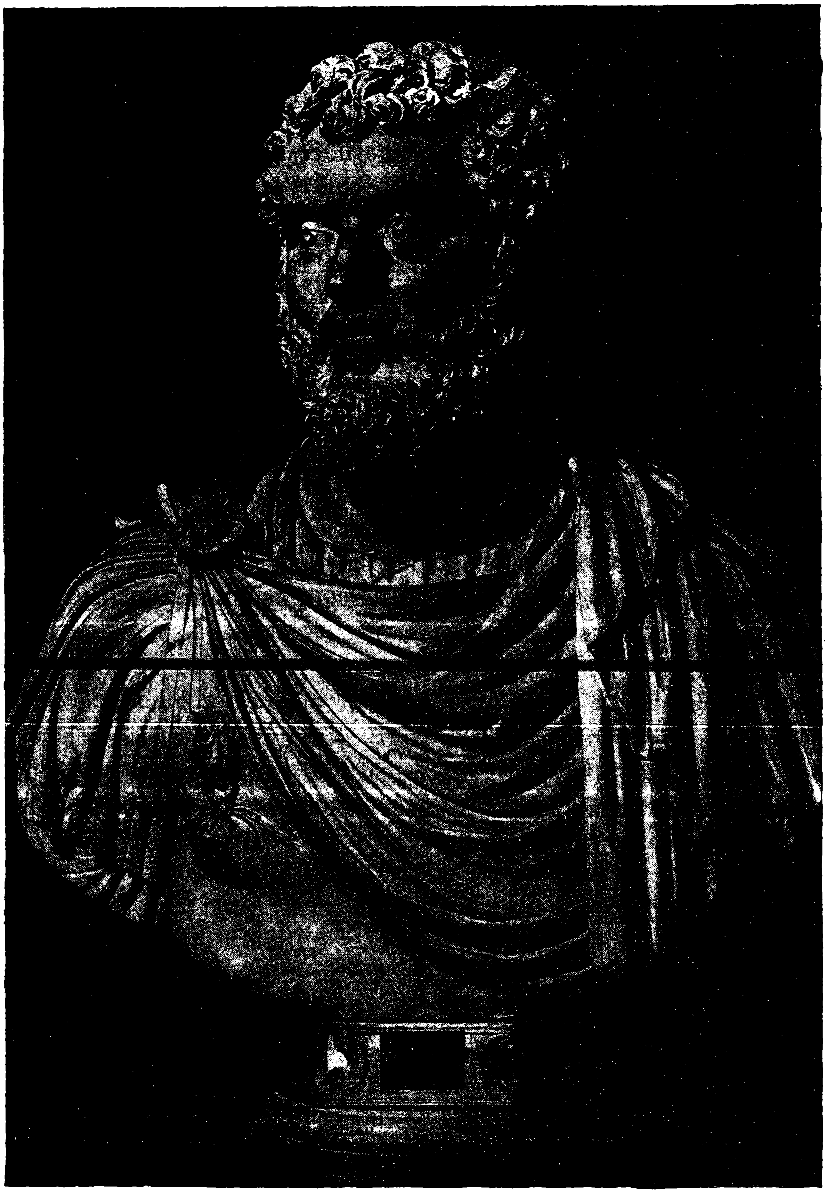

Fig. 76. — Bustul împăratului Septimius Severus. Sculptură antică în marmoră. (Muzeul Capitoliului, Roma).

Fig. 77. — Bustul împăratului Caracalla. Sculptură antică în marmoră. (Muzeul Capitoliului, Roma).

vinciei. Se pare că în timpul acestui împărat s'ar fi revoltat chiar o parte dintre locuitorii Daciei Traiane, dintre « provinciali » cum ne spune « Historia Augusta » izvorul din care scoatem ştirea. Ei au fost însă potoliţi.

Urmaşul lui Commodus, *Septimius Severus*, de origine din Africa, a dat o deosebită atenţie Daciei. El se ocupă în special de oraşe, făcându-le pe unele municipii, pe altele colonii. Potaissa a căpătat sub acest împărat ambele titluri; Dierna şi Drobeta au fost făcute colonii (vezi fig. 76).

In timpul lui Caracalla, autorul vestitului decret din 212 prin care se dădea cetăţenia romană tuturor locuitorilor imperiului, are loc o năvală a Goţilor în Dacia. E prima dată când sunt pomeniţi aceşti barbari care vor da, de acum înainte, mereu de lucru legiunilor, isprăvind chiar prin a ocupa, în cele din urmă, la 275, întreaga provincie. Odată cu Goţii năvălesc şi Dacii liberi din miazănoapte. Ei constituiau, prin aşezarea lor, un fel de avangardă a tutulor năvălitorilor spre sud. Chiar atunci când izvoarele nu-i menţionează, încă trebue, în sec. III, să le admitem prezenţa.

Caracalla (vezi fig. 77) vine în ţinuturile noastre şi învinge pe năvălitori. Dacii sunt obligaţi chiar să dea ostatici care nu vor fi eliberaţi decât mai târziu. Probabil tot în această vreme are loc şi lupta împotriva altui neam dac rămas liber, anume Carpii, dacă nu cumva ei sunt tot una cu Dacii liberi pomeniţi mai sus. O inscripţie a unui militar roman, spune că el a fost recompensat de împărat « pentru vitejia sa (în lupta) împotriva Carpilor duşmani ».

Lupte noi cu aceşti Daci liberi sunt amintite pe vremea lui Macrinus. Cassius Dio povesteşte că sub acest împărat « Dacii pustiau o parte a Daciei şi ameninţau să se lupte mai departe, după ce-şi luaseră îndărăt ostaticii pe care îi primise Caracalla sub cuvânt de alianţă ».

De pe la anul 230 înainte, năvălirile se înteţesc. La 235, Romanii fac o expediţie victorioasă împotriva Dacilor care atacaseră în unire cu Sarmaţii: împăratul Maximin Tracul ia, în acest an, titlul de « Dacicus Maximus ». Peste doi ani însă, Carpii, împreună cu Goţii, pradă în dreapta Dunării, în Dobrogea. In faţa acestei noi primejdii se iau măsurile de apărare necesare. E trimis împotriva lor generalul Tullius Menophilus care-i ţine în frâu timp de trei

ani. Impăratul însuşi se pregătea să vie pe câmpul de luptă, e însă omorît între timp. Atunci generalul Menophilus încheie pace cu Goţii, convenind să le plătească o sumă de bani. Carpii care luptaseră alături de Goţi, văzând că aceştia primesc bani, cer şi ei, invocând motivul, interesant de relevat, că « sunt mai puternici decât Goţii ». Generalul roman îi refuză însă, şi într'un mod jignitor. După plecarea lui Menophilus, are loc un nou atac la care au luat parte, de sigur, spre a se răzbuna, şi Carpii. Impăratul Gordianus care plecase tocmai cu armata împotriva Perşilor, e silit să vie în Moesia şi aci bate pe năvălitori, curăţind provincia de ei. Această victorie nu rezolvă însă problema, cum n'o vor rezolva nici cele următoare. Năvălirile continuă şi ele nu se vor isprăvi — în ţinuturile noastre — decât după *o mie de ani*; în celelalte provincii, după sfărâmarea imperiului. Puteau fi bătuţi într'un an unii dintre năvălitori, veneau în anii următori alţii. Dacia nu va mai cunoaşte de aci înainte decât foarte puţini ani de linişte.

In 245, au loc alte năvăliri ale Carpilor. Impăratul Filip Arabul poartă mai multe lupte cu ei, în urma cărora ia, împreună cu fiul său, titlul de « Carpicus ». Pe o monetă din anul 247 găsim de asemenea scris « victoria carpica ». Iar o inscripţie din Apulum pomeneşte pe un Gaius Valerius Sarapio care a fost « eliberat din mâinile Carpilor » (« a Carpis liberatus »).

Dar în anul următor, 248, vin Goţii. Ei trec Dunărea şi asediază cetatea Histria care, după cât se pare, a căzut în mâinile lor, apoi Cetatea Marcianopolis (astăzi Dewnja, la 20 km spre vest de Varna) care e obligată să le plătească o sumă de bani drept răscumpărare. Năvălirile lor se repetă în 250, sub împăratul Decius care, după o izbândă iniţială la Nicopolis, lângă râul Iantra, pierde, în lupta dela Abrittus (satul de azi Abtatcalesi, în judeţul Caliacra), odată cu întreaga sa armată, şi vieaţa. Din vremea lui Decius, avem o inscripţie a oraşului Apulum prin care « noua colonie » de aici mulţumeşte împăratului căruia îi dă titlul de « reîntemeietor al Daciilor » (restitutor Daciarum). Se vede că după prădăciunile şi distrugerile făcute de Goţi, Decius a reorganizat provincia şi a ajutat oraşele ei. Reorganizare care însă n'a durat mult, deoarece de-acum năvălirile se ţin lanţ. Sub împăraţii *Gallus* (252—254) şi *Valerianus* (254—260), Goţii fac o serie

de expediții pe uscat și *pe apă*, cu sute de luntri mari, prădând coastele Mării Negre, Grecia (ajung până lângă Atena!), Moesia și Dacia. Aceeași situație este și sub *Gallienus* (260—268) în timpul căruia scriitorii antici spun că s'a pierdut Dacia. « Sub împăratul Gallienus, Dacia a fost pierdută » afirmă Sextus Rufus. « Dacia care fusese adaosă de Traian, dincolo de Dunăre, s'a pierdut » spune retorul Eutropius. « Provincia pe care Traian o cucerise dincolo de Dunăre, a fost pierdută » găsim de asemenea la Aurelius Victor. *De fapt, părăsirea Daciei are loc sub împăratul Aurelianus.* Din vremea lui Gallienus ni s'a păstrat o inscripție pe care « Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa » având și titlul de « metropolă », o dedică fiului împăratului, lui Publius Licinius Cornelius Valerianus. Așa dar vieața orășenească exista încă în Dacia sub Gallienus, se mai puteau săpa inscripții omagiale, prin urmare situația nu era disperată. Urmașul lui Gallienus, Claudius izbutește chiar să câștige în anul 268 o victorie strălucită împotriva Goților, la Naissus (Nișul de astăzi). Istoricii romani dau cifra, evident mult exagerată, de 320.000 de morți din partea barbarilor.

Părăsirea Daciei. Chestia continuității. Dar cu toată această victorie, un lucru apărea clar: față de atacurile repetate ale Goților, Dacia nu va mai putea fi păstrată de imperiu. Prin așezarea ei geografică, ea forma ca *un intrând* în lumea barbară. Năvălitorii *aci* izbeau întâi și tot pe aci le era și drumul de întoarcere. De sigur, nu fără durere s'a hotărît Aurelian, unul din împărații viteji și pricepuți pe care i-a avut Roma, să părăsească provincia întemeiată de Traian. Imprejurările erau însă mai tari decât voința sa. Hotarele imperiului trebuiau micșorate: *frontul trebuia scurtat*, pentru a putea fi mai bine apărat. Ceea ce s'a și făcut. Aurelian venise cu armata la Dunăre spre a se lupta cu Goții care erau conduși de un general al lor anume Canabaudes. Repurtase chiar asupra lor o victorie dar constatase că nu va putea totuși păstra provincia. Și atunci intră în legături cu foștii adversari și le cedează Dacia. Goții devin « federați » adică aliați, obligându-se să nu mai atace imperiul, ba chiar să-i dea ajutor împotriva altor năvălitori. Nu e vorba așa dar de o părăsire în mâna unor adversari neîmpăcați care să distrugă totul, așezări și oameni, în țara cucerită. E o *convenție* între imperiu și Goți: dar în cazul acesta concluziile

ce trebuesc trase asupra regimului aplicat de noii stăpâni în Dacia şi asupra soartei populaţiei romanice rămase în fosta provincie sunt cu totul altele. Părăsirea Daciei nu s'a făcut dintr'odată; ea pare a fi avut două faze: întâi s'au retras legiunile din partea nordică a provinciei, din Ardeal. Aceasta s'a întâmplat la finele anului 271 sau la începutul anului 272. Apoi, în primăvara lui 275, s'au retras şi din Banat şi Oltenia, peste Dunăre, care devine, de aci înainte, graniţa de miazănoapte a imperiului.

Pentru a acoperi oarecum, în faţa opiniei publice, părăsirea Daciei Traiane, pentru a nu se zice că imperiul numără o provincie mai puţin, Aurelian a înfiinţat o nouă Dacie, cu numele său, pe ţărmul drept al Dunării, între cele două Moesii. Ea cuprindea partea de răsărit a Moesiei Superioare, cam din dreptul Orşovei şi partea de apus a Moesiei Inferioare, până la vărsarea râului *Oescus* (azi Isker). Spre miazăzi, ea atingea cursul râurilor *Axius* (azi Vardar) şi *Strymon* (azi Struma), înglobând oraşele *Scupi* (azi Üsküb) şi *Pautalia* (Küstendil). Dacia Aureliană a fost împărţită chiar din primele timpuri în două (o inscripţie din anul 283 ne-o dovedeşte) şi anume: *Dacia ripensis*, cea vecină cu malul (*ripa* în latineşte), având capitală *Ratiaria* (azi Arčar) şi *Dacia mediterranea*, spre miazăzi, cu capitala *Serdica* (azi Sofia).

Cum trebue înţeleasă părăsirea Daciei Traiane? S'au retras numai legiunile şi administraţia adică *statul*, şi — evident — bogătaşii, sau au plecat *toţi* locuitorii, adică plugarii, meseriaşii, negustorii, orăşenii, lăsând în urma lor ţara pustie? A pune întrebarea înseamnă a da şi răspunsul. Dacă totuşi în jurul acestei chestiuni s'a făcut atâta sgomot, dacă problema «continuităţii populaţiei romanice în Dacia» a format timp de peste o sută de ani şi formează încă obiectul a nenumărate cărţi şi articole, dacă s'a consumat atâta cerneală şi hârtie şi s'a pus atâta patimă, apoi aceasta se datoreşte faptului că răspunsul n'a fost dictat numai de preocupările ştiinţifice, ci că s'au amestecat şi cele de ordin politic. S'a căutat a se face de către adversari din acest răspuns un argument şi o armă împotriva revendicărilor noastre legitime asupra Ardealului.

Imensa majoritate a locuitorilor Daciei — spuneau aceşti adversari — a părăsit ţara, la porunca lui Aurelian, şi a trecut peste Dunăre. Foarte puţinii care vor mai fi rămas pe malul stâng

au dispărut și ei cu vremea în mijlocul Barbarilor. Așa încât, atunci când au venit Ungurii și au luat în stăpânire Ardealul, *ei n'au găsit acolo pe Români.* Aceștia au venit la nord de Carpați abia pe la începutul veacului al XIII-lea, când încep a fi pomeniți prin documente. Așa dar, Românii nu pot avea niciun fel de drept asupra Ardealului, întru cât ei s'au așezat aci *în urma Ungurilor*, fiind *tolerați* de aceștia. Prin urmare, neîntemeiate, din punct de vedere istoric, sunt revendicările noastre asupra țării de dincolo de munți. Acesta e raționamentul adversarilor noștri. Pentru a-i da o aparență de dreptate, aduc ei mărturia unui istoric vechiu, *biograf al lui Aurelian*, anume Flavius Vopiscus, care, relatând părăsirea Daciei, spune următoarele: « Văzând Illyricul devastat și Moesia pierdută, (Aurelian) a părăsit provincia întemeiată de Traian peste Dunăre, Dacia, desperând de a o mai putea menține și a retras din ea armata *și pe provinciali. Oamenii luați de acolo i-a așezat în Moesia* și a numit (noua așezare) Dacia sa (adică Aureliană!), care acuma desparte cele două Moesii ». Iată — spun adversarii continuității Românilor în Dacia — dovada istorică a părăsirii ei de către populația romanică! Să vedem ce valorează această mărturie istorică, dacă autorul ei a fost obiectiv când a scris-o și dacă celelalte știri istorice precum și bunul simț, judecata dreaptă, sunt de partea ei.

Observăm din capul locului o contrazicere: Citatul lui Flavius Vopiscus începe prin afirmarea: « Văzând Illyricul devastat și Moesia pierdută », pentru ca îndată după aceea să continue că Aurelian a părăsit Dacia și a mutat pe locuitorii ei în Moesia. Dar cu un rând mai sus spusese că însăși Moesia era pierdută. In cazul acesta ce rost mai avea să mute pe locuitori aici? Din moment ce și Dacia și Moesia erau pierdute, erau mereu prădate, ce câștigau « provincialii » să fie trecuți dintr'o țară într'alta? Chiar prima frază a autorului antic arată lipsa lui de judecată. Pe de altă parte, *obiectivitatea* lui apare foarte problematică atunci când aflăm că el scrie vieața lui Aurelian, *luându-se după cărțile în care însuși acest împărat pusese să se treacă zi cu zi, faptele sale.* Așa dar, Flavius Vopiscus și-a alcătuit biografia sa după un izvor *oficial*, în care evenimentele erau prezentate evident într'o lumină favorabilă împăratului. Putea acest jurnal oficial să recunoască părăsirea a o sumă de provinciali în mâinile Goților? Foarte greu, fără a știrbi

din prestigiul împăratului din ordinul căruia se scria jurnalul! De aceea mențiunea expresă că ei au fost trecuți pe malul drept al Dunării, întemeindu-se o nouă provincie cu nume asemănător celei vechi. Și totuși, un alt biograf imperial, relatând vieața lui Hadrian, succesorul lui Traian, spune că acesta a fost împiedecat de către prieteni să părăsească provincia câștigată pentru imperiu de predecesorul său, deoarece, în cazul acesta, ar fi rămas în mâinile barbarilor « mulți cetățeni romani ». Și aceasta când? Numai la două decenii după cucerirea Daciei, așa dar, când numărul coloniștilor nu putea fi foarte mare și când romanizarea Dacilor nu avusese încă loc. Câți trebuiau să rămână acuma, după mai bine de un secol și jumătate de vieață romană? De aceea, e perfect explicabilă mențiunea expresă a lui Flavius Vopiscus că locuitorii Daciei Traiane au fost mutați dincolo de Dunăre.

Dar să admitem — prin absurd — că într'adevăr au fost mutați. Nu apare cu totul extraordinar faptul că această deplasare a unei mase uriașe de oameni — socotind numai 5 locuitori pe kilometru pătrat și tot trebuiau să fie cel puțin un milion de suflete,— n'a lăsat nicio urmă, dar absolut niciuna, în monumentele și inscripțiile din Moesia? Că nu găsim nicio inscripție dela vreun cetățean de aceștia mutați? Că nu-și exprimă nimeni recunoștința față de împărat prin dedicații săpate în piatră, așa cum am întâlnit atâtea în Dacia Traiană? Foarte curioasă această tăcere unanimă, dacă am admite strămutarea întregii populații. Foarte naturală, dimpotrivă, dacă n'au trecut dincolo de Dunăre decât trupele, funcționarii și bogătașii.

Părerea noastră e că n'au trecut *decât aceștia*. Așa era și normal de altfel. Istoria ne arată că în toate timpurile și la toate popoarele, mulțimea, aceea legată prin îndeletnicirile ei de pământul care o hrănește, mulțimea nu fuge. N'au fugit nici Galloromanii în fața Francilor, n'au fugit nici Italienii în fața Goților și apoi a Longobarzilor, n'au fugit nici, mai târziu, Sârbii, Grecii și Bulgarii în fața Turcilor. N'am fugit nici noi în fața Tătarilor, așa dar nici strămoșii noștri, Dacoromanii, în fața Goților. S'au retras, evident, în locuri mai ferite, prin păduri, prin văi ascunse, dar de plecat, n'au plecat. Unde erau să se ducă de altfel plugarii, păstorii, micii meșteșugari, orășenii fără avere din Dacia Traiană? Peste Dunăre, în Moesia? Găseau un pământ mai sărac, în schimb, ace-

leași primejdii, aceeași nesiguranță ca acasă și în plus și *pe perceptorul roman.* Ceea ce, în epoca ultimă a imperiului, însemna foarte mult. De altfel, chiar armata care trebuia să-i apere de barbari implica asemenea sarcini și asemenea obligațiuni pentru locuitorii provinciilor amenințate, încât acești locuitori preferau «*o năvălire a barbarilor, unei staționări în mijlocul lor a armatei imperiale*». Ne-o spune lămurit scriitorul Joanes Lydus, referindu-se la epoca mai târzie a lui Justinian. Dar dacă toate acestea sunt adevărate — și adăogăm că n'avem nici un motiv să punem la îndoială afirmațiile scriitorului amintit mai sus — atunci pentru ce ar fi plecat provincialii în secolul al III-lea din Dacia care fusese dată Goților în calitate de *federați*, adică de *aliați*?

Bunul simț ne arată că o asemenea mutare în masă a populației din stânga Dunării a fost o imposibilitate. Dacii — romanizați acum — au continuat să are și să semene, să crească vitele, să cultive vița de vie, să scoată sare și aur din pământ, să pescuiască și să-și facă singuri uneltele și armele necesare, așa cum făcuseră și mai înainte, și sub Sciți, și sub Celți și sub Romani. Goții nu erau doar nici prima, nu vor fi nici ultima stăpânire străină pe care au suportat-o băștinașii pământului nostru. Și în niciun caz nu erau mai cumpliți decât Hunii, nici decât Tătarii. Alături de Dacii romanizați, au rămas, ducând vieața modestă și aspră a neamurilor acelora, și urmașii veteranilor așezați pe pământul roditor al Daciei, precum și atâția dintre orășenii sărăciți, care avuseseră destul timp — de pe la 230 înainte — să se învețe cu barbarii și cu noile condiții de traiu. A rămas această întreagă populație, cu limba ei romanică și cu numele de Romani, la care a ținut îndeosebi. Suntem *singurii* dintre popoarele romanice — abstracție făcând de fragmentul etnic neînsemnat al Rumanșilor—care păstrăm numele stăpânitorilor de odinioară. Francezii s'au numit astfel dela neamul germanic al Francilor; Spaniolii și Italienii au luat numele *țării* respective, Portughezii pe acela al primei lor capitale (Portucale, Portocale din vechiul Portus Cale, azi Porto); numai noi am păstrat numele cel vechiu. Poate tocmai unde am fost înconjurați din toate părțile de străini — Germani, Slavi, Asiatici — de aceea am ținut mai mult la acest nume care amintea originea noastră diferită.

Părăsirea Daciei de către imperiu n'a însemnat însă separarea *completă* a locuitorilor de pe ţărmul stâng de aceia ai ţărmului drept. Dunărea n'a fost niciodată o barieră, pentru nimeni, şi cu atât mai puţin pentru băştinaşi. Să nu ne închipuim deci că nu s'a mai putut comunica, că s'au rupt legăturile între cele două maluri.

Rolul Romanilor în formarea poporului român. Dacă în ce priveşte pe Daci, stabilirea aportului lor în formarea poporului român prezintă, în multe privinţe, atâtea greutăţi, problema e ceva mai simplă pentru Romani.

E sigur că avem în vinele noastre o parte apreciabilă de sânge de al coloniştilor aduşi de imperiu în Dacia. Nu zicem sânge « roman », fiindcă dacă e să luăm cuvintele în înţelesul lor propriu, Romani adevăraţi, adică locuitori ai Italiei, au fost, după cum am văzut, prea puţini. Au venit, în schimb, Traci, Iliri, Panoni, Răsăriteni, *vorbind limba latină*, ceea ce e cu totul altceva, din punctul de vedere al *rasei*. Au mai venit de asemenea, dar într'o măsură mult mai mică, Greci, precum şi locuitori de alt neam, dar vorbind limba greacă. Toţi aceşti colonişti la un loc n'au întrecut însă, ca număr, pe autohtoni, pe Daci. Aşa dar, în ce priveşte sângele, coloniştii de limbă latină ocupă al doilea loc.

Ei ocupă însă *primul* în ce priveşte limba poporului care a rezultat din amestecul lor cu autohtonii. *Limba română e o limbă romanică*: structura ei, morfologia, sintaxa ei şi elementele fundamentale ale lexicului, acelea de întrebuinţare permanentă, de circulaţie intensă, sunt latine. Ceea ce au adăugat pe urmă Slavii, în mai mare măsură, popoarele turceşti, în mai mică, n'a putut modifica acest caracter iniţial al limbii noastre.

Pentru toate categoriile esenţiale ale vieţii omeneşti întrebuinţăm termeni *latini*. Să dăm câteva exemple. Astfel, pentru a exprima noţiunile generale de *om*, *bărbat* şi *femeie* (homo, barbatus, familia; cf. mulier din care a ieşit, în româneşte, muiere), precum şi pe acelea care privesc familia: *părinte* (parentem), *fiu* (filius), *fiică* (filia), *soră* (soror), *frate* (frater), *cumnat* (cognatus), *socru* (socer), *ginere* (generem), *nepot* (nepos,-tem). Multe din însuşirile trupeşti şi sufleteşti precum şi vârsta se exprimă tot prin termeni latini: *bun* (bonus), *frumos* (formosus), *tânăr* (tener), *bătrân* (veteranus) (pentru acest cuvânt, a cărui istorie are o deosebită însemnătate, vezi mai sus, p. 172).

Dacă trecem acum la îndeletniciri, vom constata, de pildă, în agricultură, că operațiile mai însemnate precum și cerealele, poartă nume de aceeași origine: *a ara* (arare), *a semăna* (seminare), *a treiera* (tribulare), *a secera* (sicilare), *a culege* (colligere), *a întoarce* (semănătura nerăsărită sau răsărită rău: intorquere). Apoi *grâu* (granum), *secară* (secale), *meiu* (milium), *orz* (hordeum), *părâng* (panicum), poate și *mălaiu.* In legătură cu acestea, *spic* (spicum), *paie* (palea), *neghină* (*nigellina; în italiană și portugheză, nigella; în provensală, niella; în franceză, nielle; în aromână: miglină).

Tot astfel, *pământ* (pavimentum: ca și pentru veteranus, vezi mai sus, p. 173), *câmp* (campus), *arie* (area), *agru* (ager, agrum), *falce* (falx, falcem), poate și *moină* adică pământul fărămițat, moale, în opoziție cu țelina care e pământul nelucrat). In sfârșit, câteva unelte: *jug* (jugum), *furcă* (furca), *secere* (sicilis, sicilem) și macedo-românul *arat* (aratum), în locul plugului nostru. Caracteristic e faptul că în cele două forme superioare de agricultură, în *viticultură* și în *grădinărie* și, mai ales, contrar așteptărilor, în ce privește ultima care e considerată de obiceiu ca o specialitate a vecinilor slavi, marea majoritate a termenilor sunt tot latini. Astfel pentru viticultură, notăm: *viie* (vinea), *viță* (vitea), *poamă* (poma); *auă*, însemnând dialectal strugure cu bob mărunt, iar în macedo-română strugure în general (uva), *must* (mustum), *vin* (vinum), *vinaț* (vinaceus), *poașcă* adică vin prost, acru (posca; înseamnă, în latinește, oțet), apoi *coardă* (corda) și *lăuruscă* sau viță sălbatecă (labrusca). Din uneltele întrebuințate, *călcătorul* (calcatorium), *cada* (cada). In sfârșit, în legătură cu vinul, *beat* (bibitus), *bețiv* (bibitivus) și *a îmbăta* (imbibitare).

In ce pribește grădinăria, poartă nume latine: *ceapa* (caepa), *aiul* sau usturoiul (alium), *varza* (*virdia = viridia) sau *curechiul* (cauliculus), *ridichea* (radicula), *napul* (napus), *pepenele* (pepo, peponem), *lăptuca* (lactuca), *lintea* (lens, lentem), aromânul *fauă* (faba). Tot latin e cuvântul *legumă* (legumen), care înseamnă nu numai fruct în formă de păstaie, dar și tot ce însoțește mămăliga sau pâinea, adică brânza, carnea, peștele, etc. Evoluția semantică sau de înțeles a acestui cuvânt este caracteristică: ea ne arată partea însemnată pe care au avut-o întotdeauna *legumele* în alimentația poporului nostru, de vreme ce s'a ales *acest* termen pentru a se desemna orice se adaugă, la masă, mămăligii sau pâinii.

Mulţi arbori fructiferi poartă de asemenea numiri latine. Mai întâi însuşi cuvântul generic *pom* (pomum), apoi *mărul* (melum şi malum), *părul* (pirus), *cireşul* (*cerisius, în loc de ceraseus, din cerasus), *prunul* (prunus), *piersecul* (persicus), *nucul* (nux, nucis), *alunul* (abellana > aluna), *gutuiul* (cutoneus) şi *cornul* (cornus). Unele colective terminate în -et au aceeaşi origine: *Nucet* (nucetum), vechiul nume al Coziei, *Cornet* (cornetum) adică pădure de corni (cf. numele mănăstirii Cornet, pe valea Oltului!), *prunet* (prunetum) şi *ulmet* (ulmetum). De asemenea, genericul *pomet* sau *pomăt*, care derivă din pometum. Luna Iunie, când se coc cireşile, a fost numită, din această pricină, şi *Cireşar*, după cum lunii Septemvrie i se zice, în unele părţi, şi *Vinicer*, adică luna vinului.

Interesantă de urmărit, sub raportul termenilor de origine latină, este operaţiunea transformării *grâului* în *pâine*. *Grâul* se *macină* (machinare) la *moară* (mola) sau se *pisează* (pinsare) în *piuă* (pilla, din pilula, diminutiv al cuvântului pila), prefăcându-se astfel în *făină* (farina). Aceasta se *cerne* (cernere) cu *ciurul* (*cibrum, prin disimilare din cribrum), se amestecă cu *apă* (aqua) şi cu *aluat* (allevatum), se *frământă* (fragmentare), se *soage* (subigere), adică se dă formă de pâine şi se pune pe *cârpător* (crepatorium) sau în *ţest* (testum). Urmează apoi *coacerea* (coquere) în *cuptor* (coctorium) până când *pâinea* (panis, panem) e gata. Din făina de grâu se mai poate face *plăcintă* (placenta) şi *vărzare* (vir(i)diaria), din cea de meiu, *păsat* (quassatum).

Dacă am insistat asupra termenilor în legătură cu agricultura, este pentru a arăta în mod limpede caracterul sedentar, legat de pământ, pe care l-au avut strămoşii noştri în cursul evului mediu. Dacă am fi fost nişte păstori «nomazi», rătăcind cu turmele prin toată Peninsula Balcanică şi învăţând târziu agricultura dela Slavi, aşa cum vor să ne prezinte adversarii — mulţi interesaţi — ai continuităţii în Dacia Traiană şi unii istorici neinformaţi, o asemenea terminologie agricolă, viticolă, pomicolă, nu s'ar putea explica. Ea este dimpotrivă foarte naturală dacă admitem că Dacoromanii şi-au văzut înainte de agricultură, plătind însă dijma (chiar cuvântul e slav!) noilor stăpâni ai ţării.

Alături de această îndeletnicire de căpetenie, ei au fost şi păstori şi crescători de vite. Şi în acest domeniu, avem un im-

portant număr de cuvinte latine. Notăm astfel: *oaie* (ovem), *miel* (agnellus), *berbece* (vervex, vervecem), *arete* (arietem), *capră* (capra), *ied* (haedus), *bou* (bos, bovis), *vacă* (vacca), *vițel* (vitellus), *taur* (taurus), *cal* (caballus), *iapă* (equa), *armăsar* (admissarius), *porc* (porcus), *scroafă* (scrofa). In legătură cu creșterea vitelor, sunt termenii *turmă* (turma), *păcurar* (pecorarius), *păstor* (pastor), *staul* (stab(u)lum) și *pășune* (pastionem). Din *laptele* (lac, lactis) *muls* (mulgere) *fiert* (fervere) și *strecurat* (stercorare), se pregătește cu ajutorul *chiagului* (coag(u)lum), *cașul* (caseum). *Unt* (unctum), *corastră* (*colastra > colostrum), *frupt* (fructus), sunt iarăși termeni latini.

Și în apicultură, termenii fundamentali au aceeași origină: *albină* (*albina), *miere* (*mele > mel), *ceară* (cera), *fagure* (favulus > favus) și *păstură*.

In domeniul militar, am păstrat cuvintele *oaste*, al cărui etimon latin hostis a însemnat la început dușman, străin, adversar, apoi *cetate* din civitas (vezi și mai sus, p. 175), *spată* (spatha), *arcul* (arcus) și *săgeata* (sagitta), *fuști* (fustis), un fel de suliță (de aci *fustașii*!), *coiful* (*cufea), *ghioaga* (*clova > clava), poate și *măciuca* (*matteuca).

In domeniul organizării sociale și a vieții de stat, termenii de origină latină sunt mai puțin numeroși. Avem, în primul rând, pe *domn* din dominus, după aceea *jude* și *judec*, care au în primele documente românești înțelesul, cel dintâi, de stăpân al rumânilor, cel de al doilea de om liber și derivă ambele din judex; apoi *rumân* și *vecin*, întrebuințate amândouă pentru a designa pe țăranii neliberi. Rumân, care e în același timp și numele etnic al poporului nostru, derivă dela Romanus, *vecin* din vecinus, vicinus, adică megiaș, vecin cu proprietatea. Cum a ajuns numele etnic să capete accepțiunea socială pe care o întâlnim în mii de documente interne românești, este o problemă de cea mai mare însemnătate pentru istoria neamului nostru în evul mediu. O vom cerceta atunci când ne vom ocupa de așezarea Slavilor în Dacia și de raporturile lor cu populația daco-romană pe care au găsit-o aici.

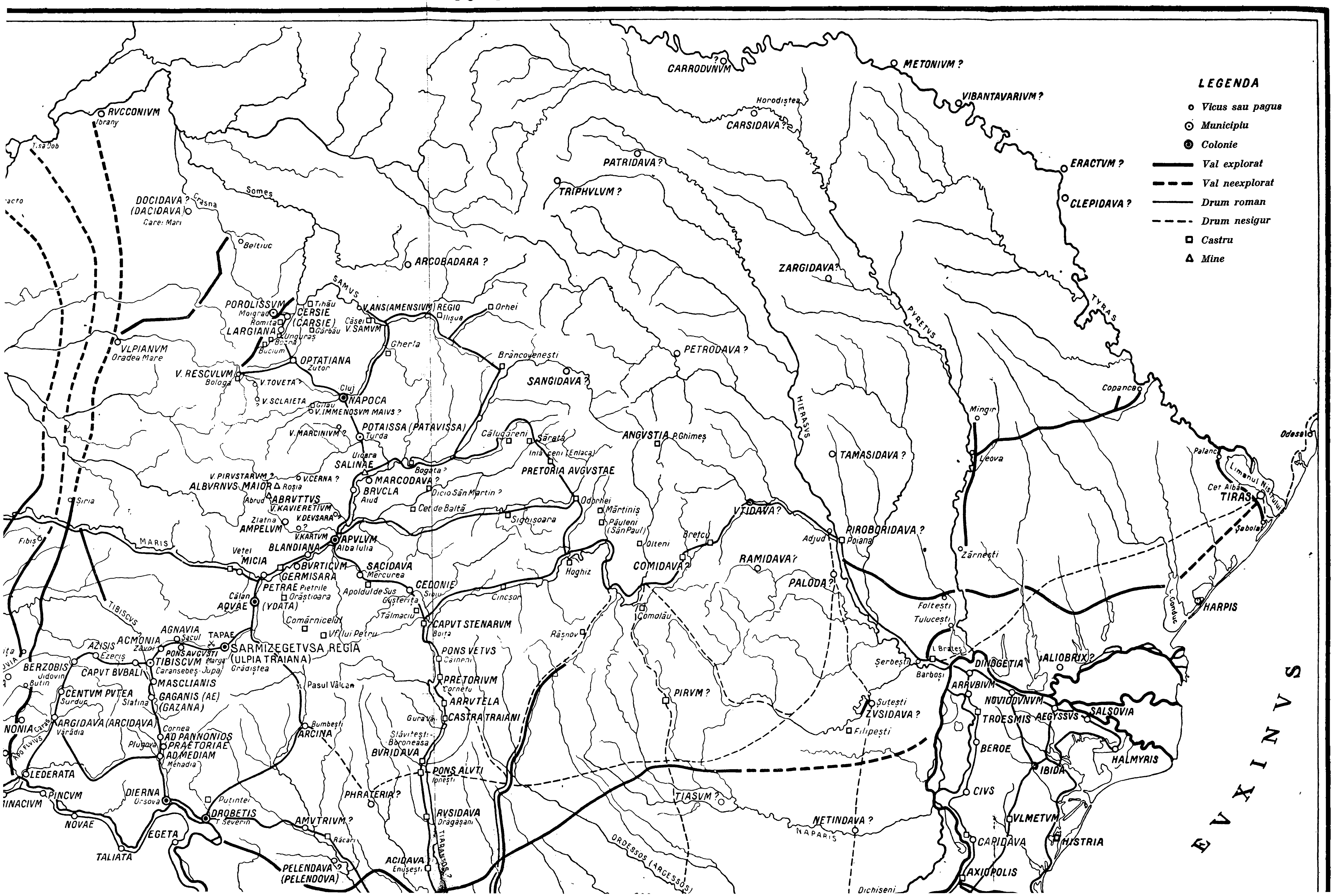
In ce privește religia, terminologia, foarte bogată de origine latină, va fi explicată în capitolul despre creștinarea strămoșilor noștri.

Din exemplele aduse până acum, exemple care sunt tot așa de numeroase și în celelalte domenii neamintite de noi, ale vieții

DACIA TRAIANĂ

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta Nº 5

omenești, rezultă, credem, cu prisosință, adevărul afirmației de mai sus cu privire la *bogăția* și la *însemnătatea* elementelor latine în limba română. *Ele formează baza sau temelia acestei limbi și-i dau, împreună cu morfologia și sintaxa, caracterul de limbă romanică.* Tot Romanii au dat și *numele* poporului nostru. *Rumân* (forma *Român* este mai nouă, din timpurile moderne), derivă direct din numele foștilor stăpânitori ai Daciei. El este numele general și cel mai vechiu al poporului nostru. Străinii — Slavii și Germanii și după ei și Turcii — ne-au zis *Vlahi* (Vlasi, Ulaghi, Olahi); noi înșine ne-am numit unii pe alții — luându-ne după unitățile geografice — și Munteni, Moldoveni, Ardeleni, Bănățeni. Numele însă *generic* al neamului nostru, acela care cuprinde pe toți cei de o limbă și de o lege, a fost și rămâne numele vechiu de Rumân sau Român. Poate că tot dela Romani avem și *spiritul politic.* Acel spirit politic care ne-a îngăduit să păstrăm necontenit, dela întemeiere până astăzi, ființa *statului* nostru, în timp ce alte popoare din jur: Sârbii, Bulgarii, Grecii, unele chiar mai numeroase sau mai puternice ca Polonii și Ungurii, n'au reușit s'o facă. Spiritul politic care explică desvoltarea rapidă din ultimul secol, construcția statului național integral, cea mai înaltă realizare a neamului nostru.

S'a făcut mare caz de adversarii continuității în Dacia Traiană de faptul că nu ni s'au păstrat numiri *topice*, adică privind orașe, sate, munți și râuri, *dela Romani.* Răspunsul e foarte ușor de dat. In marea majoritate a cazurilor, Romanii n'au dat nume noi, de ale lor, locurilor din Dacia, ci le-au păstrat pe cele vechi: încă o dovadă că populația autohtonă a fost în număr mare. In general, râurile, satele, chiar și o parte din orașe au continuat să se numească în tocmai ca pe vremea lui Buerebista și Decebal. Sarmizegetusa, Apulum, Porolissum, Napoca, Drobeta, Patavissa, Dierna, Malva, spre a nu pomeni decât pe cele mai însemnate dintre orașe, nu și-au schimbat numele. După cum nu și le-au schimbat nici marile ape: Dunaris, Aluta, Maris, Argessos, Tisa. Toponimie *romană* cunoscută până acum în Dacia e așadar puțină: ea privește aproape exclusiv orașele și stațiunile militare, adică tocmai așezările care au avut de suferit mai mult din pricina barbarilor și care au dispărut cu vremea. De aceea nici nu ni s'au păstrat. S'a afirmat că Meédia de astăzi (numele popular, local, al

Mehadiei), ar păstra vechea denumire romană Ad Mediam: faptul nu-i de loc sigur. In *Oltina*, din Dobrogea, regăsim romanul *Altinum*. Modificarea vocalei iniţiale pare a arăta însă o influenţă slavă. Din numirile celelalte, dacice, menţinute de Romani, am văzut însă mai înainte (p. 114), că unele s'au păstrat, mai ales acelea ale râurilor mari, de-a-lungul cărora a continuat să trăiască populaţia Daciei. De altfel, trebue să adăugăm că cercetările ştiinţifice de toponimie românească sunt abia la început, aşa încât nu e de loc exclusă posibilitatea de a se găsi şi alte numiri din epoca daco-romană, pe lângă cele cunoscute astăzi. In sfârşit, e necesar să se mai ţie seamă de faptul că unele din aceste numiri au fost *traduse* în limba lor de barbarii năvălitori, în special de Slavi. Acesta e cazul satului numit azi *Camena* în judeţul Tulcea. O inscripţie descoperită de curând pe teritoriul acestui sat, ne arată că el se numea în vremea romană *Petra* sau *Petrae* iar locuitorii lui *vicani Petrenses* adică *sătenii Petreni.* Slavii au tradus vechiul nume în limba lor, deoarece Camena are exact acelaşi înţeles ca latinul Petra. In felul acesta vor fi fost multe cazuri în Dacia Traiană şi Dacia Pontică.

BIBLIOGRAFIE

Dacia Traiană: I. 1. KARL GOOS, *Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens*, în *Archiv Siebenbürg. Landesk.*, XII (1874), p. 107—166; 2. J. JUNG, *Römer und Romanen in den Donauländern, Historisch-etnographische Studien*, ed. 2, Innsbruck, 1887, VIII + 372 p. in 8⁰; 3. A. DOMASZEWSKI, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung*: IV. *Dacia*, în *Rhein. Museum für Phil.*, 48 (1893); 4. P. KIRÁLY, *Dacia Provincia Augusti*, vol. I—II, Nagybecskerek, 1893; 5. BRANDIS, *Dacia*, în *Paulys Real-Encyclopädie*, vol. VII, Stuttgart, 1900, col. 1948—1976; 6. V. PÂRVAN, *Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiana, cu prilejul unei cărţi noi asupra acestei cestiuni*, Bucureşti, 1906, 64 p. in 8⁰; 7. C. DAICOVICIU-M. MACREA, *Contribuţii la bibliografia Daciei Romane* (1920—1935), Cluj, 1936, 24 p. in 8⁰ (Extras din *Anuar. St. Clas. Cluj*, II).

II. 8. J. JUNG, *Fasten der Provinz Dazien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Innsbruck, 1894, XLII + 191 p. in 8⁰; 9. OTTO HIRSCHFELD, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, ed. 2, Berlin, 1905, VIII + 514 p. in 8⁰; 10. A. PREMERSTEIN, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, Wien, 1909, p. 256—269; 11. F. HOROVITZ, *Despre organizaţia administrativă a Daciei Traiane până la Marcu Aurel*, în *Cercet.*

Ist., V—VII (1929—1931), p. 87—160; 12. C. DAICOVICIU, *La première division de la Dacie*, în *Anuar St. Clas. Cluj*, II (1933—35), p. 71—77.

III. 13. GR. TOCILESCU, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900, 243 p. in 4⁰; 14. G. CANTACUZÈNE, *Un papyrus latin relatif à la défense du bas Danube*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, V (1928), p. 38—74; 15. EM. PANAITESCU, *Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XV (1929), p. 73—82; 16. EM. PANAITESCU, *Castrul roman dela Cășei. Din cercetările nouă (1929)*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 321—342; 17. C. DAICOVICIU, *Micia. I. Cercetări asupra castrului*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, 1929—1930, Cluj, 1931, p. 1—44; 18. GR. FLORESCU, *Castrul roman dela Răcari-Dolj*, Craiova, 1931, 28 p. in 8⁰; 19. D. TUDOR, *Cetatea Romula*, Craiova, 1931, 22 p. in 8⁰; 20. S. LAMBRINO, *Observations sur un nouveau diplôme militaire de l'empereur Claude*, în *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, 3-e série, V (1931), p. 251—267; 21. PHILIPPE HOROVITZ, *Le problème de l'évacuation de la Dacie Transdanubienne*, Paris, 1932, 11 p. in 8⁰; 22. GR. FLORESCU, *Le camp romain de Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932*, în *Istros*, I (1934), p. 60—72; 23. V. CHRISTESCU, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, X + 269 p. in 8⁰; 24. P. NICORESCU, *Garnizoana romană în sudul Basarabiei*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XIX (1937), p. 217—225.

IV. 25. V. PÂRVAN, *Salsovia*, București, 1906, 47 p. in 8⁰; 26. DR. J.WEISS, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, 94 p. in 8⁰; 27. V. PÂRVAN, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1912, 155 p. in 8⁰; 28. V. PÂRVAN, *Cetatea Ulmetum*, patru memorii publicate în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2,t. XXXIV (1912), p. 497—610; t. XXXVI (1913—4), p. 245—328 și 329—420; t. XXXVII (1914—5), p. 265—304; 29. V. PÂRVAN, *Zidul cetății Tomi*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—5), p. 415—450; 30. V. PÂRVAN, *Histria IV. Inscripții găsite în 1914 și 1915*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVIII (1915—6), p. 533—732; *Histria VII*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. II (1923—4), p. 1—133; *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série: 1923—1925*, în *Dacia*, II (1925), p. 198—248; 31. V. PÂRVAN, *Gerusia din Callatis*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXIX (1916—1919), p. 51—90; 32. V. PÂRVAN, *Municipium Aurelium Durostorum*, Torino, 1924, 36 p. in 8⁰ (extras din *Rivista di Filologia e d'Istruzione classica*, nuova serie, anul II, fasc. III); 33. TH. SAUCIUC-SĂVEANU, *Callatis*, patru rapoarte preliminare, în *Dacia*, I (1924), p. 108—165; II (1925), p. 104—137; III—IV (1933), p. 411—434 și 435—482; 34. O. TAFRALI, *La cité pontique de Dionysopolis, Kali-Akra, Cavarna, Téké et Ecréné*, Paris, 1927, 80 p. in 8⁰; 35. O. TAFRALI, *La cité pontique de Callatis*, în *Arta și Arh.*, I (1927), p. 17—55; 36. COL. M. IONESCU-DOBROGEANU, *Tomi-Constanța, monografie*, Constanța, 1931, XII +136 p. in 8⁰; 37. S. LAMBRINO, *Fouilles d'Histria. Deuxième article*, în *Dacia*, III—IV (1927—32), p. 378—410; 39. GR. FLORESCU, *Römischer Steinbruch bei Cernavoda, Rumänien*, în *Germania*, XXI (1937), p. 108—113; 40. GR. FLORESCU, *Fouilles et*

recherches archéologiques à Calachioi (Capidava?) en 1924 et 1926, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 483—515; 41. SC. LAMBRINO, *La destruction d'Histria et sa reconstruction au III-e siècle ap. J.-C.*, în *Rev. d. Et. Lat.*, XI (1933), p. 457—463; 42. OCT. MĂRCULESCU, *Bizone-Portul Cavarna. Monografie istorică*, în *Analele Dobrogei*, XV (1934), p. 145—162; 43. P. NICORESCU, *Scavi e scoperte a Tyras*, în *Ephem. Dacorom.*, II (1924), p. 378—415; *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 557—601; 44. V. PÂRVAN, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2 t. XXXVI (1913—14), p. 39—68; 45. P. KIRALY, *Gyulafehérvar története: I. Apulum*, Alba-Iulia, 1892, in 8⁰; 46. C. DAICOVICI, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia*, I (1924), p. 224—63; *Fouilles de Sarmizegetusa* (1925—28), în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 516—556; 47. EM. PANAITESCU, *Monumente inedite din Largiana* în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans.*, 1930—31, Cluj, 1932, p. 81—116; 48. AL. BĂRCĂCILĂ, *Drubeta. Azi T.-Severin. Aşezarea dacică, podul lui Traian, castrul şi oraşul roman*, f. l., 1932, 38 p. in 8⁰; 49. D. TUDOR, *Antichităţile preistorice şi romane din judeţul Romanaţi*, Văleniide-Munte, 1933, 8 p. in 4⁰.

V. 50. V. PÂRVAN, *Castrul dela Poiana şi drumul roman prin Moldova de jos*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—14), p. 93—130; 51. H. KEMATMÜLLER, *Die Römerstrassen im Banat resp. in Südungarn*, în *Deutsche Rundschau f. Geogr. und Statistik*, 1892; 52. TR. SIMU, *Drumuri şi cetăţi romane în Banat*, Lugoj, 1924, 68 p. in 8⁰; 53. C. DAICOVICI, *Un nou « miliarium » în Dacia*, în *Anuar. St. Clas.*, Cluj, 1928—32, part. II, p. 48—53; 54. EM. PANAITESCU, *Provincia şi imperiul*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpĕdatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 627—638.

VI. 55. V. PÂRVAN, *Die Nationalität der Kaufleute im römischer Kaiserreiche*, Breslau, 1909, 132 p. in 8⁰; 56. V. CRISTESCU, *Viaţa economică a Daciei Romane (Contribuţii la o reconstituire istorică)*, Piteşti, 1929, 175 p. in 8⁰.

VII. 57. FUSTEL DE COULANGES, *Le colonat romain*, în *Recherches sur quelques problèmes d'histoire* (1885), ed. 4, Paris, 1923, p. 1—188; 58. M. ROSTOWZEW, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig şi Berlin, 1910, XII + 432 p. in 8⁰; 59. I. N. ANGELESCU, *Histoire économique des Roumains*, t. I, Genève-Paris, 1919, 368 p. in 8⁰; 60. GR. FLORESCU, *I monumenti funerari romani della « Dacia Superior »*, în *Ephem. Dacorom.* IV (1930), p. 72—148; 61. SILVIO FERRI, *Arte Romana sul Danubio. Considerazioni sullo sviluppo, sule derivazioni e sui caratteri dell'arte provinciale romana*, Milano, 1933, 425 p. in 4⁰; 62. EMIL COLIU, *Un sarcophage à symboles à Tomis*, în *Istros*, I (1934), p. 81—116.

VIII. 63. V. PÂRVAN, *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, Roma, 1921, 23 p. (Extras din *Ausonia*, X); 64. V. PÂRVAN, *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, 247 p. in 8⁰.

IX. 65. OVID DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1902, XXXI + 510 p. in 8⁰; 66. S. PUŞCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905, XV + 235 p. in 8⁰; 67. A. CANDREA-

Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, fasc. I—IV, București, 1907—1914, 224 p. in 8°; 68. Dr. Constantin Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, I, Leipzig, 1922, XV + 262 p. in 8°; 69. W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în *Mem. Sect. Lit. Acad. Rom.*, s. 3, t. V (1930), p. 1—36; 70. S. Pușcariu. *Les origines. I. La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 3—54; 71. S. Pușcariu, *Roumain et roman*, *ibidem*, p. 55—63; 72. Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. Limba latină*, București, 1938, 219 p. in 8°.

X. 73. R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, 363 p. in 8°; 74. A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, Iași, 1884, 300 p. in 8°; 75. A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge*, Paris, 1885, 238 p. in 8°; 76. D. Onciul, *Teoria lui Roesler, studii asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică*, în *Conv. Lit.*, XIX (1885), p. 60—80, 174—187, 255—278, 327—348, 424—439 și 589—602; 77. B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899, 138 p. in 8°; 78. L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurelien (270—275)*, Paris, 1904, 390 p. in 8°; 79. Alfred Domaszewski, *Geschichte der römischen Kaiser*, 2 vol., Leipzig, 1909, VIII + 324 și IV + 328 p. in 8°; 80. B. Filow, *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens*, în *Klio*, XII (1912), p. 234—239; 71. N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurelien*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, I (1924), p. 37—58; 82. Al. Philippide, *Originea Românilor*, vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925, XL + 889 p. in 8°; 73. Louis Halphen, *Les barbares des grandes invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, Paris, 1926, 393 p. in 8°; 84. M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, LIV (1934), p. 641—715 (și extras); 85. T. Sauciuc-Săveanu, *O inscripție latină și alte obiecte antice și știri din satul roman Petra, Camena de azi, din jud. Tulcea*, în *Analele Dobrogei*, XV (1934), p. 93—112; 86. Sc. Lambrino, *Valerius Bradua, un nouveau gouverneur de la Mésie inférieure*, în *Rev. Ist. Rom.*, V (1935), p. 321—332; 87. Gr. Florescu, *Monumente antice din Muzeul Regional al Dobrogei*, 1936, 9 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVII); 88. Lajos Tamas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în *Archivum*, I (1935), p. 1—96 și II (1936), p. 46—83 și 245—374; 89. W. von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, LVI (1936), p. 5-48; 90. G. Popa-Lisseanu, *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpědatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 709—728; 91. Willy Hüttl, *Antoninus Pius*, vol. I, Praha, 1936, 470 p. in 8°; 92. G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, Bucarest, 1937, 135 p. in 8°.

NEAMURILE GERMANICE ÎN DACIA. SARMAȚII

> *« Regiunea dela graniță, expusă temerității Goților ».*
> (Inscripție din Dacia Pontică, din anul 340).

Vandalii. Goții. Taifalii. După retragerea legiunilor și a administrației romane, Dacia rămâne în stăpânirea neamurilor germanice. In partea de apus a ei, prin Banat și Crișana, locuiau *Vandalii.* Ne-o spune lămurit scriitorul Jordanes, arătând împrejurările din vremea împăratului Constantin cel Mare (anii 306—307): «[Vandalii] pe vremea aceea trăiau acolo unde sunt astăzi Gepizii, anume lângă râurile Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia, acesta din urmă fiind mai spre miazănoapte decât toate celelalte. Vandalii aveau pe atunci *la răsărit pe Goți,* la apus pe Marcomani, la miazănoapte pe Hermundoli și la miazăzi Istrul, care se mai chiamă și Danubius». Râul Marisia e Mureșul iar Grisia e Crișul, prin urmare Vandalii locuiau în regiunea arătată de noi mai sus.

Spre răsărit de ei și anume prin Ardeal și Muntenia locuiau *Goții.* O știm nu numai dela Jordanes, care o afirmă categoric, după cum văzurăm mai înainte («Vandalii aveau pe atunci la răsărit *pe Goți*»), dar și din alte două izvoare istorice, din Eutropius și Ammianus Marcellinus. Cel dintâiu are următorul pasaj: «Traian a supus Dacia și a făcut o provincie romană din acele teritorii de peste Dunăre pe care *astăzi* le ocupă Taifalii, Victoalii și Thervingii». Prin Thervingi se înțelegeau *Vizigoții* al căror nume înseamnă după unii «Goții de apus», după alții «Goții cei buni»; Taifalii și Victoalii erau tot neamuri germanice. Timpul când scrie Eutropius («astăzi») este sub împăratul Valens, adică între 364 și 378. Putem avea încredere de data aceasta în spusele lui, deoarece se referă la evenimente *contemporane.* Ammianus

Marcellinus, care şi-a alcătuit opera pe la 390, ne spune că împăratul Valens a mers împotriva Goţilor în trei ani consecutivi, anume în 367—369. In primul an, a trecut Dunărea pe la castelul Daphne, situat pe malul stâng al ei, în regiunea Olteniţei; n'a putut da însă peste duşman, deoarece se retrăsese *în munţi*. Al doilea an n'a fost chip să treacă Dunărea din cauza inundaţiilor şi a trebuit să stea până în toamnă în castru, lângă un sat în care erau colonizaţi *Carpi* (vicus Carporum). In anul al treilea, a trecut fluviul pe la Noviodunum (Isaccea), a bătut pe Atanaric, căpetenia Thervingilor şi l-a fugărit. Aşa dar, Goţii locuiau în Muntenia; în prima expediţie a armatelor imperiale, din 367, ei se retrag în munţi, adică *în Carpaţi*.

In nordul Daciei, prin Carpaţii Slovaciei de astăzi, locuiau Gepizii, un alt neam germanic. Ei porniseră dela gura Vistulei, de lângă Marea Baltică, şi voiseră să pătrundă, încă de pe la jumătatea secolului al III-lea, pe timpul lui Filip Arabul şi al lui Decius, în Dacia, care era pe atunci provincie romană. Nu izbutiseră, deoarece fuseseră respinşi de legionari. O a doua încercare, mai târziu — se pare pe la 262 — are acelaşi rezultat. De data aceasta, lupta se dăduse cu Goţii care voiau şi ei să cuprindă Dacia şi care silesc pe Gepizi să se retragă spre locuinţele lor din miazănoapte. Aci au rămas până la plecarea Vandalilor, în 336.

In afară de Vandali, de Goţi şi de Gepizi, mai locuiau în Dacia şi alte două neamuri germanice: *Victoalii* şi *Taifalii*. Unde anume, nu se ştie în mod sigur; se pare că Taifalii îşi aveau aşezările pe lângă Prut şi Siret, în partea de mijloc şi de miazăzi a Moldovei.

Faţă de mărturiile izvoarelor literare, nu e de mirare că arheologii consideră drept germanice o serie de tezaure şi obiecte descoperite în diferite părţi ale pământului românesc. Localităţile mai însemnate unde s'au făcut aceste descoperiri sunt: *Şimleul Silvaniei* şi *Valea lui Mihai (Sălaj)*, *Apa (Sătmar)*, *Oradea*, *Pecica (Arad)*, *Timişoara* şi *Periam (Timiş-Torontal)*, *Apahida (Cluj)*, *Turda*, *Alba-Iulia*, *Coşovenii de jos (Dolj)*, *Pietroasa* şi *Chiojd (Buzău)*, *Carol I (Roman)*.

Câtăva vreme, mai bine de o jumătate de secol, a fost linişte din partea Goţilor; mulţumiţi, se vede, cu Dacia, ei nu mai atacă imperiul. De abia sub Constantin cel Mare au loc iarăşi lupte. In anul 332, acest împărat trimite, sub comanda fiului său

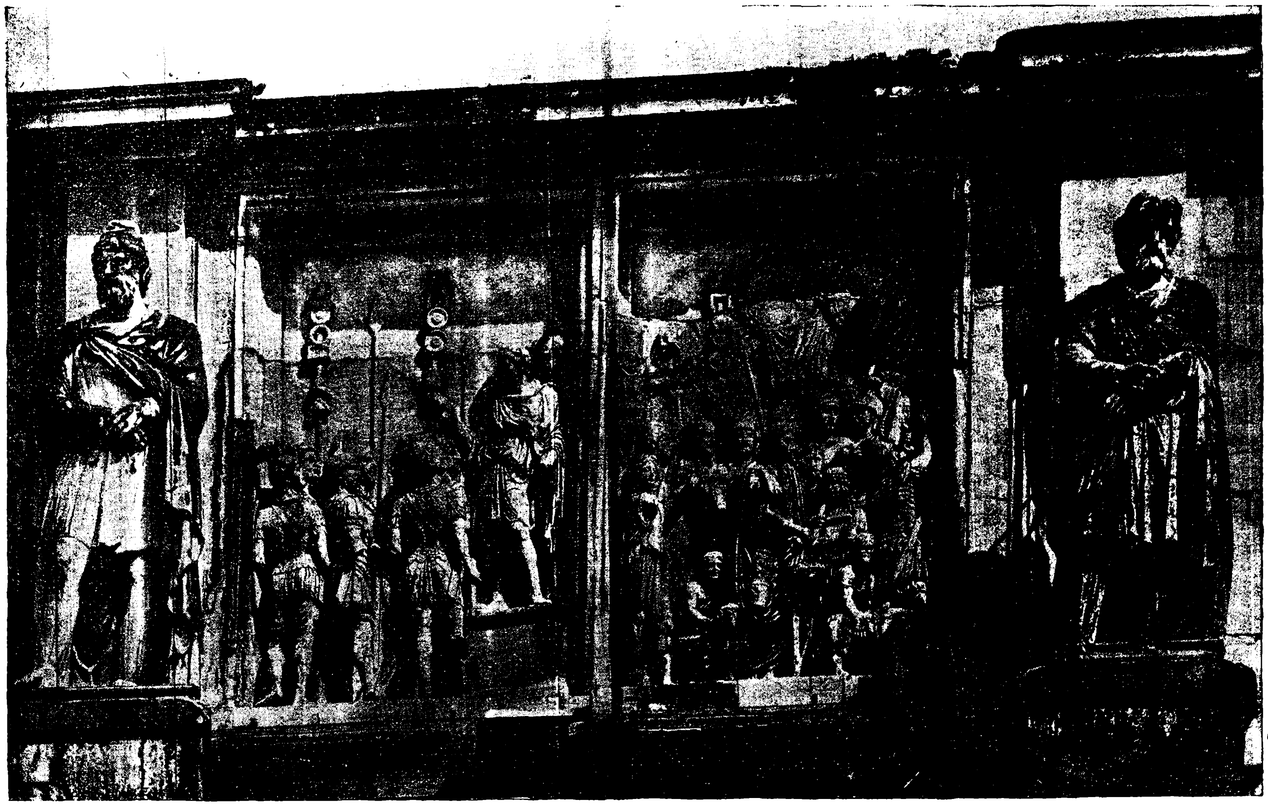

Fig. 78. — Arcul de triumf al lui Constantin cel Mare, la Roma. Deoparte şi de alta, se văd statuele a doi Daci: în stânga un pileat, în dreapta un comat.

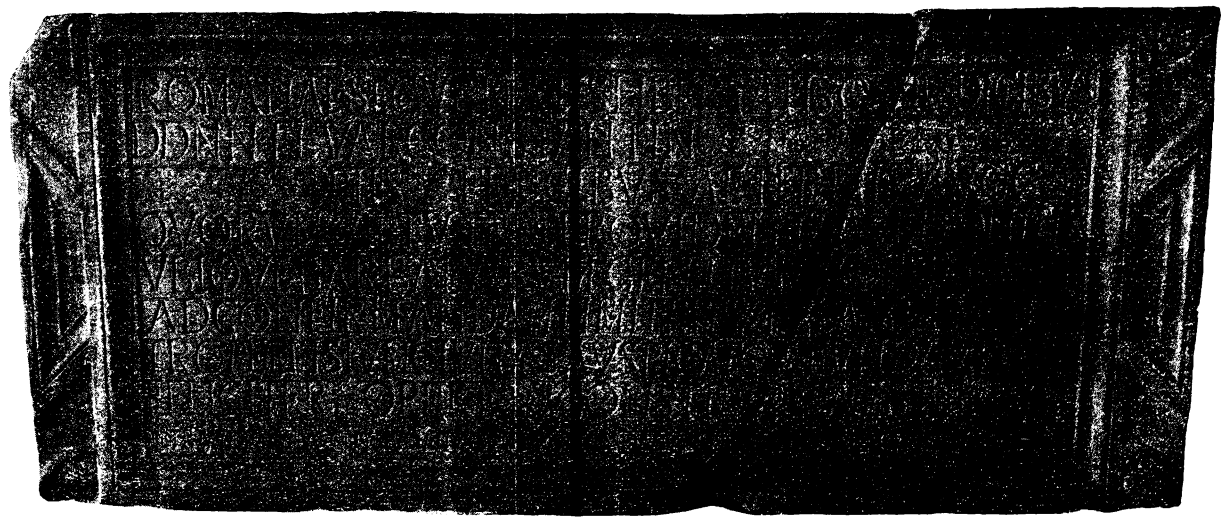

Fig. 79. — Inscripție de mulțumire pusă de locuitorii orașului Tropaeum Traiani cu prilejul reconstruirii acestui oraș de către Constantin cel Mare și Liciniu. In urmă, după ce Liciniu a fost bătut și înlăturat din domnie (323 după Christos), numele lui s'a șters de pe inscripție prin martelare. (Muzeul Național, București).

Constantin al II-lea, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea pe podul dela Celei, pod a cărui construcţie — stâlpi de piatră şi lemn şi suprastructură de lemn — se isprăvise încă din 328; înaintează pe ţărmul stâng şi atacă pe Goţi; aceştia, după spusa unui cronicar, erau « foarte puternici şi foarte numeroşi ». Romanii ies învingători (vezi fig. 78). In urma acestei biruinţe, se pare că ţărmul stâng al Dunării a fost iarăşi câtăva vreme sub directa stăpânire romană. O dovadă în sensul acesta sunt întăriturile sau « castelele », care se construesc de armata imperială pe ţărmul *stâng* al Dunării şi dintre care e amintit mai târziu, pe vremea lui Valens, acela dela *Daphne*, în regiunea Argeşului. Tot Constantin restaurează şi *oraşul* Tropaeum Traiani ruinat din cauza năvălirilor barbare; ni s'a păstrat inscripţia de mulţumire pe care locuitorii, recunoscători, i-au dedicat-o (vezi fig. 79).

Un scriitor vechiu, Julianus, compară pe Constantin cu Traian, ba îl face chiar superior acestuia deoarece « el a recâştigat ceea ce Traian câştigase şi ştiut este că e mai greu să reiei decât să iei ». In aceeaşi vreme, se fac întărituri şi pe ţărmul drept al Dunării. O inscripţie de prin anul 340 ne vorbeşte despre acelea ridicate de împăraţii Constantin al II-lea, Constantius şi Constans (e vremea abuzului cu acest nume!), în nordul Dobrogei, « în regiunea dela graniţă expusă temerităţii Goţilor ».

Alte lupte au loc sub Valens, care trece şi el Dunărea, ba chiar în două rânduri, în anii 367 şi 369; şase ani după ultima expediţie a lui Valens, aşa dar în 375, aveau să năvălească Hunii, punând capăt dominaţiunii Goţilor şi silind cea mai mare parte a lor să plece din Dacia.

Aşezările neamurilor germanice din stânga Dunării n'au rămas aceleaşi în tot timpul dintre 271 şi 375. Ştim astfel că pe la 336 Vandalii părăsesc ţinuturile pe care le ocupaseră mai înainte şi pornesc spre apus, unde ajung vestiţi prin pustiirile din Italia. In locul lor, se coboară din spre miazănoapte Gepizii şi se aşează în aceeaşi parte vestică a Daciei, în regiunea Crişanei şi a Banatului.

De asemenea nu trebue să ne închipuim neamurile germanice care ocupau Dacia, ca alcătuind *un singur popor* şi lucrând toate de comun acord. Erau de fapt o serie de triburi, cu interese deosebite şi de multe ori în duşmănie făţişă cu celelalte. Adeseori, au loc lupte între ele. Ştim astfel de lupta care se dă pe râul Mureş,

între Goţi şi Vandali; cunoaştem de asemenea lupta între Goţi şi Gepizi; mai târziu, în secolul al VI-lea, va avea loc un războiu foarte crâncen, de exterminare, între Gepizi şi Longobarzi. Imperiul roman profita, evident, de aceste duşmănii, care slăbeau forţa barbarilor; de multe ori le şi provoca; astfel a fost pe vremea împăratului Maximin.

Goţii, şi, în general, neamurile germanice, erau blonzi, cu ochii albaştri sau de culoare deschisă şi cu părul roşcat sau bălaiu. Inalţi, puternici, ei au făcut la primele ciocniri cu Romanii, pe vremea lui Marius, o impresie grozavă asupra acestora. Luptau aproape goi, femeile luau şi ele adeseori parte la războiu. In pădurea teutoburgică din sudul Germaniei, ei au distrus o întreagă armată romană, comandată de Varus. Pe urmă însă, Romanii s'au obişnuit cu aceşti duşmani şi au repurtat multe biruinţe asupra lor. Dela o vreme, Germanii au început să intre ca soldaţi în armata romană. Pe la 268—270, numărul acestora era apreciabil, iar la 323 majoritatea armatei lui Licinius era alcătuită din Goţi. In secolul al IV-lea, o parte din Goţi se creştinează, îmbrăţişând însă erezia lui Arie. Biblia e tradusă în limba gotică de către Ulfilas, episcopul lor, care a predicat în părţile noastre.

Sarmaţii. Cu prilejul expediţiei lui Constantin împotriva Goţilor, se dă ţinutului din stânga Dunării — fără vreo altă precizare — numele de « regiunea Sarmaţilor ». Scriitorul antic Orosius spune că fiul împăratului, după ce a trecut pe podul dela Celei, a bătut pe Goţi « în însuşi sânul pământului barbar, adică în regiunea Sarmaţilor » (« in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione »). Unii istorici din zilele noastre au afirmat chiar că Sarmaţii, iar nu Goţii, ar fi fost stăpânii ţinutului dacic, după plecarea legiunilor romane. Se impune deci să lămurim chestiunea aceasta a Sarmaţilor, să vedem de ce neam erau şi ce rol au jucat în Dacia.

Primele menţiuni istorice despre Sarmaţi ni-i arată, în secolul al V-lea înainte de Christos, la *răsărit* de Don. Intr'a doua jumătate a secolului al III-lea, tot înainte de Christos, ei ocupă ţinutul dintre acest fluviu şi Nipru. Inaintarea către apus, spre Dacia, are loc abia către sfârşitul primului secol înainte de Christos. In secolul întâiu după Christos găsim pe *Iazygi*, un neam sarmat, ocupând pusta ungară şi având relaţii cu Dacii. In aceeaşi vreme,

un alt neam sarmat, *Roxolanii*, se afla la răsăritul Daciei, între Prut și Nistru, unele triburi întinzându-se probabil și prin câmpia munteană. Pe la anul 69 după Christos, Roxolanii trec Dunărea în imperiul roman, dar sunt respinși. In timpul războaielor dintre Traian și Decebal, Sarmații sunt de partea acestuia din urmă. Ei luptă călări, fără scuturi, îmbrăcați însă în zale de fier din cap până în picioare și cu niște spezi uriașe, pe care le mânuesc cu amândouă brațele. Infățișarea lor în războiu trebue să fi fost impresionantă. Columna Traiană ne arată în câteva rânduri pe acești barbari atacând trupele romane.

După cucerirea Daciei de către Traian, cele două neamuri sarmate mai importante, Iazygii și Roxolanii și-au păstrat locuințele lor, uneori făcând și incursiuni în noua provincie romană, ca de pildă pe vremea lui Hadrian. După părăsirea Daciei, ei continuă să domine în aceleași părți, adică la răsărit, în Moldova dintre Prut și Nistru, iar la apus în pusta ungară. Se pare că și câmpia munteană, mai ales în partea de răsărit a ei, a fost sub aceeași dominație. Așa ne putem explica denumirea de « regiunea Sarmaților », care i se dă de către scriitorul Orosius, în timpul lui Constantin cel Mare.

Sarmații erau *iranieni*, adică de aceeași origină ca și Sciții și — mai târziu — Alanii. Ei reprezintă la marginile Daciei și în câmpia munteană un element politic, dominator, așa cum fuseseră, cu secole mai înainte, rudele lor, Sciții. Nu se poate vorbi de o așezare a lor în număr mare în ținuturile noastre, nici de o vechime considerabilă. Păreri ca acelea care văd în numele capitalei dacice Sarmizegetusa, o amintire a Sarmaților, n'au niciun temeiu istoric.

BIBLIOGRAFIE

Goții: 1. WILHELM TOMASCHEK, *Die Goten in Taurien*, Wien, 1881, 77 p. in 8°; 2. C. DICULESCU, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, V + 64 p. in 8°; 3. G. GIUGLEA, *Crâmpee de limbă și viață străveche românească. Elemente vechi germane*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 622—628; 4. EDUARD BENINGER, *Der Wandalenfund von Czeke-Cejkov*, în *Annalen d. Naturhist. Museum in Wien*, XLV (1931), p. 183—224; 5. M. ROSKA, *Mormânt german dela Valea lui Mihai*, în *Anuar. St. Clas. Cluj*, II (1932), p. 69—72; 6. C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR ȘI HANS ZEISS, *Ein Schatzfund der Gruppe*

Untersiebenbrunn von Coşoveni (Kleine Wallachei), în *Germania*, XVII (1933), p. 272—277; 7. L. SCHMIDT, *Die Ostgermanen*, ed. 2-a, München, 1934, v. şi p. 237, nr. 1—3.

Sarmaţii: 8. K. KRETSCHMER, *Sarmatia*, în PAULY-WISSOWA, *Real-Enciclopädie*, Stuttgart, 1921, sub voce; 9. C. PATSCH, *Banater Sarmaten (Beiträge zur Völkerkunde von Sudosteuropa, II)*, în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil-hist. Klasse*, 62. Jahrgang, 1925, p. 181—216; 10. MAX EBERT, *Südrussland*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, vol. XIII, Berlin, 1928, p. 52—114; 11. D. TUDOR, *Podul lui Constantin cel Mare*, Craiova, 1934, 20 p. in 8° (extras din *Arh. Olt.*, XIII); 12. DR. NIC. MOROŞAN, *O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia*, în *Arhivele Basarabiei*, VIII (1935), p. 196—208.

V. şi p. 53, nr. 11, 12, 17.

HUNII

Atila. « ciocanul lumii ».
(Poreclă contemporană).

Năvălirea lor. Luptele cu Goţii. Tezaurul dela Pietroasa. In anul 375 are loc năvălirea Hunilor, una din cele mai însemnate pe care le cunoaşte istoria; ea provoacă o perturbare generală printre barbarii germanici din ţinuturile noastre, silindu-i pe unii să părăsească aşezările de mai înainte, pe alţii să plece pentru totdeauna de aici.

Hunii aparţineau popoarelor altaice, numite astfel fiindcă se întindeau — rămăşiţe de ale lor sunt şi astăzi — în jurul munţilor Altai, din nordul Chinei. Invăţaţii au împărţit aceste neamuri altaice în trei mari ramuri după limba pe care o vorbesc: ramura turcă, ramura mongolă şi ramura tunguză. Nu se ştie sigur căreia din aceste ramuri aparţineau Hunii. Infăţişarea lor se asemăna însă cu aceea a Mongolilor: pometii obrajilor ieşiţi în afară, ochii oblici, pielea de culoare gălbue, iar nu albă ca la Arieni. Indeletnicirea lor esenţială era păstoritul şi creşterea vitelor; de aceea ei preferau, pentru aşezările lor, câmpia sau stepa unde turmele numeroase găsesc mai uşor hrana. Nu este o întâmplare deci că aceşti năvălitorii au ales, pentru a se stabili, câmpia Dunării şi a Tisei, numită şi pusta panonică.

Ammianus Marcellinus, scriitor contemporan cu Hunii, ne-a lăsat despre ei un portret, în parte exagerat, dar care merită să fie cunoscut. « Hunii întrec în cruzime şi în barbarie — spune el — tot ce şi-ar putea închipui cineva mai barbar şi mai sălbatec. Corpul lor grămădit, cu mâinile foarte mari şi capul peste măsură de gros, le dă o înfăţişare monstruoasă. Se nutresc fără a întrebuinţa nici pregătire, nici foc, cu rădăcini de plante sălbatice

şi cu carne frăgezită între coapsele lor şi spatele cailor. Nu mânuesc plugul niciodată; nu locuesc în case, nici în colibe, căci orice încăpere de zid le pare un mormânt şi ei nu se cred în siguranţă sub un acoperiş. Totdeauna rătăcind, schimbând veşnic locuinţele lor, ei sunt deprinşi din copilărie cu toate suferinţele: frigul, foamea şi setea. Turmele îi urmează în aceste rătăciri, târînd carele în care sunt închise familiile. Acolo torc femeile şi cos hainele bărbaţilor, acolo dau naştere copiilor şi-i cresc până ajung mari. Intrebaţi pe aceşti oameni de unde vin, unde au fost zămisliţi... nu vor şti să răspundă. Ei trăiesc necontenit pe caii lor mici şi urîţi, însă iuţi şi neobosiţi. Călărind ca bărbaţii sau, într'o parte, după chipul femeilor, ei ţin pe cai adunările lor, cumpără şi vând, beau şi mănâncă, ba chiar şi dorm înclinaţi pe gâtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credinţă, mişcători după toate vânturile, răpiţi cu totul de furia momentului. Ei ştiu tot atât de puţin, ca şi animalele, ce este cuviincios şi ce nu. Limba lor este întunecată, încurcată şi plină de metafore. Cât despre religie, ei par a nu avea niciuna sau, cel puţin, nu practică niciun cult; patima lor cea mai mare este aurul ».

Afirmaţia privind felul de hrană al Hunilor ca şi teama lor de clădiri sunt exagerări evidente. Prisc din Panion, însoţitorul ambasadorului trimis în anul 448 de împăratul dela Bizanţ să încheie pace cu Atila, ne spune că servitorii huni, care-l însoţeau, se hrăneau cu mălaiu, adică meiu şi că beau o băutură făcută din orz numită *camus*. Pe de altă parte, la curtea regelui hun, unde existau *băi de piatră* şi o cancelarie cu scribi latini, s'a dat un banchet în toată regula, dela care n'a lipsit nici bufonul vorbind o limbă amestecată, huno-goto-romană, spre distracţia mesenilor. Că Hunii îşi petreceau însă o mare parte din timp călare e adevărat, după cum e adevărat şi tabloul vieţii nomade cu familiile încărcate în căruţe. Agricultura o lăsau s'o facă supuşii lor; aceştia le procurau orzul, meiul şi celelalte produse de care aveau nevoie. Cruzimea şi sălbăticia Hunilor nu poate surprinde: ele făceau parte din *sistemul* de luptă al Asiaticilor, care au urmărit întotdeauna îngrozirea neamurilor pe care urmau să le supună, spre a scurta astfel războiul şi spre a sili şi alte neamuri la ascultare. Prisc din Panion trecând, în drumul său spre reşedinţa lui Atila, prin oraşul Serdica (Sofia de azi), prădat tocmai cu puţin înainte de Huni, spune că l-a găsit

ruinat; în Naissus (Niş), mai rămăseseră câţiva bolnavi ce nu putuseră fugi, oraşul fusese complet distrus. Trebue să adăugăm însă că aceste cruzimi nu erau continue. Odată stăpânirea Hunilor aşezată şi băştinaşii supuşi, ele încetau, cum era şi firesc, deoarece acum aceşti băştinaşi constituiau *averea* cuceritorilor şi în acelaşi timp *garanţia* aprovizionării lor cu cereale.

Hunii locuiau la început în regiunile din nordul Chinei. De acolo pornesc ei spre Europa, supunând popoarele pe care le întâlnesc în cale, şi asociindu-şi pe unele din ele, spre a-şi spori astfel armata. Fiindcă Huni curaţi nu erau mulţi; la un moment dat, rămăseseră chiar — după spusa izvoarelor — numai vreo trei mii, reprezentând însă elementele cele mai destoinice şi mai rezistente. In înaintarea lor spre apus, Hunii ajung la hotarele stăpânirii alane care se întindea între Don, munţii Caucaz şi munţii Urali. Alanii, popor iranian — de aceeaşi origină ca Sciţii şi Sarmaţii — nu pot rezista Hunilor. Ei sunt supuşi şi cuceritorii trec mai departe spre vest. La răsărit de Nistru îşi aveau locuinţele în vremea aceea (anul 375), Ostrogoţii sau, cum li se mai spunea, *Greuthungii*, conduşi de regele Hermanaric. Nici ei nu pot rezista; Hermanaric, învins, se sinucide; urmaşul său Withimer, piere şi el; Ostrogoţii sunt împinşi spre apus. Vizigoţii, care locuiau dincoace de Nistru şi aveau ca rege pe Atanaric, n'au o soartă mai bună; după câteva încercări nereuşite de a se opune Hunilor, ei sunt nevoiţi să se retragă spre miazăzi. Mai încearcă să reziste încă odată în regiunea din sudul Moldovei; unii învăţaţi cred că ei au ridicat aci valul de pământ care se întinde între Tuluceşti, lângă lacul Brateş, şi Satu-lung, pe Siret; alţii socotesc că apărarea au organizat-o pe linia Focşani—Galaţi, adică pe unde Carpaţii se apropie mai mult de Dunăre, formând ca un fel de poartă prin care au năvălit spre miazăzi barbarii din miazănoapte şi răsărit. Sigur însă nu se ştie. Atâta e numai sigur că Atanaric şi poporul lui n'au putut opri năvala Hunilor nici aici şi au trebuit să se retragă mai departe, într'un ţinut pe care istoricul antic Ammianus Marcellinus îl numeşte *Caucaland* şi-l arată a fi muntos şi acoperit cu păduri. Se pare că el ar corespunde cu ţinutul Buzăului de astăzi, unde s'au făcut descoperiri arheologice arătând prezenţa neamurilor germanice. Intr'adevăr, în regiunea deluroasă a acestui ţinut, şi anume la marginea sudică a ei, pe dealul Istriţa, care domină

cu 600 de metri câmpia dela poale și e acoperit în parte și astăzi cu păduri, s'a găsit, lângă satul *Pietroasa*, un bogat tezaur, alcătuit din 22 de obiecte și vase, toate de aur și împodobite, unele, cu pietre scumpe. Este tezaurul cunoscut și sub numele de « Cloșca cu pui », din cauza asemănării pe care o reprezintă o parte din obiecte cu un grup de păsări (vezi fig. 80). Din nefericire, nu toate obiectele au ajuns la cunoștința învățaților și în păstrarea

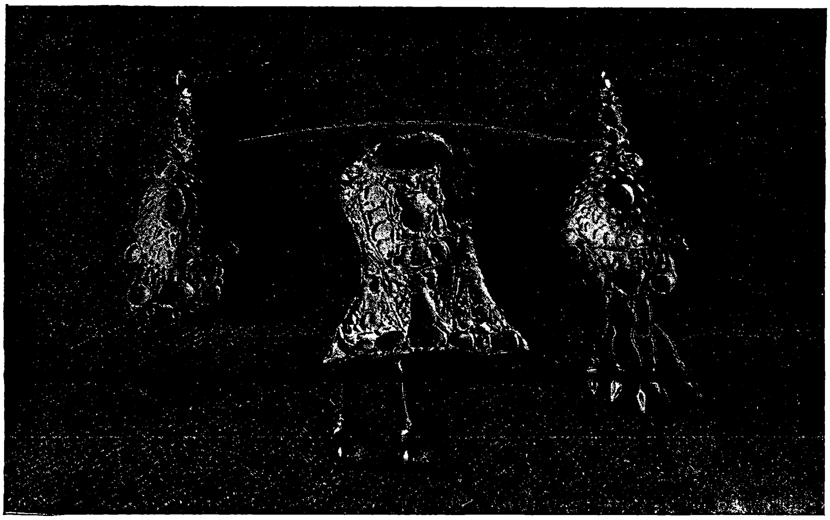

Fig. 80. — Trei obiecte de podoabă, de aur și împodobite cu pietre scumpe, din tezaurul dela Pietroasa. Forma acestor obiecte a determinat numele de « Cloșca cu pui » care se mai dă tezaurului. Obiectul din mijloc are 31 cm. lungime până la vârful lănțișoarelor. (Inainte de războiu la Muzeul Național București, astăzi la Moscova).

statului: zece din ele dispăruseră, fiind probabil topite, atunci când autoritățile au pus stăpânire pe tezaur. Așa încât nu se mai cunosc astăzi decât 12 piese. Intre ele, mai importante sunt: o tavă circulară de aur, cântărind peste 7 kilograme (vezi fig. 82), un vas octogon (vezi fig. 83), un altul decagon, o pateră (vas de formă circulară: vezi fig. 81), o urnă, o cană de vin (vezi fig. 84), și un inel cu o inscripție în limba veche germană. Acest tezaur a cărui istorie, după descoperire, e plină de peripeții și incidente dintre care unele puteau să-i devie fatale, se păstra, până la războiul pentru întregirea neamului, la Muzeul Național de Antichități din Capitală. In toamna anului 1916, înainte de

ocuparea Bucureştilor de către armatele inamice, el a fost trimis, împreună cu tot stocul de documente vechi dela Academie şi dela Arhivele Statului şi alte lucruri rare, la Iaşi, iar de acolo, spre siguranţă, la Moscova, unde, poate, se mai găseşte şi astăzi.

Inscripţia de pe inel s'a citit în două feluri: « Guthâni Ocwi Hailag » şi «Gutan (ē) Iowi hailag», ceea ce însemnă, pe româneşte: « Lui Odin, patrie sfinţită » şi « Lui Jupiter cel sfânt al Goţilor ». Odin era zeul cel mare al Germanilor. Chiar dacă înţelesul pe care l-au dat învăţaţii de azi inscripţiei nu ar fi corespunzând cu cel

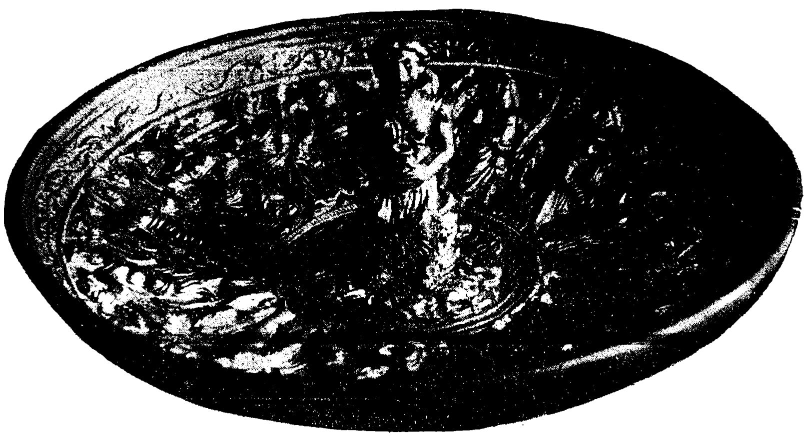

Fig. 81. — Patera de aur a tezaurului dela Pietroasa, 25 cm. diametru. (Inainte de războiu, la Muzeul Naţional Bucureşti, astăzi la Moscova).

din vremea când s'au săpat literile, totuşi un lucru e sigur: tezaurul e germanic, el a aparţinut unor neamuri germanice care, poate în cursul unor lupte, poate în alte împrejurări, l-au îngropat pe dealul Istriţei. Că el ar proveni chiar dela Vizigoţii lui Atanaric e o simplă ipoteză; n'avem nicio dovadă în acest sens, poate să fi aparţinut şi Ostrogoţilor. Tot în judeţul Buzău şi anume în partea muntoasă a lui, în comuna Chiojdu, s'a descoperit, în primăvara anului 1934, un mormânt germanic. Lângă oasele celui îngropat, în dreptul pieptului, s'a găsit o fibulă de argint, având şi unele părţi de aur şi împodobite cu grenate (pietre roşii semipreţioase).

Aşa dar, în judeţul Buzău se constată că au fost odinioară neamuri germanice. Se poate deci ca aici să fi fost Caucalandul în care s'au retras Vizigoţii lui Atanaric.

O altă parte a Vizigoţilor a trecut peste Dunăre, în imperiu, în 376, cerând adăpost. Mizeria lor era aşa de mare, foametea aşa de grozavă, încât ajunseseră că dea *un om în schimbul unui câine*, ca să aibă ce mânca. Nemulţumiţi cu tratamentul pe care li-l aplicau generalii romani, ei se revoltă şi atrag de partea lor şi pe

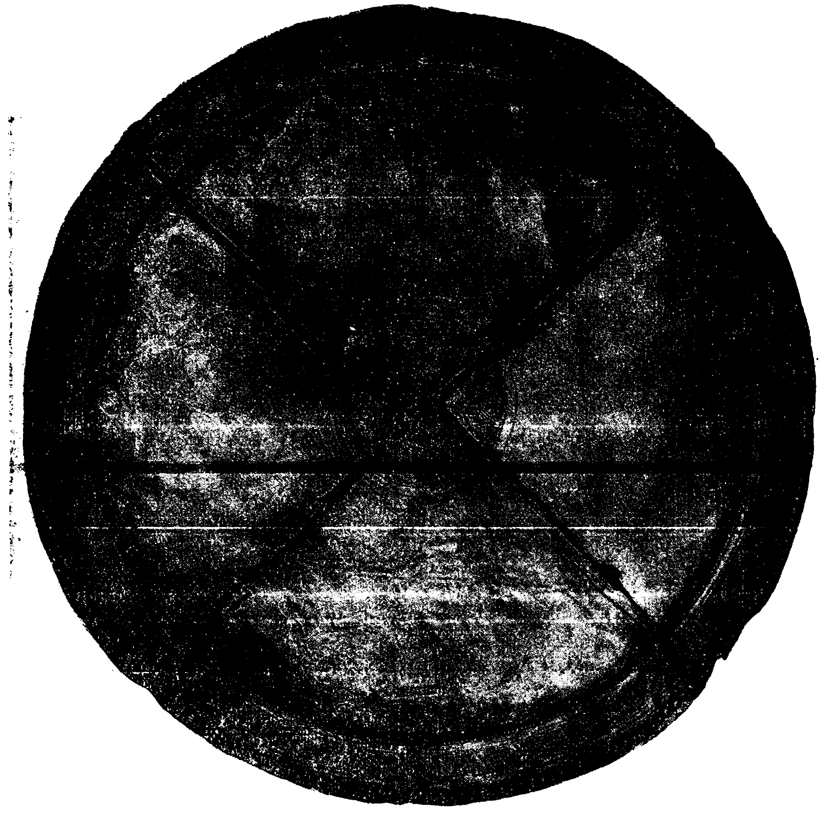

Fig. 82. — Tava de aur a tezaurului dela Pietroasa. A fost tăiată în patru de ţăranii care au descoperit-o şi care voiau să şi-o împartă. 54,5 cm. diametru. (Inainte de războiu la Muzeul Naţional Bucureşti, astăzi la Moscova).

alţi Goţi care fuseseră stabiliţi de mai înainte lângă Adrianopol. Peninsula Balcanică e jefuită de hoardele acestor răzvrătiţi; armata romană, după o primă luptă fără rezultat, e nimicită lângă oraşul Adrianopol într'o mare bătălie, în cursul căreia însuşi împăratul Valens işi pierde vieaţa: se crede că a fost ars de viu

într'o colibă în care se refugiase și pe care dușmanii au aprins-o fără să știe cine era înăuntru (9 August, 378). O parte a Goților se stabilește definitiv în Peninsula Balcanică; pe la jumătatea secolului al VI-lea, se întâlneau urmași de ai lor în Moesia, în regiunea Nicopolis, ocupându-se cu creșterea vitelor.

In Dobrogea, au fost resturi de Goți care vorbeau limba maternă, până pe la anul 850; în peninsula Crimeia — unde rămăsese o parte a Ostrogoților, atunci când cei mai mulți trecuseră spre

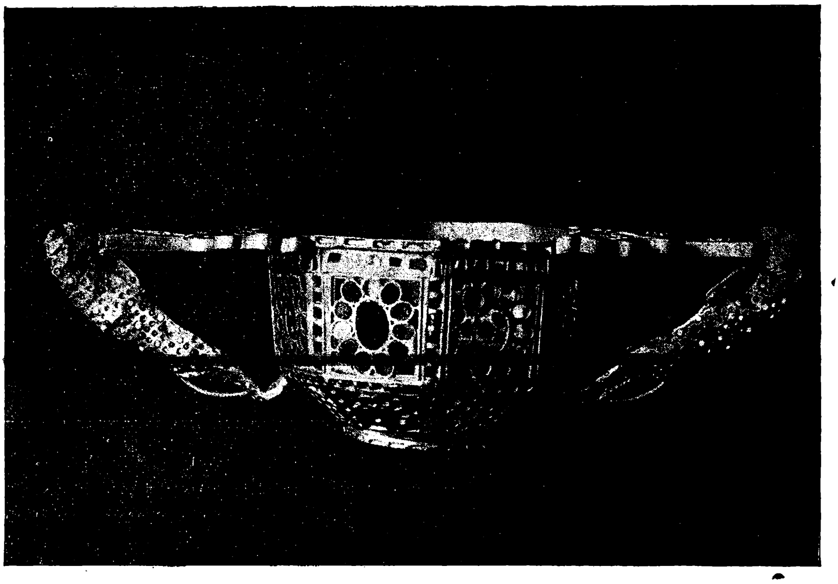

Fig. 83. — Vasul octogon, de aur și împodobit cu pietre scumpe, al tezaurului dela Pietroasa, 40 cm. lungime. (Inainte de războiu la Muzeul Național București, astăzi la Moscova).

apus — găsim resturi de ale lor până târziu de tot, în veacul al XVI-lea.

Cea mai mare parte însă a Vizigoților care trecuseră Dunărea, în fața năvălirii inamice, n'a rămas în Peninsula Balcanică; după un popas de câțiva ani în Iliria, ei au plecat mai departe, spre apus. In 402, sub conducerea lui Alaric, ei năvălesc în Italia; sunt însă respinși de comandantul suprem al armatei romane de apus, de Stilicho, sfătuitorul împăratului Honorius. In sfârșit, în 412, ei atacă Galia și izbutesc să se așeze, în calitate de federați,

în partea de apus și de miazăzi a ei, în provinciile numite astăzi Gascogne, Languedoc, Perigord, Angoumois și Saintonge (anii 416—418). O altă parte a lor se stabilește în Spania. Ostrogoții, dintre care unii se așezaseră tot ca federați în Panonia, în 380, izbutesc mai târziu, sub regele Teodoric, să ocupe Italia (493) și să ajungă la o însemnătate deosebită.

Dela Goți, se pare că ne-a rămas numele propriu *Gotea* și topicele din Ardeal Muntele *Gotului* și pârâul *Gotului* (vezi și mai jos, p. 234).

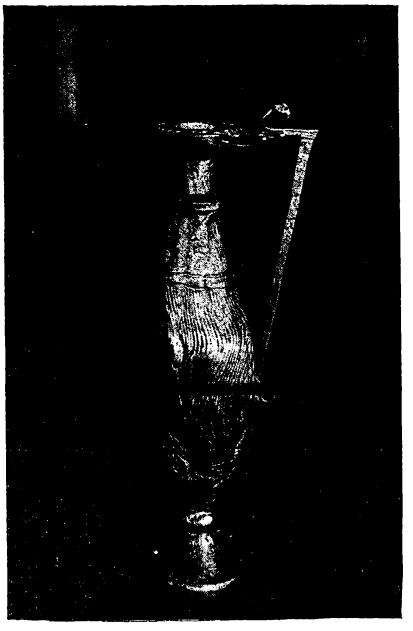

Fig. 84. — Vasul de turnat vin (oinochoe) al tezaurului dela Pietroasa. De aur; 38,5 cm. înălțime. (Inainte de războiu la Muzeul Național București, astăzi la Moscova).

Atila. După înfrângerea acestor două neamuri mai puternice germane, Vizigoții și Ostrogoții, Hunii cuprind tot ținutul din stânga Dunării, inclusiv pusta panonică, în care își așează capitala în timpul regelui Rona sau Rugilas. Acesta moare în anul 433 sau 434 și după el urmează nepoții săi, Atila și Bleda. Cel de al doilea e asasinat, după câtva timp, de cel dintâi care rămâne astfel singur stăpân. Scriitorul Jordanes ne spune despre Atila că era spătos, avea capul mare, nasul turtit, fața arămie aproape și purta pe cap o coroană de fier ruginit. Contemporanii, îngroziți de puterea lui și de jafurile și omorurile armatelor hunice, i-au atribuit celebra frază că iarba se usucă pe unde calcă piciorul calului său. I se mai spunea și « ciocanul lumii » și « biciul lui Dumnezeu ». In realitate, Atila n'a fost așa de cumplit cum îl arată faima. El era un cunoscător al civilizației romane și aprecia unele bunuri ale ei: dovadă că în capitala Hunilor, din pusta panonică, erau băi construite din piatră; știa felul de luptă al Romanilor, le cunoștea însușirile și scăderile. Atila a fost un remarcabil cap politic și un mare general: imperiul său s'a întins

pe o suprafaţă enormă, ocupând, în afară de părţile asiatice, înţelese în sens modern, până la Nistru, şi aproape întregul basin al Dunării mijlocii şi inferioare.

Atila a făcut mai întâi o expediţie în spre răsărit, spre Caucaz şi a atacat imperiul roman prin Asia Mică. Apoi s'a îndreptat împotriva Europei. In anul 443, el ajunge până aproape de Constantinopol: împăratul trebue să-i plătească o despăgubire de 6000 de monezi de aur şi pe deasupra, un tribut anual de 2100 de monezi de acelaşi fel; trebue apoi să răscumpere pe toţi prizonierii romani, în schimb să elibereze fără nicio plată, pe cei huni. In anul 447, altă invazie. Atila pretinde, de data aceasta, întregul ţinut dela Singidunum (Belgrad), la Naissus (Niş), o bună parte prin urmare din ţărmul drept al Dunării. După patru ani, în 451, are loc marea expediţie în spre apus care trebuia să-i aducă şi stăpânirea Galiei şi a Italiei. Izvoarele arată o armată de 600.000 de oameni; cifra e însă evident exagerată. In această armată intrau şi contingente de ale Ostrogoţilor şi Gepizilor. Lupta hotărîtoare s'a dat în locul numit *Mauriacus*, aproape de oraşul actual Troyes, şi nu, aşa cum s'a crezut atâta vreme, în « câmpiile catalaunice ». Comandant al armatei imperiului de apus era generalul Aëtius; şi el avea, în rândurile oştirii lui, contingente barbare şi anume un corp de Vizigoţi, un altul de Franci şi un al treilea de Burgunzi. Atila, deşi n'a fost învins propriu zis, dar n'a mai putut înainta; se poate spune deci că această luptă a scăpat Apusul de dominaţia Hunilor. In Italia, Atila a devastat câmpia Padului cu înfloritoarele ei oraşe şi se pregătea să pornească împotriva Romei. Oraşul etern n'a fost ocupat şi jefuit numai mulţumită Papei Leon I, care a determinat, prin daruri şi rugăminţi, pe temutul rege al Hunilor să se retragă. Intors în Panonia, Atila moare pe neaşteptate, în anul 453,

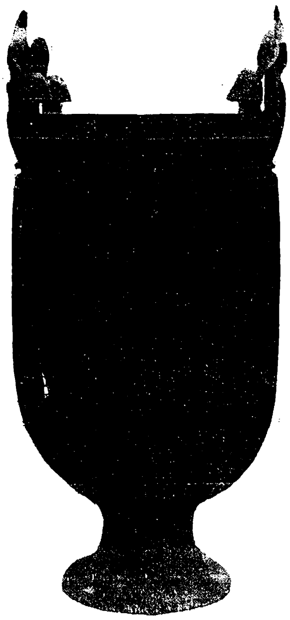

Fig. 85 — Cazan hunic găsit în bălţile Dunării între Ciuperceni şi Ghidiciu, jud. Dolj. Secolul al V-lea. (Colecţia Negrescu, Craiova)

tocmai când celebra căsătoria sa cu frumoasa germană Ildico pe ai cărei părinţi îi ucisese. Odată cu el, dispare şi statul hun. Numeroşii săi copii încep îndată certurile pentru tron; în acelaşi timp, Gepizii şi ceilalţi Germani aflaţi sub dominaţia hunică, se răscoală. Are loc, în anul 454, o luptă crâncenă la râul *Netao* (pare-se un afluent nordic al Savei), în care *Elac*, fiul cel mai mare al lui Atila, e înfrânt şi ucis. Se spune că 30.000 de Huni ar fi rămas pe câmpul de bătaie. In urma acestei lupte, Gepizii ajung stăpânii Daciei iar Hunii se împrăştie în diferite părţi. Un grup se aşează în Moesia, între localităţile de azi Lom-Palanca şi Nicopole; un altul, la sud-vest de Vidin (pe atunci se numea Bononia); un al treilea — judecând după descoperirile arheologice făcute — pe malul stâng al Dunării, în Oltenia vestică. In această regiune, şi anume la Hotărani (jud. Mehedinţi) şi între Ciuperceni şi Ghidiciu (jud. Dolj), s'au găsit două cazane de sacrificiu, hunice, datând din veacul al V-lea (vezi fig. 73). Mulţi au obţinut locuinţe în Romania: unii dintre aceştia sunt pomeniţi în secolul al VI-lea în izvoarele istorice sub numele de Sacromontensi şi Fossatensi. Fiul cel mai mic al lui Atila s'a aşezat în Dobrogea de sud. Alţi Huni s'au dus îndărăt, spre răsărit, la Don şi la Nipru. In sfârşit, câţi n'au plecat, foarte puţini de altfel, au trebuit să se supună Gepizilor. Din marele stat al lui Atila nu mai rămăsese decât amintirea.

Nu cunoaştem limba Hunilor. Nu putem, în consecinţă, nici să ne dăm seama dacă a rămas sau nu dela ei vreun cuvânt în limba română sau vreo denumire topică. Mai probabil e să *nu* fi rămas, deoarece stăpânirea lor asupra ţinuturilor noastre durează relativ puţin, vreo opt decenii, şi apoi ea nu e dublată de o *aşezare* a poporului în Dacia Traiană. Abstracţie făcând de grupul aşezat, după înfrângerea din 454, pe malul stâng al Dunării, în Oltenia vestică, Hunii nu s'au stabilit pe pământul nostru; locuinţele lor erau în câmpia panonică.

BIBLIOGRAFIE

Hunii: 1. EM. GRIGOROVITZA, *Românii în monumentele literare germane medievale*, Bucureşti, 1901, 176 p. in 8°; 2. M. KIESSLING, *Hunni*, în *Pauly-Wissowa*, sub voce (t. VIII (1913), col. 2583—2615); 3. J. DENY, *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes*, în *Les langues du monde* par

un groupe de linguistes sous la direction de A. MEILLET et MARCEL COHEN, Paris, 1924, p. 185—243, in 8°; 4. A. SAUVAGEOT, *Langues fino-ougriennes et langues samoyèdes*, în *Les langues du monde*, p. 153—183; 5. ZOLTÁN V. TAKÀCS, *Chinesisch-hunnische Kunstformen*, în Известия на Българския Археологически Институтъ, III (1925), p. 194—229; 6. EDUARD BENINGER, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, V + 132 p. in 8°; 7. ANDREAS ALFOLDI, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în colecţia *Archaeologia Hungarica*, vol. IX, Budapest, 1932, 90 p.; 8. ERNST GAMILLSCHEG, *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*; Band I: *Zu den ältesten Berührungen zwischen Römern und Germanen. Die Franken. Die Westgoten*, Berlin şi Leipzig, 1934, XVIII + 434 p. in 8°; 9. C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, şi I. NESTOR, *Funde der Völkerwanderungszeit aus der Klein-Wallachei*, în *Germania*, XIX (1935); 10. CONST. C. GIURESCU, *Mormântul germanic dela Chiojdu*, în *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 333—347; 11. ION NESTOR şi C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, *Hunnische Kessel aus der kleinen Wallachei*, în *Germania*, XXI (1937), p. 178—182.

V. şi p. 237, nr. 1 şi 7; p. 237, nr. 5 şi 6.

Tezaurul dela Pietroasa: 12. AL. ODOBESCU, *Le trésor de Petrossa*, t. I—III, Paris, 1889, 514 p. in f°; 13. NANDOR FETTICH, *Zu dem Fibeln von Petrossa und Békésszentandrás*, în *Germania*, XVI (1932), p. 300—304.

V. şi p. 202, nr. 2.

CREŞTINAREA DACOROMANILOR

> *Toate popoarele vecine, Bulgarii, Sârbii, Ungurii, Slovacii, Polonii, Ruşii, au fost creştinate mult în urma noastră.*

Creştinii în Dacia Traiană. Creştinismul devine religie recunoscută în imperiul roman abia în urma edictului din Milan dat de Constantin cel Mare şi Licinius în anul 313. Aceasta înseamnă că atâta vreme cât Dacia Traiană a făcut parte din imperiu, deci până la 275, creştinismul nu s'a putut răspândi aci *pe faţă*; n'a putut exista prin urmare în Dacia o acţiune *oficială* şi de *mari proporţii* în vederea creştinării locuitorilor ei. Iar atunci când creştinismul a fost recunoscut, ţinuturile noastre nu mai făceau parte din imperiu, ci erau ocupate de neamurile germanice şi sarmate. Aşa stând lucrurile, se pune în mod firesc întrebarea: când au fost creştinaţi strămoşii noştri şi în ce chip?

Este sigur că au existat creştini în Dacia şi înainte de părăsirea ei. Creştinismul avea în momentul când au plecat legiunile de pe ţărmul stâng al Dunării o vechime de aproape două secole şi jumătate; el pătrunsese în toate centrele mai importante ale imperiului roman, între altele, şi în Peninsula Balcanică. In Grecia, în Macedonia, în Tracia, în Illyricum în general, erau centre creştine. Nu mai vorbim de părţile răsăritene ale imperiului, de Palestina, de Siria, de Asia Mică, unde ele existau chiar din timpul Apostolilor. Aşa dar, nu este de loc exclus ca printre coloniştii aduşi de Traian să fi fost şi creştini. De asemenea, puteau fi şi în rândurile trupelor recrutate din răsărit care-şi aveau garnizoana în Dacia. In răstimpul de aproape 170 de ani cât au stat la noi legiunile, este foarte probabil să fi venit de peste Dunăre şi adepţi ai

noii credinţe. In sprijinul acestor presupuneri la care ne îndreptăţeşte logica istorică, s'au invocat afirmaţii ale scriitorilor bisericeşti, apoi o inscripţie, şi câteva piese arheologice din secolele II—III.

Tertulian, în lucrarea sa *Adversus Judaeos*, alcătuită între anii 198—203, vorbind de răspândirea noii credinţe, spune că ea a ajuns « şi la diferitele naţiuni din Galia şi în locurile Britanilor, inaccesibile Romanilor, dar supuse lui Christos, şi la Sarmaţi şi la Daci şi la Germani şi la Sciţi şi la multe neamuri şi provincii îndepărtate ». De unde rezultă că noua credinţă pătrunsese şi în stânga Dunării. E drept, Tertulian nu spune lămurit dacă e vorba de Dacii din provincia romană sau de Dacii ceilalţi, liberi, aşa cum ar putea să rezulte din pomenirea alături de ei a Sarmaţilor, a Germanilor şi a Sciţilor. Dar în eventualitatea cea de a doua, cu atât mai mult va trebui să admitem că existau creştini în provincia romană Dacia.

S'a crezut că afirmaţia de mai sus a lui Tertulian ar fi contrazisă de o alta, posterioară, a lui Origenes, un scriitor bisericesc însemnat dela jumătatea secolului al III-lea. In « Comentariile » sale la Matei, alcătuite între anii 246—249, Origenes spune textual următoarele: « Ce vom zice însă de Britani sau de Germani care sunt lângă Ocean sau de barbarii Daci şi Sarmaţi şi Sciţi, *dintre care cei mai mulţi n'au auzit până acum cuvântul Evangheliei*, dar îl vor auzi cu timpul? » (... vel apud barbaros, Dacos et Sarmatas et Scythas, quorum plurimi nondum audierunt Evangelii verbum...). Noi socotim însă că nu există contrazicere. Origenes nu afirmă că noua credinţă n'a pătruns *de loc* între Daci, Sarmaţi şi Sciţi, ci numai că *cea mai mare parte a acestora* n'a auzit încă de dânsa. De unde rezultă însă că erau şi unii care auziseră cuvântul Evangheliei şi care se făcuseră deci creştini.

In afară însă de aceste două mărturii literare, s'a invocat, în sprijinul părerii că creştinismul pătrunsese în Dacia înainte de 275, şi o inscripţie. E vorba anume de inscripţia descoperită pe la 1500 la Napoca (Cluj), datând din prima jumătate a veacului al III-lea şi având următorul cuprins: « Zeilor Mani. Aurelia Marina a trăit 17 ani. Aurelius Marinianus, fiul ei, a trăit 1 an şi 4 luni. Tatăl ei, veteranul Aurelius Babus, a pus această piatră. Fie-ţi ţărâna uşoară ». Inscripţia, deşi începe cu formula

păgână « Zeilor Mani » şi isprăveşte cu formula, tot păgână « Fie-ţi ţărâna uşoară » (Sit tibi terra levis), este totuşi, după unii învăţaţi, hotărît creştină. Aceasta se dovedeşte prin monogramul, în formă de cruce, care însoţeşte cercul ce cuprinde formula ultimă. Indoială nu poate să existe, susţin aceşti învăţaţi: se cunosc până acum peste o sută de astfel de inscripţii creştine având la început formula păgână a zeilor mani care, se vede, ajunsese în vremea aceasta un simplu semn de recunoaştere a monumentelor funerare, pierzând înţelesul prim, protivnic noii credinţe. Faţă de această interpretare, alţi învăţaţi, printre care, în ultimul timp, profesorul Daicoviciu dela Cluj — susţin că inscripţia nu are caracter creştin: aşa zisa cruce n'ar fi decât o îmbinare a literelor P şi T din cuvântul OPTO care venea înaintea formulei tradiţionale: sit tibi terra levis.

Aceiaşi incertitudine există şi în privinţa pieselor arheologice din secolele II-III. E vorba de: 1. O camee de onix, aflată la Potaissa, având gravate o serie de simboluri creştine. 2. Un relief mitraic, la Sarmizegetusa, cu şapte monograme ale lui Hristos. 3. Un inel cu termenul invocator « Agula » (format din iniţialele cuvintelor evreeşti Atha, Gibbor, Leslam şi Adonai care înseamnă: « Tu eşti puternic în veci, Doamne », termen ce s'a gravat până târziu în evul mediu pe clopote şi vase sacre. 4. O cărămidă cu o cruce pe ea, găsită în comuna Tarcea Mică din judeţul Cluj. 5. Un opaiţ cu ornament cruciform, găsit la Romula. 6. Câteva vase de argilă cu sgârieturi în formă de cruce. Unii cercetători sunt convinşi de caracterul creştin al acestor piese, alţii îl contestă. Să admitem punctul de vedere al celor din urmă şi să facem abstracţie şi de inscripţia din Napoca. Inseamnă aceasta oare că n'au existat creştini în stânga Dunării înainte de 271? Nicidecum! E deajuns să ne gândim la faptul că în Dacia erau atâţi locuitori civili şi militari veniţi din Orient, din Siria, din Asia Mică unde creştinismul se întinsese considerabil. Numai în Napoca erau două colegii de orientali (unul al Asianilor, celălalt al Galaţilor), ca să ne dăm seama că învăţătura Mântuitorului a trebuit să pătrundă şi la noi înainte de plecarea legiunilor.

Marea majoritate a populaţiei era însă tot păgână. Insuşi cuvântul *păgân*, derivând din latinul *paganus* care înseamnă « locuitor al satului », al unui « pagus », ne arată că populaţia

rurală — deci mulţimea — s'a convertit mai târziu, că ea a continuat să se închine vechilor divinităţi, în timp ce orăşenii îmbrăţişau noua credinţă.

Misionarii. Niceta din Remesiana. Odată plecate legiunile, creştinii din Dacia n'au mai fost, evident, împiedecaţi în exercitarea credinţei lor, nici în propagarea ei. Aşa încât numărul lor a trebuit să se înmulţească. Răspândirea noii credinţe a luat un

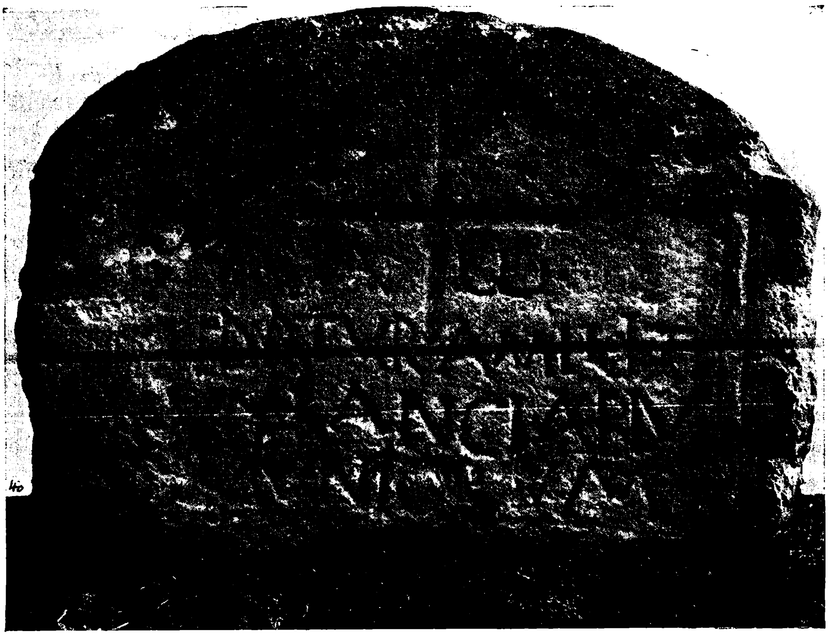

Fig. 86. — Inscripţie latină creştină găsită la Ulmetum, menţionând un « detaşament de tineri lănceri » (« Pedatura militum Lanciarium Juniorum »). Epoca lui Justinian.

avânt deosebit însă după anul 313. Nu trebue să uităm că legăturile între cele două maluri ale Dunării au continuat şi după părăsirea Daciei. Chiar împăratul Constantin, cel care a dat edictul de recunoaştere a creştinismului, ştim că a făcut un pod de piatră la Celei şi că a trimis o armată în Muntenia. Pe malul drept al Dunării, în Moesia şi în Dacia Pontică, existau însă numeroase centre creştine, unele din ele ca Abrittus, Durostorum, Tomi, Sexanta Prista (Rusciuc), Novae (Sviştov), Ratiaria

(azi Arcear, lângă Vidin) fiind chiar sedii episcopale. La Histria, la Axiopolis, la Tropaeum Traiani, la Troesmis s'au găsit numeroase monumente creştine, bazilici, capele, cripte, şi altele (vezi fig. 86—88). De aici, din aceste centre ale ţărmului drept, veneau în Dacia misionari sau propagandişti, răspândind noua credinţă şi convertind la ea pe plugarii şi păstorii daco-romani din Muntenia, din Ardeal şi din Moldova precum şi pe barbarii stabiliţi în aceste locuri. Istoria ne-a păstrat numele câtorva din aceşti misionari. Unul este Audias din Mesopotamia care a predicat în «Gotia» adică pe ţărmul stâng al Dunării. Un altul care a primit moarte de martir e Sava Goticul, înnecat, împreună cu alţi credincioşi, în râul Buzău, la 12 Aprilie 372, în timpul persecuţiei pornite de Atanaric împotriva creştinilor din regatul său. In aceeaşi vreme, este ucis şi Niceta martirul, un alt misionar care a predicat în aceleaşi regiuni ca şi Sava. Ştim însfârşit că *Ulfila* a creştinat pe Goţi, sub forma însă a ereziei ariene, şi că a tradus biblia în limba lor. Aceşti patru misionari sunt însemnaţi pentru răspândirea noii credinţe mai ales printre barbarii germanici din Dacia. Se poate să fi predicat şi pentru ai noştri, nu avem însă dovezi. Imprejurarea că creştinismul gotic arată o însemnată influenţă greacă, în timp ce al nostru e *latin* ar fi mai curând un indiciu în sens contrar. Totuşi faptul nu e exclus, Ulfilas a predicat doar şi în latineşte. Ceilalţi trei trebuiau şi ei să cunoască limba cea mai răspândită pe atunci a lumii vechi.

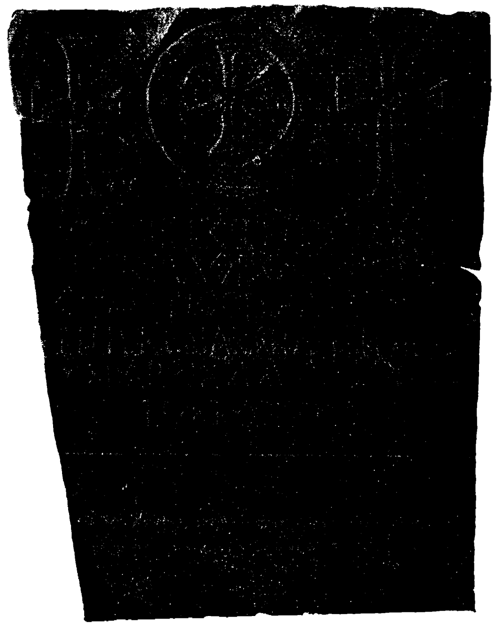

Fig. 87. — Inscripţie greacă creştină din Dacia Pontică. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

Misionarul despre care ştim că a luptat mai mult pentru răspândirea cuvântului Evangheliei printre strămoşii noştri a fost Niceta, episcopul oraşului Remesiana din Dacia Mediterranea. A trăit în secolul al IV-lea şi la începutul celui de al V-lea. La 367 îl întâlnim ca episcop în oraşul amintit; la 414 era încă în vieaţă. Om învăţat, autor a mai multor scrieri religioase, bun prieten cu sfântul Paulinus din Nola (Italia) care îl numeşte «învăţător şi tată» al său («magister et pater»), misionar încercat şi pasionat, Niceta din Remesiana a convertit la creştinism pe Dacoromanii de pe ambele maluri ale Dunării, pe Goţi şi pe Bessi. El predică şi scrie *în limba latină* timp de aproape o jumătate de veac şi poate fi, pe drept cuvânt, socotit ca apostolul nostru naţional. Cu atât mai mult, cu cât şi prin naştere el era dacoroman.

Fig. 88.— Opaiţ de bronz, găsit în comuna Luciu (jud. Ialomiţa). Secolul V—VI. Muzeul Naţional, Bucureşti).

Caracterul latin al creştinismului nostru apare limpede la o cercetare cât de sumară a termenilor care exprimă noţiunile fundamentale ale credinţei. Iată câţiva din aceşti termeni, împreună cu acei latini din care derivă: 1. *Biserică* vine din cuvântul basilica. E interesant de observat că în timp ce la celelalte popoare romanice a biruit, pentru a exprima această noţiune, termenul ecclesia, la noi s'a impus cuvântul *basilica.* (Popoarele germane şi slave au termeni formaţi din cuvântul grecesc kiriacon, *κυριακόν:* de unde Kirche, church, etc.). Basilica apare însă în terminologia creştină numai pe la începutul secolului al IV-lea şi anume cu înţelesul de «clădire», de lăcaş religios din care apoi se va desvolta şi acela de «comunitate». Aşa încât

prezența acestui termen în limba română este o dovadă că cei mai mulți dintre strămoșii noștri s'au creștinat după anul 350. O altă dovadă în acest sens este cuvântul *cuminec*, care vine din communicare. Termenul latin n'a căpătat însă înțelesul creștin decât după anul 400. Cum noi nu avem, în limba română veche, decât acest înțeles, urmează deci că și cuvântul *cuminec* ne-a venit, ca și *biserică*, tot pe cale misionarică, anume la începutul veacului al V-lea; 2. *Dumnezeu* vine din *Domine Deus*, invocație păgână către zeu, adoptată apoi și de biserica creștină; 3. *Crăciun* are drept etimologie, după unii cercetători, cuvântul *calationem* (dela calatio, -onis) care însemna la Latini apelul sau convocarea, de către preotul păgân, a poporului, la zi întâi a lunii, pentru a-i anunța sărbătorile din acea lună. După alți cercetători, Crăciun derivă din *creationem* (dela creatio, -onis) al cărui înțeles e tot una cu al termenului românesc creație. Dacă etimologia exactă e cea dintâi, atunci explicarea alegerii acestui termen pentru a designa Nașterea Mântuitorului e următoarea: In secolul al IV-lea, până după 350, Crăciunul și Botezul Domnului s'au serbat împreună, în ziua de 6 Ianuarie. In această zi, considerată ca începutul anului bisericesc, se anunțau de către preot, după liturghie, sărbătorile mobile din cursul anului, se făcea adică tocmai ceea ce făceau mai înainte vechii preoți păgâni la începutul lunii. Apropierea s'a impus dela sine și astfel noii creștini au dat acestei zile denumirea de calatio. Când apoi sărbătoarea Crăciunului a fost fixată deosebit de aceea a Bobotezei, la 25 Dechemvrie — fapt care se întâmplă pe la sfârșitul veacului al IV-lea — numirea de calatio a rămas fixată de această zi și astfel s'a ajuns la «Crăciunul» nostru; 4. *Rusaliile*, la Aromâni *Arusal'e*, poartă numele vechii sărbători păgâne *Rosalia* adică sărbătoarea pomenirii morților, în timpul primăverii, când înfloresc trandafirii; 5. *Floriile* poartă de asemenea numele unei sărbători păgâne: *Florilia* (în loc de Floralia) care era sărbătoarea florilor, tot primăvara; 6. Insăși numele de *sărbătoare* e tot latin și anume latin păgân: vine dela (dies) *servatoria* (prescurtare din *conservatoria*), adică ziua închinată zeilor care apără sau păstrează trupește și sufletește pe om. In Dacia Traiană, numeroase sunt inscripțiile care dau acest calificativ zeilor: întâlnim astfel una cu «Esculap și Hygeia, zeii conservatori», în Sarmizegetusa; o alta

amintind pe « zeul Azizus copilul cel bun conservator », la Potaissa, o a treia care pomeneşte global pe « Sarapis, Jupiter, Soarele, Isis, Luna, Diana, zeii şi zeiţele conservatoare »; găsim apoi mai multe inscripţii închinate lui Hercule, lui Jupiter, lui Marte şi altor zei, purtând toţi calificativul amintit. Interesant de subliniat e faptul că la celelalte popoare romanice s'a întrebuinţat, pentru a se exprima noţiunea de sărbătoare, cuvântul *festus* (dies festi, de unde francezul fête, italianul festa) numai la noi a rămas vechiul cuvânt păgân *servatoria*, poate unde primejdiile de tot felul au fost mai mari în Dacia.

Tot de origină latină păgână sunt cuvintele privitoare la cei morţi şi la cultul lor: *mormânt* (monumentum); *priveghiu* (pervigilium); *păioară* adică văl subţire (palliola), la care credem că se pot adăoga şi *comând* (commandare) şi *osăminte* (ossamenta) deşi pentru acestea două din urmă nu avem încă atestate formele respective latine în epoca păgână.

Tot latine, dar cu înţeles exclusiv creştin, nu din epoca păgână, sunt apoi cuvintele: *a ajuna* (ajunare); *a boteza* (baptizare); *câşlegi* (caseum ligare); *cârnelegi* (carnem ligare); *creştin* (christianus); *cruce* (crux, crucis); *a cumineca* (communicare); *mă închin* ([in]clino, -are); *Indrea* adică sărbătoarea sfântului Andrei ([Sanct]-Andreas); *înger* (angelus); *lege* (lex, legis); *martur* (martur); *păcat* (peccatum); *păgân* (paganus, adică locuitor al unui pagus, deci sătean); *păresimi* (quadragesima); *părinte* (parens, parentis); *Paşte* (Paschae); *preot* (pre(s)byterum); *a răposa* (repausare); *rugăciune* (rogationem); *tâmplă* (templum); *vărgură* pentru Sf. Fecioară (virgo, virgula); *zău* (per Deum!). Cuvântul *sânt* (santus, din sanctus) s'a păstrat numai în unele nume de sărbători: *Sânvăsîi*, *Sântioan* (Sântion), *Sângiorgiu*, *Sânziene* (24 Iunie; e şi nume de plantă), *Sintilie*, *Sântamaria*, *Sâmedru* (*Sumedru*), *Sânnicoară*, *Simnicoară*; la Aromâni şi *Stăvineri* (Sfânta Vineri) şi *Sămădrean*, cu înţelesul de Octomvrie, luna lui Sâmedru.

In rezumat deci: creştinismul a fost cunoscut în Dacia încă din timpul dominaţiunii romane; convertirea în masă însă a populaţiunii dacoromane din stânga Dunării s'a făcut între 350 şi 450, cu ajutorul misionarilor, dintre care cel mai însemnat este Niceta din Remesiana. Creştinismul a trebuit să primească o sumă de termeni păgâni la care lumea ţinea fiindcă se obişnuise cu ei.

Suntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creştini. Toate popoarele vecine, Bulgarii, Sârbii, Ungurii, Slovacii, Polonii, Ruşii, au fost creştinate mult în urma noastră.

Legăturile noastre cu ţărmul drept al Dunării, sub raportul bisericesc, au căpătat şi o consacrare oficială, de ordin administrativ. Justinian creează arhiepiscopia Justinianei Prime care cuprindea Dardania, Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Moesia prima, Praevalitana, Macedonia, o mică porţiune din Panonia în care se găsea «civitas Bacensis» şi — fapt foarte important pentru noi — o fâşie de pământ în *stânga Dunării*, *în Banat*, cu localităţile Literata şi Recidiva. Credem că se pot adăuga la acestea şi părţile din spre Dunăre ale Olteniei, cu Drobeta, unde s'au găsit resturi arhitectonice creştine din secolele IV—VI. De arhiepiscopul Justinianei Prime, cu reşedinţa în Serdica, aveau să asculte aşa dar toate aceste ţinuturi.

In Dobrogea, în Scythia minor, cum i se spunea în vremea aceea, era un episcopat, cu reşedinţa în Tomi. Cunoaştem o serie de episcopi de aici, dela *Evangelicus*, pe timpul lui Diocleţian, până la *Valentinianus* care păstoreşte pe la jumătatea veacului al şaselea. Ni s'a păstrat şi numele a doi martori din Halmyris, anume *Epictet* şi *Astion*.

BIBLIOGRAFIE

Creştinismul dacoroman: 1. A. E. BURN, *Niceta of Remesiana, his life and works*, Cambridge, 1903; 2. C. DICULESCU, *Vechimea creştinismului la Români. Argumentul filologic*, Bucureşti, 1910, 32 p. in 8°; 3. V. PÂRVAN, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, XVI + 223 p. in 8°; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, IV + 667 p. in 8°; 5. R. NETZHAMMER, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bucureşti, 1918, VII + 223 p. in 8°; 6. J. JUD, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache. Vortrag mit Anmerkungen*, Chur, 1919, 56 p. in 8°; 7. C. DICULESCU, *Contribuţie la vechimea creştinismului in Dacia: din istoria religioasă a Gepizilor*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 357—376; 8. PREOT A. NANU, *Monumentul creştin din Potaissa, Contribuţie la istoria creştinismului dacoroman*, Odorheiu, 1926, 25 p. in 16°; 9. HIPPOLYTE DELEHAYE, *Les martyrs Epictète et Astion*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XIV (1928), p. 1—5; 10. N. IORGA, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, ed. 2, vol. I, Bucureşti, 1929, 432 p. in 8°; 11. J. ZEILLER, *Le site de Justiniana*

Prima, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, 1930, p. 299—304; 12. MATTHEW SPINKA, *A history of Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933, 202 p. in 8°; 13. ANTON VELCU, *Contribuţii la studiul creştinismului daco-roman sec. I—IV d. Cr.*, Bucureşti, [1934], 74 p. in 8°; 14. D. RUSSO, *Inscription grecque de Tomis*, în *Istros*, I (1934), p. 175—178; 15. JACQUES ZEILLER, *L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balkans du I-er au V-e siècle*, în *Rev. Balk.*, I (1934—1935), p. 414—419; 16. C. DAICOVICIU, *Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II—III?*, în *Anuar. St. Clas. Cluj*, II (1933—1935), p. 192—209.

V. şi p. 194, nr. 66.

STĂPÂNIREA GEPIZILOR ÎN DACIA. AVARII

Aproape trei secole au locuit în Dacia neamuri germanice.

Gepizii au locuit în Dacia. Unii istorici, în dorința de a demonstra cu orice preț continuitatea strămoșilor în stânga Dunării, au contestat multă vreme, unii contestă și astăzi, că Gepizii — de altfel ca și Goții — ar fi ocupat vreodată Dacia. Aceste neamuri — spun ei — n'au locuit niciodată ținuturile noastre, ele s'au așezat numai pe la margini; de aceea nici n'avem cuvinte de origine germană în limba noastră. Izvoarele istorice — atât textele literare cât și descoperirile arheologice — sunt însă categorice: ele arată dimpotrivă prezența Gepizilor, ca și mai înainte, a Goților, în însăși inima țării noastre. Dacă au rămas sau nu cuvinte în limba română dela aceste popoare, se va vedea cu timpul: cercetările în această direcție sunt abia la început. Dar indiferent de rezultat, nu putem trece peste mărturia clară și categorică a izvoarelor istorice. Afară de cazul când vrem să scriem istoria fără izvoare, pe baza unor idei preconcepute: atunci se poate susține orice. Dacă acceptăm însă ceea ce ne arată izvorul fundamental pentru studiul acestei epoce, anume Jordanes, atunci trebue să admitem că Gepizii, în urma luptei dela Netao, au ocupat și au locuit Dacia. Același izvor ne dă și hotarele: la apus Tisa, la miazăzi Dunărea, la răsărit un râu « repede și spumegos », cu numele « Flutausis », pe care unii l-au identificat cu Siretul, iar alții, cu mai multă dreptate, cu Oltul. Se spune de asemenea că prin țara ocupată de Gepizi curg râurile Marisia, Grisia, Miliare și Gilpil. Primele două sunt Mureșul și Crișul; despre celelalte două nu se știe cu siguranță căror râuri de azi corespund; se bănuește numai că Gilpil ar fi Jiul.

Fig. 89. — Cană de argint din tezaurul găsit la Apahida. Inceputul secolului al IV-lea. (Muzeul din Budapesta).

Descoperirile arheologice vin în sprijinul mărturiilor lui Iordanes. Intr'adevăr, s'au aflat atât în Ardeal — la Apahida, la Şeica Mică, la Şimleul Silvaniei — cât şi în Oltenia — la Coşoveni — tezaure al căror caracter germanic pare sigur (vezi şi p. 197 şi fig. 89—93). Primele trei provin, după toate probabilităţile, dela Gepizi.

In afară de Dacia, Gepizii au mai stăpânit câtăva vreme şi

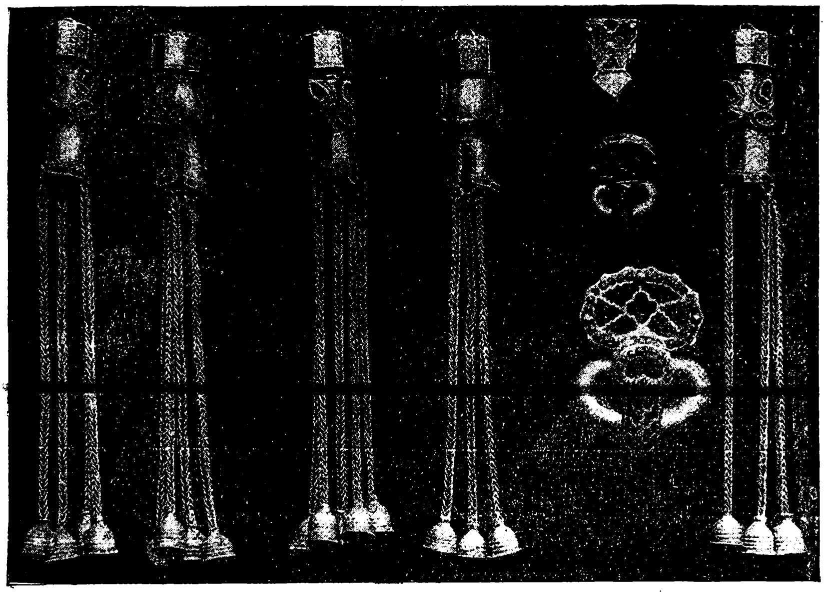

Fig. 90. — **Fibule şi lanţuri de aur, împodobite cu pietre preţioase, din tezaurul dela Apahida. Lanţurile se pare că erau atârnate de o coroană. Secolul al V-lea. (Muzeul din Budapesta).**

unele ţinuturi de pe malul drept al Dunării, între altele şi însemnatul oraş Sirmium, de pe Sava.

Spre apus de Tisa, anume între acest râu şi Dunăre, întâlnim după înfrângerea Hunilor pe *Sarmaţi*, care-şi păstrează deci locuinţele vechi. Ultima menţiune despre ei va fi în anul 488, când Sarmaţii luptă alături de Gepizi împotriva Ostrogoţilor, conduşi de Teodoric. Pe urmă, acest popor dispare de pe scena istoriei. In Panonia, la apus de Dunăre, locuiau acum *Ostrogoţii*, care nu vor rămâne însă aci multă vreme, deoarece vor pleca sub Teodoric în Italia; în Muntenia şi în Moldova încep să se aşeze Slavii.

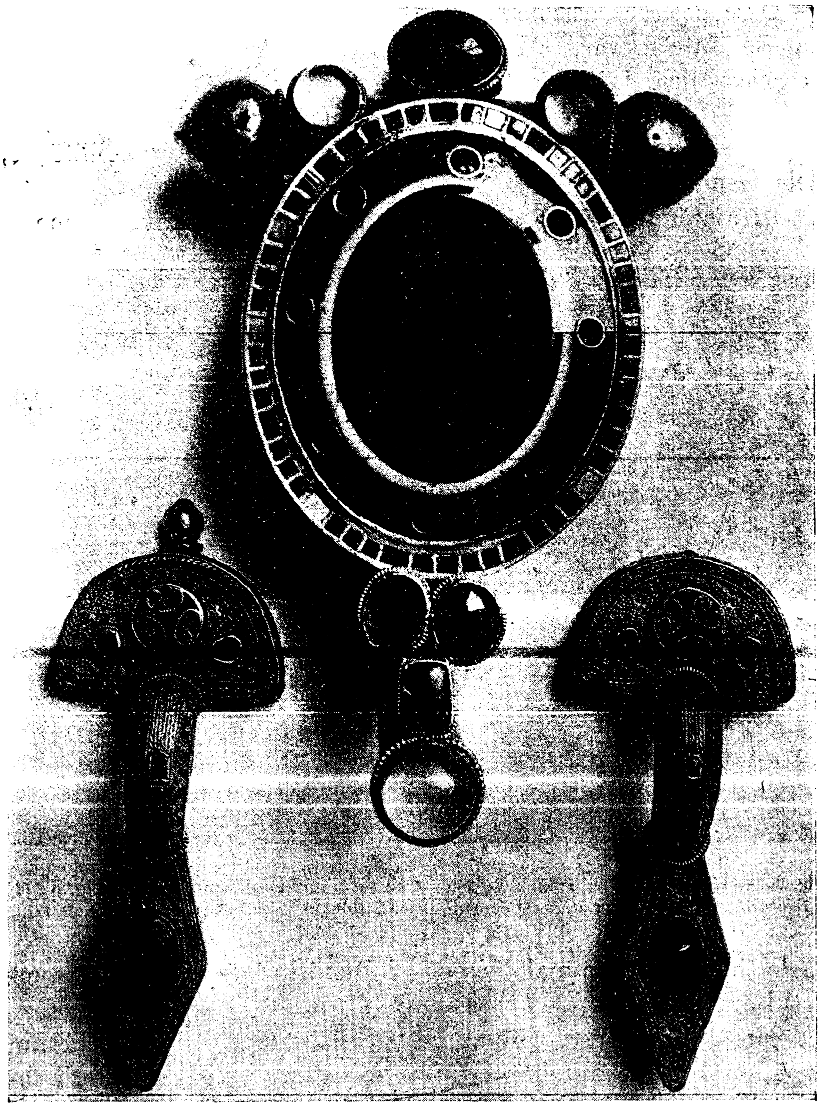

Fig. 91. — Fibule (agrafe) de aur împodobite cu pietre preţioase, din tezaurul al doilea dela Şimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea. (Muzeul din Budapesta).

Gepizii, popor mai liniştit decât celelalte neamuri germanice—Jordanes îi numeşte « quieta gens »—au stat în legături paşnice cu imperiul roman de răsărit sau, cum începe să i se spună

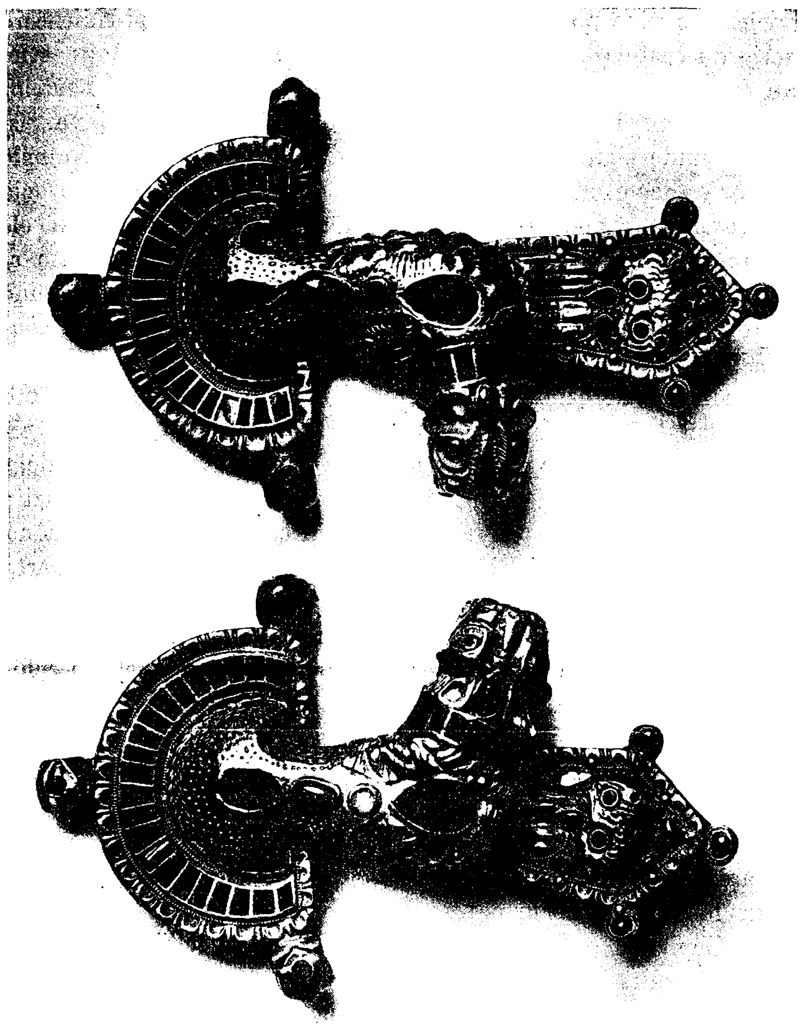

Fig. 92. — Două fibule de aur, împodobite cu pietre prețioase, din tezaurul al doilea dela Șimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea. (Muzeul din Budapesta).

de acum înainte, cu imperiul bizantin. Impăratul Marcianus se obligă să le dea o sumă de bani anual, ca dar, și le recunoaște stăpânirea Daciei. Această situație a durat până în vremea lui Justinian care, voind să reconstitue vechiul imperiu roman, face între altele și o expediție în nordul Dunării. Inainte de 535,

trupele bizantine pătrunseseră în Banat și în Oltenia și ridicaseră o serie de castele sau cetăți în localitățile de pe malul stâng: astfel erau *Literata*, în Banat — vechea Lederata din timpul războaielor lui Traian cu Decebal — *Recidiva*, mai înainte Arcidava, și *Drobeta*, unde s'au găsit monumente din această vreme. Numele cetăților — aceleași ca ale localităților de pe vremea când Dacia era provincie romană — arată continuitatea populației din ele în timpul dela plecarea legiunilor încoace; de altfel Literata și Recidava sunt numite chiar, în novela XI a lui Justinian privitoare la organizarea bisericească a Daciei Aureliane «*civitates*», adică orașe, așezări civile.

Stăpânirea Gepizilor asupra Daciei a ținut până în anul 566, când statul lor e sfărâmat de Longobarzii uniți cu Avarii. Longobarzii, neam germanic, se așezaseră pe la 505 în regiunea dela nord-vest de Tisa. Ei ajung în curând în conflict cu Gepizii; între 540 și 563, au loc o serie de lupte, în care se amestecă, luând partea Longobarzilor, și Bizantinii. Aceștia aveau o politică foarte abilă: de a asmuța pe barbari unii împotriva altora pentru a-i distrage dela atacurile împotriva imperiului și, apoi, de a interveni la nevoie, ajutând pe cei mai slabi pentru ca să nu se strice echilibrul de forțe și unul din neamurile barbare să devie prea puternic. Mulțumită acestei politici, Bizantinii silesc chiar pe Gepizi, în anul 551, să le restitue teritoriile pe care aceștia le ocupaseră în dreapta Dunării, în Dacia Aureliană, cu puțin timp mai înainte.

Sfărâmarea statului — și odată cu el și a poporului gepid — a avut loc în chipul următor: Longobarzii voiau să-și răzbune asupra Gepizilor pentru unele înfrângeri mai vechi și mai ales pentru o insultă recentă: regele Gepizilor refuza să-și dea fiica după Alboin, regele longobard. Cum singuri nu puteau spera o izbândă hotărîtoare, Longobarzii cer ajutor Avarilor, un neam puternic, de origine, după unii, mongolă, după alții, turco-tătară, care venise din aceleași părți răsăritene ca și Hunii și se stabilise în preajma Daciei, anume în Bugeac și în Dobrogea. Justinian încheiase un tratat cu Avarii în anul 558, în virtutea căruia le plătea anual o sumă de bani însemnată, (vezi fig. 96), ei obligându-se să lupte împotriva dușmanilor imperiului. Avarii primesc cererea de ajutor a Longobarzilor, dar le pun condiții grele: să le dea tot teritoriul

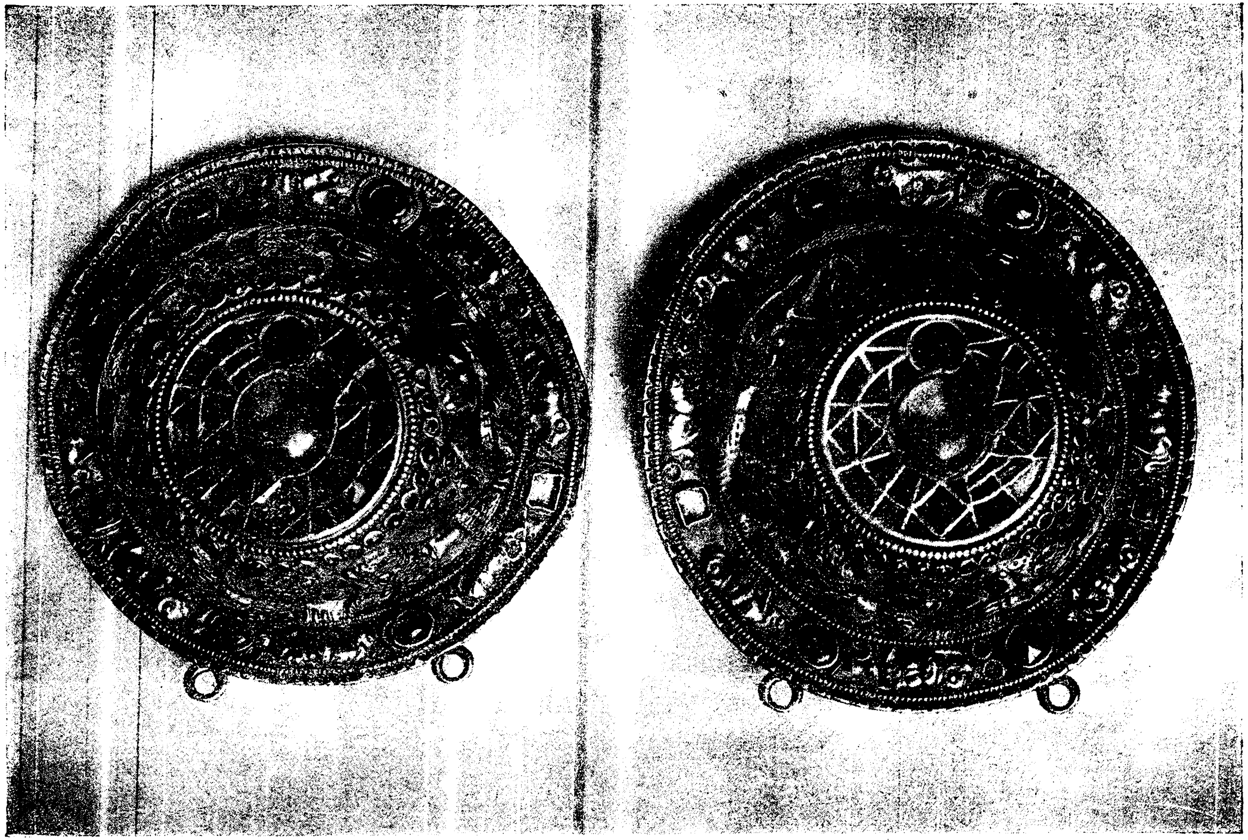

Fig. 93. — Două paftale de aur, împodobite cu pietre prețioase, din tezaurul al doilea dela Șimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea. (Muzeul din Budapest).

ce se va ocupa, jumătate din pradă şi, înainte de luptă, a zecea parte din turme. Longobarzii acceptă, numai pentru a se răzbuna, şi în anul 566 pornesc războiul împotriva Gepizilor. Aceştia sunt atacaţi de două armate: una, se pare, din spre miazănoapte, a Avarilor; alta, din spre apus, a Longobarzilor. Regele gepid Cunimund a făcut greşeala de a-şi împărţi forţele în două, spre a lupta simultan cu adversarii; această greşeală i-a fost fatală. Ciocnirea cu Longobarzii a avut loc în vestul Daciei; armata gepidă a fost sfărâmată cu totul; dacă e să credem mărturia cronicarului Paul

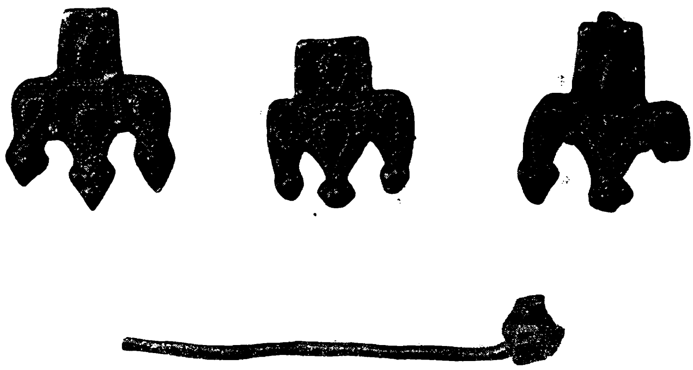

Fig. 94. — Podoabe de aur, împodobite cu almandine (pietre roşii), din tezaurul dela Coşovenii-de-jos (jud. Dolj). Circa 400 după Christos. (Colecţia Dr. Severeanu, Bucureşti).

Diaconul, n'ar fi scăpat viu niciun singur soldat măcar; însuşi regele şi-a găsit moartea pe câmpul de bătaie. Intre timp, armata cealaltă, care plecase împotriva Avarilor, a fost şi ea bătută în două rânduri; în felul acesta, puterea Gepizilor e sfărâmată şi statul lor distrus; poporul va avea soarta Hunilor: încetul cu încetul se va topi în mijlocul celorlalte neamuri, dispărând după câtăva vreme cu totul de pe scena istoriei. Bizantinii, deşi făgăduiseră Gepizilor ajutor şi bani şi primiseră în schimb pentru aceasta oraşul Sirmium, nu s'au mişcat: pricina e că Longobarzii veniseră şi ei la Bizanţ după ajutor şi împăratul, neştiind ce se va alege, preferase să păstreze neutralitatea. De data aceasta însă, politica bizantină nu s'a dovedit justă, deoarece Avarii, în urma înfrângerii Gepizilor, au ajuns foarte puternici şi au con-

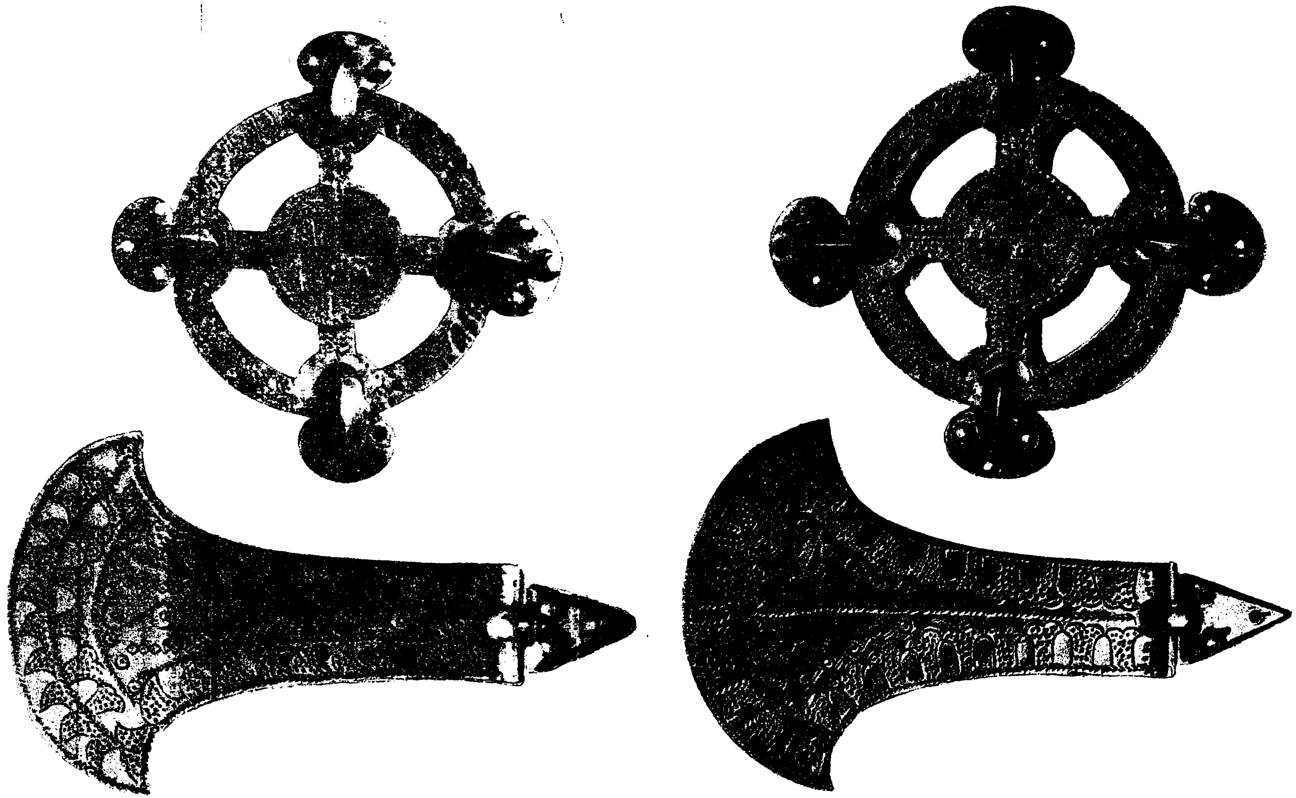

Fig. 95. — Obiecte de argint (podoabe de harnaşament) din tezaurul găsit la Coşovenii-de-jos (jud. Dolj). Secolul al IV-lea. (Muzeul Regional al Olteniei, Craiova).

stituit timp îndelungat după aceea o primejdie permanentă pentru imperiu. La un moment dat, în 626, au asediat chiar Constantinopolul şi n'a lipsit mult să-l cucerească.

Longobarzii, după sfârşitul victorios al războiului cu Gepizii, după ce şi-au răzbunat şi vechile înfrângeri şi insulta recentă — trebue să spunem că fiica regelui Cunimund a devenit acum soţia lui Alboin — părăsesc, în primăvara anului 568, ţinuturile de lângă Tisa şi se îndreaptă spre nordul Italiei unde întemeiază un stat puternic şi dau numele lor mănoasei câmpii a Padului, Lombardia.

Ce ne-a rămas dela neamurile germanice? In ţinuturile noastre, neamurile germanice au rămas timp îndelungat, vreo trei sute de ani, şi anume dela părăsirea Daciei (275) şi până la sfărâmarea statului gepid (563). In două rânduri, ele au dominat şi politiceşte prima dată, între 275 şi 375 (năvălirea Hunilor); a doua oară, după bătălia dela Netao (454) şi până la victoria Avarilor şi Longobarzilor (566). Din acest răstimp de convieţuire, să nu fi rămas nimic populaţiei dacoromane? N'au exercitat neamurile germanice în această vreme nicio influenţă asupra strămoşilor noştri? Chestiunea, după cum am spus şi mai înainte, este controversată. Multă vreme învăţaţii noştri au afirmat că nu există niciun element vechiu german în limba română. După războiu, profesorul Diculescu dela Cluj, în lucrarea sa « Die Gepiden », a susţinut dimpotrivă că influenţa Germanilor asupra noastră a fost însemnată, comparabilă chiar — ceea ce e însă o eroare — cu aceea a Francilor asupra Galoromanilor sau a Longobarzilor asupra Italienilor; el a dat un număr de vreo 300 de cuvinte, precum şi o serie întreagă de nume de locuri şi de persoane, care ar avea această origină. Filologul german Ernst Gamillscheg reduce numărul cuvintelor la 26 pe care le consideră « sigure »; învăţatul român Sextil Puşcariu scade însă şi din acestea «cel puţin jumătate ». Aşa încât, până la urmă, rămân numai vreo câteva cuvinte precum: *tufă*, *pungă*, *nastur*, *strănut* (cu stea în frunte), *râncaciu*, *rapăn*, *stinghe*, *targă*, şi mai ales verbul *a cutropi* care « e unul din cele dintâi cuvinte auzite la noi dela Germani » şi « cea mai caracteristică urmă din epoca invaziilor ». Totdeodată, prin faptul că acest verb se întâlneşte « numai la Românii din nordul Dunării », el e « şi o dovadă elocventă a continuităţii noastre » (S. Puşcariu).

Avarii. In urma victoriei repurtate asupra Gepizilor, Avarii se stabilesc în câmpia Tisei şi a Dunării, unde stătuseră mai înainte Hunii. Aci, în pustă, își așează ei capitala, înconjurată de un zid circular; de aci pornesc expedițiile de pradă în Peninsula Balcanică şi în spre apus. « Avar », în limba turcă, are înțelesul de « vagabond ». Slavii le spuneau « Obri », cuvânt care a ajuns să însemne cu vremea « uriași ». Știm puține lucruri despre dânșii; limba lor nu ne este cunoscută. Dregătorii lor cei mai înalți se numeau *capcani* sau *cafcani*, ca în vechea limbă a Bulgarilor.

Avarii fac repetate năvăliri în imperiul bizantin, ajungând în 626 chiar să asedieze Constantinopolul. Istoria năvălirii lor fiind însă legată de aceea a Slavilor, o vom trata la capitolul acestora din urmă.

In ce privește raporturile cu populația din Dacia, nu le cunoaștem. Știm numai atât că pe când Avarii stăpâneau pusta panonică, în ținuturile noastre erau Slavii. Intre Avari şi Slavi, relațiile au variat: câteodată erau bune, ambele popoare mergând unite în expedițiile de pradă, cum a fost de pildă la asediul Constantinopolului, alte ori se rupeau, ajungându-se la războiu.

Fig. 96. — Monetă de aur dela Justinian (527—565). Exemplare de felul acesta s'au găsit la noi în țară.

Pare probabil ca Avarii să-și fi întins stăpânirea și asupra șesului din stânga Tisei, până în Munții Apuseni, poate și mai departe. Fibula de argint aurit găsită în al doilea tezaur dela Coșovenii de jos pare a arăta o origine avară (vezi fig. 97). N'avem însă știri mai precise în privința aceasta. Unii cercetători văd în *căpcăunii* folklorului românesc amintirea *capcanilor* avari: ar fi un indiciu de impresia grozavă pe care trebue s'o fi făcut acești barbari asupra strămoșilor noștri. Etimologia însă nu e sigură, așa că nu putem insista.

La al VII-lea sinod ecumenic dela Niceia, ținut în anul 787, a luat parte și un anume « Ursus, episcopal Avariților » (*ἐπίσκοπος τῶν ʽΑβαριτῶν*). Cei mai mulți dintre cercetători văd în acest Ursu, cu nume evident latin, pe episcopul orașului Abrittus din Moesia Inferioară. In ultimul timp însă, s'a exprimat și părerea că termenul *ʽΑβαριτῶν* se referă nu la orașul menționat mai

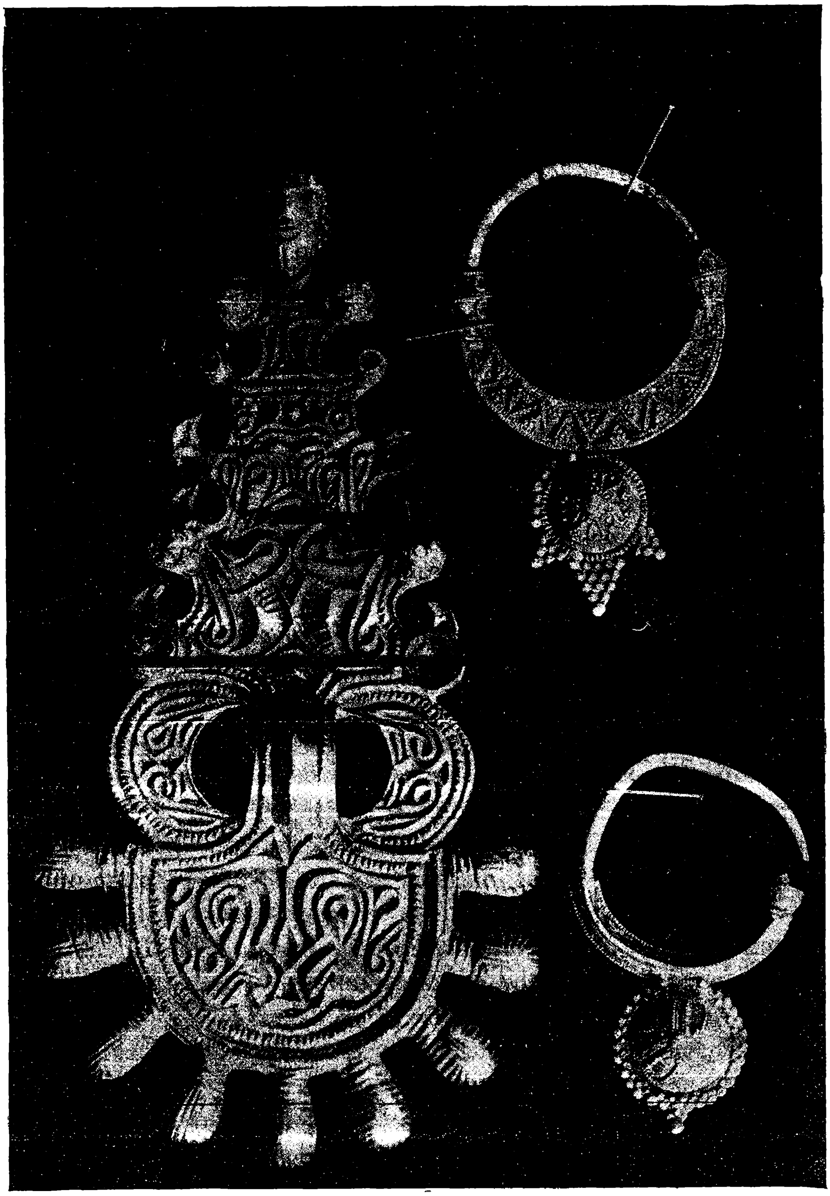

Fig. 97. — Fibulă şi cercei de argint aurit din al doilea tezaur dela Coşovenii-de-jos (jud. Dolj). Circa 700 după Christos. (Colecţia Negrescu, Craiova).

sus (ar fi trebuit să avem în cazul acesta *ἐπίσκοπος τοῦ Ἀβρούθου*) ci la « locuitorii din țara Avarilor ». Ursus ar fi deci un episcop *român* din veacul al VIII-lea, cel dintâi pe care îl înregistrează istoria. Chestiunea nu e lămurită încă; dacă studii amănunțite vor izbuti însă să dovedească temeinicia ultimei ipoteze, atunci descoperirea ar fi de cea mai mare importanță pentru istoria noastră medievală, sub toate raporturile.

Statul avar a fost distrus de Carol cel Mare într'o serie de lupte care au culminat în anul 796 prin cucerirea capitalei, unde învingătorii au găsit multe bogății. Iar poporul avar a fost nimicit în urma luptelor pe care le-a purtat după aceea cu Bulgarii de sub conducerea lui Krum (802—814). Lexicograful bizantin Suidas ne spune că acesta a desființat literalmente hoarda Avarilor. Iar cronica rusească, zisă a lui Nestor, relatează: « Au murit cu toții, n'a mai rămas niciun Avar ». Dispariția lor a fost așa de rapidă și de completă, încât a ieșit o vorbă la Ruși: « Au pierit ca Avarii .... ».

BIBLIOGRAFIE

Gepizii: 1. C. DICULESCU, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Vol. I, Leipzig, 1922, XV + 262 p. in 8°; 2. C. DICULESCU, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLIX (1929), p. 385—436; 3. P. SKOK, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, L (1930), p. 257—279; 4. N. FETTICH, *Der zweite Schatz von Szilagysomlyó*, în colecția *Archaeologia Hungarica*, VIII, Budapest, 1931; 5. ERNST GAMILLSCHEG, *Romania Germanica. Die Ostgoten. Die Langobarden. Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanischen*, Berlin și Leipzig, 1935, XIV + 329 p. in 8°; 6. SEXTIL PUȘCARIU, *Pe marginea cărților*, *V*, București, 1936, p. 276—358 (Extras din *Dacoromania*, VIII).

V. și p. 202, nr. 2, 3 și 5.

Avarii: 7. J. B. BURY, *History of the later roman empire*, vol. II, London, 1923, IX + 494 p. in 8°; 8. AL. BASCHMAKOFF, *Etude sur l'origine des Avars*, în *L'Ethnographie*, nouvelle serie, nr. 17 și 18 (1928), p. 1—8; 9. ALLEN W. A. LEEPER, *Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Review*, XII (1933), p. 117—132.

V. și p. 270, nr. 14.

S L A V I I

> «...*Putem zice, fără exagerare, că nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băștinașe romană în cursul sec. VI—X*».
>
> (Ion Bogdan, Discursul de recepție la Academia Română).

Insemnătatea lor în istoria Românilor. Dintre toate neamurile câte s'au așezat în Dacia, după retragerea legiunilor romane, niciunul nu are atâta însemnătate pentru istoria poporului nostru, ca Slavii. Ei joacă în ținuturile dunărene rolul pe care l-au jucat în apus neamurile germanice. Se știe într'adevăr că popoarele romanice de astăzi au rezultat din amestecul locuitorilor de limbă latină din imperiu cu barbarii care s'au așezat în țările respective. Francezii provin din amestecul Galoromanilor cu Francii, neam germanic, pe care l-au asimilat. Italienii au în vinele lor sânge longobard, tot germanic. In Spania s'au așezat Vizigoții. La noi, Slavii. Suntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum Francezii, Italienii, Spaniolii sunt popoare romanice de coloratură germanică. Reprezentăm tocmai prin aceasta o nuanță aparte, caracteristică, și o posibilitate de civilizație și cultură *unică* în mijlocul marei familii romanice.

Slavii ne-au influențat sub raportul *rasei*, *al limbii*, *al organizării sociale și de stat*, sub raportul *cultural* și *bisericesc*. Niciun alt popor nu a avut o înrâurire așa de puternică asupra noastră. De aceea s'a și spus chiar de către slavistul Ion Bogdan că nu poate fi vorba de poporul român decât *după* amestecul cu Slavii. Această afirmație trebue înțeleasă — credem noi — în sensul că poporul român și-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicile sale etnice complete, numai după ce elementului *esențial* daco-

romanic, constituind *temeiul*, i s'a adăogat elementul slav. Cu alte cuvinte că nu avem de a face cu părţi *egale* nici cantitativ, nici calitativ, şi că punctul de greutate trebue să cadă tot asupra primelor două elemente. Dacă ar fi să seriem elementele etnice componente ale poporului român, după importanţa lor, am avea deci: întâi elementul autohton, *dacic*, apoi, în al doilea rând, elementul *roman*, iar în al treilea rând, la urmă, cel *slavic*. Chiar şi aşa însă, nu-i mai puţin adevărat că influenţa lui a fost considerabilă şi că el rămâne element component al poporului nostru. Sub raportul limbii, de exemplu, unul din cei mai buni cunoscători, *romanistul* Ovid Densusianu, spune că influenţa slavă « *a fost mult mai intensă şi mai variată decât aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze* ». E necesar prin urmare să insistăm asupra Slavilor, asupra felului lor de vieaţă şi a organizării lor, spre a ne putea da mai bine seamă de influenţa pe care au exercitat-o asupra noastră.

Cultura şi civilizaţia năvălitorilor slavi. Patria primitivă a Slavilor a fost ţinutul cuprins între Vistula spre apus, Niprul mijlociu spre răsărit, lacurile Mazuriene şi acelea dintre afluenţii Narewului şi ai Pripetului spre miazănoapte şi Carpaţii galiţieni spre miazăzi. Corespundea aşa dar aproximativ cu Polonia de astăzi, plus regiunea de vest a Ucrainei: un ţinut de şes, străbătut de cursuri de apă, şi cu multe lacuri, bălţi şi păduri.

Slavii erau foarte numeroşi, ei se împărţeau într'o sumă de triburi; cu vremea, au ajuns să se diferenţieze ca limbă şi au dat naştere la mai multe popoare: Ruşii, cu cele două împărţiri ale lor, Ruşii mari (Velicoruşii) şi Ruşii mici sau Ucrainienii (Maloruşii) formând grupul de răsărit; Cehii, Slovacii, Polonii, — la care se pot adăuga şi Sorabo-Luzacienii şi Polabii —, formând grupul de apus şi, în sfârşit, Slovenii, Croaţii, Sârbii şi Bulgarii, formând grupul de sud. Slavii cari au locuit ţinuturile noastre, topindu-se treptat în mijlocul populaţiei romanice de aici, aparţineau, judecând după resturile pe care le-au lăsat în limba şi în toponimia românească, grupului de sud şi anume, se apropiau mai mult de Bulgari (adică de Slavii cari au căpătat apoi numele de Bulgari).

Scriitorul bizantin Procop din Cezareea ne spune că Slavii erau blonzi-roşietici; semănau deci, în privinţa aceasta, cu Ger-

manii. Se ocupau mai ales cu creşterea vitelor, cu vânatul şi cu pescuitul; făceau însă şi agricultură, cultivând în special meiul şi ovăzul. Aveau prisăci: miedul — făcut din miere fiartă cu apă şi lăsată să fermenteze — era băutura lor preferită. Lucrau inul şi cânepa, precum şi lâna. Ca îmbrăcăminte se foloseau mult de blănuri; pe cap purtau căciuli, în picioare *opinci*: cuvântul însuşi este luat de noi dela Slavi. Locuiau în bordeie numite în limba lor *zemniţe*, adică săpate în pământ: de aci vine şi numele oraşului nostru Zimnicea; aveau însă şi case de bârne. Căpeteniile îşi construiau chiar locuinţe mai mari, cu multe încăperi, dintre care unele erau rezervate exclusiv femeilor.

Slavii vindeau negustorilor străini care le cercetau « târgurile » (cuvântul e slav) diferite blănuri, de castor, de vulpe — în special vulpea neagră pe care o laudă scriitorul arab Masudi — de zibelină, de veveriţă. Apoi miere, peşte uscat, chihlimbarul de Baltica pe care Grecii îl numeau electron (de aci cuvântul electricitate) şi *sclavi*. Aceştia erau aşa de numeroşi — îi găsim din Spania până în Damasc — încât numele lor etnic « Slavus, Sclavus », a ajuns în evul mediu să exprime noţiunea de rob, în general. In schimbul mărfurilor pe care le vindeau, ei importau obiecte de podoabă, uleiuri, vinuri sudice.

Drumurile erau mai mult de-a-lungul apelor. Cu bărcile lor, Slavii coborau pe Kama, afluentul Volgăi, apoi pe acest fluviu însuşi până la Marea Caspică, pe Nipru până la Marea Neagră şi pe Vistula spre Baltica.

Din punct de vedere al organizării sociale, grupul cel mai mic îl forma *familia*. Aceasta nu era alcătuită ca astăzi numai din părinţi şi copii, ci cuprindea şi pe nepoţi, pe strănepoţi, pe veri, aşa încât număra multe suflete. Venea apoi *clanul* sau comunitatea familială şi, la urmă, *tribul*, care era cel mai mare. Consideraţi sub raportul drepturilor şi al rangului în societate, Slavii aveau trei categorii: 1. *Robii* proveniţi din prizonierii de războiu sau din sclavii cumpăraţi; ei nu se bucurau de libertate personală, fiind în puterea stăpânilor lor; 2. *Oamenii liberi*, cu drepturi depline; aceştia declarau războiu, încheiau pace, puteau să cumpere, să vândă, să încheie orice fel de contract; 3. *Fruntaşii*, cei cari se destingeau prin avere sau experienţă, şi din care s'a format nobilimea slavă. O asemenea nobilime întâlnim la neamul *Anţilor*,

în jurul principelui Boz, apoi la Slavii din Muntenia, pe lângă principele Dauritas, în secolul al VI-lea. Cu timpul, nobilimea devine din ce în ce mai puternică; ea câştigă în prestigiu, în autoritate, ca avere şi ajunge să domine masa poporului. In acelaşi timp, oamenii liberi decad, pentru a isprăvi în cele din urmă în situaţia de şerbi. In secolul al X-lea, aşa zişii oameni liberi datorau cârmuitorilor, în afară de dijmă, şi o sumă de servicii: ei trebuiau să lucreze la drumuri, la poduri, la fortăreţe, să facă de pază, etc.

Proprietatea solului a fost la început colectivă; nu exista proprietate individuală. Muncile se făceau în comun: ieşeau toţi la arat, la semănat, la prăşit, la secerat şi recolta se împărţea proporţional cu numărul sufletelor. Proprietate individuală a existat în primele timpuri numai pentru mobile, pentru lucrurile care erau în imediată legătură cu individul; mai târziu, ea s'a extins şi asupra locurilor de arătură şi a fâneţelor, pădurile şi păşunile continuînd să rămână în devălmăşie. Din felul acesta colectiv de stăpânire a pământului rezultau anumite consecinţe. In primul rând, responsabilitatea solidară a locuitorilor dintr'o comună. Din moment ce pământul e al tuturora, adică au cu toţii parte în averea obştei, drept este ca atunci când se pune asupra acelei comune un bir sau cade o năpastă, iarăşi cu toţii să fie răspunzători. Această solidaritate a locuitorilor unei comune se numeşte *opole* în Polonia, **кєрвъ** în Rusia, **окoлина** în Balcani. Ea se constată şi în ţările noastre. O altă consecinţă este dreptul de imixtiune al satului în vânzarea proprietăţilor. Când cineva vrea să înstrăineze o proprietate, trebue mai întâi să se adreseze rudelor, apoi celorlalţi locuitori ai satului şi numai dacă toţi aceştia refuză să cumpere, atunci poate s'o vândă altcuiva. Şi la noi se constată acelaşi lucru.

Femeia nu are aceleaşi drepturi ca bărbatul, ci îi este inferioară. Fetele nu vin la moştenirea imobilelor care se împart numai între băieţi. Tatăl are drept de vieaţă şi de moarte asupra copiilor; el poate să-i vândă, în caz de nevoie, de pildă când e foamete mare; de aceea, în limba slavă, acelaşi cuvânt serveşte pentru a designa şi pe copii şi pe sclavi.

Organizarea militară la început lăsa mult de dorit. Cu vremea însă, se îmbunătăţeşte şi la sfârşitul secolului al VI-lea, scriitorul

bizantin Ioan din Efes spune că Slavii aşezaţi de curând în Balcani au învăţat să se lupte tot aşa de bine ca şi Romanii. Exista o categorie de luptători numiţi *viteji;* soldaţii se numeau în general *ratniţi* sau *voiniţi* (la singular *voinik*, de unde vine şi cuvântul românesc); comandantul armatei purta numele de *voevod* care înseamnă acelaşi lucru ca latinul *dux* sau germanul *Herzog.* Un grup mai mare de oaste alcătueşte un *pâlc.* Locul întărit cu ziduri de pământ, cu şanţuri şi cu pari ascuţiţi forma o *grădişte* sau *gorodişte*, adică, am fi zis noi, o cetate.

Ca arme aveau *suliţa*, *sabia*, securea (primele două cuvinte sunt slave!) apoi arcul cu săgeţile otrăvite, şi scutul.

Din punct de vedere politic, multă vreme Slavii n'au putut întemeia state sau organizaţii mai mari. Ei trăiau împărţiţi în triburi care se duşmăneau adesea unele pe altele. Astfel de triburi erau, de pildă, *Anţii*, *Sclavinii* cari locuiau în câmpia Munteniei, *Severienii*, etc. Tribul era alcătuit din mai multe *jupe* (жѹпа) în fruntea cărora stătea câte un *jupan* (de aici jupanii din documentele noastre vechi), iar jupa se alcătuia din mai multe familii, fiecare avându-şi conducătorul ei căruia i se spunea, pare-se, *starosta* sau *stareşina.* Cu vremea, Slavii ajung să se grupeze în organizaţii mai mari, având în frunte câte un rege, care purta urmele de *knez* (dela vechiul german «chuning»). Statele slave au fost întemeiate târziu şi mai întotdeauna după modele străine, şi uneori chiar prin străini, germani sau asiatici.

Vechii Slavi erau «animişti» adică socoteau că lucrurile şi fenomenele naturale au suflet şi pot face bine sau rău omului, după cum acesta ştie să şi le facă favorabile sau nu. Se închinau la stânci şi la munţi, la izvoare, la păduri, la unele animale şi adorau focul, stelele, soarele şi luna. Ei credeau apoi într'o sumă de fiinţe nevăzute, care trăiesc pe lângă casa omului, prin holde, prin păduri, pe lângă izvoare, şi care de asemenea pot face bine sau rău omului. Astfel erau, de pildă, făpturile numite «rusalki» şi «vili». Cele dintâi sunt sufletele tinerelor fete moarte; ele locuesc pe malul apelor; acolo petrec şi dansează. Sunt rău voitoare faţă de om şi acesta trebue să le îmblânzească prin mici sacrificii. Cele de al doilea se aseamănă cu «ielele» din credinţele populare ale neamului nostru; se pare că şi numele e acelaşi. Slavii aveau şi câţiva zei la cari se închinau: *Perun*, zeul suprem,

închipuind cerul furtunos, cu tunete şi fulgere, asemenea deci lui Jupiter fulgur al Romanilor sau lui Thor al neamurilor germanice. Era apoi *Svarog*, zeul cerului senin, strălucitor, care purta în unele locuri şi numele de *Dajbog*, adică zeul care dă (*deus dator*); el face să se coacă grânele şi fructele. Un alt zeu era *Veles* sau *Volos*, protectorul turmelor. In unele texte târzii e pomenit şi zeul *Troian*: el nu aparţine, de fapt, religiei populare, ci este, aşa cum rezultă şi din tradiţia rusă care-l aminteşte în « Cântecul tovărăşiei lui Igor », divinizarea lui Traian, împăratul roman, ale cărui mari victorii din Dacia îi duseseră faima până în mijlocul ţinuturilor locuite de neamurile slave. Sub raportul cultului, Slavii aveau *sacrificii* de animale, uneori şi de oameni, şi *ofrande*: închinau zeilor şi fiinţelor supranaturale în care credeau tot felul de produse: pâine, brânză, miere, prăjituri, pasări, legume, etc. O clasă de preoţi nu se constată a fi existat decât la seminţiile de pe lângă Baltica. Existau în schimb *vrăjitori* şi *ghicitori* cari aveau mare trecere. Ei ştiau să cetească în lichide, în aşchii de lemn, în sborul pasărilor şi prin tot felul de trucuri impresionau pe credincioşi.

Vechii Slavi credeau că, după moarte, sufletul omului era chemat la o altă vieaţă, într'un loc numit « navi » sau « rai ». (De aci cuvântul nostru, adaptat însă creştinismului). De aceea, când murea cineva, îi puneau lângă trup o sumă de lucruri necesare vieţii de dincolo: alimente, cai, sclavi şi soţia, care era ucisă şi apoi arsă pe mormântul bărbatului. Trupul celui răposat, în epoca mai veche, se incinera; mai târziu se practica şi îngroparea, sub o movilă, de obiceiu de statura unui om. După înmormântare, avea loc ospăţul funerar care adesea ori degenera în petreceri sgomotoase.

Multă vreme s'a crezut că Slavii au fost un popor paşnic, blând, că se deosebeau deci fundamental de ceilalţi barbari. Cercetările mai noi, făcute fără idei preconcepute, au dovedit însă lipsa de temeiu a acestei păreri. Ei erau tot atât de aprigi în năvălirile lor: jefuiau oraşele, luau robi, ardeau şi omorau, ca şi ceilalţi barbari. Scriitorul bizantin Procop din Cezareea spune că fiecare năvălire a Slavilor în imperiul bizantin însemna pierderea a o sută de mii de locuitori, morţi, răniţi sau prizonieri.

Evident, odată ţara supusă, n'aveau niciun interes, ca şi Mongolii, să continue cu jafurile şi uciderile. Dimpotrivă,

îndemnau pe băştinaşi să-şi vadă înainte de agricultură, spre a putea lua ei dijma obişnuită. Un cronicar sirian ne arată chiar că Avarii şi Slavii spuneau locuitorilor din ţările supuse: « Semănaţi şi seceraţi; noi o să vă luăm numai o parte din produse ».

Năvălirea Slavilor în ţările noastre. Luptele cu Bizantinii. In număr mic, veniţi prin infiltraţiuni şi constituind insule sau enclave etnice, Slavii se poate să fi existat în Dacia şi înainte de secolul al VI-lea; cercetările, în privinţa aceasta, n'au ajuns la un rezultat precis şi categoric. In număr mare, luând în stăpânire întreg ţinutul locuit astăzi de Români, ei nu vin însă decât începând din secolul al VI-lea. Pe vremea lui Justinian (527—565), scriitorul bizantin Procop din Cezareea ne spune că Avarii (el îi numeşte, întrebuinţând un arhaism, Hunii!), *Sclavinii* şi *Anţii* locuiau peste Dunăre, nu departe de ţărmurile ei. Cei dintâi, Avarii, îşi aveau aşezările în partea de apus, în câmpia Tisei, Sclavinii ocupau câmpia munteană iar Anţii erau mai spre răsărit, prin Moldova şi pe coasta nordică a Mării Negre. Neamurile slave nu s'au mulţumit însă să ocupe numai partea şeasă a ţării; ele s'au întins şi peste regiunea deluroasă—*deal* ca şi *podgorie* sunt cuvinte slave—şi peste cea muntoasă, până în văile cele mai ascunse. De data aceasta, năvălitorii se aşează *efectiv* în ţinuturile ocupate şi *pretutindeni.* Nu e vorba numai de o dominaţie politică şi de unele grupuri reduse de populaţie, stabilite în mijlocul băştinaşilor ca pe vremea Sciţilor, Celţilor sau Sarmaţilor. Ci de o luare în stăpânire reală, prin aşezări numeroase, pe întreaga suprafaţă a pământului românesc. O geografie armeană, alcătuită prin anii 670—680 spune că mai înainte au locuit în Dacia « *douăzeci şi cinci de neamuri de Slavi* » ceea ce înseamnă că erau foarte numeroşi. N'au rămas cu toţii aci, spre norocul nostru; o bună parte a trecut peste Dunăre şi a ocupat, cum povesteşte aceeaşi geografie, « alte pământuri în Tracia şi Macedonia » înaintând « până în Achaia şi Dalmaţia ».

Năvălirile Slavilor în imperiul bizantin, uneori singuri, alteori împreună cu Avarii, durează cam un secol şi jumătate. Ele încep în vremea lui Justin (518—527) şi ţin până într'a doua jumătate a veacului al VII-lea când aproape întreaga Peninsulă Balcanică este ocupată de neamurile slave. In anul 546, împăratul Justinian vrând să oprească aceste năvăliri şi să-i împace întru câtva, oferă Sclavinilor oraşul *Turris* (adică « Turnul ») care se afla pe ţărmul

stâng al Dunării şi fusese clădit, după afirmaţia lui Procop din Cezareea, de către Traian. Nu s'a identificat în mod sigur această localitate; unii învăţaţi susţin că ar fi fost pe locul actualului Turnu-Măgurele, al cărui nume arată prezenţa unui vechiu turn aci şi unde se găsesc într'adevăr ruinele unui turn, de formă hexagonală, ridicat în epoca romană târzie (sec. IV—VI); alţii îl aşează lângă Galaţi. Mai probabilă ni se pare prima identificare; ea se potriveşte mai bine şi cu locul ocupat de Sclavini care ştim că se aşezaseră în câmpia munteană. Cedarea oraşului nu împiedică însă de loc năvălirile următoare.

In anul 548, Slavii pradă în Iliria până la oraşele Epidamnos şi Dyrrachium şi se întorc cu o mulţime de captivi. In 550, altă năvălire până la Marea Egee, cu cruzimi grozave: numai într'un singur oraş, Toperus, ar fi ucis cincisprezece mii de bărbaţi, luând femeile şi copiii în robie. Peninsula Balcanică e străbătută dela un cap la celălalt de neamurile slave care, foarte adesea, se şi fixează aci. Pè la 584, scriitorul Ioan din Efes spune despre Slavi că «locuiesc, se aşează şi se odihnesc în provinciile romane, fără grijă şi fără teamă, jefuind, ucizând şi arzând; au devenit bogaţi: posedă aur, argint, herghelii de cai şi multe arme şi au învăţat să poarte războiul ca şi Romanii. Şi totuşi sunt oameni simpli, cari nu îndrăsnesc să iasă din păduri».

Pentru a-i combate, împăraţii bizantini recurg la vechea lor politică, de a asmuţa pe unii barbari împotriva altora. Intră anume în legătură cu Avarii şi conving pe aceştia să atace pe Slavi. Avarii primesc şi fac, în anul 581, o expediţie împotriva tovarăşilor de până atunci. Ei trec Dunărea pe malul drept, pe la Viminacium, cu 60.000 de călăreţi înzăuaţi, şi merg de-a-lungul ţărmului până în regiunea Brăilei unde sunt trecuţi din nou pe malul stâng de către flota bizantină. Aceasta înseamnă că Avarii nu îndrăsniseră să atace direct, pe drumul cel mai scurt, prin Transilvania, deoarece se temeau probabil de imensele păduri care acopereau în vremea aceea cea mai mare parte a pământului nostru. Cu prilejul acestei expediţiuni, spun izvoarele că ţara Slavilor *era foarte bogată, plină de pradă din provinciile romane, deoarece nu fusese niciodată jefuită de popoarele străine.* Locuitorii ţării se retrag în faţa Avarilor prin păduri: e mijlocul clasic de apărare al băştinaşilor, până ce se alege soarta războiului. Avarii

înaintează și hanul lor liberează mai multe mii de prizonieri romani. Când însă solii Mongolilor cerură Slavilor tribut, ei fură omorîți de aceștia. In cele din urmă, Avarii se retraseră și stricară alianța cu Bizantinii, deoarece aveau mai mult interes să prade provinciile dela sudul Dunării decât pe Slavi.

Neizbutind să-i oprească pe această cale, împăratul dela Constantinopol—domnea acum viteazul Mauricius (vezi fig. 98-99) — se hotărăște să întreprindă mai multe expedițiuni armate împotriva lor. In vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate pe căpetenia Slavilor *Radogost* și ia prizonier pe un alt șef slav anume *Musokios*, vecin cu Radogost. A doua zi, un ofițer de al lui Priscus, trece peste râul «*Ilivachia*» (*'Ηλιβαχία*)—pare-se Ialomița de azi — și urmărește pe Slavi până în pădurile și mlaștinile în care se ascunseseră. In anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului, se luptă cu neamurile slave în regiunea râului *Asemus*. In această campanie a căzut principele slav *Pirogost*. Pentrucă însă înaintarea în stânga Dunării era grea, prin ținuturi fără apă, dar pline de păduri, generalul bizantin a fost nevoit, dela o vreme, să se întoarcă, întrerupând expediția. Se pare că, de data aceasta, avem de a face cu regiunea Teleormanului: ea vine în fața râului Asemus (astăzi Osma) pe unde se spune că au trecut trupele bizantine Dunărea. O a treia expediție are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei, din fața orașului Viminacium. Generalul Priscus, cel din prima expediție, intră pe aici în țara Avarilor, bate pe Hanul lor în trei lupte, devastează satele Gepizilor de dincolo de Tisa și mai repurtează încă două victorii asupra Avarilor și Slavilor pe malurile acestui fluviu. Se iau peste 17.000 de prizonieri, dintre cari 3.000 de Avari, 8.000 de Slavi — alte izvoare dau o cifră de zece ori mai mică: 800 — și 4.000 de Gepizi. Peste doi ani, o nouă expediție a lui Petrus, iarăși fericită. De data aceasta, Bizantinii aveau ca aliați pe Anți, neamul slavic ce locuia în părțile răsăritene. Armatele imperiale victorioase se pregăteau tocmai să se întoarcă în castrele de iarnă, când sosi dela Constantinopol ordinul ca să

Fig. 98. — Monetă de aur bizantină, dela Mauriciu Tiberiu (582—602). Exemplare de felul acesta s'au găsit la noi în țară.

treacă înapoi fluviul și să ierneze în însăși țara Slavilor. Atunci trupele se revoltă, gonesc pe Petrus și pornesc spre capitală. Mauriciu este prins și ucis împreună cu familia lui: împărat e proclamat centurionul de origină tracă *Focas*, un om slab, în timpul căruia, din cauza anarhiei, granița Dunării nu mai poate fi apărată: Slavii se așează în mase compacte la sudul Dunării. Salonicul fusese asediat și mai înainte în câteva rânduri, dar fără succes. La 626 Avarii și Slavii atacă însăși Constantinopolul. Asediul a fost general, și pe apă și pe uscat. Orașul a putut totuși, grație zidurilor sale puternice și vitejiei împăratului Heraclius, să reziste.

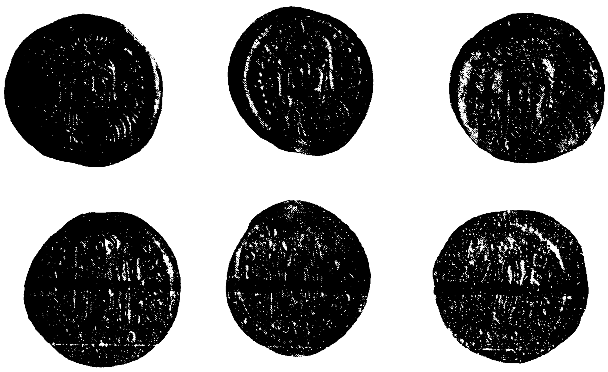

Fig. 99. — Monete bizantine de aur dela Mauriciu Tiberiu (582—602), găsite la Ulmetum, în Dobrogea.

Năvile bizantine erau mult superioare bărcilor slave; așa încât le-au putut ușor scufunda; pe de altă parte, Grecii aveau și o armă necunoscută asediatorilor, așa zisul « foc grecesc » pe care apa nu-l putea stinge; în sfârșit, armata bizantină s'a luptat bine, silind în cele din urmă pe barbari să se retragă. Insuccesul acesta înseamnă începutul scăderii Avarilor. Ei vor mai dura totuși până la sfârșitul veacului următor, când Carol cel Mare le va desființa statul, cucerind și dărâmând capitala lor, faimosul ring din pusta panonică.

Torna, torna, fratre. In legătură cu una din năvălirile Avarilor peste Dunăre, se pomenesc, în cronicele bizantine, câteva cuvinte romanice care au dat naștere la o întreagă discuție. E vorba de celebra expresie « *torna*, *torna*, *fratre* » în care mai mulți istorici și filologi văd cea dintâi mențiune a limbii românești.

In anul 587 Avarii năvăliseră în Peninsula Balcanică, ajungând până în Tracia. La un moment dat, o parte din armata lor se împrăştie după pradă, chaganul rămânând numai cu puţini împrejurul său. Atunci generalul bizantin Commentiolus care comanda armata imperială se hotărăşte să dea atacul. Işi pune deci ostaşii în ordine de bătaie şi ordonă înaintarea. Pe drum — se făcuse noapte — cade de pe spatele animalului care-l purta, bagajul unui soldat din primele rânduri. Camarazii săi, vrând să-i atragă atenţia asupra celor întâmplate, îi strigă « în limba părintească »: « torna, torna, fratre »; (altă cronică are: « în limba ţării » şi « retorna »). Soldatul n'a auzit; în schimb au auzit alţii cari au crezut că e vorba de o comandă de retragere, fiind atacaţi de Avari, şi au început să fugă. S'a produs în felul acesta panica şi armata bizantină a trebuit să se retragă. In acelaşi timp, fugeau şi Avarii în direcţia opusă, crezând că sunt atacaţi ei.

Cuvintele « torna, torna, fratre » au fost considerate multă vreme ca fiind româneşti. După aceea, a venit un istoric străin, Jireček, şi a spus că ele reprezintă în realitate o comandă militară romană — în vremea aceea în armata bizantină comenzile se dădeau încă în latineşte — şi că în loc de « fratre » cum au unele manuscrise, trebue cetit « frater » aşa cum se găseşte în alte manuscrise şi cum va fi fost în textul cel dintâi al autorului cronicei. Câţiva din istoricii noştri au adoptat această explicaţie. Numai că în ultima vreme, s'a băgat de seamă că nu se poate *comandă* militară însoţită de vorba « frate », fiindcă în armată nu se comandă astfel şi apoi că din « frater » aşa cum credea Jireček că era în primul manuscris nu se poate face « fratre », pe când dacă era forma ultimă, vreun copist putea bănui că e în faţa unei greşeli şi s'o îndrepte în « frater ». Se pare deci că tot părerea dintâi e cea adevărată şi că « torna, torna, fratre » constitue prima menţiune de limbă românească.

Rolul Slavilor în formarea poporului român. Aşezarea Slavilor la sud de Dunăre a avut consecinţe însemnate asupra întregii romanităţi orientale. Până la venirea lor, cu toate năvălirile care avuseseră loc mai înainte, populaţia de limbă latină a Peninsulei Balcanice, era încă foarte numeroasă şi — fapt cu deosebire important — putea încă asimila pe cei de altă limbă cari se aşezau sau erau aşezaţi în mijlocul ei. Avem numeroase inscripţii latine

din veacul al IV-lea și al V-lea, care ne arată înflorirea în această vreme a romanismului balcanic. In cele două Moesii, ca și în Dacia Aureliană și în genere în întreg Illyricul, cu atâtea centre urbane importante, dintre care unele sedii episcopale și arhiepiscopale, limba obișnuită — cu atât mai mult cea oficială — era limba latină; grecește se vorba numai în partea sudică a peninsulei, în Macedonia și Tracia, cum era și natural, și pe coasta de răsărit a ei, unde existau încă străvechile cetăți milesiene și doriene, întemeiate cu o mie de ani mai înainte.

Odată cu năvălirea Slavilor însă și cu așezarea lor temeinică la sudul Dunării, lucrurile se schimbă. Ceea ce nu putuseră face neamurile germanice, în incursiunile lor repetate, și nici chiar Hunii, se întâmplă acum. Populația romanică este dislocată de valurile repetate și puternice ale Slavilor; o parte a ei fuge în spre ținuturile mai ferite din spre miazăzi și spre coasta Dalmației, o altă parte este ucisă sau luată în robie: izvoarele pomenesc numeroși robi de aceștia care sunt duși la nord de Dunăre, adică tocmai în ținuturile noastre. In sfârșit, o ultimă parte, rămasă pe loc, și în inferioritate numerică prea accentuată față de Slavi, cărora le era totuși superioară prin cultură, a sfârșit prin a dispărea în mijlocul acestora. S'a întâmplat, adică, tocmai invers de ceea ce a avut loc la nord de Dunăre, unde elementul slav este cel care a fost înghițit de populația romanică. Procesul etnic s'a desfășurat, așa dar, în chip contrar pe cele două maluri ale bătrânului fluviu: la miazăzi, favorabil Slavilor, la miazănoapte, defavorabil lor. Să urmărim deocamdată procesul nord-dunărean, rămânând ca într'un alt capitol să cercetăm soarta romanității balcanice după năvălirea Slavilor.

In Dacia, Slavii s'au așezat în mare număr și în toate părțile ei, nu numai în unele regiuni, cum s'a crezut multă vreme. Ne-o spune cercetarea obiectivă a izvoarelor istorice, dar mai ales ne-o spune *toponimia* țărilor noastre. Este adevărat că cercetările în această direcție sunt abia la început, că nu știm — necunoscându-le limba — care e partea Dacilor, că se constată paralel cu progresul cunoștințelor, originea străină — de multe ori veche turcă — a unor denumiri topice care păreau înainte că se datoresc Slavilor; nu e mai puțin adevărat că influența acestora în ce privește numele apelor, munților și ceea ce e mai important — a satelor noastre,

a fost considerabilă. Cercetând harta, în special harta topografică, găsim până în văile cele mai ascunse și până pe vârfurile cele mai înalte urmele așezării Slavilor, ale conlocuirii lor cu populația dacoromană.

In ce privește *cursurile de apă*, în orișicare parte a teritoriului românesc vom cerceta, apar asemenea denumiri slave. Caracteristic e faptul că ele *se întrețes* cu denumirile românești. Cu alte cuvinte, nu există într'un loc *numai* denumiri slave și în altul *numai* românești, ci ele se amestecă în chipul cel mai strâns. După un afluent cu nume românesc, apare unul cu nume slav, apoi iar unul românesc și așa mai departe. Să luăm, de pildă, Oltul, care curge chiar prin mijlocul pământului românesc și să-i urmărim afluenții și subafluenții lui, dela izvor și până la vărsare. Numele slave le vom sublinia. Pe partea dreaptă, Oltul primește pe Sovetăul, Homorodul cu subafluentul său Cohalmul, apoi Ticușul, Felmerul, Cincul-Mare, *Sibiul* unit cu *Săliștea*, cu Hârtibaciul și cu râul *Sadului*. După aceea Lotrul unit cu Latorița, *Râmnicul* format din Olănești și Cheia, apoi *Govora*, *Bistrița* cu Otăsăul, *Luncavățul*, Peșteana, Mamul, Beica, Oltețul, având ca subafluenți *Cerna*, Bârluiul și Geamartaluiul. Urmează în sfârșit, tot pe dreapta, Tesluiul și Caracalul. Pe stânga, Oltul primește începând dela izvor, pe pârâul Vișinilor unit cu Ciotranca, apoi Făgetul, Cașinul unit cu Fechetigul, Timișul, Bârsa, Arpașul, Avrigul, *Topologul* unit cu *Sâmnicul*, Trepteanca, Geamăna, Cungrea-Mare cu *Brănila*, Cungrea-Mică în care se varsă Oia, apoi Comănița, Tesluiul, *Dârjovul* cu subafluenții Turia și Brebenetul, *Oboga*, *Iminogul* și Siiul cu Piva. *Enumerarea e concludentă.*

Apele mai însemnate cu nume sigur slav, de pe cuprinsul pământului românesc, sunt următoarele: In Moldova: însuși râul care a dat numele său țării, adică *Moldova*, apoi *Bistrița* (în limba slavă: râul repede), *Putna* (dela пѫтъ, care înseamnă cale, drum), *Milcovul*. In Muntenia: *Râmnicul*, adică râul cu pește (рыбъ, în slavă, înseamnă pește, de aici *râbnic*, din care s'a format apoi *râmnic*), Ialomița, al cărei vechiu nume, din documentele veacului al XIV și XV-lea, e *Ialovnița* și înseamnă râu care curge prin locuri pustii, deșerte (aluzie la Bărăgan!), *Prahova*, *Dâmbovița*, râul care curge printre păduri de stejar (дѫбъ în slavă: stejar), *Neajlovul*,

Glavaciocul. In Ardeal: *Târnavele* (dela тръньъ, care înseamnă spin). In Banat: *Bistra*, pe valea căreia se trece în Ardeal. In Ţara Crişurilor: *Crasna*, afluentul Someşului; după nume, înseamnă «râul frumos».

In afară de acestea, sunt însă *sute* de pâraie şi *izvoare* cu nume slave precum şi o sumă de *bălţi* şi *iezere* (ambele cuvinte sunt de aceeaşi origină) ca, de pildă, balta *Bistreţu*, balta *Nedeia*, balta *Suhaia*, etc.

Acelaşi lucru în ce priveşte înălţimile, dealurile şi munţii. Insuşi numele generic de *deal*, ca şi acela de *podgorie*, de care e strâns legat, au origină slavă. Munţii sunt presăraţi cu numiri slave până pe vârfurile cele mai înalte. Vom lua, ca şi la râuri, un singur exemplu, şi anume din partea centrală a pământului românesc, din munţii Făgăraşului. Găsim aci, alături de numiri româneşti precum Surul, Moldoveanul, Scara, Păpuşa, Tunsul, Buteanul, Netedul, Văcarea, Mierea, Scoarţa, şi altele slave ca, de pildă: *Viştea*, *Mozgavul*, *Tretinul*, *Moscovul*, *Lepşiţa*, *Podragul Boga*, *Comornu*, *Puha* şi însuşi vârful *Negoiul* (un munte *Nehoiul* e şi în judeţul Buzău).

Dacă trecem acum la aşezările omeneşti, vom constata aceeaşi situaţie. Multe din satele noastre, de asemenea unele din târguri şi oraşe, — care la origină au fost, în marea majoritate a cazurilor, tot sate — poartă nume slave. Insuşi cuvântul *târg* este slav. Iată câteva exemple de centre mai însemnate: *Craiova* (reşedinţa craiului), *Râmnicul* (Vâlcei şi Râmnicul Sărat), *Târgovişte*, *Bistriţa*, *Zimnicea* (dela zemnic, bordeiu, un fel de pivniţă) *Slatina* şi *Slănicul* (dela slatina: apă sărată şi slan: sărat), *Zlatna* adică locul aurului (zlat: aur), *Soroca* (dela soroca: coţofană). Trebue să spunem că, în genere, oraşele noastre au o origină nouă: marea majoritate sunt din preajma sau de după întemeierea Principatelor; de aceea, nici nu vom găsi prea multe numiri slave. Când e vorba însă de sate, lucrul se schimbă: ne referim, bine înţeles, la satele vechi, nu la cele mai noi, a căror origine se poate urmări în documente. Dintre satele vechi sunt o sumă cu nume slave. Vom lua ca exemplu iarăşi o regiune din cele mai româneşti şi unde stăpânirea romană a lăsat urme mai multe: Oltenia. Primul document intern muntean, anume hrisovul de fundare al Vodiţei (între 1369—1374), pomeneşte în partea de apus a judeţului numit azi Mehedinţi,

următoarele sate și locuri cu nume slave: *Vodița* unde s'a ridicat mănăstirea lui Vlaicu-Vodă, satul *Jidovștița*, *Topolnița*, *Rușava*, satul *Țerovățul* și siliștea *Bahnei*. Dacă n'ar fi pomenit și satul lui Costea, apoi chiar toate așezările omenești ar purta nume slave. Numai în două din documentele lui Mircea cel Bătrân, găsim, iarăși în Oltenia, satele: *Beala* (dela бѣлъ: alb), *Toporna*, *Toplița*, *Jarcovți*, *Bresnița*, *Prilepețu*, *Petrovița*, *Vârbița*.

Cum se explică aceste numeroase și vechi numiri topice slave de pe întreaga suprafață a pământului românesc? Satisfăcător, numai într'un singur fel: prin populațiunea slavă care a locuit timp îndelungat acest pământ alături de Dacoromani și care a imprimat caracterul ei toponimiei.

Așa se explică și partea foarte largă pe care o au numele slave de persoană în *onomastica* românească. *Dan*, *Radu*, *Vlad*, *Stan*, *Vâlcu*, *Voicu*, apoi *Dragomir*, *Tihomir* (tatăl lui Basarab Întemeietorul!), *Vladislav*, *Miroslav*, *Stanislav*, *Dragoslav* etc., sunt nume purtate la început de năvălitorii slavi, apoi de strămoșii noștri. Dar să cercetăm mai departe urmele pe care le-a lăsat această numeroasă populație slavă în ființa poporului român.

Sub raportul limbii, am citat mai sus afirmația unuia dintre cei mai competenți specialiști că influența Slavilor e superioară influenței pe care au exercitat-o neamurile germanice asupra limbii Galoromanilor sau Italienilor. O cercetare cât de sumară dovedește adevărul acestei afirmații. Dacă din punctul de vedere fonetic influența e minimă, ea mărginindu-se numai la modificarea unor sunete (așa, de pildă, *mijloc* în loc de *mizloc*, din medius locus, prin contaminare cu slavicul meždа care înseamnă același lucru), în ce privește morfologia, ea este mult mai însemnată. Nu vom insista asupra unor chestiuni care pot fi controversate, cum e vocativul substantivelor feminine, în -o și al celor masculine în -e, care ar fi format după modelul celor similare slave, sau formele reflexive a câtorva verbe (a se mira, a se ruga, etc.), care s'ar explica prin corespunzătoarele slave, ci vom trece direct la domeniul, așa de întins și de productiv, al derivărilor, prin sufixe și prefixe. In privința aceasta, influența slavă a fost considerabilă. Ca prefixe, trebue să notăm în primul rând pe *ne* — care a înlocuit latinul in —, formând o sumedenie de compuși (neadevăr, nebun, necopt, negreșit, necioplit, nenorocire, etc.).

Apoi *raz-*, care deși mai puțin răspândit, are totuși importanță și nu trebue confundat cu latinul răs-. El exprimă în general ideea de separare, corespunzând latinului dis-. In limba română a intrat sub forma răz- (a răzbi, a răzvrăti, războiu, răzmiriță, etc.). Un alt prefix de origine slavă este *prea-*, care s'a suprapus latinului prae și per. In vechea slavă, se adăoga substantivelor, adjectivelor, verbelor și adverbelor, dându-le un înțeles superlativ, maxim. Așa de pildă în titulatura Domnilor noștri, în documentele slave, găsim preadobrago (прѣдобраго: prea bunului). In limba română, el are mai mult funcțiunea de adverb (nu prea merge, nu prea iute); în unele cazuri a păstrat însă și funcțiunea inițială slavă ca de pildă în prea puternici, prea frumosul, etc.

Mult mai numeroase decât prefixele sunt *sufixele.* Iată pe cele mai însemnate: 1. *-ac* (vechiul slav- akŭ, în cuvinte ca bujakŭ, sirakŭ, ce au dat în românește buiac, sărac). Acest sufix se confundă însă uneori cu latinul -acus (accus), care se întrebuința pentru a forma diminutive. Sunt și cuvinte unde nu poate încăpea confuzie, ca de pildă: prostănac, zodiac. 2. *-că* (vechiul slav -ŭka, ŭkŭ, -ĭkŭ), sufix însemnat care servește pentru a arăta *naționalitatea* cuiva (româncă, italiancă) sau *categoria socială* (săteancă, orășeancă, țărancă). El apare cu același rost ca sufix secundar în formele cu *-oaie* ca de pildă nemțoaică, rusoaică sau boieroaică, sau pentru a designa femininul animalelor: lupoaică, leoaică. Se mai întrebuințează și în unele diminutive ca ferestruică, păsăruică, rățuică, etc. 3. O grupă o formează sufixele asemănătoare ca formă *-aci* (din vechiul slav -ači, -ačjŭ), *-eci* (e numai în rusă și sârbă, nu și în bulgară), *-ici* (vechiul slav ičĭ) și *-oci* (vechiul slav -očĭ). Ele servă pentru a arăta funcțiuni, apucături, defecte sau însușiri (cârmaci, trăgaci, stângaci, clipici, clevetici, tremurici, lipici), precum și a forma diminutive (scăuneci, pușcoci). 4. O altă grupă e alcătuită din sufixele *-og* (vechiul slav -ogŭ) pe care-l găsim în cuvinte ca milog, pintenog, slăbănog, pisălog și, mai rar, *-ug* (vechiul slav -ugŭ): chilug. 5. Un sufix important e *-eală*, care vine din vechiul slav *-ěli* și arată rezultatul acțiunii exprimate de un verb: amețeală, bârfeală, croială. Cu adjective, dă substantive abstracte: amăreală, iuțeală, umezeală. 6. Un alt sufix important e *-an* (vechiul slav -anŭ), care dă adeseori un sens augmentativ sau pejorativ: bețivan, golan, juncan, lungan. 7. *-anie*

sau *-enie* (vechiul slav -anĭje sau -enĭje) servă pentru a exprima, în românește, așa zisele « nomina actionis »: grijanie, împărtășanie, pățanie, petrecanie. 8. Sufixul *-ean* (vechiul slav -ěninŭ, -janinŭ), arată patria sau originea, de pildă: râmelan (dela Râm: Roma), muntean, moldovean, etc. 9. Foarte productiv e sufixul *-nic* (vechiul slav- ĭnikŭ), întâlnit într'o serie de cuvinte ca: becisnic, destoinic, ibovnic, praznic. El formează adjective precum: amarnic, casnic, datornic (rădăcina la toate trei e *latină*!) și e întrebuințat și ca sufix secundar în vremelnic, feciorelnic, prielnic, etc. 10. Un alt sufix slav e *-niță* (-nica). Il găsim în cuvinte ca: botniță, clopotniță, varniță, sau, întrebuințat ca sufix secundar, în șurubelniță, vârtelniță, urechelniță, etc. 11. Pentru a designa felul semănăturii sau locul unde a fost o așezare omenească, servește sufixul *-iște* (vechiul slav -ište). Avem astfel: iniște, cânepiște, porumbiște (format în epoca modernă), apoi seliște sau siliște (loc unde a fost un sat), grădiște (loc unde a fost o cetate). Il întâlnim și în cuvinte ca pajiște, capiște, etc. 12. Sufixul *-eț* (vechiul slav -ĭcĭ) formează așa zisele « nomina agentis » precum și diminutive: călăreț, cântăreț, drumeț, și poduleț, râuleț, vântuleț. 13. Inrudit cu precedentul este *-iță* (vechiul slav -ica) care designează substantive feminine și diminutive: undiță, suliță și cojiță, fetiță, mlădiță, mioriță. 14. Rar se întâlnește și sufixul *-av* (vechiul slav -avŭ): mârșav, scârnav, trândav. 15. Notăm apoi sufixul *-iv* (vechiul slav -ivŭ) în cuvinte ca milostiv, uscățiv, precum și cel asemănător *-liv* (vechiul slav -livŭ), în guraliv. 16. Există, în sfârșit, și un sufix verbal *-uire*, în cuvinte ca făptuire, mânuire, prețuire, viețuire (toate cu rădăcină latină!); el provine dela verbele slave terminate în -ovati și care fac prezentul în -uja; de exemplu: dăruire (dela darovati), glăsuire (dela glasovati).

Și mai importantă decât în domeniul morfologiei, este moștenirea primită dela Slavi în acela al lexicului. Dacă ar fi să facem o simplă numărătoare a cuvintelor din limba română, fără să ținem seama de valoarea lor de *circulație* și de *producție*, atunci am constata că *două cincimi* sunt de origine slavă; ele întrec cantitativ elementele latine. Ceea ce nu înseamnă de loc însă că limba română n'ar fi o limbă romanică.

Acest imens număr de cuvinte slave n'a intrat *deodată*, în aceeași epocă, în limba română, ci pe rând, începând din veacul

al VI-lea (poate chiar sfârşitul celui de al V-lea) şi până în al XIX-lea. O parte însemnată — cea mai însemnată — a intrat pe timpul conlocuirii noastre cu Slavii în Dacia, până ce i-am asimilat, adică în secolele VI—XI, o altă parte, în legătură cu biserica, am primit-o după creştinarea Slavilor, aşa dar, dela finele secolului al IX-lea înainte. O a treia serie de cuvinte, în legătură cu organizarea de stat, cu dregătoriile, a intrat odată cu întemeierea primelor formaţiuni politice mai însemnate româneşti, prin urmare începând cu secolul al XIII-lea. In sfârşit, sunt o serie de cuvinte slave pe care le-am împrumutat în epoca modernă. Cele de origine rusească au intrat mai ales în secolul XVIII şl XIX. Concluzia este că oridecâteori se vorbeşte de elementul slav în limba română, trebue să se deosebească *diferitele straturi* ale lui, să se stabilească de ce anume epocă este vorba. Altfel, concluziile sunt greşite. Noi ne vom ocupa acum numai de elementele cele mai vechi slave, acelea care au pătruns în limba noastră în epoca de conlocuire, adică în veacurile VI—XI.

Numărul este foarte însemnat şi priveşte, ca şi cuvintele latine, *toate laturile vieţii omeneşti.* Evident, repartiţia nu e egală; în unele domenii, cuvintele slave sunt mai numeroase, în altele mai puţin; nu există însă niciun domeniu în care să nu le întâlnim.

Dacă termenii generici abstracţi de *om*, *bărbat* şi *femeie* sunt latini, apoi o mulţime din cuvintele care arată concret însuşirile şi defectele fizice sau morale ale acestora, sunt slave. De pildă, în ce priveşte pe cele dintâi: *blajin*, *destoinic*, *drag*, *dârz*, *straşnic*, *sfânt*, *vrednic*, *zdravăn.* Pentru defecte: *cârn*, *gângav*, *gârbov*, *lacom*, *nătâng*, *năuc*, *netrebnic*, *prost*, *ştirb*, *tâmp*, *vinovat*, *zavistnic.* Câteva din părţile corpului omenesc sunt exprimate prin termeni de aceeaşi origine: *obraz*, *gât*, *gârb*, *cârcă*, *crac*, *gleznă*; trebue să adăogăm la acestea şi sinonimul corpului, adică *trupul.* Dintre membrii familiei, *nevasta* ca.şi *maştera* sau *maştehul* (mama sau tata vitreg), poartă nume slav. Sub raportul ocupaţiunilor, intră în această categorie termenii: *grădinar*, *precupeţ*, *vraciu*, *zidar*, *zlătar.*

In agricultură, unde după cum am demonstrat mai înainte, terminologia esenţială este aproape toată latină, numărul cuvintelor slave e mai redus. Dintre cereale, una singură poartă numele slav: *ovăzul.* In schimb, găsim mai multe printre celelalte plante, comestibile, furajere sau de altă întrebuinţare. Astfel sunt: *loboda*,

hameiul, *hreanul*, *macul*, *rapița*, *sfecla*, apoi *pelinul*, *troscotul*, *rogozul* iar dintre fructe *măslinele*. Uneltele agricole prezintă o terminologie relativ bogată: *coasă*, *cosor*, *coșniță*, *greblă*, *lopată*. Dacă asupra *plugului* există discuție, în schimb nu pot fi contestate numirile slave ale părților lui, adică *grindeiul*, *cobila*, *cormana*, *plazul*, etc. Ceea ce nu înseamnă că noi am luat plugul dela Slavi, ci numai că unealta mai perfecționată, cu toate aceste elemente ale ei, din evul mediu, a înlocuit vechiul nostru *aratru*, al cărui nume s'a păstrat încă la Aromâni. Introducerea unui *nume* nou, nu înseamnă că până atunci nu s'a cunoscut obiectul sau instituția respectivă, fie și într'o formă mai puțin reușită. Tot în legătură cu agricultura, trebue să menționăm cuvintele slave privind pământul, anume: *ogor*, *brazdă*, *răzor* *pârloagă*, *țălină*, *toloacă*, *miriște*, acelea care privesc anumite munci: *a îmblăti*, *a pologi*, precum și cele în legătură cu strângerea cerealelor și a fânului: *snop*, *căpiță* și *stog*.

Și în domeniul creșterii vitelor, ca și în agricultură, noțiunile fundamentale poartă numiri latine. Dela Slavi am primit numai câteva nume de animale domestice: *bivol* și *bivoliță*, *cocoș*, *gâscă* și *ogar*. De asemenea termenii *cireadă*, *izlaz* și *dobitoc*. Nu punem aci cuvintele *stână* și *smântână*, considerate multă vreme drept slavice, deoarece în ultimul timp, unii cercetători le-au contestat acest caracter.

In ce privește animalele sălbatice, moștenirea slavă e considerabilă; avem o serie întreagă de termeni: *dihor*, *gușter*, *cristei*, *cârtiță*, *lăstun*, *lebădă*, *molie*, *nevăstuică*, *paing*, *rac*, *sobol*, *stârc*, *trântor*, *veveriță*, *vrabie*, *zimbru*. Apoi dintre pești: *costrăș*, *caras*, *crap*, *lin*, *morun*, *mreană*, *știucă*, *zglavoacă*, *plătică*, *cegă*, *clean*, *scobai*, *păstrăv*, pentru a nu pomeni decât pe cei mai cunoscuți. Nu e de mirare numărul atât de mare al acestora din urmă, deoarece pescuitul a fost întotdeauna o specialitate a Slavilor, obișnuiți cu marile cursuri de apă și cu bălțile întinse ale țării primitive. In acest domeniu, ei ne-au mai dat și cuvintele: *undiță*, *mreje*, *năvod*, apoi *izvor*, *iaz*, *iezer*, *val*, *baltă*, *ploștină*, *mlaștină*, *ostrov*, *dumbravă*, *luncă* și *prund*. In legătură cu pământul, cu diferitele forme și aspecte ale lui, precum și cu vegetația, însemnăm termenii: *deal*, *movilă*, *peșteră*, *prăpastie*, *vârtop*, *năsip*, *tină*, *livadă*, *pajiște*, *poiană*, *grădină*.

Casa poartă nume latin; în schimb însă *grajdul*, *ieslele*, *coteţul*, *pivniţa*, *podul*, *pridvorul*, apoi *gardul* sau *zăbrelele*, *grinda* şi *poliţa* sunt slave. Dintre lucrurile din casă, câteva de îmbrăcăminte: *cojocul*, *cuşma* şi *obielele* şi câteva unelte: *dalta*, *cleştele*, *pila* şi — la meseriaşi — *nicovala* au aceeaşi origine.

In organizarea militară am luat dela Slavi numele *cetei*, a *pâlcului* şi a *gloatei*. Tot cuvintele lor au biruit şi în ce priveşte *sabia*, *suliţa*, *praştia*, *toporul*, *steagul* şi *straja*. Soldatul slav — *voinicul* — (dela voi: război) a căpătat la noi cu vremea înţelesul de om puternic, zdravăn, pe care-l are astăzi.

De o deosebită însemnătate sunt termenii slavi în legătură cu organizarea socială şi de stat. Pe temeiul lor putem încerca a lămuri ceva din întunecosul ev mediu românesc, a vedea care au fost raporturile dintre populaţia dacoromană şi năvălitorii slavi.

In primul rând trebue amintit cuvântul *boier*. El a constituit titlul nobiliar prin excelenţă la noi. In Moldova, în mod excepţional, s'a mai întrebuinţat în epoca mai veche şi cuvântul nemeş; proprietarii de pământ s'au mai numit şi megiaşi, moşneni, răzeşi, dar acestea sunt numiri speciale, având în vedere anumite aspecte ale lor; termenul generic şi cel mai preţuit a fost acela de *boier*. El derivă din vechiul slav (vechiul bulgar) *boliar*, (болꙗрь) şi înseamnă *cel de frunte*, *nobilul*. Slavii înşişi se crede că l-au luat dela năvălitorii mongoli sau turci, poate dela Bulgari, a căror nobilime se împărţea în două categorii: cei mari, numiţi tocmai aşa *boliari* şi cei mici, *bagaini*. Cuvântul există în toate limbile slave, cu acelaşi înţeles. Un alt termen important este *cneaz*. El apare documentar pentru prima oară la noi în diploma Ioaniţilor, din 1247, şi este dat unor conducători de formaţiuni politice româneşti din Oltenia. Mai târziu, după întemeierea Principatelor, cneaz înseamnă, în documentele noastre slavone, *om liber* şi *stăpân de rumâni*. In Ardeal, cnezii sunt reprezentanţii Românilor faţă de proprietarul străin, ungur. Intâlnim cnezi şi la Românii din Galiţia, din statul polon, precum şi la aceia din Serbia, având în ambele locuri înţelesul de conducători şi reprezentanţi ai lor. Aşa dar în toate ţinuturile locuite de Români şi în toate timpurile, cneaz a designat pe cel care are o situaţie socială superioară, pe fruntaş. La vechii Slavi, dela care l-am împrumutat noi, cuvântul avea înţelesul de *principe* (în germană *Fürst* sau în greceşte *ἄρχων*).

Alături de cneaz, trebue să amintim pe *voevod*. Este iarăşi unul din cei mai vechi termeni slavi intraţi în limba română. El a şi căpătat la noi un înţeles deosebit, ajungând să desemneze pe şeful statului, « marele voevod », ceea ce nu se întâlneşte în statele slave. Il găsim la noi documentar pentru prima dată tot în diploma Ioaniţilor: ea pomeneşte, în dreapta Oltului, pe « voevodul Litovoi », iar în stânga lui pe « Seneslau voevodul Românilor ».

Şi în Ardeal, sub stăpânirea ungurească, găsim voevozi de ai Românilor; astfel în Maramureş, unul dintre cei de aici, Bogdan, fiind şi întemeietorul statului moldovean, apoi în Banat, în părţile Sătmarului, ale Ugocei, ale Beiuşului, ale Beregului, în Munţii Apuseni, etc. Cuvântul voevod vine dela *voi*: ostaş şi verbul *voditi*: a conduce, aşa dar înseamnă conducător de ostaşi, de armată.

Tot în domeniul vieţii şi organizării sociale am luat şi cuvintele *stăpân*, *jupân* şi *rob*. Cel dintâi vine din slavicul *stopanŭ* care are acelaşi înţeles ca în româneşte. Jupân e vechiu slavul *županŭ* care însemna şeful sau conducătorul unei župe adică a unei organizaţiuni teritoriale cuprinzând mai multe familii. In documentele vechi româneşti, scrise, bineînţeles, în limba slavă, titlul acesta se dădea la început numai rudelor domnului, apoi şi marilor boieri. Pe vremea lui Ştefan cel Mare, numai boierii pomeniţi în fruntea divanului sunt numiţi jupani. *Rob* e sinonim cu latinul *servus* şi înseamnă sclav.

După creştinarea Bulgarilor, au intrat în limba română o serie de cuvinte în legătură cu vieaţa bisericească, privind atât credinţa însăşi cât şi cultul şi organizarea erarhică. Astfel sunt cuvintele *rai*, *iad*, *utrenie*, *vecernie*, *maslu*, *a blagoslovi*, *vlădică*.

Rezumând cele spuse mai sus, constatăm că moştenirea pe care o avem dela Slavi este foarte însemnată. In toponimie, ea se întâlneşte pretutindeni, pe întreaga faţă a pământului românesc; în limbă, ea înseamnă două cincimi din vocabular, ceea ce arată nu un simplu împrumut de cuvinte, ci amestecul intim al limbii Dacoromanilor cu aceea a Slavilor, fapt dovedit şi prin formarea de cuvinte noi, cu rădăcina latină şi cu sufix slav. Termenii pe care şi-i însuşeşte acum limba nu sunt simple dublete a celor anterioare, ci servă pentru a exprima noţiuni fundamentale în toate domeniile vieţii omeneşti, făcând să dispară termenii corespunzători latini. Şi să se noteze, nu e vorba decât de moştenirea

cea mai veche slavă: aceea a epocii de conlocuire, nu şi de cea mai nouă, în legătură cu întemeierea statelor româneşti şi cu influenţa culturală. Pe de altă parte, n'am amintit un domeniu întreg, acela al credinţelor şi moravurilor populare deoarece cercetările comparate în această direcţie abia încep. Cu siguranţă vom avea însă de înregistrat şi aci o influenţă însemnată.

Cum se explică această bogată moştenire slavă? Care au fost raporturile dintre populaţia romanică a Daciei şi năvălitorii slavi? Cât de numeroşi au fost aceştia din urmă şi ce au devenit ei? Iată întrebări privind epoca cea mai întunecoasă a istoriei noastre, cea mai lipsită de mărturii documentare, întrebări la care va trebui totuşi să răspundem dacă voim *a înţelege* faptele istorice şi nu ne mulţumim numai a le constata. Răspunsul nostru va avea — evident — şi o parte de ipoteză: ea nu se poate evita acolo unde izvoarele tac. Ipoteza va pleca însă *dela fapte cunoscute*. Istoria celor o mie de ani cuprinşi între 275, părăsirea Daciei, şi 1247, data diplomei Ioaniţilor, în care apar primele formaţiuni politice româneşti sigure, istoria acestei îndelungate şi întunecoase epoci poate fi lămurită, pornindu-se dela cele două extremităţi: Dacia Traiană şi Ţara Românească. Cunoscând starea de lucruri din aceste două formaţiuni politice, dela extremităţi, cunoscând organizarea socială, administrativă şi economică a lor, vom putea să ne dăm seama de ce s'a petrecut în epoca intermediară.

Slavii au venit în Dacia în calitate de cuceritori. Multă vreme s'a susţinut, din cauza unor idei preconcepute şi pentru a servi o anumită teză, că neamurile slave erau blânde, paşnice, se ocupau numai cu agricultura, creşterea vitelor, vânatul şi pescuitul, fără să facă rău celorlalte neamuri. Ele ar fi venit în Dacia nu de voia lor, ci împinse de alte neamuri, căutându-şi deci scăparea în faţa duşmanilor care le goneau dindărăt. Aci în ţinuturile noastre au dat de populaţia romanică; ea avea aceleaşi îndeletniciri; s'au putut deci uşor înţelege şi au trăit astfel împreună până când Slavii au dispărut în mijlocul alor noştri. Tabloul e foarte frumos: aproape idilic; are însă un cusur fundamental: nu-i adevărat. Slavii n'au fost de loc mai blânzi decât ceilalţi barbari. N'avem decât să cetim povestirile cronicarilor bizantini spre a ne da seama de toată grozăvia prădăciunilor în Peninsula Balcanică: oraşe întregi măcelărite; robi care nu puteau fi luaţi cu ei, ucişi.

Ofiţeri şi soldaţi bizantini căzuţi prizonieri, torturaţi în chip sălbatic: toată scara ororilor cunoscute din celelalte invaziuni; îndrăsnim a spune chiar, mai mult decât acelea. *Un lucru e sigur: Peninsula Balcanică a suferit mai mult de pe urma Slavilor decât de pe urma neamurilor germanice sau a Hunilor.* Aşa dar afirmarea că ei ar fi venit în Dacia cu intenţii paşnice, ca o populaţie liniştită, nu se adevereşte. Dimpotrivă, ştirile istorice ni-i arată ca pe nişte cuceritori, semeţi, nevrând să asculte de alţii. Când solii Avarilor vin să le ceară supunerea, căpeteniile Slavilor dau următorul răspuns caracteristic: « *Care dintre popoarele pe care le încălzesc razele soarelui, este în stare să supună puterea noastră? Suntem obişnuiţi ca noi să domnim peste alţii şi nu alţii peste noi!* » Cu acelaşi prilej aflăm că ţara Slavilor, adică tocmai ţinuturile noastre, era foarte bogată, plină de pradă din provinciile romane, *deoarece nu fusese niciodată jefuită de popoarele străine.* Ceea ce înseamnă că acestea *nu putuseră jefui*, din cauza forţei de care dispuneau Slavii.

Aşa dar încă odată, nu în calitate de refugiaţi au venit Slavii în Dacia, ci în aceea de cuceritori. *Ei au luat în stăpânire pământul şi au supus populaţia romanică pe care au găsit-o aci.* S'a crezut iarăşi multă vreme că, după retragerea legiunilor, la 275, cei rămaşi în Dacia şi-au găsit scăparea, în faţa barbarilor, *retrăgându-se în munţi.* Aci, la adăpostul Carpaţilor, ar fi stat până când s'a isprăvit puhoiul năvălirilor, după care au început a coborî spre şesuri. Realitatea este că adăpostul strămoşilor noştri în evul mediu a fost *pădurea.* Prin urmare nu numai muntele, ca unul ce era acoperit în foarte mare măsură de păduri, *dar şi şesul.* Trebue să se ştie că în vremea aceea câmpia Munteniei şi podişul moldovean ca şi cel ardelean erau acoperite de codrii imenşi. Dela poalele munţilor şi până la Dunăre şi la Nistru, chiar în unele locuri până la mare, putea merge cineva numai prin păduri. Vestitul codru al Vlăsiei a existat până nu de mult; şi azi se mai văd petice din el. Tot aşa pădurea cea mare a Teleormanului (în limba cumană, Teleorman: pădure mare sau nebună), tot aşa vestiţii codri moldoveni. Mai ales propice pentru aşezările omeneşti au fost pădurile din văile şi luncile râurilor. Dacă etimologia cuvântului pădure, din latinul *paludem* e exactă, avem atunci chiar în acest fapt o dovadă de preferinţa arătată de strămoşii noştri pădurilor de

luncă, pădurilor situate de-a-lungul apelor. Preferința era de altfel cu totul justificată: în asemenea păduri, traiul e mult mai lesnicios: ai *în acelaşi timp*, sub raportul alimentației, avantajele şi ale pădurii şi ale apei. Pe lângă vânat, se adaogă peştele şi păsările acvatice; ai de asemenea la îndemână stuful, fie pentru casă, fie ca ascunzătoare. Valea râului e apoi un drum natural iar dacă apa e mai mare, drumul e şi mai lesnicios, cu barca. Sub toate raporturile deci, traiul era mai uşor în preajma cursurilor de apă, în pădurile luncilor sau în cele de pe marginea lacurilor şi a bălţilor.

Nu este de mirare că lunca Dunării, valea Ialomiţei, a Moştiştei, a Colentinei, Snagovul, apoi valea Dâmboviţei, a Neajlovului, a Glavaciocului, a Vezii, a Teleormanului şi a Călmăţuiului — spre a nu vorbi decât de şesul muntean — se constată a fi locuite din cele dintâi timpuri ale preistoriei. Şi în evul mediu, tot aici s'au adăpostit băştinaşii. E caracteristic că regiunea numită de către Slavi *Vlaşca* adică Ţara Vlahilor sau ţara Românilor — căci aceasta înseamnă cuvântul *Vlah* — se găseşte *la şes*, nu la munte. Ea cuprinde tocmai o regiune foarte bogată în cursuri de apă, cu păduri întinse, dintre care o parte mai există şi astăzi. In codrul Vlăsiei — al cărui nume pus tot în legătură cu Vlahii, Vlasii, ar însemna în cazul acesta: Pădurea Românilor — în codrul Vlăsiei care acoperea ţinutul udat de Dâmpoviţa, de Ialomiţa, de afluenţii lor, având în mijlocul lui şi minunatul lac al Snagovului, au locuit cu siguranţă Românii în cursul evului mediu. Aşa dar nu numai la munte, dar şi la şes, în unele părţi ale ţinutului românesc ca în Muntenia centrală şi vestică, *mai ales la şes* au găsit Slavii pe Dacoromani. Aceştia trăiau sub conducerea unor căpetenii numite probabil *juzi* sau *judeci* în orice caz, printr'un cuvânt derivat din latinul *judex*. In documentele noastre interne scrise în limba română, întâlnim ambii termeni, şi pe jude şi pe judec, având cel dintâi înţelesul de *stăpân de rumâni*, cel de al doilea de *om liber*. In documentele mai vechi din Moldova, scrise slavoneşte, *jude* apare cu acelaşi înţeles ca şi *cneaz*, şi uneori, ca *vătăman*, designând — se pare — pe conducătorul unui sat. In orice caz, se vede că şi mai târziu, după întemeierea Principatelor, cei numiţi prin termeni derivaţi din latinul *judex* se bucurau de o situaţie socială superioară.

Populația romanică din Dacia, având drept cârmuitori pe juzi, a fost supusă de către noii năvălitori care au devenit stăpânii țării. Că a existat acest act de *supunere* a băștinașilor de către Slavi, ne-o dovedesc următoarele fapte și considerații:

Numele care se dă țăranului neliber în Muntenia este acela de *rumân.* Cel care-și vinde în epoca mai veche pământul, sau într'o epocă mai nouă, se vinde numai pe sine, fără pământ, acela devine *rumân.* Țăranul care se răscumpără prin bani sau este iertat de stăpânul, său acela «*scapă de rumânie*». «Rumân» și «rumânie» au o accepțiune socială bine stabilită prin *mii* de documente *interne*: ele se referă la calitatea și la situația socială a țăranului neliber, a țăranului cu stăpân.

Rumân este și denumirea etnică a neamului nostru, este numele vechiu și popular al lui. (Român este o formă mai nouă, din epoca modernă). Cum a ajuns atunci denumirea etnică să aibă și această accepțiune socială? S'a născut ea oare *după întemeierea Principatelor*, atunci când Românii izbutiseră să-și alcătuiască organizații de stat, așa cum s'a afirmat? Ni se pare imposibil. In veacul al XIV-lea, țara e «Țara Românească», Domnul și boierii sunt Români: să accepte ei ca numele etnic să ajungă a desemna pe șerbi, pe țăranii neliberi? Procesul prin care numele etnic a căpătat această accepțiune socială precisă a trebuit să aibă loc înainte de întemeierea Principatelor și anume, după convingerea noastră, în epoca în care Slavii au ocupat Dacia și au *supus* populația romanică de aici. Atunci Românii au putut deveni *rumâni.* Se știe că Slavii au numit pe romanici pretutindenea *Vlahi.* Așa le-au spus și strămoșilor noștri în Dacia. Vlahii au fost așa dar populația supusă, rumânii: cu această accepțiune de rumân, de țăran neliber, apare cuvântul *Vlah* în câteva documente vechi românești, scrise în limba slavă. Primul document de acest fel este răspunsul pe care-l dau în anul 1481 boierii, cnezii și *vlahii* din județele Brăila, Buzău și Râmnicul Sărat lui Ștefan cel Mare, care-i anunța că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea și că-l va sprijini să ocupe tronul. *Boierii* din acest document sunt dregătorii domnești, *cnezii* sunt oamenii liberi adică proprietarii în genere, *vlahii* sunt rumânii, țăranii neliberi; ei corespund *săracilor* din scrisoarea amintită a lui Ștefan, care enumera categoriile sociale în felul următor: boieri, cnezi și *săraci.*

Al doilea document este din 30 Martie 1535, dela Vlad-Vodă, împuternicind mănăstirea Tismana ca ea singură să aibă dreptul a prinde peşte în apa Tismanei şi a-şi paşte vitele, dela sat în sus până la munte; « iar al altuia dobitoc » — se spune mai departe — să nu cuteze să pască fără voia călugărilor, *nici boieresc, nici vlah.* Vita *vlahă,* în opoziţie cu aceea a boierului, este vita *rumânului,* a ţăranului supus. După întemeierea Principatelor, cuvântul *vlah* în sensul de *rumân,* nu se putea întrebuinţa însă fără a se produce o confuzie: *vlahe* erau doar acum şi noile state, vlahi erau şi Domnii; aşa încât, s'a evitat întrebuinţarea acestui termen în cancelarie. De aceea, cu accepţiune *socială,* el apare foarte rar, numai în câteva documente. Termenul obişnuit în această epocă pentru a desemna pe ţăranul neliber, pe rumân, este, în actele slave muntene, acela de *vecin,* tot de origină latină: vine din vicinus.

Un alt fapt însemnat care arată procesul de cucerire din Dacia, este numele slav al nobilimii noastre: *boierii.* Când s'au aşezat în ţinuturile din stânga Dunării, de altfel ca şi în dreapta ei, Slavii au luat în stăpânire pământul, au devenit proprietarii lui. Bine înţeles, n'a fost o proprietate individuală, ci pe familii, aşa cum ştim că era organizată proprietatea în primele timpuri la Slavi. Aceşti stăpâni ai pământului au constituit *boierimea* sau nobilimea; Dacoromanii au fost supuşii; ei lucrau mai departe ogoarele dar plăteau acum *dijmă* (cuvântul e slav!) proprietarilor slavi şi le făceau anumite *munci* (cuvânt tot slav!). Am arătat mai înainte cum un izvor istoric contemporan ne arată că Avarii şi Slavii spuneau locuitorilor din ţările supuse — e tocmai cazul Daciei — următoarele: « semănaţi şi seceraţi; noi o să vă luăm numai o parte din produse ».

S'a crezut multă vreme, sub influenţa revendicărilor sociale şi a unei anumite şcoli istorice, că la noi n'ar fi existat o diferenţiere socială în momentul întemeierii statelor; că toţi locuitorii ar fi fost atunci liberi; că am fi avut un regim ţărănesc, o vieaţă patriarhală, în care nu erau stăpâni şi supuşi, ci egalitate deplină. E o concepţie romantică, ce nu-şi găseşte niciun reazăm în izvoarele istorice. Acestea ne arată dimpotrivă că exista o diferenţiere socială *înainte* de întemeierea Principatelor. Diploma Ioaniţilor, din anul 1247, ne vorbeşte de o categorie de locuitori din Oltenia

și Muntenia, numiți *majores terrae* adică « mai marii pământului », nobilii deci sau boierii care se bucurau, în caz de judecată, de un tratament privilegiat. Primele acte muntene și moldovene vorbesc de asemenea de « boieri mari și mici », nu se putea ca ei să fie rezultatul numai al întemeierii statului. Statul a creat anumiți dregători; dar restul boierimii exista mai dinainte: ea era alcătuită din proprietarii de pământ care și apar în actele secolelor al XIV-lea și al XV-lea, cu mențiunea moșiei de origine, întocma ca nobilii din apus. « Șandru dela Dorohoi » sau « Vlad dela Valea Albă » de pe vremea lui Alexandru cel Bun, au aceeași semnificație ca de pildă « Jean de Vienne » din Franța lui Carol al V-lea. Se constată, așa dar, încă înainte de întemeierea Principatelor, o diferențiere socială. *Boierii* sau proprietarii pământului există din evul mediu. Originea lor noi o vedem în procesul de cucerire al Slavilor.

Așa se explică și o mare parte din toponimia noastră. Devenind stăpânii pământului, Slavii au impus numirile lor. Evident, n'au putut schimba numele marilor cursuri de apă, Dunărea, Mureșul, Tisa, Oltul, Someșul, etc., unde a fost întotdeauna un contingent însemnat de populație băștinașă, dar pentru celelalte râuri, mai mici, pentru păraie, pentru atâtea dintre înălțimi și pentru foarte multe sate, ei au dat nume de ale lor. Acestea au rămas și când Slavii, după câteva secole, au dispărut, fiind asimilați de către Dacoromani.

Ca element cuceritor și stăpân al pământului, Slavii au constituit și elementul politic, conducător. *Cnezii* și *voevozii* lor sunt căpeteniile diferitelor triburi și ale populației băștinașe, supuse. Ei împart dreptatea în timp de pace și conduc oastea în timp de războiu. Pe văile râurilor se formează *cnezatele* și *voevodatele* pe care le amintesc primele documente istorice. Când vin Ungurii în Ardeal, ei găsesc aci o serie de « ducate », de fapt voevodate (dux = voevod), cu populație mixtă româno-slavă și conduse de « duci », adică de « voevozi » slavi. Intre Tisa, Mureș și Someș, adică în țara Crișurilor, se întindea — ne spune notarul anonim al regelui Bela — ducatul lui Menumorut « dux Bihorensis »; acesta este arătat ca slav. Când Arpad îi cere să se închine, el răspunde « cu inimă bulgărească » (bulgarico corde), că nu se va supune. In țara lui se găsea cetatea Bellerad, adică Belgrad.

Un alt « ducat » este acela al lui Glad — poate Vlad —, între Tisa, Mureş şi Dunăre, adică în Banat. In lupta care se dă cu Ungurii, Glad — despre care se afirmă că ar fi fost de origine din Vidin — are în afară de armata lui şi ajutorul Cumanilor, Bulgarilor şi Vlahilor. Al treilea ducat era la răsărit de Munţii Apuseni, în Ardealul propriu zis. Aci domnea un Român, Gelou (Gelou quidam Blacus: vezi fig. 100). Locuitorii ţării erau Vlahii şi Slavii (Blassi et Sclaui); ei aveau ca arme arcuri şi săgeţi. In sfârşit,

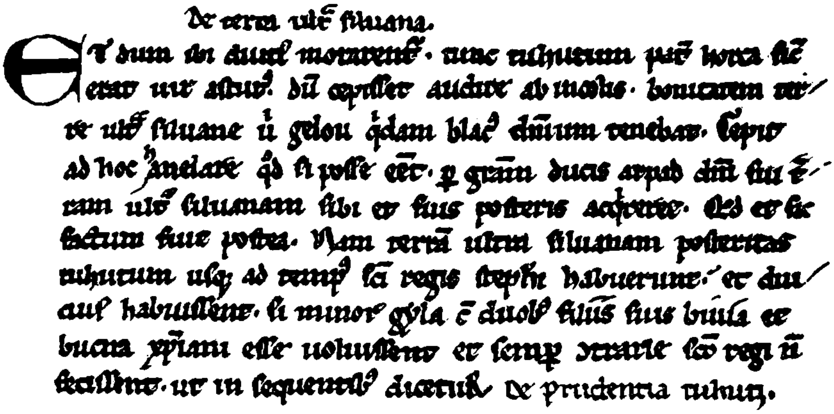

Fig. 100. — Manuscrisul cronicii notarului anonim al regelui Bela. In rândul 2, spre dreapta, începe fraza: « bonitatem terre ultrasilvane ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat », adică: « bunătatea Ţării Transilvane unde domnea un Român anume Gelou ». (Muzeul din Budapesta).

pe vremea lui Ştefan cel Sfânt, se aminteşte în partea sud-estică a Ardealului, un « ducat » sub conducerea lui « Kean », care este arătat ca « ducele Bulgarilor şi Slavilor » (ducem Bulgarorum et Sclavorum). Se poate — este foarte probabil chiar — ca numele acestor « duci » sau voevozi să nu fie exacte ; tot aşa şi detaliile luptelor ; nu se poate nega însă existenţa formaţiilor politice şi a populaţiei lor mixte, româno-slave. Când au venit Ungurii în Ardeal, au găsit mai multe voevodate cârmuite de voevozi slavi şi români şi a căror populaţie era de asemenea amestecată. Procesul de asimilare al Slavilor nu se terminase încă; el se apropia însă de sfârşit, pe vremea regelui ungar Ştefan (anul 1000).

Tot sub formă de *cnezate* şi *voevodate* apar şi cele dintâi formaţiuni politice din Oltenia şi Muntenia. Des amintita diplomă

a Ioaniților (1247) arată existența în Oltenia a trei *cnezate* românești: al lui Ioan, al lui Farcaș și al voevodului Litovoi. Iar la răsărit de Olt pomenește pe « Seneslav, voevodul Românilor ». La această dată — jumătatea secolului al XIII-lea — procesul de asimilare al Slavilor era de mult încheiat: ei dispăruseră complet în masa românească; dar conducătorii formațiilor politice păstrau numele de *cnezi* și *voevozi* pe care le purtaseră stăpânitorii slavi de odinioară.

Procesul de suprapunere slavă ne face să înțelegem mai bine și alte fapte din trecutul nostru. Introducerea *limbii slave* în biserica română — *după* creștinarea Bulgarilor, așa dar, dela finele secolului al IX-lea înainte — e ușor explicabilă, dacă ținem seamă că *pătura dominantă*, *elementul politic*, la noi era de origină slavă. Nu se introducea o limbă moartă și străină, ci limba celor care cârmuiau. După ce aceștia s'au asimilat, limba slavă a rămas și anume nu numai în Principate, *ci și dincolo de munți, în Ardeal*, fapt foarte însemnat și care arată vechimea introducerii acestei limbi în biserica noastră. Fiindcă dacă noi am fi luat-o, așa cum s'a crezut, într'o epocă mai târzie, prin secolul al XIII-lea sau chiar al XIV-lea, atunci cum se explică prezența ei și în Ardeal, *sub stăpânirea ungurească?*

Din biserică, limba slavă a trecut și în cancelaria statului. Și în Muntenia și în Moldova, ea a fost limba oficială până în veacul al XVII-lea. Iar în Ardeal, nefiind stăpânire românească, ci una străină, cu o cancelarie latină, limba slavă a fost totuși limba în care se scriau pisaniile, inscripțiile, manuscrisele, multă vreme, cam tot atâta cât și în Principate.

Procesul de asimilare al Slavilor nu s'a făcut repede: el a durat secole întregi. La venirea Ungurilor în Ardeal, am văzut că populația « ducatelor » sau voevodatelor de aci era încă amestecată, Români și Slavi. Totuși Românii izbutiseră să asimileze în multe părți pe foștii stăpâni; în mijlocul Ardealului, voevod era chiar un român, Gelou. Pe vremea lui Ștefan cel Sfânt (1000), asimilarea era încă în curs; când năvălesc Tătarii însă, în 1241, procesul se încheiase de mult: acum nu mai existau decât *Români*. Slavii dispăruseră în mijlocul acestora, lăsându-le însă moștenirea atât de bogată pe care am analizat-o mai înainte. Se pare că asimilarea Slavilor s'a isprăvit abia în cursul veacului al XI-lea; ea ținuse

cinci secole și constituia dovada cea mai puternică a rezistenței și vitalității populației romanice din Dacia. *Supușii învinseseră pe stăpâni; cuceriții de altădată erau ei acuma cuceritori și de data aceasta, pentru totdeauna, fără putință de revanșă a celor învinși.*

Cum s'a petrecut procesul acesta uriaș de asimilare? Grație căror virtuți am putut înghiți elementul slav? Nu avem informații asupra *proporției numerice* ce a existat între cele două pături de populație în momentul așezării Slavilor în Dacia. Se pare că aceștia din urmă au fost numeroși: așa ne spun unele izvoare istorice contemporane; așa rezultă din studiul toponimiei și al cuvintelor intrate în limba noastră. Mai numeroși însă, au fost Dacoromanii. Numărul lor a sporit apoi și prin numeroșii *robi* pe care-i aduceau Slavii din năvălirile lor în ținuturile pe atunci încă pline de populație romanică, ale Peninsulei Balcanice. O amintire a acestor captivi care, duși la nord de Dunăre, îngroșau rândurile Românilor de aci, s'a păstrat într'un izvor istoric din secolul al VII-lea, anume în « Viața Sfântului Dimitrie din Tesalonic ». Aceasta ne spune că « Sclavinii și Avarii, devastând aproape tot Illyricul, anume provinciile: Panoniile amândouă, Daciile amândouă (adică Ripensis și Mediterranea, ambele la sud de Dunăre!), Dardania, Moesia, Prevalitana, împreună cu Rhodope și toate celalte provincii ale Traciei până sub zidurile Bizanțului, au dus toată populațiunea de aci (exagerare evidentă!) dincolo de Dunăre, în partea din spre Panonia ce avea de capitală Sirmium. Acolo chaganul Avarilor a așezat tot poporul captiv care, amestecându-se cu Bulgarii și Avarii și cu ceilalți păgâni, crescu apoi într'un popor foarte numeros și mare ». Iar după vreo 60 de ani — continuă povestirea izvorul nostru — acest popor s'a revoltat împotriva Avarilor și a trecut sub Kubrat îndărăt în imperiu, la sud de Dunăre. Chiar dacă faptele nu s'au petrecut așa, totuși sporirea populației romanice dela nordul Dunării prin captivi aduși din Peninsula Balcanică este sigură. Dunărea era hotarul între Barbari și Bizantini. Robii luați în expedițiile de pradă fatal trebuiau duși *peste* Dunăre, adică în Dacia.

Prin sporul normal al lor, adăugându-se apoi și cei noi veniți, din spre miazăzi, Dacoromanii au covârșit numericește pe Slavi. Dar aceasta nu ar fi fost de ajuns dacă nu se stabileau și legături mai strânse. Cuvintele slave din limba română, atât de bogate

şi unele foarte expresive, privitoare la gospodărie, la familie (*nevastă* e slav!), la însuşirile trupeşti şi sufleteşti ale omului,la vieaţa de toate zilele, ne arată că au existat asemenea legături. Au fost — dela o vreme — multe căsătorii mixte, între Dacoromani şi Slave, la început mai ales între Slavi şi Dacoromane, şi procesul de asimilare a prins să se desemneze. In loc să dispară însă Romanicii în masa Slavilor, aşa cum s'a întâmplat la miazăzi de Dunăre, s'a produs fenomenul invers: au dispărut Slavii. Cred că în acest proces de asimilare, o parte însemnată de merit au avut-o *femeile* dacoromane.

Nu trebue nici să ne închipuim că deosebirea însemnată de situaţie socială şi de drepturi care a fost la început între cele două pături de populaţie — unii reprezentând elementul dominant, ceilalţi pe supuşi — a rămas neschimbată. Cu timpul s'au produs şi în privinţa aceasta interferenţe. Unii dintre vechii conducători ai Dacoromanilor, de pildă dintre juzii sau judecii lor, au ajuns prin însuşiri deosebite, prin fapte de războiu, prin legături de familie, iarăşi într'o situaţie mai înaltă. Dela o vreme, atunci când procesul de asimilare începuse, au putut ajunge chiar şi cârmuitori, adică cnezi şi voevozi. Este — se pare — cazul legendarului Gelou. N'avem izvoare şi mărturii pentru a arăta mai precis cum s'a produs procesul acesta de apropiere între cele două pături de populaţie deosebită, dar el n'a putut fi altfel decât în celelalte ţări, de pildă în Franţa, în Italia, în Anglia, unde au avut loc asemenea asimilări etnice. Căci, trebue s'o spunem încă odată, amestecul de straturi de populaţie diferită, cu drepturi diferite şi de origină etnică diferită, nu constitue ceva *unic* sau *caracteristic* nouă Românilor. Aproape peste tot, în Europa, s'a întâmplat în evul mediu acest proces. Multe din naţiunile de azi au rezultat din amestecul a diferite straturi de populaţie de origine diferită. Francezii s'au născut din amestecul Galilor, care erau Celţi, cu Romanii şi apoi a Galoromanilor cu Francii, care erau Germani. Francii au supus pe Galoromani, au devenit stăpânii pământului pe care şi l-au împărţit între ei şi au constituit pătura dominantă, conducătoare. Ceea ce nu i-a împiedecat ca să fie absorbiţi cu timpul de către supuşii lor, de Galoromani, care erau mai numeroşi şi aveau un nivel superior în ce priveşte civilizaţia şi cultura. Englezii provin tot aşa dintr'un amestec de băştinaşi Celţi cu Saxoni

germani, şi cu Normanzi, care vorbeau limba franceză. Normanzii când au năvălit în Anglia şi au ocupat-o, în urma luptei dela Hastings (1066), şi-au împărţit pământul între ei, au format pătura conducătoare a ţării, având drepturile politice şi au impus ca limbă a statului limba franceză, adică dialectul francez vorbit de ei. Până târziu, Anglia a avut în cancelaria ei această limbă, pe care grosul populaţiei anglo-saxone n'o înţelegea. Totuşi, ca şi în Franţa, ca şi la noi, elementul cuceritor, în cazul acesta Normanzii, a dispărut cu vremea în mijlocul populaţiei supuse care a isprăvit prin a da numele ei şi poporului rezultat din noul amestec etnic şi statului. Mai departe, Italienii au şi sânge longobard adică germanic în vinele lor. Când s'a aşezat Longobarzii în câmpia mănoasă a Padului, ei au luat în stăpânire pământul şi au format pătura conducătoare. Cu timpul însă au dispărut şi ei în mijlocul băştinaşilor romanici. Acelaşi lucru s'a petrecut cu Bulgarii la sudul Dunării. Au supus pe Slavi, au format elementul dominant politic, care a fost asimilat apoi, treptat, treptat, de către supuşii lor mai numeroşi. Intru cât ar fi deci extraordinar ca şi cu poporul nostru să se fi petrecut un fenomen similar? Dimpotrivă, ar fi fost extraordinar, ca în mijlocul unei Europe romanice în plin amestec etnic, noi singuri să fi făcut excepţie, să fi constituit un fel de insulă. Dacă amestecul intim cu Slavii n'a fost recunoscut până acum, dacă nu i s'a acordat atâta vreme atenţia pe care o merita, dacă mai ales nu s'au tras consecinţele în ce priveşte explicarea evului mediu românesc şi formarea poporului nostru, aceasta se datoreşte în primul rând unor preocupări de ordin străin istoriei. Vrând să facă din această disciplină un mijloc de luptă politică şi de propagandă, primii noştri istorici şi filologi — şi trebue să le fim recunoscători pentru sentimentele patriotice care-i însufleţeau — au susţinut că suntem urmaşi de ai Romanilor şi numai de ai Romanilor. Dacii fuseseră stârpiţi în cursul războaielor, iar după părăsirea Daciei de către legiuni, strămoşii noştri şi-au păstrat neatinsă fiinţa etnică la adăpostul munţilor şi pădurilor. Treptat, treptat — după ce ni se recunoscuse caracterul romanic — s'au făcut apoi concesii în ce priveşte pe Daci. Şi aceştia au luat parte la formarea poporului nostru. Mai ales în ultimul timp, după războiul pentru întregirea neamului, importanţa Dacilor a fost pe deplin evidenţiată. Pentru stabilirea întregului adevăr, trebue să

recunoaştem acum şi rolul pe care l-au avut Slavii în formarea poporului nostru. Nu e nicio scădere, după cum nu e nicio primejdie. Stabilirea unui fapt petrecut acum o mie şi mai bine de ani nu poate modifica întru nimic situaţia prezentă, cu interesele şi simpatiile ei, tot aşa cum conştiinţa perfectă a originei germane a Francilor nu poate schimba raporturile actuale dintre Francezi şi Germani, dintre Franţa şi Germania. Adevărul trebue însă spus, fiindcă, în concepţia noastră, istoria nu este nici instrument politic, nici mijloc de propagandă, ci disciplina care urmăreşte restabilirea *exactă* a celor trecute.

BIBLIOGRAFIE

Slavii: 1. C. JIREČEK, Recenzia Cărţii lui G. WEIGAND, *Vlacho-Meglen*, în *Archiv f. sl. Phil.*, XV (1892), p. 91—102; 2. I. BOGDAN, *Originea voevodatului la Români*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXIV (1901—2), p. 191—207; 3. I. BOGDAN, *Despre cnejii români*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXVI (1903—4), p. 13—44; 4. I. BOGDAN, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1905, 33 p. in 4°; 5. S. PUŞCARIU, *Sohodol. Valea Seacă*, în *Conv. Lit.*, XL (1906), p. 458—61; 6. I. BOGDAN, *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907—8), p. 361—441; 7. C. JIREČEK, *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911, XX + 442 p. in 8°; 8. D. RUSSO, *Elenismul în România. Epoca bizantină şi fanariotă*, Bucureşti, 1912, 70 p. in 8°; 9. C. GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—15), p. 479—543; 10. C. GIURESCU, *Despre rumâni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVIII (1915—16), p. 191—246; 11. C. GIURESCU, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920, 129 p. in 8°; 12. P. CANCEL, *Termenii slavi de plug în daco-română*, Bucureşti, 1921, 63 p. in 8°; 13. ILIE BĂRBULESCU, *Originea celor mai vechi cuvinte şi instituţii slave la Români*, în *Arhiva*, XXIX (1922), p. 1—11; 14. L. NIEDERLE, *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926, VIII + 246 şi VII + 360 p. in 8°; 15. IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik*, I—II, Bonn und Leipzig, 1924—1926, III + 298 p. in 8°; 16. N. IORGA, *Les plus anciens États slavo-roumains sur la rive gauche du Danube*, în *Rev. des Et. Sl.*, t. V (1925), fasc. 3 şi 4, p. 171—176; 17. P. SKOK, *Les rapports linguistiques slavo-roumains*, în *Slavia*, IV (1925), p. 128—138 şi 325—346; 18. ILIE BĂRBULESCU, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Iaşi, 1929, VIII + 534 p. in 8°; 19. N. IORNA, *Entre*

Slaves et Roumains, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, 1930, p. 41—49; 20. P. P. PANAITESCU, *La littérature slavo-roumaine (XV—XVI-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praha, 1931, 12 p. in 8⁰; 21: GR. FLORESCU, *Turnul antic dela Turnu-Măgurele (Cercetări arheologice din 1936)*, București, f. a., 12 p. in 8⁰ (Extras din «*Omagiu lui Constantin Kirițescu*»).

V. și p. 194, nr. 65; p. 237, nr. 5; p. 279, nr. 3 și 5.

BULGARII

Bulgarii, veniți din regiunile centrale ale Asiei, se așează la miazăzi de Dunăre spre sfârșitul veacului al șaptelea. Ei se creștinează în anul 864, așadar cu o jumătate de mileniu după noi.

Năvălirea lor. Intemeierea statului. Bulgarii fac parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă și anume din grupa occidentală a lor. Ei vin, pe la jumătatea secolului al II-lea după Christos, din regiunile centrale ale Asiei și se stabilesc în nord-estul Mării Negre, pe teritoriul cuprins între Don și Volga, în partea sud-estică a Rusiei actuale. Aci stau mai multă vreme, până pe la începutul veacului al V-lea, când se constată că erau împărțiți în două ramuri: Bulgarii Utriguri și Bulgarii Cutriguri numiți astfel după cei doi conducători ai lor. Ultimii se așează în cursul secolului al V-lea (după moartea lui Atila) la nordul Mării Negre, unde ocupă Crimeea și orașul Bosporus (astăzi Kertch). Spre sfârșitul acestui secol și în cursul celui următor, Bulgarii năvălesc de aci în mai multe rânduri în imperiul bizantin, întorcându-se cu pradă și robi. Pentru a curma aceste năvăliri, împărații dela Constantinopol ridică împotriva lor pe Avari și ramura cealăltă răsăriteană a Bulgarilor, anume pe Utriguri. In luptele care se dau, Cutrigurii sunt învinși și trebue să sufere dominația avară. Această situație durează până în vremea lui Kubrat (585—643), hanul bulgar care izbutește, se pare tot cu ajutor bizantin — acum Avarii erau prea puternici, deci trebuiau loviți — să devie independent. El întemeiază la sfârșitul secolului al VI-lea un stat la nordul Mării Negre, care nu durează însă multă vreme. După moartea lui Kubrat, în anul 643, cei 5 feciori ai săi își împart, potrivit obiceiului, stăpânirea între ei. Tocmai acum însă năvălesc din spre răsărit *Chazarii*, popor de origine

turcă, şi de religie mozaică, împotriva cărora fiii lui Kubrat nu pot rezista. Unul dintre ei, Isperih (Asparuh) îşi ia hoardele care-i aparţineau, trece Donul, Niprul şi Nistrul şi ajunge în Bugeac, în partea de miazăzi deci a Moldovei dintre Prut şi Nistru. Nefiind siguri nici aici, ei trec peste Dunăre şi se stabilesc în « Peuce » care, după unii, ar fi chiar Delta, după istoricii bulgari însă, regiunea din jurul satului Nicoliţel, lângă Tulcea. Trecerea Dunării, susţin aceiaşi istorici bulgari, s'ar fi făcut cu asentimentul Bizantinilor care ar fi cerut noilor veniţi să recunoască autoritatea împăratului dela Constantinopol şi să apere în calitate de federaţi ţinuturile dela graniţă împotriva altor barbari. Ceea ce Bulgarii ar fi primit — de aceea nici nu se constată vreo turburare din partea lor în timpul domniei lui Constans al II-lea. După moartea acestui împărat însă, întâmplată în 668, Isperih începu să-şi întindă stăpânirea în spre miazăzi, prădând ţara de-a-lungul Dunării. O încercare a Bizantinilor, în 679, nereuşind să-i gonească, ei se stabilesc definitiv în sudul Dobrogei în regiunea Şumla-Varna. Isperih îşi aşează reşedinţa pe locul unde e astăzi satul *Aboba*, construind aci un mare lagăr întărit, în suprafaţă de circa 23 de kilometri pătraţi; izvoarele bizantine vor numi această aşezare *Plisca*. Treptat, treptat, Bulgarii cuprind apoi întreg ţinutul dintre Dunăre, Balcani şi Marea Neagră, supunând triburile slave, şapte la număr, care se găseau aci. Acestea se pare că n'au opus rezistenţă, ba chiar s'au înţeles cu noii veniţi pentru a apăra împreună ţara împotriva altor duşmani. Bulgarii formau grosul armatei, cavaleria, iar Slavii infanteria şi aveau ca obligaţie principală paza graniţelor. Slavii erau de altfel în număr mult mai mare decât Bulgarii; aceştia din urmă au şi dispărut cu vremea în mijlocul lor, dând însă *numele* lor ţării şi statului întemeiat la sudul Dunării. Odată cu dispariţia ca neam, a dispărut şi limba lor turcă, din care au rămas numai câteva cuvinte în bulgara de astăzi.

Avem câteva ştiri asupra organizării acestui vechiu stat bulgar. Şeful lui se numea *chan* sau *chagan*, întocmai ca la Avari şi la celelalte neamuri de aceeaşi origine. Dregătorului celui mai însemnat, care ajuta pe han în administrarea statului, i se spunea *kafkan*. Alt demnitar purta numele de *tarkan*. Administratori ai ţinuturilor erau *knezii*. Nobilii se împărţeau în două categorii: mari, numiţi *boliari* — de unde vine şi numirea românească de

boier — și mici, numiți *bagaini*. Cei care se distingeau căpătau diferite titluri precum *Bogotur*, *Kolovrat* și altele.

Isperich moare în anul 702. După el urmează *Terbel* (702—719), în timpul căruia se stabilesc—printr'un tratat încheiat cu Bizantinii în 716 — hotarele statului bulgar. Pe urmă, nu mai avem, timp de câteva decenii, știri asupra cârmuitorilor. Se pare numai că se stinge acum vechea dinastie și urmează la tron alta nouă, având ca prim han pe *Kormissos*. Intre 740 și sfârșitul secolului au loc numeroase lupte cu Bizantinii, cu rezultat schimbător. In epoca aceasta domnesc doi hani cu nume latinești: unul este *Sabin* (765—767); celălalt *Pagan* (772). Acesta din urmă este bătut de Bizantini, fuge la Varna și piere acolo, ucis — se pare — de boierii care-l dușmăneau.

Puterea statului bulgar crește considerabil sub *Krum* (802—814) care își întinde stăpânirea sa atât la nord de Dunăre cât și la sud de Balcani. Avarii fuseseră tocmai sdrobiți, cu puțin înainte de către Carol cel Mare (797). Krum profită de acest fapt și anexează regiunea dela răsărit de vărsarea Tisei, așa dar Banatul. E foarte probabil că stăpânirea lui s'a întins și asupra Munteniei, poate și asupra Ardealului, ținuturi în care întocmai ca și în Banat locuiau încă neamuri slave alături de populația dacoromană, dar pe cale de a se contopi cu aceasta. Un scriitor bizantin vorbind de prizonierii pe care îi luase Krum la Adrianopol, spune că ei au fost duși în « *Bulgaria de dincolo de Dunăre* » așa dar pe malul stâng. Iar un altul tot bizantin, anume Nicefor Gregoras, vorbește de « Bulgaria de dincoace de Dunăre », ceea ce implică și a alta *dincolo* adică la noi, scriitorul stând în Constantinopol. Spre miazăzi, hotarele statului bulgar cuprind acum *Sofia*, cucerită în urma unei lupte sângeroase. Impăratul bizantin Nicefor I întreprinde o expediție împotriva lui Krum, în anul 811 și ajunge chiar până la reședința acestuia, la Plisca, unde pune mâna pe un bogat tezaur și dă foc castelului. La întoarcere însă, armata bizantină e surprinsă de soldații lui Krum în trecătoarea cea îngustă a Vârbiței și distrusă aproape în întregime. Impăratul Nicefor însuși căzu pe câmpul de luptă. Krum porunci să se puie capul celui mort într'o suliță și apoi, nemulțumit se vede cu atât, dădu să i se facă din craniu un pahar, argintat pe dinăuntru, în care i se turna vin la ospețe; uneori îl dădea și boierilor bulgari să bea din el.

După Krum, urmează *Omurtag* (814—831). El încheie pace cu Bizantinii, aceştia recunoscându-i stăpânirea asupra oraşelor Sofia şi Filipopoli. Are în schimb conflicte cu Francii, din cauza unor triburi slave dela hotarul de nord-vest al statului său, anume Timocianii (din valea Timocului) şi Abodriţii şi Kutcianii din Banat, care se revoltaseră şi trecuseră de partea celor dintâi. Cu prilejul acestor conflicte, cuprinde Omurtag provincia Sirmium, cu oraşul Singidunum care de acum înainte se va numi Belgrad. In timpul acestui han, au loc şi persecuţii împotriva creştinilor din Bulgaria.

Creştinarea Bulgarilor. Alfabetul chirilic. Ţarul Simeon. Dintre urmaşii lui Omurtag trebue amintit *Pressian*, care ocupă o bună parte din Macedonia slavă şi fiul acestuia, *Boris*, care a creştinat în 864 pe Bulgari. Acest însemnat act s'a făcut sub auspiciile Bizanţului. Impăratul însuşi a fost naşul lui Boris. Dar boierii bulgari n'au vrut să primească toţi noua credinţă: a urmat o revoltă care a fost înăbuşită în sânge. Cincizeci şi doi de boieri împreună cu familiile lor au pierit de mâna călăului, alţii au fost închişi. Poporul s'a creştinat în masă. Indată după aceea, Boris a păşit la organizarea bisericii bulgare, cerând patriarhului dela Constantinopol, Fotie I, să-i acorde instituirea unei arhiepiscopii — ceea ce însemna, de fapt, autonomia bisericească — şi să-i dea lămuriri în ce priveşte dogmele şi alte chestiuni în legătură cu credinţa. Patriarhul nerăspunzând la primul punct, Boris se îndreaptă pe neaşteptate spre Papa dela Roma, Nicolae I, cerând acestuia să-i aprobe instituirea unui arhiepiscop. Şi Papa însă ocoleşte, în mod abil, chestiunea, propunând deocamdată numirea numai a unui episcop. Văzând patriarhia din Constantinopol că e în primejdie să piardă de sub influenţa ei o mare parte a Peninsulei Balcanice, revine şi se arată dispusă să trateze cu Boris. Şi într'adevăr, prin conciliul ţinut în capitala imperiului în 869—870, conciliu care avea de scop, între altele, tocmai să pună de acord Roma şi Constantinopolul în ce priveşte biserica bulgară, se hotărăşte ca aceasta să rămâie sub jurisdicţia Patriarhiei din Bizanţ care şi numeşte pe primul arhiepiscop bulgar în persoana unui anume Iosif. Incercările ulterioare ale Papei de a recâştiga pe Bulgari rămân fără succes.

După ce creştinează astfel pe ai săi şi introduce limba slavă în biserică, Boris se retrage, în anul 889, într'o mănăstire, lăsând ca

urmaş pe fiul său cel mai mare, pe Vladimir. Acesta însă vrea să reînvie vechea credinţă. Atunci Boris leapădă rasa, încinge sabia, prinde fără greutate pe fiul său, îl orbeşte şi-l aruncă în inchisoare. Face apoi pe boieri să recunoască drept stăpânitor pe fiul cel mai mic, pe *Simeon* (893), după care se întoarce la mănăstire unde moare în anul 907, în izolare şi linişte deplină. Biserica bulgară, pentru marile sale merite, l-a trecut în rândul sfinţilor.

S'a crezut multă vreme că Bulgarii ar fi fost creştinaţi cu ajutorul celor doi predicatori şi misionari Metodiu şi Chiril. Realitatea este că aceştia au fost apostolii *Moravilor*, poporul slav care întemeiază în secolul al IX-lea un stat puternic în regiunea Slovaciei de azi. Discipoli ai lui Metodiu şi Chiril — printre care trebue să pomenim pe Climent de Ohrida — au predicat însă în Bulgaria şi au contribuit la întărirea noii credinţe. Tot ei au introdus şi cele două alfabete, glagolitic şi chirilic, în care s'au scris textele religioase în ţările slave. Alfabetul glagolitic a fost numit aşa din cauza cuvântului slav *glagola*: « el spunea », care revine foarte des în textul slav al Sfintei Evanghelii. Latinii auzind repetându-se mereu acest cuvânt, au spus celor cari citeau evanghelia glagoliţi, iar alfabetului întrebuinţat la scriere, glagolitic. Acest alfabet e mai vechi; el provine din litera greacă minusculă, căreia i s'au adăogat pentru sunetele slave ce nu existau în greceşte, caractere luate din alfabetul ebraic-samaritean. N'a avut o răspândire prea largă, fiind întrebuinţat mai mult în Croaţia unde a căpătat o înfăţişare specială, colţuroasă, din care cauză a şi fost numit *glagolitic unghiular*. Alfabetul chirilic, numit impropriu astfel fiindcă nu se datoreşte lui Chiril, apostolul slav — e ceva mai nou — se crede că a fost alcătuit pe vremea lui Simeon şi a avut o răspândire mult mai largă. Provine din litera uncială greacă, stilizată, căreia i s'au adăogat, pentru sunetele care nu existau în greceşte, semne luate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet chirilic a fost adoptat de Bulgari, de Sârbi, de Ruşi şi de noi, de Români, care am scris cu el până târziu de tot, până în 1863, când s'a decretat înlocuirea lui. Polonii şi Cehii nu l-au întrebuinţat, ei scriind cu alfabet latin, care e mult mai simplu şi mai uşor de citit. S'a făcut socoteala că pentru a citi o pagină scrisă cu chirilică trebue cel puţin de două ori mai mult timp decât pentru aceeaşi pagină scrisă cu caractere latine.

Statul bulgar ajunge în culmea puterii sale sub *Simeon* (893-927). Acesta era un om de cultură, fusese crescut şi educat la Constantinopol; avea relaţii cu cercurile intelectuale bizantine, de aceea i se şi spunea că e «jumătate Grec». A avut ambiţia să ajungă împărat la Bizanţ, de aceea a purtat o serie de lupte sângeroase, fără însă să-şi poată împlini visul. Potrivit vechii lor politici, Bizantinii ridică împotriva lui pe Unguri care se aşezaseră tocmai în Bugeac, în Atelkuz cum i se spunea pe vremea aceea, şi-l obligă să încheie pace (895). Simeon s'a răzbunat apoi împotriva Ungurilor, prădându-le chiar în anul următor aşezările lor din Bugeac, din care cauză, aceştia au plecat din Atelkuz şi s'au stabilit în câmpia panonică, în pustă, unde au şi întemeiat statul lor. Din pricina luptelor cu Bizantinii — ele au reînceput în 913 şi au durat până la moartea lui Simeon — acesta a trebuit să renunţe la stăpânirea asupra ţinuturilor dela nord de Dunăre.

Fig. 101 — Monetă bizantină de aur dela Nicefor Focas (963 — 969). S'au găsit exemplare de acestea şi la noi în ţară.

Decăderea şi desfiinţarea statului bulgar. După moartea lui Simeon, statul bulgar decade. Din cauza influenţei greceşti care ajunsese atotputernică — soţia ţarului Petru (927 — 969) era chiar o nepoată a împăratului bizantin Roman Lecapenos—izbucnesc răscoale. In 963, o parte însemnată a Bulgariei, cuprinzând Macedonia, se constituie ca formaţie independentă, având în frunte pe un boier puternic din partea locului, cu numele de *Nikola*. Bizantinii scotesc că a venit acum momentul să desfiinţeze statul bulgar de pe urma căruia avuseseră atâta de suferit. Ostilităţile încep în 966 sub împăratul Nicefor Focas (vezi fig. 101); diplomaţia constantinopolitană ridică de data aceasta împotriva Bulgarilor un alt duşman anume pe *Sviatoslav*, conducătorul Ruşilor dela Kiew, care a domnit între 945 şi 972. Acesta primeşte propunerea bizantină, se coboară cu bărcile pe Nipru, şi — pe Marea Neagră — ajunge în partea de miazănoapte a Bulgariei. Aci el ocupă mai multe oraşe şi cetăţi şi-şi aşează tabăra la Preslaveţ sau Preslavul mic, pe Dunăre (968). Silit să se întoarcă însă îndată îndărăt — Pecenegii, noii năvălitori de neam turcesc, asediau Kiewul — el revine în anul următor, după ce-şi eliberase mai

întâi capitala și-și împărțise statul între fiii săi, ceea ce însemna că avea de gând să se stabilească definitiv la sudul Dunării. Intr'adevăr, Sviatoslav reocupă Preslavețul, apoi însăși capitala Bulgariei, Preslavul, luând prizonier pe țarul Boris (969—972) și familia sa. De aci trece Balcanii, cucerește Filipopoli și ajunge în fața orașului Adrianopol, important centru bizantin. Aliatul devenea supărător; după ce bătuse pe Bulgari, era în stare acum să ocupe și ținuturi aparținând celor care îl chemaseră în ajutor. De aceea, împăratul bizantin Ioan Tzimiskes (969—976) se hotărăște să întreprindă o expediție împotriva acestui cutezător și să-l gonească. Intr'adevăr, Rușii sunt bătuți în mai multe lupte, Preslavul este eliberat. Odată cu aceasta, își recapătă și Boris libertatea, iar Sviatoslav e silit să se retragă în cetatea Durostor unde Bizantinii îl asediază. După trei luni de zile, principele nordic, care se visase la un moment dat stăpânitor al ținuturilor dela Dunăre — Dunav din cântecele rusești — poate chiar al Bizanțului, e nevoit să se închine, căpătând însă voia de a se întoarce — el și armata lui — în țara de unde veniseră. In drum svre Kiew, Sviatoslav a fost atacat și omorît de Pecenegi. După retragerea Rușilor, împăratul bizantin anexează Bulgaria răsăriteană; țarul Boris fusese detronat printr'o ceremonie publică în forul din Constantinopol, dându-i-se apoi, ca o grație, titlul de patriciu.

Mai rămânea Bulgaria apuseană, cea din Macedonia. Aceasta a avut sub Samuil (980—1014) câțiva ani de deosebită înălțare, ajungând să stăpânească, la un moment dat, Belgradul, Nișul, o bună parte a coastei de apus, în regiunea Albaniei de azi, ba chiar și ținutul dintre Dunăre și Balcani. In curând însă, soarta armelor se schimbă. Armata lui Samuil fu bătută în mai multe rânduri. Lupta hotărîtoare s'a dat la Cliuci, un sat din Macedonia, unde Bulgarii pierdură 15.000 de prizonieri. Impăratul bizantin Vasile al II-lea, căruia i s'a spus pe urmă și Bulgaroctonul, adică ucigătorul de Bulgari, porunci să fie orbiți, lăsând la fiecare sută de soldați numai câte unul cu un ochiu, ca să-i conducă îndărăt la Samuil. Acesta, când văzu imensitatea dezastrului, avu un atac de apoplexie și în două zile muri. Boierii bulgari încercară să mai lupte câtva timp, dar fără succes. In anul 1018, ultima cetate își deschidea porțile Bizantinilor și odată cu supunerea ei dispărea și statul bulgar din apus. Ca pe vremea lui Justinian, Dunărea era

din nou hotarul de miazănoapte al imperiului din Constantinopol.

Nu cunoaştem mai nimic din vechea limbă a Bulgarilor — aceea turcă — aşa încât, în afară de cuvântul *boier* care derivă din болѣрь — nu putem şti dacă ne-a mai rămas ceva dela ea în limba noastră. De altfel, Bulgarii lui Isperich şi ai celor dintâi hani, au dispărut curând în masa mult mai numeroasă a Slavilor. Când se vorbeşte de influenţă bulgară asupra noastră trebue să se înţeleagă prin urmare nu aceea străveche, despre care suntem aşa de puţini informaţi, ci influenţa Slavilor care au asimilat pe Bulgari. Dela aceştia am împrumutat noi *alfabetul chirilic* precum şi o serie de elemente în vieaţa de stat, pe care le vom înfăţişa însă în capitolul privitor la vechea organizare a ţărilor române.

BIBLIOGRAFIE

Bulgarii: 1. FR. MIKLOSICH, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpathen*, Viena, 1897, 66 p. in 4°; 2. W. N. SLATARSKI, *Geschichte der Bulgaren*, vol. I, Leipzig, 1918, X + 182 p. in 16°; 3. B. CONEV, **Езиковни взаимности между Българи и Румъни,** Sofia, 1921, 158 p. in 8°; 4. ST. MLADENOV, *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en Bulgare moderne*, în *Rev. d. Et. Sl.*, I (1921), p. 38—53; 5. THEODOR CAPIDAN, *Raporturile lingvistice slavo-române. I. Influenţa română asupra limbii bulgare*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 129—238; 6. JULIUS MORAVCSIK, *Zur Geschichte der Onoguren*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 53—90; 7. KR. MIJATEV, Эпиграфическіе матеріалы изъ Преслава, în *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 383—403; 7. A. VAILLANT şi M. LASCARIS, *La date de la conversion des Bulgares*, în *Rev. d. Et. Sl.*, t. XIII (1933), p. 5—15; 9. FR. DVORNIK, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praha, 1933, X + 443 p. in 8°.

UNGURII

După ce s'au aşezat în pustă, în anul 896, Ungurii au aflat de « bunătatea Ţării Transilvane unde domnea Gelu Românul ».

(Cronica notarului anonim al regelui Bela).

Istoria lor până la aşezarea în pustă. Ungurii sunt un popor fino-ugrian; limba lor se înrudeşte prin urmare cu aceea a Finlandezilor, a Estonilor şi a Laponilor. Numele lor naţional este acela de *Maghiari*, după numele tribului din care-şi alegeau conducătorul, şi înseamnă, pare-se, « oamenii (sau odraslele) pământului ». Alţi învăţaţi îl traduc prin « puternici, stăpâni », considerându-l tot una cu turcescul *bajar*. *Ungurii* — aşa le-au spus Germanii, Romanicii şi Bizantinii — aveau, la năvălirea lor în Europa, înfăţişarea obişnuită a Fino-ugrienilor: mici de statură, cu pomeţii obrajilor ieşiţi în afară, ochii puţin oblici, pielea de coloare mai închisă, nu albă, şi părul împletit în cozi care le cădeau pe spate. Se ocupau în special cu creşterea vitelor. Abatele Regino, care a trăit în veacul al X-lea, puţină vreme deci după aşezarea lor în Panonia, şi care avusese prilejul să-i observe în incursiunile lor din Germania, ni-i descrie în felul următor: « Ungurii rătăcesc în pustietăţile Panonilor şi Avarilor şi îşi caută hrana zilnică din vânat şi pescuit. Ei luptă mai ales cu săgeţi pe care ştiu să le arunce cu mare dibăcie din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a lupta într'o ordine de bătaie sau a asedia cetăţi; adeseori se prefac a fugi pentru a înşela pe duşman. Nu ţin mult timp la luptă; altfel, dacă stăruinţa lor în bătaie ar egala furia primelor ciocniri, ar fi de neînvinşi. Se hrănesc aproape în chipul fiarelor sălbatice, cu carne crudă şi cu sânge; inima duşmanilor morţi o taie în bucăţi şi o înghit în chip de doctorie. Nu ştiu

ce este mila şi cu atât mai puţin cunosc simţămintele dictate de frica de Dumnezeu sau de datoria către rudenii ». Se poate să fie şi o parte de exagerare în această descriere. Că erau însă cruzi şi sălbateci o dovedesc şi alte mărturii contemporane, cum este aceea a lui Ricardo sau cealaltă, foarte categorică, a episcopului de Freising. Acesta din urmă spune că « Ungurii sunt oameni urîţi, cu ochii în fundul capului, mici de statură, barbari şi sălbatici în năravuri şi în limbă; un fel de monştri omeneşti ». In Germania, clerul îngrozit, ajunsese să adaoge la slujba bisericească: « fereşte-ne, Doamne, de năvălirile Ungurilor », atâta li se dusese faima.

Originari erau din mijlocul Asiei, din regiunea care se întinde la apus de ultimele ramificaţii ale munţilor Altai, în apropiere de nordul Persiei. De aci pleacă ei, în secolul întâi după Christos, spre apus. Câtăva vreme au zăbovit în ţinuturile de stepă care se întind între cursul mijlociu al Volgăi şi Munţii Urali. Mai târziu, pe la 830, îi găsim între Don şi Nipru, în ţinutul cunoscut în izvoarele bizantine sub numele de *Lebedia*. Atacul Pecenegilor îi sileşte să părăsească însă şi acest ţinut. O parte se întorc îndărăt, în Asia, restul se îndreaptă spre apus şi ajung, pe la 889, în Atelkuz (în maghiara de azi Etelköz) adică în « ţara dintre râuri ». E regiunea cuprinsă între cursul inferior al Prutului şi al Nistrului sau *Bugeacul*. Istoricii unguri cred — dar fără dovezi — că ea se întindea spre apus până la Siret, iar la răsărit până la Bug.

Aici diferitele triburi ale Ungurilor se unesc şi aleg drept conducător pe *Arpad*, despre care împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul ne spune că era « cel mai demn (de această onoare), înţelept la sfat şi înţelegător, de o vitejie deosebită şi înzestrat pentru domnie ».

Nici în Atelkuz Ungurii n'au putut rămâne multă vreme. In anul 894 izbucnind un războiu între ţarul Simeon al Bulgarilor şi Bizantini, aceştia din urmă, potrivit unei vechi tactici de a combate pe barbari, ridicând pe unii împotriva altora, se adresează Ungurilor, cerându-le ajutor. Şi, într'adevăr, Ungurii atacă în 895 pe Bulgari şi-i birue în trei bătălii, ceea ce face pe Simeon să încheie pace cu Bizantinii. Odată asigurat din partea aceasta, el hotărăşte să se răzbune împotriva celor care nu numai că îl învinseseră, dar îi prădasera şi o bună parte din ţară. Incheie deci o alianţă cu

Pecenegii, duşmanii Ungurilor, şi împreună cu ei atacă lagărul din Atelkuz. O parte din armata ungurească lipsea tocmai, fiind dusă într'o expediţie spre miazănoapte. Simeon împreună cu Pecenegii au putut deci să biruie uşor pe cei rămaşi şi să devasteze cumplit lagărul. Când au văzut Ungurii dezastrul —pieriseră mulţi dintre ai lor, alţii fuseseră luaţi prizonieri, o mare parte din turme erau pierdute — s'au hotărît să plece din Atelkuz şi să-şi caute o nouă aşezare. Asupra drumului pe care l-au urmat nu există acord între istorici. Unii, luându-se după arătările notarului anonim al regelui Bela, cred că Ungurii au pornit spre miazănoapte, de-a-lungul Carpaţilor moldoveni şi galiţieni, până în dreptul oraşului Mukacevo, unde au trecut peste munţi, scoborîndu-se în câmpia Tisei. Alţii, care nu vor să admită continuitatea noastră în Dacia şi deci nu pun temeiu pe cronica notarului anonim, *acesta arătând prezenţa Vlahilor în Ardeal la venirea neamului lui Arpad*, susţin că Ungurii n'au mai ocolit pe la miazănoapte, ci au trecut de-a-dreptul spre apus, prin trecătorile Carpaţilor moldoveni şi au ajuns astfel, peste Ardeal, în şesul Tisei. Incă din anul 884, susţin aceiaşi istorici, o parte din Unguri ocupaseră răsăritul Ardealului şi se aşezaseră acolo: din aceştia s'ar trage Secuii de astăzi. După atacul Pecenegilor, au venit şi ceilalţi, pe urmele lor, şi au ajuns în pustă. Noi credem însă mai de grabă pe notarul anonim şi admitem că năvălitorii au coborît din spre miazănoapte, prin Carpaţii Galiţiei. Aşezarea lor în pustă a avut loc, după câte se pare, în anul 896.

Luptele cu voevozii româno-slavi. In câmpia Tisei şi în Ardeal, Ungurii au găsit o populaţie amestecată româno-slavă care avea o serie de organizaţii politice. Ne-o spun lămurit două izvoare istorice: cronica notarului anonim al regelui Bela şi o cronică rusească numită a lui Nestor. Potrivit primului izvor, existau, în stânga Tisei, următoarele « ducate »: unul al lui *Menumorut*, între Someş şi Mureş, deci în ţara Crişurilor, un al doilea, al lui *Glad*, în Banat, şi un al treilea, în Ardealul propriu zis. Aci domnea *Gelou*. Supunerea acestor ducate — de fapt, voevodate — a avut loc, dacă este să credem povestirea notarului anonim, astfel: Arpad cere lui Menumorut să i se supuie. Acesta însă îi răspunde « cu inimă bulgărească » (bulgarico corde) că nu se supune. Atunci un conducător ungur, cu numele de Zoltan, îl atacă şi Menumorut se închide în cetatea sa, a Bihorului. Ungurii ajung până la

« Bellerad » — deci Bălgrad. Văzând că va fi învins, Menumorut face pace, dând pe fiica sa ca soție lui Zoltan, iar « ducatul » său ca zestre.

Glad ar fi fost de origine din Vidin; el stăpânește țara dela Mureș până la Dunăre, la « Urscia » care este, se pare, Orșova. Se amintește și un loc pe unde se trece Tisa, la « Kenesna », precum și râul Begheu (Beguey). In lupta cu Ungurii, Glad, în afară de armata sa, are și sprijinul Cumanilor, al Bulgarilor, sub conducerea a trei knezi, și al *Blacilor* adică al Românilor. Este însă învins, se ascunde în Keve, la hotarele Bulgarilor, și în cele din urmă se supune.

Cât despre Gelou, acesta domnea peste o țară despre a cărei bunătate se dusese faima (« bonitatem terre ultrasilvane »; vezi fig. 100). Supușii lui însă, Vlahii și Slavii, avuseseră multe de suferit din pricina Pecenegilor și Cumanilor și nu erau soldați grozavi. N'aveau decât arcuri și săgeți. Tuhutum, un căpitan ungur, aude de țara aceasta și vine s'o cucerească. Gelou, numit în cronici « dux Blacorum » și altădată « dux ultrasilvanus », încearcă să se împotrivească, mai întâiu la porțile mezeșene, apoi la râul Almaș. Este însă învins în amândouă locurile. Pe când se retrăgea spre cetatea sa de pe Someș, ostașii lui Tuhutum l-au ajuns din urmă și l-au ucis, la râul Copușului. Ceea ce văzând locuitorii țării, au ales ca domn în locul lui pe Tuhutum și i-au jurat credință.

Povestirea notarului anonim — alcătuită cel mai târziu pe la jumătatea secolului al XIII-lea — cuprinde și unele inadvertențe cronologice, vorbind de pildă despre Cumani, pe vremea năvălirii Ungurilor. Este iarăși probabil ca și numele de persoane să fie o creație ulterioară, plecându-se dela anumite nume de localități din vremea alcătuirii cronicei. Ceea ce nu se poate contesta însă este că notarul anonim reproduce *o veche tradiție despre supunerea populației româno-slave din Ardeal și din șesul Tisei, populație care-și avea organizațiile ei politice, voevodatele și cnezatele ei.* Că pe conducătorii acestei populații îi chema Gelou, Glad sau Menumorut, că luptele s'au dat în locul cutare și că au urmat în chipul arătat de cronică, acestea nu au, în definitiv, prea mare importanță. Problema esențială este prezența Românilor în Ardeal la venirea Ungurilor aici și aceasta astăzi nu se mai poate nega decât de cei care au interes s'o nege. De altfel, cronica notarului anonim a

regelui Bela nu este *singurul* izvor care să arate prezența Românilor în Ardeal la sfârșitul veacului al IX-lea. Același lucru ne spune, după cum afirmam mai sus, și cronica rusă zisă a lui Nestor. Ea povestește anume că Ungurii, după ce au trecut niște munți înalți «*se apucară la lupte cu Valahii și Slavii care locuiau aceste țări*».

Prezența populației slavo-române în Ardeal și în șesul Tisei rezultă și din cercetarea atentă a toponimiei din primele acte unguresti. Este adevărat că aceste acte sunt posterioare cu mai bine de un secol și jumătate năvălirii Ungurilor; dar nume topice ca *Petra*, atestat în anul 1055 sau ca muntele *Sorul* («ad montem nomine Sorul»), eleșteul *Rotunda* («piscinae quae vocatur Rotunda») și râul *Criș* («fluvius Krys»; pe ungurește ar fi trebuit să fie Koros!) din 1075 ne arată prezența *cu mult înainte* a populației care le numise astfel.

Creștinarea Ungurilor și ocuparea Ardealului. După așezarea în pustă, Ungurii au continuat câtăva vreme expedițiile lor de pradă, mai ales în spre Germania, până când au fost înfrânți într'o luptă însemnată, la râul Lech, în anul 955 (10 August).

Importanța lor crește odată cu trecererea la creștinism. Aceasta e opera regelui Ștefan, căruia Ungurii i-au și spus apoi cel Sfânt. Incă din vremea tatălui său, a lui Geza, și mai ales din îndemnul soției acestuia, Sarolta, începuseră să vie misionari și predicatori creștini. Propaganda s'a întețit în timpul lui Ștefan care primise botezul împreună cu părinții săi. In timp de patru ani, poporul a fost creștinat (vezi fig. 102). O încercare de opoziție a celor care sprijineau păgânismul a fost înfrântă, ca în Bulgaria. Ștefan a cerut Papei dela Roma, cu prilejul creștinării, două lucruri: întâiu titlul și coroana de rege și apoi împuternicirea de a organiza, sub raportul bisericesc, țara sa. Papa s'a grăbit să-i satisfacă dorințele, deoarece convertirea Ungurilor era nu numai o victorie a creștinismului în general, dar și, în special, una personală a lui care își lărgea astfel sfera de influență. I-a trimis deci titlul de rege apostolic, coroana și împuternicirea cerută, împreună cu o delegație de prelați care să-l ajute în opera de organizare. Incoronarea lui Ștefan a avut loc în anul 1001; ea deschide o nouă eră în istoria Ungariei. Intr'adevăr, prin creștinare, Ungurii scapă ca formație politică de pieire și intră în concertul statelor și popoarelor europene. Dacă nu s'ar fi creștinat, statul lor n'ar fi putut dura și dispărea ca și al Avarilor:

conducătorii bisericii ar fi îndemnat pe monarhii creştini să pornească împotriva acestor noi barbari păgâni şi să-i distrugă. Mai ales că descendenţii Ungurilor dela început, aceia ai lui Arpad, în

Fig. 102. — « Aquamanil » de bronz, pentru păstrat apa sfinţită, găsit în 1906 în pădurea dela Ineu (jud. Arad). Secolul al XII-lea. (Muzeul din Budapesta).

cepuseră să se amestece cu populaţiile găsite în ţara ocupată şi erau pe cale să-şi piardă caracteristicile somatice, să dispară cu totul, ca rasă, în mijlocul supuşilor. Chiar istoricii şi etnografii unguri, cum e Vámbéry de pildă, recunosc că ultimii lor strămoşi curaţi trebue să se fi stins prin preajma anului 1000.

regelui Bela nu este *singurul* izvor care să arate prezența Românilor în Ardeal la sfârșitul veacului al IX-lea. Același lucru ne spune, după cum afirmam mai sus, și cronica rusă zisă a lui Nestor. Ea povestește anume că Ungurii, după ce au trecut niște munți înalți *«se apucară la lupte cu Valahii și Slavii care locuiau aceste țări»*.

Prezența populației slavo-române în Ardeal și în șesul Tisei rezultă și din cercetarea atentă a toponimiei din primele acte ungurești. Este adevărat că aceste acte sunt posterioare cu mai bine de un secol și jumătate năvălirii Ungurilor; dar nume topice ca *Petra*, atestat în anul 1055 sau ca muntele *Sorul* («ad montem nomine Sorul»), eleșteul *Rotunda* («piscinae quae vocatur Rotunda») și râul *Criș* («fluvius Krys»; pe ungurește ar fi trebuit să fie Koros!) din 1075 ne arată prezența *cu mult înainte* a populației care le numise astfel.

Creștinarea Ungurilor și ocuparea Ardealului. După așezarea în pustă, Ungurii au continuat câtăva vreme expedițiile lor de pradă, mai ales în spre Germania, până când au fost înfrânți într'o luptă însemnată, la râul Lech, în anul 955 (10 August).

Importanța lor crește odată cu trecererea la creștinism. Aceasta e opera regelui Ștefan, căruia Ungurii i-au și spus apoi cel Sfânt. Incă din vremea tatălui său, a lui Geza, și mai ales din îndemnul soției acestuia, Sarolta, începuseră să vie misionari și predicatori creștini. Propaganda s'a întețit în timpul lui Ștefan care primise botezul împreună cu părinții săi. In timp de patru ani, poporul a fost creștinat (vezi fig. 102). O încercare de opoziție a celor care sprijineau păgânismul a fost înfrântă, ca în Bulgaria. Ștefan a cerut Papei dela Roma, cu prilejul creștinării, două lucruri: întâiu titlul și coroana de rege și apoi împuternicirea de a organiza, sub raportul bisericesc, țara sa. Papa s'a grăbit să-i satisfacă dorințele, deoarece convertirea Ungurilor era nu numai o victorie a creștinismului în general, dar și, în special, una personală a lui care își lărgea astfel sfera de influență. I-a trimis deci titlul de rege apostolic, coroana și împuternicirea cerută, împreună cu o delegație de prelați care să-l ajute în opera de organizare. Incoronarea lui Ștefan a avut loc în anul 1001; ea deschide o nouă eră în istoria Ungariei. Intr'adevăr, prin creștinare, Ungurii scapă ca formație politică de pieire și intră în concertul statelor și popoarelor europene. Dacă nu s'ar fi creștinat, statul lor n'ar fi putut dura și dispărea ca și al Avarilor:

conducătorii bisericii ar fi îndemnat pe monarhii creştini să pornească împotriva acestor noi barbari păgâni şi să-i distrugă. Mai ales că descendenţii Ungurilor dela început, aceia ai lui Arpad, în

Fig. 102. — « Aquamanil » de bronz, pentru păstrat apa sfinţită, găsit în 1906 în pădurea dela Ineu (jud. Arad). Secolul al XII-lea. (Muzeul din Budapesta).

cepuseră să se amestece cu populaţiile găsite în ţara ocupată şi erau pe cale să-şi piardă caracteristicile somatice, să dispară cu totul, ca rasă, în mijlocul supuşilor. Chiar istoricii şi etnografii unguri, cum e Vámbéry de pildă, recunosc că ultimii lor strămoşi curaţi trebue să se fi stins prin preajma anului 1000.

După încoronarea ca rege, Ştefan a pornit o serie de expediţiuni împotriva unor stăpânitori din Ardeal şi Banat, care refuzau să-i recunoască autoritatea. Aşa ne spun vechile cronici ungureşti. Pe scaunul ocupat odinioară, în urma morţii lui Gelou, de Tuhutum, stătea acum un urmaş al acestuia anume *Gyula*, care-i era unchiu lui Ştefan. Prima expediţie a fost chiar împotriva unchiului său. « In anul 1002 — povestesc cronicile — fericitul rege Ştefan a prins pe ducele Gyula şi l-a adus în Ungaria; iar toată ţara lui, foarte întinsă şi bogată, a unit-o cu monarhia ungară. Şi se numeşte acea ţară pe ungureşte Erdeel; ea este udată de mai multe râuri în al căror nisip se culege aur şi aurul acelei ţări este prea bun ». După ce învinge pe Gyula, regele porneşte împotriva unui alt stăpânitor anume *Kean*, « ducele Bulgarilor şi al Slavilor » (ducem Bulgarorum et Sclavorum), care-şi avea « ducatul» său—noi zicem voevodatul — în părţile sud-estice ale Transilvaniei, « în locuri foarte tari prin aşezarea lor. « Şi cu multă trudă — povestesc cronicile — şi după anevoioase lupte, de abia l-a învins în sfârşit şi l-a omorît şi a luat nepreţuită mulţime de comori, mai ales în aur şi pietre scumpe şi a pus acolo pe un strămoş al său cu numele Zoltan care apoi a moştenit acele părţi transilvănene » (vezi harta 6).

Tot Ştefan a supus şi pe stăpânitorul din Banat, *Ahtum*, a cărui ţară, fostă odinioară a lui Glad, cuprindea acum şi partea dintre Mureş şi Criş. Ahtum şedea în cetatea *Morisena* care pe urmă s'a numit Cenad; el făcuse acolo şi o mănăstire cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul *şi cu monahi greci*, ceea ce arată că Ahtum era ortodox. Se şi spune, de altfel, că el primise botezul după ritul Grecilor, în cetatea Vidin şi că era foarte mândru de vitejia şi puterea sa. « Iar regelui Ştefan — continuă izvorul din care luăm povestirea, anume vieaţa sfântului Gerard, episcop de Morisena — nu-i dădea deloc onoarea cuvenită, încrezându-se în mulţimea ostaşilor şi nobililor săi peste care domnea. Uzurpase puterea asupra sării regeşti ce scobora pe Mureş, punând la schelele acestui râu, până la Tisa, vameşi şi păzitori şi supunea toate la tribut ». Iar în ţara lui erau şi « mulţi cai sălbateci » precum şi « turme fără număr ». Ahtum este însă şi el supus până în cele din urmă, ba îşi pierde şi vieaţa, fiind ucis de un soldat al lui Ştefan, anume Chanadinus, dela care şi-a tras apoi numele cetatea Cenad. In urma

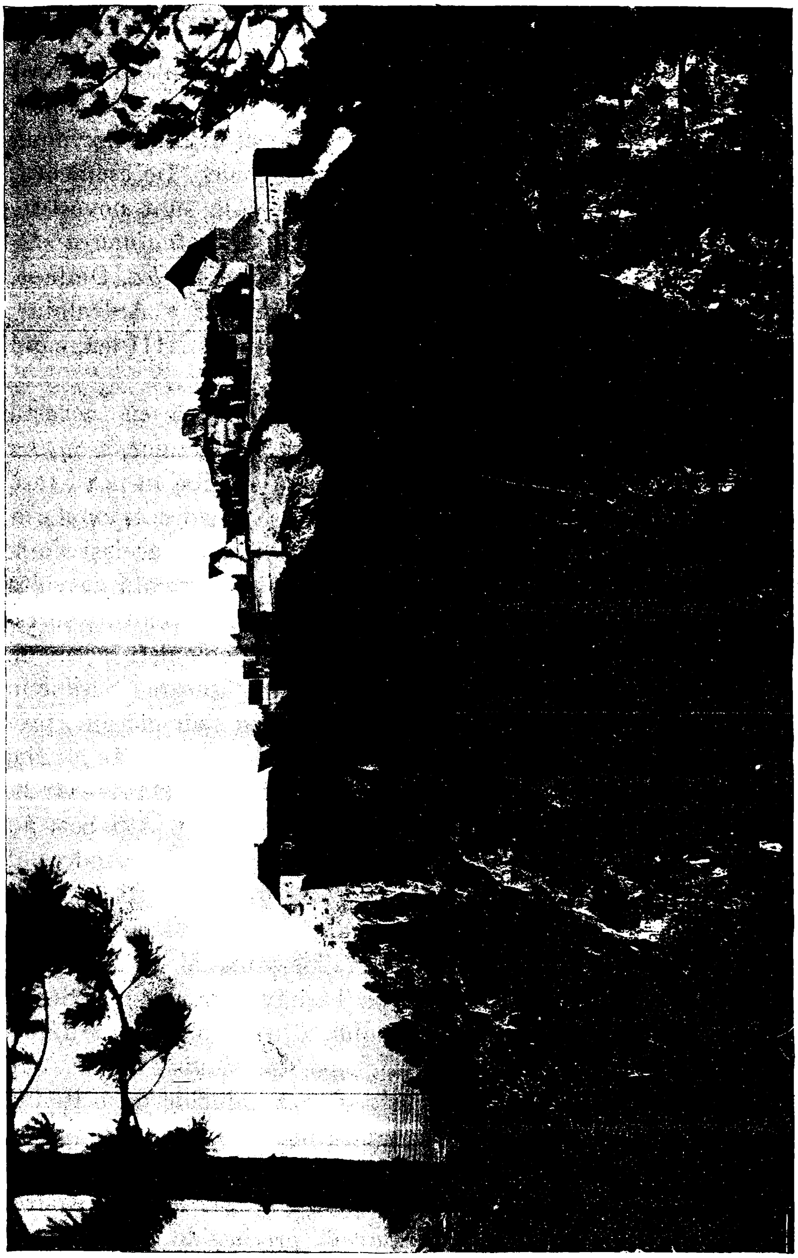

Fig. 103. — Râjnovul, aşezare săsească întărită de Cavalerii Teutoni.

morţii lui Ahtum, regele alipeşte la stăpânirea sa şi ţara dintre Criş şi Dunăre.

Şi aceste ştiri ale notarului anonim şi ale vieţii sfântului Gerard necesită o interpretare. E probabil că, şi de data aceasta, unele nume să fie o creaţie posterioară, din vremea alcătuirii celor două izvoare, în scop de a explica anumite numiri topice. De asemenea, luptele se poate să nu se fi desfăşurat aşa cum sunt povestite. Rămâne cu toate acestea *sensul* lor şi acesta este: *înaintarea stăpânirii ungureşti în Ardeal la începutul veacului al XI-lea.* De fapt, abia în acest secol a început supunerea *efectivă* a Ardealului; ocuparea lui va dura până la începutul veacului al XIII-lea, când se va isprăvi prin opera Cavalerilor Teutoni.

Colonizarea Saşilor. Secuii. In legătură strânsă cu această ocupare efectivă a Ardealului stă colonizarea Germanilor, a *Saşilor* cum li se spune obişnuit. Regii unguri voiau să aibă în noua ţară puncte de sprijin, locuitori de alt neam, care să încadreze populaţia băştinaşe românească şi pe care să se poată bizui. In acelaşi timp, voiau să întemeieze şi centre mai mari, unde să se poată desvolta cu vremea o vieaţă orăşenească dela care să aibă venituri corespunzătoare. De aceea, ei chiamă din apus colonişti germani. Nu ştim exact împrejurările în care a avut loc aşezarea Saşilor în Ardeal, deoarece primele lor privilegii sau acte s'au pierdut, probabil cu prilejul năvălirii Tătarilor, în 1241. Sigur este numai că ei au început să vie pe vremea lui Geiza al II-lea (1141—1162), despre care ştim că le-a dat un asemenea privilegiu. Alţi Saşi au sosit mai pe urmă, în timpul regilor Bela al III-lea şi Andrei al II-lea. Se crede că locul de origine al unora dintre aceşti colonişti germani a fost Flandra sau un ţinut din preajma Mării Nordice. Alţii au venit din regiunea Rinului de mijloc şi mai ales din Luxemburg. O parte a Saşilor s'a aşezat pe Târnave, în regiunea Sighişoara-Mediaş, o alta în părţile Sibiului, o a treia în ţara Bârsei (vezi fig. 103). In sfârşit, o ultimă grupă de colonişti s'a fixat în colţul nord-estic al Ardealului, în regiunea minelor dela Rodna şi a Bistriţei. Regii unguri le-au dat tuturor o serie de avantaje, graţie cărora Saşii au putut avea de timpuriu o situaţie înfloritoare economică. Ni s'a păstrat actul din 1224, al lui Andrei al II-lea, prin care acesta le confirmă privilegiile conferite de Geiza al II-lea. Intre altele, li se dă şi « Pădurea Românilor şi a

Pecenegilor » (« sylva Blacorum et Bissenorum »), cu apele care o străbat, spre a se folosi de ea în comun cu zişii Români şi Pecenegi.

Dacă în ce priveşte pe Saşi, se poate stabili epoca venirii lor în Ardeal, lucrul e mai complicat pentru Secui. Nu-i găsim pomeniţi în documente înainte de 1224, când ei apar sub forma « Siculi », locuind « ţara Sebus » (terra Sebus). Asupra aşezării lor în partea de răsărit a Transilvaniei sunt mai multe păreri. Cronicele vechi ungare îi consideră ca descendenţi ai Hunilor lui Atila. După sfărâmarea imperiului acestuia, ei s'ar fi retras în locurile unde trăiesc şi astăzi; aici i-au găsit fraţii lor, Ungurii, când au venit în Ardeal. Această povestire cu originea hunică nu corespunde însă adevărului. Unii dintre istoricii mai noi unguri îi consideră însă colonişti aduşi de regele Ladislau cel Sfânt (1077—1095) sau de vreun urmaş al său, pentru a păzi hotarul de răsărit al ţării. Chiar numele de Secui ar însemna, după ei « păzitori ai marginei ». Alţi istorici unguri îi socotesc drept unul din triburile ungureşti sau chiar neamul înrudit, ca limbă şi obiceiuri, al *Kabarilor* care s'au stabilit aici, desvoltându-se apoi izolat, fără să fie influenţaţi de restul Ungurilor. De aceea aspectul particular al graiului lor. In sfârşit, s'a mai emis încă o ipoteză: că Secuii ar fi colonişti aduşi de Cavalerii Teutoni, aşa dar între 1211—1225. E surprinzător însă, în cazul acesta, faptul că nu se face niciun fel de menţiune în diplomele şi actele vremei despre o asemenea colonizare masivă. Nici cele două păreri anterioare nu pot invoca argumente peremptorii. In orice caz, ele par mult mai aproape de adevăr decât prima, cu descendenţa din Hunii lui Atila. Problema nu este încă rezolvată.

Situaţia elementului românesc în Ardeal după cucerirea ungară. Una din chestiunile cele mai importante care se pun în legătură cu ocuparea ţinuturilor din stânga Tisei şi a Ardealului de către Unguri este *soarta elementului românesc de aici în primele timpuri ale cuceririi.*

In momentul când au năvălit Ungurii, Românii dintre Tisa şi Carpaţi şi Slavii conlocuitori şi pe cale de asimilare aveau aceeaşi organizare ca şi cei de dincoace de Carpaţi. Trăiau adică împărţiţi în *cnezate* şi *voevodate*, conduse de *cnezi* şi *voevozi.* « Ducatele » de care vorbeşte notarul anonim al regelui Bela nu sunt altceva decât

voevodatele acestei populațiuni mixte româno-slave, în fruntea cărora se găseau voevozi slavi sau români, cum e cazul legendarului Gelou. Se pare că voevodatul care se găsea în Ardealul propriu zis, în podișul Transilvaniei, avea o deosebită importanță, deoarece Ungurii au păstrat titlul de « voevod » după cucerire.

Care a fost situația, din punct de vedere social și juridic, a acestor cnezi și voevozi, sub noii stăpânitori ai țării? Cnezii apar în documentele ungare ca *administratori* ai satelor românești și ca judecători ai locuitorilor acestora în cauzele mici. Ei nu sunt proprietari așa dar, ca în Principate, ci *reprezintă* pe proprietari adică pe rege, pe nobili sau clerul. Pentru serviciile pe care le aduc proprietarului, acesta le dă, pe timp limitat sau pe viață, uneori trecând și asupra urmașilor, *dreptul de cnezat* sau *cnezial* (jus kenezatus, jus keneziale sau simplu keneziatus). El comporta următoarele avantaje: 1. *O bucată mai mare de pământ* decât a celorlalți locuitori ai satului. Nu știm dacă aceștia trebuiau să i-o și lucreze, cum se întâmplă cu cnezii români din Galiția; 2. *Dreptul de a ține moară*, deci venit dela sătenii care măcinau acolo; 3. *Scutirea de unele dări*. Un act din 1552 ne spune că acești cnezi « nu plătesc quinquagesima » adică darea pe oi. In unele regiuni se pare că nu plăteau dări chiar deloc. Acesta e cazul cnezilor din Hunedoara despre care un document din 1482 afirmă că, potrivit « vechei prerogative de libertate », ei nu plătesc nicio taxă, cens sau contribuție »; 4. *Dreptul de a judeca în pricinile mărunte* sau, cum se spunea pe atunci, în « cauzele minore ». Acestea erau: bătăile, lovirile, insultele; cauzele majore adică uciderea, furtul, incendiul, rămânând pe seama proprietarului sau a slujbașilor regelui. Judecând, cneazul putea pronunța amenzi sau gloabe care-i reveneau, constituind astfel încă un venit al lui. Cnezii de pe domeniile regale aveau o situație mai bună decât aceia de pe moșiile nobililor și ale clerului. Aceștia din urmă nu puteau transmite urmașilor dreptul cnezial și nici nu erau scutiți de darea pe pământ. Cu vremea, începe să se producă un proces de diferențiere în rândul cnezilor: unii se înalță, ajungând, prin avere, prin diferite servicii, prin fapte de arme sau prin favoarea regelui, *nobili*, alții coboară în mijlocul sătenilor pe care-i administrau. Primul caz cunoscut nouă de înobilare a unui cneaz este din timpul lui Carol Robert. Acesta dăruiește, în 1326, lui Stanislau, cneaz din Mara-

mureş, pentru serviciile sale, moşia Surduc, pe veci, scutindu-l de orice dări şi dându-i aceleaşi drepturi pe care le aveau şi ceilalţi nobili. In secolul al XIV-lea şi al XV-lea, mai ales în timpul luptelor cu Turcii, înobilarea cnezilor români se face pe o scară întinsă. Aceştia toţi sunt însă pierduţi pentru neamul nostru: intrând în mijlocul nobililor, ei devin unguri, se maghiarizează. Aşa se explică numele românesc al unora dintre cele mai însemnate familii ungureşti, de pildă *Dragfi* (din Drag!), *Banfi* (din Ban), *Kendeffy* (din Cândea), *Csomortani* (din Ciomârtan), etc. Tot Români au fost de origine şi Corvineştii, Ioan, vestitul general, şi Matei, contemporanul lui Ştefan cel Mare, precum şi acel ilustru arhiepiscop şi diplomat Nicolae Olah, adică Nicolae Românul.

Voevozii apar mai rar în documente. Uneori, ei au aceeaşi situaţie ca şi cnezii, administrând, ca şi aceştia, satele proprietarilor având grijă să se strângă dările şi să se presteze muncile sau serviciile cerute. Aşa sunt, de pildă, cei *şase voevozi* pomeniţi în documentul din 1445, cărora Banul de Maciva le cere să se adune şi să curme o ceartă de hotărnicie între un Sibian şi locuitorii din Baia de Criş. Doi din cei 6 voevozi sunt arătaţi ca locuind în satul « Bolya », alţi doi în satul « Ribitze », iar ceilalţi doi fiecare în câte un sat. Evident, situaţia acestora nu eră superioară cnezilor. Alteori însă, şi anume în unele regiuni, în Bereg, dar mai ales în Maramureş, constatăm voevozi cu o situaţie mai înaltă. Printr'un document din 1364, regina Elisabeta a Ungariei autoriză « obştea Românilor din comitatul Bereg », ca să-şi aleagă un voevod — pe care-l vor dori ei. Acesta va avea să pună capăt tuturor certurilor iscate între dânşii, să strângă toate veniturile şi să supravegheze îndatoririle pe care le aveau Românii faţă de regină şi de comitele respectiv. Tot el, potrivit unui act din 1370, va avea şi dreptul să-i judece în cauze mai mici, cele însemnate fiind rezervate comitelui. Cei mai însemnaţi dintre voevozii români din statul ungar au fost voevozii din Maramureş. Aci întâlnim, pe la jumătatea veacului al XIV-lea, pe voevodul Bogdan care va întemeia în 1359 Moldova. Tot cu acelaşi titlu găsim pe Iuga, fratele lui Bogdan, şi pe Balc şi Drag, fii lui Sas, nepoţii lui Dragoş. Se pare că atribuţiile voevozilor din Maramureş erau mai întinse decât ale celorlalţi din restul ţinutului ocupat de Unguri; de aceea şi puterea lor a fost mai mare. Pentru serviciile aduse, regii le acordă folosinţa unor

moșii care câteodată li se dau chiar cu titlul de proprietate deplină; voevozii devin în cazul acesta la fel cu ceilalți nobili ai regatului.

Cu vremea, și voevozii, ca și cnezii, și-au pierdut rostul și însemnătatea. O parte au ajuns nobili, maghiarizându-se, ceilalți au coborît în rândurile iobagilor. Ultimii voevozi și cnezi pe care-i amintesc documentele datează dela sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea. In 1827, găsim în satul Buzești, din comitatul Sătmarului, un voevod român scutit de serviciile iobăgești.

Trebue încă odată să accentuăm deosebirea care există între cnezii și voevozii din Ungaria și cei din Principate. Cei dintâi nu sunt proprietari, ci numai administratori și judecători în pricini mici, pe când ceilalți sunt proprietari deplini. Aceștia din urmă reprezintă prin urmare un stadiu mai vechiu, nemodificat, al instituției, pe când cei de peste munți reprezintă stadiul modificat prin cucerirea ungară.

Cunoscând situația cnezilor și voevozilor din Ungaria, se poate deduce care trebue să fi fost situația populației românești din satele pe care le administrau ei. Zicem se poate deduce, deoarece pentru primele secole, până în al XIII-lea, n'avem decât foarte puține documente și ele nu precizează situația socială și juridică a acestei populațiuni. E adevărat, actul din 1075 în care apar denumirile românești Rotunda, Sorul și Crișul vorbește și de «servi» adică de șerbi și de pământul pe care-l lucrau ei, dar n'avem siguranță că se referă la Români. In consecință, nu putem trage o concluzie precisă. Se pare însă că populația satelor administrate de cnezi și voevozi era în stare de *șerbie* sau, cum se spunea mai târziu, în secolul al XIV-lea și al XV-lea, de *iobăgie*. Ca atare, această populație datora proprietarilor adică regelui, nobililor sau clerului, anumite dări și munci sau servicii. Pentru pământul pe care-l lucrau — fiecărui țăran i se dădea o bucată numită în actele latinești sessio sau mansio — plăteau o sumă fixă. Intr'un document din 1387 se specifică suma: 3 groși de fiecare « sessio ». Plăteau apoi diferite dijme: din oi, numită *quinquagesima*; aceasta era darea prin excelență a Românilor. Potrivit numelui, quantumul ei a fost la început o oaie din cincizeci; mai târziu, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, s'a luat însă o oaie din cincizeci, cu mielul ei, și o mi-

oară. Venea apoi dijma din porci, din stupi adică din miere şi ceară şi, probabil, şi din alte produse. Se plăteau dijme şi bisericii catolice; nu cunoaştem însă quantumul lor. Intr'un document din 1301, privitor la Românii aşezaţi în « Villa Olachalis » de lângă Odorhei, se spune că ei nu vor da nimănui dijme afară de cele obişnuite, care se dau bisericii. Pe lângă dijme, ţăranii trebuiau să mai facă şi diferite *munci.* Ştim, de pildă, că cei din Villa Olachalis trebuiau să care lemne pentru cetatea regală dela Odorhei. Şerbii sau iobagii se puteau muta de pe moşia pe care stăteau, dacă *obţineau voia proprietarului şi dacă-şi plăteau darea.* Aşa se spune în actul din 1298 care poate fi considerat ca un fel de constituţie a Ungariei medievale. Prin condiţia cea dintâi — voia proprietarului — e adevărat că acest drept de strămutare devenea de cele mai multe ori iluzoriu. De aceea, mulţi ţărani *fugeau,* trecând uneori şi peste hotare, în Ţara Românească, în Moldova sau în Polonia. Cei cari izbuteau să părăsească — legal sau ilegal — moşia pe care stăteau, se duceau fie pe alte moşii, fie în *slobozii,* adică în sate care se formau atunci şi ai căror locuitori se bucurau câtva timp de scutire de dări sau de o reducere a lor. Cunoaştem o asemenea întemeiere de slobozie în anul 1292; documentul eliberat cu acest prilej precizează că proprietarul « va putea strânge Români şi-i va putea reţine pe cei strânşi ». Intr'un alt document din 1341, dat magistrului Nicolae, se spune că acesta sau urmaşii săi vor avea dreptul « de a strânge Români » în mai multe sate, proprietatea sa. Un alt caz întâlnim în 1293, pe vremea lui Andrei al III-lea; el scuteşte 60 de case de Români aşezaţi pe moşiile Fileşti şi Aiud, aparţinând capitolului din Alba, de quinquagesimă, de dijmă şi de orice altă dare regală. La fel se proceda şi în Ţara Românească şi în Moldova: cunoaştem numeroase cazuri de astfel de slobozii ai căror locuitori beneficiau de o scutire mai mult sau mai puţin îndelungată în ce priveşte dările cuvenite domniei.

In afară de cnezi şi voevozi şi de şerbi, documentele ungare mai arată însă în Ardeal şi *nobili* români. Nu ne referim la aceia despre cari constatăm că au fost *făcuţi* nobili, la un moment dat, pentru diferite merite militare sau de altă natură şi al căror număr a fost apreciabil. Ci la nobilii români despre care nu se poate preciza de când au această situaţie. Prima menţiune a acestui fel de nobili români este din 1291. In acest an, regele Andrei al III-lea convoacă

la Alba Iulia o adunare a tuturor nobililor sași, secui și români din Transilvania. Documentul latin sună astfel: « cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olahis in partibus Transsylvanis ». Prin urmare exista o întreagă categorie de nobili români pe care actul îi pune în aceeași linie cu nobilii sași și secui. Chiar dacă pasagiului latinesc i s'ar da o altă traducere, considerându-se cuvântul *nobilibus* ca substantiv, nu adjectiv, designând prin urmare el singur pe toți nobilii din Transilvania, — într'un atare caz am avea « cu toți nobilii, cu Sașii, cu Secuii și cu Românii — încă prezența « Olahilor » în acest document, alături de celelalte « națiuni » ale Ardealului dovedește situația lor juridică egală.

In 1399, Știbor, voevodul Transilvaniei, se adresează « către toți și către fiecare din nobili, atât Unguri *cât și Români*, castelani sau vice-castelani și mai cu seamă către castelanii din Hațeg și Huniedoara », cerându-le să nu facă greutăți negutătorilor din Sibiu. In 1439, Albert, regele Ungariei, confirmă lui Mihail sin Mihail din Ciorna și lui Blaș sin Stoian din același sat moșiile lor pentru a le stăpâni în același fel în care-și stăpâneau moșiile și ceilalți « *nobili români* » din Banat. In sfârșit, în Maramureș, găsim o mulțime de Români, proprietari de moșii, cu hotare « adevărate și vechi » (« veras et antiquas »). Astfel sunt Ștefan și Ioan, fiii lui Iuga, cărora li se face în 1353 o nouă delimitare a moșiei lor « capitale și principale » Cuhea; apoi Dragoș, fiul lui Gyula, și frații săi, ale căror moșii Giulești și Nireș se hotărnicesc din nou în 1355; în sfârșit, Stan, fiul lui Gureș, căruia regele Ludovic îi întărește în 1360 a treia parte din moșia Saraseu ce-i fusese dată de socru-său Stan sin Ivan cneazul din Saraseu.

Cum se explică prezența acestor nobili români în Ardeal, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea? Nu e exclus să ne aflăm în fața *descendenților* celor nobilitați pentru diferite servicii sau merite de către regii unguri, într'o epocă mai veche. Mai probabilă însă ni se pare următoarea explicație: In unele regiuni mai retrase, mai greu accesibile, de peste munți, cum sunt Maramureșul, Hațegul, Huniedoara și partea muntoasă a Banatului, stăpânirea ungurească n'a putut lua, din cauza rezistenții băștinașilor sau din alte împrejurări locale, caracterul de deposedare pe care l-a avut în celelalte regiuni ale Ardealului. Noii veniți au trebuit să recunoască prin urmare proprietățile vechilor stăpânitori ai țării. Urmașii acestor

stăpânitori sunt *nobilii români, proprietarii de moșii* pe care-i întâlnim în actele secolului al XIII-lea și al XIV-lea. Din nefericire, această nobilime românească nu s'a putut păstra ca atare în decursul vremurilor. Participând la vieața de stat, care era străină, *ungurească*, fiind câștigată apoi, în bună parte, pentru *catolicism*, ea s'a desnaționalizat, intrând în rândurile nobilimii maghiare. Făptura etnică a neamului nostru a fost păstrată așa dar în Ardeal nu de boieri, ci de cei *săraci și prigoniți*, de marea mulțime a țăranilor.

Influențe reciproce asupra limbii. Locuind ca popor alături de noi — Secuii chiar în mijlocul nostru — statul lor fiind apoi vecin cu formațiile noastre politice, e normal ca să fi existat influențe reciproce. Am împrumutat și noi dela Unguri și Ungurii dela noi.

In ce privește limba, noi am luat câteva sufixe și o serie întreagă de cuvinte. Sufixele sunt: 1. *-șag* care redă maghiarul *-sag* în cuvinte ca furtișag, vălmășag, birșag (sau bișag). 2. Sufixul *-șug* corespunzând maghiarului -seg în cuvinte precum prieteșug, meșteșug, beteșug, vicleșug. 3. Sufixul adjectival *-eș* care redă pe maghiarul -es, în chipeș, cinsteș, gureș, oacheș, trupeș. 4. Sufixul verbal *-ăluire* din cuvinte ca prețăluire, chezășluire, răzăluire și care provin din forme maghiare precum szállasolni, számolni, pécsételni = sălășluire, sămăluire, pecetluire. 5. Sufixele *-aș* și *-uș* numai în așa zisele *nomina agentis* adică în substantivele arătând pe cel care îndeplinește un lucru, de pildă, lăcătuș.

Cuvintele împrumutate dela Unguri se găsesc, după cum e și firesc, numai în daco-română. Multe din ele sunt vechi și se întrebuințează pe tot teritoriul românesc. Astfel cităm: aldămaș, alean, bardă, belșug, beteag, chezaș, chin, fel, ferăstrău, gazdă, gingaș, haită, ham, heleșteu, hârdău, hoit, hotar, imaș, lăcat, meșter, neam, oraș, pildă, răvaș, sălaș, samă, sicriu, șir, șoim, tăgăduire, talpă, uliu, vamă, viclean, vileag.

In toponimie, găsim câteva numiri de ape, orașe și sate de origină maghiară. Astfel sunt de pildă râurile Trotuș, și pâraiele Vizăuț, Cuejd, Viza, orașul Bacău, târgurile Sascut (Fântâna Sasului), Hârlău, satele Chiojd, precum și cele din Ardeal terminate în -falău, (ungarul falva) ca de ex.: Icafalău, Țufalău, Tamașfalău, Bicfalău, etc.

Cum era și de așteptat, influența ungară este mai accentuată în Ardeal; o mare parte însă din cuvintele ungurești care au pătruns în graiul Românilor de aici sunt din epoca modernă.

După întemeierea Principatelor, găsim câteva denumiri în vieața de stat, împrumutate tot dela Unguri. *Pârcălab* vine din porkoláb, *aprod* din apród, iar *Banul* românesc de Severin a fost creat după modelul celui ungar.

Ungurii au luat în schimb și ei dela noi mai multe cuvinte, ca *ficsor*, *ficsúr* (din fecior), *sztronga* (din strungă), *berbécs* (din berbece), *fattyú*, *fattyo* cu înțelesul de copil din flori, bastard (din făt, fătu), *rippa* (din râpă), *csuta* (din ciut, ciută), în afară de o serie întreagă, intrate mai târziu, în epoca modernă.

In toponimia ungară pomenită în documentele secolelor XI—XV, numirile de origină românească sunt în număr apreciabil. In primul rând, trebue să notăm numele râurilor mai însemnate: *Maros* (Morisius în anul 1218; Morus în 1289; Moros în 1289; Maros în 1441) din românescul Moreș, Mureș. 2. *Szamos* (Szamos în 1114; Somysius în 1269) din Someș. 3. *Koros* (Crys în 1075; Cris în secolul al XII-lea; Keres în secolul al XIV-lea) din Criș. 4. *Olt* (Alt în 1211, Olth în 1233) din vechiu românescul Alt, azi Olt). In Săcuime găsim pârâul *Szék-aszó* adică în românește « pârâul sec », partea ultimă a numelui unguresc fiind chiar traducerea celei dintâi, adică a cuvântului românesc *sec*. Tot dela populația românoslavă au luat Ungurii unele nume de orașe și sate, ca de pildă: 1. *Brassó* (Brassu în anul 1271; Brassoviensis în 1295) din Brașov. 2. *Rozsnyó* (Rosnou în 1331; Rasnow în 1377) din Râjnov. 3. *Tapolcza* sau *Taplocza* din Toplița. 4. *Nagyszeben* (Cipiniensem în 1192—1196; Scibin în 1200; Zebeniensi în 1223) din vechiul românesc Sibiń (azi Sibiiu), etc.

In ce privește vieața de stat, trebue să observăm că cel mai mare dregător din Transilvania, poartă numele româno-slav de *voevod*. Ungurii și-au însușit deci numirea pe care au găsit-o la venirea lor în Ardeal.

In deosebi puternică a fost influența românească asupra Secuilor. Limba lor, portul, construcția casei precum și obiceiurile arată că relațiile cu populația băștinașă, românească, au fost din cele mai strânse.

BIBLIOGRAFIE

Ungurii: 1. EUG. CSUDAY, *Die Geschichte der Ungarn*, ed. 2, vol. I—II (Pressburg), 1900, 506 + 572 p. in 8⁰; R. ROSETTI, *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904—1905), p. 247—322; 3. AKOS VON TIMON, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. 2, Berlin, 1909, XVI + 835 p. in 8⁰; 4. N. IORGA, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I—II, București, 1915—1916, 414 + 404 p. in 16⁰; 5. N. IORGA, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1921), p. 193—223; 6. ȘT. METEȘ, *Contribuții nouă privitoare la Voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVIII-lea*, Cluj, 1922, 27 p. in 8⁰; 7. G. KISCH, *Zur Wortforschung. Erloschenes Slaventum in Siebenbürgen*, în *Korrespondenzblatt*, XLVII (1924), p. 1—9 și 25—41; 8. KONRAD SCHÜNEMANN, *Die « Römer » des anonymen Notars*, în *Ung. Jahrb.*, VI (1926), p. 448—457; 9. I. LUPAȘ, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice* de Același, București, 1928, p. 49—72; 10. D. ONCIUL, *Românii și Ungurii în trecut*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IX (1928—1929), p. 29—64; 11. L. TREML, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, I—II, în *Ung. Jahrb.*, VIII (1928), p. 25—51 și IX (1929), p. 274—317; 12. GUSTAV KISCH, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929, 297 p. in 8⁰; 13. A. MACARTNEY, *The Magyars in the ninth century*, Cambridge, 1930, 241 p. in 8⁰; 14. FERENC ECKHART, *A short history of the hungarian people*, London, 1931, 244 p. in 8⁰; 15. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX—XIV-lea pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, 683 p. in 8⁰ *(Studii Acad. Rom.*, XXI); 16. AL. DOBOȘI, *Datul oilor (quinquagesima ovium). Un capitol din istoria Românilor din Transilvania*, în *Studii Acad. Rom.*, XXVIII (1937), 97 p. in 8⁰.

Sașii: 17. *Fondarea cetății Brașov*, Brașov, 1922, 84 p. in 8⁰; 18. G. D. TEUTSCH, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, ed. 4, vol. I, Sibiiu, 1925, XIX + 611 p. in 8⁰; 19. OSKAR KISCH, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nösnergaues von der Zeit der Kolonisten-Einwanderung bis zur Gegenwart*, vol. I (1141—1699), [Bistrița, 1926], 143 p. in 8⁰.

Secuii: 20. N. IORGA, *Acte românești din Ardeal, privitoare în cea mai mare parte la legăturile Secuilor cu Moldova*, în *Bul. Com. Ist.*, II (1916), p. 179—272; 19. BALINT HOMAN, *Der Ursprung der Siebenbürger Szekler*, în *Ung. Jahrb.* II (1922), p. 9—36; 22. G. POPA-LISSEANU, *Secuii și secuizarea Românilor*, București, 1932, 63 p. in 8⁰.

V. și p. 188, nr. 65; p. 189, nr. 88.

NOI INVAZIUNI TURCEŞTI: PECENEGII ŞI CUMANII

« Pădurea Românilor şi a Pecenegilor » din Ardeal, dată spre folosinţă Saşilor în anul 1224.
(Diploma regelui Andrei al II-lea al Ungariei).

Pecenegii. Ungurii plecaseră din Atelcuz din cauza atacului *Pecenegilor*. Aceştia făceau parte din ramura apuseană a neamurilor de limbă turcă; erau înrudiţi prin urmare cu vechii Bulgari. In izvoarele bizantine, ei apar sub numele de *Paţinachi* (*Πατζινάκαι* şi *Πατζινακῖται*); împăratul Constantin Porfirogenetul dela care avem mai multe ştiri asupra lor, îi numeşte *Kangar*. In documentele latineşti din Ungaria li se spune *Bisseni* şi uneori *Bessi*.

Pecenegii vin în regiunile noastre pe la anul 890. Cronicarul bizantin Cedren îi descrie ca pe un neam « mare şi numeros » căruia nu i se poate opune nicio altă seminţie « scitică » (termenul scitic este aci un arhaism); ei « se împart în 13 triburi » şi locuesc « la miazănoapte de Dunăre, în locuri şese, dela Nipru până în Panonia », schimbându-şi mereu corturile. Că erau puternici, o ştim şi dela Constantin Porfirogenetul care sfătueşte pe fiul său să ţie pace cu Pecenegii, deoarece pe de o parte ei ar putea periclita stăpânirea bizantină în Chersonez, iar pe de alta sunt utili pentru a împiedeca pe Ruşi şi pe Unguri să năvălească în imperiu. Dela scriitorul persan Gardîzî (1049-1053) aflăm în sfârşit că « Pecenegii sunt bogaţi, au mulţi cai şi multe oi » şi, pe deasupra, şi « *multe vase de aur şi de argint* » (vezi fig. 104 şi 106).

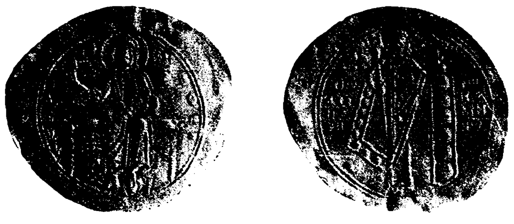
Dintre triburile pecenege trebuesc pomeniţi *Uzii*; aceştia erau, după spusa cronicarilor bizantini, « cei mai însemnaţi, şi din punctul

Fig. 104. — Cană de aur din tezaurul dela Sân-Nicolaul Mare în Banat. Călărețul barbar înzăuat ține de păr un rob; capul tăiat al unui dușman e legat de oblâncul șelei. Tezaurul, după toate propabilitățile, e de origină pecenegă şi anume din anii 900—920 (Muzeul din Budapesta).

de vedere al nobleţei neamului şi din acela al numărului ». Un alt trib erau *Berindeii*, dela care ne-a rămas, probabil, numele de persoană Berindei.

Fiind păstori şi crescători de vite, Pecenegii, ca şi înaintaşii lor, Hunii, Avarii şi Ungurii, preferau câmpiile întinse unde turmele puteau găsi mai uşor hrana necesară. Au locuit deci prin Bugeac, în Bărăgan — numele e vechiu turcesc — prin părţile Teleormanului şi ale Burnazului. Ii întâlnim totuşi şi în Ardeal, unde în 1224 privilegiul dat Saşilor aminteşte în partea de miazăzi « pădurea Românilor şi a Pecenegilor » (Sylva Blacorum et Bissenorum). Ceea ce înseamnă că erau acolo de o bună bucată de vreme. Când anume s'au aşezat ei dincolo de munţi, nu se poate preciza; unii istorici cred că aceasta s'a întâmplat târziu, în urma înfrângerilor pe care le-au suferit dela Bizantini, aşadar pe la începutul veacului al XII-lea. Mai probabil pare însă ca ei să fi fost în Ardeal încă dinainte de anul 1000. In 1013 aflăm că ducele « scitic » adică peceneg Tselgu « a trecut strâmtorile munţilor care stau deasupra Dunării », cu o armată de aproape 80.000 de oameni şi a atacat cetatea Chariopolis. De unde rezultă că Pecenegii veneau dela nord de Carpaţii munteni, aşa dar din Transilvania. Pe de altă parte, notarul anonim al regelui Bela ne spune că regele ungar Ştefan cel Sfânt ar fi luptat cu Pecenegii în Ardeal, ne indică, prin urmare, aceeaşi epocă.

I

II

Fig. 105. — Monete bizantine de aur, dela Alexie Comnenul (I) şi dela Manuil Comnenul (II), găsite la noi în ţară.

In anul 993, profitând de slăbiciunea statului bulgar, ei năvălesc în Peninsula Balcanică şi ajung, prădând şi pustiind, până

în Atica. Nu se aşează însă în chip statornic la sud de Dunăre decât mai târziu, în a doua jumătate a veacului al XI-lea. Prin anii 1036—1038, ei suferă o mare înfrângere în sudul Rusiei, fiind bătuţi cumplit de voevodul dela Kiew, Jaroslav. Puţină vreme după aceea, pe la 1055, *Cumanii* îi silesc să părăsească ţinuturile dela răsărit şi dela apus de Nipru şi să treacă peste Dunăre. Aci, ei dau mult de lucru împăratului Alexie Comnenul (vezi fig. 105) care a trebuit ani de-a-rândul să poarte războiu cu dânşii, până când i-a înfrânt, cu ajutorul Cumanilor, lângă oraşul Ainos, la gura râului Maritza. Pe o parte din ei i-a colonizat apoi în regiunea Moglenei; restul însă a continuat prădăciunile. Abia în anul 1123 împăratul Ioan Comnenul le dă lovitura decisivă, sdrobindu-i într'o luptă care a şi păstrat, în cronicile bizantine, numele de « sfârşitul Pecenegilor ». Scriitoarea Ana Comnena ne spune că au pierit atunci nu numai luptătorii, dar şi femeile şi copiii lor. A fost un măcel cumplit.

Intr'adevăr, după această luptă, ei dispar ca factor politic. Rămăşiţele lor sunt aşezate într'un ţinut din partea de apus a Peninsulei Balcanice. O bună parte se stabiliseră de mai înainte în câmpia Panoniei, jucând un rol militar apreciabil în primele secole ale statului maghiar. Pecenegii au dat chiar şi un rege acestui stat, pe Samuel-Aba, între 1041—1044.

Cumanii. Inceputuri de creştinare. Din moravurile lor. Locul Pecenegilor l-a luat neamul înrudit al *Cumanilor* care vorbeau de altfel « aceeaşi limbă ». Ruşii le spuneau *Polovţi,* iar Ungurii *Kun* şi *Palocz*; în textele latineşti apar sub numele de *Cumani* sau *Comani*; ei înşişi se numeau *Kipčak* (citeşte: Kipciak, după numele stepei de unde veneau (azi cunoscută ca stepa kirghiză, în Turkestan).

Cumanii apar în ţinuturile noastre pe la jumătatea secolului al XI-lea (mai precis în anul 1057), când bat pe Pecenegi şi le ocupă aşezările. Stăpânirea lor durează până la năvălirea Tătarilor (1241), aşa dar timp de aproape două sute de ani. In 1114, Cumanii trec Dunărea ca să prade în imperiul bizantin (statul bulgar fusese distrus cu aproape un secol mai înainte). Auzind de năvala lor, împăratul Alexie Comnenul vine în grabă cu armata la Vidin ca să-i oprească. Cumanii însă n'au aşteptat sosirea lui, ci au trecut Dunărea îndărăt. Au fost urmăriţi totuşi pe malul stâng de un

corp de oaste bizantină timp de trei zile şi trei nopţi, până la un râu (probabil Oltul) pe care Cumanii l-au trecut cu plutele.

Când au năvălit Tătarii, domnea peste Cumani regele *Cuthen*. Acesta s'a împotrivit câtăva vreme, ba a şi repurtat două victorii; a treia oară însă, fiind atacat pe neaşteptate, el trebui să fugă şi

Fig. 106. — Vas de aur din tezaurul peceneg dela Sân-Nicolaul Mare (Timiş-Torontal). Circa 900—920 după Christos (Muzeul din Budapesta).

ceru adăpost regelui Bela al IV-lea al Ungariei. Acesta îl primi şi dădu « nobililor şi rusticilor » Cumani care veniseră cu « o nesfârşită mulţime de cai » loc de aşezare în câmpia Tisei şi a Dunării, adică în pustă. N'au stat însă multă vreme aci, deoarece Ungurii, bătuţi şi ei cumplit de Tătari, îi acuză că s'ar fi înţeles cu năvălitorii şi ucid pe Cuthen. Atunci Cumanii se răscoală, se unesc într'adevăr acum cu Tătarii şi foarte mulţi trec peste Dunăre în Bulgaria. O parte au rămas însă şi mai departe în pustă unde până în veacul

al XVIII-lea mai erau încă urmaşi de ai lor, vorbind limba părintească.

Cunoaştem această limbă: ni s'a păstrat un manuscris din anul 1301 cuprinzând, în afară de o serie de texte cumane (un fragment din evanghelie, cele 10 porunci, crezul, cele 7 păcate capitale, etc), şi un dicţionar cumano-latino-persan, cu aproape trei mii de cuvinte. Mulţumită acestui manuscris, s'a văzut că limba cumană este deaproape înrudită cu limba turcă având totuşi şi un număr apreciabil de cuvinte persane.

Cumanii începuseră să se creştineze şi dacă nu s'ar fi întâmplat năvălirea Tătarilor, este probabil că întreg poporul ar fi îmbrăţişat noua credinţă. Cunoaştem numele unui han de al lor, Basti, care în 1227 trece la creştinism. O altă căpetenie, Bortz, primise botezul împreună cu toţi supuşii lui. Archiepiscopul de Strigoniu numise şi un episcop al Cumanilor, pe Teodoric. In 1228, Papa Grigore al IX-lea trimite o scrisoare călugărilor predicatori din Ungaria prin care-i informează de această numire şi le cere să conlucreze cu zisul episcop în vederea convertirii Cumanilor la creştinism. Fiul regelui Andrei al II-lea, deci viitorul rege al Ungariei, Bela al IV-lea, se interesa personal şi sprijinea această acţiune. De aceea Papa Grigore îl şi felicită şi-l îndeamnă să persevereze pe această cale. Tot Papa mai dă şi un act, în 1229, prin care autoriză să se ierte păcatele acelor care vor merge în Cumania să construiască biserici şi edificii, deoarece « neamul rătăcitor şi nestatornic al Cumanilor n'a avut până acum locuinţe stabile, dar acum doreşte să întemeieze oraşe şi sate în care să se aşeze şi să ridice biserici ». Afirmarea este însă cel puţin în parte exagerată, deoarece era imposibil ca acest neam care se afla în ţinuturile noastre de mai bine de o sută şaptezeci de ani să nu-şi fi avut şi unele aşezări. Că ieşiseră din stadiul iniţial de primitivitate rezultă şi din căsătoriile care se fac între doi nobili cavaleri ai armatei cruciaţilor care mergeau în 1239 să ajute pe Baudouin de Courtenay, împăratul latin de Constantinopol, şi fiicele căpeteniei cumane Soronius. Mai mult chiar: comandantul însuşi al armatei cruciate, Nariot de Toucy, ia de soţie pe fiica regelui Ionas al Cumanilor. Cu nişte barbari nomazi nu s'ar fi înrudit reprezentanţii cei mai de seamă ai nobilimii feudale franceze. Să nu uităm de altfel că aceşti Cumani au dat *o dinastie* Bulgarilor (a Terterizilor) şi o *regină*

Ungurilor, pe Elisabeta, soţia lui Ştefan al V-lea (1270-1272) şi mama viitorului rege al Ungariei, Ladislau Cumanul (1272-1290).

Creştinismul incipient al acestui neam nu-l împiedică însă să păstreze şi unele străvechi şi crude obiceiuri, a căror urmă o găsim de altfel şi la Sciţii iranieni. Este vorba anume de felul cum se înmormântau căpeteniile. Pe când se afla la Cumani, Nariot de Toucy a asistat la o asemenea înmormântare; impresionat, a povestit-o apoi, mai târziu, în cursul unei expediţii cruciate la locurile sfinte, nobililor francezi. Intre aceştia se afla şi celebrul cronicar Joinville care şi-a însemnat-o, şi dela care o reproducem şi noi: « Ne-a mai povestit acest senior — spune Joinville — o mare minunăţie întâmplată pe timpul când se afla el în armata Cumanilor. Un bogat cavaler de ai lor fiind mort, ei săpară o groapă mare în care l-au aşezat cu multă pompă şi scump îmbrăcat, pe un scaun, şi au pus împreună cu el, de vii, pe cel mai bun cal ce avea şi pe cel mai bun ostaş al său. Inainte de a se băga acest ostaş în groapă... fiind faţă regele Cumanilor şi alţi seniori puternici, aceştia şi-au luat rămas bun dela el, punându-i în chimir mulţime de bani de aur şi de argint şi zicându-i fiecare: când voiu veni eu în ceea lume, îmi vei întoarce ceea ce-ţi împrumut. Iar el răspundea: aşa voiu face negreşit. Marele rege al Cumanilor i-a dat apoi nişte scrisori adresate predecesorului său, fostului rege, unde atestă că (zisul ostaş) trăise foarte bine şi că-i slujise tot aşa, pentru care ruga să-l răsplătească. Apoi ostaşul a fost băgat în groapă de viu împreună cu stăpânul său şi cu calul, groapa s'a astupat cu scânduri bine ţintuite şi toată oastea s'a apucat să arunce deasupra-i pământ şi pietre, astfel că, înainte de a se înopta, în memoria celor îngropaţi, s'a înălţat deasupra lor o mare movilă ».

Ştim în mod sigur că au existat legături între Români şi Cumani. Când se revoltă Petru şi Asan, în 1185, împotriva Bizantinilor şi sunt bătuţi la început de aceştia, ei se retrag peste Dunăre, la Cumani, şi vin de aci cu ajutor armat. Soţia lui Ioniţă, « regele Românilor şi al Bulgarilor », era de asemenea o Cumană. Ştim apoi — ne-o spune Ana Comnena — că în expediţiile lor de pradă în Peninsula Balcanică, năvălitorii Cumani erau călăuziţi în trecătorile Balcanilor de Românii care locuiau acolo.

Influenţa Pecenegilor şi Cumanilor asupra poporului nostru. Pecenegii şi Cumanii au stat în ţinuturile noastre *mai bine de trei*

sute de ani. E firesc deci să fi rămas urme dela dânșii în toponimia și în limba noastră. O parte din cuvintele care se socotesc de obiceiu turcești, dela Turcii osmanlâi, se poate foarte bine să vie dela Turcii ceștilalți mai vechi. In această categorie credem că intră cuvintele în legătură cu vieața păstorească și rurală în genere, ca de pildă *cioban*, *cătun*, *corhană*, *vătaf* precum și cuvintele *dușman*, *beci*, *toiu*, *buzdugan*, poate și *mire*. Cercetările în această direcție sunt abia la început, așa încât numărul lor va spori probabil. Nu e exclus de asemenea ca unele cuvinte considerate până acum drept unguresti să aibă în realitate aceeași origine.

In toponimie ne-au rămas câteva urme evidente. Astfel sunt, în ce privește pe Pecenegi, pârâul și satul *Peceneaga* în județul Tulcea, pădurea *Peceneaga* în județul Brăila, muntele *Picineagul* din Muscel, apoi *Peceneaga*, afluent al Buzăului, *Pecenișca* sau *Pecenicica* în Caraș, *Pișineaga* în Hațeg. In județul Făgăraș găsim *Beșinbav* sau *Beșimbav*, iar lângă Sibiiu *Dealul Beșinoului*, forme care se explică prin numele unguresc Bessenyo dat Pecenegilor. Un sat *Beșinău* se întâlnește în județul Alba; un altul, cu același nume, în Târnava-Mică. In județul Năsăud găsim satul *Beseneu*; Sașii îi spun Hedndref, adică Heidendorf deci « satul păgânilor » dovadă că, la venirea lor, Pecenegii așezați aci nu se asimilaseră și rămăseseră încă păgâni. In Timiș-Torontal e satul *Beșenova-veche*.

Dela Cumani s'a păstrat numele satului *Comani* din fața Vidinului; într'un document din 1385, dela Dan voevod, i se spune satul « *Vadul Cumanilor* » (**село коумански брод**). Pe Olt, în județul Olt, plasa Șerbănești, găsim un alt sat *Comanii*; se poate ca și pe aici să fi fost vreun vad al lor. Satele Comana (unul în județul Vlașca, altul în Buzău), precum și locurile numite Coman sau Comanul (în județele Hunedoara, la hotar cu Alba, în Bacău, Neamțu și Vâlcea) nu indică însă numai decât prezența Cumanilor; ele-și pot trage numele și dela Români sau Romănce care se chemau astfel. In schimb însă *Valea Comancei* din Teleorman și *Comanca* din județele Romanați, Vâlcea și Argeș arată prezența pe vremuri în acele locuri a unei femei de Cuman. Cercetările mai nouă cred că tot Cumanilor și Pecenegilor li s'ar datora și numirile de râuri și locuri terminate în *-ui* precum *Vaslui*, *Covurlui*, *Călmățui*, *Dăsnățui*, *Bahlui*, *Tăslui*, *Derehlui*, *Geamărtălui*, etc., ba chiar și numele orașelor *Bârlad*, *Tecuci*, *Galați* și al satului *Berheciu*. Se poate

să fie aşa; pentru prima categorie de topice, acelea terminate în *-ui*, pare chiar foarte probabil. Certitudine n'avem însă decât pentru *Teleorman* care în limba cumană înseamnă «pădure mare» sau «pădure nebună» (în înţelesul de *deasă*; compară cu turcescul Deliorman având acelaşi înţeles) şi pentru *Caracal*, dela Cara-cale: cetate neagră. De asemenea credem că şi *Bărăganul* — un topic *Baragan* în Crimeia şi un altul în Pamir — *Burnazul*, *Caraimanul*, *Cătlăbuga* poartă tot nume cumane sau pecenege (limba era aceeaşi la ambele popoare!).

In ce priveşte numele de persoane, s'a afirmat că ar fi de origine pecenegă sau cumană, cele terminate în *-abă*, ca, de pildă, *Toxabă* (boier muntean în timpul lui Alexandru Aldea: documentul din 17 Noemvrie 1431), *Talabă*, *Tâncabă* (de unde vine numele satului Tâncăbeşti), *Carabă* şi însuşi *Basarabă*, numele întemeietorului Ţării Româneşti, care ar însemna în veche turcă: «părinte cuceritor» sau «părinte stăpânitor». Dacă explicarea originii este justă — ceea ce pare probabil — atunci putem adăoga la numele de persoană de mai sus şi următoare numiri topice: *Talaba*, în judeţul Fălciu şi *Turtaba* în judeţul Mehedinţi.

Faptul că întemeietorul Ţării Româneşti ar purta un nume *cuman* n'ar avea nimic extraordinar. In acest domeniu, al numelor de persoane, constatăm în toate timpurile şi în toate ţările influenţe străine foarte puternice. *Relaţiile cu stăpânitorii* (şi doar Pecenegii şi Cumanii au stat la noi, după cum am spus, peste trei sute de ani), *moda*, care n'a lipsit nici atunci, pot foarte bine explica alegerea unui asemenea nume străin. Ceea ce nu scade întru nimic românismul lui Basarabă, nici însemnătatea faptelor lui.

BIBLIOGRAFIE

Pecenegii şi Cumanii: 1. B. P. HASDEU, *Originile Craiovei*, Bucureşti, 1878, 63 p. in 8°; 2. GÉZA KUUN, *Codex Cumanicus*, Budapest, 1880, CXXXIV+395 p. in 8°; 3. GH. POPESCU-CIOCĂNEL, *Influenţa orientală în toponimia românească*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XXXI (1910), p. 21—41; 4. P. PELLIOT, *A propos de Comans*, în *Journal Asiatique*, t. XV (1920), p. 125—185; 5. G. WEIGAND, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX Jahresb.*, Leipzig, 1921, p. 70—103; 6. J. NÉMETH, *Zur Kenntnis der Petschenegen*, în *Körösi Csoma Archivum*, Budapest, I (1922), p. 219—225; 7. NIC. GRĂMADĂ, *Ozolimna. Aşezarea Ozolimnei — Originea numelui*, în *Codrul Cosminului*, II—III (1925—1926), p. 83—97; 8. A. BRUCE BOSWELL, *The*

Kipchak Turks, în *The Slavonic Review*, VI (1927), p. 68—85; 9. N. IORGA, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 97—103; 10. G. WEIGAND, *Die Namen der rumänischen Județe im Altreich*, în *Balkan-archiv*, IV (1928), p. 168—177; 11. J. NÉMETH, *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 27—34; 12. O. DENSUSIANU, *Originea Basarabilor*, în *Grai și Suflet*, IV (1930), p. 147—149; 13. DR. IOAN FERENȚ, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, [1931], 152 p. in 8°; 14. J. NÉMETH, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Mit zwei Anhängen: I. Die Sprache der Petschenegen und Komanen. II. Die ungarische Kerbschrift*, Budapest-Leipzig, 1932, 85 p. in 4° și 6 planșe (*Bibliotheca Orientalis Hungarica*, II); 15. Д. А. РАСОВСКІЙ. Печенѣги, Торки и Берендѣи на Руси и въ Угріи, Praha, 1933, 66 p. in 4° (Extras din *Seminarium Kondakovianum*, VI, 1933); 16. T. HOTNOG, *Câteva numiri topice românești de origine cumană*, Iași [1934], 10 p. in 8° (Extras din *Anuarul Liceului Național*, 1932—1933); 17. LÁSZLÓ RÁSONYI, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas*, în *Archivum*, I (1935), p. 221—53.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ

> *« Prea scumpul fiu al nostru întru Hristos, Ioniță, ilustrul rege al Bulgarilor și Românilor ».*
> (Scrisoarea din 1204 a Pape Inocențiu al III-lea).

Primele știri istorice. Ar fi o greșeală să-și închipuie cineva că Românii au fost întotdeauna numai în ținuturile în care trăiesc astăzi, adică în statul național și pe lângă hotarele lui, în sudul Peninsulei Balcanice (Tesalia, Macedonia, Albania) și în vestul ei (Istria). In cursul Evului Mediu, neamul nostru a ocupat o suprafață mult mai întinsă. Grupe mai mari sau mai mici de Români se găseau în *întreaga Peninsulă Balcanică*, dela Marea Egee până la Dunăre și dela țărmul Mării Negre până la acela al Adriaticei. Cele mai multe însă din aceste grupe nu s'au putut menține și au dispărut: pe de o parte, fiindcă erau în minoritate numerică prea accentuată față de populația slavă înconjurătoare, pe de altă parte fiindcă n'au izbutit nicăieri să formeze un *stat*. Acela al lui Petru și Asan, deși întemeiat de cei doi frați români, cu sprijinul numeroasei populații « valahe » din Balcani și având la început un caracter mixt romåno-bulgar (vezi mai jos, p. 315 și urm.), s'a transformat în scurtă vreme în stat exclusiv bulgar, așa încât nouă, până la urmă, nu ne-a folosit cu nimic. Să vedem care a fost soarta populației românești din Peninsula Balcanică, ce știri ne dau izvoarele istorice despre ea?

In momentul când au început marile năvăliri ale Slavilor peste Dunăre, adică la începutul veacului al VI-lea, exista în răsăritul Europei, din Ardeal până în Macedonia și dela Marea Neagră la cea Adriatică o foarte puternică populație romanică; cea din Dacia era în legătură nemijlocită cu cea din Peninsula Balcanică. In

special era bine romanizată partea dinspre apus şi miazănoapte a peninsulei, aşa dar tocmai partea care se învecina sau era mai aproape de ţinuturile noastre. Aşezarea Slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populaţiei romanice din răsăritul Europei. In afară de faptul că a împuţinat-o, prin uciderile adeseori în masă care însoţeau repetatele lor expediţiuni, dar, cu timpul, a şi dislocat-o, a împărţit-o în *două mari grupe*: una în spre miazănoapte, cuprinzând pe Daco-Români, cealaltă spre miazăzi, cuprinzând pe Macedo-Români. Din grupa Daco-Românilor s'a despărţit apoi o parte, aceia din spre vest, ai căror urmaşi sunt Istro-Românii de astăzi. Iar din grupa Macedo-Românilor s'au despărţit Megleno-Românii. In afară de cele două mari grupe, din spre miazănoapte şi miazăzi, au rămas şi altele mai puţin însemnate şi numeroase, dar care şi-au continuat existenţa până spre sfârşitul Evului Mediu, contopindu-se apoi cu populaţia slavă înconjurătoare. *La sud de Dunăre procesul etnic s'a desfăşurat în defavoarea noastră, invers de cum s'a întâmplat la nord.* Şi ce a mai rămas din neamul nostru, Macedo-Românii şi Istro-Românii, dacă vor continua să locuiască tot acolo, vor dispărea cu siguranţă. Mai întâi Istro-Românii care-s mai puţini şi asupra cărora influenţa Croaţilor este foarte accentuată, apoi Macedo-Românii şi Megleno-Românii care se vor slaviza sau greciza. *Singura scăpare e să-i colonizăm înlăuntrul hotarelor statului nostru.* Am putea, mulţămită lor, să schimbăm aspectul etnic al multor oraşe şi târguri româneşti şi al unor regiuni de graniţă, cu deosebire ameninţate sub raportul demografic.

Prima menţiune sigură despre Românii din Balcani datează din anul 976 şi se datoreşte cronicarului bizantin Cedren. Acesta ne spune că la data amintită, David, unul din fraţii ţarului bulgar Samuil, a fost ucis, între Castoria şi Prespa, la locul numit « Stejarii frumoşi » de nişte « *Vlahi chervanagii* » (*παρά τινων Βλάχων ὁδιτῶν*). După un izvor bulgăresc, David n'ar fi pierit de moarte silnică; el ar fi domnit între anii 977—979 şi, pe la 980, cedând scaunul fratelui său Samuil, s'ar fi călugărit. Oricare ar fi adevărul, rămâne precisă pomenirea « Vlahilor » şi aceasta ne interesează în primul rând. A doua oară sunt amintiţi Românii în anul 980: un cronicar anonim bizantin arată că la această dată împăratul Vasile al II-lea, numit mai târziu şi Bulgaroctonul, a dat lui *Niculiţă* (*Νικουλιτζᾶς*) stăpânirea peste « Vlahii din Elada ». Prin « Elada » se înţelegea

în secolul al X-lea « tema » sau împărţirea administrativă cuprinzând Grecia de miazănoapte, cu Tesalia şi Eubeea, dar fără Etolia şi Acarnania. După nume, şi cel care avea cârmuirea Vlahilor din Elada, Niculiţă, pare a fi fost tot Român. Ştim apoi că în timpul luptelor dintre Bizantini şi ţarul bulgar Samuil, acesta a pus să se întărească în munţii Macedoniei trecătoarea dintre Cleidon şi *Câmpulung (Κιμβολόγγου)*. Ultima denumire arată însă prezenţa în aceste regiuni a populaţiei româneşti (compară cu Câmpulungul muntean şi cel moldovean!). După desfiinţarea statului bulgar şi anume în anul 1020, împăratul bizantin Vasile al II-lea dă un edict prin care hotărăşte ca « Vlahii din întreaga Bulgarie » să fie, în ce priveşte cele bisericeşti, sub ascultarea arhiepiscopului de Ohrida. Mai târziu, vom găsi în dieceza de Ohrida chiar un episcopat al Vlahilor. O altă menţiune dela începutul veacului al XI-lea şi care ne arată pe Români făcând parte din armata bizantină o datorăm analelor dela Bari. Ele ne spun că în anul 1027 — după unii cercetători faptul s'ar fi petrecut în 1025 — împăratul bizantin a venit în Italia cu o mare armată în rândurile căreia erau, între alţii, şi « *Bulgari şi Valahi* ».

In ce priveşte *regiunile* pe care le locuiau Românii din Peninsula Balcanică, iată rezultatele la care au ajuns până acum cercetările istorice.

Regiunile româneşti din Peninsula Balcanică. Un grup compact de Români locuiau *munţii Pindului* şi ţinuturile de prin prejur. Din cauza numărului lor însemnat, ei dăduseră chiar acestor regiuni numele de Vlahia. Erau aci de fapt *trei* Vlahii: *Vlahia mare*, (pe greceşte *Μεγάλη Βλαχία*) în Tesalia, *Vlahia mică (Μικρὰ Βλαχία)* în Etolia şi Acarnania şi *Vlahia de sus (Ανώβλαχα)* în Epir. Câte şi trele sunt pomenite în izvoarele bizantine.

Macedonia propriu zisă şi în special partea dela apus de râul Vardar, cu ţinutul Moglenei numit şi Karadžova şi cu localităţile: Bitolia, Ochrida, Verria, *Vlachoklisura*, Moscopole, era plin de populaţie « vlahă ». Aci ea s'a şi păstrat până în zilele noastre.

La începutul veacului al XII-lea, la 1105, găsim « Vlahi » şi în Peninsula Calcidică, în apropierea muntelui Athos.

In partea de apus a Traciei, pe lângă fluviul Maritza, locuia o altă grupă de Români. Ana Comnena ne spune că tatăl său, împăratul Alexie Comnenul, purtând războiu cu Pecenegii în anul 1090,

a dat poruncă unui general să înroleze în armata bizantină soldaţi dintre *Vlahii care locuiau prin părţile râului Maritza.*

In munţii Haemus, adică Balcanii de astăzi era iarăşi un număr însemnat de Români. Ei se întindeau pe ambele versanturi şi în spre nord ajungeau sub formă de *insule* etnice până la Dunăre, făcând astfel legătura cu cei din Dacia. Prima menţiune despre aceşti Români din Haemus o găsim în opera Anei Comnena, cu prilejul năvălirii Cumanilor în imperiul bizantin, în anul 1094. Ea ne spune anume că *Valahii au condus pe năvălitori prin defileurile muntelui Haemus*, ceea ce dovedeşte că erau localnici, cunoscători ai drumurilor şi potecilor. Trecerea Cumanilor peste Dunăre fusese anunţată împăratului, lângă Anchialos, *de un fruntaş al Vlahilor anume Pudilă.* In altă parte a operei sale, descriind muntele Haemus, Ana Comnena afirmă că pe ambele versanturi trăiesc multe şi foarte bogate neamuri: pe cel dinspre miazănoapte Daci şi Traci, pe cel dinspre miazăzi, aceeaşi Traci şi Macedoneni. In acest pasaj, scriitoarea bizantină înţelege prin Daci pe Români. De fapt, ei locuiau şi versantul sudic aşa cum ne arată toponimia. Până în ziua de astăzi s'au păstrat o sumă de numiri de localităţi care arată că odinioară a locuit aci o populaţie românească. Astfel, în ţinutul din jurul Sofiei, deci pe versantul sudic, în locurile unde odinioară era Dacia Mediterranea, găsim numirile *Vlasi*, *Vlahinia*, *Vlaşco bărdo*, apoi *Gurguliat*, *Banişor*, *Cârnul*, *Cercel*, *Cercilat*, *Păsărel*, *Vacarel*, etc. In regiunea Küstendil, aşa dar tot la sud de Balcani găsim numirile: *Cărnol*, *Creţul*, iar la Teteven, pe versantul nordic, *Picior*, *Muşat*, *Iarba(ta)*. Tot la nord de Balcani mai întâlnim următoarele numiri de origine românească: *Bucur*, munte lângă Orhania, *Bucurovo*, lângă Sevlievo, în districtul Târnovo, *Rugulet* în aceeaşi regiune; *Strâmţi*, lângă Dreanovo, districtul Târnovo. Anticipând, vom adăuga şi faptul că în această regiune a Târnovei îşi aveau reşedinţa cei doi fraţi români, Petru şi Asan, conducătorii mişcării din 1185. Ei stăpâneau — după afirmaţia istoricului bulgar Zlatarski — cetăţile Ţareviţ şi Trapeziţa pe râul Iantra, aşa dar la nord de Balcani. Prezenţa unei însemnate populaţii româneşti în muntele Haemus şi în Moesia nu are de altfel nimic surprinzător. Se ştie doar că această regiune a fost una din cele mai puternic romanizate ale Peninsulei. O dovadă o constituie

și numele principalelor cursuri de apă de pe versantul nordic al Balcanilor și ale câtorva orașe mai însemnate care poartă și astăzi, după un mileniu și jumătate, vechile nume latine. Timoc vine din Timacus, Lom din Almus, Cibrița din Cebrus, Ogost din Augustus, Isker din Oescus, Vid din Utus, Osma din Asimus, Iantra din Iatrus. Numele orașului Vidin (Bъdin) vine din Bononia, acela a Florentin-ului din Florentina, al Arčar-ului din Ratiaria, al Niküpului din Nicopolis, etc.

Date fiind cele spuse mai sus, nu va surprinde prezența Românilor în Evul Mediu nici în regiunea *Nișului* de astăzi, în locurile unde odinioară se întindea marea pădure a Bulgariei. Cronica atribuită lui Ansbertus, povestind trecerea armatei cruciaților prin această pădure (anul 1190), amintește necontenitele atacuri și hărțueli ale Grecilor, Bulgarilor, Sârbilor și ale « *Valahilor pe jumătate barbari* ». Ele au avut loc atât *înainte* de a ajunge la Niș cât și *după* plecarea din această localitate.

La apus de râul Morava, pe teritoriul vechii Serbii, găsim următoarele numiri topice: *Vlașca* (sat), *Vlašić planina* (șir de munți), *Blaci* (sat) și *Zavlaka* (sat), care arată toate prezența strămoșilor noștri în aceste regiuni. La răsărit de Morava și spre miazăzi de Pojarevac e satul *Vlaškidol*. Tot la răsărit de Morava, dar în regiunea de graniță dintre Serbia și Bulgaria, în dreptul Sofiei, găsim satul *Vlasina* și un pârâu cu același nume, care udă și târgul *Vlasotince*.

Pe teritoriul fostului stat al Muntenegrului există doi munți *Durmitor* și *Visitor*, al căror nume a fost dat de păstorii vlahi, cari veneau aci cu turmele lor. Prezența unei vechi populații românești la hotarul dintre Muntenegru și Herțegovina rezultă și din numele muntelui *Vlasulja*, situat spre nord-vest de Durmitor. Tot de origină vlahă e și denumirea topică *Pirlitor* din același ținut.

Mai departe spre apus, în Bosnia și Herțegovina, întâlnim munții *Vlašić Planina* între Banjaluka și Serajevo, cu vârful *Vlašca Gromila*, apoi numirile topice *Vlahovița* (sat), *Vlasenița* (târg), *Stupari* și *Câmpul Vlahilor*. Probabil, aci în Bosnia au locuit așa zișii *Vlahi regali* cari pricinuiau mari supărări coloniilor venețiene de pe coasta Dalmației. Documentele mai amintesc în această regiune și pe *Vlasi Mirilovici* numiți astfel după un conducător sau celnic al lor și pe *Vlasi Baniani*, dela orașul Banjaluka.

In Dalmaţia, lângă Sebenico, găsim lacurile *Zablachie*. In Slavonia, spre apus de oraşul, odinioară vestit, Sirmium, erau în Evul Mediu un număr însemnat de Vlahi care făcuseră ca ţinutul de aici să fie cunoscut sub numele de *Vlahia Mică*. Aşezarea lor mai însemnată era *Kralieva* sau *Kraiova Velica*: iată prin urmare o nouă Craiovă românească. Un număr însemnat de sate din acest ţinut poartă şi azi nume româneşti ca *Sintilia*, *Batrina*, *Vrăbie*, *Medinţi*, *Schela*, *Drăgăneşti*, etc.

In Croaţia, în Stiria şi în Istria trăiau de asemenea un număr însemnat de Vlahi. Cei din Croaţia aveau o *ţară vlahă* a lor (strane vlaske) şi un cneaz vlah. Ei erau numiţi în actele latineşti *Vlachii regni Croatiae*; Croaţii le mai spuneau şi *Dobri Vlasi* adică Vlahii cei buni. Găsim aci localităţile *villa Celničani* al cărei nume vine dela *celnic*, şi *Valachorum villa Martinenci* adică *satul Martinenci al Românilor*. Printre numele de persoane pomenite în documente sunt unele cu caracter hotărît românesc. Aşa, de pildă, Micula Mohor, Miculu Dnuşcovici, Mogoş, Tomşa, etc. In Stiria găsim cete militare de Vlahi cu un voevod al lor anume Tomeş, spre sfârşitul veacului al XVI-lea; între râurile Traa şi Sava existau încă în 1607 cnezi valahi. Şi mai târziu, în 1630, sunt amintiţi Valahii cari locuiesc la graniţa vindică, în Stiria « *cu căpeteniile lor*, *voievozi şi chinezi* ».

Românii din partea de apus a Peninsulei Balcanice, întinzându-se între coasta dalmată (Cattaro — Peninsula Istria), Drava şi Morava au purtat în cursul Evului Mediu şi denumirea de *Maurovlahi* sau *Morlachi*. Acest nume a fost explicat în mai multe feluri; unii istorici şi filologi, pornind dela prima formă Maurovlahi, l-au tradus prin *Vlahii negri* numiţi astfel din cauza îmbrăcăminţii lor. Alţii cred că Morlachii sunt Vlahii dela Mare. O a treia părere îi pune în legătură cu numirea turcă Kara Vlah, Kara Iflak — însemnând tot Vlahii negri — dată Daco-Românilor. Prima explicaţie referindu-se la coloarea îmbrăcămintei, pare să fie cea adevărată.

Românii din Peninsula Balcanică — şi Morlachii şi cei din Pind şi cei din Haemus — au avut ca o ocupaţie principală *păstoritul*. Se poate spune că el a constituit *specialitatea* acestei ramuri a neamului nostru. Brânza valahă era pe drept cuvânt renumită; ea se plătea mai scump decât brânza pregătită de

păstorii de altă naționalitate. La Raguza de pildă, în 1326, brânza Morlachilor costa 10 foleri livra, pe când cealaltă numai 8. Cașul valah de asemenea costa 10 foleri, celălalt numai 9. Dela o vreme, însuși cuvântul *Vlah* a ajuns sinonim cu *păstor*, înțelesul *etnic* transformându-se în unul *tehnic*. Și fiindcă păstorii călătoresc cu turmele lor, urcând vara la munte, coborînd iarna la șes sau la baltă, *vlah* a ajuns să capete în unele izvoare bizantine și înțelesul de *călător*. Pe de altă parte, în limba română, atât la sudul cât și la nordul Dunării, această necontenită mișcare a păstorilor a făcut ca vorba «*cale*» — în latinește *callis* înseamnă «potecă prin munți și păduri» — să fie foarte des întrebuințată — în detrimentul termenului *via* — și pentru noțiuni foarte variate («cu cale, fără cale, din cale afară, alăturea cu calea, calea-valea, a pune la cale, a scoate la cale, a fi pe cale să, a fi cuiva calea cruce, a i se închide cuiva calea în codru, a avea cale, a afla chip și cale», etc., apoi: «calea laptelui, calea primară, calea albă, calea întoarsă, calea jumătate, calea mânzului», precum și «cu o cale (totodată) d'o cale (odată), cale de de o poștă». E unul din cuvintele care luminează, întocmai ca și pavimentum, istoria noastră în cursul evului mediu. In domeniul păstoritului, noi am influențat popoarele de prinprejur. Și Slavii și Ungurii au împrumutat dela noi numeroase cuvinte în legătură cu această îndeletnicire.

In afară de păstorit. Românii din Balcani se ocupau și cu *cărăușia*. In regiunea Raguzei, ei transportau *sarea*. Bine înțeles, făceau și agricultură. E caracteristic că numai la Aromâni s'a păstrat cuvântul latin pentru plug anume *aratu*. Morlachii de pe coasta Dalmației — numiți Uscoci — erau și navigatori, și câte odată, întocmai ca vechii Iliri, și pirați. Canalul dintre coastă și insulele Veglia, Arbe și Pago se numește până astăzi «Canale della Morlacca». In luptele împotriva Turcilor, Morlachii au adus servicii remarcabile, în epoca mai veche Venețienilor, în aceea mai nouă, Austriacilor.

Din toată această mulțime de Români care locuiau numeroasele «Vlahii» ale Peninsulei Balcanice, n'au mai rămas astăzi decât aceia din Macedonia și cei din Istria. Pe toți ceilalți i-au înghițit Slavii.

Mișcarea din Tesalia. In istoria Românilor din Balcani sunt două momente mai însemnate: primul în 1066, când se răscoală

« Vlahii » din Tesalia; cel de al doilea în 1185, când are loc revolta Asaneştilor în urma căreia se întemeiază statul româno-bulgar.

Cu privire la primul moment, iată ce ştim: domnea pe atunci la Bizanţ Constantin Duca, un împărat avar a cărui preocupare principală era să aibă tezaurul plin. Din cauza impozitelor mari pe care le pusese, Românii din Tesalia încep să se agite. Guvernatorul de acolo, un urmaş de al lui Niculiţă, purtând chiar acest nume, se duce la Constantinopol spre a sfătui pe împărat să suprime dările care nemulţumiseră lumea. Impăratul nu-l primeşte însă şi menţine dările. Intors îndărăt, în Tesalia, Niculiţă este întâmpinat de căpeteniile nemulţumiţilor — aceştia-şi aveau consfătuirile în casa unui Român din Larissa anume Verivoiu (probabil Berivoiu!) — şi rugat să ia el conducerea mişcării. Cunoaştem chiar numele căpeteniilor: în afară de Berivoi, mai erau Ioan din Grimiani, Grigore Bumbăcarul şi Teodor Scribon Petastas, *Români* cu toţii, după părerea învăţatului rus Vasilievski. Scriitorul bizantin Cedren adaogă şi pe *Slavota al lui Karmalac* despre care ştim sigur că era Român, ba pare chiar a fi fost celnicul lor cel mai mare.

Niculiţă atrage mai întâi atenţia răsculaţilor asupra primejdiei care-i ameninţă, le-arată apoi că răscoala e pornită într'un moment foarte nepotrivit — era luna Iunie — deoarece locuitorii dela câmp trebuiau să secere, iar unii dintre Vlahi îşi aveau familiile şi turmele în munţii Macedoniei unde puteau fi răpite şi prădate de oamenii împăratului. Argumentele însă nu servă la nimic şi, în cele din urmă, Niculiţă care, se vede, era şi el convins de dreptatea Vlahilor, e obligat să ia conducerea mişcării. Cetatea *Kitros* (vechea Pydna) este cucerită; răsculaţii cuprind apoi puternica cetate *Servia.* Impăratul dela Bizanţ, văzând gravitatea situaţiei, scrie atunci lui Niculiţă că suprimă toate dările care nemulţumiseră lumea. In urma acestei hotărîri, mişcarea se potoleşte. Niculiţă însă e chemat la Constantinopol, judecat şi surghiunit în Asia Mică de unde s'a reîntors în 1071. După cum vedem, revolta din 1066 n'a dus la rezultate importante; ea nu se poate compara, în privinţa aceasta, cu mişcarea din munţii Balcani, condusă de Petru şi Asan, ***care constitue cea mai însemnată faptă a Românilor dela miazăzi de Dunăre.***

Răscoala Românilor şi a Bulgarilor. Petru şi Asan. In anul 1185 domnea la Bizanţ împăratul Isaac al II-lea Anghelos. Acesta

urma să ia în căsătorie pe fiica regelui ungar Bela al III-lea și pentru a face față cheltuelilor — voia să celebreze nunta cu un fast deosebit — pusese o nouă dare asupra supușilor săi. Ea lovea în primul rând pe cei cari aveau turme de oi și cirezi de vite. Era tocmai cazul « Vlahilor » pentru care păstoritul constituia îndeletnicirea principală. Cronicarul bizantin Nicetas Choniates Akominatos, a cărui operă formează izvorul de căpetenie pentru cunoașterea mișcării lui Petru și Asan, ne spune că dările lui Isaac Anghelos și felul abuziv în care fuseseră strânse au produs o mare nemulțumire printre Vlahii cari locuiau muntele Haemus. La început, aceștia trimit pe doi fruntași ai lor — anume pe frații Petru și Asan — ultimul având și porecla de Belgun, ca să reclame. Plângerile lor nu sunt însă luate în seamă, ba mai mult, Asan e și pălmuit « *pentru neobrăzare* », din ordinul unui înalt demnitar bizantin. Intorși îndărăt acasă, cei doi frați se hotărăsc să ridice poporul — Vlahi și Bulgari — împotriva stăpânirii bizantine. Cronicarul amintit mai sus spune că ei ar fi întrebuințat în acest scop și un șiretlic. Văzând anume că mulțimea ezită să se răscoale, ar fi adunat mai mulți oameni — bărbați și femei — « îndrăciți » adică stăpâniți de duhuri rele și i-ar fi învățat, ca, în crizele lor, să spuie că « Dumnezeul neamului Bulgarilor și Vlahilor a binevoit libertate și a încuviințat scuturarea jugului celui de demult »; drept aceea « să puie mâna pe arme și să pornească asupra Romeilor și pe cei prinși în războiu să nu-i cruțe, ci să-i înjunghie și să-i omoare fără milă ». Mai adăogau că izbânda va fi a lor, deoarece îi va ajuta și Sf. Dimitrie din Tesalonic care a și părăsit biserica sa de acolo și a venit aci, în mijlocul lor, în Balcani. Cu șiretlic sau fără — noi credem mai de grabă că fără: era doar destul motiv ca să izbucnească și așa — răscoala începe. Momentul fusese bine ales: imperiul bizantin avea o situație grea; cu doi ani mai înainte, în 1183, năvăliseră Ungurii din spre nord-vest și ocupaseră Belgradul, Branicevo, Nișul, ajungând până la Sofia. Chiar în anul revoltei, în 1185, în Iunie, năvălesc și Normanzii din Sicilia și iau orașele Durazzo, Serres, Amfipolis și chiar Salonicul. E drept, ei sunt bătuți în Noemvrie al aceluiași an, dar generalul învingător, Alexios Vranas, în loc să plece apoi împotriva răsculaților din Haemus, așa cum primise porunca, se ridică împotriva împăratului Isaac Anghelos, își adună trupele la Adrianopol și se proclamă pe sine împărat. Așa dar, pe lângă pri-

mejdia din afară, și lupte interne. Imprejurările favorizau mișcarea lui Petru și Asan, care repurtează la început câteva succese. Petru se încunună chiar cu o «*coroniță de aur*» și îmbracă *încălțări roșii*, care erau rezervate exclusiv împăratului.

Isaac Anghelos a făcut mai multe expedițiuni împotriva celor doi conducători ai Bulgarilor și Vlahilor. In prima, el izbutește să treacă neobservat Balcanii și cade în spatele răsculaților. Armata acestora e înfrântă iar Petru și Asan sunt nevoiți să fugă peste Dunăre, la vecinii Cumani. Impăratul, în loc să ocupe însă temeinic Moesia și să puie garnizoane în cetățile de acolo, se mulțumește numai să dea foc grânelor care tocmai fuseseră secerate și, crezând că mișcarea n'are rădăcini în mase, se înapoiază la Bizanț. Intre timp, cei doi frați se întorc cu ajutor cuman și încep să prade Tracia. O a doua expediție a lui Isaac Anghelos, în primăvara anului 1187, în cursul căreia fusese asediat, dar fără succes, orașul Lovcea, nu duce la un rezultat hotărîtor. In cele din urmă, se încheie un armistițiu și Asaneștii trimit la Constantinopol pe fratele lor Ioniță. Acesta nu rămâne însă mult timp acolo, ci fuge, după care urmează, în 1189, reînceperea ostilităților. Tocmai pe atunci trecea prin Peninsula Balcanică armata cruciaților condusă de împăratul german Frederic Barbarosa. Petru se oferă să le vie în ajutor cu 40.000 de soldați, crezând că va putea în felul acesta obține mai ușor recunoașterea lui ca țar. La început, Frederic refuză, apoi când Bizantinii începură să facă greutăți cruciaților, primi propunerea. Nu avu însă prilejul de a se folosi de acest ajutor, deoarece dificultățile pe care le avusese cu Bizantinii se aplanară. Armata lui Petru și Asan invadă totuși Tracia, ceea ce obligă pe împăratul bizantin să întreprindă o nouă expediție împotriva răsculaților. Balcanii fură trecuți pe la răsărit, cu gândul să se ocupe Tîrnovo; pretutindeni însă Isaac Anghelos găsi o împotrivire îndârjită, așa încât se hotărî în cele din urmă să se retragă. La întoarcere, pe când armata bizantină, în dorința de a ajunge mai repede la orașul Berroe (azi Stara-Zagora) se angajase într'o trecătoare îngustă, fu atacată de răsculați și suferi pierderi grele. Insuși împăratul abia scăpă cu fuga, pierzându-și în învălmășeală coiful. Victoria aceasta întări mult situația Asaneștilor care rămaseră definitiv stăpâni peste țara dintre Dunăre și Balcani, ba începură să se întindă chiar și spre sud de Balcani.

Isaac Anghelos voia să înceapă o nouă expediţie, dar tocmai atunci e detronat (1195). Luptele continuă în timpul urmaşului său Alexie al III-lea Anghelos (1195—1203), dar Bizantinii sunt iarăşi bătuţi şi anume în Macedonia, în împrejurimile oraşului Seres. Intre timp, moare Asan, asasinat de un boier Ivanco (1196) pe care voise să-l pedepsească pentrucă avea o legătură de dragoste nepermisă. Acesta, după crimă, pune chiar mâna pe Tîrnovo « cea mai tare şi mai de frunte dintre cetăţile din Haemus — după cum ne spune Choniates — « fiind înconjurată cu ziduri puternice... şi zidită pe culmea muntelui ». Nu poate rezista însă lui Petru, fratele celui ucis, şi fuge la Constantinopol. Unii spuneau chiar că el ar fi omorît pe Asan după sugestiile Bizantinilor, se pare însă că lucrul nu e adevărat.

Ioniţă, regele Bulgarilor şi al Românilor. Şi Petru are acelaşi sfârşit ca şi fratele său: piere ucis, în 1197, de o conspiraţie a boierilor nemulţumiţi. După el urmează cel de al treilea frate, *Ioniţă*, căruia Grecii i-au spus şi Kaloioanes. Acesta e cel mai de seamă stăpânitor din familia Asaneştilor. Are remarcabile însuşiri de militar şi de om politic. A întins hotarele statului, a obţinut nu numai recunoaşterea oficială a lui, atât din partea Bizantinilor cât şi a Papei, dar şi titlul de *rege* pentru sine, şi de *primat* pentru arhiepiscopul bisericii Bulgariei şi Vlahiei. Ioniţă este figura cea mai însemnată pe care au dat-o Românii din Balcani.

In prima parte a domniei (1197—1200), el n'a atacat direct pe Bizantini, ci s'a mulţumit numai să dea ajutor voevodului Dobromir Hrisos (poate Hârsu) din Macedonia şi lui Ivancu, guvernatorul Filipopolului, care se revoltaseră împotriva împăratului din Constantinopol. Probabil că avea şi nevoie de un oarecare răgaz pentru a-şi consolida domnia. In 1201, ostilităţile reîncep însă pe faţă. Ioniţă cucereşte *Constanţia*, cetate vestită în părţile Rodopei şi *Varna* care era de asemenea puternic întărită. In urma acestor izbânzi, se încheie pacea cu Bizantinii. Condiţiile nu se cunosc exact, dar din moment ce cronicarul Choniates spune că împăratul « a încheiat pace cu Ioan », rezultă că implicit a recunoscut noua stare de lucruri, deci independenţa statului Asaneştilor. Ioniţă s'a folosit de răgazul pe care i-l acorda pacea cu Bizantinii spre a consolida statul său sub raportul juridic internaţional. In acest scop se adresează Papei Inocenţiu al III-lea cerându-i: 1. Coroana

de țar și sceptrul. 2. Demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare și valahe. Papa, la rându-i, cere lui Ioniță supunerea față de Roma în cele bisericești. După o serie de tratative, la 7 Noemvrie 1204, trimisul Papei, cardinalul Leo, unge pe arhiepiscopul Vasilie în Tîrnovo ca primat al Bulgarilor și Vlahilor — ceea ce corespundea în apus cu titlul de patriarh — dându-i haina episcopală și insemnele. A doua zi, la 8 Noemvrie, acelaș cardinal încorona și pe Ioniță ca « rege al Bulgarilor și al Vlahilor », nu ca țar (imperator) cum se aștepta el și-i dădea diadema, sceptrul și bula sau hrisovul de recunoaștere, trimise toate de Papă, împreună cu un steag cu chipul apostolului Petru. Totdeodată, îi conferi și dreptul de a bate monedă. Ioniță, la rândul său, dădea cardinalului spre a-l transmite Papei actul prin care el, boierii și întregul cler se îndatorau a se supune bisericii romane și a urma legile și ritualul ei. Se specifica de asemenea că teritoriile noi ce s'ar adăoga statului lui Ioniță vor avea acelaș regim. Cardinalul plecă la Roma, luând cu el și doi copii care să învețe latinește spre a deveni grămătici.

Naționalitatea Asaneștilor ca și titlul lui Ioniță a dat naștere la o îndelungată și aprinsă discuție în istoriografie. Invățații bulgari contestă — cei mai mulți dintre ei — originea română a lui Petru și a fraților săi. Aceștia ar fi Cumani sau chiar Bulgari. Pe de altă parte, titlul lui Ioniță de « rege al Bulgarilor și al Vlahilor » n'ar reprezenta titulatura originală pe care și-o dădea acest monarh în actele sale, ci una modificată de către cancelaria papală care a schimbat pe « Graecorum » așa cum era în hrisoavele slave dela Tîrnovo, în « Vlachorum ». Ioniță n'ar fi fost deci « rege al Bulgarilor și al Românilor » ci « al Bulgarilor și al Grecilor ». Această părere a fost însușită și de câțiva din istoricii noștri care s'au grăbit astfel, fără o examinare mai amănunțită, să anuleze una din faptele cele mai însemnate ale Românilor din Balcani. Se cuvine deci, înainte de a trece mai departe, să cercetăm amândouă chestiunile, adică atât naționalitatea Asaneștilor cât și titlul lui Ioniță.

In ce privește pe cea dintâi, nici n'ar mai fi necesară, propriu zis, o discuție. Și dacă unii dintre învățații mai bătrâni ai vecinilor noștri dela miazăzi n'ar fi avut o concepție ciudată despre consecințele practice ale afirmațiilor sau concluziilor istorice, ea nici nu s'ar fi pus. Fiindcă, în definitiv, nu ne va trece niciodată prin gând,

cum se pare că s'au temut aceşti învăţaţi, să revendicăm pământul dintre Dunăre şi Balcani, inclusiv Tîrnovo, pentru motivul că acum 700 de ani, întemeietorii statului Asaneştilor au fost Români. Tot aşa cum ar fi o copilărie pentru Bulgari să revendice Dobrogea fiindcă a trecut pe acolo, acum aproape treisprezece secole, Isperih. *Revendicările teritoriale nu sunt în funcţie de fapte petrecute cu o mie de ani îndărăt, ci de realităţile etnice, economice şi militare din zilele noastre.* Aşa încât să nu facem din istorie un instrument al preocupărilor politice actuale, ci s'o lăsăm să arate — fără ură şi fără părtinire — faptele aşa cum au fost şi cum s'au petrecut.

Examinând în acest spirit izvoarele istorice, naţionalitatea română a Asaneştilor apare mai presus de orice îndoială. Ne-o arată nu *un* izvor, ci *o serie întreagă*, şi nu de acelaşi fel, ci provenind din patru părţi deosebite. Este mai întâi izvorul fundamental pentru studiul raporturilor dintre Asaneşti şi Bizantini, cronica grecească a lui Nicetas Choniates Akominatos. Acesta spune în mai multe rânduri că Petru şi Asan erau « *Vlahi* », că ei aparţineau acelui neam de oameni « care locuesc muntele Haemus » şi care « înainte se numeau Mysi iar acuma Vlahi se chiamă ». Tot el povesteşte că într'una din expediţiile împotriva Bizantinilor, fiind luat prizonier un preot, acesta « s'a rugat lui Asan, *grăindu-i în limba lui, ştiutor fiind de limba Vlahilor*, să aibă milă de el şi să-l sloboadă ». Choniates arată aşa dar categoric încă odată în acest pasaj originea vlahă a Asaneştilor. Cronica atribuită lui Ansbertus, descriind trecerea cruciaţilor prin Peninsula Balcanică, spune că, la un moment dat, au fost atacaţi pe neaşteptate de « acel valah Ioniţă » (Blachus ille Iohannitius), care avea pe lângă el « Valahi şi Cumani şi alţii » (« cum Blacis et Commanis et aliis »). Iată aşa dar un al doilea izvor, *de origină germană*, care atestă naţionalitatea română a Asaneştilor. O a treia categorie de izvoare o formează *cronicarii francezi* ai imperiului latin de Constantinopol, anume Geoffroy de Villehardouin, Henry de Valenciennes şi Robert de Clary. Câte şi trei numesc pe Ioniţă « Jehan le Blac » sau « Johanice le Blac ». In sfârşit, a patra categorie sunt *documentele cancelariei papale*. In ele se arată de asemenea originea vlahă a lui Ioniţă, spunându-se chiar că el se trage din vechii Romani. Faţă de această impresionantă conglăsuire a unor izvoare de origine atât de diferită, credem că orice îndoială asupra faptului că Asa-

nești erau Români trebue să înceteze. De altfel, încă odată, aceasta n'are pentru noi astăzi nicio consecință *practică*, *actuală*, după cum n'a putut nici atunci împiedeca până la urmă caracterul bulgar al statului și asimilarea Vlahilor din Haemus.

Trecând acum la titlul lui Ioniță, trebue să spunem din capul locului că o titulatură de felul acesta « rex Bulgarorum et Blachorum » nu constitue deloc o imposibilitate, necum o « monstruozitate » — așa cum s'a afirmat, — pentru cancelariile contemporane. Din moment ce putea fi cineva rege al Francilor, al Ungurilor sau al Sârbilor, de ce era exclus un « rege al Bulgarilor și Vlahilor ». Sau Vlahii nu meritau această onoare? Fiindcă — să se observe — în ce privește pe Bulgari, aceiași istorici care contestă partea a doua a titlului, nu fac nicio obiecțiune. Avusese loc o recunoaștere oficială din partea Papei, o încoronare cu toate formele în capitala țării, în Tîrnovo, suveranul era vlah, o parte apreciabilă din populația țării era vlahă, de ce prin urmare nu putea exista titlul « rex Bulgarorum et Blachorum »? Dar este un fapt care până acum a trecut neobservat în discuția problemei și care totuși e — după părerea noastră — hotărîtor. In corespondența schimbată între Ioniță și Papă se vorbește nu numai de titlul celui dintâi, dar și de titlul arhiepiscopului din Tîrnovo. Acesta este numit primat « *al Bulgarilor și al Vlahilor* ». Scrisoarea din 1204 este adresată de Inocențiu al III-lea, « venerabilului frate Vasile arhiepiscop de Tîrnovo, primat al Bulgarilor și al Vlahilor ». El însuși se numește « arhiepiscop *al întregei Bulgarii și Vlahii* ». Titulatura aceasta în care apare — pentru cele bisericești — denumirea de « Bulgari și Vlahi », « Bulgaria și Vlahia » se întâlnește într'o sumă de scrisori și documente, nu numai în cele două menționate mai sus. Se pune acum întrebarea: și în cazul acesta, privind *biserica*, e tot o substituire? Au schimbat și aici diacii cancelariei papale pe « Graecorum » prin Blachorum și « Graecia » sau « Romania » prin Vlachia? Vasăzică — potrivit concepției celor care neagă titlul lui Ioniță în forma cu Vlahia — și arhiepiscopul Tîrnovei cerea să fie numit primat al Bulgarilor și al Grecilor? Iar Papa — el care știm în ce relații era cu Grecii — a vrut totuși să-i menajeze și a schimbat, și în cazul acesta, pe « Graecorum » prin « Vlachorum »? E foarte curios și semnificativ în același timp cum vor să complice unii învățați probleme simple. Poate unde cred, că, fiind simple, ele nu

mai sunt demne de explicațiile lor. Fiindcă altfel cum să înțelegem toate complicațiile și întortochierile la care obligă această teorie a substituirii titlurilor, într'o cancelarie *străină*, în defavoarea *prietenilor*, a noilor adepți, și în favoarea *dușmanilor*, a vechilor dușmani, care erau Grecii.

In realitate, lucrurile stau așa: frații Petru, Asan și Ioniță au fost câte și trei Vlahi. In muntele Haemus locuia, după cum ne arată nu numai documentele dar și toponimia, o numeroasă populație vlahă. Mişcarea a început prin Vlahi și s'a desvoltat cu ajutorul lor. E foarte normal deci ca titlul dat lui Ioniță să fi fost acela de « rex Bulgarorum et Blachorum » iar țara stăpânită de el să se fi numit « Bulgaria et Blachia » după cum și biserica noului stat era « a Bulgariei și a Blachiei ». Că este greșită explicarea cealaltă, rezultă și din scrisoarea în care-i vorba de o neînțelegere de hotare între Bulgaria și Blachia de o parte și Ungaria de cealaltă. Ioniță scrie Papei că în privința aceasta îl lasă să hotărască el. Să presupunem că în loc de Blachia ar fi fost în textul original Romania sau Graecia așa cum ar voi teoria substituirii titlurilor. Ce rost ar fi avut o asemenea mențiune? Căci doară imperiul bizantin nu era vecin în vremea aceasta cu Ungaria. Pentru ce să se menționeze când e vorba *de hotare*, nu de titluri — și Romania sau Graecia? După toate cele de mai sus, socotim prin urmare că și problema cea de a doua, a titlului, este rezolvată în sensul că Ioniță a fost într'adevăr « rege al Bulgarilor și al Vlahilor » adică al Românilor. Părerea care a domnit atâta vreme în istoriografia română trebue deci păstrată.

Să urmărim acuma mai departe raporturile noului rege cu vecinii. Se știe că nobilii care porniseră în cruciata a IV-a, în loc să-și urmeze drumul spre locurile sfinte, s'au oprit la Constantinopol și aci, profitând de certurile interne din imperiul bizantin, au cuprins capitala (12 Aprilie 1204) și au întemeiat un « imperiu latin » în frunte cu Balduin de Flandra. Ioniță trimite o delegație spre a intra în legături cu noii stăpâni ai Bizanțului, cerându-le să fie recunoscut de aceștia. Primește însă un răspuns grosolan, ceea ce va avea ca urmare o serie întreagă de lupte, în care de multe ori Bulgarii și Vlahii vor lupta *alături* de Greci împotriva Latinilor. Dominația acestora din urmă era privită pe drept cuvânt de Bizantini ca o uzurpare; de aceea și izbucnesc numeroase răscoale

pe care Ioniță are grijă să le alimenteze. Așa s'a întâmplat la Adrianopol, la Dimotica, pe valea Mariței și în alte părți. Latinii, vrând să înăbușe revolta, se hotărăsc să lovească punctul principal: ei vin deci cu armată și asediază Adrianopolul. Tot atunci sosește și Ioniță cu oastea sa și cu ajutor dela Cumani. Lupta s'a dat în ziua de 15 Aprilie 1205 și a fost dezastruoasă pentru Latini: însuși împăratul Balduin cade prizonier și e dus la Tîrnovo unde a murit mai târziu — ne spune cronicarul grec Nicetas Choniates — în chinuri grozave.

Luptele cu Latinii continuă și sub Henric, fratele lui Balduin. Acesta face o expediție împotriva lui Ioniță, ajungând până la Stara-Zagora și la Sliven și cucerind orașele Anchialos și Terme, fără ca aceasta să însemne însă o slăbire reală a regelui « Bulgarilor și Vlahilor ». Dimpotrivă, acesta se gândește la noi cuceriri. Murise, tocmai atunci, unul din tovarășii lui Balduin de Flandra, nobilul Bonifaciu de Montferrat, care-și întemeiase la Salonic și în împrejurimile lui un « regat ». Ioniță socotește momentul venit pentru a-și rotunji hotarele în această parte. El asediază deci Salonicul, dar în timpul asediului este omorît prin trădare de comandantul cuman aliat Manaster (8 Octomvrie 1207). Odată cu el pierea cea mai însemnată figură pe care au dat-o Românii din Balcani.

După Ioniță, urmă la tron un nepot de frate al lui, anume *Borilă*, care domni dela 1207 până la 1218, iar după acesta, *Ioan Asan al II-lea*, fiul lui Asan (1218—1241). In timpul acestuia din urmă, statul Asaneștilor ajunge la cea mai mare întindere a lui. El cuprindea, în afară de *Moesia*, adică ținutul dintre Dunăre și Balcani, o parte din *Serbia*, cu orașele Belgrad, Niș și Skoplje, apoi *Macedonia*, fără Salonic și Verria, dar cu orașele Seres, Ohrida, Bitolia, Prosak și Strumița, *Tracia*, cu Adrianopolul și Dimotica și *Albania*, fără orașul Durazzo. Pe bună dreptate putea spune Ioan Asan al II-lea, în pisania din 1230 a bisericii celor 40 de martiri, ridicată de el la Tîrnovo: « am cucerit toate țările dela Adrianopole până la Durazzo, țara grecească și cea albaneză și cea sârbească ». Urmașii săi n'au putut însă păstra toate aceste cuceririri. Sub Căliman (1241—1246) are loc năvălirea Tătarilor care contribuie și ea la slăbirea statului. In 1258, cu Căliman al II-lea, se stingea dinastia Asaneștilor în linie bărbătească.

Statul întemeiat de această familie românească a devenit în foarte scurtă vreme un stat exclusiv bulgar. Pe vremea lui Petru, Asan și Ioniță, elementul « vlah » apare după cum am văzut în toate împrejurările; rolul lui în izbucnirea răscoalei este arătat limpede în izvoarele bizantine; « Vlahii » sunt pomeniți în documentele lui Ioniță, în corespondența schimbată cu papa; țara e numită « Bulgaria și Vlahia » iar regele este « al Bulgarilor și al Vlahilor ». După Ioniță însă, chiar în timpul urmașului său imediat, « Vlahii » nu mai apar în manifestările noului stat; nu se mai vorbește acum decât de « Bulgari » și de « Bulgaria ». Nepotul lui Ioniță, *fiul* fratelui său Asan, întemeietorul, se intitulează în pomenita pisanie din 1230: « Eu Ioan Asan cel întru Hristos, Dumnezeu credinciosul Țar și singur stăpânitor al *Bulgarilor*, fiul bătrânului Asan ». Despre Vlahi nu se mai pomenește nimic în actele cancelariei. Numai în trei scrisori externe, trimise de papa Grigore al IX-lea, în 1237, i se mai dă lui Ioan Asan titlul de stăpânitor al Vlahilor și al Bulgarilor (odată « dominus Blachorum et Bulgarorum », a doua oară « dominus Bulgarorum et Blachorum ») iar țării i se zice « Bulgaria et Blachia ». Această transformare rapidă în stat exclusiv bulgar nu trebue să surprindă. Mai întâi, din punct de vedere numeric, Românii reprezentau față de Slavii bulgari o minoritate. Dar elementul hotărîtor nu era acesta, ci faptul că *întreaga tradiție politică, de stat, era bulgară.* Asaneștii continuau vechiul stat bulgar al lui Crum, Boris, Simeon și Samuil. Ultimii doi sunt menționați chiar într'una din scrisorile trimise de Ioniță Papei. Pe de altă parte, trebue să se ție seamă de faptul că, în vremea aceea, naționalitatea nu era un element hotărîtor, ideea de *stat național* nu exista. Esențială era *religia și situația socială* a cuiva, nu originea etnică. Nu e de mirare deci că statul Asaneștilor, deși început de Vlahi și cu o dinastie de origine vlahă, a devenit totuși, în foarte scurtă vreme, un stat *bulgar*. Această transformare a pecetluit și soarta elementului românesc din Haemus: treptat, treptat, el a dispărut în mijlocul populației slave înconjurătoare; astăzi, numai documentele și toponimia ne mai arată că au existat acum șapte secole frați de ai noștri în Balcani.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Balcani: 1. C. HOEFLER, *Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte. I. Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Assaniden, 1186—1257*, în *Sitzungsberichte. Phil.-hist. Cl.*, t. XCV, Viena, 1880, p. 229—245; 2. A. D. XENOPOL, *L'empire valacho-bulgare*, în *Rev. Hist.*, t. 47 (1891), p. 277—308; 3. C. JIREČEK, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în *Denkschriften, Phil.-hist. Cl.*, t. XLVIII—XLIX (1901—1904), 262 p. in 4°; 4. G. MURNU, *Un document despre Românii din Epir în Evul Mediu*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916, p. 51—56; 5. JOVAN CVIJIĆ, *La Péninsule Balcanique, géographie humaine*, Paris, 1918, III + 531 p. in 8°; 6. N. IORGA, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, Bucureşti, 1919, 75 p. in 8°; 7. N. A. CONSTANTINESCU, *Despre Morlachi*, în *Lui Niculae Iorga Omagiu*, Craiova, 1921, p. 79—100; 8. SILVIU DRAGOMIR, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 279—299; 9. SILVIU DRAGOMIR, *Über die Morlaken (Μαυροβλάχοι) und ihren Ursprung*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. XI (1924), p. 115—126; 10. SILVIU DRAGOMIR, *Vlahii şi Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, 135 p. in 8°; 11. SEXTIL PUŞCARIU, *Studii istoromâne*, II, Bucureşti, 1926, XVI + 370 p. in 8° (*Studii Acad. Rom.* XI); 12. D. SCHELUDKO, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*, în *Balkan-archiv*, III (1927), p. 252—289; 13. IVAN STOIANOV, Асѣнъ и Петръ, Sofia, 1930, 71 p. in 8°; 14. V. N. ZLATARSKI, Иванъ Асень II (1218—1241), Sofia, 1930, în Българска Историческа Библиотека, III, nr. 3, 1930, p. 1—55; 15. CONST. C. GIURESCU, *Despre Vlahia Asaneştilor*, Cluj, 1931, 18 p. in 4°; 16. A. SACERDOŢEANU, *Vlahii din Calcidica*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1924, p. 303—311; 17. SEXTIL PUŞCARIU, *Pe marginea cărţilor, V*, în *Dacoromania*, VIII (1934—1935), p. 276—358.

V. şi p. 279, nr. 2, 3, 5—7.

ROMÂNII ÎN TIMPUL STĂPÂNIRII PECENEGILOR ŞI CUMANILOR

In 1164, Andronic Comnenul « a fost prins la hotarele Galiţiei de Români ».
(Cronica bizantină a lui Nicetas Choniates).

In răstimpul de peste trei sute de ani cât a durat stăpânirea Pecenegilor şi a Cumanilor, strămoşii noştri şi-au continuat — sub cnezii şi voevozii lor — vieaţa de plugari şi de păstori pe care o apucaseră din vechi şi care a fost întotdeauna temeiul băştinaşilor legaţi de Carpaţi şi de Dunăre. Plăteau dijmele pe care le cereau stăpânitorii turci şi uneori îi şi însoţeau în expediţiile lor din Peninsula Balcanică. Izvoarele istorice nu-i menţionează cu numele de « Vlahi » decât foarte arareori. In lucrarea persană a lui Gardîzî, scrisă în 1094, e vorba de un trib creştin de « Rum » (« äz Rum »), mai numeros decât Maghiarii, dar mai slab decât aceştia, situat lângă un fluviu (probabil Dunărea!) şi în spre Slavi. S'ar putea să fie strămoşii noştri. O mărturie sigură şi precisă avem din anul 1164; ea se datoreşte cronicarului bizantin Nicetas Choniates. Acesta ne spune că în anul amintit, Andronic Commnen, vărul împăratului Manuil Comnen, scăpând din închisoare şi fugind spre miazănoapte, « *a fost prins la hotarele Galiţiei de către Vlahi* ». E vorba de hotarele principatului de Haliciu, care se întindea în actuala Galiţie. Iată deci o dovadă peremptorie despre existenţa Românilor în nordul Moldovei, la jumătatea veacului al XII-lea. La aceşti Români, în orice caz la cei din stânga Dunării, credem noi că se referă şi denumirea de « *Blacumen* » pe care inscripţia cu rune dela Sjonhem, în Gotland, o dă poporului ce a ucis pe un tânăr nordic, în drumul său

dela Vistula spre Bug (finele secolului XI — secolul XII-lea). Iar țara « Blakumen »-ilor este acea « *Blökumannaland* » (=terra Blacorum) amintită în secolul al XII-lea de cronicarul islandez Snorri Sturluson.

Din același secol avem o altă știre bizantină, care pomenește pe « Vlahi » dar fără să dea indicații precise asupra ținutului pe care-l locuiau. Cronicarul Kinamos ne spune anume că în anul 1166 împăratul Manuil Comnenul (vezi fig. 105) a întreprins o expediție împotriva Ungurilor pe care i-a atacat cu două armate. Una din ele a luat drumul obișnuit, prin partea de apus, prin Serbia, spre a pătrunde de aci în șesul Tisei. Comandantul celeilalte armate însă — povestește Kinamos — « adunându-și...oaste numeroasă și *chiar mare mulțime de Vlahi care se zice că sunt coloniștii Italilor de odinioară*, avea ordinul să năvălească în Ungaria, din ținuturile de către Pontul Euxin, de unde nimeni niciodată nu venise asupră-le ». Pe temeiul acestei știri, care o bucată de vreme a fost greșit tradusă, unii istorici au afirmat că Vlahii din armata bizantină erau aceia care locuiau lângă Marea Neagră, prin Dobrogea de astăzi; alții au spus că e vorba de strămoșii noștri care-și aveau așezările în răsăritul Țării Românești, fiindcă de aci s'a dat și atacul. Sunt simple ipoteze, deoarece indicația topică « părțile din spre Marea Neagră » nu se referă la Vlahi — despre care se amintește numai că erau mulți și se trăgeau din vechii coloni —, *ci la locul de unde s'a dat atacul.* Vlahii puteau să fie și cei din Haemus, unde se constată tocmai în vremea aceasta o importantă populație românească, după cum puteau să fie și cei din Dobrogea sau chiar cei din răsăritul Munteniei. In orice caz, știrea lui Kinamos nu ne poate servi la o localizare precisă.

Despre formațiile politice ale lui Tatos, Sestlav, Sacea, la Dunărea de Jos. In ultimul timp, cercetând opera numită « Alexiada » a scriitoarei de sânge împărătesc Ana Comnena și alte izvoare bizantine, doi istorici ai noștri — d-nii Iorga și Bănescu — au susținut că existau, la sfârșitul veacului al XI-lea, la Dunărea de jos, prin părțile Dobrogei, dela Silistra până dincolo de Vicina, *o serie de formațiuni politice românești*, și au dat chiar și numele cârmuitorilor: Tatul, Sestlav și Sața sau Sacea. Dacă se adeverește această afirmație, atunci suntem în fața unui fapt din cele mai însemnate ale istoriei noastre, care luminează o bună parte din

întunecosul ev mediu românesc. Este însă sigur caracterul românesc al acestor formaţiuni? Cercetarea pe care am întreprins-o nu ne îngăduie, din nefericire, s'o afirmăm. Pasagiile din « Alexiada » pe care se întemeiază spusele celor doi istorici privesc evenimentele petrecute între anii 1086—1091. Ni se povesteşte la început că în vremea aceea se cobori la Dunăre un neam scitic, oprimat de Sauromaţi. « Şi trebuind a se învoi cu cei ce locuiau lângă Dunăre, după ce toţi au venit la această părere, ajunseră la sfat cu căpeteniile, cu Tatos cel numit şi Halis, Sestlav şi Satzas... dintre care unul stăpânea Silistra, altul Vicina şi celelalte... Deci, învoindu-se cu ei, fără altă teamă trecând Dunărea, prădau ţara vecină, aşa încât ajunseră a ocupa şi unele orăşele. Şi, de acolo, având răgaz, arând, semănau mei şi grâu ». Aflăm după aceea că împăratul Alexie Comnenul a pornit războiu împotriva acestui neam scitic care trecuse Dunărea şi se înţelesese cu stăpânitorii de acolo. Armata bizantină ajunge la Silistra, o asediază şi, spărgându-i zidurile, pătrunde înăuntru. Cele două cetăţui continuă însă rezistenţa, fiind apărate de rudele lui Tatos; acesta plecase peste Dunăre, la Cumani, după ajutor, şi la plecare recomandase celor rămaşi să lupte mereu şi le dăduse şi anumite indicaţiuni strategice pentru a se putea împotrivi Bizantinilor. Mai departe aflăm că într'adevăr Tatos se întoarce cu ajutor din stânga Dunării şi bate pe Alexie Comnenul.

Caracterul românesc al acestor formaţii dela Silistra, dela Vicina şi din celelalte centre nenumite, ale malului dobrogean, rezultă, după istoricii amintiţi, din mai multe fapte şi considerente: 1. Numele stăpânitorilor — Tatos, Sestlav, Satzas — în special al lui Tatos, sunt româneşti. Dacă lăsăm la o parte terminaţia greacă -os, avem Tat, adică Tatul, nume de persoană frecvent la poporul nostru. 2. Populaţia acestor formaţiuni politice nu era scitică; nu se spune nici că e bulgară sau grecească, prin urmare trebue să fie românească. 3. Se pomeneşte de semănături de grâu şi de mei care sunt multă vreme caracteristice pentru Români. Din nefericire însă, niciunul din aceste argumente n'are valoare probantă: în primul rând numele de persoană nu pot constitui un criteriu sigur de naţionalitate. Cu atât mai mult cu cât, în cazul nostru, Tatos e scris în izvoarele bizantine care-l pomenesc, cu accentul pe ultima silabă (*Τατοῦ*, *Τατοῦς*) şi nu pe prima, cum e la noi; pe de altă parte,

acest nume se întâlneşte şi la locuitorii Crimeii şi la Iranieni şi la Tătarii din Dobrogea şi la popoarele de origine curdă sau persană supuse Turcilor. Cronicarul bizantin Zonaras prezintă de altfel clar pe acest Tatos ca pe un « conducător al Pecenegilor ». Sestlav e un nume de origine slavă; l-am avut şi noi, dar în orice caz, nu poate constitui un argument în sprijinul caracterului românesc al stăpânitorului care-l purta. Despre populaţia din oraşele dela Dunăre şi din amintitele formaţii politice tot ce putem afirma e că era amestecată sub raportul etnic. Aşa rezultă din izvoarele bizantine. Vor fi fost, de sigur, şi Români, deoarece ei au locuit întotdeauna şi pe malul drept; de aci nu rezultă însă că organizaţiile politice erau româneşti. In sfârşit, faptul că se semăna grâu şi mei nu dovedeşte nimic cu privire la naţionalitate. Ţin de altfel să observ că greşit s'a invocat acest argument, deoarece Ana Comnena spune lămurit că *neamul scitic venit de peste Dunăre era cel care începuse să facă agricultură*, iar nu populaţia peste care domnea Tatos, Sestlav şi Sacea. Aşa încât, n'avem până astăzi nicio dovadă că într'adevăr micile organizaţii politice dela Dunărea de Jos au aparţinut strămoşilor noştri. Cu toată dorinţa — care ne însufleţeşte şi pe noi — de a găsi un început cât mai timpuriu vieţii de stat româneşti, nu putem prezenta drept certitudine o simplă ipoteză. Fiindcă la atâta se reduc afirmaţiile celor doi istorici amintiţi mai sus, la o ipoteză, şi aceea bazată pe o impresie.

Brodnicii, locuitorii dela vaduri. Pe la începutul veacului al XIII-lea, documentele cancelariei ungare şi bulele papale pomenesc în partea de răsărit a Munteniei o populaţie numită *Brodnici* şi o « ţară » a lor, *Brodnic.*

Prima menţiune este din 1222. In acest an, regele Andrei al II-lea confirmă Cavalerilor Teutoni donaţia Ţării Bârsei şi le dă pe deasupra şi « teritoriul cuprins între sfârşitul moşiei Cruceburg şi hotarele Brodnicilor » (« et a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos Prodnicorum »). A doua oară apare această denumire în actul din 1227 prin care Papa Grigore al IX-lea numeşte pe arhiepiscopul de Strigoniu legat apostolic în Cumania şi în « ţara Brodnic », vecină cu cea dintâi (« in Cumania et Brodnic terra illa vicina »). A treia menţiune este în documentul din 1231 prin care acelaşi Papă felicită pe arhiepiscopul amintit pentru faptul că a convertit la creştinism pe mai mulţi

Cumani şi-i înoeşte numirea de legat apostolic « în ţara Cumanilor şi în aceea vecină a Brodnicilor ». In sfârşit, în 1254, regele Bela al IV-lea arată că la răsărit de Ungaria sunt « diferite popoare necredincioase ca Ruşi, Cumani, Brodnici ». Pe de altă parte, cronicile ruseşti îi menţionează şi ele în mai multe rânduri, începând cu anul 1147; ştirea cea mai însemnată e aceea privitoare la ajutorul pe care Brodnicii, în frunte cu voevodul lor Ploscânea, l-au dat Tătarilor, cu prilejul luptei delà Calga (1223).

Ce sunt aceşti Brodnici? Numele e slav; el vine dela *brod=vad* şi înseamnă « cei dela vaduri ». Prin urmare, Brodnicii erau o populaţie care locuia pe lângă vaduri şi anume — precizăm noi, ţinând seamă de indicaţiile geografice care rezultă din documentele de mai sus—pe lângă vadurile râurilor din răsăritul Munteniei, şi, probabil, şi din sudul Moldovei. Căci « Ţara Brodnic » se pare a fi avut o întindere apreciabilă, de vreme ce e amintită alături de « Cumania » prin care nume se înţelegea, în genere, regiunea dela sud şi răsărit de Carpaţi. De ce neam erau Brodnicii? Documentele nu ne spun nimic; ţinând însă seama de împrejurarea că la această dată asimilarea Slavilor era fapt împlinit, *socotim că nu-i lipsită de temei ipoteza care-i consideră drept Români.* Să mai fi rămas încă la începutul veacului al XIII-lea grupuri sau insule de Slavi în această regiune de margine? Să fie Brodnicii o populaţie mixtă slavo-română? Nu îndrăznim nici s'o afirmăm, dar nici s'o negăm în mod categoric. Rămâne ca noi documente să ne dea răspunsul definitiv.

Bolohovenii. Cam în aceeaşi vreme cu Brodnicii, dar la extremitatea nordică a pământului românesc, apar *Bolohovenii.* In cronica lui Ipatie, izvor rusesc, se pomenesc în mai multe rânduri, între 1150 şi 1257 « *Bolohovii* » precum şi ţara lor, « *Bolohovo* ». Ei sunt arătaţi ca locuind în nord-estul Carpaţilor, până în regiunea Bugului superior, în vecinătatea principatului rusesc de Haliciu, Erau conduşi de *cnezi.* In 1231, aceşti cnezi ajută pe regele ungar Andrei al II-lea împotriva lui Daniil Romanovici, principele Volhiniei. Ei participă de asemenea la războiul din 1235, dintre principele de Cernigow şi Volhinieni, fiind de partea celui dintâi. Ultima menţiune despre Bolohoveni datează din 1257.

Asupra naţionalităţii lor există două păreri cu totul contrarii. Cei mai mulţi dintre cercetătorii noştri precum şi câţiva străini îi

consideră drept *Români*. Ei ar fi venit dela miazăzi de Carpați, din părțile Tisei superioare, și ar fi păstrat legăturile cu regatul Ungariei și după ce au emigrat în părțile unde se constată documentar. De aceea dau ajutor regelui Ungariei împotriva principelui de Halici, Daniil, căruia îi erau, de fapt, tributari. Că sunt Români — susțin acești cercetători — o dovedește în primul rând numele lor. « Bolohoveni » înseamnă tot una cu « Volohi » adică forma nord-slavă a numelui Vlah. Iar țara Bolohovilor (земля болоховская) este țara Românilor. In Galiția, localitatea *Bolechov* al cărei nume amintește îndată pe acela al populației de care ne ocupăm, apare în documente cu mențiunea « villa Valachorum dicta » adică «satul Românilor ». Prin urmare, Bolohovenii sunt Români. Un indiciu în acest sens ne-ar da și organizarea lor, având în frunte cnezi « cu totul deosebiți de cnezii rusești din vecinătatea lor ». Cea de a doua părere consideră pe Bolohveni ca fiind străini neamului nostru; numele lor « nu are nimic a face cu Românii », istoriografia națională nu trebue deci să se ocupe de dânșii.

Problema — socotim noi — nu este încă rezolvată. E adevărat că « Bolohovii » nu sunt, ca nume, identici cu « Volohii », totuși apropierea se impune, mai ales când găsim și forma « Bolechow », dată unui sat de Români. S'ar putea deci ca ei să fi fost Români. Am avea în cazul acesta o expansiune a neamului nostru în spre nord-est încă din secolul al XI-lea, similară aceleia care a dus pe păstorii noștri în spre nord-vest, în comitatele Arva și Zips și în munții Moraviei, până la izvoarele Dunajecului. Un puternic curent de migrație în spre Galiția se constată istoricește, pe bază de documente care arată colonizări de sate românești, în secolele XIV și XV; ce ne împiedecă să admitem că fenomenul a putut începe mai înainte, pe vremea Bolohovenilor? Nici pentru strămoșii noștri Daci, Carpații nordici n'au format, după cum am văzut, o barieră; de ce ar fi format-o pentru Români, în veacul al XI-lea și al XII-lea? O nouă cercetare, minuțioasă, a cronicelor rusești, precum și a toponimiei Galiției, Podoliei și Volhiniei, credem că ne-ar putea da răspunsul definitiv la această problemă, atât de controversată, a naționalității Bolohovenilor.

Bârladnicii constitue o altă enigmă a istoriografiei naționale. Acum aproape opt decenii, s'a publicat un document, din 1134, prin care « Ivanco Rostislavici. . ., principe de Bârlad » stabilea taxele va-

male pe care aveau să le plătească negustorii din Mesemvria (port la Marea Neagră) în principatul său, amintindu-se, între altele, şi oraşele Bârlad şi Tecuci. Documentul s'a dovedit a fi un fals, unul din acele « falsuri patriotice » care se întâlnesc, într'o anumită fază a istoriografiei, în toate ţările şi provin din dorinţa de a dovedi vechimea sau originea nobilă a instituţiei, oraşului, familiei sau poporului de care e vorba. N'a existat prin urmare un principat al Bârladului, în Moldova, în veacul al XII-lea. Oraşul însă se constată a fi vechiu; numele său are o origine *slavă* după unii cercetători, *cumană*, după alţii. Nu se poate preciza de când anume datează; fapt e că apare în primele documente moldoveneşti, cum e de pildă, privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov în 1408. Pe de altă parte, cronicele ruseşti pomenesc în secolul al XII-lea un ţinut sau o ţară *Berlad* şi o populaţie *Berladnici*. In 1174, principele de Suzdali, mâniindu-se pe fraţii Rostislavici, le trimite vorbă să părăsească « ţara rusească » şi anume unul să se ducă la Smolensk, iar celălalt « la Berlad » (въ Берладь). Iar mai înainte, în 1160, ni se spune că « principele Rostislav din Chiev a trimis pe Gheorghe Nesterovici şi pe Iakun, cu plutele împotriva Berladnicilor care luaseră Oleşia; ajungându-i la Dcin, îi loviră şi-i luară prizonieri ». *Oleşia* era — după cercetătorii ruşi — la gura Dniprului unde astăzi se află oraşul Aleşek, iar *Dcin*, amintit mai târziu într'o « listă de oraşe ruseşti » între Silistra şi Chilia, ar corespunde cu Măcinul din zilele noastre. « Berladul » cronicilor ruseşti ar putea fi deci pe pământ românesc, şi anume sau în Moldova de miazăzi unde e oraşul cu acelaşi nume sau în Dobrogea unde s'ar găsi şi astăzi între Hârşova şi Constanţa satul « Eski-Bârlat » (n'am găsit în realitate un sat numit astfel!). Bârladnicii, pe de altă parte, ar fi o populaţie amestecată, româno-slavo-cumană, ocupându-se cu creşterea vitelor, cu agricultura şi servind, când se ivea prilejul, şi ca mercenari în armatele principilor ruşi şi în războaiele Bulgarilor cu Bizantinii. Acestea sunt concluziile cercetătorului român care s'a ocupat cel mai de aproape de problema Bârladnicilor. Adăogăm că ele trebuesc luate cu titlul de ipoteze, nu de certitudini. — In ultimul timp s'a emis şi părerea, care pare mai probabilă, că Bârladnicii ar fi fost locuitorii oraşului Berlad (Birleadca), situat în Podolia, spre nord de Moghilew, oraş aflat în stăpânirea

principelui Ivanco Rostislavici. Nouă e și constatarea că în nordul Moldovei, cuvântul *bârlad* avea, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, înțelesul de « tâlhar ».

După cum se vede din cele de mai sus, știrile despre Românii dela nord de Dunăre, atât cei din Ardeal, cât și cei din afara Carpaților, sunt foarte puține până la năvălirea Tătarilor. Câteva documente în legătură cu colonizarea săsească și cu propaganda catolică și o singură mențiune precisă în cronicele bizantine, aceasta e tot. Incolo, numiri străine, Brodnici, Bolohoveni, Bârladnici, sub care bănuim că se ascunde populația românească.

Această lipsă a noastră în izvoarele istorice ale epocii a fost interpretată de adversarii continuității în Dacia drept o dovadă că strămoșii noștri nu locuiau în vremea aceea la nord de Dunăre și că ei ar fi venit acolo abia pe la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea, când apar primele mențiuni documentare. Faptul e inexact și dacă n'ar exista decât pasagiul privitor la Valahii de lângă hotarele Galiției care prind la 1164 pe Andronic Comnenul și încă ar fi de ajuns pentru a demonstra netemeinicia unei asemenea concluzii. Absența noastră în izvoarele istorice din veacurile X—XII se explică *altfel* și anume *prin lipsa unei formațiuni politice mai însemnate și prin dubla dominație: Unguri de o parte, Pecenegi și Cumani de alta, care s'a exercitat asupra neamului nostru. Noi eram cuprinși în denumirea poporului dominant.* Așa încât, de multe ori, în izvoarele istorice când citim Pecenegi sau Cumani, trebue să subînțelegem *și pe Românii de sub stăpânirea lor.* O cercetare amănunțită a cronicelor bizantine, de pildă, ținând seamă de această observație, s'ar putea să descopere pasagii care să ne privească, astfel, direct.

Vrancea. Românii și-au continuat prin urmare traiul lor de agricultori și păstori și în timpul acestei îndelungate dominațiuni turcești. Nu avem știri asupra cnezatelor și voievodatelor din această vreme, aflătoare la miazăzi și la răsărit de Carpați, dar prezența lor în Oltenia și Muntenia, în 1247, așa dar *îndată după năvălirea tătărească,* — și nu Tătarii erau să le creeze — dovedește că existau cu mult înainte. Cnezatele lui Ioan și Farcaș, și mai ales cnezatul voevodului Litovoi, în dreapta Oltului, țara voevodului Seneslau, în stânga lui, erau prin urmare formațiuni vechi românești, aflătoare în timpul dominațiunii pecenege și cumane. O asemenea

formaţiune a existat, după credinţa noastră, şi în răsăritul Ţării Româneşti, pe valea Buzăului şi a afluenţilor lui — unde descoperirile arheologice ca şi toponimia dovedesc aşezări omeneşti neîntrerupte din timpurile preistorice până astăzi. O altă formaţiune politică, un cnezat sau un voevodat, a existat apoi, cu siguranţă, în regiunea aşa de veche şi de bine apărată care este *Vrancea.* Tradiţia care făcea pe Dimitrie Cantemir să considere acest ţinut de margine a Moldovei ca o veche « republică », cu un regim deosebit, de o semi-independenţă faţă de domn, apoi unele drepturi speciale, cum este acela, existent şi astăzi, de a extrage, pentru nevoile casnice, sarea din munţii locali, în afara monopolului de stat, regimul juridic aparte în ce priveşte stăpânirea munţilor, — fiecare coproprietar se naşte şi moare cu dreptul său— toate acestea dovedesc o străveche organizaţie politică, anterioară întemeierii Moldovei. Şi în părţile din spre miazănoapte, ale Câmpulungului, trebue să fi fost iarăşi o formaţiune politică românească, mult anterioară descălecatului. Cantemir arată aci al doilea ţinut cu un caracter deosebit, a doua « republică » a Moldovei. Vor mai fi fost şi alte asemenea formaţiuni, una în « ţara Sepeniţului » — Şipinţii de astăzi — unde Dlugosz cronicarul polon aminteşte, nu ştim pe ce temeiu şi cu câtă dreptate, de luptele ce au avut loc pentru moştenirea voevodului Ştefan între fiii acestuia, Petru şi Ştefan, chiar în anul întemeierii Moldovei, 1359 — alta în ţinutul Chigeciului, a treia « republică » a lui Dimitrie Cantemir. Întemeierea, atât a Munteniei cât şi a Moldovei, s'a făcut tocmai prin concentrarea acestor mici formaţiuni politice. Nu ştim precis câte au fost şi unde erau situate; dar că au existat, ni se pare în afară de orice îndoială.

BIBLIOGRAFIE

I. Formaţiile politice dela Dunărea de jos: 1. N. IORGA, *Cele dintâi cristalizări de stat ale Românilor*, în *Rev. Ist.*, (1919), p. 103—113; (în traducere franceză, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, V—VIII (1917—1920), p. 33—46); 2. N. BĂNESCU, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor dela Dunărea de jos*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 138—160; 3. V. BOGREA, *Originea numelui Halis*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 353; 4. O. DENSUSIANU, *Presupusul romănism al lui Tatos*, în *Grai şi Suflet*, I, 2 (1924), p. 323—324; 5. V. BOGREA, *Asupra originei numelui Tatul*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—

1925), p. 509—511; 6. N. BĂNESCU, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrhundert*, în *Byzantion*, VI (1931), p. 297—307; 7. N. V. ZLATARSKI, Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израва *γένος τι Σκυθικόν?* (Ce popor se înțelege la Ana Comnena sub numele de *γένος τι Σκυθικόν)?*, în Известия, XI—XII (1932), p. 71—83; CONSTANTIN NECȘULESCU, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, București, 1937, 38 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, VII).

II. **Brodnicii:** 9. N. IORGA, *Brodnicii și Românii*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 147—174; 10. G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei Românilor, vol. XII. Brodnicii*, București 1938, 88 p. in 8°.

III. **Bârladnicii:** 11. I. BOGDAN, *Diploma bârlădeană din 1134 și principatul Bârladului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XI (1888—1889), p. 65—112; 12. TEODOR BALAN, *Berladnicii*, Cernăuți, 1928, 24 p. in 8°; 13. P. P. PANAITESCU, *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 46—54.

V. și nr. 15.

IV. **Bolohovenii:** 14. TH. HOLBAN, *Românii pe teritoriul polonez până în sec. XVI*, în *Arhiva*, XXXVII (1930), p. 238—243; 15. A. V. BOLDUR, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei Românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, 328 p. in 8°.

V. **Vrancea:** 16. N. IORGA, *Vrancea și Vrâncenii*, București, 1921, 48 p. in 8°; 17. I. DIACONU, *Ținutul Vrancei. Etnografie — Folklor — Dialectologie*, București, 1930, CXI + 288 p. in 8°; 18. CONST. C. GIURESCU, *Despre Vrancea*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 280—283; 19. N. AL. RĂDULESCU, *Vrancea. Geografie fizică și umană*, București, 1937, 173 p. in 8°; 20. N. AL. RĂDULESCU, *Vrancea formație politică, considerațiuni geopolitice*, în *Cercetări geografice în Milcovia*, Focșani, 1938, p. 24—38.

VI. **Varia:** 21. ILIE GHERGHEL, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1891, 47 p. in 8°; 22. ILIE GHERGHEL, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noiunii cuvântului « Vlach »*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), p. 335—348; 23. V. BOGREA, *Blakumen*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 526; 24. A. DECEI, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardī ī (a. 1050)*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpědatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București 1936, p. 877—902; 25. V. MINORSKY, *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle*, în *Nouvelle Revue de Hongrie*, LVI (1937), p. 305-312.

ÎNCERCĂRILE UNGURILOR DE A-ŞI ÎNTINDE STĂPÂNIREA LA MIAZĂZI ŞI LA RĂSĂRIT DE CARPAŢI

> *« In episcopatul Cumanilor sunt... nişte popoare care se numesc Valahi... ce ţin ritul Grecilor. Şi unii din regatul Ungariei, atât Unguri cât şi Germani, locuind printre ei, trec la credinţa lor... făcându-se una cu acei Valahi ».*
> (Scrisoarea trimisă de Papa dela Roma, în 1234, lui Bela, principele de coroană al Ungariei).

In prima jumătate a veacului al XIII-lea, până la năvălirea Tătarilor, se constată o tendinţă accentuată a statului ungar de a-şi întinde stăpânirea, sub diferite forme, asupra teritoriilor româneşti care se găseau la miazăzi şi la răsărit de Carpaţi, teritorii unde avea să se întemeieze mai târziu statul Ţării Româneşti şi acela al Moldovei.

Banatul de Severin, donaţiunile făcute cavalerilor Teutoni în răsăritul Munteniei, înfiinţarea episcopatului Cumanilor reprezintă tot atâtea încercări de a împinge mai departe, dincoace de Carpaţi, hotarele statului ungar. Niciuna din ele n'a izbutit până la urmă: năvălirea tătărească a dat o puternică lovitură acestei înaintări, iar după aceea, întemeierea Principatelor Române a oprit-o pentru totdeauna.

Banatul unguresc de Severin. Incă din timpul lui Ioniţă « regele Bulgarilor şi al Românilor », izbucnise o neînţelegere de « hotare » între Ungaria de o parte, Bulgaria şi Vlahia de partea cealaltă. Aceste hotare nu puteau fi decât la Dunăre şi anume în partea de vest a Olteniei şi în Banat, deoarece numai aici se întâlneau cele două state. Am văzut că Ioniţă supune atunci neînţelegerea arbitrajului Papei. Ce se va fi hotărît, nu ştim; constatăm însă că

pe vremea lui Ioan Burul sau Borilă care uzurpase tronul bulgar, după moartea lui Ioniţă, şi era în bune relaţii cu regele Ungariei Andrei al II-lea, .raporturile se schimbaseră cu totul, devenind prieteneşti: între 1208 şi 1211 are loc o expediţie a comitelui de Sibiiu Ioachim, cu o armată alcătuită din Saşi, Români, Săcui şi Pecenegi (« Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissensis ») împotriva Vidinului spre a potoli revolta de acolo şi a reda oraşul ţarului bulgar uzurpator. Mai târziu însă, sub Ioan Asan al II-lea, raporturile se strică iarăşi şi se ajunge chiar la un conflict armat. In urma acestui conflict şi pentru a avea o pază mai sigură împotriva unui atac al Bulgarilor sau al Cumanilor, se întemeiază « Banatul unguresc de Severin ». Nu cunoaştem data exactă a înfiinţării lui; prima menţiune precisă este din 1233 când apare între demnitarii curţii ungare « Luca, banul de Severin ». Această formaţie de graniţă cuprindea, după câte putem deduce din documente, partea de răsărit a Banatului de astăzi, deci judeţul Severin şi partea de apus a Olteniei, adică aproximativ ceva mai mult decât actualul judeţ al Mehedinţului, dar fără să atingă Jiul.

Banatul unguresc de Severin este dăruit în 1247, împreună cu alte posesiuni, Cavalerilor Ioaniţi. Unii istorici cred că aceştia nu l-au stăpânit efectiv, nu s'au aşezat în ţinuturile noastre. Mai târziu, spre sfârşitul secolului al XIII-lea, după 1291, cea mai mare parte a Banatului de Severin ajunge în stăpânirea voevozilor munteni.

Loviştea. Multă vreme s'a crezut că a doua încercare a statului ungar de a înainta peste Carpaţi ar fi avut loc în regiunea Loviştei. Temeiul era un document din 1311, prin care regele Carol Robert întăreşte lui Nicolae de Tâlmaciu, fiul lui Corlard, stăpânirea peste « ţara numită Loviştea, dela apa Lotrului, care se varsă în Olt, cu toate foloasele şi dependenţele sale ». In document, se aminteşte în acelaşi timp că această posesiune Nicolae o are dela tatăl său, căruia i-a fost dăruită de principele de coroană Bela în 1233 şi întărită de viceregele Ştefan în 1265; se reproduc şi diplomele din aceşti ani.

Cercetările din ultimul timp au dovedit însă că documentul din 1311, este un falsificat, alcătuit, după toate probabilităţile, între 1374 şi 1387. Aşa încât, nu mai poate fi vorba de o încercare *reală* de pătrundere peste Carpaţi a statului ungar în această regiune.

Astăzi, prin Loviştea se înţelege depresiunea intracarpatică *din stânga Oltului*, în faţa vărsării Lotrului, aşa dar din Muntenia, cuprinzând un număr de 29 de sate şi cătune. In unele hărţi vechi însă, acest nume se dă şi regiunii de pe malul *drept* al Oltului, cuprinse între Lotru şi fosta graniţă spre Ardeal.

Posesiunile Cavalerilor Teutoni. Importantă, prin întinderea teritoriului şi prin mijloacele puse în acţiune, este încercarea de a cuprinde, la începutul veacului al XIII-lea, răsăritul Ţării Româneşti. In 1211, regele Ungariei Andrei al II-lea voind să apere mai bine partea sud-estică a Ardealului, expusă năvălirii Cumanilor, chiamă pe Cavalerii Teutoni care luptaseră mai înainte la locurile sfinte, şi le dăruieşte « ţara cu numele Borza, dincolo de păduri, în spre Cumani, deşartă şi nelocuită ». Este vorba de ţara Bârsei; adjectivele care arată lipsa populaţiei sunt o exagerare a cancelariei ungureşti; de fapt exista şi pe atunci în aceste locuri populaţia românească pe care o constată mai târziu documentele. Chiar numele însuşi al ţării, Bârsa, este dat de această populaţie băştinaşă. Intr'un act posterior, din 1212, regele Ungariei spune lămurit că a aşezat aci pe Teutoni pentru apărarea hotarelor (« ad custodiendum confinium »). In acest scop, îi şi autoriză să ridice cetăţi de lemn şi oraşe. Aflăm în acelaşi timp, că Teutonii construiseră deja o asemenea cetate, numită *Cruceburg*; printr'un act special, regele le confirmă stăpânirea asupra ei şi asupra terenurilor de prinprejur. Teutonii nu s'au mulţumit însă numai cu ţara Bârsei. Ei îşi întind treptat-treptat stăpânirea şi asupra ţinutului de dincoace de Carpaţi, în răsăritul Munteniei. Faptul rezultă din actul din 1222 prin care, în afară de confirmarea vechei donaţii, ei obţin şi ţinutul « până la hotarele Brodnicilor », mărginit în partea de apus de o linie care ar merge dela izvorul apei Bârsa până la Dunăre. Aceasta corespunde însă cu judeţele actuale ale Prahovei, Buzăului şi Râmnicului Sărat, cu partea corespunzătoare dela şes, poate chiar şi cu sudul Moldovei.

Se pare că atât în ţara Bârsei cât şi în regiunea dela miazăzi de Carpaţi, Teutonii au avut şi o acţiune de colonizare. La adăpostul cetăţilor ridicate de ei, la Braşov, la Feldioara, la Bran, poate la Tabla-Buţii în Prahova şi la Calvini, în Buzău, s'au întemeiat aşezări noi. In Muntenia a existat până târziu de tot, în veacul al XIX-lea, un judeţ al *Săcuienilor* sau, cum i se mai spunea, al

Saacului, cuprins între județele Prahova și Buzău. In acest județ se constată o serie de așezări ai căror locuitori au venit de peste munți: unele din ele și poartă calificativul de « Ungureni », spre a le deosebi de așezările, cu același nume, ale băștinașilor. Astfel sunt: Mâneciu-Ungureni alături de Mâneciu-Pământeni, Popești-Ungureni, Homorîci-Ungureni, Posești-Ungureni, Valea Stâlpului-Ungureni, Valea Anii-Ungureni, Valea Vii-Ungureni, etc. Multe din numele satelor arată apoi o origine ungurească sau ardelenească. Acela al vechiului sat, anterior descălicării, *Chiojdul*, provine dintr'un Kövesd unguresc însemnând « stâncos, pietros » (tot de aci s'a format și numele pârâului *Cuejdul* ce curge prin Piatra Neamț). *Cislăul* arată, prin sufixul său, aceeași origine. *Tohanii* amintesc satul cu același nume din Ardeal. *Credem că nu e lipsită de temeiu ipoteza care ar atribui începutul acestei colonizări a fostului județ al Săcuienilor cu elemente venite de peste munți — Români și Secui — Cavalerilor Teutoni.* Unii istorici atribue și întemeierea orașului Câmpulung din Muscel tot lor. In apropiere de acest oraș, lângă Rucăr, pe dealul Orății, ar fi fost acel « castru foarte întărit » (« castrum munitissimum ») pe care un document din 1231 spune că l-au construit Teutonii « dincolo de munți ». La adăpostul zidurilor lui s'ar fi strâns coloniști veniți din Ardeal, Sași și Unguri și, bine înțeles, și Români, și astfel s'ar fi întemeiat Câmpulungul nostru. Lucrul e posibil,dar n'avem până acum nicio dovadă precisă în sensul acesta. Sigur e numai că orașul exista în 1300, deoarece în acest an e înmormântat aci « Laurențiu comitele de Longocampo ». Piatra lui funerară, purtând inscripția și data în caractere latine, s'a păstrat până în zilele noastre și se poate vedea în biserica catolică din Câmpulung.

S'a mai atribuit Cavalerilor Teutoni și construirea *Cetății Neamțului* (vezi fig. 107). Cât temeiu prezintă însă această ipoteză nu se va putea spune decât după ce se vor face săpături sistematice pe locul ruinelor vechii cetăți moldovene.

Dacă acest ordin călugăresc și militar ar fi rămas multă vreme în ținuturile noastre, nu era exclus ca să fi avut noi soarta pe care a avut-o, după așezarea Cavalerilor Teutoni acolo, Prusia orientală. S'a întâmplat însă ca ei să ajungă în conflict cu regele ungar Andrei al II-lea și să fie nevoiți să părăsească, în 1225, donația pe care o primiseră cu patrusprezece ani mai înainte. Motivul

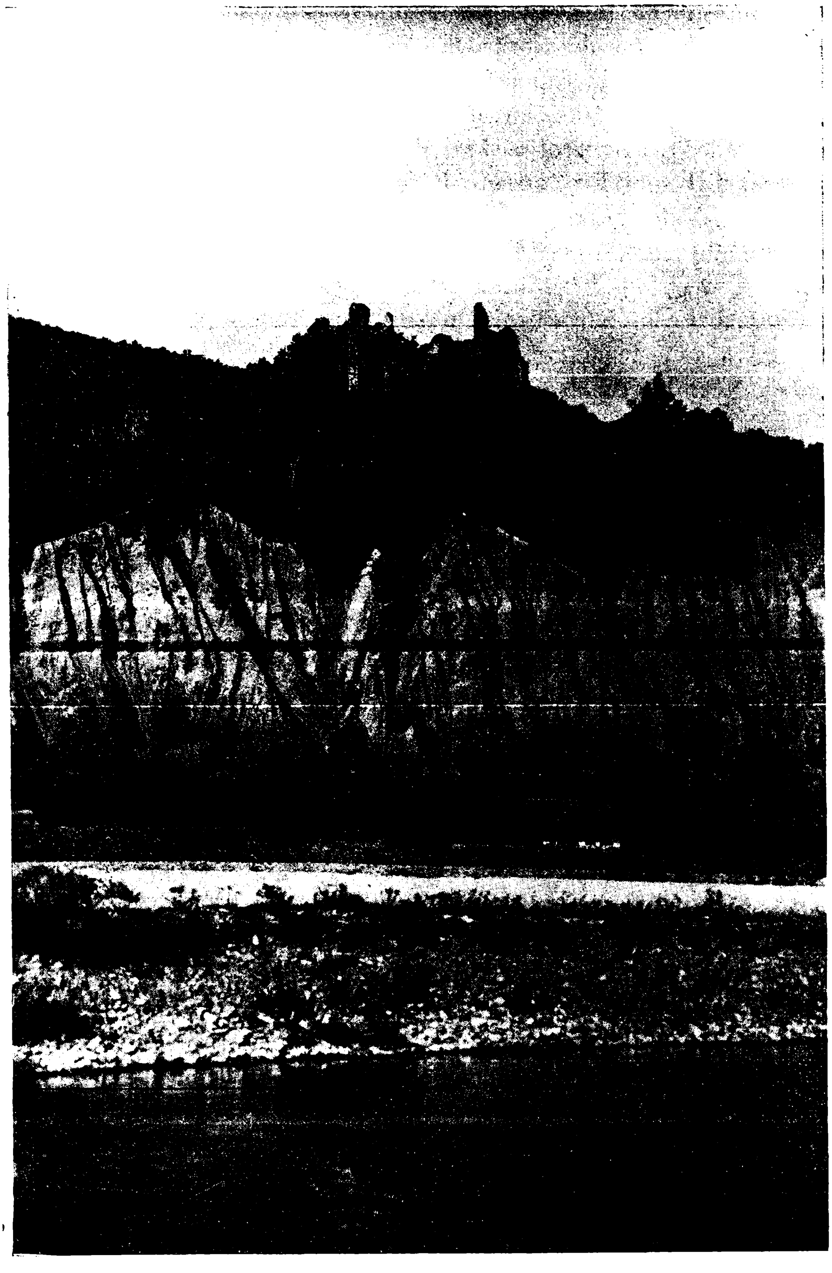

Fig. 107. — Ruinele Cetăţii Neamţului. Prin aşezarea sa, această cetate era foarte greu de cucerit. Aici se refugiau, în vremuri de bejenie, familiile domnilor şi boierilor moldoveni.

conflictului, aşa cum ni-l arată corespondenţa schimbată cu acest prilej între rege şi Papă, era că Teutonii nu s'ar fi mulţumit cu ţinutul dăruit, ci ar fi trecut şi dincolo de hotarele lui, punând stăpânire şi pe unele posesiuni ale coroanei ungare. De aceea regele a venit cu armata împotriva lor, le-a ocupat castrul foarte întărit pe care-l clădiseră dincoace de munţi, le-a făcut pagube de 1000 de mărci şi i-a gonit din ţară. Odată cu plecarea lor, a dispărut însă pentru coroană ungară şi posibilitatea de a ocupa *efectiv* ţinuturile dela miazăzi de Carpaţi. Cavalerii Teutoni reprezentau o forţă armată care ar fi putut îndeplini o asemenea acţiune; fără dânşii, lucrul n'a mai fost cu putinţă.

Episcopatul Cumanilor. O altă încercare a statului ungar de a-şi întinde autoritatea — de data aceasta în cele spirituale după care ar fi urmat însă, de sigur, şi restul — asupra ţinuturilor noastre s'a făcut prin înfiinţarea « episcopatului Cumanilor ». Ştim că pe la începutul veacului al XIII-lea, aceşti Turci începuseră să se creştineze. In vederea convertirii întregului popor, convertire de care se interesa de aproape principele de coroană ungar, viitorul rege Bela al IV-lea, se institue, între 31 Iulie 1227 şi 21 Martie 1228, episcopatul Cumanilor. El cuprindea, după cum ne arată şi numele, *Cumania*, adică ţinuturile dela răsărit şi miazăzi de Carpaţi. Evident, în primul rând, erau avute în vedere ţinuturile limitrofe cu statul ungar, deci Muntenia şi Moldova. In legătură cu acest episcopat, există un document, foarte important, care ne arată prezenţa Românilor pe teritoriul lui, şi acţiunea de asimilare pe care o exercitau ei asupra elementelor străine — Saşi şi Unguri — care veneau să se aşeze în mijlocul lor. Documentul e din 1234 şi are următorul cuprins: Papa Grigore al IX-lea scrie lui Bela, principele de coroană al Ungariei că « în episcopatul Cumanilor sunt, după câte aflăm, nişte popoare care se numesc Valahi care, deşi se socotesc creştini, totuşi..., având diferite rituri şi obiceiuri, fac fapte care nu se pot spune. Căci, dispreţuind biserica romană, nu primesc tainele bisericeşti dela venerabilul frate al nostru, Episcopul Cumanilor, care are dioceza acolo, ci dela oarecari pseudo-episcopi ce ţin ritul Grecilor. *Şi unii din regatul Ungariei, atât Unguri cât şi Germani, locuind printre ei, trec la credinţa lor şi făcându-se una cu acei Valahi, primesc zisele taine dispreţuind pe Episcopul Cumanilor*, spre marele scandal al drept credincioşilor şi nu mai puţina scădere

a credinței creștine ». Mai departe, Papa comunică lui Bela, că a ordonat episcopului Cumanilor să le numească Românilor un episcop catolic, căruia ei să-i fie supuși, și-l roagă să oblige pe Români să primească pe acel episcop. In ce privește partea materială, Bela să-i acorde noului ierarh o cotă suficientă din veniturile pe care le ia dela zișii Români. Documentul reprodus mai sus e însemnat și prin faptul că atestă existența unei ierarhii bisericești la Românii din episcopatul cuman. Papa, din punctul lui de vedere, vorbește de « pseudo-episcopi »; noi însă îi putem considera ca episcopi adevărați. Ar fi fost de altfel chiar de mirare ca voevozii și cnezii români care se constată numai peste treisprezece ani — în 1247 — în Muntenia și Oltenia să nu fi avut pe lângă ei și ierarhi care să aibă dreptul de a face preoți și de a sfinți biserici. Așa încât documentul din 1234 atestă o stare de lucruri pe care și altfel, în lipsa lui, trebuia să ne-o închipuim, ea fiind cerută de felul de vieață și de organizare a strămoșilor noștri în acea vreme.

Episcopatul Cumanilor a fost sfărâmat prin năvălirea Tătarilor. Mai târziu se va înființa pentru aceleași scopuri de propagandă catolică și, indirect, de influență a statului ungar, în aceeași regiune dela răsărit de Carpați și anume în sudul Moldovei, episcopatul Milcoviei. Nici acesta însă nu va avea o soartă mai bună și va dispare în scurtă vreme, fără să-și fi atins scopul.

BIBLIOGRAFIE

I. **Banatul de Severin.** 1. PESTY FRIGYES, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapest, 1877, VI + 483 p. in 8°; 2. DRĂGĂLINA, *Din istoria Banatului Severin*, I—II, Caransebeș, 1899—1900, 144 + 177 p. in 16°; 3. I. MINEA, *Românii înainte de 1222. Noi contribuțiuni*, în *Rev. Ist. Arh. Fil.*, XIII (1912), p. 226—233.

II. **Loviștea:** 4. ION CONEA, *Țara Loviștei. Studiu de geografie istorică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LIII (1934), p. 1—224; 5. ION MOGA, *Problema Țării Loviștei și Ducatul Amlașului*, Cluj, 1936, 11 p. in 8°.

III. **Cavalerii Teutoni.** 6. ECATERINA ZAHARESCU, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, t. XLI (1922), p. 147—173; 7. G. E. MÜLLER, *Die Ursachen der Vertreibung des deutschen Ordens aus dem Burzenlande und Kumanien im Jahre 1225*, în *Korrespondenzblatt*, XLVIII (1925), p. 41—68; 8. IOSIF SCHIOPUL, *Contribuțiuni la Istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII*, Cluj, 1932, 134 p. in 8°; 9. CONST. C. GIURESCU, *Vechimea satelor Star-Chiojd și Chiojdul Mic din fostul județ al*

Săcuienilor, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 283—285; 10. EMIL C. LĂZĂRESCU, *Notă despre documentele Țării Bârsei și Cavalerii Teutoni*, 1934, 23 p. in 8⁰ (Extras din *Țara Bârsei*, VI); 11. EMIL C. LĂZĂRESCU, *Cavalerii Teutoni în Țara Bârsei*, Brașov, [1934], 15 p. in 8⁰.

V. și p. 283, nr. 1, 8 și 12.

IV. **Episcopatul Cumanilor.** 12. R. ROSETTI, *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, 2. 2, t. XXVI (1904—1905), p. 247—322; 13. DR. IOAN FERENȚ, *Cumanii și episcopia lor*. Blaj, [1931], 152 p. in 8⁰.

TĂTARII

Năvălirea Tătarilor și apoi stăpânirea lor a oprit expansiunea statului ungar spre răsărit și a înlesnit întemeierea Principatelor.

Caracteristicile lor. Gengis-Han. Năvălirea Tătarilor, în 1241, și după aceea, dominația lor este una din faptele hotărîtoare ale istoriei universale; ea a avut consecințe importante și de lungă durată asupra întregului răsărit european, prin urmare și asupra noastră. Va trebui deci să acordăm o atenție deosebită acestor năvălitori, ultimii pe care a avut să-i îndure poporul românesc. Tătarii erau mongoli, aveau prin urmare caracteristicile trupești și ocupațiile specifice acestora. Un contemporan, arhidiaconul Toma din Spalato, le face următorul portret: « Infățișarea Tătarilor este îngrozitoare; ei au membrele scurte și trunchiurile mari, fața e lată, sunt spâni... au ochi mici și îndepărtați unul de altul; desprețuesc hrana cu pâine, se hrănesc cu cărnuri atât proaspete cât și putrede, ca băutură amestecă lapte închegat cu sânge de cal. Nici apa cea mai repede nu-i poate opri: ei o trec înnot călare. Se slujesc de corturi făcute din pânză sau piei ». Numai știrea despre disprețul pe care l-ar arăta Tătarii pâinii e exagerat, restul corespunde adevărului. E curios că și Nicefor Gregoras, tot un contemporan, cuprinde o informație similară: « Tătarii de aceea sunt neînvinși, fiindcă nu ar mânca grâu și nu ar bea vin ». De fapt nici una, nici cealaltă nu e exactă: acești năvălitori, a căror cereală preferată era meiul, nu disprețuiau grâul; nici dela vin nu s'au dat în lături, chiar și mai târziu, când au devenit mahometani și când prin urmare, le era interzis. Tătarii erau foarte dibaci în mânuirea arcului, arma lor de predilecție; de aceea și sunt caracterizați într'o scrisoare din 1241 drept « săgetători incomparabili ». Aveau de asemenea

lănci și săbii de care știau să se folosească cu o deosebită dibăcie. Caii lor, fără de care nici n'ar fi putut exista victoriile tătărești, erau iuți, rezistenți și se mulțumeau, la nevoie, cu puțin. In luptă, Tătarii se prefăceau adesea că se retrag pentru a sili pe adversari să-i urmărească, și când aceștia credeau, în toiul goanei, că sunt victorioși, deodată se trezeau înconjurați și izbiți din toate părțile de aceeași Tătari care până atunci fugiseră. Repeziciunea mișcărilor și putința de a transforma retragerea în ofensivă au caracterizat întotdeauna războiul lor.

Patria Tătarilor a fost Mongolia, țara din nordul Chinei. Aci au trăit ei multă vreme împărțiți într'o sumă de triburi care-și mânau dintr'un loc într'altul turmele de vite—averea lor principală. Puterea lor a început odată cu *Temugin*, un conducător genial, cunoscut în istorie mai ales sub numele de *Gengis-han*. Acesta s'a născut în 1162 și a avut o tinerețe foarte grea, plină de lupte. La 27 de ani era în sfârșit recunoscut drept *kagan* adică împărat de unul din triburile mongolice și-și lua titlul de Soutou-Bogdo care însemna « fiul cerului » sau « dat de Dumnezeu ». El își organizează acum o armată puternică, împărțită în cete de câte o mie de oameni și treptat-treptat, izbutește să supună, fie cu armele, fie pe cale diplomatică sau prin căsătorii, pe celelalte triburi. In 1206 își așează capitala în Caracorum, în centrul Mongoliei și ia titlul de Gengis-han adică « stăpânitor autocrat ».

Odată unite triburile mongolice — ele purtau acuma numele de Mongolii Albaștri — Gengis-han începe marile lui cuceriri. Mai întâi se îndreaptă împotriva Chinei și după lupte îndelungate, izbutește s'o supună. Apoi atacă *Imperiul Charezmian* care cuprindea Persia, Turkestanul și regiunea Sirdariei și Amudariei. Izbândește și aici; imperiul lui se întindea dela Pacific până la Urali și în Asia Mică. Ofensiva mongolă nu se oprește însă. Din *Samarkand*, unul din orașele însemnate ale Turkestanului, pleacă după supunerea Imperiului Charezmian, un corp de 25.000 de călăreți, sub conducerea generalilor Subutai și Djebe. Ei străbat toată Asia apuseană, trec munții Caucaz și ajung la Don, în nordul Mării Negre. Aci are loc vestita bătălie dela *Kalga* (1223) în care Cumanii aliați cu Rușii au fost zdrobiți de Tătari. După victorie, corpul expediționar se întoarce îndărăt, urmând însă alt drum și anume prin partea de miazănoapte, peste fluviile Kama, Volga și Ural.

E una din cele mai mari şi mai repezi expediţii militare, comparabilă cu aceea a lui Alexandru Machedon.

Marea invazie din 1241. Gengis-han moare în 1226. După el urmează *Ogodai* care domneşte până în Dechemvrie 1241, anul când a avut loc invazia în ţinuturile dunărene. Din cauza întinderii extraordinare a imperiului, stăpânirea în partea apuseană a lui, o avea, prin delegaţie, *Batu-han*. Acesta primeşte ordin dela Ogodai să înainteze mai departe, spre Dunăre. Expediţia a avut loc în anul 1241 şi este prin proporţiile, precizia, viteza şi rezultatele ei militare, una din cele mai însemnate ale istoriei universale. Armata Mongolilor avea, după câte se pare, 150.000 de oameni, o cifră uriaşă pentru vremurile acelea. Comandantul efectiv era vestitul general Subutai, biruitorul dela Kalga. Mai întâi fu atacată Rusia, împărţită pe atunci într'o serie de cnezate şi mari cnezate. Una câte una căzură aceste formaţiuni politice; oraşe înfloritoare fură prefăcute în cenuşă. Au ars atunci Moscova, Vladimirul şi vestitul oraş al Kievului, cel cu multe biserici.

După aceea veni rândul Polonilor. In câteva întâlniri, armatele lor fură bătute şi multe oraşe avură aceeaşi soartă ca cele ruseşti. In Polonia, armata Tătarilor se împărţi în două: o parte se îndreptă spre Silezia şi Germania, cuceri Breslau şi bătu armata germană la Liegnitz; deoarece pierderile fură însă mari şi la învingători, aceştia nu mai continuară expediţia şi se întoarseră îndărăt, în Asia. Partea cealaltă a armatei tătăreşti, sub conducerea directă a lui Batu-han, se îndreptă asupra Ungariei şi ţinuturilor noastre. Ea se împărţi în mai multe corpuri. Cel principal trecu munţii Carpaţi prin pasul Vereczke (Poarta Rusiei) şi pătrunse în câmpia panonică ocupând oraşul Mukacevo. Ungurii căutaseră să oprească înaintarea Tătarilor, astupând drumul cu copaci întregi şi cu întărituri de lemn; ele nu slujiră însă la nimic, deoarece Batu-han trimise înainte un corp de trupă sub comanda lui Seiban, precedat de numeroşi prizonieri slavi care făcură loc cu securile sau dând foc. Bătălia decisivă cu Ungurii a avut loc la râul Sajó, un afluent de pe dreapta Tisei, spre nord-est de Buda. Armata regelui Bela al IV-lea fu completamente zdrobită; regele însuşi de abia scăpă cu fuga şi nu se opri decât pe o insulă din Marea Adriatică. Tătarii, după ocuparea Budei, înaintară până la coasta Dalmaţiei, dând foc oraşelor şi ucizând

sau făcând robi pe locuitori. A fost cea mai cumplită năvălire şi ocupaţie pe care a cunoscut-o Ungaria.

In timp ce corpul principal opera în felul arătat, altele străbăteau Ardealul, Moldova şi Ţara Românească. Cadan şi Buri, doi dintre principalii comandanţi tătari, trecură la 31 Martie Carpaţii prin Bucovina, pe la Vatra-Dornei, şi se îndreptară spre Rodna. Oraşul, vestit prin minele lui, a fost ocupat la 1 Aprilie, chiar în ziua de Paşte, prin stratagema clasică a acestor năvălitori: faţă de rezistenţa pe care o opuneau locuitori, Tătarii se prefăcură a se retrage. Saşii, bucuroşi, tocmai sărbătoreau cu petreceri şi chefuri izbânda, când deodată se împrăştie vestea că duşmanii atacă din nou. La această a doua năvală, oraşul nu mai putu rezista; el căzu în mâna Mongolilor. Se spune că patru mii de cetăţeni din Rodna ar fi pierit atunci. Alţii au trebuit să însoţească pe Tătari şi să le arate drumul spre celelalte oraşe. Rând pe rând au fost ocupate astfel: *Bistriţa*, *Dejul*, *Clujul*, *Zălaul*, *Oradea-Mare*.

Un alt comandant de al Tătarilor, *Bochetor*, a trecut Siretul, a ajuns în locurile unde se întindea Episcopatul Cumanilor, adică în sudul Moldovei şi în răsăritul Ţării Româneşti, şi « învingând pe oamenii care ieşiseră la luptă, au început să ocupe ţara în întregime ». Aşa ne spune călugărul Rogerius, un contemporan care a văzut invazia Tătarilor în Ardeal, a fost luat rob de ei şi a avut multe să sufere. Prin urmare, Românii au încercat şi aci să se opună; fiindcă, prin locuitorii Episcopatului Cumanilor trebue să înţelegem în primul rând pe Români (vezi şi mai sus, p. 341—2). Din sudul Moldovei, Bochetor a trecut prin pasul Oituzului în Ardeal; a ocupat cetatea Sânzâeni (Szent-Lélek), după aceea Braşovul, Ţara Bârsei şi Cetatea de Baltă; la 11 Aprilie cădea Sibiiul şi îndată după el Sebeşul; toate centrele săseşti au fost prin urmare cucerite şi prădate. In sfârşit, al treilea comandant tătar, Budjek, a străbătut prin Muntenia, a bătut armata Românilor de aci care ieşise la luptă şi a pătruns în Ardeal pe valea Oltului sau pe la Severin. Ştim aceasta din cronica lui Fazel-Ulah-Raşid-ed-din care e unul din izvoarele principale relative la invazia Tătarilor; ea povesteşte mai întâi despre cele trei bătălii pe care le-au câştigat principii Cadan şi Buri împotriva « Sassanilor » adică a Saşilor. Apoi ne spune că Budjek a intrat în « Cara-Ulag » şi a bătut popoarele « Ulag ». Prin ultimele două denumiri trebue înţeleasă

Țara Românească (Turcii îi vor spune mai târziu Cara-Iflac!) și *Românii* în general. Forma tătărească *Ulag* se aseamănă cu cea maghiară *Olah.* Fazel-Ulah-Rașid mai pomenește și de un stăpânitor *Mischelav* a cărui armată a fost de asemenea bătută. S'ar putea ca el să fie tot una cu Seneslav, voevodul român ce se constată în 1247 domnind asupra ținuturilor din stânga Oltului; chiar dacă această identificare n'ar fi exactă, nu e mai puțin adevărat că Tătarii au străbătut prin Muntenia, ca și prin Moldova. Cât despre *Bezerenbam,* amintit de același izvor, în care Hasdeu vedea pe *Basarab banul,* el pare a fi mai de grabă banul unguresc de Severin. Și armata acestuia a fost sfărâmată: așa ne spune Fazel-Ulah-Rașid.

Năvălirea din 1241 se poate asemăna unui uragan: cumplită, dar scurtă. Chiar în același an, în luna Dechemvrie murea marele han Ogodai. Batu, care avea interes să fie de față acolo unde urma să se aleagă noul stăpânitor al imensului imperiu, dădu ordin de retragere generală. Așa încât în 1242, armata lui începu să se scurgă din Ungaria, ducând cu ea o pradă uriașă și mulți robi. In urma Mongolilor, populația își reluă încetul cu încetul traiul obișnuit; orașele fură reclădite, cetăți noi se ridicară, urmele grozavei năvăliri începură să se șteargă. Batu-han ca și Subutai nu se mai întoarseră în ținuturile dunărene. Ultimul, după ce asistă la încoronarea noului han Guiuk în 1246, luă comanda armatei care opera în sudul Chinei. Avu acolo, pe Fluviul Albastru (Yan-Tse-Kiang) ultimele succese; apoi, simțindu-se obosit, își ceru voie să plece și se întoarse să moară liniștit în cortul său, într'un colț de pășune, pe marginea fluviului Tula. Acest mare general al Asiei, comparabil cu Alexandru Machedon și cu Napoleon, supusese, din Coreea și până la Adriatica, treizeci și două de popoare și câștigase șaizeci și cinci de bătălii.

Ținuturile dela răsărit de Carpați, așa dar Moldova și de asemenea o bună parte a Munteniei, probabil până la Olt, rămaseră sub dominația Tătarilor. Ea a durat până la întemeierea Principatelor. Le plăteam dijmă din vite și din grâne și uneori îi însoțeam în expedițiile pe care le făceau în țările înconjurătoare. De așezat în ținuturile noastre, se pare că nu s'au așezat decât prin Bugeac; aci erau « părțile tătărești » de care pomenesc documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrân. Din acești Tătari rămași apoi sub

stăpânirea românească, atunci când Moldova a cuprins țărmul Mării, ajungând până la Cetatea Albă, provin robii tătari, « sălașele » de Tătari pe care Alexandru cel Bun le dăruia mănăstirilor și care existau și pe vremea lui Ștefan cel Mare.

Nu se știe exact ce cuvinte ne-au rămas dela Tătari în limba noastră. Se poate ca unele pe care le considerăm turcești sau cumane să provină în realitate dela aceștia. Constatăm însă câteva urme în organizarea vamală și fiscală a Moldovei. Se știe că fiscalitatea a fost întotdeauna o specialitate a Mongolilor; Tătarii n'au făcut excepție. Indată ce cucereau o țară, dezarmau mai întâi populația validă și apoi făceau recensământul. Impozitele loveau atât pe cei care aveau bunuri imobile, cât și pe cei nomazi, a căror bogăție principală o formau turmele. Se lua dijmă din toate produsele, inclusiv vinul; meșteșugarii puteau plăti impozitul lucrând. Clericii nu erau impuși. Din minuțioasa organizare fiscală a Tătarilor a rămas în Moldova termenul *tarkan* pe care-l întrebuințează documentele slave din vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun și a lui Ștefan cel Mare pentru a arăta produsele scutite de vamă. Apoi *ilișul*, (tătar: ülüš), care înseamnă dijma din grâne și, probabil, *sulgiu*, dare ce se plătea pe carnea vitelor tăiate. In *toponimie*, găsim deasemenea câteva urme de ale lor.

Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria noastră pe care l-au săvârșit Tătarii, este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. Prin lovitura puternică pe care au dat-o « regatului apostolic » și prin întinderea stăpânirii lor până la Carpați, acești ultimi năvălitori au pus o stavilă expansiunii statului maghiar. Din ciocnirea Tătarilor cu Ungurii am câștigat indirect noi Românii. In războiul pe care l-a avut mai târziu, în 1330, întemeietorul Țării Românești, Basarab, cu Ungurii, războiu în urma căruia statul muntean își câștigă independența, *voevodul nostru a fost ajutat chiar de Tătari.* Iar întemeierea Moldovei este în legătură directă cu luptele care s'au dat între Unguri și acești năvălitori care treceau mereu prin pasurile Carpaților spre a jefui orașele Ardealului și ale Ungariei. Așa încât, obiectiv vorbind, în secolul al XIII-lea și al XIV-lea, Tătarii nu ne-au adus numai pagube, dar și — indirect sau chiar direct — servicii.

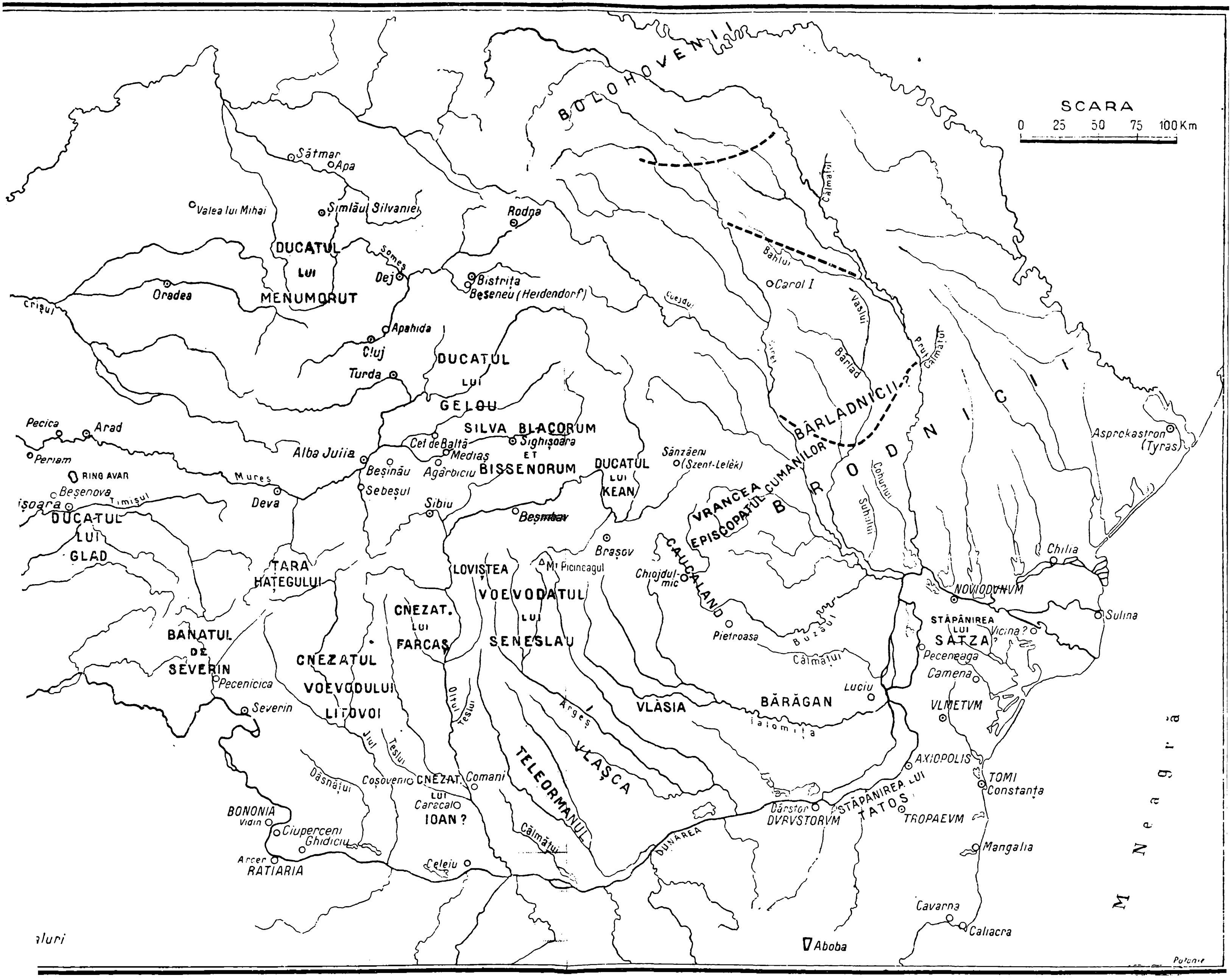
BIBLIOGRAFIE

Tătarii. 1. O. WOLFF, *Geschichte der Mongolen oder Tataren*, Breslau, 1872, 429 p. in 8⁰; 2. HOWORTH, *History of the Mongols*, London, 1876, 3. G. STRAKOSCH-GRASSMANN, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, 277 p. in 8⁰; 4. B. P. HASDEU, *Ban*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, Bucureşti, 1893; 5. TITUS HOTNOG, « *Bezeren-bam* » *din cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid*, Iaşi, 1919, 24 p. in 8⁰; 6. V. BOGREA, *Recenzia lucrării lui T. Hotnog*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 382—383; 7. LEON CAHUN, *Les révolutions de l'Asie. Les Turcs, la Chine, l'Iran, l'Asie Centrale*, în E. LAVISSE, A. RAMBAUD, *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, t. II, Paris, 1925, p. 884—973; 8. V. ŞOTROPA, *Tătarii în valea Rodnei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—5), p. 255—274; 9. HAROLD T. CHESHIRE, *The great Tartar invasion of Europe*, în *The Slavonic Review*, V (1926), p. 89—105; 10. GENERAL T. NICOLAU, *Invazia Tătarilor şi prima ocupare a Buda-Pestei*, Bucureşti, 1930, 100 p. in 8⁰; 11. A. SACERDOŢEANU, *Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930, 177 p. in 8⁰; 12. GIOVANNI SORANZO, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari*, Milano, 1930, in 8⁰; 13. I. C. FILITTI, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, Craiova, [1932], 123 p. în 8⁰; 14. A. SACERDOŢEANU, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933, 91 p. in 8⁰; 15. CONST. C. GIURESCU, *Despre iliş*, în *Rev. Ist. Rom.* VII (1937), p. 253—257.

ȚARILE ROMÂNEȘTI IN TIMPUL NĂVĂLIRILOR BARBARE (271-1247)

DE CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta Nº 6

CUM SE ÎNFĂŢIŞA MUNTENIA ÎN 1247

« Ţara lui Seneslau, voevodul Românilor ».

(Diploma Ioaniţilor).

Diploma Ioaniţilor. Spăimântat de năvălirea Tătarilor şi vrând să previe o repetare a ei, regele ungar Bela al IV-lea a luat o serie de măsuri de apărare. Intre altele, s'a gândit să institue o pază puternică şi permanentă în regiunea de graniţă a Banatului de Severin. Aci era un punct nevralgic al statului ungar, expus atât năvălirilor din spre răsărit, mai înainte cumane, acum în urmă tătare, cât şi a celor din spre miazăzi, ale Bulgarilor. Pentru a respinge dela început asemenea năvăliri, el cheamă ordinul Cavalerilor Ioaniţi sau Ospitalieri şi-i conferă numeroase avantaje şi drepturi, în schimbul apărării graniţei. Nu ştim câtă vreme au stat Ioaniţii în Banatul de Severin, unii se îndoiesc chiar dacă au venit măcar aici; cunoaştem însă diploma sau actul pe care li-l dă regele Bela al IV-lea în 1247, cuprinzând toate condiţiile stabilirii lor, toate drepturile şi avantajele de care se vor bucura. Acest act are o importanţă covârşitoare pentru istoria neamului nostru; el ne arată care era situaţia Ţării Româneşti sau a Munteniei la jumătatea veacului al XIII-lea, după năvălirea Tătarilor, sub raportul politic, economic, social şi militar. El ne ajută de asemenea să înţelegem întemeierea statului muntean, acest fapt cardinal din trecutul nostru. Se cuvine deci să-i acordăm toată atenţia. Prin diploma din 1247, regele Bela al IV-lea acordă ordinului Cavalerilor Ioaniţi « toată ţara Severinului cu munţii ce se ţin de dânsa şi cu toate celelalte dependenţe, *de asemenea cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş, până la râul Olt, afară de ţara cnezatului lui Litovoi Voevod, pe care o lăsăm Românilor precum au ţinut-o ei până acum*; le dăm acestea, păstrând totuşi pentru noi şi urmaşii

noştri jumătate din toate foloasele, veniturile şi slujbele din întreaga ţară a Severinului şi din cnezatele amintite mai sus, cealaltă jumătate cedând-o ordinului. Fac excepţie însă bisericile în fiinţă sau care se vor clădi în toate ţinuturile amintite mai sus: din veniturile acestor biserici noi nu ne oprim nimic, rămânând însă neatinse cădinţele şi drepturile ce se cuvin arhiepiscopilor şi episcopilor. Fac de asemenea excepţie toate morile în fiinţă sau care se vor face în ţinuturile amintite mai sus, afară de cele din Ţara Litua (adică: a lui Litovoi!); de asemenea toate clădirile şi semănăturile făcute cu cheltuiala fraţilor zisului ordin, fâneţele şi păşunile pentru vitele şi turmele lor, tot aşa şi heleşteele în fiinţă sau care se vor face: toate acestea le dăm în întregime zişilor fraţi, afară de pescăriile dela Dunăre şi de iazul dela Celei, pe care le dăm pe din două.

Acordăm de asemenea zisului ordin al Ospitalierilor ca să ia *jumătate din toate veniturile şi foloasele care se strâng pentru rege dela Românii din Ţara Litua, afară de Ţara Haţegului, cu dependinţele sale.* Voim de asemenea ca numiţii Români să ajute cu oastea lor pe zişii fraţi la apărarea ţării şi la respingerea injuriilor ce ni s'ar face de străinii nesupuşi nouă. Şi tot aşa, zişii fraţi, în cazuri asemănătoare, să fie ţinuţi a ajuta pe Români, cât vor putea.

Orânduielile pe care le va face zisul ordin, atât pentru libertăţile cât şi pentru judecăţile nobililor şi celorlalţi care ar veni din altă parte să locuiască ţinutul pomenit, cât şi hotărîrile pe care le va da, le vom socoti drept bune şi tari; cu adaosul însă că dacă se va da vreo sentinţă capitală împotriva *mai marilor ţării* (maiores terrae) pe care ei s'o socotească nedreaptă, aceştia să poată apela la curtea noastră.

« Pe lângă aceasta am dat amintitului... ordin ospitalier întreaga Cumanie dela râul Olt şi dela Alpii Transilvani, în aceleaşi condiţii ca şi ţara Severinului, *afară de ţara lui Seneslau voevodul Românilor pe care o lăsăm acestora ca s'o ţie ca şi până acum, în aceleaşi condiţiuni ca şi cele amintite mai sus pentru Ţara Litua.* Şi aceasta nu vrem să o trecem cu vederea ca dela prima intrare a numiţilor fraţi şi până în 25 de ani, toate veniturile Ţării Cumaniei să le ia în întregime ordinul amintit, afară de ţara lui Seneslau, din care va lua numai jumătatea veniturilor şi foloaselor. Iar după cei 25 de ani, se va da fiscului regal prin fraţi ai acestui ordin...

jumătate din toate veniturile, foloasele şi slujbele. Din 5 în 5 ani un om special al nostru va trebui să preţuiască veniturile, slujbele şi foloasele care ies din acea ţară ».

In ce priveşte veniturile care rezultă dela sarea din minele « ultrasilvane » precum şi dela moneta ce va circula în ţinuturile concedate Ioaniţilor, jumătate o va lua ordinul, jumătatea cealaltă regele, drepturile ce se cuvin bisericii rămânând neatinse. Se mai prevede în sfârşit ca ordinul « să-şi dea grijă şi silinţă să populeze... » zisele ţinuturi, dar să nu primească în acest scop, « fără vreo licenţă specială regală, pe ţăranii (rustici) din regatul nostru de orice condiţie şi naţiune şi pe Saşii sau Germanii din regatul nostru ».

Să comentăm acest preţios act, arătând ce concluzii se pot scoate din el cu privire la situaţia Românilor dintre Carpaţi şi Dunăre la jumătatea veacului al XIII-lea.

Din punctul de vedere al organizării politice, diploma Ioaniţilor ne arată existenţa a cinci formaţiuni, dintre care patru în dreapta Oltului şi una în stânga lui. In Oltenia era mai întâi « Ţara Severinului »; prin aceasta se înţelegea probabil partea olteană a Banatului de Severin sau poate chiar întreg Banatul, deci şi ţinutul corespunzător din judeţul Severin. In fruntea acestei formaţiuni de graniţă ştim că era încă din 1233 un « ban de Severin »; ea fiind cedată acuma Ioaniţilor, e firesc ca documentul din 1247 să nu mai pomenească pe cel care conducea această « ţară a Severinului » aşa cum face pentru celelalte formaţiuni din Oltenia. Urmau apoi cele trei cnezate: al lui Ioan, al lui Farcaş şi al voevodului Litovoi. Din faptul că acest din urmă cnezat este arătat ca înglobând şi « Ţara Haţegului cu toate dependenţele sale » rezultă, după toate probabilităţile, că el era situat pe valea Jiului, în continuarea naturală prin urmare a Ţării Haţegului. Dacă această localizare este exactă atunci se poate stabili şi aşezarea celorlalte două cnezate, ale lui Ioan şi Farcaş. Ele trebuiau să ocupe regiunea de răsărit a Olteniei, de-a-lungul Oltului, dela munţi şi până la Dunăre. Admiţând acum că apropierea ce s'a făcut între Farcaş, pe ungureşte « lup », şi Vâlcea—care are un înţeles identic în limba slavă — este şi ea exactă, ceea ce rămâne de demonstrat, atunci cnezatul acestuia pare să fi fost situat în partea de miazănoapte a regiunii amintite, aşa dar prin judeţul Vâlcea, în timp ce cnezatul

lui Ioan ar fi ocupat judeţul Romanaţi. După cum se vede, suntem în plin domeniu al ipotezelor. Chiar însă dacă localizarea fiecăreia din ultimele trei formaţiuni nu s'ar adeveri, un fapt e sigur: toate la un loc, împreună cu Ţara Severinului, cuprindeau Oltenia actuală plus un teritoriu la Nord de Carpaţi: «Ţara Haţegului» cu « dependenţele » ei. In stânga Oltului se găsea « ţara lui Seneslau, voevodul Românilor ». *Ea ocupa — judecând după cele ce se vor petrece mai târziu — cel puţin regiunea muntoasă şi deluroasă a Munteniei vestice, adică judeţele Argeş, Muşcel şi Dâmboviţa, poate şi Prahova.* Nu e exclus însă ca să se fi întins şi asupra unei părţi din marile păduri dela şes, prin urmare asupra unei părţi a judeţelor cu nume aşa de vechi ale Teleormanului, Vlăşcii şi Ilfovului, până în marginea stepei.

In ce priveşte situaţia de drept sau juridică a acestor formaţiuni politice, documentul din 1247 stabileşte o deosebire între cnezatele lui Ioan şi Farcaş de o parte şi « cnezatul voevodului Litovoi » şi « ţara lui Seneslau, voevodul Românilor », de alta. Primele două au o situaţie inferioară: ele sunt cedate cavalerilor Ioaniţi, fără vreo restricţie, întocmai ca şi « ţara Severinului » şi « Cumania ». Dimpotrivă, ultimele două nu sunt cedate, ci rămân Românilor, « aşa cum le-au ţinut ei şi până acum ». Prin urmare, ţara Litua sau a lui Litovoi, precum şi aceea a lui Seneslau, aveau o situaţie de drept superioară. Insemna oare această situaţie chiar independenţa politică? N'am putea-o afirma. Documentul ne arată că regele avea anumite « venituri şi foloase » din aceste două ţări; ele trebue să fi fost apreciabile chiar, de vreme ce nu dă Ioaniţilor decât jumătatea lor, cealaltă jumătate rezervând-o pentru sine. Mai probabilă pare ipoteza unui raport de vasalitate între Litovoi şi Seneslav de o parte şi regele ungar de cealaltă. Cei dintâi vor fi plătit, ca şi urmaşii lor de mai târziu, Barbat şi însuşi marele Basarab în prima parte a domniei sale, un « cens », adică o contribuţie, coroanei ungare şi-i vor fi dat ajutor în unele expediţii militare. Asemenea raporturi feudale, dela senior la vasal, nu constituiau de altfel un unicum al regiunilor noastre, ele se întâlnesc în întreaga Europă medievală, şi nicio scădere măcar: e deajuns să spunem că regele Angliei era vasalul celui francez pentru a înţelege ce însemna această situaţie. Aşa încât să nu ne închipuim micşoraţi pentru faptul că Litovoi şi Seneslau au avut asemenea legături cu

regele Ungariei. Sub raportul vieții economice, documentul amintește de « morile în ființă » din ținuturile concedate, prin urmare de agricultura care se făcea aci; de «fânețele și pășunele» necesare creșterii vitelor; de pescuit, și e interesant de remarcat că se face, ca și în cazul furajului, o deosebire între locurile de pescuit naturale — *piscationes* — și acelea create de mâna omului: *piscinae*, așa dar heleștee sau iazuri. In special e amintit pescuitul dela Dunăre și cel dela Celei, — e vorba, se pare, de localitatea din Gorj, de lângă Izvarna, nu de Celeiul din Romanați — pescuit bogat, de vreme ce regele-și oprește jumătatea venitului. Sarea, ni se spune că se aducea dela ocnele din Ardeal: să însemne aceasta oare că nu se exploatau pe atunci ocnele din Vâlcea? Ni se pare puțin probabil. Schimbul de mărfuri trebue să fi fost destul de viu și el se făcea cu ajutorul monetei metalice: altfel ce rost ar avea clauza din document care prevede iarăși că jumătate din veniturile ce vor rezulta de pe urma acestei circulații monetare se rezervă regelui, restul aparținând ordinului?

Extrem de interesante sunt concluziile care rezultă cu privire la clasele sociale. Diploma Ioaniților ne arată în mod limpede că exista în Țara Românească, la jumătatea veacului al XIII-lea, o pătură superioară, de nobili — *majores terrae* îi numește textul latin, noi le zicem *boieri* — care erau asimilați nobililor din Ungaria, având dreptul, ca și aceia, în caz că se dădea o sentință capitală nedreaptă, să facă apel la curtea regelui. Acest drept nu-l aveau «*rusticii*», adică țăranii, care erau supuși, fără nicio restricție, jurisdicției cavalerilor Ioaniți. Constatăm așa dar încă înainte de întemeierea Țării Românești, o stratificare socială: *o pătură superioară de proprietari, de nobili sau boieri, și o pătură inferioară, de rustici sau de țărani.* In chip firesc trebue făcută legătura între acești « rustici » ai veacului al XIII-lea și « vecinii » sau « rumânii » din documentele veacului al XV-lea. E una și aceeași pătură socială, purtând însă alt nume. Ca și în restul Europei, se constată prin urmare și la noi împărțirea în două categorii: proprietari și șerbi. Părerea, multă vreme admisă în istoriografia națională, că ar fi existat, înainte de întemeierea vieții de stat și în primele timpuri ale acesteia, numai o singură clasă socială și anume țărănime liberă și stăpână pe pământul ei, nu se adeverește documentar. Ar fi fost de altfel și nenaturală, această apariție singulară și patriarhală

în plină Europă medievală, cu nobilime atotputernică și cu șerbie accentuată.

Diploma din 1247 menționează și *organizarea militară* a Românilor dintre Carpați și Dunăre. Se prevede anume că, în caz de războiu, ei vor fi obligați să ajute pe cavalerii Ioaniți cu oastea lor, « cu aparatul lor de război », ca să întrebuințăm chiar expresia documentului latin. Această oaste reprezenta, după cât se pare, o forță însemnată; cu ajutorul ei, vor avea loc, peste câteva decenii, încercările de constituire a unei vieți de stat independente, încercări încununate de izbândă prin întemeierea Țării Românești, sub marele voevod Basarab.

In 1260, în timpul războiului dintre Bela al IV-lea și Otokar al II-lea, regele Boemiei, Bulgarii năvălesc în Banatul Severinului; nu avem nicio mențiune despre o apărare a lui de către Cavalerii Ioaniți, potrivit îndatoririlor ce-și luaseră. Așa încât se pare că la această dată, ei nu se mai găseau în ținutul ce le fusese concedat. Confirmarea pe care o dă Papa, în 1251, diplomei lor din 1247, ar fi un indiciu că în acel an ei erau încă în Banatul de Severin. In cazul acesta, plecarea lor a avut loc între 1251 și 1260. Mai puțin probabilă ni se pare ipoteza potrivit căreia Ioaniții n'ar fi luat realmente sau de fapt în stăpânire *niciodată* ținuturile prevăzute în diploma dată de Bela al IV-lea. In 1263 găsim în documentele ungare pomenit un « ban de Severin » cu numele Laurențiu. Acesta recucerește dela Bulgari ținuturile pe care le ocupaseră în stânga Dunării. Timp de 29 de ani, până în 1291, banii ungurești de Severin vor apărea mereu ca martori în actele cancelariei regale. După aceea se constată o întrerupere, până în 1324, când ei sunt menționați din nou.

BIBLIOGRAFIE

Muntenia în anul 1247. 1. CONST. C. GIURESCU, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, 176 p. in 8°; 2. ION CONEA, *Corectări geografice în diploma Ioaniților (1247). — Acele « piscinae de Cheley » erau sub munții Gorjului*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LVI (1937), p. 246—271.

V. și p. 195, nr. 88.

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

« Marele Basarab Voevod », întemeietor de țară și de dinastie și biruitor asupra Ungurilor.

Luptele lui Litovoi și Barbat cu Ungurii. Tihomir. Multă vreme s'a crezut că Țara Românească s'a întemeiat printr'o descălecare din Făgăraș. De acolo ar fi venit Negru Vodă, pe la sfârșitul veacului al XIII-lea și ar fi ocupat ținutul dintre Carpați și Dunăre, întemeind orașe, făcând curți domnești și ridicând biserici. Așa povestește tradiția *literară* păstrată în cronica cea mai veche a Țării Românești, așa au prezentat lucrurile mulți istorici, influențați, cu siguranță, și de întemeierea statului moldovean care s'a făcut într'adevăr printr'o descălecare. Astăzi știm însă că faptele s'au petrecut altfel. Intemeierea Munteniei nu se datorește unor descălecători veniți din Făgăraș, *ci reunirii sub o singură stăpânire românească, a diferitelor formațiuni politice, cnezate și voevodate, din dreapta și din stânga Oltului.* Ea nu s'a făcut dintr'odată, într'un singur an, ci a cerut mai multe decenii. A fost precedată de încercarea neizbutită a lui Litovoi și Barbat și a fost încoronată de strălucita biruință dela Posada a lui Basarab cel Mare, întemeietorul.

După moartea regelui Ștefan al V-lea al Ungariei (1272) și pe timpul când urmașul său Ladislau al IV-lea era încă minor, voevodul Litovoi — foarte probabil una și aceeași persoană cu Litovoi din 1247 — ocupă, împreună cu frații săi, o parte din posesiunile pe care le avea coroana ungară dincoace de munți și refuză să mai plătească tribut. Nu știm exact unde erau situate ținuturile ocupate de Litovoi; pare-se în spre Olt, sau chiar la răsărit de acest râu; faptul că documentele amintesc mereu în vremea aceasta bani unguresti de Severin, este un indiciu că Litovoi nu

şi-a îndreptat privirile înspre apus, sau că, cel puţin, n'a cucerit *cetatea* Severinului. Văzând că somaţiunile lor de a restitui teritoriile ocupate nu au nici un rezultat, Ungurii întreprind o expediţie împotriva voevodului rebel. Ea a avut loc între 1272 şi 1276, mai probabil în 1273. Soarta armelor n'a favorizat pe Litovoi: el pierde vieaţa pe câmpul de luptă iar fratele său Barbat este prins, adus la curtea regelui ungar şi silit să se răscumpere cu o sumă însemnată de bani. Prima încercare de dobândire a independenţii eşuase. Războiul cu Ungurii ne arată totuşi că voevodatul lui Litovoi ajunsese la o desvoltare însemnată, de vreme ce dispunea de forţa militară necesară unei lupte ca aceea care avusese loc şi de suma importantă de bani reclamată pentru eliberarea lui Barbat. In 1276, ţara Haţegului care în diploma Ioaniţilor era arătată ca făcând parte din cnezatul voevodului Litovoi, nu mai depinde de acesta: un document menţionează alături de « Micud, banul de Severin » şi pe Petru « comitele de Haţeg » (vezi fig. 108). Ocuparea Haţegului de către Unguri noi credem că a avut loc tocmai în urma mişcării lui Litovoi; dacă este aşa, ea constitue încă un argument în sprijinul identităţii acestuia cu voevodul din 1247.

După mişcarea lui Litovoi urmează un răstimp de aproape o jumătate de secol, cu privire la care nu suntem bine informaţi. Constatăm numai că la sfârşitul acestui răstimp, în 1324, Ţara Românească este întemeiată. In locul micilor formaţiuni politice anterioare apare un singur stat, în locul cnezilor şi voevozilor de odinioară un singur stăpânitor. Cum a avut loc acest proces de unificare, pe cale paşnică sau prin forţă, şi care au fost etapele lui, documentele nu ne-o spun; trebue să ne mulţumim deci numai cu unele presupuneri, pornind dela anumite fapte anterioare, contemporane şi mai ales posterioare întemeierii însăşi.

Un lucru însă e sigur: Intemeierea se datoreşte voevozilor *din stânga Oltului*, şi nu celor din dreapta lui, cum s'a crezut mai înainte. *Dela Câmpulung şi dela Argeş a pornit acţiunea care avea să ducă la formarea statului muntean.*

In 1324, un document ungar aminteşte pe Basarab, « voevodul nostru transalpin »; un alt document ni-l arată ca « fiu al lui Tihomir » (« filium Thocomery »). Din felul cum e pomenit acesta din urmă, se vede că el fusese un personaj cunoscut; credem că nu greşim socotindu-l ca predecesor în domnie al lui Basarab, aşa

Fig. 108. — Biserica din Densuş (Ţara Haţegului). Blocurile mari de piatră care se văd în partea inferioară sunt dela un edificiu roman.

dar ca voevod în stânga Oltului, acolo unde, la 1247, întâlnisem pe Seneslav. Am avea deci următoarea succesiune: Seneslau, Tihomir, Basarab. Cât a domnit fiecare din ei nu se poate stabili sigur, pe temeiul materialului documentar de care dispunem astăzi. Cunoaștem, dintr'un grafit descoperit la Biserica Domnească din Curtea de Argeș, anul morții lui Basarab: 1352, nu știm însă anul suirii lui pe tron. Un izvor străin dă ca început al domniei legendarului Negru Vodă — noi zicem Basarab Întemeietorul — anul 1310. Pe de altă parte, cronica cea mai veche a Țării Românești fixează ca dată a întemeierii statului, anul 1290. Am putea împăca această nepotrivire admițând că domnia lui Tihomir a început în 1290 și a durat până în 1310 când i-a urmat pe tron fiul său Basarab. Evident, e o simplă ipoteză: rămâne ca materialul nou documentar să ne arate întrucât este justificată.

Intemeierea Țării Românești. Cum au izbutit voevozii dela Câmpulung și Argeș să reunească sub conducerea lor diferitele cnezate și voevodate dintre Carpați și Dunăre? A fost oare un proces violent, de cucerire, sau unul pacific, de confederare, de recunoaștere a unui « mare voevod » de către ceilalți voevozi și cnezi? Un răspuns sigur nu se poate da. Dacă tradiția care arată închinarea Basarabeștilor olteni către Negru Vodă ar fi într'adevăr — făcând abstracție de nume — ecoul târziu al unui atare act, ceeace însă nu-i deloc sigur, am avea atunci o indicație în sensul unei acțiuni pacifice, de recunoaștere prin bună voie a autorității voevodului dela Argeș, de către urmașii lui Litovoi. In același sens al unei înțelegeri s'ar putea interpreta și titlul de « mare voevod » care i se dăduse lui Basarab și pe care îl vor purta — împreună cu acela de Domn — cârmuitorii noului stat. Ar fi voevodul pe care ceilalți l-au recunoscut drept superior. Să fie oare ulterioara împărțire a țării în județe, corespunzând în genere cu văile râurilor principale, o amintire și un semn al acestui pașnic proces de confederare? Și teza cealaltă, a unei cuceriri, a unei ocupări prin forța armelor se poate perfect susține. Ea este chiar mai conformă cu spiritul timpului. Este semnificativ că nu întâlnim în vechea alcătuire a statului muntean, printre dregătorii lui, pe niciunul care ar putea aminti un fost voevod sau cneaz supus de bună voie stăpânitorului dela Argeș. Banul, care are o situație specială, privilegiată la curtea Domnilor munteni, nu poate fi pus în

legătură cu un asemenea proces: el înlocueşte pe vechiul dregător ungur, pe fostul comandant al Banatului de Severin, are deci o altă explicaţie.

In orice caz, posesiunile pe care Ungurii le aveau pe versantul sudic al Carpaţilor au fost luate de voevozii munteni cu sabia. Dacă admitem că la Câmpulung au stăpânit la început Ungurii — aşa se interpretează de unii istorici prezenţa aci a comitelui Laurenţiu — atunci e foarte probabil ca oraşul să fi fost ocupat după moartea acestui demnitar prin urmare după 1300.

Banatul Severinului a fost şi el cucerit şi anume în 1291. Incepând cu acest an şi până în 1324 nu se mai găsesc în documentele ungare menţionaţi « banii de Severin », ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpânirea coroanei ungare. Aşa dar pentru aceste teritorii — Banatul de Severin şi, eventual, Câmpulungul — trebue să admitem un proces de cucerire. A avut oare voevodatul lui Litovoi precum şi cnezatele unde stăpâniseră în 1247 Ioan şi Farcaş aceeaşi soartă? Un răspuns afirmativ nu e exclus. Se poate de asemenea întâmpla ca relaţii de familie — o înrudire prin căsătorie de pildă — să fi permis reunirea unora dintre aceste formaţiuni. După cum se vede, suntem iarăşi în plin domeniu al ipotezelor. Rămâne ca viitorul, prin documentele noi ce se vor descoperi, să ne arate cum s'au petrecut în realitate lucrurile. In orice caz, două fapte sunt sigure: 1. Ţara Românească s'a întemeiat prin reunirea de către voevozii dela Argeş a formaţiilor politice dintre Dunăre şi Carpaţi, iar nu printr'o descălecare din Făgăraş. 2. Desăvârşirea acestei întemeieri are loc sub Basarab I, care cu mai mult succes decât predecesorul său Litovoi, izbuteşte în 1330 să înlăture suzeranitatea ungară.

Crearea statului muntean se datoreşte, evident, în primul rând, puterii şi priceperii voevozilor dela Argeş. I-au ajutat însă şi împrejurările. La începutul veacului al XIV-lea se produce o conjunctură politică foarte favorabilă nouă. Ungaria, vecinul cel mai puternic, trece printr'o lungă criză internă, printr'o perioadă de anarhie provocată de lupta pentru tron. La 14 Ianuarie 1301, murea regele Andrei al III-lea şi cu el se stingea în linie bărbătească dinastia arpadiană. Din cele două căsătorii avusese numai o singură fată, care nevârstnică fiind, era totuşi logodită cu Venceslav, fiul regelui Venceslav al Boemiei. Se punea deci problema succesiunii

la tron. Indreptăţiţi să-l ocupe, prin înrudirea loc cu vechea dinastie, erau doi: Carol Robert de Anjou din familia domnitoare în Neapol şi Sicilia, pe atunci în vârstă de 13 ani, şi Venceslav, logodnicul Elisabetei, cam de aceeaşi vârstă. Ambii găsesc susţinători printre feudalii unguri, ambii sunt încoronaţi ca regi: primul la Zagreb, cel de al doilea la Buda. Ungaria se împarte în două tabere care se luptă cu îndârjire între ele. In cele din urmă, Venceslav, care prin moartea tatălui său ajunsese şi rege al Boemiei, renunţă la coroana ungară în folosul lui Otto de Bavaria (1305). Acesta era un om slab; ce e dreptul, ajunge să fie încoronat, dar nu izbuteşte să-şi impună voinţa marilor feudali, cum era, de pildă, Matei Csák sau puternicul Ladislau din neamul Borşa, voevod al Transilvaniei. Spre a atrage de partea lui pe acesta din urmă, Otto se gândeşte să-i ia în căsătorie fiica. In acest scop vine în Transilvania; aci însă este prins de către Ladislau şi trimis în 1307, spre a fi închis, la « Voevodul Valahilor » adică peste munţi, în Ţara Românească de unde a scăpat în anul următor, mulţumită unei coincidenţe. S'a întâmplat anume — povesteşte o cronică în versuri contemporană — ca voevodul să se îmbolnăvească. Poporul a atribuit însă boala faptului că Otto era ţinut pe nedrept în inchisoare şi a cerut eliberarea acestuia. Ceeace s'a şi făcut, iar Otto s'a grăbit să se întoarcă în patria sa. In cele din urmă, Carol Robert izbuteşte să fie recunoscut ca rege şi de partida cealaltă (10 Octomvrie 1307), punându-se capăt astfel luptelor interne care duraseră şapte ani de zile. In acest răstimp, voevodul dela Argeş a putut foarte bine să-şi rotunjească hotarele fără să se teamă de vreo intervenţie din partea Ungurilor care erau ocupaţi la ei acasă de lupta pentru tron. Cu atât mai mult, cu cât el ajutase chiar pe Ladislau care-i trimisese ca prizonier pe Otto de Bavaria. Slăbirea puterii ungureşti, anarhia de acolo provocată de lupta pentru tron, a venit deci în folosul nostru.

Cealaltă putere, din spre răsărit, anume imperiul tătăresc, era şi ea în scădere. De altfel centrul ei nu se afla în ţinuturile noastre, ci mult mai departe spre răsărit, în Rusia; noi constituiam periferia marelui imperiu întemeiat de Gengis-han.

In sfârşit, şi Bulgarii erau sfâşiaţi de lupte interne care duseseră până la desmembrarea statului, unii guvernatori de provincii declarându-se neatârnaţi de ţar. Se adaogă pe deasupra istovirea

produsă de necontenitele lupte cu Tătarii. Aşa dar, toţi vecinii care ar fi putut să împiedice procesul de constituire al statului muntean se găseau în imposibilitate s'o facă. De această conjunctură favorabilă a ştiut să se folosească voevodul dela Argeş spre a-şi întinde stăpânirea sa şi a întemeia astfel *prima formaţie politică românească importantă*. A fost acesta un moment hotărîtor în vieaţa poporului nostru, aşa cum se întâmplă la sute de ani odată; un al doilea, la fel, va fi abia în zilele noastre, în 1918, când iarăşi, printr'o fericită conjunctură, *toţi* vecinii care ne duşmăneau au căzut la pământ şi s'a întemeiat statul cel mare românesc, cuprinzând pe cei « de un sânge şi de o lege ».

Relaţiile cu Ungaria. Războiul din 1330 şi strălucita biruinţă a lui Basarab. Câtă vreme a durat lupta dintre Carol Robert şi ceilalţi competitori ai tronului, evident, n'a mai putut fi vorba de o suzeranitate ungară asupra voevodatului dela Argeş sau asupra voevodatului « transalpin » cum îi spuneau documentele cancelariei regale. După ce însă Carol a fost recunoscut de toţi ca singur stăpânitor, s'a pus din nou problema raporturilor cu coroana ungară. Un document din 1324 ne arată că, la această dată, ele erau bune. Basarab este numit: « voevodul nostru transalpin » ceea ce înseamnă că regele Ungariei trebuise să recunoască noua stare de lucruri dela miazăzi de Carpaţi, formarea statului muntean şi că, pe de altă parte, stăpânitorul acestui stat recunoscuse la rândul lui suzeranitatea ungară: ea decurgea din teritoriile foste sub stăpânirea ungurească şi pe care Basarab sau predecesorul lui, Tihomir, le ocupaseră. Tot din acest document aflăm că regele Ungariei trimisese *în mai multe rânduri*, înainte de 1324, pe magistrul Martin în misiune la Basarab, ceeace înseamnă că domnia acestuia dura de câţiva ani. Se poate, după cum am spus şi mai sus, ca ea să fi început în 1310. In cazul acesta, am avea o domnie de 42 de ani, deoarece se cunoaşte astăzi data morţii lui Basarab: e anul 1352.

Aceeaşi situaţie, adică aceleaşi raporturi bune cu coroana ungară, pare să fi existat şi în 1327. La această dată, avem o scrisoare a Papei Ioan al XXII-lea către « nobilul bărbat Basarab, voevodul transalpin » prin care-l laudă pentru zelul ce depune în « stârpirea necredincioşilor » şi-l roagă să primească cu cinste pe călugării care vin să facă cercetări în acele regiuni. O scrisoare

similară trimite Papa comitelui Solomon din Brașov și lui Toma, voevodul Transilvaniei. După 1327, relațiile cu Ungurii se strică însă și peste trei ani, în 1330, se ajunge la un conflict armat a cărui urmare va fi *independența* Țării Românești.

Asupra cauzelor conflictului nu suntem tocmai bine lămuriți. « Cronicon pictum », izvorul ungur fundamental asupra acestor evenimente ne spune numai atât, că regele Carol Robert « după sfatul voevodului ardelean Toma și a lui Dionisie, fiul lui Nicolae » s'a dus « în țara voevodului Vlahilor Basarab ... ca să alunge din țara aceasta pe Basarab sau cel puțin să o dea unuia din sfătuitorii săi ». Ceeace făcuse pe cei doi nobili să dea un asemenea sfat lui Carol Robert era dorința lor de a avea unele posesiuni ale lui Basarab. Dionisie voia Banatul de Severin — și l-a căpătat la începutul expediției — iar Toma, Voevodul Ardealului, dorea — suntem în drept s'o bănuim — chiar țara lui Basarab. Așa s'ar explica pasajul din cronica amintită în care se spune că regele Carol Robert voia să dea țara voevodului transalpin unuia din sfătuitorii săi.

Intre 1291 și 1324 nu se mai constată în documentele ungare « bani de Severin » ceea ce înseamnă, după toate probabilitățile, că această posesiune fusese ocupată de voevodul din Țara Românească. In 1324, așa dar chiar în anul în care constatăm legături bune între Basarab și Carol Robert, apare iar un demnitar ungur Paulus purtând titlul de « ban de Severin ». Se poate deci ca cetatea Severinului să fi fost înapoiată de Basarab — în urma reluării raporturilor — după cum însă se poate iarăși ca să fi rămas mai departe în stăpânirea noastră, titlul purtat de Paulus fiind în cazul acesta numai expresia unui drept teoretic, iar nu a unei stări de fapt. Acuma, fie că îl stăpânea incontinuu de mai înainte, fie că îl ocupase după 1324, un lucru e sigur: în 1330, atât ținutul cât și cetatea Severinului erau în mâinile lui Basarab.

La acest ținut se pare că fac aluzie documentele din 1332 și 1351 care dau ca motiv al expediției dorința lui Carol Robert de a recupera « unele ținuturi de graniță ale regatului » pe care Basarab le ocupase « în țara transalpină », « spre marea pagubă a coroanei ». Expediția ungară a pornit în Septemvrie 1330. Momentul putea să pară nepotrivit — războaiele se începeau deobiceiu primăvara sau vara, nu în preajma iernii; în cazul acesta însă el avea o ex-

plicaţie. Cu două luni mai înainte, Mihail, ţarul Bulgarilor, fusese înfrânt şi ucis în lupta cu Sârbii dela Velbujd (28 Iunie 1330). Basarab, înrudit cu Mihail, îi trimisese acestuia în ajutor un corp de oaste care n'a putut însă împiedeca dezastrul. Aşa încât regele Ungariei era îndreptăţit să considere situaţia lui Basarab, atât sub raportul militar cât şi sub acela al alianţelor, ca mult slăbită. De aceea pleacă toamna, în Septemvrie, împotriva lui. Cunoaştem drumul pe care l-a urmat oastea ungară. Ea intră în ţară pe la Severin, cuprinde cetatea care este încredinţată, împreună cu titlul de ban, lui Dionisie cel care îndemnase pe Carol Robert să întreprindă expediţia şi apoi străbate Oltenia, îndreptându-se spre Argeş. După ocuparea Severinului, Basarab trimise soli « demni de toată cinstea » şi oferi regelui ungar pacea în condiţii foarte avantajoase. El renunţa la Severin, se obliga să plătească tribut, să trimeată pe unul din fiii săi la curtea regelui spre a servi acolo pe cheltuială proprie şi, pe deasupra, oferea şi o despăgubire de războiu în valoare de 7000 de mărci de argint, ceeace făcea 1.680.000 de dinari, o sumă considerabilă pentru vremea aceea şi care arată bogăţia şi înflorirea economică, altfel nebănuită, a Ţării Româneşti.

In acelaş timp prevenea pe rege că dacă va mai înainta « înlăuntrul ţării, *primejdia nicidecum nu o va putea înlătura* ». Carol Robert însă, în loc să primească această pace, aşa de avantajoasă, o respinse cu semeţie, ba mai mult, insultă chiar în faţa solilor pe Basarab, făcându-l « păstor al oilor sale » şi spunând «că-l va scoate de barbă din ascunzişurile sale ». Armata ungară porni mai departe. Voevodul muntean făcuse însă, după obiceiul de totdeauna al ţinuturilor noastre, pustiul în faţa duşmanului. Armata ungară care ajunsese între timp în faţa cetăţii Argeş nu găsea nimic de-ale mâncării şi în curând începu a suferi de « foamea cea mare », după însăşi expresia « Cronicei pictate ». Văzând că nu e chip a supune pe Basarab, Carol Robert dădu semnalul retragerii. Basarab care de sigur nu uitase insulta proferată de semeţul rege ungur în faţa solilor, găsi acum prilejul nemerit să-i plătească pentru această necuviinţă şi tot odată şi pentru pagubele pe care i le făcuseră năvălitorii. In drumul ei de întoarcere, armata ungară trebuia să treacă în munţi printr'un defileu sau o vale strâmtă şi lungă, mărginită de râpi înalte. Basarab puse să se ocupe înălţimile de o parte şi de alta a defileului şi întări cu şanţuri şi cu valuri de

pământ ieșirea precum și locurile unde valea era ceva mai largă. După ce armata ungară se angajă bine în această strâmtoare, trupele lui Basarab ocupară și intrarea, tăind astfel cu totul putința retragerii. Incepu apoi și atacul care a durat *patru zile* (9—12 Noemvrie 1330) și a însemnat un cumplit dezastru pentru Unguri, unul din cele mai mari pe care le-au suferit ei vreodată. Dar să ascultăm povestirea însăși a izvorului unguresc, a acelei « Cronici pictate » amintite mai sus: «Mulțimea nenumărată a Românilor, sus pe râpi, alergând din toate părțile, arunca săgeți asupra oastei ungurești care era în fundul văii, pe un drum, care însă nici nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curând un fel de corabie, strâmtă, unde din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai și ostași cădeau în luptă, pentrucă din pricina urcușului prăpăstios... nu se puteau sui împotriva Românilor pe niciuna din râpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind șanțurile săpate acolo, ci ostașii regelui erau cu totul prinși, ca niște pești în vârșă sau în mreajă. *Au căzut tineri și bătrâni, principi și nobili, fără nicio deosebire.* Căci această tristă întâmplare a ținut mult, din ziua a șasea a săptămânii până în ziua a doua a săptămânii viitoare (adică de Sâmbătă până Marți!), în care zile ostașii aleși așa se izbeau unii de alții precum în leagăn se leagănă și se scutură pruncii sau ca niște trestii bătute de vânt. Uciderea cea mai cumplită — căci a căzut mulțime de ostași principi și nobili și numărul lor nu se poate socoti — a fost în ziua a șasea, în preseara Sfântului Martin și după aceea, în ziua următoare (adică în zilele de 9 și 10 Noemvrie; Sfântul Martin e la 11 Noemvrie!). Acolo au murit și trei prepoziți (administratori bisericești!) anume: magistrul Andrei, prepozitul bisericii albense, bărbat foarte venerabil, vice-cancelarul Majestății Sale Regale; fiind el acolo, *a pierit cu sigiliul regelui*; mai departe, Mihail, prepozitul din Poszega și Nicolae, prepozitul din Alba transilvană; după aceea Andrei plebanul din Sarus și monahul Petre din Ordinul Predicatorilor, bărbat onest, acolo a primit paharul morții crâncene, pentrucă, în creierii capului... le-au bătut cuie de lemn. Și unii preoți care erau capelanii regelui, fură uciși. A căzut în sfârșit și o mulțime nenumărată de Cumani. Trupurile tuturor, atât ale fețelor bisericești cât și ale nobililor laici, acolo, pe locul luptei, așteaptă timpul învierii de apoi. Nici cei mai de aproape ai lor nu

putură să găsească pe iubiții lor ca să-i îngroape, din cauza năvălirii dușmanilor. Și Românii au dus mulți prinși cu sine, atât răniți cât și nevătămați, și au luat foarte multe arme și hainele prețioase ale tuturor celor căzuți; și bani în aur și în argint și vase prețioase și cingători de sabie și multe pungi cu groșițe late (cu bani!). și mulți cai cu șei și frâie, ce toate le-au luat și le-au dus lui Basarab Voevod. *Iar regele și-a schimbat insemnele armelor sale, cu care a îmbrăcat pe Desev, fiul lui Dionisie*, pe care, crezându-l a fi însuși regele, Românii cu cruzime l-au omorît. *Și regele abia a scăpat cu câțiva inși.* Căci au stat împrejurul lui ca niște ziduri de piatră, Danciul cu fiul său Ladislav și alți ostași, care erau în serviciul personal al regelui, și magistrul Martin, fiul lui Berend; aceștia toate loviturile de săbii și de săgeți le-au primit asupra lor, ca niște stropi de ploaie torențială, ca să scape vieața regelui de lovitura morții ». Și s'au întâmplat toate acestea — își încheie « Cronica pictată » impresionanta povestire — « ca nu cumva să se semețească Ungurii de mulțimea izbânzilor... ci să învețe umilință și să înțeleagă că de mila iubirii divine se fac cu atât mai vrednici, cu cât rabdă loviturile de îndreptare ale tatălui ceresc. Căci Dumnezeu tatăl pe aceia îi pedepsește, pe care îi iubește ».

Foarte interesante sunt miniaturile — în număr de trei — care însoțesc capitolul de mai sus al « Cronicei pictate » (în totul, acest izvor are vreo 300 de asemenea miniaturi: de aicea și numele lui!). In cea dintâi, este înfățișat solul lui Basarab care remite lui Carol Robert *scrisoarea* cuprinzând oferta de pace a domnului muntean, ofertă respinsă de înfumuratul Angevin care avea să plătească apoi așa de scump semeția sa (vezi fig. 109). In cea de a doua, ni se arată o scenă a luptei. Românii, purtând unii sarică și căciulă ascuțită, trag de sus, de pe înălțimi, cu arcul în Ungurii din vale sau svârlă bolovani asupra lor. Căzut jos și lovit de pietre, se vede nobilul care îmbrăcase costumul și insemnele regelui, în timp ce acesta, apărat de doi cavaleri, fuge spre dreapta, uitându-se îngrozit îndărăt spre locul luptei (vezi fig. 110). Intr'a treia miniatură se vede o altă scenă, asemănătoare celei anterioare. Românii svârlă cu bolovani și trag cu săgeți asupra armatei ungare din fundul văii. Trei cavaleri — unul din ei pare a fi regele — care au izbutit să iasă din defileu, fug, uitându-se iarăși îndărăt, spre locul unde ceilalți sunt zdrobiți (vezi fig. 111).

Nu se știe sigur unde s'a dat această memorabilă luptă. Unii istorici din vremurile noastre cred că ea a avut loc între Câmpulung și Bran, la punctul numit *Posada*. Alții, luându-se după o știre a unui călător polon din veacul al XVI-lea, o așează dincolo de o localitate — astăzi inexistentă — Gherghița, la două zile de drum spre miazăzi de Sibiu, în munții Făgărașului sau ai Sebeșului.

Fig. 109. — Miniatură din Cronicon Pictum: înfățișează pe solul lui Basarab prezentând lui Carol Robert scrisoarea prin care se propune încheierea păcii.

Dela « castelul Argeș » unde știm sigur că armata ungară ajunsese, *drumul cel mai scurt de întoarcere nu era prin Câmpulung, Bran și Brașov, ci prin Loviștea și apoi valea Oltului, spre Sibiiu.* E mai probabil deci ca lupta să fi avut loc pe aici, așa dar între Curtea de Argeș și Sibiu, poate prin Loviștea.

Documentele contemporane ne spun că la acest războiu, Basarab a avut și ajutorul « păgânilor vecini » așadar *al Tătarilor*: e un fapt semnificativ pentru politica întemeietorului Țării Româ-

Fig. 110. — Miniatură din Cronicon Pictum: soldaţii lui Basarab trag cu arcul şi svârlă bolovani asupra armatei ungureşti din vale. Căzut la pământ, se vede nobilul care îmbrăcase hainele regelui spre a-l scăpa dela moarte. Regele travestit fuge spre dreapta.

Fig. 111. — Miniatură din Cronicon Pictum: armata ungară jos în vale e strivită de bolovanii pe care-i asvârlă de pe înălţimi ostaşii lui Basarab. Regele Carol Robert, pare-se, însoţit de doi credincioşi, fuge spre dreapta, uitându-se îngrozit la locul dezastrului. Unul dintre arcaşii români, cu pletele pe umeri, poartă sarică.

neşti; tot ele ne mai arată că au fost *două* atacuri şi că în toiul luptei, Carol Robert *a căzut de pe cal*; ele amintesc în sfârşit şi pe «*fiii lui Basarab*» care de sigur au luptat alături de părintele lor împotriva năvălitorilor.

Expansiunea spre răsărit a Ţării Româneşti. Victoria strălucită din 1330 arăta puterea noului stat românesc şi în acelaşi timp îi asigura o desvoltare liberă. Cât a trăit, până în 1342, Carol Robert n'a mai îndrăznit să atace pe Basarab sau să-i ceară tribut. Se pare însă că cetatea Severinului a rămas totuşi în mâna Ungurilor, deoarece găsim în 1335 pe Dionisie purtând titlul de «ban al Severinului». Afară doar de cazul când am avea deaface tot cu indicarea unei amintiri sau a unei pretenţii, iar nu a unei stări de fapt. Reluarea relaţiilor cu Ungurii s'a făcut târziu, după moartea lui Carol Robert, la începutul domniei regelui Ludovic (1342—1382). Ele n'au mai avut însă caracter de suzeranitate, de vasalitate, ci de egalitate. Intre 1330 şi 1352, când îşi sfârşeşte însemnata sa domnie, Basarab Întemeietorul a fost neatârnat « singur stăpânitor » cum se va spune în documentele privind pe fiul său Nicolae Alexandru.

In această de a doua parte a domniei sale, întemeietorul statului muntean şi-a întins stăpânirea şi asupra ţinuturilor dinspre răsărit, asupra şesului Brăilei şi al Ialomiţei, trecând şi dincolo de Prut în ţinuturile dela miazănoapte de gurile Dunării care de atunci au căpătat numele de *Basarabia*. Fiindcă, *la început*, Basarabia n'a însemnat decât *această* porţiune sudică a ţării cuprinse între Prut şi Nistru; abia în 1812 şi în mod arbitrar — pentru a masca oarecum răpirea unei jumătăţi din Moldova şi a da impresia că e vorba doar de fostele raiale turceşti din sud — au extins Ruşii această denumire istorică — înfăţişând stăpânirea Basarabilor munteni peste ţinutul de şes al Chiliei — asupra întregului pământ dintre Mare, Prut şi Nistru, până la Hotin. Ocuparea răsăritului Munteniei şi a Basarabiei s'a făcut în legătură cu luptele din 1345—1350 împotriva Tătarilor, lupte purtate cu succes de către Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab şi asociatul acestuia la domnie. Se pare într'adevăr, că înainte încă de 1343, întemeietorul Ţării Româneşti îşi luase ca ajutor pentru purtarea trebilor domniei pe fiul său Nicolae Alexandru. In *această calitate*, iar nu ca Domn singur, trebue înţeleasă pomenirea lui în anul 1343 de către o cronică

ungurească în legătură cu restabilirea relațiilor dintre statul muntean și noul rege al Ungariei, Ludovic. Schimbarea de atitudine a lui Basarab care din aliat cu Tătarii la 1330 devine peste un deceniu și jumătate adversarul lor, credem că se explică prin nevoia pe care o simțea întemeietorul statului de a-și asigura un hotar natural și în spre răsărit. După ce ocupase, el sau tatăl său Tihomir, posesiunile dependente de coroana ungară și ajunsese înspre miazănoapte și apus până la culmile cele mai înalte ale Carpaților, până la cumpăna apelor, în mod firesc trebuia el acum să se gândească a-și rotunji hotarele și înspre răsărit și a-și asigura în același timp o ieșire spre mare prin porturile dunărene ale Brăilei și Chiliei. Mai cu seamă că acestea prezentau și o mare însemnătate economică, prin ele făcându-se atât importul mărfurilor răsăritene cât și exportul produselor noastre. Faza cea de a doua a politicii externe a lui Basarab, de înțelegere cu Ungurii — luptele împotriva Tătarilor se duc paralel cu expedițiile în același sens ale coroanei ungare, expediții în urma cărora se va întemeia Moldova — apare deci ca impusă cu necesitate de logica însăși a desvoltării statului muntean, de creșterea sa organică.

Dar dacă în ce privește raporturile cu Ungurii și cu Tătarii constatăm schimbări fundamentale impuse, încă odată, de însuși procesul de desvoltare al statului, relațiile cu Bulgarii, vecinii dela miazăzi, păstrează aceeași linie în tot timpul domniei lui Basarab, Sunt relații de bună vecinătate, de alianță politică și militară și de înrudire între cele două familii domnitoare. In 1323, cu prilejul luptelor pe care le are Mihail, țarul Bulgariei, cu Bizantinii, aflăm că el a fost ajutat cu o oaste numeroasă de către « *Ungrovlahi* ». *E prima dată când apare această denumire* care va trece apoi și asupra țării însăși, *Ungrovlahia.* Originea denumirii este bizantină; ea are înțeles geografic, însemnând « Vlahii de lângă Unguri » spre deosebire de ceilalți Vlahi din Peninsula Balcanică. — In 1330, în lupta nenorocită dela Velbujd împotriva Sârbilor, Mihail a fost ajutat iarăși de către Basarab. Urmașul la tron al lui Mihail, Alexandru (1331—1365), care-i era nepot de soră, a ținut în căsătorie pe o fiică a întemeietorului statului muntean. Erau prin urmare legături strânse între cele două popoare de pe malurile Dunării, lucru de altfel cu totul natural: atât noi cât și Bulgarii aveam aceeași credință și confesiune — element fundamental în

acea vreme de puternic sentiment religios — cultura îmbrăca și într'o parte și în cealaltă aceeași formă slavă; în cancelarie și în biserică se întrebuința aceeași limbă veche slavă; organizarea curții domnești a lui Basarab prezenta în sfârșit multe puncte comune cu aceea a « țarului » bulgar. In asemenea condiții nu e nicio mirare că au existat relații atât de strânse.

Propaganda catolică. Incercările de expansiune teritorială și politică ale statului ungar la miazăzi și la răsărit de Carpați au fost întotdeauna dublate de o acțiune de propagandă bisericească. Cavalerii Teutoni la 1211—1225 și Cavalerii Ioaniți la 1247 aveau nu numai un scop militar, de apărare a granițelor și de colonizare, dar și unul de propagandă religioasă, de aducere la catolicism a « schismaticilor » — aceștia eram noi, ortodoxii,—cât și a « păgânilor » — Cumanii. Episcopatul Cumanilor—distrus de năvălirea Tătarilor — fusese creat în același scop. E adevărat că această propagandă n'a avut mare succes: călugării și misionarii trimiși în părțile noastre n'au izbutit să convertească la catolicism pe locuitorii cnezatelor și voevodatelor dintre Dunăre și Carpați; s'a întâmplat chiar dimpotrivă ca noi să asimilăm sub acest raport pe Sașii și Secuii care trecuseră dincoace, peste munți: scrisoarea Papei Grigore al IX-lea din 1234 o spune doar lămurit și cere principelui de coroană al Ungariei, lui Bela, să ia măsuri pentru ca acest fenomen îngrijorător să fie oprit. Este evident că odată cu întemeierea statului muntean, propaganda catolică a trebuit să se izbească de o piedică în plus; ea totuși n'a dezarmat. Papa stăruia mereu pe lângă fruntașii și conducătorii Românilor, atât a celor din Ardeal cât și a celor din Muntenia, să îmbrățișeze catolicismul. Unii dintre ei — în Ardeal — au și făcut-o și prin aceasta, în scurtă vreme, au fost asimilați de către Unguri. Se pare chiar că și Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, n'a fost deloc ostil catolicilor; dacă el personal n'a îmbrățișat confesiunea lor, în schimb nici nu s'a opus propagandei continue a acestora. Cea de a doua soție a lui, Doamna Clara, a fost catolică; una din fiicele sale din prima căsătorie, Elisabeta, s'a căsătorit cu un catolic, cu Ladislau de Oppeln, palatinul Ungariei; tradiția populară însăși a întemeierii Țării Românești spune că soția lui Negru Vodă, Marghita — numele ei este adeverit și de pomelnicul mănăstirii Câmpulung — ar fi zidit o biserică pentru credincioșii catolici din țară

(vezi fig. 112). Toate aceste elemente la un loc ne arată că în primele timpuri ale noului stat românesc, propaganda catolică a conti-

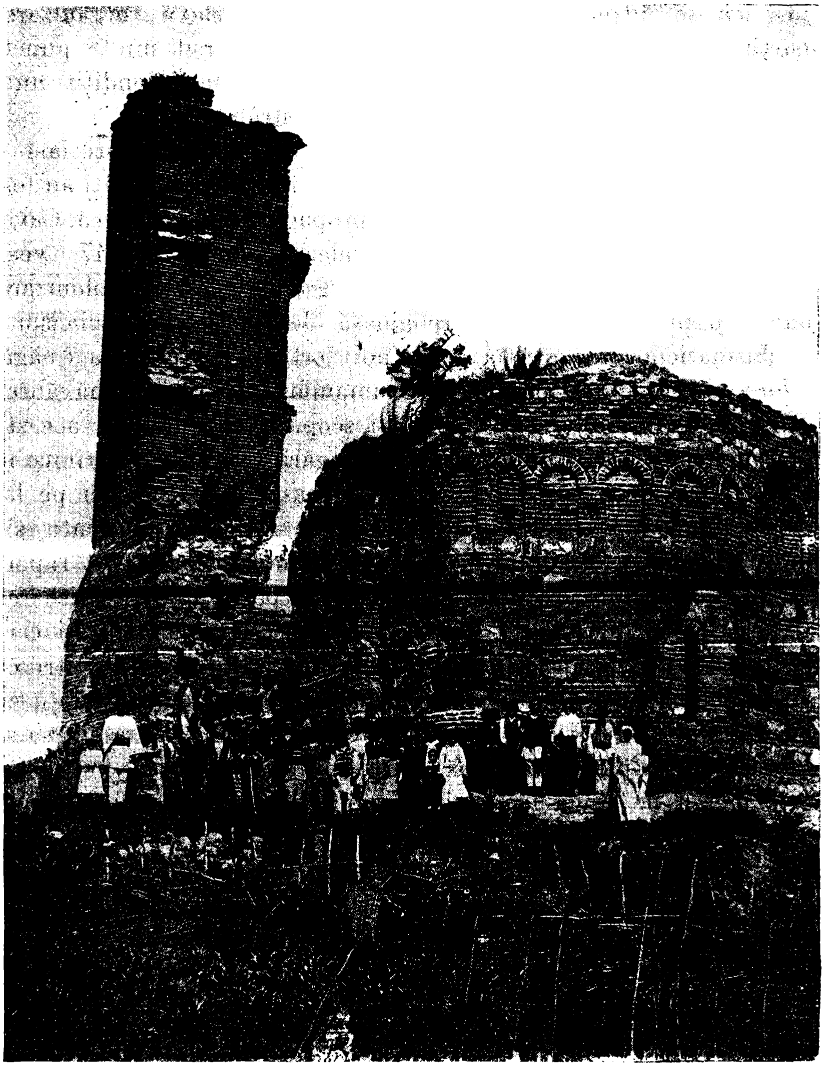

Fig. 112. — Ruinele bisericii catolice Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeș, zidită, după tradiție, de doamna Marghita, soția lui Negru Vodă.

nuat stăruitoare. In 1345, Papa Clement al V-lea trimite o scrisoare regelui Ludovic al Ungariei în care-i spune că mai mulți Români (« Olachi Romani ») locuind în părțile Ungariei, Transil-

vaniei, Munteniei (« Ultralpinei ») și Sirmiului au primit catolicismul, iar alții sunt dispuși să-l primească. In acest scop, el a trimis scrisori lui Alexandru fiul lui Basarab și altor nobili români precum lui Nicolae, principe de Remecha, lui Ladislau voevodul de Bivinis, lui Seneslau de Sypprach, lui Aprozye voevodul de Zopus și lui Nicolae voevodul de Auginas (« Nicolao principi de Remecha, Ladislao voyuade de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye voyuade de Zopus et Nicolao voyuade de Auginas »). Nu se știe sigur unde erau aceste localități. Remecha s'a spus că este Remetea din Banat, iar Bivinis ar fi Beiușul: simple presupuneri, fără o dovadă peremtporie. Oriunde ar fi fost situate însă, scrisoarea își păstrează însemnătatea, mai întâi prin pomenirea atâtor voevozi români și apoi prin indicarea originei romane a acestora, cu mult timp înaintea Renașterii. Cancelaria papală știa de altfel de această origine a « Olahilor » sau « Blacilor »: ea se amintește și în corespondența anterioară cu aproape un secol și jumătate, dintre Ioniță « regele Bulgarilor și al Românilor » și Papă.

Moartea lui Basarab. Personalitatea lui. In 1352, după o îndelungată și strălucită domnie, marele Basarab a închis ochii. Grafitul descoperit după războiu, sub tencuiala Bisericii Domnești din Curtea de Argeș, spune lapidar: « *In anul 6860* (*1352*) *la Câmpulung a murit marele Basarab voevod* ». Acolo a și fost îngropat, în biserica mănăstirii care până astăzi se numește a lui Negru Vodă și al cărei ctitor a fost. Cronica Țării Românești reproduce o tradiție cum că Nicoale Alexandru — deci fiul lui Basarab — « zic să fie fost de feliul lui Câmpulungean ». Iar un document din 20 Aprilie 1714, dela Ștefan Cantacuzino, dat mănăstirii din Câmpulung, afirmă categoric despre ctitorii lăcașului, Basarab (Negru Vodă !) și Nicolae Alexandru: « ce le sunt trupurile lor îngropate în această sfântă mănăstire ». Din nefericire, nu ni s'a păstrat piatra de mormânt a întemeietorului țării; o avem numai pe aceea a fiului său, Nicolae Alexandru.

Lui Basarab i se datorește și zidirea splendidei Biserici Domnești din Curtea de Argeș (vezi fig. 113). El n'a ajuns însă s'o vadă terminată: la încetarea sa din vieață, lăcașul nu era nici tencuit, necum pictat: așa se explică prezența grafitului, cuprinzând data morții, sub tencuială, pe mortarul dintre două rânduri de cărămizi ale peretelui dinspre miazănoapte. Urmașii săi vor desăvârși apoi

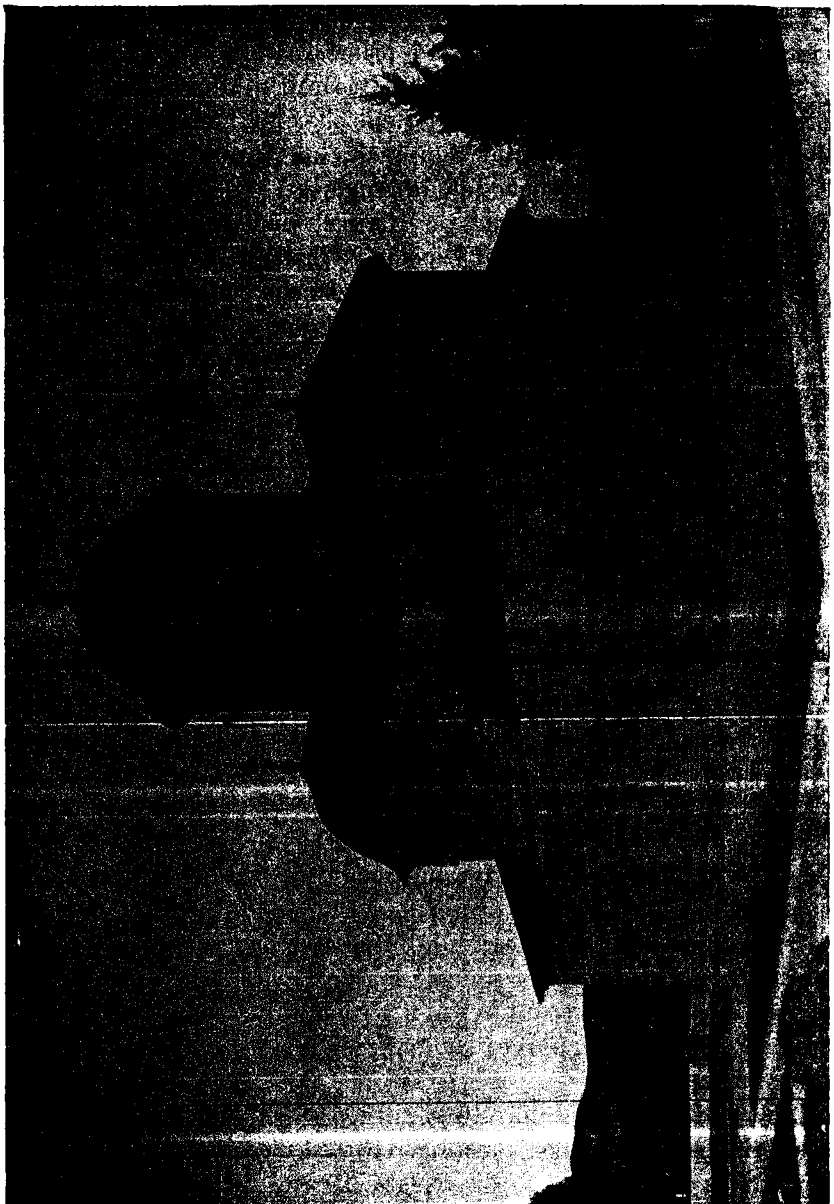

Fig. 113. — Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş, cel mai vechiu lăcaş bisericesc în fiinţă din ţara noastră. Clădită de Basarab Întemeietorul. Pictura s'a isprăvit abia sub Radu I.

această ctitorie a întemeietorului ţării, adăogându-i picturile care fac astăzi admiraţia noastră, fiind printre cele mai frumoase ale artei bizantine.

Basarab voevod este şi va rămâne veşnic una din cele mai mari figuri ale trecutului nostru. Insemnătatea lui este *dublă*: întâi ca *întemeietor de stat*. Ceea ce nu reuşeşte să facă viteazul Litovoi, duce el la bun sfârşit: creează *cadrul politic* în care avea să se desvolte o parte importantă a neamului nostru, asigură prin urmare putinţa însăşi a acestei desvoltări. Fiindcă *statul* este mijlocul cel mai perfect din câte cunoaştem astăzi prin care un popor poate ajunge la manifestarea tuturor însuşirilor sale, morale şi materiale. Poporul care nu izbuteşte să întemeieze un stat sau care nu e în stare să şi-l păstreze, îşi riscă însăşi fiinţa sa etnică. Multe din neamurile Evului Mediu au dispărut tocmai fiindcă n'au putut ajunge la creaţiuni politice temeinice. Statul e garanţia desvoltării optime a unui popor: putem deci uşor înţelege însemnătatea *faptei* lui Basarab: el a întemeiat statul muntean, i-a lărgit hotarele şi i-a asigurat independenţa. Dar acest mare conducător a fost în acelaşi timp şi întemeietorul unei *dinastii* care a cârmuit Muntenia timp de trei sute de ani. Personalitatea lui Basarab a fost aşa de puternică, opera îndeplinită de el aşa de mare, încât numele lui personal a ajuns să fie acela al familiei, al dinastiei, dându-se tuturor membrilor ei, aşa cum la Roma, după Cesar, împăraţii şi-adăogau acest glorios nume, devenit titlu, al înaintaşului lor. Fiindcă Basarab sau — în forma exactă *Basarabă* — este un nume personal, întocmai de pildă, ca şi Gheorghe, Ion sau Constantin. Originea acestui nume, ca şi a celorlalte terminate în *-abă*, precum Tâncabă, Talabă, Tortabă, etc., e probabil, *cumană*. Ceea ce nu înseamnă deloc însă ca şi purtătorul lui să fi aparţinut acestui neam turc. Numele de persoană sunt şi o chestie de influenţă culturală, de *modă*, aşa dar nu se poate scoate neapărat o concluzie cu privire la naţionaitatea celui care-l poartă. Dimpotrivă, avem toate motivele să credem că Basarabă a fost *român*, după cum român a fost şi Seneslau cel cu nume slav sau Farcaş cel cu nume unguresc, din 1247.

După numele întemeietorului, şi statul a fost numit uneori *Basarabia* sau *Ţara Basarabească*. Aşa i se spune, de pildă, într'un act intern, scris latineşte, în 1396, precum şi în documentul mol-

dovean din 8 Octomvrie 1408 al lui Alexandru cel Bun. Cu vremea, a biruit în cancelarie numirea cealaltă, de origine bizantină, *Ungrovlahia.* Termenul Basarabia s'a păstrat totuşi, dar în legătură numai cu posesiunea dela nordul Deltei, câştigată asupra Tătarilor, cu Bugeacul de mai târziu. Dela aceasta a fost extinsă apoi în mod abuziv în 1812 de către Ruşi asupra întregului ţinut dintre Nistru şi Prut.

Intemeietor şi organizator de ţară, întemeietor de dinastie, biruitor în războaie şi ctitor de lăcaşuri sfinte, Basarab merită pe deplin calificativul de « mare » pe care i-l dă atât grafitul dela Curtea de Argeş cât şi inscripţia tombală a fiului său: « *Basarab cel mare* », *astfel va rămâne el pentru totdeauna în istoria poporului nostru.*

BIBLIOGRAFIE

Intemeierea Ţării Româneşti. 1. D. ONCIUL, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899, VI + 253 p. in 8°; 2. N. IORGA, *Carpaţii în luptele dintre Români şi Unguri*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVIII (1915—1916), p. 79—106; 3. D. ONCIUL, *Anul morţii marelui Basarab Voevod*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 101—104; 4. N. IORGA, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains. II. Époque Angévine*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. X (1923), p. 1—21; 5. V. MOTOGNA, *Iarăşi lupta dela Posada*, în *Rev. Ist.*, X (1923), p. 81—85; 6. AL. A. VASILESCU, *Data 1290 a descălecatului Ţării Româneşti*, în *Conv. Lit.*, 55 (1923), p. 499—510; 7. AL. LAPEDATU, *Cum s'a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 289—314; 8. I. C. FILITTI, *Despre Negru-Vodă*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 1—39; 9. N. A. CONSTANTINESCU, *Posada 1330. 9—12 Noemvrie*, Bucureşti, 1930, 48 p. in 16°; 10. GH. I. BRĂTIANU, *Originile stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 50—62; 11. A. VERESS, *Originea stemelor Ţărilor Române*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 225—232; 12. GH. I. BRĂTIANU, *In jurul originii stemelor Principatelor Române*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 233—240; 13. O. TAFRALI, *Monuments byzantins de Curtéa de Arges*, 2 vol., Paris, 1931, XXI + 352 şi 16 + 158 planşe; 14. I. MINEA, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (Noemvrie 1330)*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 324—343; 15. I. LUPAŞ, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1330*, Cluj, 1932, 22 p. in 8°; 16. AURELIAN SACERDOŢEANU, *In jurul unei lupte a Românilor cu Rutenii în anul 1277*, în *Arh. Olt.*, XIII (19 4), p. 276—286; 17. ION CONEA, *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935, 23 p. în 4° (Extras din *Rânduiala*, I, 2); 18. I. LUPAŞ, *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpědatu la împlinirea vârstei de 60 ani*, Bucureşti, 1936, p. 397—403.

NICOLAE ALEXANDRU VOEVOD

> *«Cel de foarte bun neam, marele voevod . . . Alexandru», întemeietorul Mitropoliei muntene.*
> (Scrisoarea din 1359 a Patriarhului din Constantinopol).

Relațiile cu Ungurii. Nicolae Alexandru s'a arătat un vrednic urmaș al lui Basarab Întemeietorul. A gospodărit cu pricepere țara și i-a desăvârșit organizarea, instituind, cu aprobarea Patriarhiei din Constantinopol, mitropolia munteană. A stat în legături strânse cu statele slave dela miazăzi, iar față de Unguri a știut să păstreze o atitudine demnă.

Un cronicar oficial ungur afirmă că la 1343 Alexandru ar fi făcut un act formal de supunere venind la hotarele Ardealului și recunoscând ca suzeran pe noul rege Ludovic, urmașul lui Carol Robert. Afirmația nu poate fi adevărată, deoarece la această dată Alexandru nu era decât asociat la domnie, iar nu domn singur și marele Basarab n'ar fi îngăduit revenirea la vechea situație dinainte de Posada. A fost mai de grabă — credem noi — o întrevedere în scopul general de reluare a raporturilor rupte dela războiul din 1330 și privind în special expediția ce se va porni împotriva Tătarilor, expediție la care a participat și Alexandru, și care i-a adus stăpânirea asupra « părților tătărești » de mai târziu. Că n'a fost o supunere formală, un act de recunoaștere a suzeranității, așa cum confirmă cronicarul ungur, rezultă și din faptul că, doisprezece ani mai târziu, în 1355, regele ungur însuși recunoaște că a trimis în mai multe rânduri, *după 1341*, pe Episcopul Dimitrie din Oradea la Alexandru spre a trata « *pace și concordie* ». Ceea ce ar fi fost inutil dacă ar fi existat acea recunoaștere a suzeranității în 1343. De altfel, același rege, într'un act din 29 August 1359 spune lămurit

că mai înainte Alexandru « *refuzase să-l recunoască drept suzeran* ». Să credem deci mai de grabă pe cel în cauză decât pe apologetul acestuia. Mai târziu, prin anii 1355—1359 constatăm, e adevărat, raporturi mai strânse. Ludovic numește pe Alexandru într'o diplomă din 1355 « voevodul nostru transalpin » iar peste patru ani vorbind de vremea când acest voevod nu-l recunoștea drept suzeran, lasă să se înțeleagă că în acel moment situația se schimbase, că exista un raport de vasalitate.

In această epocă de raporturi mai strânse se vor fi încheiat « pactele » de care va aminti un document ulterior, din timpul lui Vlaicu Vodă. Tot acum pare a fi admis Alexandru și jurisdicțiunea episcopului Transilvaniei asupra catolicilor din Țara Românească, pomenită în alt document ulterior. Relațiile mai strânse cu Ungurii, chiar eventuala recunoaștere a suzeranității lui Ludovic în această epocă a domniei lui Alexandru au, se pare, ca explicație, cedarea de către regele ungur a unor anumite « beneficii » vasalului său muntean. Așa se spune cel puțin într'un document din 1365, în care se amintesc și « scrisorile » schimbate între cei doi stăpânitori și « pactele » pe care le încheiaseră. De ce « beneficii » e oare vorba? Trebue să înțelegem prin această expresie cetatea Severinului, unde în 1355 era încă un ban unguresc? Sau vreun teritoriu peste munți, în Ardeal, de pildă Amlașul sau Făgărașul? Nu putem da un răspuns precis deoarece lipsesc documentele.

Din aceeași epocă de relații strânse și anume din anul 1358 datează scrisoarea pe care regele Ludovic o dă negustorilor din Brașov autorizându-i să treacă liberi, cu mărfurile lor, prin teritoriul cuprins între Buzău și Prahova, dela locul unde Ialomița se varsă în Dunăre și până la vărsarea Siretului. Nimeni nu-i va putea opri, fără motiv. Din scrisoare, ar părea să rezulte că regele ungur își întindea stăpânirea asupra regiunii din răsăritul Munteniei. De fapt însă nu era așa. Acolo stăpânea voevodul muntean; regiunea fusese ocupată încă din vremea lui Basarab Întemeietorul. Dacă totuși Ludovic dă această scrisoare, explicația, credem noi, stă în faptul că relațiile dintre Nicolae Alexandru și regele ungur fiind reluate *de puțină vreme*, după o atât de lungă întrerupere, negustorii brașoveni au ținut să aibă o asigurare în plus că nu li se va face niciun rău din partea dregătorilor munteni

şi au cerut-o regelui Ludovic, suzeranul «voevodului transalpin». In orice caz, această situaţie n'a durat însă mult, deoarece spre sfârşitul domniei găsim pe Nicolae Alexandru în raporturi rele cu Ungurii. El nu mai recunoaşte pe Ludovic ca suzeran: o ştim precis din proclamaţia de războiu a regelui Ungariei împotriva noului domn muntean Vladislav sau Vlaicu, despre care se spune că a urmat «obiceiurile rele» ale tatălui său Alexandru.

Intemeierea Mitropoliei muntene. O oarecare ierarhie bisericească a existat în ţinuturile noastre şi înainte de întemeierea statului muntean. In scrisoarea din 1234 trimisă de papă principelui de coroană al Ungariei, Bela, este vorba de «*pseudo-episcopii*» Românilor din episcopatul Cumanilor. «Pseudo» erau pentru catolici, pentru noi însă ei aveau toată autoritatea, fiind sfinţiţi probabil în vreunul din centrele de pe ţărmul drept al Dunării sau din interiorul Bulgariei. Este apoi inadmisibil ca marele Basarab, întemeietorul statului muntean, ctitorul lăcaşurilor sfinte din Câmpulung şi Curtea de Argeş, să nu fi avut pe lângă sine, la curtea domnească, şi o faţă bisericească mai înaltă, vreun arhiereu sau vreun episcop. Preoţii din satele numeroase ale Ţării Româneşti nu erau să se ducă doar să fie sfinţiţi cu toţii în dreapta Dunării. *Bunul simţ reclamă prezenţa în Muntenia, pe vremea lui Basarab, a unui vlădică.* O ierarhie însă strict organizată şi mai ales recunoscută de patriarhia din Constantinopol, autoritatea supremă în cele bisericeşti în răsăritul Europei, nu exista. Această lipsă o îndeplineşte Nicolae Alexandru în anul 1359. Ni s'a păstrat scrisoarea foarte importantă pe care o trimite în acest an patriarhul domnului muntean. Ea are următotul cuprins: «Cel de foarte bun neam, marele voevod şi domn a toată Ungrovlahia, prea iubitul smereniei noastre fiu întru Duhul Sfânt Alexandru Voevod... a cerut nu numai odată, ci adeseori prin scrisorile sale şi s'a rugat de smerenia noastră şi de... sfântul sinod de lângă dânsa, ca să fie de acum înainte şi mereu, el şi toată aceasta stăpânire şi domnie, supt judecata bisericească şi călăuzirea prea sfintei şi marii biserici a lui Dumnezeu şi să primească un arhiereu, care să fie hirotonisit de smerenia noastră şi să facă parte din dumnezeiescul şi sfântul nostru sinod şi să-l aibă pe acesta ca păstor legiuit a toată Ungrovlahia... Pentru care lucru, *el a şi chemat cu câtva timp înainte pe prea sfinţitul*

mitropolit al Vicinei de lângă dânsul... pe chir Iachint și a primit cu cea mai mare bucurie binecuvântarea lui... și a cerut ca deocamdată să se strămute acest preasfințit mitropolit de Vicina, care se arată a fi foarte bine privit de acest mare Voevod, la biserica a toată Ungrovlahia, iar după moartea acestuia al Vicinei, să se aleagă altul și hirotonisindu-se de prea sfânta mare biserică a lui Dumnezeu, cea păstorită de noi, să se trimeată de aci ca păstor și arhiereu legiuit a toată Ungrovlahia'». Așa dar, în anul 1359, patriarhul de Constantinopol aproba, în urma cererilor repetate ale lui Nicolae Alexnadru, ca mitropolitul de Vicina — localitate azi dispărută, în vremea aceea însă pe țărmul dobrogean al Dunării sau pe o insulă a ei, între Măcin și Mahmudia — să devie mitropolit al Țării Românești. De altfel chiar înainte de aprobarea patriarhiei, aprobare care în bună parte a fost o recunoaștere a unui fapt împlinit, Iachint, mitropolitul Vicinei, se strămutase la curtea Voevodului muntean unde era, cum spune scrisoarea «foarte bine privit». Dacă Iachint — de acord cu domnul — a numit și vreun episcop pentru Oltenia sau pentru partea răsăriteană a Munteniei, nu știm; nu pare însă probabil. Prin actul din 1359, statul muntean căpăta și o ierarhie bisericească, *oficială*, recunoscută de forul suprem al patriarhiei din Contantinopol. Se împlinea astfel o latură esențială a organizației de stat care acum se putea considera ca fiind completă.

Printre motivele care au contribuit la stricarea raporturilor cu Ludovic al Ungariei noi credem că a fost și această întemeiere a Mitropoliei muntene. Papa trăgea nădejde, după cum am văzut, să convertească la catolicism pe Nicolae Alexandru. Soția cea de a doua a acestuia era doar catolică, iar una din fetele lui s'a căsătorit tot cu un catolic. Dacă și voevodul ar fi îmbrățișat confesiunea soției sale, atunci acest fapt ar fi însemnat o legătură și mai strânsă a noastră de statul catolic, maghiar, și în orice caz un mare triumf al bisericii dela Roma. Nicolae Alexandru, adresându-se Patriarhiei din Constantinopol și primind ca mitropolit pe Iachint dela Vicina, a pus o stavilă grea propagandei catolice. Această atitudine n'a putut rămâne fără consecințe la curtea ungară. De aceea socotim noi că stricarea raporturilor cu Ludovic a fost determinată și de noua organizare a ierarhiei religioase muntene.

Un document publicat în ultimul timp ne arată pe Nicolae Alexandru ajutând mănăstirea Cutlumuz dela Muntele Athos; banii voevodului au contribuit « nu cu puţin » la construirea tur-

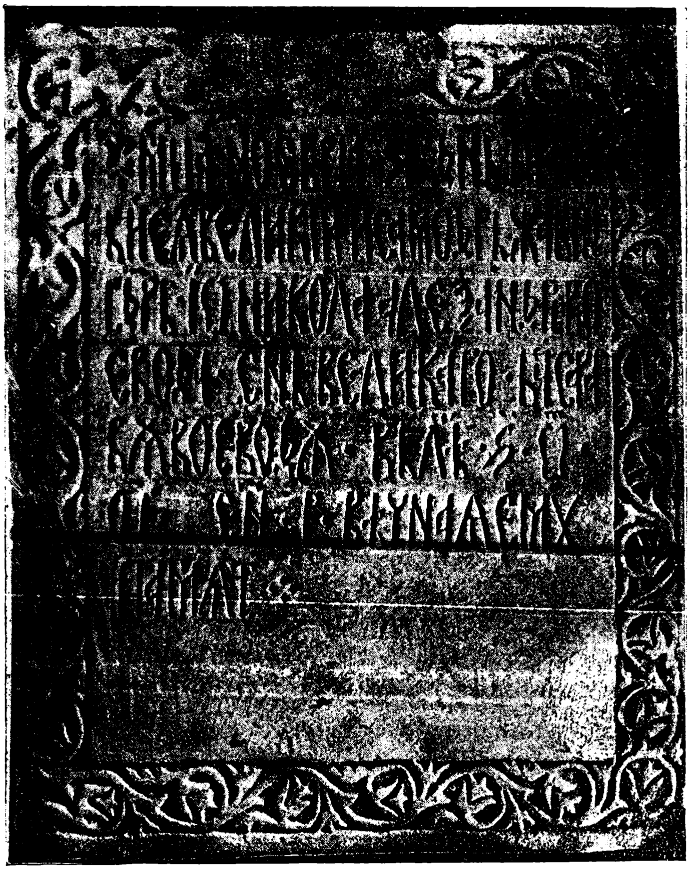

Fig. 114. — Piatra de mormânt a lui Nicolae Alexandru, în biserica mănăstirii Negru Vodă din Câmpulung. Inscripţia e în limba slavă.

nului celui mare de acolo şi la alte îmbunătăţiri aduse sfântului lăcaş.

Familia lui Nicolae Alexandru. Moartea lui. Nicolae Alexandru a fost căsătorit de două ori. Din prima căsătorie — cu *Maria*, dacă indicaţiile pomelnicului dela Câmpulung sunt exacte — a avut pe *Vladislav*, pe *Radu*, viitorii Domni ai Ţării Româneşti, şi pe *Elisabeta* care s'a căsătorit cu Ladislau de Oppeln, palatinul Un-

gariei. Poate tot din această căsătorie este și *Voislav*, cel îngropat în Biserica Domnească din Curtea de Argeș. Din a doua căsătorie cu *Clara*, care era catolică, a avut două fiice, pe *Ana* și pe *Anca*. Cea dintâi s'a căsătorit înainte de 1360 cu *Sracimir*, *țarul bulgar*, fiul lui Alexandru care fusese la rândul său, după cum știm, ginerile lui Basarab Întemeietorul. Din porunca și prin îngrijirea « țarinei » Ana, s'a scris în 1360, în orașul Vidin, un « *sinaxar* » sau o culegere de vieți ale femeilor sfinte. Manuscrisul se păstrează azi în biblioteca Universității din Gand (Belgia). Cea de a doua fiică a lui Nicolae Alexandru, Anca, a luat, în Iulie 1360, pe *Ștefan Uroș*, *țarul Sârbilor*, fiul marelui Ștefan Dușan. Având așa dar două fiice căsătorite după cei doi regi din Balcani, iar pe cea de-a treia după cel mai înalt demnitar al Ungariei, locțiitorul, în caz de absență, al regelui, poate judeca oricine situația, în sud-estul european, a dinastiei Basarabilor, și prestigiul statului întemeiat numai cu o jumătate de secol în urmă.

Nicolae Alexandru a murit la 16 Noemvrie 1364 și a fost înmormântat în biserica mănăstirii zise a lui Negru Vodă din Câmpulung, al cărei ctitor, împreună cu tatăl său, era. Pe piatra care și astăzi se vede, sub strana domnească, e săpată următoarea inscripție: « In luna Noemvrie 16 zile, a răposat marele și singur stăpânitorul Domn Io Nicolae Alexandru voevod, fiul Marelui Basarab, în anul 6873 (1364), indictionul 3. Veșnica lui pomenire » (vezi fig. 114).

BIBLIOGRAFIE

Nicolae Alexandru voevod. 1. N. DOBRESCU, *Intemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906, 128 p. in 8°; 2. N. IORGA, *Condițiile de politică generală în cari s'au întemeiat Bisericile românești în veacurile XIV—XV*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXV (1912—1913), p. 387—411; 3. N. IORGA, *Românii în câteva noi izvoare apusene*, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 193—201; 4. C. MARINESCU, *Inființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. II, (1923—1924), p. 247—69; 5. N. IORGA, *Domnița Anca și patronagiul ei literar*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 373—377; 6. G. I. BRĂTIANU, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, 1935, 178 p. in 8°; 7. GHEORGHE CIORAN, *Σχέσεις τῶν Ῥουμανικῶν Χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ δὴ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ῥώσων*, Atena, 1938, 304 p. in 8°.

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI

« In anul 6867 (1359) dela facerea lumii, cu voia lui Dumnezeu, s'au început țara Moldovei ».
(Letopisețul zis dela Putna).

Caracterul și data întemeierii statului moldovean. Intre întemeierea Munteniei și aceea a Moldovei este o mare deosebire; cea dintâi se datorește reunirii diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați sub un conducător *local*, anume voevodul dela Câmpulung și Argeș: este prin urmare un proces *intern*. Cea de-a doua este rezultatul unei *cuceriri* din afară, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpați, Nistru și Mare de către un conducător venit de peste munți. In Moldova a fost într'adevăr o *descălecare*, întâi a lui Dragoș, apoi a lui Bogdan, coborâți amândoi din Maramureș, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuși cuprinsul viitorului stat. Deosebirea există și în ce privește data: Moldova a luat ființă aproximativ cu o jumătate de secol *mai târziu* decât Țara Românească. Data pe care o dau cronicele — *toate* cronicele noastre — este 1359. In acest an, povestesc ele, a ieșit Dragoș Vodă din Maramureș la vânat. Și întâlnind un bour, l-a gonit cu câinii până pe malurile Moldovei, unde l-a ucis, sub o răchită. A făcut acolo Dragoș ospăț cu boierii săi și plăcându-i țara și locurile « desfătate » s'a hotărît să se așeze aci. Și așa s'a întemeiat Moldova, Dragoș stând primul ei Domn. In amintirea vânătorii, a hotărît el ca pecetea noului stat să fie un cap de bour; locul unde a căzut fiara s'a numit de atunci Boureni, iar apa pe malurile căreia s'a întâmplat această faptă a căpătat numele de Moldova după Molda, cățeaua cea iute care gonise fiara până aci și murise apoi de oboseală. Aceasta-i legenda. Ea cuprinde totuși un fond de adevăr: venirea lui Dragoș din Maramureș. Că înte-

meierea s'a făcut însă în urma unei vânători, că numele Moldovei — de origine slavă — s'ar trage din acela al legendarei Molda, precum şi explicarea pecetiei statului, acestea nu le putem primi. Ele sunt explicaţii mai târzii ale unor fapte existente, au deci caracterul unor mituri *etiologice.*

Mulţumită documentelor contemporane, cunoaştem mult mai bine procesul întemeierii Moldovei decât pe acela al Munteniei. Avem informaţiuni sigure atât asupra lui Bogdan, voevodul din Maramureş, cât şi asupra felului în care a reuşit acesta să constituie statul *independent* moldovenesc, izgonind pe urmaşii lui Dragoş, primul descălecător. Iată cum s'au petrecut faptele: dela retragerea lor din 1242 şi până pe la jumătatea veacului al XIV-lea, Tătarii au făcut numeroase incursiuni în Ardeal şi Ungaria; drumul lor obişnuit era prin trecătorile Carpaţilor moldoveni. Regii unguri, pentru a împiedeca asemenea năvăliri, întreprinseră o serie de expediţiuni împotriva lor. Indată după suirea sa pe tron, Ludovic hotărî să curme aceste prădăciuni periodice ale Tătarilor şi întreprinse în 1343 — după alţi cercetători în 1345 — o mare expediţie împotriva lor. La ea participară şi Românii din Maramureş, sub comanda voevodului lor Dragoş şi Secuii peste care era mai mare Andrei, fiul lui Laţco. Expediţia avu un succes deplin; Tătarii fură goniţi din ţinuturile dela răsărit de Carpaţi şi se retraseră spre şesurile din nordul Mării Negre. Experienţa arătase însă că Ardealul nu putea fi apărat eficace decât de pe versantul *oriental* al Carpaţilor. De aceea, regele ungar luă în stăpânirea sa ţinutul dintre Siret şi munţi, cu văile Sucevei, Moldovei, Bistriţei şi Trotuşului şi făcu aci — se pare în 1352 sau 1353 — o « marcă » de apărare a regatului. *Cu ocârmuirea ei fu însărcinat Dragoş, voevodul Românilor din Maramureş.* Moldova era întemeiată, dar nu ca stat independent, ci depinzând, în această primă fază, de regele Ungariei.

Românii în Moldova înainte de întemeierea statului. Ar fi o greşală să-şi închipuie cineva că după retragerea Tătarilor, Maramureşenii victorioşi ai lui Dragoş ar fi ocupat o ţară pustie, că n'ar fi existat aci, la răsărit de Carpaţi, aşezări omeneşti. Aproape tot ţinutul cuprins de viitorul stat al Moldovei, şi în special bazinul Siretului a fost bine populat. In partea de miazăzi a lui exista, în vremea aceea, la apus de Siret, străvechiul ţinut, foarte bine închis, ca o cetate naturală, al Vrancii. Vechi numiri slave ca

Năruja, Nereju, Putna, Coza, Zăbala; numiri ungurești, pecenege sau cumane precum Tichiriș, Hâga, Vizăuț, Chilimetea; numiri românești ca Vidra, Colacul, Valea-Sării, Paltin, Spulber, unele arătând pe descendenții unui moș comun: Bârsești, Bodești, Negrilești, Spinești, sunt toate dovada unei perfecte continuități a populației de aici, din veacul al VI-lea până după descălecat. Numele însuși de *Vrancea* apare pentru întâia oară dintr'un document latin din 2 Iulie 1431, sub forma « *Varancha* ». Mai spre miazănoapte, tot pe partea dreaptă a Siretului, găsim așezările dela Trotuș, Sascut — în ungurește: fântâna Sasului — și Adjud, de asemenea anterioare întemeierii, cea dintâi nefiind însă mai veche decât a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Intr'adevăr, numele Trotuș — în forma veche Totruș — implică prezența Tătarilor, deci așezarea e în orice caz posterioară năvălirii lor. Regiunea Neamțului cu vechea ei cetate și cu valea Bistriței, a fost iarăși cu siguranță locuită în vremea lui Dragoș; și aci amestecul de numiri slave, ungurești — Cuejd, Bicaz — și românești, arată continuitatea populației din epoca slavă până în veacul al XIV-lea. Mai departe, pentru ținutul Băii, avem și *dovezi documentare* despre prezența aci la 1300 a unei populații însemnate *orășenești*: ni s'a păstrat pecetea, din veacul al XIV-lea și cu inscripție latină, a cetății sau orașului moldovenesc (« civitas Moldavia ») Baia, în care se așezaseră coloniști germani și unguri, alături de băstinașii români. Despre Câmpulung și ținutul înconjurător, Dimitrie Cantemir ne spune, ca și despre Vrancea, că el forma un fel de republică, cu anumite drepturi și avantaje păstrate din moși strămoși. Descălicătorii Moldovei au găsit aci — se pare — o veche formă de organizare, probabil vreun cnezat și au lăsat băștinașilor, în schimbul supunerii, o parte din drepturile lor. In extremitatea nordică, în sfârșit, a teritoriului pe care se va întinde statul moldovenesc, exista pe la jumătatea veacului al XIV-lea o « țară » — probabil un voevodat — al Sepenițului. Cronicarul polon Dlugosz ne dă și numele voevodului, Ștefan, și arată pe larg lupta în 1359, pentru moștenire, dintre cei doi copii ai acestuia, unul din ei Petru, fiind ajutat de Unguri, iar celălalt, Ștefan, de Poloni. Siguranță deplină n'avem, nici cu privire la nume, nici la restul povestirii lui Dlugosz; chiar însă dacă ele nu s'ar confirma, nu e mai puțin adevărat că a existat

o « ţară » a Sepeniţului şi că erau aci, pe vremea descălecatului, aşezări omeneşti, unele puternic întărite, ca Ţeţina, spre miazănoapte de Cernăuţi, şi Hotin, pe malul Nistrului.

In partea stângă a Siretului, pe dealurile acoperite de codrii seculari, credem de asemenea că a existat o străveche populaţie românească. In ţinutul cu nume slav al *Dorohoiului*, în care cursurile de apă şi numeroasele lacuri favorizează atât de mult aşezările omeneşti, ca şi în părţile *Vasluiului*, cel cu nume cuman, descălecătorii n'au găsit « pustiul » de care vor da peste Prut, în Bugeac. Pe valea *Bârladului*, a *Crasnei* şi mai cu seamă a *Prutului* au fost iarăşi vechi aşezări româneşti. Codrul *Chigheciului* a adăpostit ca pretutindeni pe strămoşii noştri, tot aşa şi codrii *Orheiului*. Până în marginea stepei, s'au întins, prin poenile pădurilor şi pe marginea apelor, « odăile », cătunele şi satele plugarilor şi păstorilor români sau « Vlahi » cum le spuneau vecinii slavi şi turci (în limba tătară « Ulag », în cea maghiară « Olah »). Dacă n'ar fi existat această *desime* de populaţie românească, întemeierea Moldovei — cu luptele repetate şi victorioase ale lui Bogdan împotriva unei armate puternice cum era cea ungară — şi mai ales rapida ei expansiune, în trei decenii, până la Nistru şi la ţărmul Mării, nu s'ar putea explica. In 1359 descălecătorii lui Bogdan, al căror număr, în chip fatal, nu putea fi prea urcat — cred că n'au atins zece mii, fiindcă mai întâi nici nu era aşa de multă lume în Maramureş şi apoi o sumă *au rămas pe loc* — aceşti descălecători au fost ajutaţi, credem noi, de populaţia românească băştinaşe. Numai aşa se explică succesul lor. Dar să nu anticipăm asupra fazei de a doua a întemeierii Moldovei.

Lui Dragoş, cronicele noastre vechi îi dau doi ani de domnie. Admiţând că a luat în stăpânire ţinutul dela răsărit de Carpaţi în 1352, urmează deci că în 1354 el nu mai era în vieaţă. In locul său stăpânea fiul său *Sas*, a cărui domnie ţine — iarăşi potrivit cronicelor — patru ani.

In 1359 urma la tron fiul lui Sas anume *Balc*. Acuma are loc însă venirea lui Bogdan din Maramureş, adevăratul descălecător al statului moldovean, acela care i-a asigurat *prin luptă* independenţa faţă de Unguri şi i-a dat o dinastie.

Bogdan Descălecătorul. Intemeierea statului moldovean independent. Bogdan apare pentru prima dată într'un document din

1343 ca « fost voevod de Maramureş » şi ca « infidel » al regelui Ungariei. Pricina pentru care devenise « infidel » n'o ştim; constatăm numai faptul. Peste 6 ani, în 1349 şi anume într'un document din 15 Septemvrie, Bogdan este pomenit din nou, ca « infidel », ba chiar, de data aceasta, cu adaosul de « notoriu » ceeace arată că nesupunerea dura de multă vreme şi că motivele ei erau bine cunoscute contemporanilor. Documentul ne mai dă şi informaţii preţioase asupra familiei lui Bogdan. Aflăm astfel că el avea un frate, pe Iuga. Acesta la rândul său avea doi copii, pe Ştefan şi pe Ioan, ultimul purtând de asemenea titlul de voevod. Ştefan se alăturase « de curând » unchiului său Bogdan, luând parte la « infidelitatea » acestuia. El nu va persista însă mult în atitudinea de revoltat, deoarece în 1360 îl vom găsi, într'un document dat de rege, ca « voevod al nostru de Maramureş, ales şi iubit ». Bogdan însă va continua să fie « infidel notoriu » şi, în 1359, ne mai putându-se menţine în Maramureş, va trece cu fiii săi, cu rudele şi tovarăşii care vor să-l urmeze, peste munţi, în Moldova. Aci murise tocmai Sas şi rămăseseră fiii lui dintre care cunoaştem pe Balc, pe Drag, pe Dragomir şi pe Ştefan. Cel dintâi trebuia să urmeze părintelui său la domnie; este însă împiedicat de Bogdan care îl sileşte prin luptă să părăsească ţara şi să se întoarcă în Maramureş. Regele Ludovic nu putea evident să admită această schimbare în Moldova, să îngăduie « infidelului notoriu » Bogdan să gonească pe « credinciosul » Balc. Deaceea face o serie de expediţii între 1359 şi 1365 împotriva lui, toate însă fără succes. La aceste expediţii au luat parte, în afară, bine înţeles, de Balc şi ceilalţi fii ai lui Sas, şi Românii din Maramureş care rămăseseră credincioşi regelui. Unuia din ei, lui Dragoş sin Ghiula şi feciorilor lui, Ghiula şi Lad, Ludovic le dă, ca răsplată pentru slujba lor credinciosaă arătată cu acest prilej « în restaurarea Ţării Moldovei » unde « mai mulţi Români răsculându-se, s'au depărtat din drumul fidelităţii datorite », satele Slatina, Brebu, Copăceşti, Deseşti, Herniceşti şi Sugătag din Maramureş. « Restaurarea » este un fel de a vorbi al cancelariei regale; ea trebue înţeleasă ca intenţie sau dorinţă, nu ca realizare, deoarece Moldova n'a mai putut fi *niciodată* readusă în situaţia în care se afla sub Dragoş şi Sas şi nici Bogdan îndepărtat. Dovada cea mai categorică ne-o dă documentul — foarte important — din 2 Fevruarie

1365 care poate fi considerat ca un adevărat «act de naştere» al statului moldovean independent. Prin acest act, Ludovic răsplăteşte credinţa lui Balc, fiul lui Sas şi a fraţilor săi Drag, Dragomir şi Ştefan, care, lăsând în Moldova nu numai pe mai mulţi dintre cunoscuţii lor, dar şi toate bunurile pe care le aveau, s'au întors în regatul Ungariei. «Noi — spune regele, referindu-se în special la Balc — având în vedere serviciile sale strălucite, mai ales în ţara noastră moldovenească, pe care le-a făcut *nu fără vărsarea propriului său sânge şi fără răni şi cu moartea fraţilor săi, a celor apropiaţi şi a slujitorilor săi*, îi dăm o moşie numită Cuhnea, în ţara noastră a Maramureşului cu satele Ieud, Bascov, amândouă Vişăele, Moiseni, Borşa şi amândouă Seliştele din aceeaşi ţară a Maramureşului, cu toate pertinenţele sale, anume ape, păduri şi munţi şi orice s'ar ţine de ele, *pe care moşie am luat-o dela Bogdan voevodul şi dela fiii lui, infidelii noştri notorii.* Căci Bogdan şi fiii lui, prin lucrarea diavolului, duşmanul neamului omenesc, depărtându-se dela credinţa ce ne datora, *au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în ţara noastră amintită a Moldovei şi s'au silit s'o păstreze spre ofensa Majestăţii Noastre*». Nu numai s'au silit — adăogăm noi — *dar au şi izbutit*; o recunosc de altmintrelea înseşi cronicele contemporane. Astfel de pildă Cronica Dubnicensă: «In timpul lui Ludovic, Bogdan, voevodul Românilor din Maramureş, adunând pe Românii acelui district, a trecut în taină în ţara Moldovei, care era supusă Coroanei ungureşti dar din cauza vecinătăţii Tătarilor, de mult timp părăsită de locuitori. *Şi deşi el a fost combătut adeseori de oastea regelui, totuşi, crescând numărul Românilor locuitori în acea ţară, ea s'a întins şi s'a constituit ca stat*». Afirmarea despre pustiirea Moldovei, din cauza vecinătăţii Tătarilor este o exagerare şi în acelaşi timp şi o încercare de atenuare a impresiei defavorabile pe care trebuia s'o producă asupra cititorilor ştirea acestei pierderi. In realitate, după cum am arătat mai sus, Moldova era, în momentul descălecării lui Bogdan, bine populată. O mărturiseşte de altfel, fără s'o vrea, chiar autorul Cronicei Dubnicense şi anume în fraza imediat următoare celei privitoare la pustiirea ţării din pricina Tătarilor. El afirmă într'adevăr că *numărul Românilor din Moldova crescând*, această ţară s'a întins şi s'a constituit ca stat. Ceea ce înseamnă că, în afară de cei veniţi de peste hotare — încăodată, nu prea mulţi — a fost

o numeroasă populaţie băştinaşă. Fiindcă de o înmulţire rapidă pe cale naturală, prin naşteri, a celor veniţi de peste munţi, nu poate fi vorba, într'un interval aşa de scurt.

Aşa dar în 1365, regele Ungariei, prin donaţiunea pe care o face lui Balc, fiul lui Sas, recunoaşte el însuşi insuccesul încercărilor de a mai îndepărta din Moldova pe Bogdan. In acest moment, *al doilea stat românesc independent era întemeiat*, fapt foarte important în istoria poporului nostru. Exista acum încă o posibilitate de desvoltare în forme proprii, încă un cadru politic care să asigure o viaţă independentă.

Toate cronicele noastre vechi dau lui Bogdan şase ani de domnie. Admiţând deci că descălecatul a avut loc în 1359 — aşa spun analele noastre şi ele se potrivesc cu documentele ungureşti — rezultă că întemeietorul statului moldovenesc a închis ochii în 1365. Scurtă domnie, când ne gândim la aceea a lui Basarab, dar asemănătoare în multe privinţe cu ea. Intocmai ca şi întemeietorul statului muntean, şi Bogdan a asigurat *independenţa* ţării sale şi i-a dat *prima dinastie*. A fost deasemenea şi ctitor de lăcaşuri sfinte. După toate probabilităţile, lui i se datoreşte biserica dela *Rădăuţi* unde a şi fost înmormântat. Mai târziu, Ştefan cel Mare a refăcut lăcaşul străbunului său — devenit loc de îngropare al domnilor Moldovei: un Saint Denis al nostru — şi i-a împodobit mormântul cu o frumoasă lespede, purtând următoarea inscripţie: «Cu mila lui Dumnezeu Io Stefan Voevod, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a împodobit acest mormânt strămoşului său bătrânului Bogdan voevod, în anul 6988 (1480), luna Ianuarie, în 27». Tradiţia mai atribue întemeietorului Moldovei şi o biserică de lemn la Volovăţ.

O întrebare care se pune în chip firesc în legătură cu descălecatul este întinderea noului stat. Până unde mergea Moldova lui Bogdan întemeietorul? Intr'un adaos la Cronica lui Grigore Ureche şi a lui Simion Dascălul s'a afirmat pentru întâia oară că la început domnia a fost numai cât o «căpitănie» şi că pe urmă ea s'a întins treptat-treptat de a ajuns până la Dunăre şi la ţărmul mării. Istoricii mai noi au repetat apoi această părere şi au susţinut şi ei că pe vremea lui Bogdan, statul Moldovei cuprindea numai regiunea Băii, a Sucevei (vezi fig. 115) şi a împrejurimilor, deci o suprafaţă redusă. Noi credem că încă din vremea lui Dragoş, Mol-

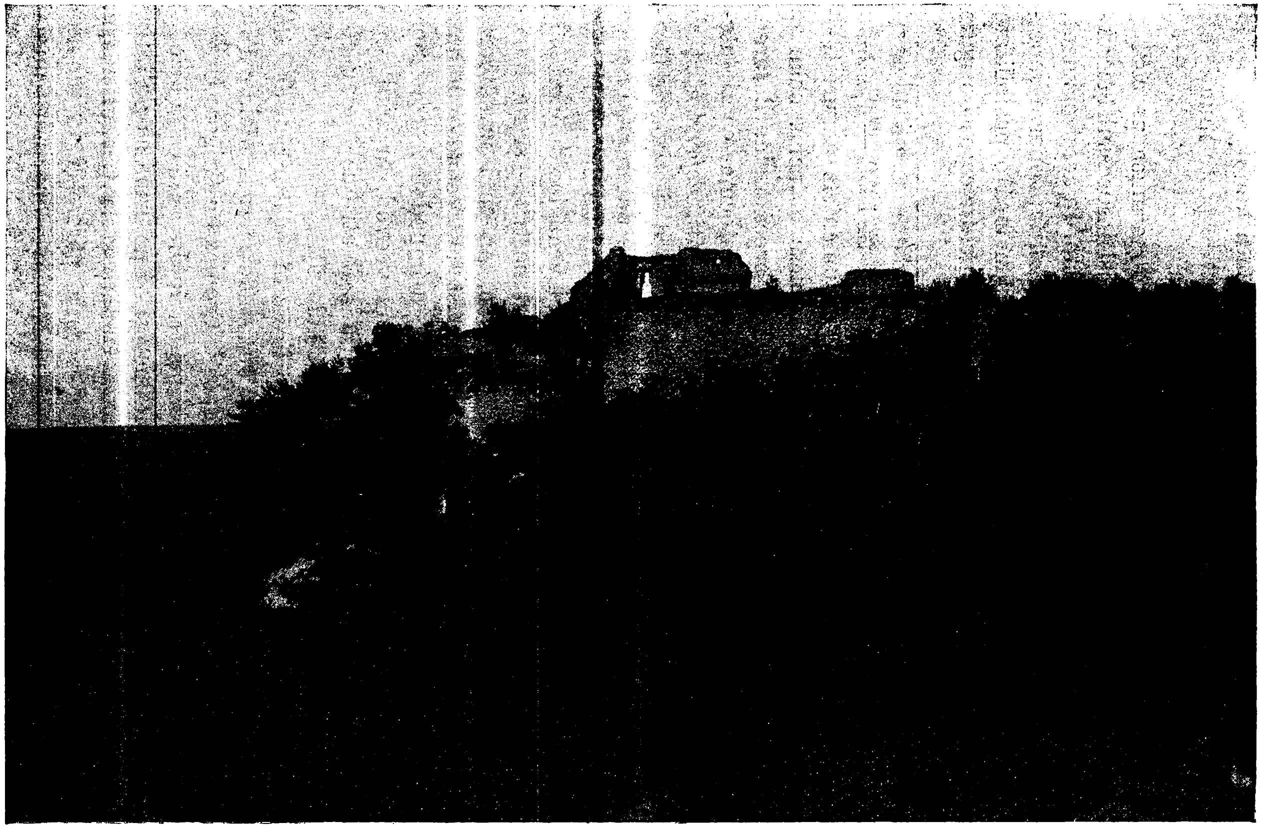

Fig. 115. — **Ruinele Cetății Suceava, reședința lui Alexandru cel Bun.**

dova cuprindea *tot versantul oriental al Carpaţilor, dela izvoarele Ceremuşului până la miazăzi de Oituz.* Intr'adevăr, n'ar fi avut nici un rost să existe o « marcă » de apărare care să se mărginească numai la trecătoarea nordică dela Câmpulung — Vatra Dornei — Rodna, lăsând pasul *Bicazului*, acela al *Ghimeşului* şi cel al *Oituzului* descoperite: Tătarii ar fi putut cu mare uşurinţă pătrunde pe aici, prin sud. De aceea credem că stăpânirea lui Dragoş a trebuit să se întindă asupra tuturor extremităţilor orientale ale trecătorilor care duceau spre Ardeal. Când apoi urmaşii lui Dragoş au fost îndepărtaţi de Bogdan, acesta a luat în stăpânire întreg teritoriul care aparţinuse mai înainte vasalilor regelui ungur, aşa dar tot pământul dela Ceremuş şi până în Vrancea. Intr'adevăr, sub Laţco, urmaşul lui Bogdan, nu se constată o expansiune *spre miazănoapte*, iar cel de al doilea urmaş, Petru al Muşatei, primeşte dela regele Poloniei, ca zălog pentru o sumă de bani împrumutată, *Pocuţia.* Aceasta înseamnă însă că hotarul era chiar de atunci la *Ceremuş.* Cum nici în timpul lui Petru nu se constată o asemenea înaintare spre miază-noapte, credem că se poate afirma că încă din vremea lui Bogdan întemeietorul, Moldova atinsese limita nordică ce formează astăzi hotarul spre Polonia.

In spre răsărit hotarul atinsese — după părerea noastră — Prutul cel puţin în cursul său superior, în dreptul ţinuturilor Dorohoi şi Botoşani, şi în cel mijlociu, în ţinutul cu nume vechiu al Iaşilor şi în acela al Fălciului. N'avem documente care să ne arate precis lucrul acesta, dar el rezultă din situaţia pe care o constatăm îndată după aceea, pe vremea urmaşilor lui Bogdan şi fără ca să se pomenească o ocupare de noi teritorii din partea acestora. Nu este exclus chiar ca descălecătorii să fi atins Nistrul şi în cursul lui mijlociu, între Hotin şi Soroca. La Dunăre şi la Mare n'au putut însă ajunge, deoarece aici erau deja Muntenii, iar la Cetatea Albă (vezi fig. 116) stăpâneau Tătarii. Pe vremea lui Roman însă, trei decenii numai după întemeiere, hotarele Moldovei vor atinge « ţărmul mării » aşa cum se spune cu mândrie, în titlul pe care-l poartă voevodul.

Intemeierea noului stat românesc s'a făcut deci printr'o cucerire. *Cu sabia, a ocupat Bogdan ţinuturile peste care avea să domnească apoi.* Boierii pe care i-a găsit el aici, proprietarii de moşii de pe văile Siretului, Prutului şi ale afluenţilor acestora, s'au

închinat în cea mai mare parte și l-au recunoscut ca stăpân, iar el le-a lăsat moșiile mai departe. Cei care nu s'au supus și au lup-

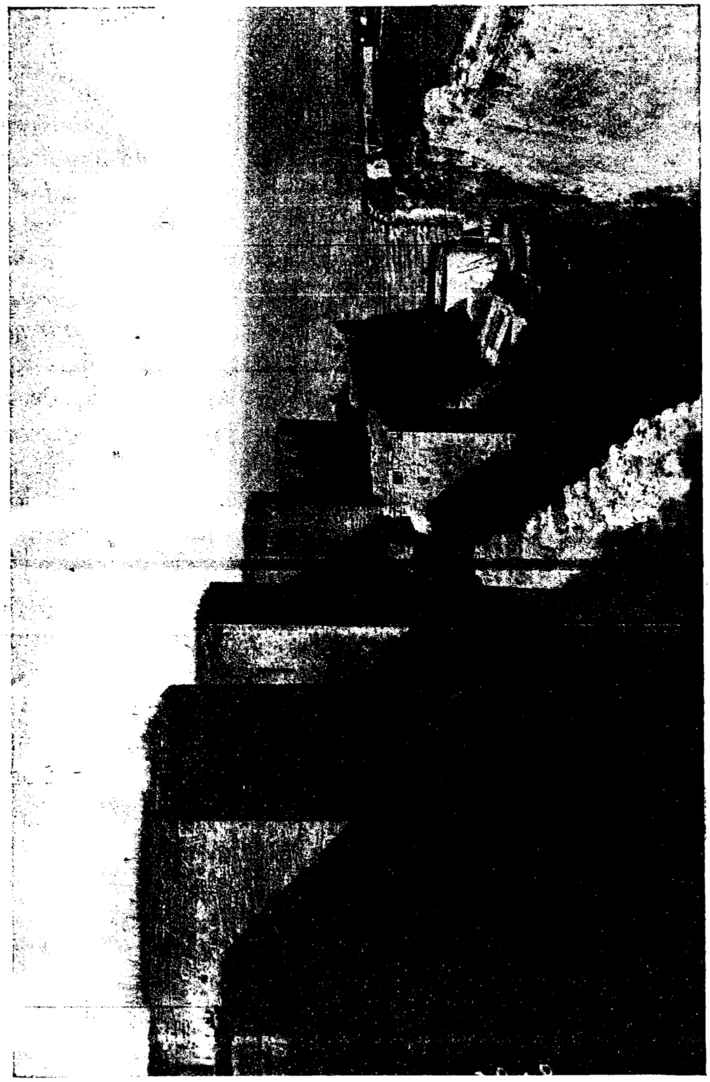

Fig. 116. — Cetatea Albă. In fund, limanul Nistrului. Succesiunea de turnuri, coborînd spre liman, e de un deosebit efect.

tat alături de fiii lui Sas, o parte au pierit — chiar documentele unguerești amintesc după cum am văzut, moartea lor — alții au trebuit să fugă în Ardeal, însoțind pe Balc, și să-și părăsească

deci pământurile, alţii în sfârşit au fost deposedaţi de noul domn. Aceştia din urmă vor coborî în rândul « vecinilor » sau rumânilor adică al ţăranilor neliberi, lucrând pe moşiile boierilor. Fostele lor posesiuni ajung acuma în mâna însoţitorilor lui Bogdan, a boierilor sau, cum li se mai zicea, a « vitejilor » care veniseră cu el din Maramureş. Din aceştia se va trage o bună parte a boierilor lui Alexandru cel Bun şi ai lui Ştefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Întemeierea Moldovei. 1. ROMUL VUIA, *Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 300—309; 2. V. MOTOGNA, *Urmaşii lui Dragoş (un document necunoscut)*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 201—204; 3. AL. ARBORE, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, I (1930), p. 5—39; 4. IORGU IORDAN, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, IV (1933), p. 1—32; 5. C. ANDREESCU, *Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în sec. XIII—XIV*, în *Cerc. Ist.*, VIII—IX (1932—1933), p. 151—163.
V. şi p. 378, nr. 1.

LAȚCO VOEVOD

Lațco, sprijinitorul catolicismului.

Propaganda catolică. După Bogdan, a cărui soție s'a numit Maria, a urmat la domnie fiul său Lațco. Documente interne dela acest voevod n'avem; nu știm nici care au fost raporturile sale cu vecinii. Bănuim însă că n'a purtat războaie, fiindcă altfel am fi avut — în lipsa știrilor interne — vreo indicație în actele sau cronicele externe.

In 1372, regele Ludovic al Ungariei devine și rege al Poloniei, așa încât Moldova se vede cuprinsă *din două părți* de aceeași forță. O politică de diplomatică prudență, de concesii chiar, se impunea. Lațco a înțeles să le facă în domeniul bisericesc, unde consecințele nu puteau fi atât de grave și de imediate. In vremea aceea, propaganda catolică era în plină desfășurare. Călugării franciscani sau minoriți străbăteau țările « schismaticilor » și « necredincioșilor », căutând să întoarcă și pe unii și pe ceilalți la credința Romei. In 1370, Papa Urban al V-lea dispune să se trimeată douăzeci și cinci de frați din ordinul minoriților în vederea propagandei — scrisoarea spune: « pentru cultivarea viei Domnului » — în părțile Rusiei, Lituaniei și *Valahiei*, adică ale Moldovei (în actele vremei adeseori se întrebuințează acest termen pentru a se designa țara lui Bogdan). Mult mai importantă este scrisoarea, din același an, adresată de papă arhiepiscopilor de Praga, de Breslau și de Cracovia în care le spune că Lațco, voevodul Moldovei, l-a informat prin doi frați minoriți anume Nicolae de Mehlsack și Paul de Schweidnitz că ar vrea să treacă, împreună cu poporul său, la catolicism. Le mai comunică de asemenea că același voevod dorește ca să fie ridicat orașul Siret, care are mulți locuitori, la rangul de « civitate » și să se numească acolo un episcop

catolic. In consecinţă, Papa recomandă celor trei arhiepiscopi să cerceteze dacă lucrurile stau într'adevăr aşa şi, în cazul acesta, să împlinească dorinţele voevodului. Vor sfinţi ca episcop persoana pe care o va indica voevodul şi vor preface biserica din Siret în catedrală; în cazul când nu ar exista o asemenea biserică, vor dispune să se zidească una. Ţara Moldovei va fi dioceza episcopului de Siret. Laţco voia ca episcop pe Andrei din Cracovia. Dintr'o nouă scrisoare aflăm că Papa dă ordin tot celor trei arhiepiscopi să cerceteze dacă acest preferit al voevodului merită într'adevăr rangul de episcop. Răspunsul e că Andrei întruneşte condiţiile necesare: el e un « bărbat ilustru în ştiinţa scripturilor, înţelept în cele temporale, prevăzător în cele spirituale, cinstit în moravuri, lăudabil prin vieaţa sa şi strălucit prin faimă ». In consecinţă, el poate fi numit episcop. Ceea ce se şi face în 1371, la 9 Martie, Andrei comunicând peste două luni Papei că a depus cuvenitul jurământ de ascultare.

Reşedinţa noului episcop era, după cum dorise voevodul, oraşul Siret. Populaţia acestui centru era amestecată; ea se alcătuia în special însă din Saşi. In socotelile oraşului Lwów (ai noştri pronunţau: Liov) sunt pomeniţi « Moldovenii » din Siret care poartă nume ca Bertold, Friedmann, Ioan Zimmermann, Henric, Anselm, Ioan Leffel, Schonebeck, etc. Pe lângă Saşi, mai erau şi Moldoveni, Armeni şi Unguri. In acelaşi an, 1371, episcopul de Siret primea dela Papă dispoziţia ca, împreună cu arhiepiscopii din Gnezno şi Cracovia, să prindă pe preotul Ioan din Lwów care răspândeşte învăţătura « schismatică » adică ortodoxă printre locuitorii de acolo. Iar spre sfârşitul anului se producea o convertire care îngăduia noului episcop cele mai mari nădejdi: Laţco trecea la catolicism; voevodul însuşi aduce printr'o scrisoare faptul acesta la cunoştinţa pontificelui din Roma care se grăbeşte să-i răspundă la 25 Ianuarie 1372 în felul următor: « Am primit scrisoarea nobilităţii tale cu mulţumire; la cuprinsul ei răspundem cu aceasta că precum ne bucurăm în Domnul *de întoarcerea ta la credinţa creştină şi la ascultarea sfintei biserici romane... aşa ne pare de rău de cerbicia soţiei tale care rămâne în erorile de mai înainte*; sperăm însă că tu o vei întoarce la sus zisa credinţă şi ascultare prin sfaturile tale... şi prin exemplele credinţei tale luminate şi sincere; *nu vrem să te silim a o lăsa în orice timp*, dar te sfătuim să te păzeşti ca numva din cauza con-

locuirii cu acea soţie să te laşi înşelat de dânsa în vreun chip şi să te retragi dela sfânta mărturisire pe care ai făcut-o numitei biserici... ». Din această scrisoare rezultă că se pusese aşa dar chiar chestiunea divorţului lui Laţco din cauza deosebirii de confesiune a soţiei sale. O însemnare târzie, dela sfârşitului veacului al XVII-lea, dar alcătuită pe temeiul unor izvoare mai vechi, ne dă şi numele acestei soţii: ea s'ar fi chemat *Ana*.

Ce consecinţe a avut asupra credinţei poporului din Moldova trecerea la catolicism a lui Laţco? *Niciuna*, e răspunsul pe care ni-l dau izvoarele vremii şi desfăşurarea evenimentelor ulterioare. Şi chiar dacă am admite, făcând abstracţie de izvoare, că această convertire a lăsat totuşi urme, ele au fost aşa de slabe încât au dispărut foarte repede. Trebue de altfel să se ţie seamă de faptul că Laţco a murit puţină vreme după îmbrăţişarea noii confesiuni: dacă indicaţiile cronicelor care-i dau opt ani de domnie sunt exacte, atunci el a încetat din vieaţă în 1373. Prin urmare n'a fost nici timpul material pentru o încercare de convertire a maselor. Dar în afară de acest fapt, noi avem o puternică îndoială în ce priveşte însăşi *sinceritatea* şi *durata* actului lui Laţco.

Intr'adevăr este un fapt care îndreptăţeşte o asemenea bănuială: este îngroparea lui Laţco, nu în catedrala catolică din Siret, aşa cum ar fi fost normal în urma convertirii sale, ci *în biserica ortodoxă din Rădăuţi a părintelui său.* Cum se explică aceasta? Nu cumva a fost influenţa soţiei sale mai puternică şi a derminat pe Laţco la o revenire în ultimul an al domniei sau chiar în ultimile ceasuri, înaintea morţii? După scrisoarea Papei în care acesta regreta « cerbicia » Doamnei şi îşi exprima teama ca din pricina convieţuirii, voevodul să nu revie cumva la vechea credinţă, o asemenea ipoteză apare ca foarte îndreptăţită, aproape ca obligatorie. Pe de altă parte, trebue să ţie seamă şi de situaţia specială pe care o avea Moldova în vremea aceea, între două mari state catolice: Ungaria şi Polonia care din 1372 înainte se află *sub aceeaşi conducere*, a puternicului rege Ludovic. N'a fost cumva catolicismul lui Laţco *un gest politic*, aşa cum au făcut şi alţi monarhi europeni în anumite împrejurări; nu trebue să atribuim oare convertirea sa mai degrabă circumstanţelor decât conştiinţei? Punem această întrebare, fără a avea pretenţia să indicăm în mod precis răspunsul care în asemenea probleme ale vieţii sufleteşti, mai ales la un cârmuitor de

noroade, e întotdeauna dificil. In orice caz, un fapt e sigur: gestul lui Laţco n'a găsit imitatori între boierii, cu atât mai puţin între ţăranii Moldovei, cel puţin istoria nu ne-a păstrat numele niciunuia.

Şi-au pus unii cercetători din vremurile noastre întrebarea ce s'ar fi întâmplat dacă propaganda catolică atât de stăruitoare în în acest veac al XIV-lea ar fi izbutit să convertească nu un Domn izolat, ca Laţco, ci întreg poporul, în amândouă Principatele? Şi au răspuns acei cercetători că desvoltarea noastră ar fi luat un alt curs, că am fi avut o altă istorie. Se poate, în ce priveşte unele domenii ale culturii; catolicismul n'ar fi schimbat însă nici raporturile noastre cu Turcii, cu Ruşii, cu Ungurii şi Austriacii, raporturi determinate de aşezarea noastră geografică, şi care, la rândul lor, au determinat politica noastră externă o jumătate de mileniu, după cum n'ar fi putut schimba — este intima noastră convingere— nici trăsăturile caracteristice şi fundamentale ale rasei, trăsături care vin din străvechiul fond etnic daco-romano-slav. Dar de altfel este inutil să insistăm asupra acestei probleme: istoria are a se ocupa numai de ce a fost, nu de ce ar fi putut să fie.

In acelaşi an în care se înfiinţa episcopul de Siret, Papa numea un nou titular, pe Nicolae de Buda, pentru episcopatul din extremitatea sudică a Moldovei, al Milcoviei, care continua pe acela al Cumanilor, distrus de năvălirea tătărească. In scrisoarea de numire se vorbeşte de « clerul şi poporul *cetăţii* şi diocezei de Milcov » de unde rezultă că exista, în vremea aceea, o aşezare mai însemnată cu acest nume. Noi bănuim că ea se afla pe teritoriul actualei comune Reghiu, de pe apa Milcovului, în judeţul Putna, unde s'a descoperit în anii trecuţi o cruce mare de piatră. Săpături sistematice ar permite să se verifice această ipoteză. Comunicând regelui Ungariei numirea lui Nicolae de Buda ca episcop al Milcoviei, Papa îl roagă să-i dea ajutor spre a putea recupera bunurile şi drepturile acelei episcopii, care sunt deţinute pe nedrept de alţi prelaţi şi de alte persoane. Aceeaşi rugăminte se face şi arhiepiscopului de Strigoniu. Se pare însă că toate aceste demersuri cât şi încercarea Papei de a reînvia vechiul episcopat al Cumanilor n'au dat rezultate apreciabile. Titularul episcopiei Milcoviei nici nu stătea de altfel în « cetatea » cu acelaşi nume, în orice caz nu stătea în mod permanent. In 1375 îl găsim la Sibiiu unde adevereşte că

un cetăţean a construit în acest oraş o capelă în onoarea Prea Curatei Fecioare. Inaintea lui Nicolae de Buda, fuseseră numiţi ca episcopi de Milcov, Toma de Nympti în 1347, Bernard, în 12 Fevruarie 1353 şi apoi Albert de Usk la 29 Mai 1364. Ultimii doi aparţineau ordinului dominicanilor. Nici aceştia însă n'au rezidat în eparhia lor, în « cetatea » Milcov.

Unul din motivele pentru care propaganda catolică nu prindea în mase era şi faptul că atât episcopii cât şi preoţii trimişi — în majoritate unguri — nu ştiau româneşte, deci nu se puteau înţelege bine cu oamenii. De aceea gândul Papei în 1374 de a numi ca episcop pe cineva care să ştie limba noastră. In acest an. el scrie atât regelui, cât şi arhiepiscopilor din Ungaria, invitând pe aceştia din urmă să cerceteze dacă e adevărat că Românii care locuiesc în părţile despre Tătari şi care au fost întorşi la catolicism n'ar fi mulţumiţi cu preoţii ungureşti şi dacă, în cazul acesta, n'ar fi mai bine să se numească un episcop care să ştie limba lor. Există o persoană ce ar îndeplini această condiţie: e fratele minorit Antonie de Spoleto care susţine că ştie româneşte şi că a întors pe mulţi dintre Români la catolicism. Să cerceteze arhiepiscopii aceste lucruri, şi în cazul când sunt adevărate să numească pe Antonie ca episcop al Românilor. Nu ştim ce a mai urmat; probabil însă că propunerii nu i s'a dat curs, de vreme ce existau deja în momentul acela 2 episcopi catolici în Moldova: unul la Siret, celălalt al Milcoviei.

Laţco e înmormântat la Rădăuţi, în necropola voevozilor moldoveni. Peste mai bine de un veac, urmaşul său Ştefan cel Mare, aşează deasupra mormântului o lespede cu următoarea inscripţie: « Blagocestivul şi de Hristos iubitorul Io Stefan voevod, Domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a împodobit acest mormânt strămoşului său Io Laţco voevod, în anul 6988 (1480), luna Ianuarie 20, în timp ce Ioanichie era episcopul Rădăuţilor ».

BIBLIOGRAFIE

Laţco voevod. 2. C. AUNER, *Episcopia Milcoviei,* în *Rev. Cat.*, I (1912), p. 533—551; 1. C. AUNER, *Episcopia de Seret (1371—1388)*, în *Rev. Cat.*, II (1913), p. 226—245; C. AUNER, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea,* în *Rev. Cat.*, III (1914), p. 60—80; 4. C. AUNER, *Cei din urmă episcopi de Seret,* în *Rev. Cat.*, III (1914), p. 567—577.

VLAICU VODĂ

« Vladislav, cu mila lui Dumnezeu, voevod transalpin, ban de Severin, duce de Făgăraş ».

(Pecetea în limba latină a lui Vlaicu Vodă).

Relaţiile cu Ungurii, cu Bulgarii şi cu Turcii. După moartea lui Nicolae Alexandru, a urmat pe tronul Ţării Româneşti fiul său Vladislav căruia contemporanii i-au mai spus şi Vlaicu-Vodă. Domnia acestuia înseamnă un pas înainte în desvoltarea statului muntean. Trebue să relevăm de altfel faptul că acest stat a avut norocul rar să fie cârmuit, dela Basarab Intemeietorul şi până la Mircea cel Bătrân, timp de mai bine de un secol, de un şir întreg de domni remarcabili, unind spiritul politic cu însuşirile militare şi cu talentul de organizare. Aşa se şi explică faptul că am putut rezista valului turcesc care a înnecat state mai vechi ca ale noastre, cum erau Serbia şi Bulgaria, iar mai târziu, Ungaria.

Cunoaştem precis începutul domniei lui Vladislav: Noemvrie 1364. Nu ştim însă tot aşa de precis sfârşitul ei. Ultimul document în care Vlaicu este arătat în viaţă, poartă data: 6 Iulie 1374. Pe de altă parte în 1377 se pare că domnea fratele său *Radu*. Prin urmare între aceste două date ar cădea sfârşitul domniei lui Vladislav. Unii istorici îl aşează în 1374, alţii în 1375, fără însă ca să poată aduce vreo dovadă în sprijinul acestor păreri; şi mai puţin întemeiată este data « circa 1380 » care se găseşte în alte lucrări.

Nicolae Alexandru îşi isprăvise domnia în raporturi încordate cu Ungurii. Vladislav continuă politica tatălui său, ceea ce determină pe Ludovic, regele Ungariei, să-i declare războiu. In proclamaţiunea pe care o dă acesta, la 5 Ianuarie 1365, se spune

că Vldislav « imitând obiceiurile rele ale părintelui său », a luat titlul de domn, fără să ne recunoască de « stăpân natural », adică de suzeran. In consecinţă, toţi nobilii care datoresc serviciul militar să se adune la Timişoara cu caii şi armele lor, spre a porni împotriva voevodului rebel şi a recăpăta ţara lui. Vladislav era aliat cu cumnatul său Sracimir, care stăpânea Bulgaria apuseană, având capitala la Vidin. Războiul declarat împotriva voevodului muntean trebuia deci să cuprindă şi pe ruda acestuia de pe malul drept al Dunării. Atacul principal al armatei ungare s'a şi dat împotriva lui Sracimir care, după câteva lupte, a fost învins şi luat prizonier împreună cu soţia sa. Ludovic anexează Bulgaria apuseană şi o preface, unind-o cu partea timişeană a Banatului de Severin, într'un « Banat al Bulgariei », pe care-l dă lui Dionisie, voevodul Transilvaniei. Se pare că regele Ungariei s'a mulţumit cu acest succes — e-adevărat important — şi n'a continuat ostilităţile cu Vladislav. Cel puţin n'avem nicio menţiune despre o urmare a lor. In 1366, Vladislav era în bune raporturi cu Ludovic. El primise dela acesta *Amlaşul*, un ţinut spre sud-vest de Sibiiu, *Severinul* şi *Făgăraşul*, recunoscându-l în schimb, *pentru aceste posesiuni*, ca suzeran. La 10 Octomvrie 1366 are loc în regiunea Amlaşului o delimitare a satelor Acilău, Tilişca, Săcel şi Orlat de « teritoriul de sub voevodatul domnului Vladislav, voevodul nostru transalpin ». Iar în privilegiul de comerţ acordat Braşovenilor, la 20 Ianuarie 1368, Vladislav are, în pecetea documentului, titlul: « Ladizlau[s Dei gracia vaivode tr]ansalpinus, ba[nus de Zeurinio, d]vx de Fogrus ». Relaţiile cu Ungurii continuă a fi bune în cei doi ani următori. In 1368 — după alţi cercetători în 1367 — Vladislav respinge, împreună cu armata lui Ludovic, atacul îndreptat de Şişman, stăpânitorul Bulgariei răsăritene şi de aliaţii săi Turcii, împotriva Banatului Bulgariei. *E prima ciocnire pe care o au Românii din nordul Dunării cu Turcii.*

In armata lui Vladislav se găsea şi ruda sa, boierul Ladislau de Dobîca; printr'un document din 1372, domnul îi dăruieşte, pentru vitejia arătată în lupta contra Turcilor, târgul Şinca din Ţara Făgăraşului, precum şi satele Vineţia, Căciulata, Apele Calde şi Dobîca, împreună cu toate dependinţele lor.

La 17 Iulie 1368, raporturile dintre regele Ungariei şi Vladislav erau bune. Un sol trimis de cel dintâi la acesta din urmă, asigura

pe rege, garantând chiar cu capul și averea sa, că domnul muntean își va îndeplini toate îndatoririle și își va ține promisiunile, trimițând la Vidin proviziile ce i se ceruseră.

Puțin timp după aceasta însă, izbucnește în Banatul unguresc al Bulgariei o răscoală, alimentată, se pare, chiar de Șișman țarul bulgar dela Tîrnovo, care ar fi trimis în ajutor șapte boieri de ai săi cu cetele lor. Vlaicu atunci intervine și ocupă Vidinul cu gândul — probabil — de, a-l restitui cumnatului său Sracimir. Un izvor contemporan ne spune că această ocupare s'a făcut chiar « cu voia unora dintre cetățeni ». In timpul cât oastea domnului muntean a stat în Vidin, s'a întâmplat să aibă loc acolo o mișcare împotriva călugărilor catolici care, de îndată după constituirea banatului bulgăresc, începuseră propaganda lor și făcuseră multe convertiri. Câțiva dintre ei sunt uciși și se răspândește svonul că domnul muntean n'ar fi străin de cele petrecute. Faptul că Vladislav ocupase Vidinul, apoi uciderea călugărilor catolici, poate și alte motive pe care nu le cunoaștem fac ca raporturile cu Ludovic să se strice din nou și ca acesta să hotărască o expediție împotriva domnului muntean. Armata ungară este împărțită în două: un corp sub comanda personală a regelui atacă dinspre miazăzi, după ce restabilise mai întâi stăpânirea ungurească la Vidin. El izbutește să treacă Dunărea, cu toată împotrivirea aprigă a arcașilor munteni « care slobozeau potop săgețile » și să cuprindă Țara Severinului. Cel de al doilea corp de oaste însă care atacă, sub comanda lui Nicolae voevodul Transilvaniei, dinspre miazănoapte, suferă o înfrângere catastrofală, asemănătoare aceleia dela Posada. Cronica *ungurească* a lui Ioan de Küküllő povestește că acest corp de oaste, alcătuit din « nobili », din Secui și din mulți ostași dintre « cei mai de seamă », trecuse munții spre a prinde pe Vladislav între două focuri. El ajunge la râul Ialomița, cucerind întăriturile pe care le făcuseră ai noștri acolo și are o primă ciocnire, victorioasă, cu armata munteană, comandată de « comitele Dragomir, castelanul — adică pârcălabul — de Dâmbovița ». « Dar după aceea — continuă cronica ungară povestirea — înaintând fără grijă mai departe prin... păduri, când se înfundase pe niște poteci foarte înguste », Nicolae, voevodul Transilvaniei, « *a fost atacat de mulțimea Românilor din păduri și din munți și a rămas mort împreună cu vrednicul bărbat Petru,*

vicevoevodul său, cu Deseu zis Vas, cu Petru Ruffus, castelanul dela Cetatea de Baltă, cu Secuii Petru și Ladislau, bărbați viteji, și cu alți numeroși ostași și nobili de seamă. Și după ce Ungurii, părăsind oastea, dădură dosul și o rupseră la fugă, ajungând prin locuri noroioase și mlăștinoase, mulți dintre ei fură uciși de Români; numai câțiva au scăpat cu mare primejdie pentru persoana lor și cu pagube în avut. Iar trupul voevodului Nicolae, scoțându-l cu luptă grea din mâinile Românilor, l-au adus în Ungaria, să-l înmormânteze la Strigoniu, în mănăstirea Fecioarei Maria ». Toate acestea s'au petrecut înainte de 7 Iunie 1369.

In timp ce pârcălabul Dragomir repurta victoria sa hotărîtoare, un alt corp de oaste muntean, pornind din Amlaș ataca ținuturile vecine înconjurătoare. Atunci a ars mănăstirea dela Tălmaciu și odată cu ea, documentele de moșii ce fuseseră depuse acolo de unii proprietari. Faptele arătau prin urmare că Vladislav nu poate fi supus. De aceea Ludovic se grăbește să încheie pace. Voevodul muntean păstrează feudele de peste munți — ceea ce implica evident recunoașterea suzeranității — iar cumnatul său Sracimir este reîntronat în Bulgaria apuseană. Se poate spune deci că războiul pornit pentru distrugerea lui Vladislav, se terminase în favoarea acestuia. La 25 Noemvrie 1369, voevodul muntean purtând chiar în titlul său mențiunea stăpânirii Făgărașului și a Severinului, recomanda catolicilor din țară să primească așa cum se cuvine, cu cinste, pe episcopul care venea să-i viziteze. Relațiile cu Ungurii erau prin urmare din nou bune. Nici de data aceasta însă ele n'au durat mult. In primăvara anului 1373, regele Ludovic ia o măsură care dovedește că survenise iarăși o stare de încordare. Prin actul din 16 Martie, el interzice anume să se mai importe sare din Țara Românească. Era o măsură care ducea serioase prejudicii vistieriei lui Vladislav. Pe de altă parte, numai peste două luni, la 15 Mai, Papa Grigore al XI-lea dădea o circulară prin care invita pe arhiepiscopul de Strigoniu și pe episcopul Transilvaniei să afurisească *pe toți locuitorii care vor vinde arme Românilor și Turcilor.* Iar peste un an și ceva, la 6 Iulie 1374, mai mulți notabili sau boieri români fugeau din Țara Românească în Ungaria și arătau că Vlaicu s'ar fi aliat cu Turcii. Știrea este verosimilă și concordă cu circulara papei prin care se interzicea vânzarea de arme « Românilor și Turcilor ».

Cum s'ar explica însă această atitudine a lui Vlaicu, alianţa sa cu « necredincioşii » împotriva cărora luptase la 1368? Noi credem că în felul următor: Turcii erau atunci în plină expansiune politică şi militară. Din Asia Mică, unde puterea lor crescuse încetul cu încetul, ei trecuseră în 1356—7, folosindu-se de luptele interne ale Bizantinilor, în Europa, ocupând cetatea Galipoli. Peste câţiva ani,

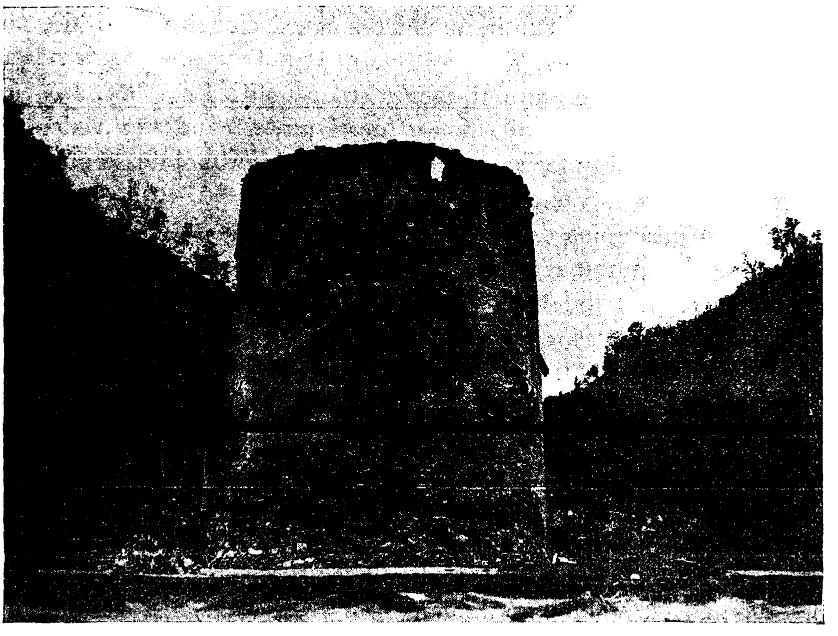

Fig. 117. — « Turnu Roşu », cetate medievală pe valea Oltului, păzind intrarea în Ardeal.

în primăvara lui 1361, ei cucereau sub Murad I, Adrianopole şi de aci, în scurtă vreme, o bună parte a Peninsulei Balcanice. In 1368 erau aliaţi cu Şişman, ţarul Bulgariei răsăritene, şi atacau împreună, după cum am văzut, Vidinul şi Bulgaria apuseană. Cu acest prilej, i-a cunoscut pentru întâia dată Vladislav. E drept că această primă ciocnire a fost favorabilă domnului muntean; el a putut însă să-şi dea seama de pe atunci de ceea ce reprezentau noii năvălitori. Când — din motive pe care nu le cunoaştem — relaţiile cu Ungurii se stricară iarăşi, Vladislav, pentru a

preîntâmpina un nou atac, făcu deci alianţă cu acei care reprezentau — şi strălucita biruinţă din Câmpia Mariţei în 1370 venea s'o confirme încăodată — cea dintâiu forţă militară din răsăritul Europei. S'a crezut de unii istorici ai noştri că şi domnul muntean ar fi fost, prin contingentul său de oaste trimis acolo, între creştinii învinşi de Turci pe Câmpia Mariţei; în realitate e vorba de «Valahia» din părţile Tesaliei, nu de aceea nord-dunăreană. Vladislav a avut cu Turcii numai o singură ciocnire, în 1368, iar pe urmă, în 1373—4, s'a aliat cu ei împotriva lui Ludovic al Ungariei. Politica domnului român era o politică *realistă*; aşa vor proceda mai târziu şi alţi domni de-ai noştri când vor vedea că suveranii creştini în loc să-i ajute în ceasul de primejdie, se gândesc cum să-i atace mai bine.

Ce s'a întâmplat după Iulie 1374 şi până la sfârşitul domniei lui Vladislav nu mai ştim: documentele lipsesc cu desăvârşire. Este foarte probabil însă că Ludovic n'a mai îndrăznit să atace pe primejdiosul vecin care îi nimicise în 1369 o întreagă armată. S'a mulţumit numai să ţie la fruntarii pază puternică, în cetăţile dela Bran şi dela intrarea Oltului în munţi, cetăţi pe care le ridicase în 1370. Cunoaştem actul din acest an prin care el scuteşte «Universitatea» Saşilor din Ardeal, adică totalitatea lor, de a contribui la isprăvirea acestei de a doua cetăţi, făcute — spune documentul — «pentru apărarea şi siguranţa locuitorilor» de acolo (vezi fig. 117). Amintirea incursiunii lui Vladislav din 1369, când arsese mănăstirea dela Tâlmaciu era — se vede — foarte vie în mintea tuturor.

Tot din lipsă de documente nu ştim nici relaţiile cu statul, întemeiat de curând, al Moldovei.

Propaganda catolică. In urma tratativelor urmate cu regele Ungariei, Nicolae Alexandru recunoscuse jurisdicţiunea episcopului Transilvaniei asupra catolicilor din Ţara Românească. In timpul lui Vladislav, acest episcop trimite un reprezentant al său ca să-i viziteze şi să îndeplinească toate atribuţiile episcopale, adică sfinţiri de biserici, de preoţi, etc. Ni s'a păstrat documentul — din 25 Noemvrie 1369 — prin care Vladislav recomandă catolicilor din ţară să-l primească cu onoare şi în acelaşi timp porunceşte dregătorilor să nu-i puie nicio piedică, ci dimpotrivă să-i dea tot sprijinul.

Propaganda catolică dorea însă mai mult. Ea ar fi vrut să câştige chiar pe Domn, aşa cum va izbuti peste puţin timp în Moldova, cu Laţco. Nădejdea într'o asemenea convertire era cu atât mai îngăduită, cu cât unul din membrii familiei lui Vladislav — Doamna Clara — era catolică. Nu ne miră deci scrisoarea papei Urban al V-lea din 1370 prin care invită pe Domn să treacă la catolicism, punându-i înainte tocmai exemplul Doamnei Clara. Vladislav însă nu numai că n'a ascultat această propunere, dar, dimpotrivă, a dat o atenţie deosebită ortodoxismului, creând încă o eparhie în părţile oltene şi întemeind prima mănăstire, Vodiţa.

In 1372 Papa Grigore al XI-lea concede călugărilor minoriţi din Bosnia să poată construi biserici şi capele în Serbia şi în « Basarat » adică în ţara Basarabilor. Un an mai târziu, dispoziţia se repetă, dar de data aceasta, Ţara Românească e numită întâi « Vlahia » apoi, a doua oară « Vlahia mare » (« maiorem Wlachiam »). E interesantă — pentru felul cum eram cunoscuţi la Roma — pomenirea, în acest ultim act, a « Vlahilor schismatici » « *dintre care mulţi locuesc în corturi, pe păşuni, păscând vitele, din care au foarte multe* ».

Intemeierea celei de a doua eparhii muntene. Faţă de mărimea ţării care se întindea dela Severin până în părţile Chiliei, trecând şi peste munţi, în Amlaş şi în Făgăraş — şi drumurile pe atunci erau foarte grele — faţă mai ales de numărul tot mai mare al locuitorilor, un singur ierarh s'a dovedit în scurtă vreme a fi prea puţin. Mitropolitul Iachint, cel numit în 1359, nu putea birui singur toate obligaţiile înaltei sale slujbe. Biserici se clădeau peste tot — suntem într'un moment de puternică expansiune a elementului românesc dintre Carpaţi şi Dunăre — şi trebuiau deci sfinţite; numeroşi preoţi trebuiau hirotonisiţi; mitropolitul nu mai prididea. De aceea, în 1370, se hotărăşte numirea încă a unui ierarh pentru Ţara Românească. Incă mai înainte, noi bănuim chiar îndată după ce fusese întărit ca mitropolit, Patriarhul din Constantinopol chemase la sine pe Iachint, pentru închinare, după obiceiu, dar probabil şi pentru ca să stabilească legături mai strânse, să şi-l apropie, spre a-şi asigura astfel prin el o influenţă puternică în Ţara Românească. Nicolae Alexandru care voia să fie el stăpân asupra organizaţiei bisericeşti din ţară — la noi întotdeauna domnul a hotărît în ultimă instanţă asupra părţii

de organizare, asupra numirilor şi demiterilor de ierarhi — nu i-a îngăduit însă lui Iachint să se ducă la Constantinopol. Pretextul era drumul greu şi frica de ciumă care se vede că bântuia pe atunci. Când s'a simţit nevoia încă a unui ierarh în Ţara Românească, patriarhul l-a chemat din nou pe Iachint, dar fără succes. In scrisoarea prin care se scuză că nici de data aceasta nu poate veni, Iachint arată că e « slab de tot şi fără puteri », aşa cum poate mărturisi şi mitropolitul Vidinului. In locul lui vine însă preotul dicheofilax Daniil Critopol, trimis de domn şi de boieri, care-l vor ca arhiereu. Dacă Patriarhul este de aceiaşi părere şi-l hirotoniseşte, el nu se opune: aibă acela « învoire şi voie şi iertare dela mine ». Lucrurile s'au petrecut într'adevăr după cum doriseră domnul şi boierii. Daniil, care-şi schimbă acum numele în Antim, e hirotonisit, cu aprobarea sinodului din Constantinopol, ca « mitropolit al unei părţi a Ungrovlahiei » — nu se precizează care anume — cealaltă parte rămânând lui Iachint. Se pare că noul ierarh avea să păstorească în Oltenia. Inainte de a pleca din Constantinopol spre ţară, el dă şi o declaraţie în scris că nu va face nicio supărare lui Iachint « ci-l voiu iubi pe dânsul şi-l voiu cinsti şi îi voiu fi prieten ». Titlul de « mitropolit al unei părţi a Ungrovlahiei » noi credem că trebue luat mai de grabă în înţelesul de episcop; ca să fi fost amândoi mitropoliţi, egali ca drepturi şi grad, ni se pare mai greu de admis, deşi exclus n'ar fi nici aceasta. Reşedinţa celui de al doilea ierarh a fost, după toate probabilităţile, la Severin. Cu acest titlu de « mitropolit al Severinului » apare urmaşul său Atanasie în hrisovul Coziei din 8 Ianuarie 1394.

In Septemvrie 1378, Iachint nu mai era în viaţă; în locul lui găsim pe « Hariton, mitropolit al Ungrovlahiei şi protos al Athosului ». Acesta fusese mai înainte egumen la mănăstirea Cutlumuz din Sfântul Munte, ctitoria lui Nicolae Alexandru şi a lui Vladislav voevod. Având însuşiri deosebite de cărturar şi de organizator, iubind « din tinereţe » viaţa călugărească, fiind apoi agreat de domn, de boieri şi de întreaga ţară, el a fost ales ca mitropolit al unei părţi din Ungrovlahia, după moartea lui Iachint. Data actului slav din arhiva mănăstirii Cutlumuz, care vorbeşte de aceste lucruri se poate deduce mulţumită indictionului: ea este 1372; în acest an, în luna August, a avut deci loc alegerea lui Hariton.

Intemeierea primelor mănăstiri. Tot în timpul lui Vladislav se înființează și prima mănăstire din Țara Românească. Aci este nevoie de o explicație. Și înainte de acest domn a existat o viață monahală în ținuturile noastre. Nu putem să credem că monahismul, așa de răspândit și de înfloritor în vremea aceea în toată lumea creștină, numai la noi să nu-și fi avut adepți. Au fost și la noi « pustnici », trăind — asemenea călugărilor daci — prin locuri retrase, prin peșterile munților, prin poenile ferite ale codrilor; au fost de sigur și schituri modeste, de lemn, în jurul cărora vor fi trăit cei care fugeau de larma și de ispitele vieții. Mănăstiri însă, clădiri mai puternice, de piatră, cu averi întinse și cu hrisoave de milostenie dela domni și dela boieri se pare că n'au existat — noi cel puțin nu cunoaștem niciuna înaintea Voditei — sau de vor fi existat, ceea ce-i puțin probabil, nu s'a păstrat nicio urmă a lor.

Așa dar în timpul lui Vladislav se face prima mănăstire. Venise tocmai în vremea aceasta în Țara Românească un călugăr vestit din Peninsula Balcanică, *Nicodim.* El era de fel din Prilep, din țara sârbească. Mamă-sa era Sârboaică, tată-său Grec, din Castoria. De timpuriu, Nicodim, care simțea o deosebită aplecare pentru viața călugărească, se dusese la muntele Athos, centrul monahismului din tot Orientul ortodox. Erau acolo mănăstiri strălucite și vechi, în care se puteau deprinde învățăturile cele mai înalte ale bisericii, meșteșugul cel mai frumos de a zugrăvi lăcașurile sfinte și se puteau întâlni și mulți dintre puternicii lumii veniți să-și găsească aici liniștea sufletului, cum era de pildă fostul împărat bizantin Ioan Cantacuzino, Ioasaf în călugărie. In acest focar luminos al ortodoxiei, la muntele Athos, a venit Nicodim și în puțină vreme, prin însușirile sale, a ajuns starețul mănăstirii în care intrase. A luat parte apoi la tratativele dintre biserica sârbească — ce fusese mai înainte afurisită de patriarhia din Constantinopol — și însăși această patriarhie, tratative care au dus la o împăcare. După unele izvoare, Nicodim ar fi fost chiar rudă cu familia domnitoare din Serbia. Ajuns la noi, el intră în legături cu Vladislav și-l convinge să zidească o mănăstire, în părțile oltene, spre apus de Severin, lângă apa Voditei care i-a dat și numele. Domnul ia asupra lui cheltuiala zidirii și înzestrarea cu odoare și moșii a sfântului lăcaș; Nicodim și cu ucenicii săi pun munca. Așa s'a înălțat cea dintâi mănăstire din Țara Ro-

mânească. Hrisovul ei — primul act intern scris în limba slavă pe care-l cunoaştem — merită să fie reprodus ca o mărturie din cele mai interesante asupra vieţii româneşti din veacul al XIV-lea: «...Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul voevod Vladislav, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia, binevoit-am, după îndemn dumnezeiesc, a înălţa mănăstire la Vodiţa în numele marelui şi purtătorului de Dumnezeu, Antonie, ascultând pe cinstitul între călugări Nicodim... Dela Domnia mea (a fost) cheltuiala şi dăruirea, iar cu munca lui kir Nikodim şi a fraţilor lui, am zidit şi am zugrăvit. Şi pe cât au îngăduit timpurile am dăruit acum: un tetraevangheliu, ferecat în argint şi aurit, o cădelniţă de argint, vase sfinte de argint, odăjdii preoţeşti de mătase, o pereche; dvere de camhă, cât trebue bisericii, un epitrahil şi rucaviţe brodate cu fir de argint. Apoi, satul Jidovştiţa, slobod de toată dările şi muncile domneşti şi de oaste, şi peste tot ohabă (adică scutit), şi toate găleţile (dijma din grâne!) câte vor fi dela satul lui Costea pe Topolniţa, şi, la Dunăre, venitul domnesc dela opt vârşii şi tot virul (vâltoarea) din mijloc cu toate, şi Dunărea dela padina Nucului până la puntea cea de sus, care duce la Ruşava şi Vodiţa cea Mare pe amândouă laturile, cu nucii şi cu livezile şi cu Ţerovăţul, cu siliştea Bahnei. După acestea toate, la fiecare praznic al sfântului şi purtătorului de Dumnezeu Antonie, 1000 de perperi din casa Domniei Mele, şi săracilor să se împartă 300 de perperi, şi 12 burdufe de brânză şi 12 caşcavaluri şi o majă de ceară şi 12 postavuri de mantale şi 12 perechi de încălţăminte şi 12 cergi. Acestea toate hotărîndu-le şi dăruindu-le pe fiecare an din casa Domniei Mele, iarăşi am aşezat Domnia Mea, după sfat ca, după moartea lui kir Nicodim, să nu fie volnic a pune în locul acela stareţ nici domnul nici arhiereul, nici careva altul; ci cum va zice kir Nicodim şi cum va aşeza, aşa să ţină călugării care sânt acolo şi ei singuri să-şi pună stareţ. Şi acestea toate rog pe toţi urmaşii să nu le schimbe; iar cine se va încerca să le schimbe sau ceva măcar din ele, pe acela să-l bată Domnul Dumnezeu şi Prea Cinstita Sa Maică şi sfântul şi marele şi purtătorul de Dumnezeu Antonie, şi aici şi în veacul viitor, amin. Io Vladislav voevod, cu mila lui Dumnezeu, domn ».

Tot în timpul acesta, şi tot cu munca lui Nicodim, s'a început şi mănăstirea *Tismana.* Pomelnicul mănăstirii pune ca cel dintâi

ctitor al ei pe Vlaicu Vodă, în timp ce hrisovul din 1385 dela Dan I aminteşte numai de Radu Voevod. Explicaţia pare a fi următoarea: în timpul şi cu ajutorul material al lui Vlaicu, Nicodim a ridicat o biserică modestă, de lemn — tradiţia precizează chiar şi lemnul anume: *tisa*, un soiu de brad — care apoi a fost înlocuită, sub Radu, de o biserică de zid, mai mare şi mai înfăţişătoare.

La înzestrarea Tismenei şi a Vodiţei a contribuit şi « ţarul » Lazăr al Sârbilor care închină acestor două mănăstiri zece sate, în Serbia. Fiul său Ştefan a confirmat această danie; de aceea, pomelnicul Tismenei îi trece pe amândoi printre ctitori.

Dacă este să credem tradiţia, atunci tot Nicodim a făcut şi mănăstirea din *Prislop*, în ţara Haţegului, aceea dela *Gura-Motrului*, precum şi biserica dela *Ilovăţ*. La satul Ponoare, se spune că locuitorii nu l-ar fi lăsat să clădească, de teamă ca voevodul să nu le ia moşiile spre a înzestra cu ele noul lăcaş, şi l-au gonit, ba l-au învinovăţit şi de furt, punându-i pe ascuns o pasăre în desagi. Atunci Nicodim i-ar fi blestemat să nu se mai hrănească din plugărie, ci să ajungă cimpoieri.

Vladislav Voevod a fost ctitor şi la mănăstirea *Cutlumuz* din Sfântul Munte. După exemplul tatălui său şi după rugămintea şi povaţa egumenului acestui sfânt lăcaş, Hariton, care mai pe urmă a ajuns şi mitropolit al Ungrovlahiei, a dăruit domnul muntean în Septemvrie 1369 o mie două sute de galbeni şi alte daruri, pentru ca din ele să se restaureze, să se mărească şi să se înfrumuseţeze mănăstirea adică biserica, trapezăria şi chiliile. Domnii următori, între alţii Mircea cel Bătrân, au urmat această pildă, încât Cutlumuzul a putut fi, pe drept cuvânt, socotit ca o « lavră » românească.

Viaţa economică. Vladislav n'a fost însă numai un iscusit diplomat, un ostaş viteaz şi un drept credincios; el s'a relevat şi ca un bun gospodar, un priceput economist, luând o serie de măsuri care au ajutat mult viaţa economică a ţării. El a întărit Braşovenilor « libertăţile » lor de negoţ pe care le aveau « din vechime » în Ţara Românească. In diploma, scrise latineşte, pe care le-o eliberează în 1368 se prevăd şi vămile pe care vor avea ei să le plătească; pentru mărfurile ce se desfac în ţară, vor plăti numai o vamă, aceea obişnuită din vechime; ea se va percepe la Câmpulung sau în apropiere de acest oraş. De vama cealaltă

dela Slatina, sunt scutiţi. Pentru mărfurile de transit, vama se plăteşte de două ori: odată la Câmpulung şi a doua oară la Dunăre. Cei care vor lua însă drumul *Brăilei*, aceia sunt scutiţi de vamă la mărfurile exportate prin acest punct; ei vor plăti numai pentru cele importate. Rostul ultimei măsuri e limpede: domnul voia să favorizeze desvoltarea acestui port dunărean.

Fig. 118. — Monete de argint dela Vlaicu Vodă (I—III) şi dela Radu I Basarab (IV—VI). Monetele I, IV, VI cu inscripţia în limba slavă; cele cu nr. II, III, V, în limba latină. (Clieşul Profesor C. Moisil).

Pentru uşurarea transacţiilor, Vladislav bate şi monetă: din timpul lui datează cei dintâi bani munteni; alţii mai vechi nu s'au descoperit până acum. Inainte de a avea o monetă proprie, de altfel şi după aceea, locuitorii Ţării Româneşti au întrebuinţat monete străine, în special: aspri şi perperi bizantini, galbeni italieni, numiţi florini, şi bani de argint de ai ţarilor bulgari şi sârbi.

Moneta lui Vladislav este de argint şi are mărimea unei piese de cinci lei de astăzi. Pe avers, ea poartă inscripţia, în caractere latine: M. LADIZLAI WAIWODE între două cercuri de perle.

In mijloc este un scut, împărţit în două, în sensul lungimii. In jumătatea din stânga se văd patru grinzi transversale, în cea din dreapta, câmpul e gol. Pe revers se citeşte cuvântul: TRANSALPINI, iarăşi între două cercuri de perle. In mijloc e un coif închis, purtând deasupra un vultur îndreptat spre stânga, dar având capul întors în sens contrar (vezi fig. 118).

Vladislav a fost căsătorit: pe soţia lui o chema *Cherana* sau — dacă emendaţia ce s'a propus e justă — Cheraţa. A avut un frate: pe Radu, care i-a urmat în domnie.

Mormântul lui Vladislav nu-l cunoaştem. Se bănueşte că ar fi la Biserica Domnească din Curtea de Argeş, în mijlocul naosului, în mormântul în care s'a descoperit un fragment de inscripţie funerară, cu literile slave **ΛЯ ИЄ**, deci prin reconstituire: [В]ла[д]ис[лавъ]. Alţii cred însă că ar fi îngropat la Tismana. O dovadă sigură n'avem pentru niciuna din aceste păreri.

BIBLIOGRAFIE

Vlaicu Vodă. 1. N. IORGA, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—9 şi politica lui Vladislav Vodă faţă de Unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de Turci*, în *Conv. Lit.*, XXXIV (1900), p. 962—999; 2. AL. ŞTEFULESCU, *Mânăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, 493 p. in 8°; 3. N. IORGA, *Istoria comerţului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori şi oraşe*, vol. I. *Până la 1700*, Vălenii de Munte, 1915, 359 p. in 8°; 4. C. AUNER, *Episcopia catolică a Argeşului*, în *Rev. Cat.*, IV (1915), p. 439—451; 5. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân 1431—1435*, Bucureşti, 1922, 48 p. in 4°; 6. N. IORGA, *Mormântul lui Vladislav-Vodă*, în *Rev. Ist.*, VIII (1922), p. 125—127; 7. V. MOTOGNA, *La războaile lui Vlaicu Vodă cu Ungurii, 1368—9*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 12—20; 8. C. MOISIL, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—5), p. 107—159; 9. I. MINEA, *Cherana sau Cheraţa?*, în *Cercet. Ist.*, I (1925), p. 412—414; 10. GR. NANDRIŞ, *Un document privitor la împărţirea mitropoliei Ţării Româneşti 1372 (1373)*, Cluj, 1931, 5 p. in 4°; 11. P. LEMERLE, *Apropos de la fondation du monastère de Koutloumous: un faux chrysobulle d'Alexis III Empereur de Trébizonde*, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, LVIII (1934), p. 221—234; 12. GRIGORE NANDRIŞ, *Documente româneşti în limba slavă din mănăstirile muntelui Athos 1372—1658*, Bucureşti, 1937, 312 p. in 8°. 13. FRANZ FABINGER, *Rumeli, Rumelien*, în *Enzyklopadie des Islam*, III. Band, Leiden, 1937, p. 1271.

V. şi p. 350, nr. 13; p. 3 8, nr. 1 şi 8; p. 384, nr. 7.

RADU I ŞI DAN I

Aşa cum ni-l arată veşmintele şi podoabele sale, Radu I Basarab poate sta cu cinste alături de cei mai străluciţi monarhi ai Europei feudale.

Cât a domnit Radu I Basarab nu se ştie în mod precis. Documente dela el nu ni s'au păstrat, iar indicaţiile vechilor cronici muntene n'au valoare deoarece pentru întreg veacul al XIV-lea ele sunt completamente greşite. Unii dintre istoricii noştri se întrebau până nu de multă vreme dacă într'adevăr Radu a domnit. Astăzi, acest lucru se ştie cu certitudine: avem o serie de dovezi sigure în acest sens. Domnia lui n'a putut începe înainte de 1374, de când datează ultima menţiune despre Vladislav Voevod, predecesorul său; pe de altă parte ea se încheiase în 1385 când se constată că domneşte fiul său *Dan*. Intre aceste două date extreme trebue să aşezăm prin urmare stăpânirea lui Radu.

Relaţiile cu Ungurii. Ştim că spre sfârşitul vieţii sale, Vladislav era în raporturi încordate cu Ungurii. Aceeaşi politică o urmează şi fratele său Radu. O cronică italiană, « Cronaca Carrarese » vorbeşte de o expediţie pe care a făcut-o Ludovic regele Ungariei, între 5 Iulie şi 14 August 1377, împotriva lui « Radano prinzipo di Bulgaria infedelle ». Dacă acest «Radano » e tot una cu voevodul muntean, aşa cum s'a presupus şi credem pe bună dreptate, atunci rezultă că se ajunsese chiar la războiu. Titlul de « prinzipo di Bulgaria » pe care-l poartă Radu s'ar explica prin stăpânirea sa asupra Vidinului şi ţinutului înconjurător, stăpânire atestată — pretind unii cercetători — de o inscripţie slavă ce se găseşte în Biserica Domnească din Curtea de Argeş. Intr'adevăr, această inscripţie — dacă a fost bine citită, ceea ce nu-i de loc sigur — prezintă pe Radu ca « domn singur stăpânitor al Ungrovlahiei, al Vidinului

și al oblastiei (adică ținutului) Vidinului ». Tot voevodul muntean ar fi și acel « Godon » pe care un document din 1377, aflător azi la Muzeul din Budapesta, îl amintește că a luptat cu Ungurii.

Cronica italiană pomenită mai sus arată că Ludovic ar fi fost biruitor asupra lui « Radano ». Știrea este însă greșită, deoarece documente ulterioare, absolut sigure, ne spun dimpotrivă că regele ungur nu izbutise să supuie pe Radu. Căci altfel ce sens ar avea actul din 19 Noemvrie 1377 — trei luni numai după expediție — prin care Ludovic făgăduiește Sașilor din Brașov că *« dacă, așa cum speră, Țara Românesacă va ajunge în mâinile sale »*, el le va ușura vama pe care trebuiau s'o plătească. Expediția, prin urmare, nu dusese la rezultatele așteptate, la supunerea lui Radu. Nici în anii următori, speranța lui Ludovic nu s'a îndeplinit. In 1382, puțin înaintea morții sale, regele ungur interzicea negustorilor străini care ar veni la Sibiiu să treacă cu mărfurile lor în Țara Românească și totdeodată poruncea castelanului de Orșova să privegheze cu luare aminte « zi și noapte » la hotarele țării și să-i raporteze despre cele ce s'ar întâmpla sau ar auzi. Relațiile cu Radu erau prin urmare încordate: Domnul muntean nu voise să recunoască suzeranitatea puternicului său vecin și înțelegea să-și păstreze întreaga independență. De aceea, Radu nici n'a stăpânit feudele de peste munți. Pentru Amlaș, există o dovadă documentară: actul din 1383 prin care regina Maria, fiica lui Ludovic, donează « posesiunea noastră regală numită Amlaș » cu « satele românești » Seliștea, Tilișca, Sibiel și Cacova, episcopului catolic din Transilvania. Așa dar, această feudă fusese luată Domnului muntean. In ce privește Făgărașul, n'avem nicio indicație; e probabil însă că avusese aceeași soartă. Cât despre Severin, credem că el rămăsese Domnului muntean: un indiciu în acest sens este ordinul citat mai sus al lui Ludovic către castelanul « de Orșova », fără să se menționeze ceva despre cetatea Severinului sau despre un ban unguresc de Severin, așa cum se făcuse de pildă în 1376, când apare Ioan Trentul cu această demnitate. Teritoriul Banatului de odinioară al Severinului se împărțise acum în două: o parte în spre răsărit, cuprinzând actualul județ al Mehedinților, și, poate, o fâșie din Gorj și Dolj, pe care o stăpânea, împreună cu cetatea Severinului, Domnul muntean; partea cealaltă, în spre apus, cuprinzând restul formațiunii de apărare de odinioară și având

ca puncte întărite Orşova şi Mehadia, sub stăpânirea Ungurilor. Prin această împărţire puteau prin urmare şi Radu şi Ludovic să se considere ca având Banatul de Severin; de fapt însă stăpâneau fiecare numai câte o parte a lui.

In legătură cu acest fapt s'ar putea explica numele curios de « Pankraz » pe care i-l dă lui Radu biografia regelui Sigismund al Ungariei scrisă de Windecke între 1433—1443. Acest izvor, pomenind pe Vlad Dracul spune că era fiul lui Mircea (« Merzeweydan »), al cărui părinte se numea « *Pankraz cel înţelept* » (« Pankraz dem Weisen »). Numele ar fi Pank-rat (Pancratius) o formă greşită pentru Ban Radu. E o simplă ipoteză. Mai interesant e calificativul de « înţelept » care i se dă tatălui lui Mircea şi care dovedeşte prestigiul şi faima de care s'a bucurat voevodul muntean în faţa străinilor.

Relaţiile cu ceilalţi vecini nu ne sunt cunoscute. Dacă inscripţia dela Biserica Domnească din Curtea de Argeş a fost bine citită, atunci Radu a stăpânit la un moment dat – întocmai ca şi tatăl său Vlaicu — Vidinul. Cum a ajuns el în posesia acestei cetăţi şi cât timp a ţinut-o, sunt chestiuni la care urmează să se răspundă numai dacă faptul se va adeveri. Intr'un atare caz, va trebui să se ţie seamă şi de legăturile de rudenie şi de alianţă care existau între cele două dinastii încă din vremea lui Basarab Intemeietorul

Intre stăpânitorii din Bulgaria, Şişman şi Sracimir, fiii din două căsătorii ai ţarului Alexandru, continua în vremea aceasta conflictul care începuse încă din timpul lui Vladislav. Poeziile populare sârbe şi bulgare amestecă în acest conflict şi pe Radu, Domnul din « Vlaşca », adică din Ţara Românească, spunând că ar fi luat şi el parte la lupte. Cât temeiu se poate pune pe o asemenea mărturie, e greu de precizat; fapt este că alte izvoare nu amintesc de o atare participare a Domnului muntean.

Intemeierea marilor mănăstiri şi confundarea lui Radu cu întemeietorul ţării. Dar nu prin politica sa externă a rămas Radu Voevod în amintirea urmaşilor săi. Pe aceştia i-a impresionat o altă latură a activităţii lui şi anume sprijinul pe care l-a dat el vieţii bisericeşti prin zidirea marilor mănăstiri. *Radu este ctitor la Tismana, la Cozia şi la Cotmeana*, în afară de alte fundaţii mai mărunte. In locul vechiului lăcaş de lemn, pe care — după tradiţie — l-a ridicat — poate cu ajutorul lui Vlaicu — călugărul Nicodim, a început

Radu Voevod să înalţe la Tismana, o biserică şi chilii de zid. Dar, aşa cum ne spune documentul urmaşului său Dan, «scurtându-i-se viaţa,» n'a apucat să o săvârşească. I-a dăruit însă dela început satul Vadul Cumanilor cu jumătate din Toporna, apoi balta Bistreţul, dela Topliţa până la Gârla cea repede din sus de Covaciţa, de asemenea satul Hrisomuinţii şi o parte din satul Tismana. Aşa dar, Radul a şi înzestrat bogat ctitoria sa. Tot el este şi cel dintâi ctitor al Coziei şi al Cotmenei. O ştim din documentul nepotului său Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân, dat în 12 Iunie 1418 «amânduror mănăstirilor *carile sânt zidite de moşul domniei mele* şi de părintele domniei mele, dela Cozia, a sfintei începătoarei de viaţă Troiţe, şi a Sântei Bune Vestiri, carea este la Cotmeana». Ca şi la Tismana, şi aici la Cozia, Radu n'a apucat să desăvârşească ctitoria sa; ea a fost isprăvită de fiul său Mircea care a şi înzestrat-o cu numeroase sate. Danii i s'au făcut însă chiar dela început. Un document posterior, din 1388, aminteşte de via dela Râmnic pe care a închinat-o mănăstirii «jupanul Buda» pe vremea lui Radu Voevod şi cu «voia» acestuia.

Radu este ctitor şi la Biserica Domnească din Curtea de Argeş. Pomelnicul acestei biserici îl consideră chiar ca cel dintâi ctitor, deoarece începe prin Radu Voevod şi soţia lui, Ana Doamna. De fapt însă, el n'a făcut decât să desăvârşească lăcaşul ridicat de înaintaşii săi. La moartea marelui Basarab, biserica se ridicase din roşu: dovadă e grafitul de pe peretele de miazănoapte al ei, grafit săpat *înainte de a se tencui zidul.* In timpul lui Nicolae Alexandru se slujea în biserică: unul din mormintele descoperite în interiorul ei cuprinde rămăşiţele unui fiu al Domnului, cu numele Voislav. După toate probabilităţile, Radu e cel care a zugrăvit biserica; din porunca lui s'au executat admirabilele fresce care amintesc mozaicurile bisericii Chora (azi moscheea Kahrie Djami) din Constantinopol (vezi fig. 119, 120 şi 122). El figurează pe tabloul ctitoricesc, împreună cu soţia sa; numele Domnului nu se poate citi, deoarece începutul inscripţiei este distrus. El trebue însă să fi fost: «Io Radul Voevod», aşa cum îl întâlnim în documentele urmaşilor săi imediaţi, în pomelnicul episcopiei de Râmnic, acela al mănăstirii Argeş precum şi în prima versiune a pomelnicului mănăstirii Câmpulung. In alte acte însă, din veacul al XVII-lea, în cronicile muntene, în tradiţia literară precum şi în unele pomelnice numele

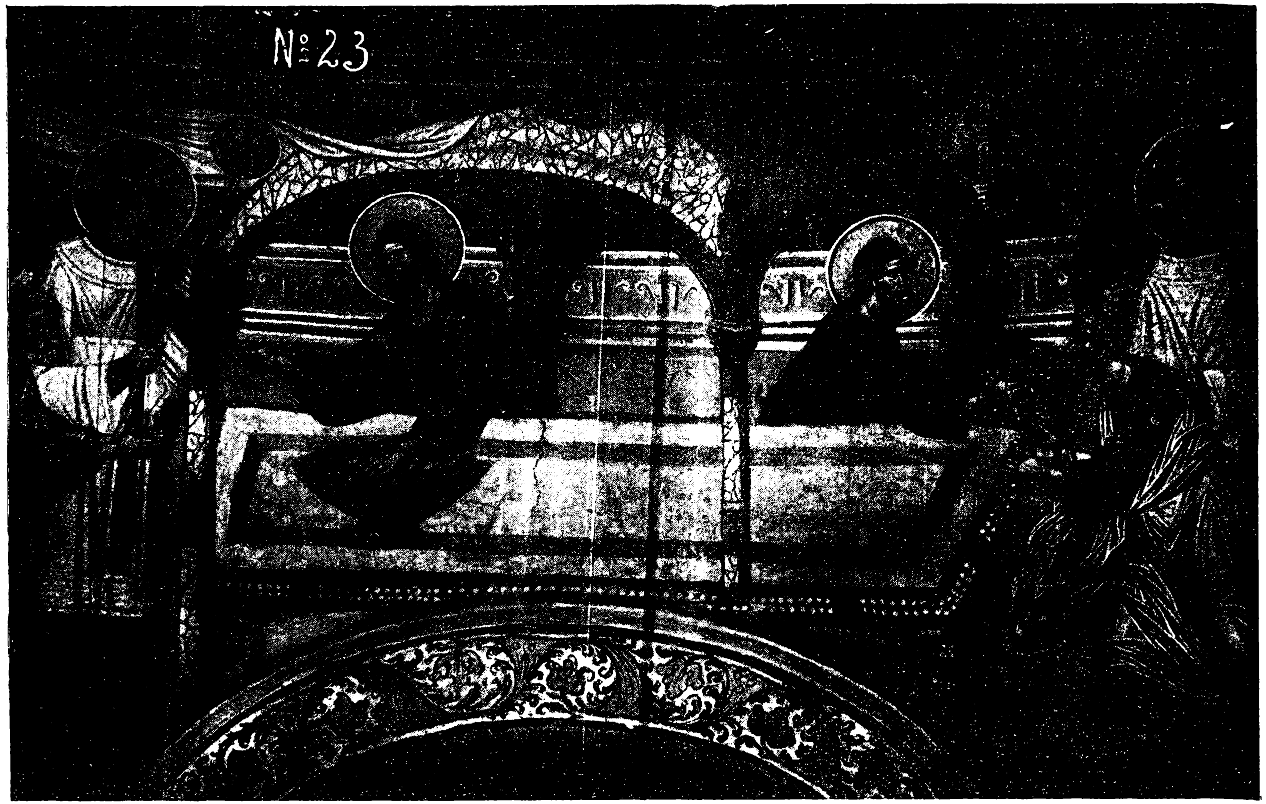

Fig. 119. — Pictură în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș. Imită mozaicurile bizantine ale bisericii Chora din Constantinopol (veacul al XIV-lea).

lui apare sub forma « Radu Negru Voevod »; se face prin urmare o confuzie cu legendarul Negru Vodă al tradiției: Radu Basarab, fratele lui Vladislav și urmașul acestuia în domnia Țării Românești, este socotit una și aceeași persoană cu întemeietorul statului. Cum s'a făcut această confuzie? Explicația credem a fi următoarea: Radu, în calitatea sa de ctitor al marilor mănăstiri și al Bisericii Domnești din Curtea de Argeș, figurează în fruntea pomelnicelor acestor sfinte lăcașuri. Cu vremea, pierzându-se amintirea înaintașilor săi, călugării și-au zis că acela care e primul în pomelnic, trebue să fi fost și primul voevod al țării, întemeietorul ei adică. Cum însă tradiția știa ca întemeietor pe *Negru Vodă*, (vezi fig. 121) contopirea acestor nume a urmat dela sine și s'a creat astfel numele hibrid Radu-Negru. *In realitate, un voevod cu acest nume n'a existat niciodată.* Confuzia e veche: ea se produsese deja în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. In 1576, Alexandru al II-lea, întărind mănăstirii Tismana «satul ce să chiamă Comanii» spune că el i-a fost « moștenire și întărire încă din zilele răposatului Negru Voevod ». Mai mult, pentru a nu exista nicio îndoială, adaogă chiar: « încă am citit Domnia mea și cartea răposatului Negru Voevod de întărire ». Știm însă precis că satul Cumanii (mai înainte Vadul Cumanilor) a fost dăruit mănăstirii Tismana de către Radu Basarab: ne-o spune limpede documentul din 1385, al fiului său Dan. Prin urmare « Negru Voevod » al hrisovului din 1576 este în realitate Radu Basarab, ctitorul marilor mănăstiri și al Bisericii Domnești din Curtea de Argeș.

Fig. 120. — Pictură din Biserica Domnească dela Curtea-de-Argeș, înfățișând pe Mântuitor (veacul al XIV-lea).

Fig. 121. — Ruinele « Cetăţii lui Negru Vodă » dela Poenari (jud. Argeş).

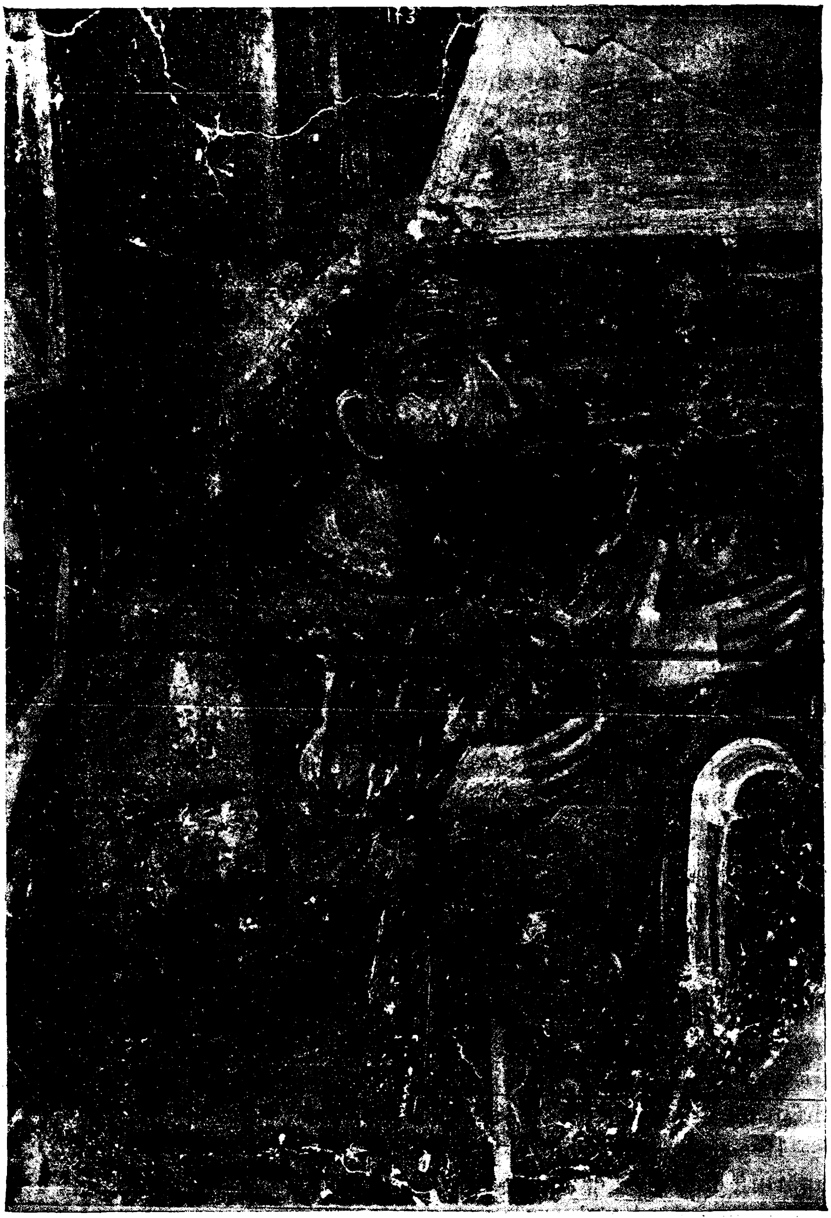

Fig. 122. — Radu Basarab, unul din ctitorii Bisericii Domnești dela Curtea-de-Argeș, așa cum e înfățișat în icoana hramului dela intrare (veacul al XIV-lea). Domnul are pletele și barba castanii.

Din mediul bisericesc şi din cancelarie, confuzia a trecut apoi şi în istoriografie: aşa se face că în cronicele muntene din veacul al XVII-lea, întemeierea Ţării Româneşti este atribuită lui « Radu Negru ». De aci numele s'a tot transmis, timp de peste două sute de ani, şi abia în vremea noastră s'a lămurit confuzia.

Pe vremea Radu exista — se pare — schitul Brădet din judeţul Argeş. Un document din 1609 aminteşte de satele Brătianii de sus şi de jos, Costeştii şi Nucşoara, pentru care călugării aveau acte dela acest voevod. Fiul său, Mircea cel Bătrân, va ridica la Brădet, pe locul vechiului lăcaş, un altul nou.

Lui Radu i se atribuie şi *întemeierea* a două schituri: *Jghiabu* din Vâlcea, şi *Negru Vodă* din Muşcel. Pisaniile, alcătuite *ulterior*, pomenesc ca fondator pe acest evlavios voevod. Certitudine nu există, deoarece se poate întâmpla să se fi produs în cazurile de mai sus fenomenul obişnuit care atribue unei personalităţi ce s'a manifestat puternic într'un domeniu, o serie întreagă de opere din acel domeniu, care însă în realitate nu-i aparţin. Ştefan cel Mare a fost cel mai însemnat ctitor al Moldovei, a construit şi a reparat cel mai mare număr de biserici şi mănăstiri. De aceea tradiţia îi atribuie multe din lăcaşurile vechi a căror origine nu se cunoaşte bine. Tot aşa s'a putut întâmpla şi cu Radu: ştiindu-se că a fost întemeietorul marilor mănăstiri şi — dela o vreme — fiind confundat cu însuşi întemeietorul ţării, i s'au atribuit bisericile şi schiturile vechi despre care nu se mai ştia de cine au fost ridicate. Se poate însă şi ca, într'adevăr, Radu să fi înălţat schiturile amintite mai sus; ca tradiţia să fie, prin urmare, întemeiată.

Activitatea lui pe acest târâm s'a întins şi în afara hotarelor ţării. In Craina, pe malul drept al Dunării, în ţara rudelor sale sârbeşti, Radu a restaurat mănăstirile *Vratna* şi *Mănăstiriţa*. Deasupra uşii altarului din biserica acesteia din urmă se afla încă, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, o veche inscripţie slavă, în care se putea citi cuvântul радѸл бегъ, aşa dar numele voevodului muntean.

Raguzanul Giacomo di Pietro Luccari afirmă în cronica sa, apărută în 1605, că lui Radu i s'ar datori şi cetatea Giurgiului. Noi ştim însă dintr'un alt izvor dela mijlocul veacului al XV-lea că ea a fost ridicată de fiul său, de Mircea cel Bătrân. Contrazicerea s'ar putea înlătura numai admiţând că Radu a făcut o întă-

ritură mai mică, de lemn și de pământ, pe care apoi Mircea a înlocuit-o printr'o cetate de piatră.

Radu Basarab s'a îngrijit și de vieața economică a țării: în timpul domniei lui se bat *monete*, care se pot împărți în trei tipuri: Tipul întâi, acela numit comun, fiindcă el se întâlnește dela începutul până la sfârșitul monetăriei muntene, cuprinde monete asemănătoare cu ale lui Vladislav. Ele au aceleași reprezentări, scutul împărțit în două și coiful cu vulturul în vârf, inscripția numai diferă. Pe unele, ea este în latinește: + MONE[T]A WOI[VO]DI TRANSA[LPINI] sau + IO[AN]N[E]S RADOLUS WAIV[ODA] pe altele în slavonește: + ιω ραдоѹла воєвод sau ιω радоѹла велик воєв[ода], («Io Radul mare voevod»). Al doilea tip îl formează monetele având pe avers, în locul scutului, o cruce ale cărei brațe se termină prin flori; legendele sunt în limba slavă, cu aceleași cuprins ca al monetelor de tipul întâi. Ultimul tip, caracteristic domniei lui Radu Basarab, poartă pe revers figura unui cavaler în armură, cu coiful în cap, ținând în mâna dreaptă lancea iar în stânga scutul. Pe avers găsim tot aceeași reprezentare ca și pe celelalte monezi, adică un scut purtând în vârf un vultur. Interesant de relevat e faptul că acest scut este identic cu acela pe care-l ține în mâna stângă cavalerul de pe revers, iar ambele sunt asemănătoare cu stema Ungariei angevine, care are în plus în cartierul din dreapta scutului florile de crin. Asemănarea nu este întâmplătoare; unii cercetători au văzut în acest scut însuși blazonul familiei Basarabilor imitat după cel angevin, în timp ce alții îl consideră ca o recunoaștere — cel puțin la început — a hegemoniei regilor angevini. Dacă se admite a doua ipoteză, trebue să observăm că ea nu se poate aplica domniei lui Radu, care a avut relații ostile cu Ludovic; prezența scutului unguresc n'ar fi deci, pe monetele domnului muntean, decât o amintire a trecutului (vezi fig. 118 și 123).

Fig. 123. — Monetă de argint dela Radu I Basarab, având pe revers chipul domnului în costum de cavaler medieval.

In versiunea a doua a pomelnicului mănăstirii Câmpulung, alături de Radu Voevod este trecută soția lui *Ana doamna*. Pe de altă parte, pomelnicul dela Tismana arată ca soție pe *Calinichia doamna*; ea apare și în documentele lui Mircea cel Bătrân

care aminteşte donaţiile făcute de mama sa, de Calinichia. Acest nume are o factură monahală; el se dă de obiceiu călugăriţelor, fără însă ca întrebuinţarea lui să fie exclusă pentru mireni. Se pot face prin urmare două ipoteze: sau este numele pe care l-a luat Ana, după ce s'a retras la mănăstire, în urma morţii soţului, sau Radu a fost căsătorit de două ori. In orice caz, ştim sigur

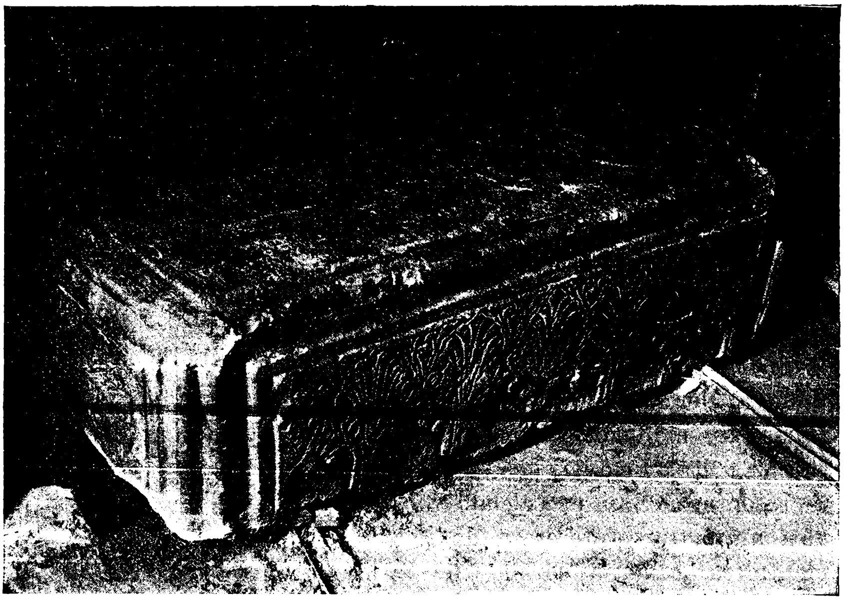

Fig. 124. — Piatra care se afla deasupra mormântului lui Radu I Basarab, în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş.

că pe mama lui Mircea cel Bătrân o chema Calinichia; unii istorici cred că ea era fiica lui Dobrotici, stăpânitorul contemporan al Dobrogei: aşa s'ar explica drepturile lui Mircea asupra acestui ţinut.

Mormântul din Biserica Domnească dela Curtea de Argeş. Anul morţii lui Radu nu-l cunoaştem, după cum nu cunoaştem *cu siguranţă* nici locul unde a fost înmormântat. Pare însă foarte probabil ca mormântul descoperit în 1920 în Biserica Domnească din Curtea de Argeş să fie al lui (vezi fig. 124 şi 125). Tradiţia populară ştia că în această biserică a fost îngropat Negru Vodă. Ea arăta chiar locul anume: în partea dreaptă a bisericii, în faţa scaunelor

Fig. 125. — Piatra de mormânt atribuită greşit lui « Radu Negru ». Infăţişează un domn, cu coroana pe cap, zăcând cu mâinile la piept, pe patul mortuar. Era aşezată mai înainte deasupra mormântului zis al lui Dan al II-lea, în stânga naosului Bisericii Domneşti din Curtea-de-Argeş. (Muzeul Naţional, Bucureşti).

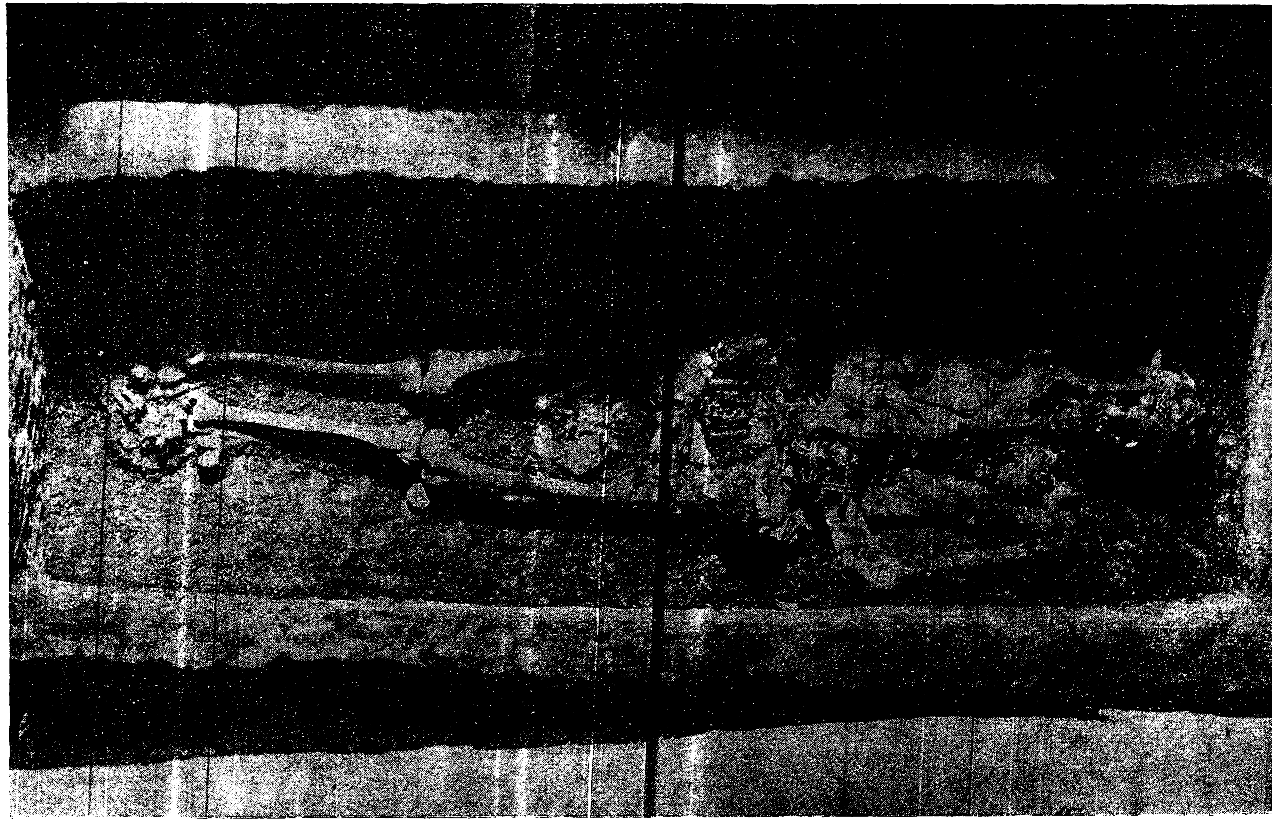

Fig. 126. — Sarcofagul şi rămăşiţele pământeşti ale lui Radu I Basarab. Se observă bine diadema, legătura care ţinea împreunate mâinile pe piept şi paftaua de aur.

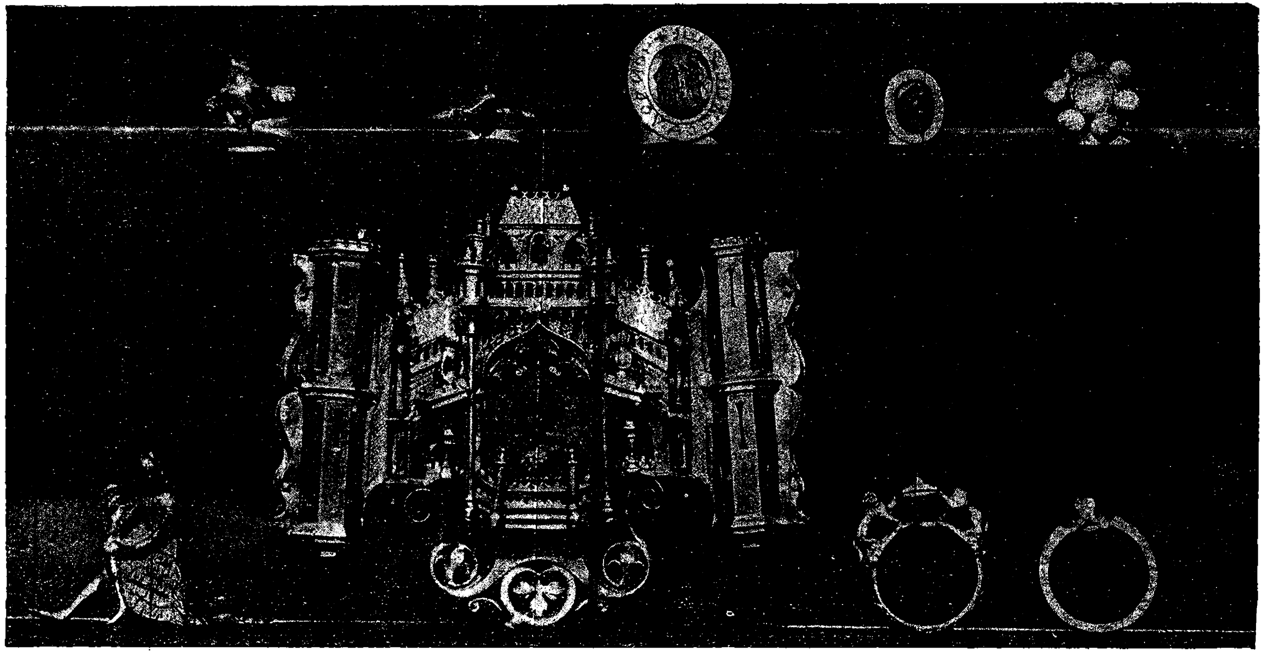

Fig. 127. — Paftaua de aur a lui Radu I Basarab, găsită în mormântul său din Biserica Domnească dela Curtea-de-Argeş. Infăţişează un castel medieval, având în centru, făcută din bronz, o fiinţă supranaturală, cu cap de femeie şi trup de lebădă. Inele de aur, unele împodobite cu pietre preţioase şi având inscripţii slave şi latine, precum şi o aplică dintr'un aliaj de aur, reprezentând un cavaler medieval, găsite toate în mormintele din Biserica Domnească dela Curtea-de-Argeş. (Colecţia Comisiei Monumentelor Istorice, Bucureşti).

arhiereşti, lângă stâlpul care susţine bolta. In acest loc, se făcea de sute de ani pomenirea ctitorului, adică a lui «Negru Vodă» şi a doamnei sale Ana. Cu prilejul săpăturilor din 1920, care urmăreau tocmai verificarea tradiţiei şi completarea ştirilor privitoare la acest străvechiu lăcaş bisericesc, s'a descoperit într'adevăr, la locul arătat, într'un sarcofag de piatră, rămăşiţele pământeşti ale ctitorului. Când lespedea grea care acoperea mormântul a fost dată la o parte, s'a înfăţişat privirilor scheletul domnului, acoperit cu un giulgiu de mătase, putrezit de vreme. Mâinile erau încrucişate pe piept, degetele purtau inele de aur; diadema de fir împodobită cu mărgăritare lunecase de pe cap, şi se afla sub bărbie. Sub giulgiu se păstrau încă resturi din tunica de mătase purpurie în care fusese

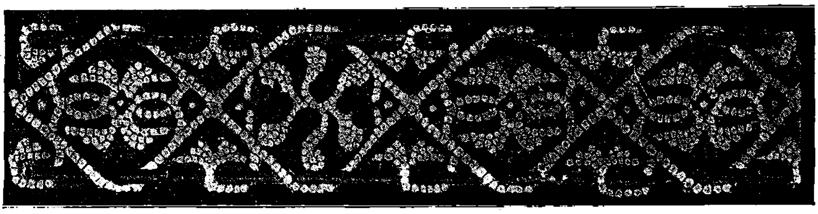

Fig. 128. — Brâul lui Radu I Basarab, lucrat din fir de aur şi împodobit cu mărgăritare dispuse în romburi la colţurile cărora se află mici stele de aur. (Colecţia Comisiei Monumentelor Istorice, Bucureşti).

îmbrăcat voevodul; ea era strânsă pe trup şi lungă, coborând până la jumătatea femurului; decoltată mult la gât, se încheia în faţă prin 30 de nasturi de aur purtând stema care revine pe monetele muntene: un scut despicat având câmpul din dreapta gol, iar în cel din stânga patru bare transversale. Mânecile, strâmte, aveau pe toată lungimea antebraţului circa 20 de nasturi de aur. Trei zone de pasmanterie, împodobite cu mărgăritare, ornau tunica. La colţurile ei, în faţă, erau două rozete de mărgăritare; rânduri şerpuitoare de mărgăritare împodobeau de asemenea manşetele şi coatele. La mijloc, peste şnurul care strângea tunica, o centură lată brodată cu fir şi cu mărgăritare dispuse în romburi, având la colţurile acestora mici stele de aur. Centura se încheia în faţă printr'o splendită pafta de aur, reprezentând un castel medieval. Sub tunică se afla o vestă din care nu s'a păstrat decât bordura dela gât şi dela mâneci — depăşind tunica — şi cea din faţă, îm-

podobite iarăşi bogat cu mărgăritare. Restul vestmintelor precum şi încălţămintea nu mai existau. Pantofii vor fi fost însă, probabil, cu vârfuri ascuţite şi lungi, după moda polonă care se introdusese pe atunci în întreaga Europă. Sub bărbie se afla o dantelă de mătase şi de fir, în felul dantelelor numite « pointe de Venise ». Mâinile erau fixate pe piept printr'o legătură pe care era desenată, cu mărgăritare, crucea patriarhală (vezi fig. 126, 127, 129).

Fig. 129. — Brăţară şi inele găsite în mormintele din Biserica Domnească dela Curtea-de-Argeş. (Colecţia Comisiei Monumentelor Istorice, Bucureşti).

Inelele — s'au găsit patru — sunt toate de aur şi împodobite cu pietre preţioase. Două din ele poartă, săpate pe verigă, inscripţii latineşti. Pe unul stă scris: « Ave Maria, gracia plena Dominus te[cum] » adică, în limba noastră: « Te salut, Marie, plină de har, Domnul e cu tine » iar pe celălalt: « + Iesus autem, transiens per medi[um illorum, ibat] » ceea ce înseamnă: « + Iar Isus, trecând prin mijlocul lor, mergea »: e un citat din Evanghelia lui Luca, IV, 30 (vezi fig. 129).

Impresia pe care o lasă descoperirea acestui mormânt domnesc este aceea a unei mari bogăţii, a unei vieţi fastuoase de curte.

Voevodul dela Argeş, aşa cum ni-l arată vestmintele şi podoabele sale, putea sta alături de cei mai străluciţi monarhi ai Europei contemporane. N'a fost atunci, în veacul al XIV-lea, la curtea voevozilor noştri, o viaţă umilită, modestă, de ţărani păstori şi plugari, aşa cum s'a crezut, plecându-se dela idei preconcepute, atâta vreme, ci tot fastul şi strălucirea unei societăţi de nobili, de boieri cu proprietăţi întinse şi cu legături puternice atât cu feudalii dinastiei angevine, cât şi cu Bizanţul şi imitatorii acestuia din urmă, cu « ţarii » sârbi şi bulgari.

Cine este voevodul înmormântat în Biserica Domnească din Curtea de Argeş? Părerile istoricilor de azi sunt împărţite: unii — întemeindu-se pe tradiţie care ştie de Negru Vodă, adică în urma cercetărilor moderne Basarab — cred că mormântul ar fi chiar al întemeietorului ţării. Alţii cred însă — cu mai multă dreptate, după părerea noastră — că el cuprinde rămăşiţele lui Radu I, întemeietorul marilor mănăstiri. Intr'adevăr, sunt argumente puternice care pledează în sprijinul acestei de a doua ipoteze. La moartea lui Basarab, în 1352, Biserica Domnească din Curtea de Argeş nu *era încă terminată*: e puţin probabil deci ca trupul celui răposat să fi fost adus aci. Pe de altă parte, tot tradiţia — argumentul are prin urmare aceeaşi valoare ca acela invocat pentru Negru Vodă — şi anume tradiţia consemnată într'un document din 1714, ne spune că întemeietorul ţării şi fiul său Nicolae Alexandru sunt îngropaţi la Câmpulung. Pentru cel de al doilea avem o dovadă categorică: piatra lui de mormânt; e foarte probabil deci ca şi pentru tatăl său, Basarab, faptul să fie adevărat.

Dar dacă cei doi dintâi voievozi ai Ţării Româneşti nu sunt îngropaţi la Argeş, atunci mormântul din Biserica Domnească nu poate aparţine decât unuia dintre urmaşii lor. El este — după toate probabilităţle — Radu care figurează — fapt hotărîtor — *în fruntea pomelnicului* bisericii. Dacă ar fi fost Basarab Intemeietorul, atunci trebuia ca numele *acestuia*, nu al lui Radu, să fie pus în frunte, aşa cum se întâmplă în pomelnicul Episcopiei de Râmnic, în acela al mănăstirii Argeş şi în prima versiune a pomelnicului mănăstirii din Câmpulung. *Prin urmare noi credem că mormântul descoperit în 1920 în Biserica Domnească din Curtea de Argeş cuprinde rămăşiţele lui Radu I Ba arab.* Mai bine de o jumătate de mileniu au odihnit ele neturburate în sarcofagul de

piatră ce le fusese pregătit, până când, în urma râvnei pioase de a cunoaşte tainele trecutului, au fost date iarăşi la lumină, arătând urmaşilor, mai bine decât orice carte, strălucirea, bogăţia şi frumuseţea acelui îndepărtat trecut.

Dan I era fiul lui Radu Basarab şi fratele lui Mircea cel Bătrân. Filiaţiunea este arătată limpede în documentul din 27 Iunie 1387 în care Mircea spune despre mănăstirea Tismana că a fost înălţată din temelie de « sfânt răposatul părintele domniei mele Io Radul Voevod » şi că a fost întărită cu multe lucruri de « sfânt răpostaul fratele domniei mele Io Dan Voevod ».

In privinţa anilor lui de domnie nu se poate da un răspuns tot aşa de precis. Ştim numai atât că în 1385 el este în scaun, deoarece dă în acest an, la 3 Octomvrie, un hrisov mănăstirii Tismana şi că în 1387 domnea fratele său Mircea. Prin urmare, între aceşti doi ani trebue să aşezăm sfârşitul stăpânirii lui Dan. Inceputul ei nu se poate preciza, cu documentele de care dispunem astăzi. Unii istorici dau anul 1384, aşa dar o domnie scurtă, de doi ani numai; alţii cred că el ar fi urmat lui Radu în 1380. Rămâne ca ştiri noi să lămurească această chestiune încă nerezolvată a istoriografiei noastre.

Luptelele cu Ungurii şi cu Bulgarii. Moartea sa. Relaţiile cu Ungurii sunt rele şi în timpul lui Dan. Un document posterior, din 1390, dela regele Sigismund, aminteşte de vremea « în care Dan Voevod cu o puternică oaste a năvălit în ţinuturile castelului nostru Mihald ». Este vorba deci de un atac asupra cetăţii dela Mehadia; cu acest prilej — adaogă documentul unguresc — au ars şi hrisoavele de proprietate ale lui Petru, cneazul din Timişel şi ale fraţilor lui.

Motivele care au determinat pe Dan să poarte acest războiu cu Ungurii, nu le cunoaştem; bănuim însă că voevodul muntean a vrut să reia posesiunile de odinioară ale lui Vladislav, Amlaşul, Făgăraşul şi partea ce rămăsese Ungurilor din Banatul de Severin. Pare foarte probabil că a şi reuşit s'o facă, deoarece urmaşul său în domnie, poartă *chiar din primii ani (1389—1390)* menţiunea stăpânirii *tuturor acestor teritorii.* Că Mircea le-ar fi căpătat, la suirea sa în scaun, dela regele Sigismund, este puţin probabil, deşi nu cu desăvârşire exclus; mai normal e să admitem că el le-a moştenit dela fratele şi predecesorul său Dan şi că acesta le-a do-

bândit în urma războiului victorios amintit în actul din 1390, aşa după cum unchiul său Vladislav le luase tot în urma unui războiu victorios, în 1369.

Dan a avut lupte şi cu Şişman, ţarul Bulgariei de răsărit. Ele trebuesc puse în legătură cu îndelungatul conflict care a existat între cei doi stăpânitori ai Bulgariei, Şişman, vasalul Turcilor, şi Sracimir, acest din urmă având partea de apus, cu capitala în Vidin. La acest conflict a participat, după cum am arătat mai înainte (p. 405) şi Vlaicu Vodă, care era cumnat şi văr în acelaşi timp cu Sracimir. Duşmănia a continuat şi pe vremea lui Radu, care ar fi luat chiar parte la lupte, dacă este să credem ceea ce ne spun două poezii populare ale Sârbilor şi Bulgarilor. In orice caz, ştim sigur că Dan a avut războiu cu Şişman. Să fi izbutit el, în cursul acestui războiu, să cucerească posesiunea transdanubiană care apare în 1390—1391, în titlul fratelui şi urmaşului său la tron, Mircea? Nu putem s'o afirmăm. Cert este numai că Dan a plătit cu viaţa acest conflict cu Şişman. O serie întreagă de izvoare, atât interne cât şi de peste Dunăre, ne arată că voevodul muntean a fost ucis de către stăpânitorul bulgar. Cronica lui Moxa, povestind evenimentele petrecute între 1372 şi 1389 spune: « Pre acea vreme ucise şi Şuşman, domnul Şcheilor, pre Dan voevod, domnul rumânesc ». Această ştire trebue înţeleasă — credem noi — în sensul că voevodul muntean a căzut pe câmpul de luptă, în timpul războiului cu Şişman. Părerea cealaltă, că Dan ar fi fost victima unui complot boieresc, urzit din îndemnul fratelui său Mircea care dorea să-i ia locul, părere întemeiată pe un pasagiu greşit înţeles din cronicarul bizantin Halcocondil şi care a stăruit câtăva vreme în istoriografia română, *trebue cu totul înlăturată.* Ea n'are absolut niciun temeiu şi aruncă de geaba o umbră pe figura gloriosului şi evlaviosului Mircea care pomeneşte dimpotrivă cu duioşie pe « sfânt răposatul fratele domniei mele, Dan Voevod ».

Daniile către mănăstiri. Moartea împiedicase pe Radu să isprăvească ctitoria sa dela Tismana. Dan continuă opera părintelui său, lucrează la înălţarea mănăstirii şi-i face danii bogate. In hrisovul pe care i-l acordă la 3 Oct. 1385, el întăreşte toate donaţiile tatălui său, şi — întru cât mănăstirea Vodiţa ţinea acum tot de Tismana — şi pe ale unchiului său Vladislav. Adaogă apoi dela el: câte 400 de găleţi de grâu în fiecare an din dijma care se va lua dela

județul — astăzi dispărut — al Jaleșului; apoi toți nucii din Dăbăcești, de pe râul Jaleș și un mertic iarăși anual de 10 burdufe de brânză, 10 cașcavaluri, 10 așternuturi, 10 haine, 10 perechi de încălțăminte și miere și ceară « pe cât va aduce anul ». Mănăstirea mai capătă și satul Sagovățul, acesta însă dela Nicodim căruia i-l « vânduse » chiar voevodul.

A făcut apoi daruri și celeilalte ctitorii a părintelui său, Cozia. Documentul din 20 Mai 1388 pomenește de moara dela Râmnicul (Vâlcii) pe care a donat-o mănăstirii « Dan Voevod ». In același act citim și de dania boierului Dude care a « dăruit » mănăstirii un loc «la Argeș », « cu voia lui Dan Voevod ». Tot în timpul lui, capătă cea de a treia ctitorie a lui Radu, mănăstirea Cotmeana, un clopot. Inscripția acestuia are următorul cuprins: « In zilele binecredinciosului domn Ioan Dan Voevod a făcut acest clopot jupanul Dragomir, fiul egumenului Dragomir. In anul 6893 (1385), indicționul 8 ». In sfârșit, se pare că Dan a ridicat « din temelie » și biserica episcopală din Râmnicul Vâlcii: așa ar rezulta dintr'o însemnare mai târzie, în care numele ctitorului a fost schimbat în « *Bogdan* Voevod cel vechiu, fratele lui Mircea voevod ».

Ni s'au păstrat monete bătute de Dan I. Ele sunt de argint, au legenda în slavonește; execuția e mai puțin reușită decât aceia a monetelor lui Radu I, greutatea ceva mai mică.

Dan a fost căsătorit cu doamna Maria; ea este amintită în pomelnicul mănăstirii Câmpulung.

BIBLIOGRAFIE

Radu I: 1. B. P. HASDEU, *Istoria Critică a Românilor*, vol. I, București, 1875, XII + 316 p. in 4°; 2. B. P. HASDEU, *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile Statului Țerei Românesci (1230—1380)*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. IV, București, 1898, 286 p. in 4°; 3. I. MINEA, *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, București, 1916, 32 p. in 8°; 4. G. I. BRĂTIANU, *Les bijoux de Curtea de Argesh (Roumanie) et leurs éléments italiens*, în *Rev. Arch.*, s. V, t. XVII (1923), p. 90—110; 5. G. I. BRĂTIANU, *Les bijoux de Curtea-de-Argeș et leurs éléments germaniques*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XI (1924), p. 39—54; 6. C. MOISIL, *Monetele lui Radu I Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 122—133; 7. VIRGIL DRĂGHICEANU ȘI ARH. P. DEMETRESCU, *Schitul Brădetul*,

Argeş, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 68—73; 8. G. I. BRĂTIANU, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*, Vălenii de Munte, 1925, 12 p. in 8°.

V. şi p. 378, nr. 1 şi 8; p. 488, nr. 22.

Dan I: 9. C. LITZICA, *De cine a fost ucis Dan, fratele lui Mircea?*, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, Bucureşti, 1900, p. 54—61; 10. I. DONAT, *Reşedinţele celei de a doua mitropolii a Ţării Româneşti*, în *Arh. Olt.*, XIV (1935), p. 67—76.

MUŞATINII

« Basarabi şi voi Muşatini,
Decălecători de ţară, dătători de legi şi datini,
Ce cu plugul şi cu spada aţi întins moşia voastră,
Dela munte pân'la mare şi la Dunărea albastră ».
(Mihail Eminescu, Scrisoarea III).

Evenimentele care au urmat morţii lui Laţco sunt printre cele mai obscure din toată istoria Moldovei. Nu există certitudine nici măcar în ce priveşte persoana urmaşului său. Câtăva vreme, învăţaţii noştri, pe temeiul unui act intern din 1374 şi a unei menţiuni dintr'o cronică străină, puneau — unii pun şi astăzi — ca succesor al lui Laţco pe Jurg Koriatovici, un principe litvan. Acesta, ortodox, ar fi fost adus de către boierimea moldovenească ca o reacţie împotriva curentului catolic şi ar fi domnit vreo 2 ani, pierind după aceea într'un complot al aceleaşi boierimi nemulţumite. Cercetările din ultimul timp au arătat însă că actul intern din 1374 este un falsificat, întocmai ca şi diploma bârlădeană, că ştirea cronicei străine e mult posterioară evenimentului pe care-l povesteşte şi nu merită crezare, că, în sfârşit, Jurg Koriatovici era catolic, nu ortodox. Aşa încât, din toate dovezile nerămânând nimic, Jurg Koriatovici trebue şters din şirul domnilor moldoveni. Ar fi fost şi de mirare un asemenea stăpânitor pe care să nu-l pomenească nici cronicele noastre vechi, nici pomelnicele, nici hrisoavele urmaşilor.

Originea Muşatinilor. Costea Voevod. Atunci, cine a urmat în locul lui Laţco? Letopiseţele zise dela Bistriţa şi dela Putna precum şi cronica moldo-polonă arată toate pe Petru al Muşatei. El ar fi domnit 16 ani. Pomelnicul dela Bistriţa însă, alcătuit în anul 1407, aşa dar anterior cronicelor şi aproape contemporan cu evenimentele, pune înaintea lui Petru pe un « *Costea Voevod* ».

Părerea că acesta ar putea să fie numai un simplu membru al familiei domnitoare, fără ca să fi domnit într'adevăr, trebue înlăturată, deoarece în fruntea pomelnicului se spune lămurit: «binecredincioşii domnii ţării aceştia» iar după acest titlu sunt înşiraţi voevozii în felul următor: «pomeneşte, Doamne, pe Bogdan voevod; — pe Laţco voevod; — pe Costea voevod; — pe Petru voevod; — pe Roman voevod». Atât domnii dinaintea de Costea, cât şi cei care-l urmează, se constată *documentar* că au ocupat tronul Moldovei; logic este să admitem acelaşi lucru şi pentru Costea. Concluzia e cu atât mai întemeiată cu cât atunci când pomelnicul cuprinde şi persoane care n'au fost domni, ci numai membri ai familiilor acestora, se arată lămurit această calitate. Astfel, de pildă, pentru Ştefan cel Mare şi neamul lui se spune: «Pomeneşte, Doamne, pe binecredinciosul domn Ştefan Vodă sin Bogdan Vodă. Pomeneşte, Doamne, pe fii lui: Alexandru şi Ilie şi Petrea şi Bogdan şi Vlad. Pomeneşte, Doamne, pe fiica lui Ileana. Pomeneşte, Doamne, pe Evdochia, doamna lui». Urmează apoi *celelalte soţii*: Maria şi altă Marie şi «Mărica, maica lui Alexandru»; după aceea vin «*fraţii*» domnului: Ioachim şi Ion şi Cârstea, iar la urmă «*surorile*» lui Ştefan: Maria şi Sora. Aşa dar, din moment ce pomelnicul — un document *contemporan şi de o perfectă exactitate* — trece pe Costea printre «domnii ţării» şi nu-l arată ca membru al familiei domnitoare, trebue să admitem că într'adevăr el a ocupat tronul Moldovei.

Mult mai greu este însă a răspunde la întrebările privind *originea* acestui voevod Costea şi *relaţiile lui de familie*. Cine era el? Ce legături avea cu Laţco şi cu Bogdan? Aparţinea oare familiei domnitoare moldovene sau venise — aşa cum au afirmat Xenopol şi Hasdeu — din Ţara Românească, fiind înrudit cu Basarabii? Numele doamnei Muşata, mama lui Petru, domnul următor, era numele ei de naştere sau se formase după acela al prezumatului ei soţ Costea care s'ar fi numit Muşat? In sfârşit, ce legătură este între Muşata şi domnii anteriori? Este ea oare fiica lui Bogdan Întemeietorul sau a lui Laţco, aşa cum s'a afirmat? Atâtea întrebări care-şi aşteaptă încă răspunsul. S'au emis tot felul de păreri în istoriografia română fără ca să se poată ajunge însă până acum la un rezultat precis şi definitiv.

In urma cercetărilor pe care le-am făcut, lucrurile credem că s'au petrecut în felul următor:

La moartea lui Laţco n'a rămas niciun urmaş în linie bărbătească, niciun băiat. Documentele pomenesc numai o fiică *Anastasia*, care va muri târziu, la 26 Martie 1420 şi va fi înmormântată în biserica din Rădăuţi unde odihneau şi tatăl şi bunicul ei. Stingându-se deci dinastia în linie bărbătească a întemeietorilor Moldovei şi cum obiceiul ţării nu permitea ca femeile să ocupe tronul, boierii au trebuit să aleagă un domn în afară de vechea familie. Acest domn a fost *Costea*. Cu privire la originea lui s'a emis ipoteza că ar fi făcut parte din dinastia munteană a Basarabilor şi şi că s'ar fi numit Costea Muşat. Numele de Muşat — spun susţinătorii acestei ipoteze — este frecvent în Ţara Românească şi rar în Moldova iar faptul că a fost chemat spre a întemeia o nouă dinastie, implică o origine înaltă, deci înrudirea cu Basarabii. Argumentele acestea n'au valoare probantă; ele nu se sprijină pe *fapte* sigure. Un indiciu mai serios ar fi politica de alianţă, de legături strânse ce se constată între urmaşii lui Costea, anume Petru, Roman şi Alexandru cel Bun şi domnul Ţării Româneşti, deci, în ipoteza de mai sus, *ruda lor*, Mircea cel Bătrân. Acesta din urmă ajută chiar lui Alexandru să ocupe tronul Moldovei, « luând la sine » — cum spune laconic cronica — pe Iuga, domnul anterior.

Costea pare a fi fost căsătorit cu *Muşata*, mama lui Petru şi Roman, domnii următori ai Moldovei. S'a afirmat că ea se înrudea cu vechea familie domnitoare; după unii ar fi fost fiica lui Bogdan Intemeietorul, după alţii, fiica lui Laţco, deci nepoata lui Bogdan. Şi într'un caz şi într'altul, dinastia Muşatinilor este continuatoarea *directă*, prin Muşata, a dinastiei lui Bogdan, iar domnii care urmează lui Costea trebue numiţi prin urmare: Petru al Muşatei şi Roman al Muşatei, deoarece prin mama lor se face legătura cu descălecătorii. In cazul însă când nu a existat nicio legătură de familie între Muşata şi descălecători, deci dacă ea nu se înrudeşte nici cu Bogdan nici cu Laţco, atunci evident Petru şi Roman urmează la tron în calitate de fii ai lui *Costea*, soţul Muşatei. Se poate atunci presupune că numele de Muşat i-a aparţinut *lui* şi că numai prin căsătorie soţia sa l-a adoptat şi a fost numită mai târziu astfel Muşata, în înţelesul de: « a lui Muşat » (cf. Buzeasca, Filipeasca,

etc.). Intr'o asemenea ipoteză, fiii lui Costea trebue să poarte numele de Roman Muşat şi Petru Muşat. Chestiunea prin urmare nu e încă lămurită. Mai probabilă pare prima ipoteză. Până se va da însă — pe temeiul unor noi documente — un răspuns definitiv, noi considerăm pe Costea urmaş la domnie al lui Laţco, pe Muşata ca soţie a lui iar pe Roman şi fratele său, ca fii ai lui, urmând la tron, prin urmare, pe temeiul dreptului de succesiune directă.

Durata domniei lui Costea nu se arată în cronici, putem încerca însă s'o stabilim prin deducţie. Se admite că Laţco şi-a încheiat stăpânirea în 1373; pe de altă parte, lui Petru, letopiseţele noastre vechi îi dau toate 16 ani de domnie. Luând ca sfârşit al acesteia din urmă anul 1391 (în 1392 se constată Roman ca domn al Moldovei) rezultă că Petru a început cârmuirea sa în 1375. Prin urmare, Costea a domnit între 1373 şi 1375; domnia lui a fost scurtă: vreo *doi, trei ani de zile.* Ce s'a petrecut în acest răstimp, nu se ştie: n'avem absolut nicio informaţie până acum.

Petru Voevod. Relaţiile cu Polonii. După Costea, a urmat la tron *Petru Voevod.* El domneşte din 1375 până în 1391, ultima ştire asupra lui fiind din luna Ianuarie a acestui an. In Iulie 1391, domnea, după toate probabilităţile, fratele său, Roman.

Politica externă a lui Petru a avut o linie precisă: alianţă strânsă cu Polonia şi cu Ţara Românească. Ea a continuat şi sub urmaşul său Roman. Relaţiile cu Ungaria nu ne sunt bine cunoscute; le putem însă bănui. Din 1372 domnea atât în Ungaria cât şi în Polonia unul din cei mai puternici regi ai evului mediu, Ludovic, supranumit cel Mare. In 1382 el moare, fără moştenitori în linie bărbătească, lăsând însă două fiice, Maria şi Hedviga care-şi vor împărţi moştenirea părintească: Maria ajunge regină a Ungariei şi se căsătoreşte cu Sigismund de Luxemburg; Hedviga devine soţia principelui lituan Vladislav Iagello care, în felul acesta, e recunoscut şi ca rege al Poloniei. Cei doi cumnaţi n'au trăit multă vreme în raporturi bune, fiecăruia părându-i-se că i s'ar fi cuvenit şi stăpânirea celuilalt. Pentru Moldova, după moartea lui Ludovic, se punea o problemă din cele mai însemnate în legătură cu politica sa externă: trebuia să-şi definească atitudinea faţă de cele două regate antagoniste. Cu cine avea să ţie domnul Moldovei: cu Ungaria sau cu Polonia? Răspunsul se putea prevede: faţă de cea dintâi, era

amintirea luptelor pentru independenţă, a conflictelor din vremea nu prea îndepărtată a lui Bogdan şi mai ales posibilitatea ca regii Ungariei să revendice oricând fosta lor « marcă » de apărare. Cu Polonii mai curând se putea face o înţelegere. De aceea Petru se şi îndreaptă înspre ei. In 1387, el prestează la Lwów — Liov cum îi spuneau Moldovenii — omagiu lui Vladislav Iagello şi soţiei acestuia Hedviga, recunoscându-l ca suzeran al său şi făgăduindu-i ajutor împotriva duşmanilor. Bineînţeles, la rândul lui, şi regele Poloniei trebuia să-l ajute pe domnul Moldovei împotriva duşmanilor. Totdeodată, boierii lui Petru — « Dzula » starostele, vornicul Drăgoi, Burlă, Stanciul şi Stănislav — purtând toţi titlul de « consilieri supremi » mărturisesc că voevodul a prestat omagiul după sfatul şi cu consimţământul lor şi prin urmare făgăduesc şi ei să dea ajutor regelui polon când va fi nevoie. La această ceremonie din Liov a fost de faţă şi mitropolitul din Chiev care a dat voevodului Petru crucea s'o sărute.

Recunoaşterea suzeranităţii polone a fost o măsură de precauţiune din partea lui Petru. Ea împiedica un atac dinspre miazănoapte şi-i asigura în acelaşi timp un ajutor în caz de conflict cu Ungurii. Nu trebue să se judece acest act al voevodului moldovean cu ideile de astăzi. In vremea aceea, asemenea raporturi feudale erau un lucru natural şi se întâlneau peste tot în Europa. De altfel, ele nu impietau cu nimic asupra politicii interne, rezumându-se numai la un ajutor reciproc în cazul unui atac din afară.

Imprejurările fac ca acest ajutor să se producă în curând, dar nu sub formă militară şi nici, aşa cum s'ar fi putut bănui, dela Poloni spre noi, ci — ironia soartei — invers. In 1388, un an numai după încheierea actului dela Liov, regele Poloniei, strâmtorat, se adresează lui Petru, rugându-l să-l împrumute cu 4000 de ruble de argint « frânceşti », o sumă considerabilă pentru vremea aceea. Petru neavând, se vede, toţi banii sau nevrând să dea atât, îi numără numai 3000. Primeşte, în schimb, un zapis specificând că suma va fi restituită în termen de trei ani, garanţie fiind ţinutul Haliciului — cunoscut de ai noştri mai ales sub numele de *Pocuţia* — pe care domnul Moldovei va avea drept să-l ocupe în caz de neachitare. Acest ţinut se întindea spre vest de râurile Ceremuş şi Colacin; el era mărginit spre miazănoapte de Nistru, spre mia-

zăzi de Carpaţi; spre apus mergea până la oraşul Halicz, de unde i se trăgea şi numele. Aşezări mai însemnate avea Sniatyn, Kolomea, Tysmienica, Horodenka şi Stanislau. Suprafaţa era de aproape 8000 de kilometri pătraţi. Banii n'au fost restituiţi în termenul prevăzut şi e probabil că Petru a luat în stăpânire ţinutul ce-i fusese zălogit. Această datorie şi zălogul ei au format după aceea timp de peste o sută cincizeci de ani o pricină de continue neînţelegeri şi războaie între Moldova şi Polonia.

Petru a mijlocit şi apropierea domnului contemporan din Ţara Românească, Mircea cel Bătrân, de Poloni. Unul din motivele care determinaseră pe domnul Moldovei să intre în legături strânse cu Vladislav Iagello anume prevenirea unui atac ungar sau — în cazul când s'ar produce — ajutor pentru a-l respinge, se potrivea în totul şi lui Mircea. Şi acesta putea fi atacat dinspre miazănoapte de Unguri aşa cum fuseseră de două ori până atunci predecesorii săi. Iar primejdia era pentru el cu atât mai mare cu cât se putea adăoga şi un atac dinspre miazăzi, al Turcilor, care ating în vremea aceasta linia Dunării. De aceea, Mircea caută aliaţi şi îi găseşte, cu concursul lui Petru al Moldovei, în Poloni. La 10 Dechemvrie 1389, câteva luni numai după ce creştinii din Balcani fuseseră zdrobiţi de Turci la Câmpia Mierlei (Kossovopolje), trimişii lui Mircea, boierii Manea şi Roman Herescu însoţiţi de Drăgoi, vornicul lui Petru al Moldovei, încheiau la Radom, la miazăzi de Varşovia, un tratat de alianţă cu Vladislav Iagello. Cei doi monarhi se obligau să se ajute reciproc împotriva regelui Ungariei iar împotriva altor duşmani, după putinţă, ca prieteni. Se prevedea ca peste câteva luni, pe la mijlocul « Quadragesimei », adică a postului celui mare, să se trimeată actele solemne, investite cu sigiliile cele mari, prin aceiaşi ambasadori. Ratificarea alianţei se face însă mai de grabă, la 20 Ianuarie 1390, probabil sub presiunea evenimentelor, confirmându-se în totul dispoziţiile ce fuseseră luate la Radom. Peste două luni, la 17 Martie, urma *la Suceava* între trimişii lui Mircea, Roman Herescu şi Radu Gotcu, şi aceia ai lui Vladislav o specificare mai amănunţită a condiţiilor alianţei. Se prevedea de data aceasta că regele Poloniei nu va porni la războiu contra Ungariei fără să fi comunicat lui Mircea şi divanului acestuia pricina respectivă, aprobată în prealabil de sfatul polon. De asemenea, dacă s'ar face pace între Sigismund, regele

Ungariei, şi Mircea, ea va trebui să fie acceptată şi confirmată şi de Vladislav. Orice membru nou ar intra în această alianţă va fi ţinut să respecte stipulaţiile prezentului contractat. In sfârşit, trimişii celor doi monarhi, adică ai regelui Poloniei şi ai domnului Ţării Româneşti, se vor întâlni în ziua de Sf. Ion următor (6 Mai) *la Suceava* spre a ratifica toate condiţiile şi a încheia actul respectiv.

Ceea ce trebue subliniat aci este faptul că tratativele dintre Mircea şi Vladislav se duc prin intermediul şi cu concursul domnului moldovean. La primul act, încheiat la Radom, ia parte şi un trimis al lui Petru; specificarea condiţiilor alianţei se face la Suceava; tot la Suceava se vor întâlni trimişii celor doi monarhi aliaţi. Toate acestea dovedesc *relaţii foarte strânse* între Petru şi Mircea cel Bătrân. Ele constitue un indiciu serios în sprijinul ipotezei unei origini muntene, basarabeşti, a lui Costea Muşat, deşi se pot explica şi fără aceasta, prin *interesele comune* ale celor două ţări, ameninţate de aceleaşi primejdii.

Viaţa religioasă şi economică. In ce priveşte activitatea internă a lui Petru, avem câteva ştiri care privesc viaţa religioasă, cea economică şi organizarea administrativă a ţării.

Propaganda catolică aşa de puternică în timpul lui Laţco, a continuat şi sub urmaşul său. Ea izbutise să câştige pe însăşi mama voevodului, pe Muşata, căreia, în actul latin din 1 Mai 1384, i se spune Margareta. Aflăm din acest act, că « strălucita şi prea nobila Doamnă Margareta» — « mama noastră iubită şi cinstită » o numeşte Petru — a făcut să se înalţe în târgul Siretului « o biserică şi un lăcaş fraţilor călugări dominicani, pentru mântuirea sufletului său şi al nostru şi al părinţilor noştri ». Această biserică cu hramul Sf. Ioan Botezătorul şi-a ales-o ea drept loc de îngropare. Pentru a îngădui călugărilor care vor sluji aci « să se plece cu mai multă aprindere şi devotament spre contemplaţie, jertfă şi rugăciune », doamna roagă pe voevod să dăruiască acestei ctitorii « venitul cântarului » din oraşul Siret, ceea ce Petru încuviinţează. Actul este dat la « Hârlău (« in villa Horleganoio »), la curtea mamei noastre prea iubite ».

Din cele de mai sus, pare sigur că Muşata trecuse la catolicism. Cu acest prilej, i se schimbase, de bună seamă, numele în Margareta. Dar cu toată această preţioasă convertire, propaganda călugă-

rilor dominicani n'a avut răsunet în mase. Domnul, boierii şi poporul au rămas şi mai departe strânşi legaţi de vechea credinţă.

In timpul lui Petru se crede a fi ajuns în Moldova ucenici de-ai călugărului Nicodim, din Ţara Românească. Lor li s'ar datori prima mănăstire a Moldovei, aceea a Neamţului. Intr'un document posterior, din 1407, Alexandru cel Bun aminteşte de două sate, două mori şi o vie pe care le-a dăruit «sfânt răposatul domn Io Petru voevod» mănăstirii. Nu trebue să credem însă că mai înainte n'ar fi fost între Carpaţi şi Nistru nicio urmă de viaţă monahală. Ca şi în Muntenia înainte de întemeierea Voditei, au existat şi în Moldova schituri modeste de lemn, prin locuri ferite, în munţi, în poenile codrilor. Pustnici sau sihaştri, retraşi departe de larma şi ispitele lumii, au fost de bună seamă şi înainte de a se înălţa marile lăcaşuri de zid. Numai că nu ne-a rămas nicio urmă sau amintire istorică despre ei.

In documentele lui Petru apar doi din dregătorii Moldovei: *starostele şi vornicul.* Ar fi o greşeală însă să credem că nu existau decât aceştia. Pe vremea lui Petru, Moldova avea deja o întreagă armatură administrativă, fiscală — vezi veniturile cântarului din oraşul Siret — şi judecătorească. Diferenţierea în «boieri mari şi mici», adică dregători de frunte şi de rang mai mic, exista; de aceea însoţitorii lui Petru la Liov în 1387 poartă titlul de «consilieri supremi» adică mari dregători. Cancelaria era bine organizată; ea putea emite acte şi în latineşte, dovadă documentul dat în Hârlău la 1 Mai 1384.

Viaţa economică a Moldovei era înfloritoare. Faptul că Petru putea să împrumute cu 3000 de ruble de argint pe regele strâmtorat al unei ţări aşa de mari şi de populate ca Polonia, este semnificativ. *In vistieria dela Suceava erau bani*: ei proveneau mai ales din vămi, din importantul comerţ de transit care se făcea pe văile Siretului, Prutului şi Nistrului între oraşele leşeşti (Liov, Przemysl, Cracovia) şi porturile dunărene şi maritime. Tot prin Moldova trebuiau să treacă şi mărfurile care mergeau spre cetatea săsească a Bistriţei, spre nordul Ardealului, spre Maramureş. Pentru uşurinţa transacţiilor, a bătut Petru şi bani, primii bani moldoveni. Ei sunt de argint, ceva mai mici decât o monedă de un leu de astăzi. Pe revers, au un scut împărţit în două în sensul lungimii; în jumătatea din stânga se află trei grinzi transversale,

în cea din dreapta, două flori de crin una sub alta. Pe o altă emisiune, în loc de două flori, sunt șapte, dispuse în două rânduri (vezi fig. 130). In cei șaisprezece ani de domnie ai acestui Mușatin, Moldova a sporit în bogăție.

Petru a fost căsătorit cu o rudă a regelui polon Vladislav Iagello. In actul din 1388 acesta din urmă îi spune: « ginerele și prietenul nostru ». Se pare însă că domnul Moldovei avea ca soție nu o fiică a craiului leșesc, ci o soră sau o vară a acestuia, în orice caz o rudă apropiată. Această legătură de rudenie a contribuit de sigur și ea la relațiile așa de strânse care se constată în timpul lui Petru între cele două țări.

In Ianuarie 1391, un « procurator » al voevodului moldovenesc este menționat la biserica sfântului Ioan Botezătorul din Siret, ctitoria doamnei Margareta; prin urmare la această dată Petru

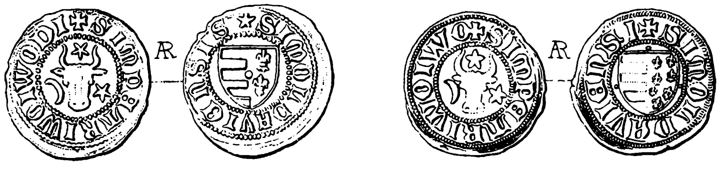

Fig. 130. — Monete de argint dela Petru al Mușatei (Colecția Academiei Române).

domnea încă. In 1392, la 30 Martie, constatăm că tronul era ocupat de fratele său Roman. Intre aceste două date cade așa dar moartea lui Petru. Noi credem că ea a survenit înainte de Iulie 1391 când Mircea cel Bătrân reînoește alianța sa cu Polonii; bănuim că această reînoire a fost determinată tocmai de schimbarea care se produsese între timp în domnia Moldovei.

Mormântul lui Petru nu se cunoaște; la Rădăuți, unde odihnesc atât predecesorii cât și urmașii săi, nu este. Probabil că a fost în ctitoria sa, la mănăstirea Neamțului, și piatra de mormânt n'a ajuns până în zilele noastre.

ROMAN VOEVOD

« Marele singur stăpânitorul domn Io Roman Voevod al Țării Moldovei dela munți până la țărmul mării ».
(Hrisovul din 30 Martie 1392).

Intinderea țării. Legăturile cu Polonii. Urmașul la domnie al lui Petru a fost fratele său *Roman.* Inrudirea se poate stabili nu numai pe temeiul cronicelor noastre vechi, dar și prin actul de împrumut către Vladislav Iagello, din 1388, în care Roman e arătat lămurit ca frate al domnului. Pe de altă parte, într'un

Fig. 131. — Monete dela Roman Voevod.
(Colecția Academiei Române).

hrisov din 18 Noemvrie 1393, e pomenită, printre martori, mama sa « cneaghina », adică doamna Mușata.

Letopisețele zise dela Putna și dela Bistrița îi dau 3 ani de domnie. Prin urmare, el ar fi stăpânit din 1391 până în 1394. Pentru anii intermediari 1392 și 1393, prezența lui pe tronul Moldovei se dovedește prin acte interne și externe (vezi și fig. 131). Inceputul însă și sfârșitul domniei se pot numai deduce plecând iarăși dela unele date ale cronicelor noastre. Nu e exclus ca Roman să fi stăpânit mai dinainte în calitate de *asociat la domnie* al fratelui său Petru. Așa se interpretează de unii istorici pomenirea sa în 1388, cu prilejul actului de împrumut al lui Vladislav Iagello.

In timpul lui Roman, Moldova atinge limita firească a expansiunii sale spre miazăzi, *ţărmul mării.* O ştim din titlul aşa de frumos pe care-l poartă el, în actele emise de cancelaria dela Suceava. Astfel, în hrisovul din 30 Martie 1392, Roman se intitulează «Marele singur stăpânitorul domn Io Roman Voevod al Ţării Moldovei dela munţi până la ţărmul mării».

In timpul domniei lui, constatăm aceleaşi legături strânse cu Polonia. In 1393 şi anume în ziua de 5 Ianuarie, Roman reînnoeşte în Suceava actul omagial, făgăduind lui Vladislav Iagello, soţiei şi urmaşilor lui credinţă şi ajutor împotriva duşmanilor. Dacă aceştia vor ataca însă în Prusia, în Litvania sau dincolo de Cracovia, atunci ajutorul moldovean nu mai e obligatoriu, deoarece depărtarea e prea mare. Indatoririle lui Roman erau deci limitate. In Iulie 1391, probabil în urma suirii sale pe tron, avusese loc şi reînnoirea alianţei lui Mircea cel Bătrân cu Polonii.

Spre sfârşitul domniei însă, Roman se amestecă într'un conflict dintre Vitold, ducele Litvaniei, care stăpânea şi Podolia, şi Teodor Koriatovici, un principe tot de origine litvană, dar care se stabilise în nordul Ungariei unde avea mai multe posesiuni. Conflictul a izbucnit din cauza Podoliei şi în special a oraşului Cameniţa asupra căruia aveau amândoi pretenţiuni. Roman ia partea lui Teodor Koriatovici, însă armatele lor sunt bătute la Cameniţa de cele ale lui Vitold. Teodor trebue să fugă, iar Roman îşi pierde tronul, fiind prins din ordinul regelui Vladislav de către Swidrigailo, fratele regelui, şi închis într'o cetate din Polonia unde a stat mulţi ani sub pază.

Inceputul conflictului cu Patriarhia din Constantinopol. Intemeierea statului moldovean implica şi organizarea unei ierarhii bisericeşti. Este imposibil de admis ca Bogdan, Laţco şi Petru al Muşatei să nu fi avut la curtea lor şi o faţă bisericească mai înaltă, un episcop care să fi îndeplinit hirotonisirea preoţilor, sfinţirea noilor lăcaşuri de rugăciune şi celelalte îndatoriri ale vieţii bisericeşti. Un asemenea episcop a fost Iosif, rudă cu familia domnitoare a Muşatinilor; el fusese sfinţit de către mitropolitul Antonie al Haliciului, pe timpul lui Petru, mai probabil între anii 1378—1387, şi-şi avea reşedinţa în Cetatea Albă. Patriarhia din Constantinopol, care repurtase un succes real în Ţara Românească prin numirea, sub auspiciile şi cu autorizarea ei, a lui Iachint, în timpul

voevodului Nicolae Alexandru, voia să-şi întindă acum influenţa ei directă şi în Moldova. De aceea, prin anii 1390—1391, aşa dar la sfârşitul domniei lui Petru sau la începutul aceleia a lui Roman, trimite pe un delegat al său, Teodosie, să cerceteze situaţia la faţa locului şi să ajungă la o înţelegere în privinţa sfinţirii lui Iosif care nu avusese binecuvântarea patriarhicească. Misiunea lui Teodosie nu are succes; el nu poate ajunge la înţelegerea dorită şi e silit să se întoarcă repede îndărăt. Probabil că Patriarhia ar fi vrut să desemneze ea pe episcop, în timp ce Moldovenii ţineau să-l aibă pe Iosif care era pământean şi după cum am văzut înrudit cu Muşatinii. De altfel, în vremea aceasta, se mai constată încă un episcop, Meletie, al cărui scaun se afla, probabil, la Suceava sau la Rădăuţi. Neizbutind pe calea aceasta, Patriarhul crede că ar putea să-şi impuie voinţa altfel, printr'un act de autoritate, şi numeşte deci fără să mai consulte pe domn şi boieri, ca mitropolit al Moldovei pe un Grec, anume Ieremia. Acesta însă nu e primit de către ţară şi trebue să se întoarcă întocmai ca şi Teodosie, îndărăt la Constantinopol. Inainte de a părăsi Moldova, Ieremia a afurisit însă pe domn, pe cei doi episcopi, pe boieri şi poporul. Conflictul cu Patriarhia ajunge deci în forma lui cea mai gravă. Aceasta se petrece înainte de Martie 1393 când Ieremia, întors la Constantinopol, ia parte la sinodul patriarhal. In anul următor, în August 1394, el e numit mitropolit la Tîrnovo, în Bulgaria. Conflictul va continua sub urmaşul lui Roman, sub Ştefan, şi abia la începutul domniei lui Alexandru cel Bun se va ajunge la o înţelegere.

Intemeierea oraşului Roman. Hrisoavele de danie. In ce priveşte activitatea internă, trebue amintită întemeierea oraşului Roman al cărui nume chiar arată pe fundator. In documentele următoare oraşul e numit « *Novograd* », adică « oraşul nou ». In timpul lui Ştefan cel Mare se întâlneşte aci pârcălabul de « Novograd ».

Hrisoave interne, privitoare la moşii, nu ni s'au păstrat dela Bogdan Intemeietorul, dela Laţco şi dela Petru. Abia din vremea lui Roman cunoaştem două: unul din 30 Martie 1392, prin care voevodul dăruieşte lui Ionaş viteazul « pentru a lui credincioasă slujbă » trei sate pe Siret, Ciorsăceuţi, Vladimirăuţi şi Bucurăuţi. Se arată şi hotarele lor: « din jos, dela Mareşăuţi, un val ce-i de-a-curmezişul câmpului până la Siret, apoi de cealaltă parte a Sire-

tului, la capătul de jos al poienii, o movilă. Şi de acolo, drept peste luncă, la fântână, o movilă şi de acolo drept în bucovină (adică în pădurea de fagi; *nu e nume propriu*) o movilă şi de acolea pe marginea bucovinei în sus până la hotarul lui Şerbovschi la un teiu, o movilă, de acolea către topliţă (înseamnă izvor cu apă caldă şi de asemenea baltă, băltoacă), acolo o movilă şi de acolea către Siret o movilă de mijloc şi de acolea (peste) Siret în sus până în bucovina cea mare, pe unde se arată drumul dela Dobrinăuţi, la capătul câmpului şi de acolea pe marginea bucovinei, pe deal, pe vale, până în val. Acesta e tot hotarul». Pentru a se întări această danie, voevodul porunceşte ca hrisovul să aibă «pecetea noastră cea mare» şi arată şi martorii: «Şi la aceasta, credinţa mea şi credinţa fiilor mei, credinţa jupanului Juga Giurgevici, credinţa jupanului Steţco şi cu fraţii lui, credinţa lui Bratul Neatedul, credinţa lui Stanislav, credinţa panului Drăgoi, credinţa lui Andrieş şi a panului Giurgiu, credinţa panului Draguş viteazul, credinţa lui Stravici, credinţa panului Vlad, a panului Ghidea, a panului Grozea, credinţa panului Costea, credinţa lui Oriş, credinţa tuturor boierilor moldoveni». Cel de al doilea act intern dela Roman este din 18 Noemvrie 1393 şi priveşte o altă danie, a unui sat, la obârşia Sucevei, pe care voevodul îl dărueşte «slugei sale» Todor şi fraţilor acestuia, tot pentru slujba lor credincioasă. Se arată de asemenea hotarele şi «credinţa» martorilor, printre care este, îndată după domn, aceea a «mamei noastre, cneaghina Muşata». Cu acest prilej apare şi un alt dregător al curţii domneşti, stolnicul.

Roman a fost căsătorit cu *Anastasia*, care nu este însă tot una cu Anastasia, fiica lui Laţco, cea îngropată la Rădăuţi. Nu ştim originea ei. Din această căsătorie sunt cei doi copii amintiţi în documentul din 18 Noemvrie 1393: «Olexandru» — viitorul domn Alexandru cel Bun — şi Bogdan. Dacă ştiri ulterioare care pornesc însă tot dela acte contemporane sunt exacte, atunci Roman a mai avut, pe lângă cei doi feciori menţionaţi, încă patru şi anume: Ştefan, viitorul domn, Mihail, Iuga şi un alt Alexandru. Anastasia, a fost îngropată în biserica Sfânta Paraschiva din Roman; ea murise înainte de 16 Septemvrie 1408, când fiul ei Alexandru cel Bun dăruieşte acestei biserici «unde odihneşte sfânt răposata mama noastră cneaghina Anastasia» două sate, Leucuşăuţii lui

Brătianu « cu moara ce este la fântână » şi un altul, peste Moldova... unde a fost Bratul ».

Mormântul lui Roman se află în vechea biserică din Rădăuţi, împreună cu acelea ale înaintaşilor săi, Bogdan şi Laţco. Pe lespedea frumos sculptată pe care i-a aşezat-o strănepotul său Ştefan cel Mare, se citeşte următoarea inscripţie: « Cu mila lui Dumnezeu, blagocestivul nostru domn Io Stefan Voevod, domn al întregii ţări moldoveneşti, fiul lui Bogdan Voevod... a împodobit acest mormânt strămoşului său Io Roman Voevod, domnul Ţării Moldovei, în anul 6987 (1479), luna Dechemvrie 15 ».

BIBLIOGRAFIE

I. **Jurg Koriatovici.** 1. P. P. PANAITESCU, *Iourij (Iourg) Koriatovič, prince lithuanien et la Moldavie*, în Ювілейний збірник за пошану академика М. С. Грушевского, I, Kiev, 1928, p. 462—465; 2. I. PUZYNA, *Korjat i Korjatowicze*, în *Ateneum Wilenskie*, VII (1930), Wilno, 1932, p. 425—454; 3. P. P. PANAITESCU, *Diploma bârlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 46—58.

V. şi nr. 6.

II. **Muşatinii. Petru Voevod. Roman Voevod.** 4. N. DOCAN, *Notiţă despre monetele lui Petru Muşat*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907—8) p. 117—182; 5. I. NISTOR, *Românii şi Rutenii în Bucovina, studiu istoric şi statistic*, Bucureşti, 1915, XX + 209 p. in 8°; 6. I. MINEA, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, Bucureşti, 1919, 280 p. in 8°; R. ROSETTI, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Laţcu şi Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1923, 28 p. in 8°; 8. N. IORGA, *Mănăstirea Neamţului. Viaţa călugărească şi munca pentru cultură*, ed. 3, 1925, 104 p. in 16°; 9. I. MINEA, *Pomelnicul dela M-rea Bistriţa*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 344—348 şi VIII—IX (1932—1933), p. 30—88.

ŞTEFAN I VOEVOD ŞI IUGA VOEVOD

« Ioan Ştefan cel Bătrân... care a bătut pe Unguri la Hindău ».
(Piatra de mormânt a lui Ştefan I, pusă de strănepotul său Ştefan cel Mare).

Ştefan Voevod se pare că a fost frate cu Petru şi cu Roman, predecesorii săi la domnie. Aşa îl arată letopiseţele noastre vechi. Alţi istorici îl consideră însă ca nepot al acestora doi şi-l identifică cu « jupanul Steţco » care figurează printre martorii documentelor lui Roman. Intr'unul din aceste documente, din 18 Noemvrie 1393, se precizează chiar că acest « jupan » — titlul însuşi e o dovadă de o situaţie socială, de un rang mai înalt — este « nepotul de soră » al Voevodului. Acuma ori că era frate cu Roman şi Petru, ori că le era nepot, un lucru rămâne, în orice caz, bine stabilit: el făcea parte din familia Muşatinilor şi era înrudit de aproape cu domnii anteriori.

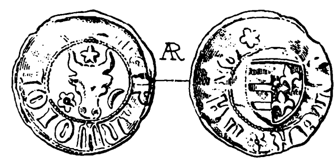

Fig. 132. — Monetă de argint dela Ştefan Voevod.
(Colecţia Academiei Române).

Letopiseţele zise dela Putna şi dela Bistriţa îi dau şapte ani de domnie. Documentele contemporane micşorează însă cu vreun an şi jumătate această durată. Intr'adevăr, prima menţiune sigură despre Ştefan este din Ianuarie 1395 iar ultima din 12 Martie 1399. Admiţând că Ştefan a luat domnia în a doua jumătate a anului 1394 — în Iulie el era încă în Polonia, la Chelm, unde se întâlneşte cu Vladislav Iagello care îi dărueşte o platoşă aurită şi un coif — şi că a pierdut-o în cursul lui 1399, avem, în cazul cel mai bun *aproape cinci ani şi jumătate.* De fapt, în 1399, se constată

că domnea Iuga. Chiar dacă actul acestuia din 28 Noemvrie e considerat ca suspect, există un altul, fără precizarea lunii, asupra căruia nu poate încăpea discuţie. In concluzie, Ştefan a ocupat tronul Moldovei ceva peste 5 ani de zile (vezi fig. 132).

Relaţiile cu Polonii. Biruinţa asupra Ungurilor. Acest tron, l-a dobândit cu ajutorul Polonilor. O recunoaşte făţiş în actul omagial din 6 Ianuarie 1395 şi de aceea le şi este complet infeodat. In timp ce predecesorii săi fixau anumite limite pentru ajutorul armat pe care trebuiau să-l dea, în caz de nevoie, regelui Poloniei, Ştefan nu pune nicio condiţie: el va merge cu oastea sa împotriva *oricărui* duşman al statului vecin, *la orice distanţă.* Se specifică precis, ca să nu mai fie nicio îndoială sau putinţă de interpretare: « împotriva Craiului Ungariei, împotriva Voevodului Basarabiei, împotriva Turcilor, împotriva Tătarilor, împotriva Pruşilor ». Şi ca şi cum n'ar fi fost de ajuns, se ia şi din partea boierilor lui Ştefan, arătaţi fiecare pe nume, acelaşi angajament. Mai mult încă, fapt care arată cât era de precară situaţia lui Ştefan în momentul semnării actului, boierii lui declară că dacă vreodată Voevodul « ar gândi sau ar fi voi să puie la cale ceva în contra » regelui polon şi nu ar ceda rugăminţilor lor, atunci ei să-l părăsească şi să lupte chiar împotriva lui. Pentru lămurirea relaţiilor, aşa de strânse, ale lui Ştefan cu Vladislav Iagello, trebue să mai ţinem seamă însă şi de un alt fapt, anume de legătura de rudenie ce exista între cei doi monarhi. Ştefan luase în căsătorie pe o rudă a regelui polon. Aşa ne spune lămurit un document din 1416 al ordinului Cavalerilor Teutoni, stabiliţi în Prusia Orientală şi în duşmănie cu Polonii, arătând chiar şi motivul pentru care Vladislav dăduse domnului moldovean pe această rudă a sa (« consanguinea ») anume « ca să-l ajute cu o mare mulţime de arcaşi » tocmai împotriva zişilor cavaleri. De fapt, aşa cum se spune în actul omagial, ajutorul nu era numai împotriva acestor duşmani, ci a tuturor.

Aplecarea aşa de vădită a lui Ştefan faţă de Poloni, sprijinul pe care i-l dăduseră aceştia la ocuparea tronului, legăturile sale de rudenie cu Vladislav, supără pe regele Ungariei, Sigismund. Conflictul dintre cei doi cumnaţi continua doar şi nu-i era indiferentă niciunuia dintre ei atitudinea domnului Moldovei. O dependenţă aşa de strânsă faţă de Poloni însemna o ameninţare

directă pentru Unguri care se puteau vedea, în caz de conflict, atacați din două părți, și dinspre miazănoapte, și dinspre răsărit. De aceea Sigismund se hotărăște să întreprindă o expediție împotriva lui Ștefan spre a-l sili să renunțe la atitudinea sa și a-i impune ascultare față de Ungaria. La 3 Ianuarie, armata regală era la Criscior, în Săcuime. Șpanul Secuilor, Ștefan de Kanișa, e trimis înainte, cu un detașament, să forțeze trecerea munților. Au loc ciocniri violente care nu pot însă împiedeca înaintarea lui Sigismund. Voevodul Moldovei prevăzând situația, trimisese din vreme o solie la Vladislav Iagello, cerând ajutor. Această solie declara în scris că Ștefan va veni să se închine, atunci când va dori Vladislav și că nu mai are nicio pretenție asupra Colomeii, Sneatinului și Pocuției, rămânând ca în ce privește Țețina și Hmielovul să se înțeleagă direct cei doi monarhi; de fapt se lasă impresia că ele vor aparține Moldovei. După acest angajament al soliei, domnul însuși dă la Suceava, în ziua de 6 Ianuarie, actul său omagial față de Vladislav Iagello, de soția acestuia Hedviga și de urmașii lor, obligându-se a le veni în ajutor împotriva tuturor dușmanilor, fără excepție, așa cum am arătat mai sus.

Nu știm dacă, în urma acestui act, Polonii au trimis vreun corp de oaste pentru a sprijinii pe Voevodul Moldovei contra Ungurilor. Faptul e posibil, e probabil chiar, dar nu avem nicio dovadă în sensul acesta. La 2 Fevruarie, Sigismund era în fața Cetății Neamțului iar la 14 ale aceleiași luni constatăm că se și întoarsese la Brașov. Cum se explică această repede retragere? Credem că în felul următor: cetatea n'a putut fi cucerită. Frigul, lipsa de provizii, știrea că Ștefan a încheiat acel act cu Polonii, deci presupunerea că îi vor veni ajutoare, au determinat — se vede — pe Sigismund să ridice asediul și să pornească îndărăt. In timpul retragerii însă, la satul Ghindăoani, în județul Neamț, spre miazăzi de cetate, oastea moldoveneană atacă puternic pe Unguri și îi sfărâmă. Letopisețul dela Putna spune lămurit: (Ștefan) a bătut pe Jigmunt, craiul unguresc, la Hindău » (« на хиндовѣ »). Iar pe piatra de mormânt dela Rădăuți, stă scris de asemenea: « Ioan Ștefan cel bătrân Voevod... care a bătut pe Unguri la Hindău ». Această localitate a fost identificată de unii istorici cu Hârlăul. Forma numelui însă și întreaga desfășurare a campaniei par a arăta mai de grabă satul *Ghindăoanii* din județul Neamț.

Cronicele ungureşti, după obiceiul lor fălos, afirmă că Sigismund ar fi ajuns până în lăuntrul ţării şi că ar fi silit pe Ştefan să i se supună şi să-i făgăduiască tribut. Este o inexactitate după cum inexacte vor fi şi relaţiile izvoarelor ungureşti despre lupta dela Baia. Că pierderile armatei lui Sigismund au fost grave, rezultă din acelaşi act cu data 1416 al Cavalerilor Teutoni în care se afirmă că în acel războiu, a trebuit să se verse « valuri multe de sânge creştin » (« christiani sangvinis effusione largiflua »). Lupta a fost deci cruntă şi pomenirea victoriei asupra Ungurilor pe piatra mormântală dela Rădăuţi — fapt neobişnuit în inscripţiile funerare moldoveneşti — pe deplin justificată. Ştefan reînoia — sub acest raport — timpurile lui Bogdan Descălecătorul.

Spre sfârşitul domniei, raporturile cu Ungurii pare că se restabiliseră. In Mai 1398, găsim la scaunul de judecată al nobililor din Solnocul Inferior, în Ardeal, pe un anume Iacob zis Toth care se prezintă ca procurator al lui Ştefan Voevod într'un proces al acestuia. In realitate, procura era dată de un boier al lui Ştefan, de Ioan, fiul lui Costea. Chiar şi aşa însă, faptul că un trimis moldovean se putea înfăţişa la judecată, dovedeşte că în momentul acela raporturile dintre Ungaria şi Moldova nu mai erau încordate, că starea de războiu încetase.

Ca o consecinţă a obligaţiilor faţă de Poloni, Ştefan le dă ajutor împotriva Tătarilor. O primă expediţiune avusese loc în 1398. O a doua, s'a produs în anul următor, când Polonezii, Litvanii şi Moldovenii se ciocniră cu Tătarii, la Worskla, în ziua de 12 August. Lupta a fost nenorocită pentru creştini: armata lor e zdrobită şi Ştefan însuşi — se pare — îşi pierde viaţa. Au pierit atunci mulţi dintre căpitani, alţii au fost luaţi în robie.

Conflictul cu Patriarhia din Constantinopol. Extrem de interesante sunt încercările repetate care se fac sub domnia lui Ştefan, de a se ajunge la o înţelegere între biserica moldovenească şi patriarhia din Constantinopol. După biruinţa împotriva Ungurilor, domnul Moldovei trimite pe protopopul Petru la Patriarhie ca să aranjeze aplanarea conflictului. Nu ni s'au păstrat scrisorile Voevodului, dar cunoaştem răspunsul pe care l-a dat, în Mai 1395, patriarhul. Acesta refuză să recunoască pe cei doi episcopi — Iosif şi Meletie — care ar fi « hoţi şi stricaţi şi prădători »; cere să fie goniţi şi atunci va fi iertat norodul şi Voevodul de afurisania arun-

cată asupra lui şi binecuvântat. Deocamdată numeşte pe trimisul domnului, pe protopopul Petru, ca « dichiu », patriarhicesc în Moldova; el va lua în primire mitropolia « Maurovlahiei », se va sili să scoată pe « episcopii mincinoşi » — parcă am citi scrisoarea Papei din 1234 referitoare la « pseudo-episcopii » români din părţile Cumanilor — şi va face toate cele bisericeşti, în afară de hirotoniri; aceasta până se vor îndrepta lucrurile sau până se va duce acolo legiuitul mitropolit care acum pleacă la Tîrnovo (deci Ieremia, cel care nu putuse sta în Moldova, în timpul lui Roman!). Foarte vehementă, de un limbaj care numai creştineşte nu sună, e scrisoarea pe care o trimite patriarhul cu acest prilej, prin Petru, celor doi episcopi din Moldova. Iată-i cuprinsul: « Voi episcopilor mincinoşi din Rusovlahia, tu Iosife şi tu Meletie, să ştiţi că mai de mult v'am scris smerenia mea şi v'am caterisit şi v'am afurisit, ca pe nişte oameni nedrepţi şi călcători de lege şi care trăiţi în afară de dumnezeieştile şi sfintele canoane, căci aţi răpit biserica, pe care n'aţi primit-o şi o stăpâniţi şi aţi gonit pe mitropolitul cel binecuvântat de mine, care o avea şi aud că sunteţi şi bătrâni şi nu tremuraţi oare de moarte, ci voiţi să mergeţi şi să fiţi pedepsiţi de acea pedeapsă fără de sfârşit, care nu se împlineşte niciodată? Ci aici a venit şi protopopul dela voi, cel întru Duhul Sfânt iubit fiu al smereniei noastre, chir Petru, şi m'a rugat mult să vă iert şi nu l-am ascultat, ci i-am spus că pe oameni nedrepţi şi călcători de legi nu ne lasă nici canoanele noastre să-i iertăm. Oamenii aceia sunteţi doar voi şi foarte neruşinaţi, pentrucă, de când v'a afurisit mitropolitul vostru, tot liturghisiţi. Şi de n'aţi mai avea alt cusur, şi acesta singur ajunge ca să vă facă mult rău. Pentru aceasta vă scriu vouă, că am dat biserica mea aceea, protopopului ca să facă aceea ce zic canoanele mele: căci e om cuminte, cu creştere şi bun şi l-am primit. Iar vouă vă scriu iarăşi că de nu veţi fugi din biserica aceea, vă am drept caterisiţi şi afurisiţi, ca nişte călcători de legi şi oameni răi, şi hoţi şi curvari şi prădători(!). Ci dacă voiţi să găsiţi mântuirea voastră, veniţi aici să fiţi judecaţi canonic, de sinodul cel mare, pentru câte le-aţi greşit, ca să nu vă pierdeţi sufletul. Deci nu e alt lucru care să vă poată folosi sufletului decât să veniţi aici ».

Nici Domnul însă, nici cei doi episcopi moldoveni nu s'au tulburat de fulgerile patriarhiceşti. Iosif şi cu Meletie au conti-

nuat să păstorească. Petru se vede că n'a putut face nimic, deoarece în Septemvrie 1395 se produce o nouă încercare de aplanare a conflictului, de data aceasta — fapt semnificativ — *din partea Patriarhului*, nu a Domnului Moldovei. Este trimis acum mitropolitul de Mitilene, căruia i se recomandă să nu facă nimic în privința episcopilor de acolo, dar în ce privește poporul, « îți dăm deslegare — spune Patriarhul — să faci cum vei găsi rosturile lor ». O primă concesie așa dar: se autoriza, într'o formă acoperită, să se ridice afurisania aruncată asupra norodului. O a treia încercare are loc în Ianuarie 1397 — tot în timpul lui Ștefan prin urmare — *și iarăși din partea Patriarhiei*, trimițându-se arhiepiscopul Mihail al Betleemului. Acesta cunoaște obiceiurile Țării Moldovei « chiar și limba » (subînțeles: cea oficială, slavă) și este « cunoscut și prieten nu numai cu Domnii de acolo, dar și cu celălalt popor îndeobște ». I se recomandă și lui să gonească pe cei doi episcopi și să facă toate slujbele și lucrurile bisericești necesare.

Aceste repetate misiuni sunt foarte explicabile. Patriarhia avea interes ca să se stabilească relațiuni de așa natură încât să însemneze o recunoaștere a autorității ei. Evident și Voevodul Moldovei dorea să existe raporturi normale; el nu putea însă admite înlăturarea lui Iosif care era rudă a sa și pământean, în folosul unui străin. De aceea conflictul a durat. A trebuit să moară Patriarhul din Constantinopol și să vie unul nou în locul lui, a trebuit de asemenea ca pe tronul Moldovei să ajungă Alexandru cel Bun pentru ca să se poată realiza acordul.

Imprejurările în care și-a isprăvit Ștefan domnia nu sunt bine cunoscute. Se pare, după cum am spus mai sus, că el a căzut pe câmpul de luptă dela Worskla. A fost îngropat la Rădăuți. Piatra lui de mormânt, pusă de Ștefan cel Mare, poartă următoarea inscripție: « Blagocestivul și de Hristos iubitorul Io Stefan Voevod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a împodobit acest mormânt strămoșului său Ioan Stefan cel Bătrân — care a bătut pe Unguri la Hindău — în anul 6988 (1480), luna Mai 20 ».

Iuga Voevod. După Ștefan a urmat pe tronul Moldovei Iuga Voevod căruia letopisețul dela Putna îi spune *Ologul.* Nu se știe sigur al cui fiu era. Unii istorici, întemeindu-se pe hrisovul din 28 Noemvrie 1399, a cărui autenticitate însă nu e indiscutabilă,

îl consideră ca fiu al lui Roman; alții îl socotesc fiul lui Petru, deci nepot lui Roman și văr cu Alexandru cel Bun. Există și o a treia părere, care plecând dela hrisovul din 18 Noemvrie 1393, în care apare printre martori « panul Iuga Giurgevici », îl dă drept fiu al presupusului Domn al Moldovei Jurg Koriatovici. Mai probabilă este cea de a doua ipoteză.

Cronicele vechi spun că Iuga a domnit *doi ani*. Documentar, noi îl constatăm în 1399 când el dă un act — păstrat sub formă de suret adică de rezumat și fără indicarea *lunii* — privitor la moșia Brătila. Un al doilea act *sigur* dela Iuga este acela prin care dăruește lui Șerban Hândău satele Solomoneștii pe Topoliță și Muntenii și Pânteceștii pe Cracău. Ca și cel precedent, s'a păstrat tot numai sub formă de suret românesc; n'are însă dată: nu se menționează nici anul, nici luna când a fost emis. Celelalte două documente dela Iuga, unul din 28 Noemvrie 1399, al doilea fără dată — editorul pune: « circa 1400 » — nu pot constitui dovezi *sigure* pentru stabilirea timpului de domnie, deoarece *autenticitatea* lor a fost contestată de mai mulți istorici. In orice caz, este sigur că în 1399 Iuga era Domn al Moldovei. Că a ocupat tronul și în 1400, aceasta depinde de demonstrarea autenticității sau neautenticității hrisovului din 11 Fevruarie 1400 dela Alexandru cel Bun. Dacă acest hrisov e autentic, așa cum pare probabil, atunci înseamnă că Alexandru era Domn încă dela începutul anului 1400, poate chiar dela sfârșitul anului precedent; în caz contrar, se poate admite că Iuga s'a menținut în scaun și în primele luni ale acestui an. Chiar și într'un atare caz, domina lui a fost foarte scurtă. Prin urmare n'a putut cuprinde prea multe fapte. Știrea din cronica lui Grigore Ureche și a lui Simion Dascălul, potrivit căreia Iuga ar fi organizat biserica moldovenească, luând « blagoslovenie » dela « patriarșiea de Ohrida », ar fi « descălecat » orașe prin țară, făcându-le « ocoale pren pregiur » și ar fi « început a dărui ocine prin țară a voinici ce făcea vitejii la oști », s'a dovedit în ultimul timp o interpolație târzie datorită, se pare, lui Misail Călugărul; ea nu are niciun temeiu.

De altfel și să fi vrut Iuga să se ocupe în mod deosebit de problemele de organizare a țării, n'ar fi putut s'o facă, deoarece trebuia să se gândească în primul rând la *menținerea* sa în domnie. Tronul era dorit în vremea aceasta de trei pretendenți, fiecare

căutând sprijin în afară. Unul era Roman, fostul Domn, care fusese eliberat de către Poloni și pentru care Ivașcu, fiul Voevodului Petru, dădea, în 1400, la Berești, un act de garanție în ce privește fidelitatea față de Vladislav Iagello și renunțarea la orice plângere în legătură cu timpul cât stătuse închis. Așa dar, Roman spera să reia tronul. Al doilea pretendent era chiar... garantul lui Roman, acel Ivașcu care dă și el, tot în 1400 și tot la Berești, un act Regelui Poloniei făgăduind că în cazul când va ajunge cu ajutorul acestuia Domn al Moldovei, să renunțe la « țara Sepenițului cu orașele ei », la datoria lui Petru, de 3000 de ruble, înapoind și înscrisurile acestei datorii și să păstreze întotdeauna credință nestrămutată lui Vladislav Iagello și lui Vitold, principele Lituaniei. Tonul acestui act este dintre cele mai umile, aproape slugarnic; era rău de Moldova dacă acest competitor ajungea la tron. Din fericire, soarta a favorizat pe cel de al treilea și cel mai vrednic dintre pretendenți, pe Alexandru, fiul lui Roman, căruia poporul i-a zis mai târziu « cel Bun ». El n'a apelat la Poloni, ci la Domnul Țării Românești, la Mircea cel Bătrân. Cu ajutorul acestuia ocupă el tronul. Dacă au fost sau nu lupte între Iuga și Alexandru, nu știm; letopisețul numit dela Bistrița ne spune numai atât că pe cel dintâi « l-a luat Mircea Voievod » din Țara Românească. Ce a făcut cu el după aceea, nu ne mai spune cronica. Mormântul lui Iuga nu se cunoaște.

BIBLIOGRAFIE

Ștefan Voevod. 1. IACOB CARO, *Geschichte Polens*, vol. III, Gotha, 1869, 658 p. in 8⁰; 2. ILIE MINEA, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, 280 p. in 8⁰; 3. V. MOTOGNA, *Ceva nou privitor la Ștefan I (II?), Domnul Moldovei (c. 1394—1400)*, în *Rev. Ist.*, VIII (1922), p. 193—194.

Juga Voevod. 4. D. ONCIUL, *Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904—1905), p. 201—225; 5. M. COSTĂCHESCU, *Observări cu privire la uricile lui Iuga Vodă* [1400], Iași, 1926, 11 p. in 4⁰ (extras din *Buletinul Ion Neculce*, fasc. 5).

MIRCEA CEL BĂTRÂN

> *« Principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager ».*
> (Cronicarul Leunclavius).

Ţara Românească a avut parte în veacul al XIV-lea de un şir întreg de Domni care au lucrat pentru mărirea şi întărirea ei. După Basarab cel Mare, întemeietorul statului independent şi al dinastiei, a urmat Nicolae Alexandru, organizatorul bisericii, apoi Vladislav care-şi întinde stăpânirea peste munţi, în Ardeal. Fratele acestuia Radu a întemeiat marile mănăstiri, iar Dan a purtat războaie pentru a cuprinde ţinuturi pe malul drept al Dunării. Ca o fericită sinteză a acestor eforturi succesive şi ca o desăvârşire a lor apare la sfârşitul veacului al XIV-lea domnia celui de al doilea fiu al lui Radu, Mircea. Este momentul cel mai înalt al desvolătrii statului muntean, este un maximum atât sub raportul întinderii teritoriale, cât şi sub acela al puterii militare. Trebue să adăugăm de altfel că şi vieaţa economică şi cea religioasă au cunoscut în timpul acestei Domnii o deosebită înflorire.

Filiaţia lui Mircea e bine cunoscută. El e frate cu Dan, predecesorul său pe tron. Tatăl lor este Radu, fostul Domn; mama se numea Calinichia şi e pomenită în două rânduri, în hrisoavele Tismenei. Prima oară, într'un act fără dată: Mircea, enumerând posesiunile mănăstirii, aminteşte şi satul Pesticevo « *pe care l-a adaos mama domniei mele, Doamna Calinichia* ». A doua oară, în hrisovul din 1392; aci se pomeneşte de « moara pe care a adaus-o mănăstirii *mama domniei mele, Doamna Calinichia*, la Bistriţa, care a fost întâiu a arhimandritului Basea ».

Mircea a avut o domnie lungă. La 3 Octomvrie 1385 domnea încă Dan; la 27 Iunie 1387 avem primul document cunoscut dela

Mircea; prin urmare între aceste două date a ocupat el tronul; după toate probabilitățile, faptul a avut loc în 1386. Sfârșitul domniei e cunoscut în mod precis: 31 Ianuarie 1418: e data morții lui Mircea. Așa dar o domnie de 32 ani; în istoria Munteniei, numai Basarab Intemeietorul i se poate asemui sub raportul acesta. Durata îndelungată a unei stăpâniri a fost mai întotdeauna un semn de putere și o condiție pentru marile realizări. Fără *timp*, nu se poate construi temeinic. Sunt și excepții, e adevărat și unele chiar strălucite în istoria Românilor: Mihai Viteazul și Regele Ferdinand; dar tocmai prin acest caracter singular al lor, ele fac să iasă mai bine în evidență adevărul afirmației de mai sus. Cine stăpânește mult, poate lucra mult: și chiar dacă intensitatea și ritmul activității e mai slab, totuși acumularea rezultatelor, într'un număr mare de ani, dă, la sfârșit, o sumă impresionantă. Cu atât mai mult când cel care cârmuiește imprimă desvoltării faptelor pecetea energiei și a stăruinții sale. Cazurile lui Basarab Intemeietorul, Ștefan cel Mare și Regele Carol sunt elocvente. Este, într'un grad înalt, și cazul lui Mircea.

Cât se întindea Țara Românească în timpul lui Mircea. Documentele lui Mircea ne arată întinderea stăpânirii sale. In hrisovul cu data adăogată mai târziu 1387, în realitate însă din anii 1402—1408, referitor la mănăstirea Cozia, Domnul poartă următorul titlu, de factură imperială: « Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și bine cinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitorul Ion Mircea, mare Voevod și Domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind toată Țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și Banatului de Severin Domn, și de amândouă părțile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor ».

Acest titlu al lui Mircea a reprezentat o *realitate*. Dacă alți monarhi înșirau, în titlurile lor, ținuturi pe care nu le mai stăpâneau de mult — e cazul cu regele vecin al Ungariei — dacă în alte cancelarii enumerarea unor posesiuni era o amintire a trecutului, nu tot așa s'a întâmplat la noi; Mircea a stăpânit efectiv ținuturile pe care le amintește titlul său. Banatul de Severin l-a avut dela începutul domniei sale până spre sfârșitul ei. Dovezi documentare există pentru anii 1390, 1398, 1407, 1412. Amlașul și Făgărașul au

fost de asemenea în posesia lui. In cel de al doilea ținut, în Făgăraș, el face donațiuni sau întăriri de moșii în 1391, în 1400 și în 1417. « Părțile de peste munți » dacă nu sunt cumva o denumire generică pentru cele două ținuturi precedente, atunci trebue să se refere la pământul pe care Mircea îl stăpânea *în Ardeal*, de-a-lungul vechei fruntarii a Olteniei și Munteniei, *dincolo de cumpăna apelor*. Fiindcă — fapt care se cunoaște mai puțin — nu numai în Moldova a avut loc o împingere înainte, treptată, a pajurilor imperiale, austriace, dar și în Țara Românească s'a produs aceeași încălcare. Vechiul hotar din spre Ardeal nu corespundea pretutindeni cu linia de cele mai mari înălțimi ale munților, ci trecea, în multe locuri, și dincolo de ea, pe versantul nordic al Carpaților. Astfel, de pildă, noi am stăpânit și izvoarele Jiiului, dincolo deci de trecătoarea dela Surduc. Poate la aceste ținuturi să se refere « părțile de peste munți » ale titlului lui Mircea. « Părțile tătărești » erau ținuturile din spre răsărit, cuprinzând însemnatul port al Chiliei, numite mai târziu, tocmai din cauza acestei stăpâniri a Domnilor munteni, scoborîtori ai întemeietorului, *Basarabia*. « Amândouă părțile de peste toată Dunărea, până la Marea cea mare » însemna stăpânirea asupra Dobrogei. Dunărea curgea, cam din dreptul actualei fruntarii, din dreptul Turtucăii, pe pământ românesc. Mai înainte, Dobrogea fusese a unui despot cu numele Dobrotici care o primise împreună cu orașele de pe țărmul Mării, până la Mesemvria, la sud de Varna, dela Impăratul bizantin. O mare parte din moștenirea lui Dobrotici a trecut asupra lui Mircea care, în două documente latine, din 1390 și 1391, se intitulează chiar în acest fel: « terrarum Dobrodicii despotus ». Dârstorul — Silistra de azi — va fi și el câștigat, dar — după cât se pare — în alte împrejurări: de aceea și apare în titlul domnesc ca o entitate deosebită, *separată* de restul posesiunii transdanubiene. Unii istorici au crezut că Mircea n'a stăpânit *efectiv* această însemnată cetate. Răspunsul cel mai bun îl constitue chiar documentul menționat al Coziei din 1402—1408 în care Domnul muntean poruncește căpeteniilor Dârstorului să respecte și să păzească dreptul de pescuit în bălțile de prinprejur, drept ce fusese dăruit mănăstrii.

Din toate acestea reiese clar că Mircea a stăpânit în realitate ținuturile pomenite în impresionantul său titlu. Autoritatea lui se întindea dela Porțile de Fier până la Chilia și dela apa Oltului, la

miazănoapte de Făgăraş, până la ţărmul Mării. Este suprafaţa cea mai mare pe care a avut-o, în cursul istoriei sale, Ţara Românească.

Luptele cu Turcii. Legăturile cu Polonii. Politica externă a lui Mircea a fost dominată de un fapt capital: primejdia turcească. Combaterea acestei primejdii — direct sau indirect — constitue preocuparea de căpetenie a marelui Domn. Ea străbate, ca un fir roşu, întreaga activitate militară şi diplomatică a lui. Toate războaiele lui Mircea se fac cu Turcii, niciunul cu Ungurii, cu Moldovenii şi, cu atât mai puţin prin urmare, cu Polonii. Raportul dintre forţe însă era inegal. Turcii, în plină expansiune cuceritoare, aveau mult mai multe mijloace decât Domnul muntean. De aceea, la urmă, Mircea a şi trebuit să recunoască această superioritate şi să ajungă la o înţelegere cu noii stăpâni ai Răsăritului. Dar rezistenţa lui îndelungată — provocând admiraţia adversarilor înşişi — a avut un rezultat de cea mai mare însemnătate: *a păstrat fiinţa statului muntean.* In timp ce Bulgaria cădea sub loviturile lui Baiazid şi era prefăcută în paşalâc turcesc — stare în care a rămas aproape cinci sute de ani — în timp ce Serbia avea, la scurt interval, aceeaşi soartă, Ţara Românească a putut rezista şi a asigurat astfel continuitatea vieţii sale politice. *Fapt capital, deaorece fără această vieată politică, cele mai multe din manifestările noastre ulterioare, până în veacul al XIX-lea, ar fi fost altele.* Să ne gândim numai ce a însemnat vieaţa Peninsulei Balcanice în timpul secolelor de dominaţie turcă, pentru a putea aprecia la justa sa valoare, rezistenţa lui Mircea. Fără acest mare Voevod, e foarte probabil că întregul curs al istoriei muntene şi — prin consecinţe — al întregei istorii româneşti ar fi avut o altă desvoltare şi alte proporţii.

Forma pe care a îmbrăcat-o politica externă a lui Mircea n'a fost întotdeauna aceeaşi. Mai ales că pe lângă preocuparea principală — combaterea primejdiei turceşti — se mai adăugau şi alte probleme, cum era aceea a raporturilor cu Ungurii, cu Moldova şi cu Polonii. Trebuiau deci avute în vedere mai multe interese care au variat. Rezultanta lor nu putea fi prin urmare uniformă. In prima parte a domniei, până pe la finele anului 1394, punctul de greutate al legăturilor sale creştine cade asupra Polonilor. Din 1395 înainte însă, alianţa cu regatul Ungariei trece pe primul plan. Intoarcerea spre Sigismund al Ungariei se poate observa de altfel în mod progresiv în ultimii ani ai fazei precedente. Ea nu va în-

semna însă, după 1395, ruperea relaţiilor cu Polonia care vor continua, dimpotrivă, până la sfârşitul domniei.

In 1387, îndată după suirea pe tron a lui Mircea, cneazul Lazăr al Sârbilor repurtează la Pločnik o biruinţă asupra Turcilor. Incurajat de succesul avut, el se hotărăşte să organizeze o coaliţie creştină împotriva « necredincioşilor ». Din nefericire, acest plan n'a găsit răsunetul pe care-l merita. Ungurii n'au răspuns la timp, iar contingentele creştine din partea apuseană a Peninsulei Balcanice — din Bosnia, din Albania — au fost neîndestulătoare. Mircea a trimis un corp de oaste; aşa cel puţin rezultă din relaţia cronicarului turc Seadedin care menţionează ca participanţi pe « principii Valahiei şi Bogdaniei » în timp ce scriitorul Leunclavius pomeneşte numai pe « Valahi », aşa dară pe Munteni. Lupta s'a dat în ziua de 15 Iunie 1389 pe « Câmpia Mierlelor » (Kossovopolje în sârbeşte). La început să părea că biruinţa va fi a creştinilor, mai ales după ce un Sârb fanatic, Miloş Obilici, pătrunsese până la locul unde se afla Sultanul Murad şi-l ucisese cu lovituri de pumnal. Fiul lui Murat însă, Baiazid, supranumit şi Ilderim adică *Fulgerul* din cauza repeziciunii mişcărilor şi hotărîrilor sale, luă imediat comanda armatei turceşti şi schimbă retragerea iniţială într'o strălucită victorie. Creştinii fură zdrobiţi; cneazul Lazăr însuşi îşi pierdu viaţa.

Evident, participarea lui Mircea nu putea rămâne fără urmări. Mai curând sau mai târziu, Baiazid avea să răspundă acestui act de inimiciţie. De aceea, Domnul muntean se hotărăşte să ia măsurile de apărare necesare. El fortifică linia Dunării, construind la *Giurgiu* o cetate puternică de piatră. Peste o jumătate de veac, în timpul expediţiei din 1445, de pe Dunăre, Vlad Dracul, fiul lui Mircea, avea să spuie cavalerilor francezi că fiecare piatră din această cetate îl costase pe tatăl său un bolovan de sare. Credem că tot în această vreme a întărit Mircea şi cetatea cealaltă dela *Turnu* sau, cum îi spuneau contemporanii, dela « Nicopolul Mic », în opoziţie cu cel mare, din faţă, de pe ţărmul drept al Dunării. Pe de altă parte, el caută să-şi acopere spatele, să previe un atac din partea Ungurilor care, după cum ştim, fuseseră în raporturi duşmănoase, de războiu, cu fratele său Dan şi care ar fi putut profita de un eventual atac al Turcilor spre a lua îndărăt Banatul de Severin. In acest scop, la câteva luni numai după bătălia dela

Kossovopolje şi anume la 10 Dechemvrie 1389, la Radom, în Polonia, Mircea încheie prin trimişii săi Manea şi Roman Herescu, asistaţi de vornicul Drăgoi, reprezentantul lui Petru al Muşatei, un tratat de alianţă cu regele Vladislav Iagello. Cei doi monarhi se obligau să se ajute reciproc împotriva Regelui Ungariei, iar împotriva altor duşmani, după putinţă, ca prieteni. La mijlocul postului mare următor, trebuiau trimise actele solemne, învestite cu sigiliile cele mari, prin aceiaşi ambasadori.

Ratificarea se face mai de grabă chiar, la 20 Ianuarie 1390, la Lublin, confirmându-se în totul dispoziţiile luate prin actul din 10 Dechemvrie 1389. Alianţa lui Mircea cu Vladislav îşi produce imediat efectele. Sigismund, regele Ungariei, văzându-se ameninţat din două părţi, caută o apropiere de Domnul muntean; acesta la rândul său găseşte că o înţelegere cu Ungaria i-ar fi utilă în cazul unui conflict cu Turcii, mai utilă chiar sub raportul militar decât alianţa cu Polonii care erau prea depărtaţi. Aşa se explică actul din 17 Martie 1390, dela Suceava, cuprinzând *o interpretare* a dispoziţiilor alianţei anterioare, interpretare care constitue de fapt prima etapă în procesul de apropiere al lui Mircea faţă de Ungaria. Intr'adevăr, de data aceasta, se specifică următoarele: Regele Poloniei nu va porni războiu împotriva regelui Ungariei până ce nu va fi comunicat lui Mircea şi sfatului acestuia cauzele războiului care să fi fost aprobate în prealabil de sfatul regelui polon. Pe de altă parte, dacă se va încheia vreo pace sau înţelegere între Mircea şi Sigismund, ea va trebui să fie acceptată şi confirmată şi de Vladislav Iagello. Deosebirea faţă de stipulaţiunile anterioare care prevedeau răspicat ajutor reciproc împotriva Ungariei este evidentă. Politica externă a lui Mircea în ce priveşte legăturile cu creştinii începea să se orienteze altfel, ţinând seamă *în primul rând* de interesele propriei sale ţări, de primejdia iminentă din partea Turcilor.

Intr'adevăr, atacul lui Baiazid se produce. Nu ştim exact cum au început ostilităţile, cine a atacat cel dintâi. Unele izvoare turceşti amintesc de o incursiune a lui Feriz beg, care, plecând din Vidin, ar fi jefuit Ţara Românească şi s'ar fi întors cu multă pradă îndărăt. Ca răspuns, Mircea ar fi prădat în iarna următoare malul drept al Dunării. Alte izvoare turceşti susţin că ostilităţile ar fi fost deschise de Domnul muntean, care în lipsa sultanului, plecat

într'o expediție în Asia Mică, ar fi atacat șesul Cadiu sau Carinovasis din Peninsula Balcanică. Oricare ar fi fost pretextul, cert este că ostilitățile trebuiau să izbucnească și că motivul real îl constituiau posesiunile lui Mircea de pe țărmul drept al Dunării, adică Dobrogea și Silistra.

Biruința dela Rovine. Tratatul cu Sigismund. După cucerirea Bulgariei care are loc în 1393, Baiazid se hotărăște să întreprindă o expediție împotriva Domnului muntean. Oastea turcească a trecut Dunărea, a ocupat mai întâi Nicopolul Mic sau Turnu și a înaintat apoi — se pare — prin Oltenia pe valea Jiului. Cu sultanul veneau și vasalii sârbi Marco Cralievici și Constantin Dragașevici. Lupta s'a dat la « Rovine », în ziua de 10 Octomvrie 1394. Cu privire la locul unde se aflau aceste « Rovine », există discuție: unii cred că ar fi fost lângă Craiova, alții le așează pe apa Ialomiței. Mai probabilă pare prima ipoteză. Cert este că lupta a avut un caracter foarte violent, ambele oștiri luptând cu învierșunare. Cronica românească a lui Moxa, dela începutul veacului al XVII-lea, traducând o veche cronică sârbească, spune următoarele: « De acii se ridică Baiazid cu Turcii spre Rumâni. Deci, se loviră cu Mircea Voevod și fu războiu mare cât se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor. Și mai pierdu Baiazid oastea lui cu totul. Iară Pași și Voevozi periră toți; atuncea peri Constantin Dragovici (recte: Dragașevici!) și Marco Cralevici. Așa de se vărsă sânge mult, cât era văile crunte ». Victoria fu a lui Mircea: izvoarele contemporane sunt categorice în privința aceasta. Dar întocmai cum se va întâmpla două sute de ani mai târziu, la Călugăreni, ea nu putu împiedica înaintarea armatei turcești. Forțele lui Mircea erau într'o disproporție numerică prea mare față de cele ale lui Baiazid. O exploatare a victoriei, o urmărire a armatei turcești spre a fi aruncată peste Dunăre nu era cu putință. Așa încât, deși biruitor, Mircea se retrage spre Argeș, cum va face și urmașul său Mihai Viteazul. Aci, în preajma scaunului domnesc, a avut loc, după cronicele turcești, o nouă luptă, defavorabilă Muntenilor. Mircea este nevoit să treacă în Ardeal; în locul lui, Baiazid așeză ca Domn pe un boier *Vlad* despre care se crede că ar fi fost înrudit cu familia Basarabilor. Imprejurările arătau prin urmare cât de justificată fusese politica de apropiere progresivă față de Sigismund a lui Mircea. La 7 Martie 1395, în Brașov, se

încheia *în condiții de perfectă egalitate* un tratat de alianță între cei doi monarhi. Se prevedea anume că atunci când Regele Ungariei va merge cu armata sa împotriva Turcilor, să meargă și Mircea; invers, când Mircea va fi atacat de Turci, Regele Ungariei să fie obligat a-i da ajutor. Trecerea prin țara lui Mircea este liberă pentru rege și oștile sale; proviziile însă vor fi plătite cu bani gata. In orașele sau cetățile ce se vor lua dela Turci, garnizoanele puse de Sigismund vor fi dublate de acelea ale lui Mircea. Tratatul este întărit cu pecetea cea mică, « în lipsa celei mari » care nu putuse fi luată, probabil, în cursul retragerii, din cancelaria domnească. Se va face însă mai târziu un tratat identic care va purta această pecete mare.

La 6 Aprilie, armata lui Sigismund și aceea a lui Mircea reunite erau gata de plecare spre Țara Românească. Campania a avut loc în cursul lunii Mai și a dus la reluarea cetății Turnul din mâna Turcilor. In legătură cu această campanie trebue pusă, credem noi, omorîrea țarului Șișman — la 3 Iunie 1395 — de către Baiazid. Se vede că vasalul bulgar nu putuse împiedica reluarea Turnului sau se făcuse vinovat de vreo mare greșeală. Victoria aliaților creștini n'a lămurit însă definitiv situația din Țara Românească. Vlad cel pus de Turci n'a putut fi gonit; mai mult chiar, el îndrăznește să atace, în munți, oastea ungară pe când ea se înapoia dela Turnu și-i pricinuește mari pierderi. In urma acestei biruințe, Vlad păstrează domnia sau cel puțin jumătatea din spre răsărit a țării, inclusiv Argeșul. Din această reședință, dă el la 28 Mai 1396 actul omagial către Vladislav Iagello, Regele Poloniei, către soția acestuia Hedviga și urmașii lor, făgăduind credință și ascultare. Dacă Vlad n'ar fi stăpânit în Argeș, un asemenea act, cu indicația precisă a locului și a datei când s'a emis, ar fi fost imposibilă. Trebue deci să admitem că Mircea a rămas câtăva vreme în Oltenia, dacă nu cumva s'a retras din nou în Ardeal.

Dezastrul creştin dela Nicopole. Prin supunerea completă a Bulgariei în 1393, prin faptul că Sârbii erau vasali, prin expediția din Țara Românească în 1394, cu toate consecințele ei, Ungurii se vedeau acuma direct amenințați de către puterea, în plină ofensivă, a Turcilor. Regele Sigismund hotărăşte deci că e momentul să se întreprindă o mare expediţie creștină împotriva acestor necredincioși spre a-i goni dela Dunăre, și dacă e cu putință, chiar

din Europa. Tratative în vederea unei asemenea expediţii se duceau de câţiva ani de zile. Trimişii regelui ungar, care era acum şi vicar general al Imperiului German, expuseseră tuturor puterilor din apus necesitatea unei lupte comune împotriva Turcilor, a unei adevărate cruciate împotriva acestor noi fanatici ai lui Mohamed. Atmosfera fusese pregătită: feudalii din Franţa, din Germania, chiar cei din depărtata Anglie anunţau participarea. Apusul întreg se mişca, întocmai ca în vremurile puternicului entuziasm religios care dusese la cucerirea locurilor sfinte.

In luna Mai a anului 1396 începură să sosească la Buda primii cavaleri francezi şi burgunzi. Veniră apoi cavalerii germani, sub conducerea burggrafului de Nürenberg, strămoşul actualului nostru Rege, şi cavalerii englezi sub ducele de Lancaster. Veneţia dădea ajutor cu flota ei, Bizanţul intra şi el în coaliţie. In toiul verii, această mândră armată feudală, cu veşminte şi armuri strălucite, se îndreptă spre ţinuturile noastre. La 13 August, Sigismund era la Orşova. La Dunăre îl aştepta Mircea cu oastea sa. *Cu totul, creştinii erau vreo 100.000, dintre care 60.000 cavalerie şi 40.000 pedestraşi.* Vidinul fu luat fără greutate; stăpânitorul de aci, Sracimir, se închină şi primi o garnizoană de a aliaţilor. Rahova care era ocupată de trupe turceşti, căzu şi ea. Apoi, armata creştină se îndreaptă spre Nicopole pe care-l asedie, pe uscat şi pe apă, timp de 16 zile. Baiazid era, în timpul acesta, la Tîrnovo. Auzind de sosirea aliaţilor, se îndreptă grabnic cu toate puterile sale spre cetatea asediată.

Intâlnirea celor două armate avu loc în ziua de 28 Septemvrie. O cunoaştem destul de bine, mulţumită, între altele, povestirii unui martor ocular, germanul Hans Schiltberger, care a şi fost luat prizonier de către Turci. Acesta ne spune că mai dinainte de începerea luptei, Mircea făcuse o recunoaştere cu o mie dintre ostaşii săi spre a-şi da seama de numărul Turcilor şi adusese vestea că aceştia ar fi foarte mulţi. El ceruse apoi voia să atace el cel dintâi pe Baiazid. Regele Sigismund i-ar fi încuviinţat foarte bucuros această dorinţă. « Dară ducele de Burgundia — spune Schiltberger — fălindu-se cu cei 6000 de soldaţi pe care el îi adusese regelui în ajutor şi cu sumele de bani cheltuite cu oştirea aceasta, nu voi să încuviinţeze nici lui (Mircea), nici altuia cinstea întâiului atac... Ducele luă ostaşii cu sine, atacă şi izbuti a stră-

bate peste două cete turceşti. Dar când ajunse la a treia, se întoarse şi voi să se retragă. Dar îl împresuraseră duşmanii şi oamenii lui pierdură caii mai mult de jumătate; aşa el nu putu fugi, ci fu prins. Aflând Regele despre aceasta, luă alţi oameni cu el şi atacă vreo 12.000 de pedestraşi duşmani, pe care îi trimiseseră Turcii înainte. Aceştia toţi au fost bătuţi şi zdrobiţi de el. Şi în lupta aceasta a fost omorît calul stăpânului meu Leinhart Richartinger. Şi eu, Hans Schiltberger, slujitorul lui, am alergat acolo şi i-am dat calul meu. Şi eu am încălecat altul, care a fost mai înainte al Turcilor. Şi după ce fură zdrobiţi pedestraşii, Regele porni contra altei cete, care era de călăreţi. Văzând Sultanul că a pornit Regele asupra lui, voia să fugă. Atunci Voevodul din Irisey (Serbia), numit Despot, veni în ajutorul Sultanului cu 15.000 de ostaşi buni şi ceilalţi povăţuitori de steaguri cu mare putere. Despotul atacă şi răpune steagul regelui Sigismund, care se puse pe fugă. Atunci veniră Hermann de Cilly şi Hanns Castelanul de Nürnberg, luară pe Rege, îl depărtară de pe câmpul de luptă şi îl aduseră la o corabie, cu care călători el la Constantinopol. După îndepărtarea regelui, toţi se aşternură pe fugă. Călăreţi şi pedeştri porniră spre Dunăre, peste care voiau să fie trecuţi cu toţii, ceea ce însă era cu neputinţă din pricina numărului mare de tot, astfel încât mulţi dintre cei ce se îmbulziră cu puterea în corăbii au fost aruncaţi afară de către corăbieri şi s'au înecat în Dunăre. Mulţi şi-au pierdut viaţa, pribegind prin munţi, până au căzut morţi. Un număr cu mult mai mare au fost luaţi prizonieri. Cei mai de frunte dintre aceştia au fost ducele de Burgundia şi doi seniori din Franţa, apoi palatinul din Ungaria şi încă mulţi alţi cavaleri şi domni şi ostaşi au căzut prizonieri. Şi eu de asemenea am căzut prizonier ».

Lupta dela Nicopoli a însemnat o mare catastrofă creştină. Regele Sigismund trebui să fugă pe o corabie care coborî Dunărea, ajunse, prin Marea Neagră, la Constantinopol şi de aci, înconjurând Grecia, se îndreptă spre Dalmaţia. Imensa majoritate a prizonierilor creştini pieri sub securea călăului; foarte puţini au avut norocul să-şi răscumpere vieaţa. O parte din armata ungară, în frunte cu Ştibor, voevodul Ardealului, izbuti însă să treacă Dunărea împreună cu oastea lui Mircea cel Bătrân. Vlad uzurpatorul fu prins acum şi dus de Ştibor în Ungaria, unde probabil a şi pierit, deoarece nu se mai pomeneşte nimic de aci înainte de dânsul.

Noile victorii ale lui Mircea asupra Turcilor. Ințelegerea cu Baiazid. Participarea lui Mircea la coaliția isprăvită așa de dureros la Nicopole, trebuia să atragă o replică din partea lui Baiazid. Intr'adevăr, în anul următor, 1397, o armată turcească trecu Dunărea, în Muntenia, dar fu învinsă de Mircea. Mărturia scriitorului bizantin Halcocondil este categorică în privința aceasta. Ceea ce nu putuseră face mândrii cavaleri ai apusului, făcea, cu mult mai puține mijloace, dar cu o știință militară superioară, Domnul muntean. Nu se știe sigur unde s'a dat lupta; unii afirmă că ar fi fost pe Ialomița; dovezi însă nu există.

O altă victorie împotriva Turcilor a repurtat Mircea în 1400. O armată de a lor — alcătuită, după un izvor contemporan, din 66.000 de oameni, ceea ce pare exagerat — făcuse o expediție de pradă în Ungaria. La întoarcere, au fost atacați de Mircea care avea și un contingent ungar și bătuți în așa fel încât abia 3000 au mai scăpat peste Dunăre. Era a patra biruință românească asupra Turcilor în timpul acestui glorios voevod. Curând după aceia, avea loc un eveniment de cea mai mare însemnătate pentru întreg răsăritul: lupta dela *Ankara* (21 Iulie 1402) între Baiazid și hanul Mongolilor Tamerlan sau Timur-Lenk adică Timur cel Șchiop, care cuprinsese o mare parte din Asia și voia acum să aibă și ținuturile stăpânite de Sultan. Acestuia din urmă îi veniseră în ajutor — ne spun cronicele turcești — Tătarii, trecând peste Cara-Bogdan, deci peste Moldova, și Sârbii. Lupta s'a isprăvit prin înfrângerea lui Baiazid care s'a văzut părăsit de foarte mulți dintre ai săi. (S'a afirmat în ultimul timp — eu însumi am făcut-o, luându-mă după o comunicare a d-lui Iorga la Academia Română — că la Ankara ar fi participat și un corp de oaste muntean, trimis Sultanului de către Mircea. O cercetare minuțioasă, întreprinsă recent, a arătat însă că nu poate fi vorba decât de Sârbi). Biruința lui Timur a fost completă. Insuși Baiazid căzu prizonier și suferi din partea învingătorului o ofensă cum nu se mai văzuse: fu băgat într'o cușcă și purtat prin Asia ca să vadă toate popoarele ce ajunsese stăpânitorul temut de odinioară. Rușinea era prea mare: Baiazid nu putu să-i supraviețuiască.

Poziția dominantă a lui Mircea. Relațiile cu Mohamed I. Pretinsul tratat de închinare. In urma lui Baiazid rămaseră mai mulți fii care începură de îndată (1403), o luptă aprigă pentru moștenirea părin-

tească. Cel mai în vârstă dintre ei, Suleiman, care stăpânea în Europa, avea pretenţiuni şi asupra părţii asiatice a împărăţiei turceşti, unde era Mohamed, un alt fiu al lui Baiazid. De aceea, porni o luptă care avea să se isprăvească — amestecându-se între timp şi un al treilea frate, Musa — abia în 1413. De această luptă internă a ştiut să se folosească Mircea spre a-şi păstra şi a-şi spori chiar posesiunea sa transdanubiană. El a intervenit şi cu armata, ajutând mai întâi pe unul dintre fraţi, pe Musa, şi apoi după moartea acestuia, pe un pretendent Mustafa. Incă în 1404, regele Sigismund al Ungariei scria lui Filip, ducele Burgundiei, despre «frumoasele victorii» pe care le-au repurtat împotriva Turcilor împăratul din Constantinopol şi *Mircea, Voevodul Ţării Româneşti.* In 1406, izvoarele bizantine şi cele otomane ne spun că Musa a venit *pe Mare* în Muntenia şi că Domnul acestei ţări «marele erou necredincios» după însăşi expresia unei cronici turceşti anonime — i-a dat ajutor. Musa a plecat dela Silistra cu un corp de oaste munteană comandat de Dan, o rudă a Domnului. După o serie întreagă de lupte cu rezultat schimbător, el izbuteşte în cele din urmă să învingă pe Suleiman care este omorât la 17 Fevruarie 1411. In cursul acestor lupte, au înaintat trupele muntene până dincolo de Adrianopol. In schimbul ajutorului dat lui Musa, Mircea şi-a mărit posesiunile sale în dreapta Dunării. Intr'o scrisoare trimisă regelui polon, el se intitulează «mare voevod şi singur stăpânitor, Domn al întregei ţări băsărăbeşti şi al părţilor de peste munţi şi stăpânitor al multor cetăţi turceşti» (и многым[ъ] турским[ъ] городовом[ъ] господин[ъ]). La începutul anului 1411, Musa este încoronat ca Sultan. Politica lui Mircea cel Bătrân biruise; Voevodul muntean domina de fapt, în acest moment, întreg orientul european.

Din nefericire însă, situaţia n'a durat mult. Impotriva lui Musa se ridică fratele său Mohamed care stăpânea în Asia. In lupta dela Ciamurli, de lângă Sofia, la 5 Iulie 1413, cel dintâi este înfrânt şi ucis. Mohamed rămâne singur stăpânitor al imperiului şi e încoronat ca Sultan la Adrianopol. Un izvor bizantin, cronica lui Ducas, afirmă că noul Sultan ar fi fost recunoscut şi de Mircea care a trimis soli, făgăduind chiar şi tribut. Credem că această ştire trebue interpretată în sensul că Domnul muntean, spre a preîntâmpina un atac al lui Mohamed, a trimis o delegaţie care să asiste la încoronare; de plătit însă tribut, n'a plătit. Dovadă sunt

chiar cronicile turceşti care arată că Mircea în 1417, cu prilejul expediţiei lui Mohamed în Muntenia, ar fi plătit « restanţa » pe trei ani a tributului. Ceea ce înseamnă că în primii ani ai noului sultan, Mircea n'a dat Turcilor niciun ban. Dimpotrivă, a continuat politica din timpul lui Musa, acordând sprijinul său unui nou pretendent, anume Mustafa. La 10 Iunie 1415, acesta din urmă era în Tara Românească; un document intern îl numeşte « Mustafa Celebi ». La 18 August, se zvonea la Raguza că doi fruntaşi ai lui Mohamed ar fi trecut de partea lui Mustafa şi că acesta ar fi prădând în Bulgaria. Incercarea noului pretendent însă, cu tot ajutorul lui Mircea, nu izbuteşte. Mustafa este învins în 1416 de oştile sultanului şi silit să se refugieze la Salonic, unde moare. Răzbunarea lui Mohamet nu întârzie să se producă: în 1417, el întreprinde o puternică expediţie împotriva Domnului muntean. Cetatea Giurgiu este asediată şi cucerită; tot atunci se pare că a căzut şi Turnul. Pe de altă parte, Dobrogea este ocupată în întregime, Isaccea şi Enisala sunt întărite; Ţara Românească este ameninţată aşa dar şi din spre răsărit. Armatele turceşti au luat multă pradă; cronicile lor vorbesc de « feciori mândri ca soarele şi fete drăgălaşe ca trandafirii ». Este foarte probabil că Mircea, atacat de forţe mult superioare — nu trebue să se uite că acuma imperiul turcesc era iarăşi întreg ca pe timpul lui Baiazid şi că deci dispunea de mijloace uriaşe — n'a putut să se opuie şi a trebuit să se închine Sultanului. S'a încheiat oare atunci un tratat care să specifice condiţiile închinării? Multă vreme s'a crezut că da şi se cita chiar şi textul acestui tratat, aşa cum este reprodus în cronica *din veacul al XIX-lea* a lui Dionisie Fotino. Potrivit acestui text, Mircea se obliga faţă de Baiazid să-i plătească în fiecare an câte « 3000 de bani roşii »; în schimb, ţara avea să se guverneze mai departe « după legile sale proprii », iar Domnul putea şi pe viitor să facă războiu vecinilor sau să încheie pace şi să aibă drept de vieaţă şi de moarte asupra supuşilor săi. Fotino pune ca dată a acestui tratat sau, pe turceşte, hatihumaium, anul 805, luna Rabi-ul-evvel, dând şi echivalenţa după calendarul creştin, 1393. In realitate însă anul 805 şi luna Rabi-ul-evvel (corect Rabi el avvel) corespunde cu 1402, 29 Septemvrie—29 Octomvrie. Iar noi ştim că la această dată Baiazid nu mai era Sultan, deoarece, cu trei luni mai înainte avusese loc catastrofa dela Ankara. Prin urmare, dela

început constatăm un fals, în ce privește anul. Și cuprinsul acestui « hatihumaium » și stilul lui sunt de asemenea false. Noi cunoaștem cum erau redactate firmanele autentice, deoarece avem o colecție foarte numeroasă de asemenea acte la Academia Română. Niciunul din ele nu se aseamănă ca ton, ca stil, ca dispoziții, cu cel reprodus de Dionisie Fotino. *Prin urmare concluzia este că avem deaface cu un falsificat.* El s'a comis târziu, în veacul al XVIII-lea, când se simțea nevoia să se dea o bază juridică, prin asemenea texte, revendicărilor legitime în ce privește dreptul de cârmuire al Principatelor Române. Cu prilejul preliminariilor de pace încheiate prin tratatul dela Kiuciuk Kainargi, în 1774, s'a fabricat un asemenea tratat pentru Moldova, specificând condițiile închinării de sub Bogdan cel Chior, fiul lui Ștefan cel Mare. După toate probabilitățile, tot atunci a fost plăsmuit și tratatul sau « hatihumaiumul » lui Mircea. *In realitate, un asemenea tratat de închinare n'a existat niciodată.* Sultanul s'a mulțumit să primească o sumă de bani anual, așa cum va face mai târziu Mohamed al II-lea cu Petru Aron. Cunoaștem răspunsul pe care-l trimite acest sultan în 1456 Domnului Moldovei la înștiințarea că i se va plăti un haraciu anual de 2000 de ducați de aur. Mohamed îi spune: « Ai trimis solul tău și al boierilor, pe Mihul logofătul, și prin el cuvintele domniei tale, din care se vede că vei răspunde haraciu două mii de galbeni de aur domniei mele în fiecare an. Drept aceea să fie pace desăvârșit și sorocul lui (adică al haraciului!) să fie la trei luni. Dacă se va da la acel soroc, să fie pace desăvârșit cu domnia mea, iar de nu se va da, ce va fi, știți. Și Dumnezeu să te bucure ». Atâta tot. Nici precizări cu privire la drepturile Domnului, nici altele referitoare la felul de cârmuire al țării. Cam tot așa trebue să ne închipuim și răspunsul lui Mohamed I către Mircea, minus, credem, amenințarea dela urmă, deoarece Domnul muntean era infinit superior ca prestigiu nevolnicului Petru Aron. Sultanul primea haraciul și, pentru rest, n'avea să se amestece cu nimic în treburile țării sau în drepturile domniei. In felul acesta trebue înțeleasă « închinarea » lui Mircea, în 1417. Tributul a fost un mijloc de a avea liniște din partea Turcilor, care de altfel nici nu s'au gândit, în vremea aceea, să schimbe organizarea țării sau felul de cârmuire al ei.

Aproape treizeci de ani luptase Mircea împotriva primejdiei din spre miazăzi. De patru ori biruise armatele Sultanilor. Se

amestecase şi în luptele lor interne, sprijinind pe aceia dintre pretendenţi care i se păreau mai potriviţi cu planurile lui. La un moment dat, prin încoronarea lui Musa, se părea chiar că izbândise. In cele din urmă, a trebuit însă să recunoască covârşitoarea putere a Turcilor. Disproporţia de forţe era prea mare iar înţelegerea puterilor creştine care ar fi trebuit să facă un front *comun* şi *permanent*, prea redusă. Aceeaşi amară experienţă o vor face mai târziu ceilalţi doi eroi ai neamului nostru în lupta pentru creştinătate, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul. Ca şi Mircea, vor lupta la început cu toate puterile, izbândind adesea, pentru ca la urmă să recunoască inevitabilul. Dar, aşa cum am spus-o din capul locului, jertfa lui Mircea n'a fost zadarnică. Prin rezistenţa lui îndelungată, prin respectul pe care vitejia şi priceperea lui au ştiut să-l impună adversarilor, Mircea a păstrat fiinţa statului muntean. Este foarte mult, când ne gândim că în aceeaşi vreme, state mai vechi cum erau Bulgaria şi Serbia cad — *pentru o jumătate de mileniu* — sub loviturile Semilunei.

Mircea şi Muşatinii faţă de Poloni. In ce priveşte relaţiile lui Mircea cu Polonii, se constată un paralelism semnificativ cu Domnii Moldovei. S'ar putea spune că aceste relaţii variază sincronic, că există o solidaritate a Muşatinilor cu Mircea sub acest raport. Am văzut că la începutul domniei, în 1389, pe când în ţara vecină era Petru Muşat, Mircea încheie primul tratat cu Vladislav Iagello. Raporturile bune durează şi sub Roman despre care ştim că urmase faţă de Poloni politica fratelui şi predecesorului său. Sub Ştefan însă, care ocupase tronul în condiţii ce însemnau un act de ostilitate a Polonilor faţă de Roman (acesta a fost prins şi închis de ei), raporturile lui Mircea, fără să se strice, n'au mai avut cordialitatea dinainte. Se adăuga de sigur faptul că în această vreme cade şi tratatul de alianţă al Domnului muntean cu Sigismund regele Ungariei şi duşmanul lui Vladislav Iagello. Polonii nu puteau vedea cu ochi buni o asemenea apropiere. Aşa se explică dispoziţia din actul de închinare a lui Ştefan, Domnul Moldovei, către Poloni (1395), prin care el se obliga să le dea ajutor împotriva oricărui duşman, între alţii şi împotriva « voevodului Basarabiei ». Aşa se explică şi scrisoarea pe care o trimite Vladislav Iagello lui Mircea, imputându-i că acesta ar fi spus Ungurilor de un plan de alianţă al regelui polon cu Turcii, îndreptat împotriva

lui Sigismund. Scrisoarea nu ni s'a păstrat, dar cuprinsul ei rezultă clar din răspunsul pe care-l trimite Mircea. Acesta protestează cu tărie împotriva unei asemenea acuzațiuni. El n'a spus nimănui nimic și continuă a păstra aceeași atitudine leală față de Vladislav Iagello care îi este de altfel și rudă. Poate solii poloni, trecând prin Ungaria, să fi scăpat vreo vorbă cuiva. Răspunsul lui Mircea poartă data 10 August — anul nu se menționează — și a fost scris în Giurgiu unde Domnul, care clădise aci o cetate puternică, stătea adeseori, pentru a supraveghea mișcările Turcilor.

După suirea pe tronul Moldovei a lui Alexandru cel Bun, raporturile Munteniei cu Polonia redevin așa cum fuseseră pe vremea lui Petru și Roman Mușat. Mircea reînoește în 1403, tot din Giurgiu, tratatul încheiat în 1389 cu Vladislav Iagello. O nouă confirmare are loc în 1411. Peste trei ani, în 1414, constatăm că un sol ales, ducele lituan Sigismund Korybut, vine să-l viziteze pe Mircea la Argeș. Ce s'a discutat nu știm; un lucru însă e sigur: *relațiile cu Polonii au continuat à fi bune până la sfârșitul domniei marelui voevod.*

Același lucru se poate afirma și despre relațiile cu Ungurii. Mircea n'a avut niciun conflict cu Sigismund. Dacă până spre finele anului 1394 se constată o atitudine de rezervă și chiar de precauțiuni, justificate de altfel — fratele și predecesorul său Dan avusese doar un războiu cu Ungurii — dimpotrivă, dela această dată înainte, raporturile sunt cordiale. Pe la sfârșitul lunii Noemvrie sau începutul lunii Dechemvrie a anului 1406, cei doi monarhi s'au întâlnit în părțile Severinului pentru a discuta chestiunile care interesau țările lor, de sigur, în primul rând, chestiunea turcească. Este tocmai epoca luptelor interne între Musa, Suleiman și Mohamed. In acest an venise Musa în Țara Românească, la Mircea; întrevederea cu Sigismund a trebuit să precizeze — credem noi — și atitudinea de luat față de acest pretendent la tronul Sultanilor. O altă dovadă a relațiilor bune cu Ungurii o constitue tratatul de comerț încheiat cu Brașovul, în 1413. Este un act de o deosebită importanță și care aruncă o vie lumină asupra vieții economice din timpul lui Mircea.

Vieața economică. Domniile lungi, prin continuitatea și stabilitatea pe care le implică, sunt nu numai epoci de consolidare poli-

tică, dar, mai întotdeauna, și de înflorire economică. Constatarea aceasta se verifică în toate cazurile în trecutul nostru. Domnia lui Mircea este un strălucit exemplu. Țara Românească a cunoscut, sub acest glorios și înțelept voevod, o epocă de prosperitate deosebită. Importul și exportul este viu. Se aduc mărfuri multe și variate, atât din apus cât și din răsărit, dela mii de kilometri distanță. Se trimit peste hotare produsele țării. Circulația monetară este intensă; se bat monete de argint: emisiunile succesive dovedesc nevoia de numerar ce exista pe piața comercială.

Cunoaștem două tratate de comerț din timpul lui Mircea. Unul încheiat cu negustorii din Polonia și Lituania, celălalt cu negustorii din Brașov. Primul n'are dată; se pare însă că el a fost acordat în a doua jumătate a domniei, mai probabil între anii 1402 și 1408. Prin acest tratat « Io Mircea mare voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți » dă voie tuturor negustorilor din « țara părintelui și fratelui domniei mele Vladislav... regele dela Liov și din țara fratelui domniei mele, marele principe Vitold » să vie cu mărfurile lor, în orice cantitate, în Țara Românească și să le poată desface aci, pretutindeni, în toate orașele, în toate schelele dela Dunăre, « începând dela Porțile de Fier și până la Brăila » și în tot locul; în prealabil însă, Domnul își va alege și cumpăra, din marfa lor, ce-i va plăcea. Vamă vor plăti numai într'un loc, la Târgoviște; în alte orașe sau schele nu vor plăti nimic. De aceea, unde vama va fi arendată, vameșii să nu îndrăznească a le lua vreun ban, ci să puie în socoteala Domnului.

Cel de al doilea tratat, din 6 August 1413 (exemplarul în limba latină, mai detaliat, poartă data 25 August) este și mai interesant deoarece specifică și mărfurile care se importă sau exportă, precum și quantumul vămii. Mircea declară că față de rugămințile delegației trimise de Brașoveni, reînoiește acestora vechile lor așezăminte pe care le-au avut dela strămoșii săi în ce privește vama din orașele Țării Românești și de pe drumul Brașovului până la Brăila. Așa dar, negustorii care aduc mărfuri vor plăti mai întâi, la intrare, la Rucăr, următoarele: pentru catifeaua de Ypres sau « franțuzească » — se aducea deci tocmai din extremitatea cealaltă a Europei — 24 de ducați; pentru cea de Louvain, 18 ducați; pentru cea de Colonia 12 ducați; pentru cea de Cehia (în redacția

latină îi spune « poloneză ») 6 ducați. Aceeași vamă o vor plăti și în târgurile sau orașele unde vor vinde această catifea, afară de Dâmbovița unde ea va fi numai pe jumătate. Dacă însă catifeaua sau « vilarul » (velours) nu se aduce în viguri, ci tăiată, bucăți, nu se plătește nicio vamă; aceeași favoare se face și pentru « șăpcile frâncești », pentru cizme și pentru toate produsele industriei săsești, adică fier, postav ordinar, cenușiu, pânză de in, trăiști, cuțite, săbii, arcuri, funii, blănuri lucrate, cojoace și alte produse manufacturate. Acestea nu vor plăti nimic, ceea ce însemna un mare câștig pentru Sași. Pentru un vas cu mied se va da 12 dinari, pentru unul cu vin, numai 6. Dacă trec Dunărea cu mărfurile lor, atunci vor plăti la vad o vamă de trei la sută; la întoarcere nu mai dau nimica pentru restul nevândut. Dacă aduc mărfuri din răsărit, adică piper, șofran, bumbac, camelot sau stofă din păr de cămilă, piei de miel — probabil Astrahan — și « alte mărfuri ce vin de peste mare », vor da tot trei la sută. Pentru exportul produselor Țării Românești vama va fi următoarea: la un car încăract cu pește — de obiceiu crap și morun, așa cum aflăm din alte documente — se va plăti la Brăila 18 dinari, la Târgșor, la Târgoviște și la Dâmbovița, câte un pește; în acest din urmă loc, de fiecare cal înhămat la car se va da câte un dinar; pentru un cal cu povară, orice ar duce, doi dinari; pentru un cal slobod, un dinar; călărețul tot atât, iar pedestrul un ban. La Rucăr, carul de pește trebue să dea 7 pești și 36 de dinari, o vamă mai grea; pentru o majă de ceară (« centenarium cerae » îi spune redacția latină) 12 dinari; un bou sau o vacă, trei dinari; un berbec bătut, un dinar; un porc, doi dinari; o piele de cerb, un ducat, toate celelalte piei, nimic; brânza, un dinar; blănurile de animale sălbatice— două alte privilegii comerciale ni le arată anume: de veveriță, de jder, de vulpe, de pisică sălbatică, de râs, de iepure — trei la sută din valoare; pentru un cal cumpărat în Țara Românească, 6 dinari. Pentru toate celelalte mărfuri exportate, nimic, ceea ce înseamnă că Domnul dorea să favorizeze trimiterea peste hotare a produselor noastre. Se mai lua și dispoziția — astăzi naturală, atuncea însă nu — ca « cine-și dă marfa pe datorie, să-și caute datornicul sau chezașii, dacă-i are, iar de oameni drepți să nu se atingă ». Se interzicea prin urmare despăgubirea dela vreun compatriot al celui dator, procedeu general admis și practicat în evul mediu.

Pentru această vie mișcare comercială era necesară o bogată circulație monetară. Mircea cel Bătrân a bătut bani de argint numiți, în documentele sale, *ducați* (vezi fig. 133). Ei aveau în diametru între 16 și 14 milimetri; mai puțin deci decât o monetă de 1 leu de astăzi. Pe unul din tipuri, e înfățișat pe avers, într'un cerc de perle, Domnul îmbrăcat în hlamidă și cu coroana pe cap, purtând în mâna stângă globul cruciger iar în dreapta spada. Pe margini stă scris, în caractere chirilice: **іѡ м[и]рча кіо** ultimul cuvânt fiind o prescurtare greșită a lui **ко[єкодъ]**. Pe revers, într'un cerc de perle, Isus Christos binecuvântând cu dreapta; în partea dreaptă, o stea cu cinci raze, având dedesupt literile **ис**, în stânga o stea, iar dedesupt literile **χс**. Un alt tip monetar are pe avers aceeași reprezentare ca tipul precedent, numai că în loc de spadă, Domnul ține o lance. Pe revers însă, este un scut împărțit în două în sensul lungimii, având în jumătatea din dreapta o stea cu cinci raze, iar în cea din stânga patru grinzi transversale. Deasupra scutului, în colțul stâng al lui, un coif, iar peste acesta un vultur întors spre dreapta, cu capul spre stânga. Există și o variantă a acestui tip, având jumătatea din dreapta a scutului goală. Un al treilea tip monetar, de o mărime și mai redusă, nu mai are chipul domnului; pe *avers*, găsim într'un cerc de perle, un scut cu grinzi transversale, având deasupra colțului stâng vulturul în aceeași poziție ca pe tipul precedent. In dreapta și în stânga, câte trei globule, sus o cruce. Pe *revers*, tot într'un cerc de perle, o cruce; între brațele crucii, sus, în dreapta o floare cu patru petale; între celelalte brațe, câte trei globule.

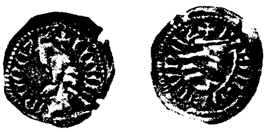

Fig. 133. — Monetă de argint dela Mircea cel Bătrân. (Colecția Academiei Române).

Să amintim, în sfârșit, că în vremea lui Mircea începe exploatarea unor mine de aramă la satul Bratilov, existent și astăzi, în imediata apropiere a Băii de Aramă. Printr'un document din 1392, domnul dăruiește zeciuiala din metalul pe care-l va extrage concesionarul exploatării — după nume, Ciop Hanoș, pare a fi fost Ungur — mănăstirii Tismana.

Ctitoriile. Având grijă de cele lumești, de gospodăria țării sale, de bună starea supușilor săi, Mircea n'a uitat însă nici cele dumnezeești. Din belșug s'a revărsat mila sa asupra lăcașurilor sfinte

zidite de înaintași; el însuși a fost ctitor la multe mănăstiri, atât în lăuntru hotarelor cât și în afara lor.

Mitropolit și primat al țării era Antim; ultima mențiune despre el datează din 1401. In părțile din spre Severin, păstorea cel de al doilea mitropolit Atanasie, pe care îl constatăm pentru întâia dată într'un act din Iulie 1389. Tatăl și predecesorul lui Mircea, Radu Basarab, ridicase cele două mănăstiri dela Cozia și dela Cotmeana. N'a apucat însă să le isprăvească; fiul său Dan s'a ocupat și el de aceste două lăcașuri făcându-le daruri; din cauza domniei prea scurte însă, n'a putut, se vede, să termine sau să completeze toate clădirile care constituiau complexul unei mănăstiri. Așa încât lui Mircea i-a revenit meritul de a desăvârși ctitoriile părintelui său. El face, la începutul domniei, *o nouă biserică* la Cozia (vezi fig. 134). In acest sens trebue înțeles documentul lui Mircea din 20 Mai 1388 în care spune că « am vrut domnia mea *de am ridicat din temelie mănăstire* întru numele sfintei... Troițe... în locul ce se chiamă Călimănești la Olt », dăruit de boierul Nan Udobă. Probabil că biserica ridicată de Radu era prea mică sau nu destul de trainică. Totdeodată, Mircea dăruește mănăstirii Cozia o moară în hotarul Piteștilor, 300 de sălașe de țigani și două sate anume Orleștii care fusese mai înainte al lui Cazan, și un sat la Cricov care aparținuse lui Stoian Hargaș. Pe lângă acestea îi mai dă « dela curtea domniei mele » și un mertic anual pentru hrană și îmbrăcăminte: 220 de găleți de grâu, 10 buți de vin, 10 burdușe de brânză, 20 de cașcavaluri, 10 vedre de miere, 10 sloi de ceară și 12 bucăți de postav. După pilda Domnului, fac și boierii acestuia daruri: Stanciul Turcul îi lăsase cu limbă de moarte satul Crușia; Stanciul Bancov îi dă o moșie la Argeș și cu vie; alți boieri îi dăduseră diferite locuri și vii; unul dintre ei, Tatul, îi închinase o curte la Hinătești. Tot prin actul din 20 Mai 1388, Mircea hotărăște ca, pe viitor, mănăstirea Cotmeana cu toată averea ei, avere în care se cuprindeau și mai mulți rumâni din satul Purcăreni, dăruiți de domn, să treacă sub stăpânirea Coziei. In acelaș an și aceiași zi, aceasta mai căpătase încă un hrisov prin care domnul îi dăruia satele Călimănești, Jiblea, Brădățanii, Seaca și Hinăteștii. Interesant de semnalat este faptul că în hrisovul din 1388, cel dintâi prin urmare pe care-l dă Mircea Coziei, numele ei este cel vechiu, românesc, *Nucet*, dela pădurea de nuci care înconjura,

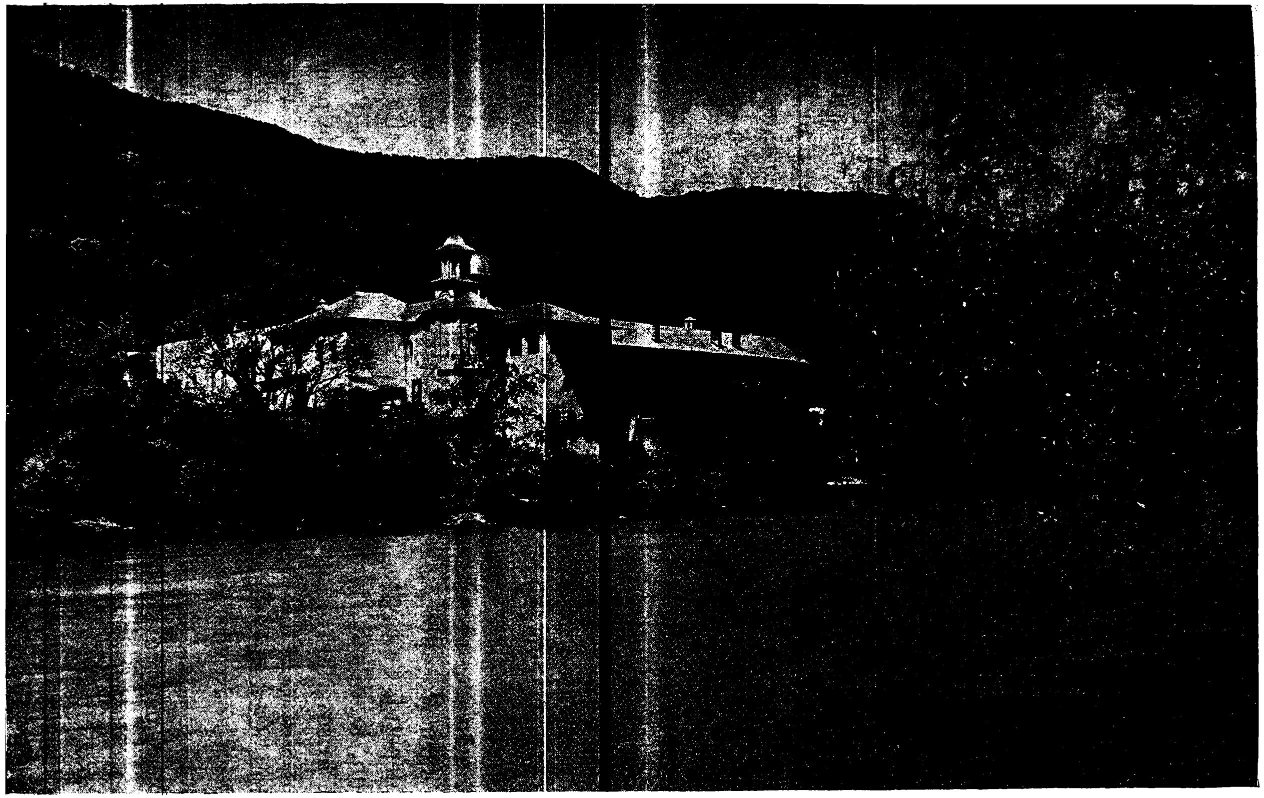

Fig. 134. — Mănăstirea Cozia. In faţă, Oltul.

se vede, biserica zidită de Radu. Incă de atunci, se întrebuința însă și numele celălalt, Cozia, despre care s'a afirmat că nu-i decât traducerea în limba *turcă*, noi am zice mai degrabă *cumană* — a numelui românesc. La 4 Septemvrie 1389, o nouă donație: a patra parte din satul Jiblea. La 8 Ianuarie 1394, voievodul îi dăruește, între altele, dijma de miere și ceară din județul Vâlcii și-i întărește toate posesiunile. La această dată, mănăstirea stăpânea, în afară de cele menționate anterior, satul Cireșovul mai sus de Slatina, satul Poroinița, la Dunăre, un sat la Luncavăț, anume Bucureștii, două sătișoare la Olt: Bogdăneștii și Luncenii; satul Cărarea sau Cărărenii, la gura Ialomiței, satul Hinăteștii *până la Troian* (prima mențiune românească a valului roman din Muntenia) și satul Bujorenii. Apoi balta Mamino dela Orlea în sus, o moară la Râmnic, o altă moară la Cataluiu, la Giurgiu, și o uliță în târg, în Râmnic. Printr'alte două documente, fără dată, mănăstirea mai capătă satele Micleușevețul, Curila și Gărdanovățul precum și toate bălțile dela Dunăre, începând dela Săpatul până la gura Ialomiței împreună cu gloabele, dușegubinile și dijmele din miere și ceară ce se vor percepe pe aceste bălți. In sfârșit, la 28 Mai 1415, ea obține vama dela Genune. Când Mircea închide ochii, Cozia era a doua ctitorie a Țării Românești în ce privește bogăția.

Prima rămăsese tot Tismana. La 27 Iunie 1387, Mircea îi întărește vechile posesiuni pe care le avea dela Dan, dela Radu și, întru cât Vodița era acum sub ascultarea ei, dela Vladislav. Ii dăruește apoi dela el, satele Jarcăuți, amândouă Văronicele, Prilepețul, Petrovița, Vârlița și seliștea Stancișor, pe balta Bistrețului, la Bdeala, unde a fost odinioară satul Bresnița. Printr'un alt hrisov, fără dată, Mircea mai adăuga, pe lângă cele pomenite mai sus, și satele Hârsova cu Sălcișoara, Trufești, Piatra, Obedinul, Ceaurâii, Ugureii (probabil Ungureii!), Duseștii, Ploștina, Sușița și Novoselții. Se mai amintesc într'un alt hrisov, tot fără dată, și satele Groșani, Aniniș, precum și a patra parte din Dăbăcești pe care a dat-o mănăstirii « Dimitrie Dăbăcescu la moartea lui ». Dacă adăugăm acum și ce-i dăruise doamna Calinichia, mama lui Mircea (vezi mai sus, p. 457), apoi satul Sogoino donat de Lucaci, satul Bistrița cu țarina și cumpărăturile lui Nicodim starețul, ne putem da seamă de uriașa avere imobiliară pe care a stăpânit-o prima mănăstire a țării.

Urmând pilda domnului şi, probabil, spre sfârşitul stăpânirii acestuia, a ridicat logofătul Pilea — constatat documentar în hrisovul lui Mihail Voevod, din 22 Iunie 1418 — o mănăstire cu hramul Bunei Vestiri « în pădurea cea mare, la Bolintin » , spre sud-vest de Bucureşti, înzestrând-o cu satele Pileşti şi Bolintin şi cu o vie la Răzvad. Aflăm aceste fapte din documente ulterioare, date de Vladislav al II-lea (29 Aprilie 1453) şi de Alexandru Coconul (2 Martie 1626).

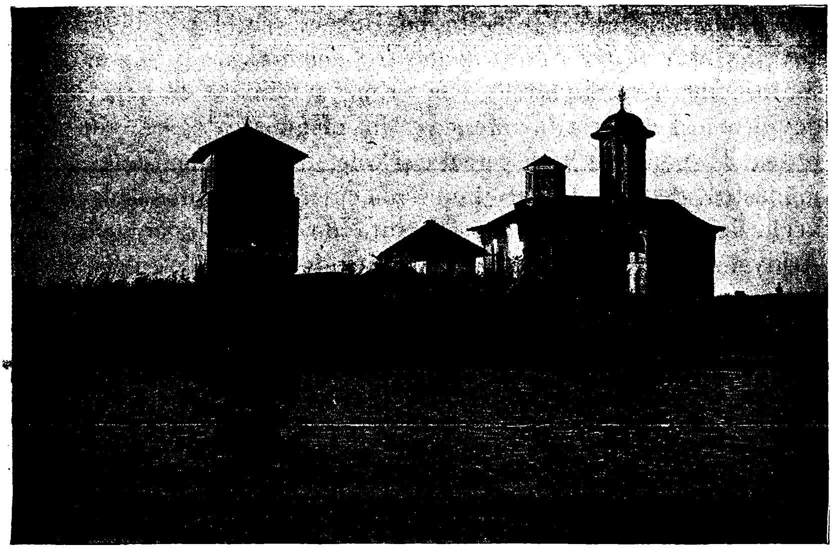

Fig. 135. — Biserica fostei mănăstiri a Snagovului, pe insula din mijlocul lacului Snagov.

Se constată însă pe vremea lui Mircea cel Bătrân şi existenţa mai multor mănăstiri, despre care nu ştim când şi de cine au fost întemeiate. Una este mănăstirea dela *Strugalea*, cu hramul Maicei Domnului. La 11 Mai 1409, voevodul scuteşte satul Pulcouţii, închinat mănăstirii de către jupan Galea, de toate slujbele şi dările mari şi mici, adică de oierit, de goştină, de albinărit, de găleată, de vinăriciu, de gloabă, de cărături, de podvezi precum şi de îndatorirea de a pescui moruni trei zile pe an pentru domnie, lăsându-le toate acestea în folosul mănăstirii. Pe deasupra, îi mai dărueşte ca mertic anual dela curtea domnească, 15 găleţi de grâu şi 2 buţi de vin.

A doua mănăstire era cea dela *Snagov* din insula lacului cu același nume, lac înconjurat de întinsul codru al Vlăsiei (vezi fig. 135). Foarte bine apărată deci, această mănăstire, întemeiată — credem — înainte de Mircea, a oferit întotdeauna și un loc de adăpost în vreme de nevoie. Cert este că insula pe care s'a ridicat mănăstirea a fost locuită din cele mai vechi timpuri, cu mii de ani înainte de Christos. Printr'un document fără dată, însă din intervalul 1408—1418, poate chiar din 1414—1415, Mircea întărește «rugătoriului domniei mele, popei chir Lazăr dela Snagov un sat numit Ciulinița care este pe Buzău, ce l-a adaus *fratele domniei mele jupan Staico mănăstirii domniei mele dela Snagov*». Să însemne oare cuvintele dela urmă, subliniate de noi, că Snagovul a fost ctitoria lui Mircea? Un răspuns categoric nu se va putea da până nu vom cerceta și celelalte documente ale acestei mănăstiri, documente care împreună cu zecile de mii de documente vechi dela Academie și cu peste suta de mii de documente dela Arhivele Statului ne-au fost restituite de curând de guvernul dela Moscova. Nu este de loc exclus însă ca tot Mircea să fi întemeiat și Snagovul sau, cel puțin, să-l fi mărit. In orice caz, el a făcut danii mănăstirii de aici; ne-o spune limpede hrisovul fiului său Dan, cu data 7 Octomvrie 1428, prin care se întărește stăpânirea peste toate posesiunile ei, bălți, locuri și satele Frenghișeștii, Turbații și Vrăeștii. La începutul hrisovului este această frază: «mi-am adus aminte domnia mea de dăruirea ce au dăruit părintele domniei mele Mircea Voevod; drept aceea... și domnia mea am dăruit cu toată cinstea hrisovul domniei mele...». Așa dar Mircea, dacă nu e cel dintâi ctitor al mănăstirii Snagovului, în orice caz este unul dintre ei.

A treia mănăstire era *Glavaciocul.* Cunoaștem un document din 20 Iulie 1507 prin care Radu cel Mare întărește acestei mănăstiri «satele anume Călugăreni după Neajlov toți și Călugăreni dela Teleorman jumătate, pentru că au fost închinate aceste sate de moșii noștrii, *încă de Mircea Voevod*».

A patra mănăstire era cea dela *Dealul.* Cred că ea exista pe vremea gloriosului voevod. La 17 Noemvrie 1431, Alexandru Aldea dăruește acestei mănăstiri satele Alexenii pe Ialomița și Răzvadul «pentru veșnica pomenire a sfânt răposatului părintele domniei mele Mircea Voevod și, după aceea, și a domniei mele».

Intre data acestui hrisov şi moartea lui Mircea nu sunt decât treisprezece ani: a afirma prin urmare că mănăstirea exista în primele două decenii ale veacului al XV-lea nu este, după părerea noastră, ceva hazardat. Pentru aceeaşi raţiune admitem existenţa, tot pe atunci, şi a mănăstirii *Sfântul Nicolae din Bucureşti* (numite mai târziu *Mihai Vodă*), căreia Alexandru Aldea îi dă, la 15 Martie 1433, în Târgovişte, un hrisov. Mircea murise numai cu cincisprezece ani mai înainte.

De curând, s'au descoperit pe Valea Coşuştei, în judeţul Mehedinţi, ruinele mănăstirii *Coşuştea*; pisania, păstrată fragmentar, pomeneşte ca ctitor, pe un « jupan Hamza » se pare Hamza din Obislav, mare ban al Craiovei între 1531—1533; un egumen al Coşuştei e amintit în 1493. Mănăstirea este însă cu siguranţă mai veche: biserica din veacul al XVI-lea a fost clădită *pe temeliile unei alte biserici*; ea exista, după toate probabilităţile, în vremea lui Mircea cel Bătrân.

Tot din vremea lui se poate să fie şi mănăstirea *Govora*. Pe la 1500, biserica acestui sfânt lăcaş era în ruine — « pustie şi stricată » cum spune pisania *celui de al treilea ctitor* Constantin Brâncoveanu— de aceea voevodul de pe atunci, Radul cel Mare, a pus « de o au dres şi o au înfrumuseţat ». Dar pentru ca la 1500 biserica mănăstirii să fi fost ruinată şi părăsită, normal este să admitem că ea fusese întemeiată cu mult înainte. Ipoteza existenţii ei pe vremea lui Mircea cel Bătrân ne pare cu atât mai îndreptăţită, cu cât există un document dela Mircea Ciobanul, din 1 Aprilie 1551, prin care, întărindu-se mănăstirii satele Glodul şi Hinţea, se spune mai întâi că ele au fost proprietatea Govorii « încă dela începutul ţării noastre româneşti », şi apoi că aceste sate i-au fost răpite pe vremea lui Vlad Ţepeş de către un boier numit Albul cel Mare.

Din aceiaşi vreme este şi schitul *Brădet* (jud. Argeş), ridicat de Mircea — acesta figurează în fruntea pomelnicului — pe locul unui lăcaş mai vechiu (vezi şi mai sus, p. 422). Fresca ctitorilor ne înfăţişează chipul voevodului, ţinând într'o mână biserica şi în cealaltă o cruce (vezi fig. 136-137). Alături e doamna; din numele ei nu se pot citi însă decât ultimele două litere:.. *ra* (*Mara*, după unii).

In sfârşit, menţionăm mănăstirea *Vişina*, ale cărei ruini în gura defileului Jiului, la Bumbeşti (jud. Gorj) se mai vedeau încă în 1900. Un hrisov dela Neagoe Basarab, din 14 Dechemvrie 1514,

întărește acestui lăcaș, cu hramul sfintei Treimi, moșia sa « cu grădini și cu toate hotarele pe unde au fost bătrâne încă din zilele lui Mircea Voevod ».

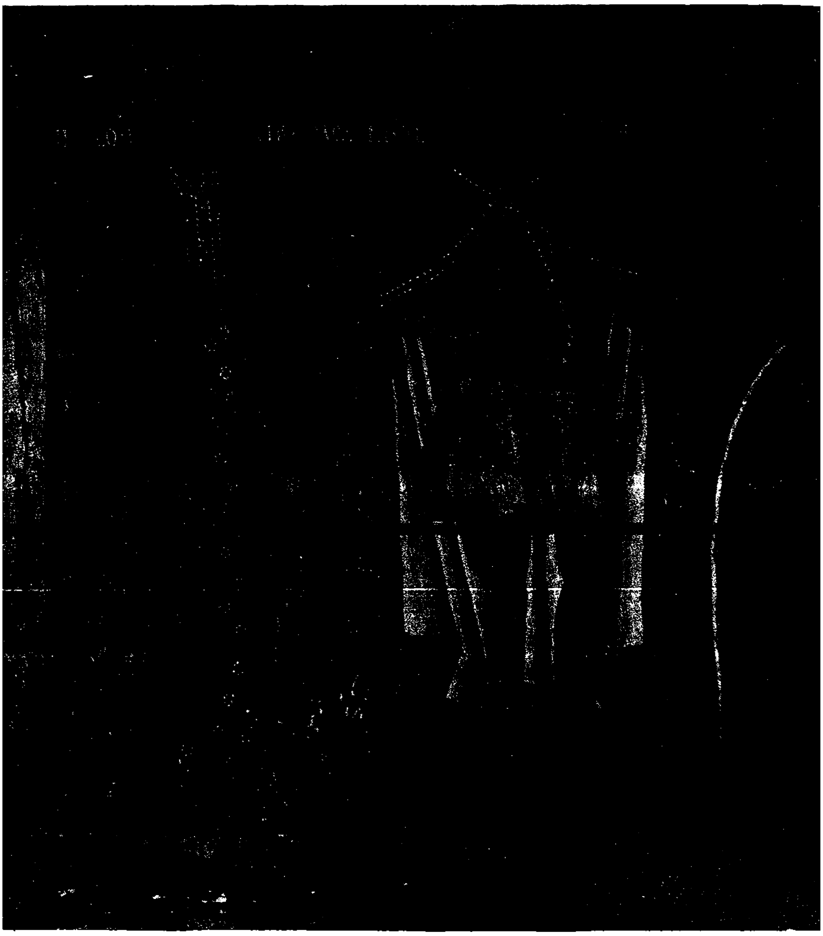

Fig. 136. — Mircea cel Bătrân și soția sa, domna Mara (?), după fresca schitului Brădet (jud. Argeș).

Și Sfântul Munte al Athosului a cunoscut mila drept credinciosului domn muntean. Am văzut mai înainte (p. 411) că mănăstirea *Cutlumuz* de acolo fusese mărită și înfrumusețată de către Nicolae Alexandru și Vlaicu Vodă. Mircea a urmat pilda înain-

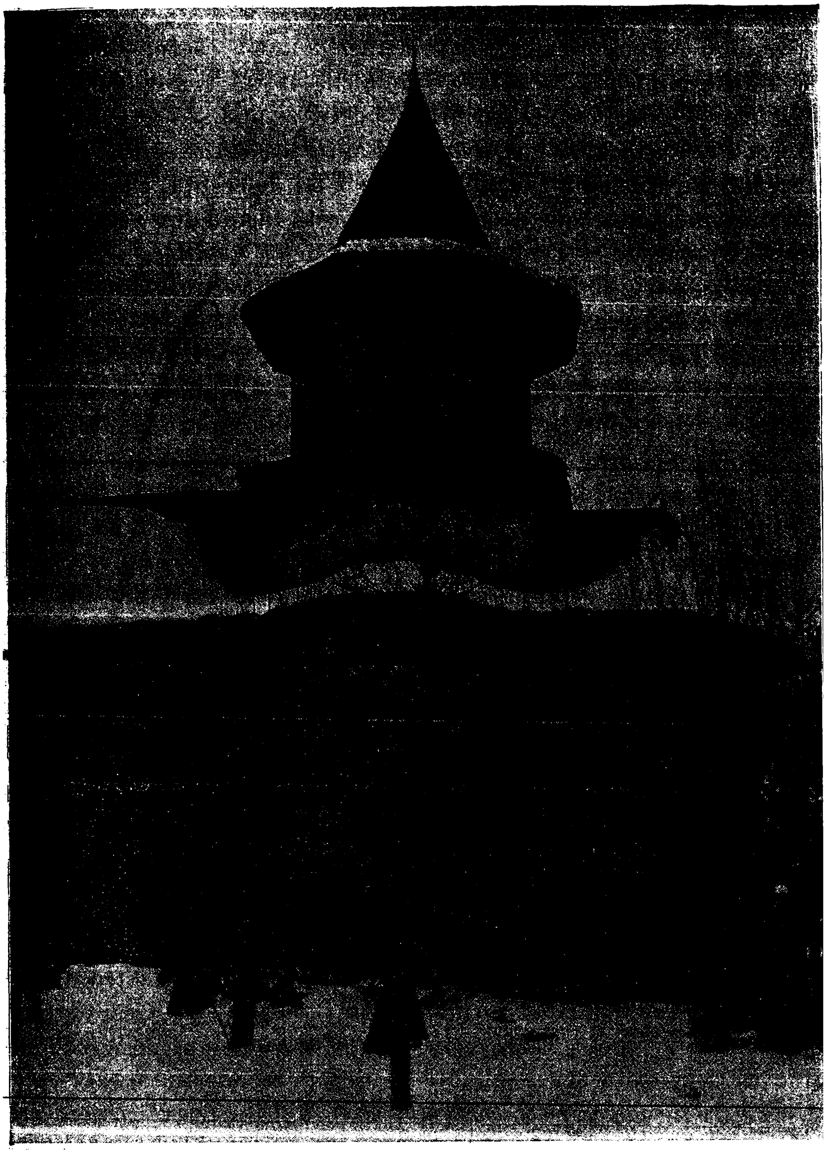

Fig. 137. — Biserica schitului Brădet (jud. Argeş). Construcţia zidurilor, din rânduri de cărămidă alternând cu bolovani, este aceeaşi ca la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş.

tașilor săi. Ni s'a păstrat documentul prin care un boier de al lui, anume Aldea, dăruiește mănăstirii amintite satul Cireșovul « ca să fie pomenire în toate Duminicile, întâi *domnului nostru Io Mircea Voevod*, apoi și părinților noștri și mie și celor ai miei. *Pentrucă este a noastră mănăstire* ». Faptul că Aldea pune în primul rând pe voevod nu e un simplu act de deferență, ci și exprimarea recunoștinței sale, deoarece dania este făcută din « cât mi-au dăruit Dumnezeu și Domnul *Io Mircea* pentru slujba și credința cu care i-am slujit lui ». De altfel — deși nu avem o dovadă sigură — convingerea noastră este că Mircea a dăruit și el direct mănăstirii Cutlumuz care este arătată ca fiind « a noastră » adică românească sau chiar, în sens mai mărginit, a Domnului și a boierului său. Nu este exclus ca Mircea să fi făcut vreo danie și mănăstirii *Zografu* din Sfântul Munte căreia fiul său Alexandru Aldea îi va acorda, la 9 Fevruarie 1433, un ajutor anual de 3000 de aspri pentru « veșnica pomenire a sfânt răposatului părintele domniei mele. . . » și a lui însuși.

Până în 1916, se putea vedea la Muzeul Național din București, în secțiunea eclesiastică, un epitaf sau un « aer » din tafta de coloare albastră închis, cusut cu fir de aur. Pe margini era o inscripție slavonă, cuprinzând o cântare bisericească și, la sfârșit, data: 6904 adică *1396*. Acest aer adus la Muzeu dela mănăstirea Cozia, se găsește acum — s'o sperăm cel puțin — la Moscova, împreună cu celelalte piese rare trimise acolo « spre siguranță ».

Familia lui Mircea. Din scrisoarea fără dată trimisă din Giurgiu regelui polon Vladislav Iagello, — pe care-l numește „părinte" al său (**моємꙋ родителю**) — rezultă că Mircea era căsătorit cu o rudă a acestuia. După ce protestează împotriva învinuirii că el ar fi spus ceva Ungurilor despre unele planuri de alianță cu Turcii, Mircea adaugă: « Eu sunt al tău și copiii, pe care-i am, sunt nepoții și copiii tăi (**твои анєпсєи и дѣца**) tot atât cât și ai mei ». Și în tratatul de alianță și ajutor reciproc din 1411 se vorbește de înrudirea (« consanguinitas ») dintre regele polon și domnul muntean. In ce grad anume erau înrudiți nu se poate însă preciza.

Un vechiu pomelnic numește pe soția lui Mircea, *Mara*. Numele pare sârbesc: așa se chema și o fiică a lui Gheorghe Brancovici, despotul sârb dela începutul veacului al XV-lea. Purta oare acest

nume ruda lui Vladislav Iagello sau Domnul muntean a fost căsătorit de două ori? Ultima ipoteză e admisă de unii cercetători care afirmă chiar că doamna Mara se înrudea cu familia domnitoare din Serbia. Ar fi o explicaţie în plus a relaţiilor statornic prieteneşti pe care le-a avut Mircea cu Sârbii, relaţii care s'au manifestat şi cu prilejul primirii în ţară a lui Ştefan Lazarevici, despotul Serbiei. Acesta, ajutând pe Baiazid care-i era cumnat — ţinea pe sora lui Ştefan, pe Despina — fusese prins în lupta dela Ankara de către Timur Lenk; eliberat apoi de învingător care-i preţuise vitejia, s'a întors în ţara sa trecând prin Constantinopol şi ocolind prin Muntenia, de sigur pentru a nu străbate ţinuturile ocupate de Turci. In Muntenia — ne spune un izvor sud-slavic — « a fost primit cu mare cinste de Mircea voevod, Domnul Sauromaţiei — aşa e numită Ţara Românească — a fost ospătat mai multe zile cu prietenească dragoste şi petrecut în ţara sa ».

Mircea a avut mai mulţi copii. Cunoaştem pe *Mihail*, care poate chiar în 1409, în orice caz în 1413, era asociat la domnie de tată-său — în această calitate dă el documente şi e pomenit în inscripţii —; apoi pe *Radu* zis *Praznaglava*, adică « chelul », pe *Alexandru Aldea*, şi pe *Vlad* poreclit *Dracul*. Câte şi patru au domnit în Ţara Românească. Din hrisovul de danie al mănăstirii Snagov, cunoaştem şi numele unui *frate* de al lui Mircea: e *Staico*, cel care dăruește mănăstirii satul Ciuliniţa de pe Buzău. Celălalt frate, *Dan*, ştim că îi fusese predecesor în domnie.

Moartea lui Mircea. Personalitatea lui. Mircea a închis ochii la 31 Ianuarie 1418 şi a fost înmormântat în ziua de 4 Fevruarie, la Cozia, într'un sarcofag de piatră cioplit ca în Occident (vezi fig. 138). Chipul i se vede pe peretele ctitorilor. Domnul este îmbrăcat într'un costum strâns pe corp, de coloare roşie cu flori albastre. Tunica, nu prea lungă şi tivită cu fir, are jumătatea ei inferioară deschisă în faţă. In dreptul genunchilor sunt brodaţi vulturii imperiali — influenţă nu numai decât direct bizantină, ea putând veni şi dela curtea stăpânitorilor bulgari sau sârbi. Incălţămintea roşie e ascuţită după moda poloneză. Pe deasupra costumului, Mircea poartă o manta tivită cu aur, prinsă într'o parte, pe umărul drept. Mijlocul e strâns de o centură subţire. O sabie scurtă, prinsă într'o cingătoare mai largă, atârnă în faţă, spre dreapta. Pe cap, Domnul poartă coroana cu cinci vârfuri. Alături

Fig. 138. — Sarcofagul lui Mircea.

de Domn, fiul său Mihail, al cărui costum se aseamănă mult cu al tatălui. Amândoi susțin o biserică în miniatură, reprezentând Cozia, ctitoria lor.

Inscripția lespedei care acoperea mormântul lui Mircea — de curând s'a pus, prin îngrijrea Comisiunii Monumentele Istorice una nouă — s'a șters din pricina oamenilor care au pășit mereu peste dânsa. De abia se mai putea zări începutul datei cifra ҂з (=6000). Dar dacă urmașii imediați n'au avut grijă să păstreze cu sfințenie locul unde odihnește marele voevod, istoria, această dreaptă judecătoare, i-a înscris pentru totdeauna numele printre acelea glorioase și respectate ale umanității. Fiindcă nu numai noi — cei de același neam și de aceeași lege — îl cinstim și-l slăvim; îl cinstesc și-l slăvesc deopotrivă adversarii, aceia împotriva cărora a luptat și a biruit. « *Principe între creștini cel mai viteaz și cel mai ager* » îl numește cu admirație cronicarul Turcilor, Leunclavius: e recunoașterea deplină a marilor însușiri pe care le-a avut Mircea cel Bătrân. A fost *viteaz în războaie*; ce n'au putut face cavalerii înzăoați ai apusului și toți creștinii din Balcani a făcut *singur*. A fost *strălucit diplomat*, izbutind să devie centrul unui întreg sistem de alianțe și determinând multă vreme situația internă a imperiului otoman. A fost un *priceput gospodar*, prețuind îndeletnicirile care aduc bogăția, încheind tratate de comerț cu vècinii și favorizând exportul produselor țării. A fost un *creștin adevărat*, dând lui Dumnezeu ce i se cuvine, sprijinind pe cei ce se roagă lui, înzestrând vechile lăcașuri și clădind altele noi. A fost într'adevăr un « *mare voevod și Domn* » unul dintre cei mai mari pe care i-a avut neamul nostru. Cu adânca lui pătrundere, întemeiată pe cetirea continuă a vechilor noastre izvoare, cu geniala intuiție care l-a caracterizat, Eminescu, cunoscătorul întregului trecut românesc, a simțit frumusețea acestei figuri, eroismul ei. Nu-i o întâmplare deci că pentru a slăvi epoca de glorie și de înălțare a neamului a ales tocmai domnia lui Mircea. Ea înfățișează momentul culminant al desvoltării istorice în țara Românească în primele trei secole. Abia pe vremea lui Mihai Viteazul vom mai avea încă un asemenea moment.

BIBLIOGRAFIE

Mircea cel Bătrân şi epoca sa: 1. DELAVILLE LE ROULX, *La France en Orient au XIV-e siècle*, I, Paris, 1886, 518 p. in 8°; 2. D. ONCIUL, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 1010—1035; XXXVI (1902), p. 27—53 şi 716—753; XXXVII (1903), p. 16—30 şi 209—231; 3. REGELE CAROL I, *Nicopole 1396—1877—1902*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXVI (1903—4), p. 183—206); 4. ION BOGDAN, *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415*, ibid., p. 109—115; 5. C. GIURESCU, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908, 65 p. in 8°; 6. N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, vol. I, Gotha, 1908, XX + 486 p. in 8°; 7. N. IORGA, *Veneţia în Marea Neagră: I. Dobrotici*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 1043—1070; 8. I. MINEA, *Urmaşii lui Vladislav*, Bucureşti, 1916, 32 p. in 8°; 9. D. ONCIUL, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1918, 25 p. in 4°; 10. V. MOTOGNA, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924, 43 p. in 8°; 11. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Schitul Brădetul, Argeş*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 68—73; 12. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1926—7), p. 1—58; 13. N. IORGA, *Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria Românilor*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IX (1928—9), p. 1—22; 14. G. ZANE, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, 461 p. in 8°; 15. P. P. PANAITESCU, *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du Moyen-Age*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XVII (1930), p. 64—68; 16. V. DRĂGHICEANU, *Mormântul lui Mircea Vodă cel Bătrân*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 20—24; 17. PREOTUL IOAN MUŞEŢEANU, *Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, Bucureşti, 1933, 96 p. in 8°; 18. AZIZ SURYAL ATIYA, *The crusade of Nicopolis*, London, 1934, XX + 234 p. in 8°; 19. ST. NICOLAESCU, *Vechimea Mânăstirii Snagov*, în *Bucureşti*, I (1935), p. 108—112; 20. ST. NICOLAESCU, *Documente inedite dela Mircea cel Bătrân, 1386-1418*, în *Bucureşti*, nr. 2, (1935), p. 301 — 344; 21. OCTAVIAN MĂRCULESCU, *Balica şi Dobrotici (Doi dinaşti pontici)*, Cernăuţi, 1937, 34 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII); 22. ION DONAT, *Fundaţiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a. Mănăstiri şi schituri*, Craiova, 1937, 96 p. in 8°; 23. AUREL DECEI, *A participat Mircea cel Bătrân la lupta dela Ankara ?*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 339-357; 24. P. P. PANAITESCU, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 258-267; 25. I. IONAŞCU, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare dela Bolintin*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937) p. 323-338; 26. AL. BĂRCĂCILĂ, *Mănăstirea Coşuştea-Crivelnicu, Mehedinţi. Descoperire arheologică*, Vălenii de Munte, 1938, 22 p. in 4° (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 86; vezi şi notiţa lui P. P. PANAITESCU, în *Rev. Ist. Rom.*, VII, 3—4).

ALEXANDRU CEL BUN

Alexandru cel Bun este figura dominantă a primului secol de istorie moldoveană.

Inceputul domniei. Intinderea Moldovei sub Alexandru cel Bun. Dintre toți cei care, în jurul anului 1400, râvneau tronul Moldovei a biruit, spre norocul poporului nostru, cel mai destoinic, anume Alexandru, fiul lui Roman, fostul Domn. Am spus spre norocul nostru deoarece într'adevăr fericită a fost domnia lui. *A durat mult* — condiție, repetăm, esențială pentru propășirea instituților — *a întins hotarele țării*, a mărit deci temelia însăși a statului, *le-a apărat*, când a trebuit, a organizat temeinic vieața bisericească și economică, a căutat să păstreze pace și liniște, lucru rar într'o vreme de necontenite războaie și năvăliri. A fost o domnie cum puține au mai urmat în zbuciumata istorie a Moldovei. Poporul, cu simțul lui de dreaptă prețuire, i-a spus lui Alexandru: « cel Bun ». Și așa va rămâne el — cu acest calificativ — în istoria patriei.

Au crezut câțiva cercetători — unii cred și astăzi — că Alexandru cel Bun ar însemna « Alexandru cel Bătrân », adică bunicul sau primul dintre Domnii cu acest nume. E o greșeală. Calificativul trebue luat în înțelesul lui obișnuit. Că este așa, o dovedește titlul pe care-l poartă acest voevod în cea mai veche cronică a Moldovei, scrisă românește, aceea a lui Grigore Ureche și Simion Dascălul. « De domnia lui Alexandru Vodă cel Bătrân și Bun » citim în mai toate manuscrisele acestei cronici, unele din ele având și forma inversată « cel Bun și Bătrân ». Prezența *laolaltă* a ambelor adjective exclude cu desăvârșire interpretarea propusă de cercetătorii amintiți.

Dreptul lui Alexandru la domnia Moldovei se întemeia pe faptul că era fiul lui Roman, fostul voevod. In actul din 12 Martie 1402 prin care se reînoesc vechile legături cu Polonia, Alexandru amintește pe « înaintașii noștri... Petru voevod și *tatăl nostru* Roman voevod ». Pe mama sa o chema Anastasia; ea nu trebue confundată cu fiica — purtând același nume — a lui Lațco. Aceasta din urmă e îngropată la Rădăuți, pe când mama lui Alexandru odihnește în biserica Sf. Paraschiva din Roman.

Imprejurările în care a ocupat tronul Alexandru cel Bun nu ne sunt bine cunoscute. Un lucru însă este sigur, după cele ce ne spune letopisețul dela Bistrița, anume că l-a ajutat Mircea cel Bătrân. In felul acesta trebue înțeleasă știrea letopisețului că pe Iuga « l-a luat » domnul muntean. Bănuim că predecesorul lui Alexandru a fost prins de oastea trimisă de Mircea și dus în Țara Românească. Nici data suirii pe tron nu se poate stabili cu precizie. Dacă documentul din 11 Fevruarie 1400 e autentic — ceea ce unii istorici contestă — atunci Alexandru a luat domnia la începutul acestui an sau chiar la sfârșitul lui 1399. Dacă însă, contrar aparențelor, documentul e fals, atunci rămâne să admitem ca dată a suirii pe tron 23 Aprilie, dar nu 1399, cum dă letopisețul dela Bistrița, ci 1400. Primul act asupra căruia nu există nicio bănuială e din 29 Iunie 1400; prin urmare, la această dată, Alexandru domnea.

In primii ani ai stăpânirii sale, până în 1407, documentele menționează uneori, îndată după domn, pe « fratele domniei mele jupan *Bogdan* ». Inseamnă aceasta oare că era o asociație la domnie, că Bogdan a avut și el un rost în cârmuirea Moldovei? Pare puțin probabil. Intr'un atare caz, Bogdan ar fi trebuit să poarte și el titlul de *voevod* așa cum e regula cu fiii sau frații asociați la domnie. Din moment ce nu i se dă acest titlu, având numai pe acela de *jupan*, noi credem că menționarea lui, la începutul actelor, îndată după domn, este mai curând un act de deferență, decât exprimarea unei împărțiri a puterii.

Inaintarea progresivă a Moldovei sub raportul teritorial își are punctul culminant sub Alexandru cel Bun. El a stăpânit dela Ceremuș la limanul Nistrului și dela Milcov până la Hotin. La începutul domniei, el are Cetatea Albă; după moartea lui Mircea cel Bătrân, constatăm că stăpânește și celălalt mare port și mare

antrepozit comercial, Chilia. In spre Ţara Românească, hotarul era chiar la Milcov; numai cetatea Crăciuna, pe malul stâng, râpos, mai era încă a Muntenilor. Părerea care a dăinuit multă vreme în istoriografia noastră că Vrancea şi chiar ţinutul mai din spre nord, până la Trotuş, ar fi aparţinut, pe vremea lui Alexandru, Ţării Româneşti, nu se poate susţine. Există documente categorice, cum este, de pildă, acela pentru satul Bătineştii, dintre Putna şi Milcov, din care reiese limpede stăpânirea lui Alexandru asupra acestei regiuni. Tratatul ulterior, din 1475, al lui Ştefan cel Mare cu Matei Corvin, ne arată că au existat chiar şi acte încheiate între Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun cu privire la hotarul dintre cele două ţări. Din nefericire, nu cunoaştem aceste acte, nici n'avem vreo ştire despre cuprinsul lor.

Chiar dela începutul domniei, Ceremuşul a fost hotarul în spre Polonia. In 1404, cu prilejul reînoirii tratatului cu Vladislav Iagello, este pomenit printre boierii de frunte ai Moldovei « pan Hotco dela Ţeţina », ceea ce înseamnă că ţinutul de miazănoapte, dintre Prut şi Nistru, cu vechea cetate dela nord de Cernăuţi, era în posesia lui Alexandru. Din 1413 înainte, hotarul fu împins mai departe: deoarece regele polon nu plăti datoria de « 1000 de ruble de argint francesc » rămasă din cele trei mii împrumutate pe vremea lui Petru Muşat, datorie recunoscută solemn prin actul din 1411 care prevedea în caz de neachitare, cedarea Pocuţiei, cu oraşele Sneatin şi Colomeea, Alexandru ocupă, la expirarea termenului, adică în 1413, acest zălog. Pârcălabii şi vameşii domneşti străjuiră noul pământ moldovenesc pentru care vor urma, timp de peste o sută de ani, lupte şi neînţelegeri cu Polonii.

Suprafaţa Moldovei era, prin urmare, considerabilă. Domnia lui Alexandru înseamnă, sub acest raport, punctul cel mai înalt, dela întemeiere încoace. El va fi întrecut numai pe vremea lui Ştefan, când ţara va avea şi cetatea Crăciunei spre miazăzi şi posesiunile din Ardeal, Ciceiul şi Cetatea de Baltă.

Relaţiile cu Polonii, cu Ungurii, cu Turcii şi cu Muntenii. Intreaga politică externă a lui Alexandru a fost dominată de raporturile cu Polonii. Prinsă între Ungaria şi Polonia, cele două mari puteri vecine, catolice şi feudale, Moldova ortodoxă trebuia să se hotărască pentru o apropiere de una din ele. O duşmănie cu amândouă în acelaşi timp i-ar fi fost fatală. Tratatul dela Lublin, din 1412,

prin care regele Poloniei și regele Ungariei, împăcați pentru moment, hotărau într'o anumită eventualitate *împărțirea între ei a Moldovei*, fiecare luând o jumătate, este semnificativ sub acest raport. El ne arată mai limpede decât orice altă argumentare, necesitatea în care s'a găsit Alexandru cel Bun de a se apropia de una din aceste două mari puteri. Alegerea nu era greu de făcut. Pentru Polonia pledau o serie întreagă de fapte: era mai întâi împrejurarea că toți domnii anteriori se pronunțaseră pentru *această* soluție; existau tratatele lui Petru, Roman și Ștefan, se formase deja o tradiție în acest sens și Alexandru a urmat-o și el. Erau apoi *interese* puternice teritoriale și economice: datoria din vremea lui Petru Mușat nu fusese plătită, prin urmare Domnul Moldovei avea dreptul să stăpânească Pocuția, conform actului de împrumut; o dușmănie cu Polonia ar fi însemnat însă pierderea acestui prețios zălog. Negustorii din Liov și din Cracovia aduceau un venit însemnat vistieriei moldovenești, mult mai însemnat decât acela al negustorilor sași din Ardeal. Cetatea Albă și Chilia erau punctele prin care se importau de către negustorii poloni produsele răsăritului. Putea renunța Alexandru printr'o politică de ostilitate care ar fi îndrumat pe negutătorii din regatul vecin spre porturile genoveze ale Crimeii, la vămile așa de importante pe care le aducea tranzitul mărfurilor destinate Poloniei? Nici comunitatea întru ortodoxie cu Ucrainenii de dincolo de Nistru, supuși Lituaniei — prin urmare și Poloniei, deoarece între aceste două țări exista o uniune personală, prin dinastia Jagellonilor, lituani de origină, — n'a fost poate fără a influența orientarea politicei externe a Moldovei. Se adăogau în sfârșit și relațiile de rudenie cu Vladislav Iagello, începute pe vremea lui Petru Mușat, unchiul lui Alexandru, și care vor spori prin căsătoria lui Alexandru însuși cu Rimgaila, vara regelui polon. Erau prin urmare motive puternice care militau pentru continuarea politicii tradiționale. Actul din 1402, Martie 12, prin care Alexandru cel Bun recunoaște ca suzeran al său pe Vladislav Iagello, nu poate deci surprinde. El apare, după cele arătate mai sus, ca un act natural. Am spune chiar: ca un act necesar, între altele și pentru a consolida domnia pe care o râvneau, după cum am văzut, atâția. Nici Ștefan cel Mare, el însuși, nu va proceda altfel, ci va căuta tot așa, în primii ani ai stăpânirii, să se asigure, printr'un astfel de act, față de Poloni. Ceea ce nu scade

din gloria marelui erou, după cum nu scade din meritele lui Alexandru. Să nu uităm de altfel — repetăm — că asemenea acte n'au constituit o manifestare singulară și proprie domnilor noștri, ci au fost *regula* în Evul Mediu, că regele Ungariei era vasalul Papei, iar regele englez vasalul Franței. Ar fi fost curios, dimpotrivă, ca numai noi să fi făcut excepție.

La început, Polonii n'au fost siguri de sinceritatea atitudinii lui Alexandru. Se gândeau oare că fiul lui Roman ar fi putut răzbuna suferințele acestuia, cât stătuse închis, din porunca lui Vladislav Iagello? Se temeau cumva de o apropiere de Ungaria? Fapt este că ei îl suspectează. De aceea actul special pe care îl cer lui Costea Valahul, boier însemnat moldovean și probabil trimisul lui Alexandru, prin care el făgăduește că-l va sfătui pe voevod să ție întotdeauna credință coroanei polone. Iar dacă vreodată voevodul ar voi să facă ceva împotriva suzeranului său, el Costea să-l înștiințeze pe acesta din urmă și să fie de partea lui. Așa se explică și de ce Polonii i-au cerut lui Alexandru reînoirea repetată, în 1404 August 1 la Camenița, în 1407 Octomvrie 6 la Liov, în 1411 Mai 25 la Roman, a actului din 1402. Constatăm chiar, în reînoirea din 1404, și un element în plus de asigurare: e pomenirea, printre predecesorii care avuseseră legături cu Polonia, și a lui Ștefan care nu fusese menționat în actul din 1402. Ceea ce însemna: ajutor împotriva tuturor dușmanilor, oriunde, indiferent de distanță. Și într'adevăr Alexandru și-a îndeplinit cu strictețe această obligație. El ajută pe Vladislav Iagello în luptele împotriva Cavalerilor Teutoni: victoria dela Tannenberg, din 1410, se datorește, în parte, și corpului de oaste trimis în ajutor de Domnul Moldovei.

Reînoirea din 1411 are o dispoziție categorică, de ajutor reciproc împotriva Ungurilor. Dacă aceștia din urmă ar ataca Polonia, Alexandru este obligat să atace Ungaria. Invers, dacă el ar fi cel atacat de Unguri, atunci Vladislav Iagello trebue să năvălească în Ungaria. Și pentru ca legăturile să fie și mai strânse, pentru ca să nu mai existe niciun motiv de neîncredere, regele polon lămurește și chestia Pocuției, asupra căreia drepturile de stăpânire ale Moldovei fuseseră oarecum știrbite prin renunțarea, mai mult silită, pe care o dăduse prin solii săi, într'un ceas de mare nevoie, când armatele ungurești intrau în țară, Ștefan, fostul

voevod. Acesta făgăduise, deşi datoria veche era tot neplătită, « să nu mai pomenească niciun cuvânt despre Colomeia şi despre Sneatin şi despre Pocuţia ». Alexandru însă nu putea renunţa la dreptul său. De aceea, Vladislav Iagello îi dă, în ziua de Paşti a anului 1411, cu puţin deci *înainte* de reînoirea actului de omagiu, un hrisov prin care recunoaşte că a mai rămas dator lui Alexandru « o mie de ruble de argint frâncesc » şi se obligă să le plătească în termen de doi ani. Dacă nu le plăteşte, atunci Domnul Moldovei va avea drept să ocupe « a noastră cetate Sneatin şi Colomeea şi Ţara Pocuţiei » şi să le stăpânească până când se va achita datoria. Prin urmare era lămurită şi această chestie.

Ajutorul reciproc împotriva Ungariei n'a mai avut însă când să fie pus în aplicare. Sigismund, văzând primejdia tot mai ameninţătoare a Turcilor, s'a gândit că e preferabil să ajungă la o înţelegere cu Polonii, încheind deci un conflict care dura de peste două decenii, spre a avea libertate de mişcare împotriva primejdiei dinspre miazăzi, şi eventual, ajutor. Chiar în anul 1411 se întruneşte o comisie mixtă polono-ungară care stabileşte întâlnirea celor doi suverani peste câteva luni. Această întâlnire are într'adevăr loc, în oraşul Lublin, şi ea duce la rezolvarea problemelor pendinte între cele două ţări. Prin actul dat în ziua de 15 Martie 1412, Sigismund al Ungariei recunoaşte situaţia de drept ce există între Polonia şi Moldova. Se specifică însă că Alexandru este obligat să ajute pe regele Ungariei, când acesta va fi atacat de Turci sau va întreprinde o expediţie în contra lor. Dacă nu-l va ajuta, atunci voevodul Moldovei să fie detronat, iar ţara lui să se împartă în două: Polonii să ia partea dinspre miazănoapte şi răsărit, cu oraşele Iaşi şi Cetatea Albă, iar Ungurii partea dinspre apus şi miazăzi, cu oraşul Bârlad şi cetatea Chiliei. Linia de despărţire va tăia ţara pieziş, începând din « pădurea cea mare numită Bucovina » — denumirea prin urmare nu are înţelesul pe care i l-au dat Austriacii mai târziu în 1775, nu se referă *la un ţinut întreg*, ci înseamnă, în limba slavă, « pădure de fag » — şi isprăvind la ţărmul mării. Moldova trebuia deci să aibă soarta de mai târziu a Poloniei.

A ştiut oare Alexandru cel Bun de acest tratat dela Lublin? Un răspuns categoric într'un sens sau în altul nu se poate da. Cert este numai atât că Mircea cel Bătrân a trimis solii săi în

voevod. Acesta făgăduise, deşi datoria veche era tot neplătită, « să nu mai pomenească niciun cuvânt despre Colomeia şi despre Sneatin şi despre Pocuţia ». Alexandru însă nu putea renunţa la dreptul său. De aceea, Vladislav Iagello îi dă, în ziua de Paşti a anului 1411, cu puţin deci *înainte* de reînoirea actului de omagiu, un hrisov prin care recunoaşte că a mai rămas dator lui Alexandru « o mie de ruble de argint francesc » şi se obligă să le plătească în termen de doi ani. Dacă nu le plăteşte, atunci Domnul Moldovei va avea drept să ocupe « a noastră cetate Sneatin şi Colomeea şi Ţara Pocuţiei » şi să le stăpânească până când se va achita datoria. Prin urmare era lămurită şi această chestie.

Ajutorul reciproc împotriva Ungariei n'a mai avut însă când să fie pus în aplicare. Sigismund, văzând primejdia tot mai ameninţătoare a Turcilor, s'a gândit că e preferabil să ajungă la o înţelegere cu Polonii, încheind deci un conflict care dura de peste două decenii, spre a avea libertate de mişcare împotriva primejdiei dinspre miazăzi, şi eventual, ajutor. Chiar în anul 1411 se întruneşte o comisie mixtă polono-ungară care stabileşte întâlnirea celor doi suverani peste câteva luni. Această întâlnire are într'adevăr loc, în oraşul Lublin, şi ea duce la rezolvarea problemelor pendinte între cele două ţări. Prin actul dat în ziua de 15 Martie 1412, Sigismund al Ungariei recunoaşte situaţia de drept ce există între Polonia şi Moldova. Se specifică însă că Alexandru este obligat să ajute pe regele Ungariei, când acesta va fi atacat de Turci sau va întreprinde o expediţie în contra lor. Dacă nu-l va ajuta, atunci voevodul Moldovei să fie detronat, iar ţara lui să se împartă în două: Polonii să ia partea dinspre miazănoapte şi răsărit, cu oraşele Iaşi şi Cetatea Albă, iar Ungurii partea dinspre apus şi miazăzi, cu oraşul Bârlad şi cetatea Chiliei. Linia de despărţire va tăia ţara pieziş, începând din « pădurea cea mare numită Bucovina » — denumirea prin urmare nu are înţelesul pe care i l-au dat Austriacii mai târziu în 1775, nu se referă *la un ţinut întreg*, ci înseamnă, în limba slavă, « pădure de fag » — şi isprăvind la ţărmul mării. Moldova trebuia deci să aibă soarta de mai târziu a Poloniei.

A ştiut oare Alexandru cel Bun de acest tratat dela Lublin? Un răspuns categoric într'un sens sau în altul nu se poate da. Cert este numai atât că Mircea cel Bătrân a trimis solii săi în

Polonia, cu acest prilej, și că ei au văzut pe regele Vladislav în orașul Sancz, tocmai când pornea spre Lublin. Le-a spus regele de ceea ce avea să se hotărască asupra Moldovei? Pare puțin probabil, date fiind legăturile care se știau că există între Mircea și Alexandru. Mai curând avem impresia că această clauză privind Moldova a rămas secretă. In orice caz, chiar dacă Alexandru a aflat, direct sau indirect, de cele ce se hotărîseră în privința lui, el nu și-a modificat atitudinea de până atunci în ce privește pe Poloni, ci a continuat să-și îndeplinească leal obligațiile ce rezultau din tratatele încheiate anterior. Astfel, în mai multe rânduri, în 1414 și în 1422, el a ajutat cu oaste pe Vladislav în luptele cu Cavalerii Teutoni. In 1422, trimite un corp de 400 de călăreți sub comanda spătarului Coman; aceștia sunt atacați în fața cetății Marienburg de o armată mult superioară ca număr. Moldovenii se retrag atunci în ordine spre o pădure din apropiere, unde descalecă și se dau fiecare în dosul unui copac, așteptând cu arcurile pregătite, atacul Teutonilor. Când aceștia, siguri de victorie, se năpustesc asupra pădurii, sunt primiți de o ploaie deasă de săgeți. Mulți dintre Teutoni sunt uciși, alții răniți, ceilalți se retrag în dezordine, urmăriți de Moldovenii care «se încălăraseră» iar, cum ne spune letopisețul nostru, și care au luat cu acest prilej și o bogată pradă. «Astfel — povestește cronicarul polon Dlugosz — într'un chip minunat Moldovenii cu o ceată de puțini oameni au bătut o oaste mare a dușmanului și s'au întors în tabăra oștirii regale învingători și încărcați cu o pradă uriașă».

La trei ani după tratatul dela Lublin, în Mai 1415, Alexandru cel Bun, și soția sa, Ana, primesc la Sneatin, vizita lui Vladislav Iagello: încă o dovadă că raporturile dintre cele două țări rămăseseră bune. Cronicarii poloni adaogă chiar că Alexandru ar fi reînoit, cu acest prilej, actul de omagiu.

O nouă legătură se va stabili în 1419, prin căsătoria voevodului Moldovei cu Rimgaila, sora lui Vitold, marele cneaz al Lituaniei și vara primară a regelui Poloniei. Doamna Ana murise mai înainte; piatra ei de mormânt, la mănăstirea Bistrița, poartă data 2 Noemvrie 1418. Rimgaila mai fusese căsătorită odată, în 1392, cu Henric de Mazovia; prin urmare nu mai era în prima tinerețe — după socoteala noastră trecuse binișor de 40 de ani. Catolică înfocată, ea plănuia să atragă pe Alexandru la confesiunea

ei şi prin el, întreg poporul. Planul nu i-a reuşit însă. Se vor fi adăogat şi alte deziluzii, destul că în 1421, în Iulie, ea înaintează Papei o petiţie de divorţ motivând-o între altele şi prin faptul — nu-l ştiuse oare la contractarea căsătoriei? — că e rudă în gradul al treilea cu soţul său. Divorţul fu pronunţat şi la 13 Dechemvrie 1421, Alexandru dădea un act prin care-i asigura cneaghinei Rimgaila « fostei soţii a noastre », o rentă anuală de 600 de ducaţi de aur sau galbeni de aur ungureşti, plătibilă în două rate, una la Sf. Petru, cealaltă la Crăciun. Ii mai da pe deasupra — iarăşi pe tot timpul vieţii — Târgul Siret şi Volhovăţul, cu satele, morile, heleşteele, vămile şi toate veniturile, de orice fel. Despărţirea de Rimgaila nu modifică însă, nici ea, bunele raporturi cu Polonia. Dovadă că în chiar anul următor, 1422, are loc trimiterea corpului de oaste comandat de spătarul Coman şi victoria, povestită mai sus, a acestuia împotriva Teutonilor.

Moartea lui Mircea cel Bătrân, în 1418, pune pentru Alexandru cel Bun o nouă problemă: *primejdia turcească.* Atâta vreme cât trăise ruda şi aliatul său din Muntenia, Domnul Moldovei fusese apărat de incursiunile noilor stăpâni ai Peninsulei Balcanice. Odată însă cu domnia lui Mihail, fiul lui Mircea, încep greutăţile. In 1420, Turcii fac o mare expediţie în Ţara Românească şi bat pe Mihail care-şi pierde şi viaţa pe câmpul de luptă. După aceea, se îndreaptă cu multe corăbii, asupra Cetăţii Albe. Alexandru care, văzând iminenţa primejdiei, ceruse în trei rânduri ajutor lui Vladislav, fără să-l obţină — izbuteşte să respingă singur acest prim atac. Pentru a se putea împotrivi mai bine unui al doilea, el întăreşte în anul următor, 1421, prin fortificaţii, Cetatea Albă. Lucrările au durat aproape o lună; s'au întrebuinţat 12000 de oameni; 4000 de care cuprindeau materialul de construcţie. De data aceasta, i-au dat ajutor şi Polonii: construirea noilor fortificaţii s'a făcut în prezenţa lui « Gueldigold », guvernatorul Podoliei, trimis de către Vitold.

Dar pentru ca să se poată îndepărta primejdia turcească dela Dunăre, ar fi trebuit o mare expediţie creştină, în felul celei din 1396, bineînţeles însă cu alte rezultate. Se părea că anul 1426 va aduce o asemenea expediţie. Regele Sigismund al Ungariei se înţelesese cu Vladislav Iagello şi cu Alexandru să facă împreună războiul contra Turcilor. Câte şi trele armatele trebuiau să se

întâlnească la Brăila. Polonii trimiseră într'adevăr un corp de oaste. Alexandru veni și el cu forțele lui și cele două armate își așezară tabăra la locul convenit. Ungurii însă nu sosiră: Sigismund era ocupat cu reprimarea mișcării husite din Boemia. După două luni de așteptare, armatele aliate se întoarseră fiecare acasă. Când în anul următor, Ungurii făcură într'adevăr o expediție în Țara Românească împotriva lui Radu al II-lea, Alexandru și Polonii nu mai veniră. Aceeași rezervă păstră Alexandru și în expediția din primăvara anului 1428 care se sfârși printr'o serioasă înfrângere a armatei ungare și a corpului expediționar polon care o însoțea, corp ce fu distrus în întregime.

Absența repetată a domnului moldovean irită mult pe Sigismund; el scrie o scrisoare lui Vladislav Iagello și lui Vitold, spunându-le că Alexandru are o atitudine dubioasă, că sprijină pe Radu care e devotat Turcilor și-i întreabă care este părerea lor. Răspunsul lui Vitold e categoric: răul trebue stârpit din rădăcină, prin urmare Alexandru să fie detronat, iar în locul lui să fie pus un domn mai supus. Pentru rezolvarea tuturor chestiilor care interesau Polonia și Ungaria, se ține în Ianuarie 1429 la Luck, în Volynia, un congres, asemenea celui dela Lublin din 1412. Deși Vladislav pusese condiția ca să nu se discute de loc chestia moldovenească — participau și boierii moldoveni — totuși Sigismund atacă imediat această chestiune și acuză formal pe Alexandru că nu l-a ajutat împotriva Turcilor, așa cum era obligat prin tratatul dela Lublin. Prin urmare, să se aplice dispozițiile acelui tratat: Domnul Moldovei să fie alungat printr'o expediție armată, iar țara lui împărțită. Vitold susținea același punct de vedere. Vladislav însă de data aceasta luă apărarea lui Alexandru și arătă că în vara anului 1426 atât armata acestuia cât și cea polonă veniseră la locul de întâlnire, la Brăila, și așteptaseră acolo două luni pe Unguri. Dacă aceștia n'au venit, vina nu e a lui Alexandru care și-a împlinit prin urmare îndatoririle sale. Sigismund fu nevoit să cedeze. Tot atât de puțin succes avu propunerea lui de a fi ridicată Lituania la rangul de regat: Vladislav se opuse. Un rezultat însă tot obținu Sigismund și anume de a provoca o ruptură între Vladislav și acela care a fi trebuit să beneficieze de propunerea sa, să fie ridicat adică la rangul de rege, Vitold, marele cneaz al Lituaniei. Nici cea de a treia propunere de a se

restitui Chilia Muntenilor nu avu — până la urmă — mai multă izbândă. Așa încât se poate spune că, la congresul dela Luck, Alexandru a repurtat o adevărată victorie diplomatică asupra lui Sigismund al Ungariei.

Cu acest prilej însă a aflat Domnul Moldovei — în ipoteza, probabilă, după părerea noastră, că nu știa cumva mai dinainte — de stipulațiunile umilitoare pentru el ale tratatului dela Lublin. Și-a dat seama de sinceritatea sentimentelor lui Vladislav, a văzut cât prețuise Moldova în sistemul politic al vecinului dela miazănoapte. Pentru o personalitate ca aceea a marelui domn moldovean, lovitura era gravă. Ea a și determinat schimbarea *completă* a relațiilor cu Polonii, în ultimii ani de domnie. Ințelegerii și alianței de până acum i-a urmat, la prima ocazie, războiul.

Mai înainte însă de a ajunge la conflict cu Polonii, Alexandru a trebuit să respingă două atacuri ale lui Dan al II-lea, domnul Munteniei. Acesta dorea să puie mâna pe însemnatul port al Chiliei, acuma în stăpânirea Moldovenilor, spre a asigura o liberă desvoltare comerțului muntean. Intr'adevăr, pentru a dirija comerțul de transit prin țara sa, Alexandru făcuse la Chilia un baraj, așa încât corăbiile nu mai puteau ajunge la Brăila; unele care încercaseră să treacă totuși peste acest baraj, naufragiaseră; câteva fuseseră nevoite să se îndrepte spre Cetatea Albă. Dan al II-lea care-și vedea comerțul exterior primejduit și, odată cu el, și o parte însemnată din veniturile vistieriei, făcu o primă expediție, cu ajutor turcesc, împotriva Moldovei. Incărcat cu pradă, voia să se înapoieze când fu atacat de Alexandru. O parte din oastea domnului muntean fu distrusă, restul scăpă cu fuga. Aceasta s'a întâmplat în anul 1429, înainte de luna Iunie. Al doilea atac al lui Dan avu loc în anul următor, 1430, înainte de 11 Noemvrie; nici de data aceasta însă Chilia nu putu fi luată. Alexandru cel Bun se dovedea nu numai un bun gospodar și un evlavios creștin, dar și un destoinic apărător al hotarelor sale. Moldova își păstră stăpânirea asupra gurilor Dunării.

In același an 1430, la 27 Octomvrie, moare Vitold, marele cneaz al Lituaniei. In locul lui este ales fratele regelui Vladislav Iagello, anume Swidrigailo. Acesta însă voia ca Lituania să fie independentă, să constitue un regat deosebit de al Poloniei, iar el să fie încoronat ca rege. Atunci Vladislav, văzând primejdia, îl

înlocui prin Sigismund care era frate cu Swidrigailo. De aci s'a născut un războiu aprig între Poloni și Lituani, aceștia din urmă având ca aliați pe Cavalerii Teutoni, dușmanii permanenți ai Polonilor, și pe Alexandru cel Bun care voia în felul acesta să plătească lui Vladislav Iagello, clauzele umilitoare ale tratatului dela Lublin. Sigismund, regele Ungariei, favoriza pe aliați, sperând probabil, în caz de victorie a lor, să-și realizeze vechiul său vis de a stăpâni și Polonia. Războiul începu în Iulie 1431. Alexandru, ajutat și de un corp de Tătari, înaintă până la Liov (Lwów) și la Camenița, luând o pradă bogată. Știrea patriotului cronicar Dlugosz că o oaste polonă în frunte cu frații de Buczacz și alți nobili ar fi bătut pe Domnul Moldovei și l-ar fi silit să se retragă, nu credem a corespunde adevărului, deoarece o scrisoare *contemporană* arată dimpotrivă că Alexandru a ajuns până la Liov, fără ca cineva să fi îndrăznit a i se împotrivi. Războiul s'a terminat totuși defavorabil aliaților, deoarece Lituanii au fost înfrânți de Poloni. Alexandru n'a mai văzut însă acest sfârșit, el încheindu-și viața mai înainte, la 1 Ianuarie 1432.

Așa s'au desfășurat relațiile marelui domn cu statul cel puternic dela miazănoapte. Ele constitue aspectul cel mai important al politicii sale externe. Cu Ungaria, Alexandru n'a avut niciodată vreun conflict armat. Aproape tot timpul domniei a păstrat însă față de ea o atitudine de rezervă, perfect îndreptățită de altfel, dacă ținem seama pe de o parte de sentimentele lui Sigismund, manifestate așa de concludent la Lublin și la Luck, pe de altă parte de obligațiile sale față de Vladislav Iagello, dușmanul regelui Ungariei. Trebue să adăogăm, în sfârșit, că acesta din urmă sprijinea pe Dan al II-lea, autorul celor două năvăliri în Moldova din 1429 și 1430. Numai în ultimul an al domniei, constatăm o apropiere a lui Alexandru de Ungaria, în legătură cu conflictul lituano-polon.

Cu Muntenia, raporturile au fost bune sub toți domnii, afară de Dan al II-lea. Față de Mircea cel Bătrân, Alexandru era obligat, deoarece îl ajutase să ocupe tronul; relațiile au fost, prin urmare, de prietenie. Sub Mihail, fiul lui Mircea, nu constatăm vreo modificare. Odată cu suirea pe tron însă a lui Dan al II-lea, raporturile se schimbă. Noul domn al Munteniei va fi un adversar hotărât și permanent al Moldovei. El provoacă atacul turcesc

din 1420, împotriva Cetății Albe, și întreprinde apoi, cu forțele sale proprii, cele două năvăliri din 1429 și 1430. De aceea Alexandru nu pierde niciun prilej de a-l lovi. Când Dan al II-lea este gonit de Radu zis Praznaglava (Chelul), domnul Moldovei adoptă o atitudine binevoitoare față de acesta din urmă. Când după aceea Dan revine pe tron (1427), Alexandru sprijină împotriva lui pe un fiu al lui Mircea cel Bătrân, pe Aldea, care și reușește în 1431 să ajungă domn al Munteniei, luându-și — în semn de recunoscătoare atenție față de protectorul său — numele de Alexandru. Spre a îndepărta pe acest Aldea și spre a lovi în protectorul său, fac Turcii, în vara lui 1431, o expediție. Dacă domnul muntean e obligat să se supună și să recunoască suzeranitatea Sultanului, în schimb Alexandru cel Bun câștigă asupra armatelor acestuia o strălucită victorie, la 22 Iulie 1431.

Cu Tătarii, n'a avut conflicte. Cronicele noastre ca și mărturiile străinilor nu arată nicio luptă între Alexandru cel Bun și acești stăpânitori ai stepei din nordul Mării Negre. Dimpotrivă, ei i-au dat ajutor în expediția pe care a întreprins-o în vara anului 1431 împotriva Polonilor, ajungând până la Liov.

In genere, se poate afirma că politica externă a lui Alexandru cel Bun n'a fost o politică ofensivă, ci una *defensivă*. Este adevărat că el a ocupat Chilia care aparținuse mai înainte Muntenilor și Pocuția pe care o stăpâneau Polonii. Aceste fapte însă se justifică pe de o parte prin necesitatea economică și militară a Moldovei de a stăpâni cetatea-antrepozit dela gurile Dunării — *hotarul firesc* în spre miazăzi —, pe de altă parte printr'un titlu de drept pe care-l aveau domnii Moldovei asupra pământului de dincolo de Ceremuș. *Odată realizate drepturile sale legitime*, Alexandru n'a făcut altceva decât *să se apere* împotriva dușmanilor. Este politica pe care o vor urma cei mai mulți dintre domnii noștri, este politica, am putea spune, tradițională a poporului nostru, care nu are tendințe de imperialism, ci dorește numai să poată trăi liniștit în cuprinsul hotarelor sale etnice.

Organizarea ierarhiei bisericești. Conflictul dintre Patriarhia de Constantinopol și biserica Moldovei, conflict început pe vremea lui Roman și care dusese, după cum am văzut, până la aruncarea anatemei asupra țării, se încheie în cel de al doilea an al domniei lui Alexandru. Situația nu mai putea dura. Nici Moldovenilor nu

le convenea — în vremea aceea de credinţă adâncă — să se ştie în duşmănie cu cea mai înaltă autoritate bisericească a răsăritului ortodox şi expuşi neplăcerilor care puteau rezulta de pe urma anatemei, nici Patriarhia nu voia să prelungească o ruptură care putea folosi propagandei catolice şi-i scotea în acelaşi timp din sfera sa de influenţă o ţară tânără, în plină expansiune. Aşa se explică de ce încercarea lui Alexandru, făcută îndată după suirea sa pe tron, de a ajunge la o înţelegere cu Patriarhia, izbuti pe deplin. Trimişii moldoveni la Constantinopol rugară pe patriarh să binecuvinteze pe Iosif ca mitropolit al Moldovei — prin urmare tot vechea cerere — şi să dispuie ridicarea anatemei care apăsa asupra lui şi a bisericii. Patriarhul — murise cel vechiu, şi îndărătnic, Antonie şi era acum unul nou, mai înţelegător, Matei — hotărăşte la 26 Iulie 1401 ca o delegaţie alcătuită din ieromanahul Grigore Ţamblac şi din dascălul Manuil Arhon să meargă în Moldova, să cerceteze dacă într'adevăr Iosif a fost sfinţit episcop de mitropolitul din Haliciu, şi, în cazul acesta, să-l confirme ca episcop al Moldovei. Cercetarea era numai de formă, ca să salveze aparenţele, prestigiul Patriarhiei, care, în definitiv, trebuise să cedeze. Intr'adevăr, Iosif fu recunoscut ca episcop — în scrisoarea adresată lui Alexandru cel Bun i se spune într'un loc chiar « Mitropolit » — şi astfel conflictul se aplană.

Iosif îşi stabili reşedinţa la Suceava lângă domn, cum era şi natural. Acesta se grăbi, în 1403, printr'un document dat în ziua de 7 Ianuarie, să dăruiască « sfintei noastre episcopii, din ţara noastră a Moldovei » două sate: « Avereştii care-s la Suceava şi alt sat Hreaţca, care-i aproape de târgul Sucevei, cu toate hotarele lor vechi şi dedemult ». Dania este făcută pentru sănătatea domnului şi pentru sufletul « sfânt răposaţilor » înaintaşi ai săi, Bogdan Voevod, Laţcu, Petru, Roman şi Ştefan Voevod. Mai târziu, cu prilejul aducerii moaştelor Sfântului Ion cel Nou, Alexandru dărui Mitropoliei din Suceava şi « Poiana Vlădichii » din jos de Iaşi, poiană unde domnul împreună cu boierii săi şi cu mult popor ieşise în întâmpinare.

O interpolaţie sau un adaus la cronica lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul ne spune că Alexandru cel Bun a întemeiat, în afară de mitropolia dela Suceava, şi două episcopii, una la Roman şi alta la Rădăuţi. Pentru aceasta din urmă avem un document,

cu data de 6 Iulie 1413, din care rezultă că într'adevăr ea exista în vremea aceea. Documentul cuprinde dania pe care o face Alexandru «soacrei» sale doamna Anastasia, constând din satul Coţmanul Mare cu toate cătunele lui. Iar după trecerea Anastasiei din vieaţă — adaugă documentul — «toate aceste mai sus numite sate să fie în stăpânirea Episcopiei de Rădăuţi, a Sfântului Neculai, unde sânt îngropaţi moşii noştri şi să rămâie ca bunuri ale sale, pentru ca Sfânta Episcopie să se bucure de venitul lor în veci». Pe de altă parte, dintr'un hrisov al lui Ştefan cel Mare, cu data 15 Martie 1490, aflăm că bunicul său Alexandru cel Bun dăduse Episcopiei de Rădăuţi 50 de biserici cu popii lor, din ţinutul Sucevei, aceştia urmând să plătească la Episcopie «dajdea», să-i trimiţă «plocoanele», să-i dea «venitul popesc» şi să asculte de ea. Prin urmare, Alexandru a arătat o deosebită grijă Episcopiei de Rădăuţi; se poate ca să fie chiar întemeietorul ei. Nu este însă de loc exclus ca această episcopie să fi existat şi înainte de domnia lui Alexandru: Meletie, unul din cei doi «falsi episcopi» pe care îi afuriseşte Patriarhul de Constantinopol, în Mai 1395, putea să fie titularul ei. In orişice caz, un fapt e sigur: *Episcopia de Rădăuţi există încă din prima jumătate a domniei lui Alexandru cel Bun.*

Cât priveşte cealaltă episcopie, dela Roman, nu avem niciun act dela Alexandru care s'o amintească. Cunoaştem numai dania pe care o face el, la 16 Septemvrie 1408, «bisericii Sfintei Vineri» din târgul Romanului, «unde odihneşte sfânt răposata maica noastră cneaghina Anastasia». Niciun cuvânt, nicio aluzie la existenţa vreunei episcopii în acest centru. Faptul însă că sub fiul lui, Ştefan al II-lea, este amintit la 30 Septemvrie 1445 «prea sfinţitul Mitropolit, chir Calist al Romanului» fără ca vreun cuvânt al documentului să arate o întemeiere recentă, ne îndreptăţeşte să admitem că, după toate probabilităţile, şi această episcopie a existat pe vremea lui Alexandru cel Bun. Credem chiar că acest voevod este întemeietorul ei; faptul că aici la Roman era îngropată mama sa, Anastasia, a fost un argument mai mult pentru înălţarea la rangul de episcopie a acestui centru, tot aşa cum se făcuse şi cu cealaltă gropniţă domnească, dela Rădăuţi. De altfel, chiar întinderea ţării impunea o nouă episcopie pentru părţile din spre miazăzi. Prin urmare, Alexandru cel Bun poate fi socotit, pe drept cuvânt, ca *organizatorul ierarhiei bisericeşti mol-*

dovene: el a înființat mitropolia dela Suceava, punând capăt îndelungatului conflict cu Patriarhia din Constantinopol, el a înființat sau în cazul când exista de mai înainte, a înzestrat bogat episcopia dela Rădăuți; tot el a înființat și episcopia de Roman.

Mănăstirile. Importanța lor sub raportul cultural. Dar grija acestui cucernic voevod pentru cele dumnezeești nu s'a mărginit aici. Alexandru cel Bun este și ctitorul celor două mari mănăstiri dela *Bistrița* și *Moldovița*, pe care le-a înălțat din temelie și le-a înzestrat cu numeroase sate, venituri și robi. Chiar dela începutul domniei pune el să se zidească Moldovița. La 31 Octomvrie 1402, îi dăruește două mori în târgul Baia, apoi o jumătate dintr'o sladniță, adică fabrică de bere — prima mențiune a acestei băuturi în țara noastră — tot în Baia, și patru sălașe de Tătari din aceeași localitate. Alte daruri urmează: în 1409, mănăstirea primește venitul vămii dela Moldovița; în 1410, munții Suhardul mare și mic; în 1411, satul Vama Moldoviței. Și doamna Ana îi face daruri, lăsându-i cu limbă de moarte satul Vaculinții și seliștea lui Zârnă. Un boier de ai lui Alexandru, anume Sân Bârlici îi dăruește și el două sate anume Provorotie și Oprișinți: hrisovul poartă data 17 Martie 1418.

Mai însemnată decât Moldovița a fost mănăstirea Bistrița pe care Alexandru o hotărîse ca loc al său de îngropare. Lăcașul exista în 1407, deoarece în ziua de 7 Ianuarie a acestui an, mitropolitul Iosif, în înțelegere cu voevodul, hotărăște că atât această ctitorie cât și aceea mai veche dela Neamț a lui Petru Mușat să fie sub ascultarea «popei chir Domentian» care va avea să le cârmuiască, pe ele și toată averea lor. Și mănăstirea Bistrița se bucură de numeroase donații: In 1411 constatăm că ea stăpânea satele Mitiucouții și Brașouții; în 1422, Domnul îi dăruește vama din târgul Bârladului; în 1428 se adaugă 31 de sălașe de Țigani și 12 poiete de Tătari; în 1431 primește vama dela Tazlău, apoi «mănăstirea Sfântului Neculae unde a fost Huba și cu satul și cu moara și seliștea dela Nichid și cu vechiul hotar și patru prisăci» situate, una la Cozia, alta la obârșia Târnaucăi, a treia la Itchil iar a patra la gura Botnii. Ultima donație către mănăstirea Bistrița în timpul lui Alexandru cel Bun este din 31 Iulie 1431 când voevodul îi mai dă încă două prisăci, una la Lăpușna, alta la Itchil precum și casa lui Crăciun din Piatra.

Vechea ctitorie a *Neamțului*, cea mai veche mănăstire a Moldovei, s'a bucurat de o atenție egală. La 12 Martie 1422, Domnul îi dăruește două sate, Buzeștii pe Moldova și seliștea lui Nenavice, pe Toplița. Cinci ani după aceea, ea mai capătă alte două sate, Crâstianeștii și Temeșeștii, ambele la gura Neamțului. La 31 August 1429, se adaugă iezerul Zahorna la Nistru — un altul numit Luciul, la Prut, îl avea încă din 1409 — precum și dreptul de a nu plăti vamă pentru produsele ce se vor aduce la mănăstire dela acest iezer. A doua zi, la 1 Septemvrie, un nou hrisov. In afară de întărirea donației anterioare, specificându-se că pe lângă iezer, este și o prisacă la Zahorna, se adaugă și 12 poloboace de vin, « din desetina Neamțului » ceea ce arată întinderea viilor din acest ținut acum cinci sute de ani. In schimb, călugării vor fi datori — spune voevodul — « să cânte nouă dumnezeiasca leturghie, în toate săptămânile », câte două zile: « Domniei mele Joia iar Doamnei Marina Marțea și în aceste zile să se dea fraților la trapeză câte o cupă din acest vin, până când vom fi în viață. Acestea să se cânte pentru sănătatea noastră, iar după moartea noastră, pentru mântuirea noastră ». Iar « dacă cumva vreunul dintre dânșii... nu ar îndeplini aceasta, el să dea seamă înaintea lui Christos, în ziua înfricoșatului județ ». La 23 Dechemvrie 1430, voevodul, întărind mănăstirii Neamțului unele donații anterioare, adaogă și o moară în Baia. Pe lângă toate acestea, trebue menționată și dania unui boier de al lui Alexandru, anume Manuil Bașotă care, prin hrisovul din 4 Dechemvrie 1428, îi lasă satul Bașotenii.

Și cealaltă veche mănăstire, *a Sfântului Nicolae din poiana Siretului*, numită mai târziu *Pobrata* (azi Probota) a cunoscut mila evlaviosului Domn. La 20 Iulie 1404, el îi întărește cele două sate, Budinții și un altul mai sus de acesta, pe care le avea dela predecesorul său, Ștefan I, iar la 18 Aprilie 1409 îi dăruește bălțile dela Gura Șomuzului până în hotarul dela Hetci și un loc de vie. Se mai adaogă, prin hrisovul din 22 Septemvrie 1411, și cinci sălașe de Tătari din satul Tamârtașăuți. Iar dintr'un act posterior de întărire, dela Iliaș voevod, aflăm că tot Alexandru i-a mai dăruit și patru sălașe de Țigani.

Nu trebue să ne închipuim că mănăstirile pomenite până acum erau *singurele* în țara Moldovei. Documentele lui Alexandru menționează încă o serie întreagă. Astfel este mănăstirea dela *Vâșnevăț*,

numită mai târziu şi *Chiprieni* (popular Căpriana) dela Chiprian, primul ei egumen cunoscut. La 10 Fevruarie 1429, voevodul dărueşte această mănăstire împreună cu 5 sate, o prisacă şi câţiva robi ţigani soţiei sale Marina « să-i fie uric cu tot venitul ». O altă mănăstire, *tot între Prut şi Nistru*, este aceea «a lui Vărzar », amintită în hotarnica hrisovului din 25 Aprilie 1420. Ea era situată în regiunea bine populată a Bâcovăţului; mai târziu se va numi, după întemeietorul ei, mănăstirea *Vărzăreşti*. La *Horodnic* (jud. Rădăuţi), era o mănăstire de călugăriţe, cu hramul Inălţarea Sfintei Cruci. Fiii lui Alexandru, Iliaş şi Ştefan, întăresc acestei mănăstiri, la 15 Iulie 1439, satul Balasinouţii, pe Suceava, şi cu moara « dania sfânt răposatului părintelui nostru ». Iar Ştefan cel Mare îi întăreşte, la 17 Aprilie 1475, două sate pe care mănăstirea le avea « dela bunicul nostru, dela Alexandru Voevod »: un sat « unde a fost curtea lui Petru Vrana »; celălalt, nenumit, este, probabil, Balasinouţii. Unul dintre marii boieri ai lui Alexandru, anume Ivan vornicul, îşi avea şi el mănăstirea lui, la *Humor*. Hramul era Adormirea Maicii Domnului. Voevodul, ca un semn de deosebită atenţie faţă de dregătorul său, dărueşte mănăstirii acestuia, prin hrisovul din 13 Aprilie 1415, « un sat la obârşia Solonţului, unde a fost Tatomir şi Pârtea » precum şi « seliştea lui Dieniş ». Am văzut în sfârşit că într'unul din hrisoavele Bistriţei se aminteşte şi « mănăstirea Sfântului Neculai unde a fost Huba ». Dar pe lângă acestea, pomenite în documentele vremii, au existat, credem noi, o sumă altele, despre care n'avem nicio ştire. Erau mănăstirile şi schiturile modeste făcute de marii dregători, de boieri sau de preoţi, mănăstiri care constituiau *proprietatea* acestora. Aşa se explică faptul că în documentele veacului al XV-lea se vorbeşte de mănăstiri lăsate moştenire, vândute şi chiar împărţite între urmaşii proprietarului întemeietor. Că urmaşii moşteneau mănăstirea ne-o dovedeşte chiar un document dela Alexandru cel Bun, din 28 Dechemvrie 1428, prin care voevodul întăreşte fiilor lui Ivan vornicul « ocina lor » anume « seliştea lui Dobre, la Humor, unde este mănăstirea lor » dând acesteia şi dela el 3 sate, sub Dumbrava înaltă. « Iar hotarul acestei mănăstiri — spune hrisovul — dela strimtură pe hotar în sus până la vârf şi pe amândouă văile ». O altă mănăstire proprietate particulară a fost aceea a popei Draghie, ridicată, aşa cum aflăm dintr'un document cu data

18 Iunie 1444, pe pârâul Lahova din județul Tutova. O a treia este « mănăstirea lui Ciunca Stan » în apropierea satelor de azi Cerțești și Cârlomănești, tot din județul Tutova, pomenită într'un act din 5 Aprilie 1445. Și mai interesant este actul din 11 Iunie 1466, care ne arată cum un anume Ștefan dela Tămaș vinde « dintru al tău drept uric » « o mănăstire din sus de Tămaș, undi au fost Marta călugărița » împreună cu « o baltă anume Martina ». Mănăstirea se putea deci moșteni și vinde ca orice altă proprietate particulară.

Inflorirea aceasta a vieții monahale trebue căutată, evident, în primul rând, în intensitatea sentimentului religios ce stăpânea pe contemporanii lui Alexandru cel Bun. Credința era atunci o puternică realitate. Același sentiment care în apus întemeiase uriașele catedrale și împinsese sute de mii de oameni — printre ei și copii, și moșnegi — în cruciată, spre mormântul Mântuitorului, exista și la noi, vădindu-se prin ridicarea acestor lăcașuri, mai modeste de sigur, dar în care flacăra credinței ardea tot așa de viu. Dar iarăși, ca și în apus, mănăstirile noastre n'au fost numai lăcașuri de rugăciune. Intr'o vreme când știința de carte era puțină și rară, ele împlineau și rolul de centre culturale, păstrând și transmițând urmașilor învățătura bisericească și laică. Pe lângă mănăstiri s'au întemeiat primele școli, cu « dascăli » recrutați dintre călugări; aci se învăța meșteșugul scrisului și cititului: diacii din cancelaria domnească, subalternii marelui logofăt, de aci se recrutau. Cei care aveau însușiri deosebite puteau ajunge până la conducerea cancelariei, devenind mari boieri. Cunoaștem numele a o sumă dintre diacii lui Alexandru cel Bun; ele sunt curat românești, ca de pildă: Mihail Oțel, Neagoe, Radu, Oancea, Ivașcu, Isaia. Unii dintre ei se văd, chiar după nume, a fi fost călugări, astfel Ghedeon, diacul Doamnei. In mănăstiri se pregăteau și «zugravii », care aplicau în pictura bisericească regulele severe ale erminiei bizantine. Un document, cu data probabilă 1415, pomenește numele zugravilor Nichita și Dobre cărora Domnul le dăruește două sate, pe Drăslivița, anume Crăinicești și Leucușești. «Iar ei ne vor zugrăvi — spune Alexandru cel Bun — pentru aceste două sate două biserici, una din târgul Romanului și alta care va fi voia noastră, afară de bisericile dela Rădăuți *sau o casă sau un pridvor* ». Ceea ce înseamnă că se întrebuința pictura și pentru îm-

podobirea pereţilor din casele domneşti şi poate şi din acelea ale marilor boieri. Printr'un alt document, din 30 Ianuarie 1425, Alexandru dărueşte lui Ştefan zugravul drept răsplată pentru a sa « dreaptă şi credincioasă slujbă » patru sate pe Miletin, anume Berchişeştii, Ieremieştii, Popeştii şi satul unde este jude Paşco. Pentru ca Domnul să-i facă o danie aşa de însemnată, trebue ca Ştefan zugravul să fi avut o activitate rodnică şi îndelungată. Credem a nu greşi deci când vedem în el pe cel care a împodobit pereţii ctitoriilor lui Alexandru cel Bun.

Tot în mănăstiri, se deprindea arta delicată şi migăloasă a miniaturii, ce servea pentru înfrumuseţarea manuscriselor bisericeşti. Ni s'a păstrat un admirabil evangheliar, scris în slavoneşte şi greceşte la mănăstirea Neamţ, în anul 1429. Chipurile celor patru evanghelişti, lucrate în culori şi aur, şi iniţialele şi chenarele care împodobesc textul, lucrate toate de călugărul Gavrilă, fiul lui Uric (Ureche?), pot sta cu cinste alături de tot ce a produs arta miniaturii mai frumos în întreaga lume.

Trebue să adăugăm la toate acestea şi meşteşugul de a face, cu mătase, fir şi mărgăritar, broderii scumpe care împodobeau vesmintele bisericeşti, poate şi cele domneşti. Un model de asemenea broderie este patrahirul zis al lui Alexandru cel Bun deoarece poartă la extremităţile sale inferioare chipul Domnului Moldovei şi al Doamnei sale Marina. Patrahirul se găsea înainte de războiu în mănăstirea Sf. Nicolae din Ladoga-Veche, în Rusia. Alexandru e înfăţişat cu părul negru, cu mustăţi lăsate în jos şi cu barbă ascuţită, despicată în două. Poartă, în loc de coroană, o pălărie cu fundul rotund şi cu marginile ridicate în sus, la fel cu împăraţii bizantini contemporani. Haina de stofă grea, şi tivită jos, se pare, cu blană sau altă podoabă, scoboară până aproape de glezne. Mânecile largi şi despicate sus, lasă să iasă braţele întinse pe jumătate, într'un gest de ofrandă sau adoraţie. De o parte şi de alta a portretului, se citeşte inscripţia, în limba greacă: « Io Alexandru Voevod, autocrat al întregii Moldovlahii şi al părţilor de lângă mare ». Doamna, a cărei faţă prelungă, smeadă, are sprâncenele groase şi bine arcuite, poartă o haină lungă, căzând în falduri până la pământ, şi pe deasupra, o hlamidă, mai scurtă şi tivită pe margini cu blană. Pe cap, o coroană sau o diademă circulară. Inscripţia, tot în greceşte, are următorul cuprins: « Ma-

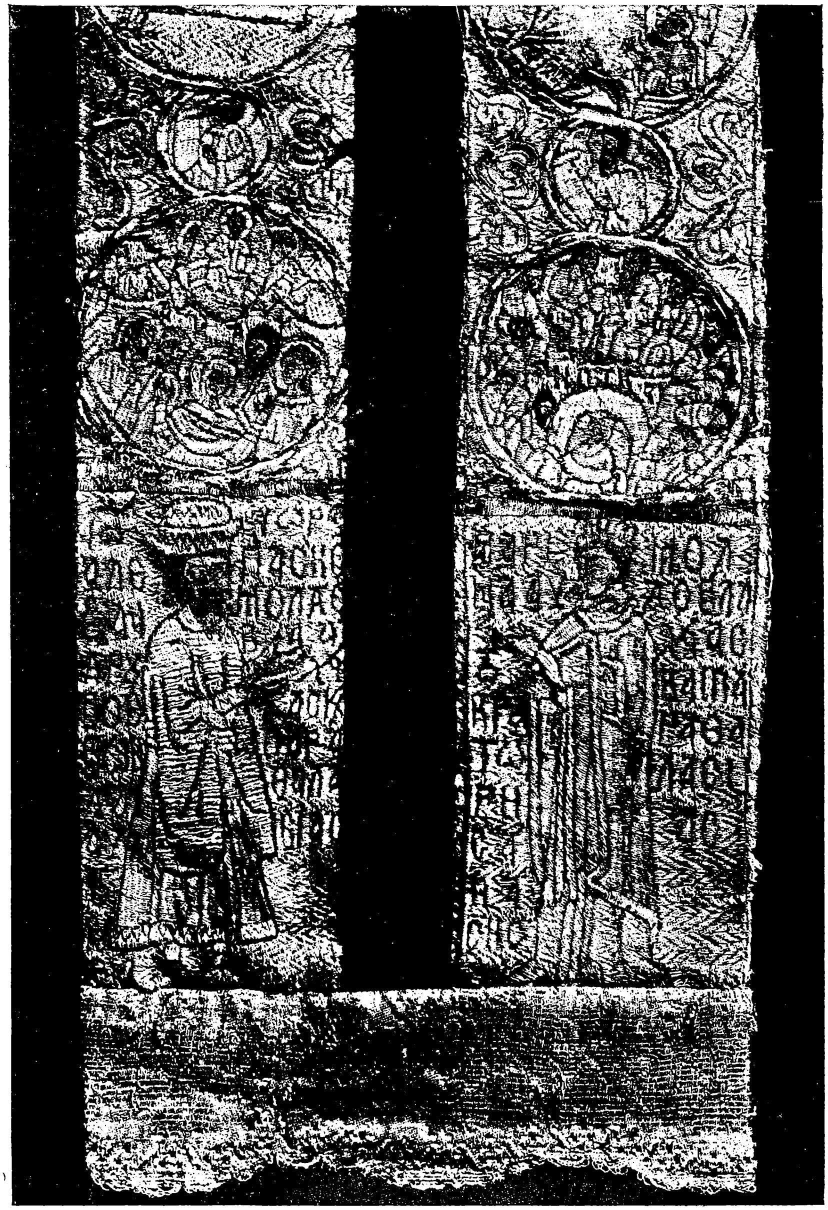

Fig. 139. — Patrahirul lui Alexandru cel Bun. In partea inferioară, încadrate de inscripţiile greceşti, se văd chipurile voevodului şi al doamnei sale Marina.

rina, autocrată a întregii Moldovlahii şi a părţilor de lângă mare » (vezi fig. 139). Patrahirul pare a fi fost lucrat la Constantinopol, tot de acolo se pare că a venit şi « aerul » ţesut în 1428 « cu ajutorul şi cheltuiala preasfinţitului mitropolit al Moldovlahiei, chir Macarie ». Inscripţia, în limba greacă, a acestui aer — aflător azi în Polonia, la Zólkiew — pomeneşte pe Alexandru, pe soţia sa Marina şi pe doi dintre copii, anume pe Ilie şi pe Marina. Meşteşugul de a lucra asemenea stofe bisericeşti era însă cunoscut şi în mănăstirile noastre, deoarece chiar din timpul fiilor lui Alexandru cel Bun, din 1441, avem un « aer » splendid lucrat cu fir, mătase şi mărgăritare, la mănăstirea Neamţului.

In sfârşit, tot în aceste centre de viaţă religioasă s'au făcut şi primele *pomelnice* care ne sunt de un real folos pentru stabilirea filiaţiei domnilor şi a rudelor acestora. Cel mai vechiu din câte cunoaştem şi cel mai însemnat în acelaşi timp, este pomelnicul dela Bistriţa, început în 1407. Sunt scrişi în el « binecredincioşii domnii ţării aceşteia », începând cu întemeietorul. « Pomeneşte, Doamne, pe Bogdan Voevod; pomeneşte Doamne, pe Laţco Voevod; pomeneşte, Doamne, pe Costea Voevod » şi aşa mai departe urmează, cu excepţia lui Ştefan I şi a lui Iuga, toţi voevozii până la Alexandru, continuându-se şi după aceea, până la Lăpuşneanu.

Aducerea moaştelor Sfântului Ioan cel Nou. Cu vreo sută de ani înainte de domnia lui Alexandru cel Bun, aşa dar pe la 1300, a suferit moarte de martir în Cetatea Albă, un neguţător grec din Trebizonda, cu numele Ioan. Stăpânitorii din vremea aceea a cetăţii, Tătarii, voiau, pe temeiul unei ştiri greşite ce le fusese adusă de un duşman al lui Ioan, să-l facă pe acesta să treacă la credinţa lor. Ioan s'a împotrivit cu tărie şi nici chinurile cumplite la care a fost supus — l-au târît, de pildă, legat de coada unui cal nărăvaş pe uliţele târgului — nici chiar ameninţarea cu moartea nu l'a putut face să-şi lepede credinţa. Tătarii, îndârjiţi, i-au tăiat în cele din urmă capul. Atunci s'a arătat semn dumnezeesc « lumini de foc arzând deasupra trupului mucenicului şi... trei bărbaţi cu chip de lumină rostind... cuvinte sfinte şi... stâlp de foc... întărit din cer deasupra trupului ». Iar acest trup n'a fost cuprins de stricăciune, ci prin voia Celui Inalt, s'a păstrat neatins, ca sfinte moaşte făcătoare de minuni, în biserica ortodoxă din Cetatea Albă. Ajungând faima lor până la Suceava, Alexandru

cel Bun hotărî ca să aducă moaştele în cetatea sa de scaun. Trimise deci pe un boier cu oaste spre a împlini hotărîrea. Pe când alaiul se apropia de Iaşi, domnul, însoţit de toţi boierii săi, de arhierei, de tot clerul « cu făclii... cu tămâie şi cu miruri bine mirositoare », şi de o mulţime de popor, îi ieşi în întâmpinare, la locul numit « Poiana Vlădicăi », loc pe care l-a şi dăruit după aceea Mitropoliei Moldovei. Cu mare şi strălucit alaiu au fost duse aşa dar sfintele moaşte în Cetatea Sucevei unde şi astăzi odihnesc, în raclă de argint frumos împodobită. La hramul bisericii, nu poţi pătrunde, nici în vremea noastră, de miile de săteni, veniţi adeseori dela mari depărtări, pentru a-şi atinge o clipă buzele şi fruntea de sfântul trup al mucenicului, cel ce vindecă bolile şi apără pământul Moldovei. Viaţa acestui sfânt, pătimirea lui şi aducerea moaştelor de către Alexandru cel Bun au fost descrise, chiar în vremea aceea, de un învăţat călugăr cu numele Grigorie Ţamblac. De origine, se pare, Bulgar, din Tîrnovo, ucenic al vestitului patriarh Eftimie, Ţamblac fusese trimis în Moldova după cum am văzut mai înainte, de patriarhul din Constantinopol spre a pune capăt conflictului care începuse pe vremea lui Roman I. După ce duce la bun sfârşit misiunea sa, Ţamblac rămâne la curtea lui Alexandru care îl ţine în deosebită cinste şi-i dă stăreţia mănăstirii Neamţului, numindu-l totdeodată « prezviter al marii biserici a Moldovlahiei ». La Suceava, învăţatul călugăr a ţinut, bine înţeles în slavoneşte, limba oficială a ţării, o serie întreagă de predici — 21 de toate — al căror cuprins ne este cunoscut deoarece copii de pe ele s'au păstrat, atât în Rusia cât şi în sudul Dunării. După câtăva vreme, Ţamblac a trecut în Lituania şi a fost ales, cu sprijinul marelui cneaz Vitold, mitropolit al Chievului. In această calitate şi pe deasupra şi ca reprezentant al bisericii moldovene, a participat el la Sinodul dela Constanţa (1414—1418), unde a votat unirea celor două biserici. Din partea lui Alexandru mai venise la acel sinod încă o solie condusă, se pare, de boierii Gheorghe Samuşin (Samusinus) şi Stanislav Rotompan. Mircea cel Bătrân a trimis şi el o delegaţie, în frunte cu boierul Dragomir sau Tugomir. Sinodul n'a avut nicio urmare, deoarece o mare parte din ierarhii răsăritului nu primiră condiţiile unirii. Ţamblac, asupra căruia aceşti ierarhi aruncaseră anatema, fiindcă se închinase Papei, a trebuit să se întoarcă fără vreun rezultat şi a murit scurtă vreme după aceea.

Grija deosebită pe care a purtat-o Alexandru bisericii ţării, nu l-a împiedicat însă ca să aibă înţelegere deplină şi faţă de ceilalţi creştini care se aflau în hotarele stăpânirii sale. Intocmai ca şi unii dintre predecesorii săi — şi în aceasta dovedindu-se suflet însăşi din sufletul neamului nostru care nu cunoaşte ura religioasă sau confesională, lăsând pe fiecare să trăiască « în legea lui », — el a acordat şi catolicilor binevoitoarea sa protecţie. De sigur, a fost îndemnat în această direcţie şi de Rimgaila, soţia sa. Dar încă înainte de a se căsători cu această rudă a regelui polon, Alexandru încuviinţă, în 1413, întemeierea unei noi episcopii catolice la Baia pe lângă cea veche, dela Siret. Mai mult chiar, el clădi pentru noul episcop — dominicanul polonez Ioan de Ryza — o frumoasă biserică de piatră, de proporţii impunătoare. Ruinele ei se văd şi astăzi în vechiul târg, cunoscut mai ales prin înfrângerea lui Matei Corvin de către Ştefan cel Mare. Aşa dar Alexandru a sprijinit pe catolici. Nu însă într'atât încât să împiedice propaganda husită care atunci pătrunsese şi în Moldova — cunoaştem chiar şi numele, Iacob, al unui asemenea propagandist — şi împotriva căreia episcopii catolici au avut de luptat.

Important a fost rolul pe care l-a jucat Alexandru în organizarea bisericii armene din Moldova. In aceeaşi vreme în care restabilea raporturile cu Patriarhia din Constantinopol, aşa dar chiar la începutul domniei, el dădea, în 1401, un hrisov şi Armenilor din ţară, recunoscând ca episcop al lor, cu scaunul la Suceava, pe Ioan, ce-i fusese recomandat în acest scop de Antonie, fostul patriarh de Constantinopol, fiindcă pe patriarhul armenesc nu-l cunoscuse încă, şi de marele cneaz al Lituaniei, Vitold.

Câţi din stăpânitorii contemporani ai Europei pot arăta o aşa de largă înţelegere, un spirit aşa de tolerant, aşa de creştin? Alexandru este sub acest raport un tip reprezentativ al poporului nostru. Iar numele de Bun pe care i l-a dat istoria se dovedeşte a înfăţişa întocmai, fără exagerare, sufletul său.

Viaţa economică. Drumul cel mai scurt dela oraşele polone la Marea Neagră şi la porturile dunărene trecea prin Moldova. Negustorii n'aveau decât să ţie văile râurilor principale, Siretul, Prutul, Nistrul şi ajungeau direct la marile antrepozite comerciale ale Brăilei, Chiliei, Cetăţii Albe unde veneau corăbiile cu marfă sudică şi răsăriteană pentru a lua în schimb produsele noastre. Din nordul

Ardealului, dela cetatea săsească a Bistriței, din Maramureș și din nordul Ungariei, drumul cel mai drept la Dunăre și la Mare trecea de asemenea prin Moldova. Nu-i de mirare deci ca încă dinainte de descălecatul lui Bogdan să fi fost o mișcare comercială însemnată de transit în ținutul dintre Carpați și Nistru.

După întemeierea domniei, după ce drumurile au devenit sigure și populația s'a îndesit, comerțul de transit a luat o desvoltare și mai mare. In același timp, s'a accentuat și desfacerea mărfurilor străine în Moldova însăși. De sigur că au existat anumite *reguli* în ce privește punctele de vamă, quantumul vămii, dreptul de import și de export, și înainte de Alexandru cel Bun. Nu cunoaștem însă niciun *act scris* sau vreun *privilegiu comercial* dela predecesorii săi, fie că într'adevăr n'a existat un atare act, ceea ce pare mai probabil, fie că s'a pierdut. Alexandru este cel dintâi domn dela care avem un privilegiu comercial. El poartă data de 8 Octomvrie 1408 și a fost eliberat în Suceava « sfetnicilor și orășenilor din târgul Liovului (Lwów) fiind valabil însă de asemenea pentru toți negutătorii din « țara Rusiei și a Podoliei ». (Prin « Rusia » trebue să se înțeleagă ținutul numit mai târziu Galiția, iar nu Rusia moscovită).

Din acest privilegiu aflăm mai întâi mărfurile care se importau și se exportau. In prima categorie intra *postavul*, care se aducea din Polonia și trecea și mai departe, la Bistrița și chiar la Brașov, apoi *marfa tătărească*, înțelegându-se prin aceasta, mătasa, piperul, camha (un soiu de mătase turcească), tebenca (podoabă de mătase pentru șea), tămâia, vinul grecesc. Din Țara Românească se aducea lână, pește dela Brăila și ceară. Câte și trele erau, de sigur, articole de transit, deoarece ele existau în cantități mari și în Moldova, pentru a nu trebui să fie aduse de aiurea. Din Ardeal se aducea ceară, apoi argint ars și jderi ungurești. Se mai importau diferite articole manufacturate precum șăpci și pantaloni și săbii ungurești și paloșe. (Din alte izvoare știm că atât domnul cât și boierii comandau la Liov arcurile cele mari, cu vârtej. In 1408, fabricantul Haberman lucra șase asemenea arcuri, patru pentru Alexandru cel Bun, unul pentru boierul Mihail din Dorohoi și un altul pentru vornicul din Baia).

In ce privește exportul, el era alcătuit exclusiv din animale și produse derivate. Se trimeteau la Liov vite cornute, porci, oi, cai

de rând, apoi piei de tot felul, tăbăcite şi crude, blănuri de vulpe şi de veveriţă. Nu se aminteşte nici de grâne, nici de vin, nici de alte produse. Era interzis a se exporta ceara, argintul, jderii şi caii de soiu. La Cernăuţi se făcea controlul pentru ca nu cumva să iasă din ţară aceste mărfuri oprite.

Vama se plătea la Suceava, unde era vama principală, la hotar sau în oraşul cel mai apropiat de hotar (Cernăuţi, Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Bârlad, Totruş, Moldaviţa) şi în unele din oraşele sau târgurile din interior (Bacău, Siret, Dorohoi, Iaşi). Quantumul vămii varia în raport cu valoarea produsului şi, când era vorba de export, cu ţara de destinaţie. Astfel, în Suceava, se plătea, de pildă, pentru postav şi pentru marfa tătărească, trei groşi de grivnă; pentru o vită cornută, dacă se exporta la Tătari, patru groşi; dacă se exporta la Liov, numai un groş; pentru o sută de oi, şaizeci de groşi, dacă erau destinate Tătarilor; numai zece groşi dacă mergeau la Liov. Postavul care mergea în Ţara Românească plătea la Suceava trei groşi de grivnă, iar la Bacău doi. Dacă însă era destinat Ardealului, atunci vama era mai mare: în Suceava plătea tot trei groşi la grivnă dar se mai adăoga apoi, un groş şi jumătate la Baia şi tot atât la Moldaviţa, deci în total un groş *în plus* faţă de ce plătea acelaşi postav mergând în Ţara Românească.

In genere însă, şi faţă mai ales de situaţia de astăzi, când procentele pentru unele categorii de mărfuri sunt de-a-dreptul prohibitive, vama nu era prea ridicată. Domnul avea tot interesul să stimuleze negoţul, şi cel intern şi cel de transit, deoarece el constituia un izvor de venit esenţial pentru vistierie. Graţie acestui venit, a putut, de pildă, Petru Muşat să împrumute pe puternicul Vladislav Iagello, stăpânitorul unei ţări mult mai întinse şi mai populate, cu suma, foarte importantă pentru vremea aceea, de 3000 de ruble de argint. Inflorirea Moldovei sub Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, construcţiile numeroase ce se fac se explică în parte şi prin această vie mişcare economică.

O dispoziţie a privilegiului care trebue subliniată este aceea privitoare la dreptul domnului de a se aproviziona cel dintâi cu anumite produse care numai după aceea sunt libere la vânzare. In această categorie intră argintul ars şi jderii care se vor aduce din Ungaria, şi în oarecare măsură, postavul. Acest ultim articol trebue vândut numai în Suceava, nu şi în alte târguri, iar preţul

lui — fapt semnificativ — se va socoti « ca și în Liov ». Scopul măsurii este limpede: domnul căuta să-și asigure aprovizionarea curții sale și anume în condiții cât mai avantajoase.

Negoțul cu Moldova aducea venituri bune Liovenilor. De aceea, ei căutau să-l monopolizeze și interziceau negustorilor din alte orașe mai îndepărtate ale Poloniei să meargă cu mărfurile lor în țara lui Alexandru cel Bun. A fost chiar un proces lung între orașele Liov și Cracovia — care era în vremea aceea capitala Poloniei — până când negutătorii acesteia din urmă au izbutit și ei, în 1403, să capete aceleași drepturi. Ca să-și mențină favoarea domnului, Liovenii îi făceau daruri, așa, de pildă, în 1419, ei trimet soției lui Alexandru, prin Ioan, tâlmaciul orașului, o jumătate de bal de postav englezesc. Negoțul îl purtau mai ales Nemții care alcătuiau cea mai mare parte a populației Liovului și se găseau în număr apreciabil și în târgurile și orașele Moldovei, de pildă în Siret, în Baia, în Suceava. Veneau apoi Armenii, care aveau colonii însemnate mai în toate târgurile noastre, și Moldovenii. Găsim Moldoveni, cu marfă, tocmai la Cracovia, ba unii din ei căpătaseră chiar și dreptul de cetățenie în acest oraș. Așa erau, de pildă, pe vremea lui Alexandru cel Bun, Nicolae Moldoveanul, Petre Moldoveanul, Petre juratul dela Neamț, din Moldova, și un alt Petru cu o poreclă curioasă: Pomalu bogat (Pomul bogat?) Ii găsim pe câte și patru trecuți în registrele orașului Cracovia.

Se făcea negoț și cu Ardealul, cu orașele Bistrița și Brașovul, dar nu într'o măsură așa de mare. Știm că Alexandru a acordat negustorilor din acest ultim oraș un privilegiu; el nu ni s'a păstrat însă. Cunoaștem în schimb două confirmări ulterioare: cea dintâiu, a fiului său Ștefan, din 26 Mai 1435, în care se prevede că Brașovenii vor avea să plătească vamă pentru mărfurile lor « de fiecare povară câte patru groși » iar pentru ceea ce vor cumpăra în Moldova « de grivnă... doi groși »; a doua, dela nepotul său Ștefan cel Mare. Acesta întărește Brașovenilor, la 13 Martie 1458, « acelaşi așezământ și același drept pe care l-au avut dela moșul nostru Voevodul Alexandru». Potrivit lui, ei erau « volnici și slobozi să umble prin toată țara domniei mele, și prin cetăți și prin târguri, ca să-și vânză marfa lor: și postavuri și pânză și bobou și orice ar avea ». Vama depinde de calitatea mărfii: pentru o bucată de postav din cel de Louvain, de pildă, vor da 18

groși; dacă e de Colonia, 12 groși, cel de Buda 8 groși, iar cel de Cehia 4 groși. Au dreptul să cumpere din țară « și boi și vaci și tot ce au mai cumpărat pe vremea moșului nostru Alexandru Voevod, fie vite, fie altceva ». Judecățile se vor face înaintea domnului: « Nimeni altcineva în țara noastră, nici boier, nici vornic, nici șoltuz să nu îndrăznească a-i judeca sau a le lua măcar un groș peste cele ce scriem mai sus ». In ce privește Bistrița, deși n'avem vreun privilegiu dela Alexandru sau predecesorii lui, cert este însă că vama se fixase din vechime, se știa ce sumă trebue plătită pentru fiecare marfă. Ne-o spune de altfel lămurit documentul din 21 Iulie 1412 prin care Știbor, voevodul Ardealului, confirmă

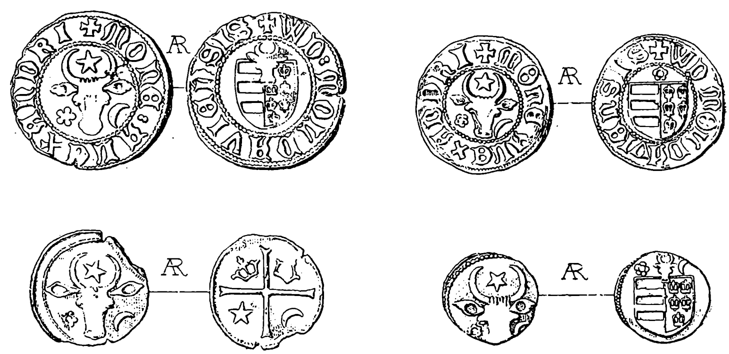

Fig. 140. — Monete de argint dela Alexandru cel Bun. (Colecția Academiei Române, București).

Bistrițenilor vechile lor vămi atât la exportul cât și la importul din Moldova. Pentru o bucată de postav de Ypres se va plăti 32 de groși; pentru postavul de Louvain, 24; cel din Colonia va da o jumătate de florin, iar cel polonez numai 11 dinari. Din 28—30 porci, se ia unul drept vamă; dacă sunt mai puțini, atunci câte un dinar de fiecare; din 28—30 de oi, la fel. Pentru un bou sau o vacă, câte doi dinari; cine trece — bărbat sau femeie — dincolo, fără marfă, nu va plăti nimic, chiar dacă e călare; pentru o « piatră » de piper (de uno lapide piperis: o unitate de măsură, cum era și « piatra » de ceară!) sau una de ghimber, un florin; pentru o povară de lână, cât poate duce un cal, sau de său, patru dinari; din treizeci de pești, se ia unul. Cine aduce din Moldova postav numai pentru îmbrăcămintea sa sau a soției, nu plătește nimic;

dacă aduce cai de vânzare, neînșeuați, câte patru dinari de fiecare.

Niciodată până în această vreme, nu mai fusese o mișcare comercială așa de vie în Moldova. Șiruri întregi de care, cu marfă străină sau localnică, străbăteau drumurile țării. Paza o făceau negustorii care se întovărășeau mai mulți și mergeau, ei și argații lor, înarmați, dar și străjile domnești care însoțeau, în locurile mai primejdioase, înspre Nistru, aceste caravane. Privilegiul Liovenilor, din 1408, prevede chiar taxa ce trebuia plătită pentru strajă, câte 12 groși de car. Se mai întâmplau uneori, cum se întâmplă și astăzi, tâlhării și jafuri, dar în genere, poliția drumurilor era asigurată. In 1421, un nobil francez, Guillebert de Lannoy, ambasador al regelui Franței și al regelui Angliei, străbate dela miazănoapte la miazăzi întreagă Moldovă. El întâlnește pe Alexandru cel Bun în satul Cozia, de lângă Prut, în părțile Fălciului; domnul îl sfătuește să renunțe la planul său de a se duce în Turcia unde izbucniseră lupte interne; ambasadorul se îndreaptă atunci spre Crimeea. Inainte însă de a intra în Cetatea Albă, este atacat de hoți care îl rănesc și îl jefuiesc de tot ce avea asupră-i, lăsându-l numai în cămașă, ba îl țin și toată noaptea legat de un copac, pe malul Nistrului. A doua zi, scăpând din mâinile lor și ajungând în oraș, francezul reclamă cele întâmplate. Se fac îndată cercetări și — povestește Guillebert de Lannoy — « nouă hoți au fost prinși și aduși înaintea mea cu ștreangul de gât, liber fiind eu ca să-i spânzur; fiindcă însă mi-au înapoiat banii, m'am rugat pentru ei și le-am scăpat viața ». Prin urmare, slujitorii și străjile lui Alexandru cel Bun vegheau.

Moartea lui Alexandru. Familia lui. Alexandru cel Bun a murit la 1 Ianuarie 1432. Din aceeași lună, și anume din zilele de 4, 13 și 17, avem documente dela Iliaș, fiul și urmașul său la tron. Niciun cuvânt, nicio aluzie nu lasă să se înțeleagă că ar fi vorba numai de o asociere la domnie. Iliaș face întăriri și donații de moșii ca un domn deplin, singur stăpânitor. *Ziua morții* lui Alexandru, 1 Ianuarie, am dat-o după letopisețul dela Bistrița, cea mai veche cronică a Moldovei; numai ziua însă, nu și anul, deoarece el este arătat greșit, 1434. Alexandru a fost înmormântat la mănăstirea Bistrița, ctitoria sa. In cursul vremurilor, mormântului s'a profanat de ticăloși care căutau în acest chip criminal, giu-

vaeruri și podoabe; oasele au fost risipite sau, în cazul cel mai bun, mutate, nu știm unde; piatra de deasupra pe care erau scrise de sigur anul, luna și ziua morții sale s'a prăpădit și ea. Bestia omenească, din nefericire atât de frecventă în toate timpurile și în toate țările, n'a respectat locul de veșnică odihnă al acestui mare voevod, care poate fi socotit, pe bună dreptate, unul din ctitorii Moldovei.

Un obiceiu rău al țărilor noastre — care ne-a adus multe nenorociri pe cap — făcea ca fiii nelegitimi ai domnului să aibă și ei dreptul de a urma în scaun ca și cei legitimi. Așa dar, atunci când ne ocupăm de urmașii unui stăpânitor, trebue să-i avem în vedere pe toți. Alexandru a fost căsătorit de trei ori. Prima lui soție avea două nume: *Ana* și *Neacșa*. Piatra de pe mormântul ei, la mănăstirea Bistrița, o numește Ana, pe când letopisețul țării îi zice Neacșa. Ea este mama lui Iliaș Voevod, născut la 20 Iulie 1409 și care a urmat la tron lui Alexandru cel Bun. A mai avut deasemenea pe Roman, mort de timpuriu și o fiică, pe Vasilisa. Aceștia doi din urmă apar împreună în documentul din 16 Septemvrie 1408 prin care Alexandru dăruiește bisericii Sfânta Vineri din Roman două sate. Data când a murit Ana e nesigură: pe piatra mormântală, așezată de nepotul ei, Ștefan cel Mare, citim: 2 Noemvrie 1418; pe de altă parte, dintr'un document păstrat numai sub formă de rezumat german, cu data de 14 Aprilie 1415, rezultă că ea nu mai era în viață în acel moment. Noi înclinăm pentru data pietrii mormântale.

A doua soție a lui Alexandru a fost *Rimgaila* (Ringala) sau, cu numele creștin, *Maria*. După desfacerea acestei căsătorii, care, așa cum am văzut, n'a ținut mult, domnul a luat de soție pe « *Marina*, fiica lui Marin », sora boierului Bratul. Ea apare în mai multe hrisoave interne, începând din 1427; chipul ei este înfățișat pe patrahirul de care a fost vorba mai sus; aci ea poartă titlul de « autocratissa », adică soția « autocratorului » Alexandru cel Bun. Marina e mama lui Petru, a lui Alexandru, mort de tânăr, și a Cneajnei sau Chiajnei, care a trăit până în 1479.

Incă pe când era căsătorit cu Ana sau Neacșa, Alexandru a avut cu o țiitoare, Stanca, un fiu nelegitim, un « copil » cum se spunea în timpurile acelea, anume pe Ștefan sau Stețco. Mai târziu, Ștefan a fost recunoscut de către tatăl său. Pentru ocuparea

tronului au avut loc lupte sângeroase și îndelungate, cu episoade amintind tragediile antice, între Iliaș, fiul Anei, și Ștefan, fiul Stancăi. Aceasta din urmă a fost înnecată de către Iliaș care la rândul său a fost orbit de fiul celei ucise, de Ștefan.

Alexandru a mai avut — nu știm cu cine — încă doi fii nelegitimi, pe Petru Aron și pe Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare. Bogdan a ajuns Domn al Moldovei și a fost ucis de frate-său, de Petru Aron, care și-a primit însă și el, mai târziu, pedeapsa. Douăzeci și cinci de ani, până la suirea pe tron a lui Ștefan cel Mare, nepotul lui Alexandru cel Bun, Moldova n'a mai cunoscut liniștea. Lupte sălbatice interne, uciderі între membrii aceleași familii, năvăliri și prădăciuni ale armatelor străine chemate în ajutor de diferiți pretendenți la tron, umilință și sărăcie, iată ce a însemnat sfertul de veac care s'a scurs între moartea lui Alexandru și începutul domniei lui Ștefan. Dacă țara n'ar fi avut temelii sănătoase, puternice, dacă n'ar fi existat cei treizeci și doi de ani de stăpânire rodnică ai lui Alexandru, e o întrebare ce s'ar fi ales de statul moldovenesc. Așa, el a putut străbate furtuna și, printr'o minunată potrivire a naturii, izvorîtă parcă din principiul compensațiilor, a avut apoi cea mai frumoasă și mai plină domnie din câte cunoaște întreaga istorie a Moldovei, domnia lui Ștefan cel Mare.

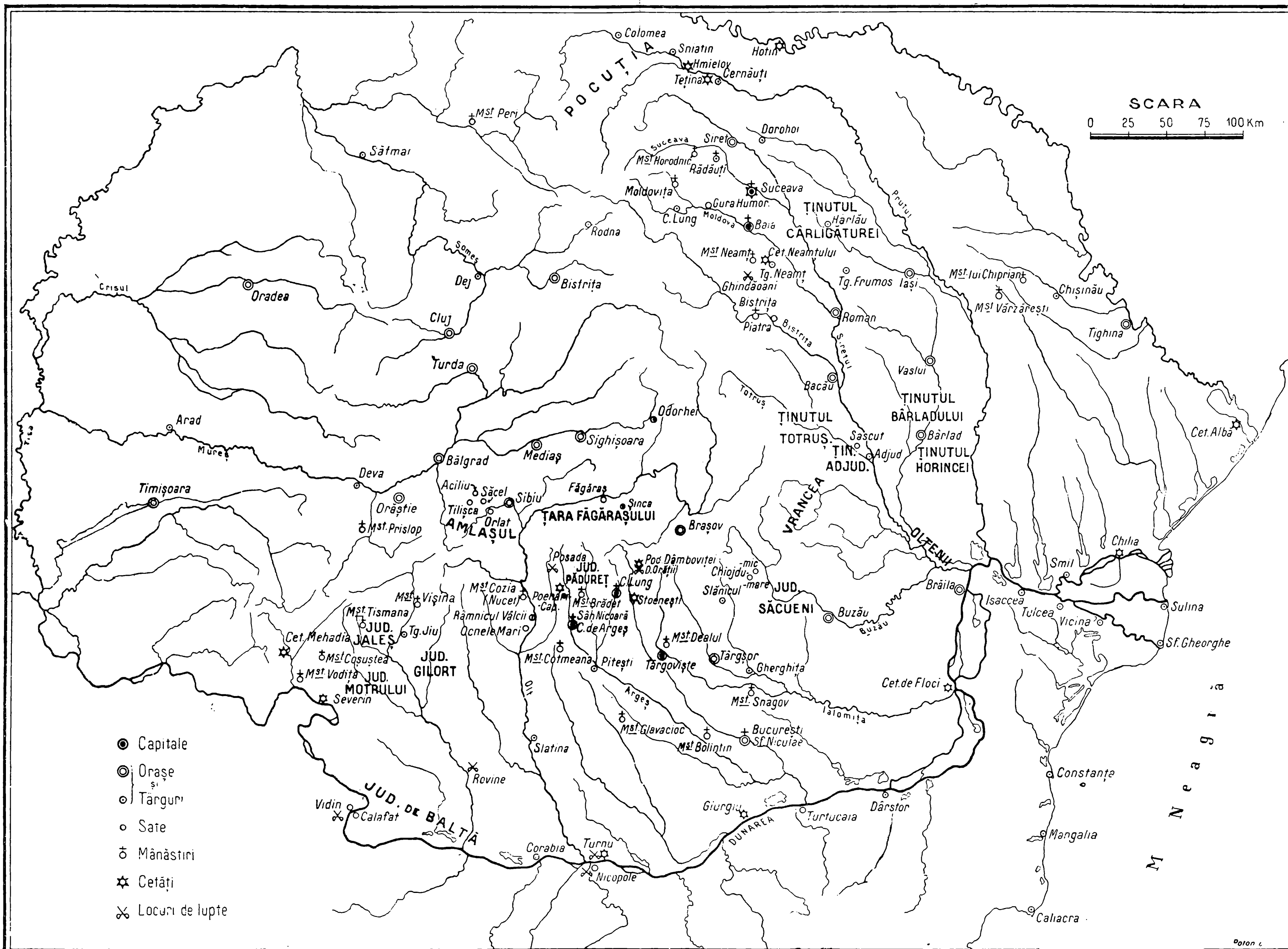
Păstrând proporțiile și reducând intervalul de timp la prima sută de ani după întemeiere, putem afirma același lucru despre domnia lui Alexandru cel Bun. Ea reprezintă momentul culminant în primul secol al vieții de stat moldovene, așa după cum Mircea cel Bătrân însemnă culminarea vieții de stat muntene. Acești doi mari stăpânitori au domnit în aceeași vreme și — lucru ce merită a fi încă odată accentuat — au trăit în bună înțelegere. In timpul lor, țările au cunoscut întinderea teritorială maximă, s'au bucurat de o înflorire economică deosebită, au fost respectate de adversari. Epoca lui 1400 a fost o epocă strălucită în viața poporului românesc, o epocă de putere și de prestigiu. Eminescu a avut, și de data aceasta, dreptate.

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI IN ANUL 1400

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta № 7

BIBLIOGRAFIE

Alexandru cel Bun și epoca sa: 1. EPISCOPUL MELCHISEDEC, *Grigore Țamblac. Viața și operele sale*, în *Rev. ist. arh. fil.*, II (1884), p. 1—64; 2. G. POPOVICI, *Stărostia Sepinicensă*, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 476—482; 3. I. URSU, *Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare*, 1504, Piatra-Neamț, 1900, 200 p. in 8⁰; 4. D. ONCIUL, *Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904—5), p. 201—225; 5. I. NISTOR, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, XIX+240 p. in 8⁰; 6. N. IORGA, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXV (1912—1913), p. 343—346; 7. C. AUNER, *Episcopia dela Baia*, în *Rev. Cat.*, IV (1915), p. 89—127; 8. N. IORGA și G. BALȘ, *L'art roumain*, Paris, 1922, 412 p. in f⁰; 9. ORESTE LUȚIA, *Legenda Sf. Ioan cel Nou dela Suceava în frescurile dela Voroneț*, în *Codrul Cozminului*, I (1924), p. 279—354; 10. C. KARADJA, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1926—1927); 11. ILIE MINEA, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, 219 p. in 8⁰; 12. N. IORGA, *La cronologia vechilor domni moldoveni*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XII, p. 35—40; 12. P. P. PANAITESCU, *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani dela moartea lui*, București, 1932, 59 p. in 16⁰; 14. N. IORGA, *In jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIII (1932), p. 173—183; 15. P. P. PANAITESCU, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia armeană din Suceava (30 Iulie 1401)*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 44—56; 16. PR. C. BOBULESCU, *Aerul sau epitaful lui Alexandru cel Bun*, în *Rev. Soc. Bis. Chișinău*, XXIV (1934), p. 65—74; 17. GENERALUL R. ROSETTI, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XV (1934), p. 81—91; 18. CONST. C. GIURESCU, *Intâlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934) p. 286—287.

I N D I C E

INDICE[1])

[1]) Acest indice a fost alcătuit de d-nii Constant Grecescu, asistent universitar şi Mihai Sânzianu, profesor; d. Constant Grecescu l-a refăcut pentru ediţia de faţă.

LISTA FIGURILOR

LISTA HĂRŢILOR

INDREPTĂRI ŞI ADĂOGIRI

La p. 97, rândul 16 de sus: în loc de *Δοκιδάνα* se va citi *Δοκιδάυα*;

La p. 148, rândul 5 de sus: după cuvântul « acesta » se va adăoga: *Vicus Scenopesis*, în împrejurimile Capidavei;

La p. 401, rândul 12 de sus: înainte de cuvântul « Noemvrie » se va adăoga: 16

La p. 412, moneta I trebuie inversată.

CUPRINSUL

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI. — 1938